

NASILJE

-pojavni oblici i mogući načini prevencije

Nasilje – pojavni oblici i mogući načini prevencije, zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog 10. maja/svibnja 2024. godine, Prvo izdanje

PRIREDILA

Dr. Albina Fazlović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Miroslav Baljak
Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić
Akademik prof. dr. Branimmir Mikić
Akademik prof. dr. Zoran Milošević
Akademik prof. dr. Nedeljko
Stanković
Akademik prof. dr. Branko Vučković
Akademik prof. dr. Vesna Vučković

Prof. dr. Nenad Avramović
Prof. dr. Fahir Baraković
Prof. dr. Kemal Brkić
Prof. dr. Refik Čatić
Prof. dr. Velimir Dedić
Prof. dr. Radoslav Galić
Prof. dr. Jasminka H.Halilović
Prof. dr. Esed Karić

Prof. dr. Azem Kožar
Prof. dr. Mirko Kulić
Prof. dr. Miloš Marković
Prof. dr. Milun Petrović
Prof. dr. Jasminka Sadadinović
Prof. dr. Mithat Tabaković
Prof. dr. Halid Žigić

Prof. dr. Hariz Agić
Prof. dr. Izet Banda
Prof. dr. Borko Baraban
Prof. dr. Admir Beganović
Prof. dr. Valentina Budinčić
Prof. dr. Anka Bulatović
Prof. dr. Mladen Dobrić
Prof. dr. Albina Fazlović
Prof. dr. Zlatko Kovačević

Prof. dr. Sanda Pribić
Prof. dr. Adis Rahmanović
Prof. dr. Sead Rešić
Prof. dr. Tešo Ristić
Prof. dr. Kojo Simić
Prof. dr. Zvezdan Stojanović
Prof. dr. Izudin Tanović

Doc. dr. Milanko Aladžić
Doc. dr. Dragana Aleksić
Doc. dr. Miro Maksimović
Doc. dr. Hrvoje Mesić
Doc. dr. Lidija Vučićević
Doc. dr. Vesna Novak
Doc. dr. Danka Radivojević
Dr. sc. Ina Stašević
Doc. dr. Jovan Stojanović

Dizajn korica:

Mr. Nemanja Smičiklas

Priprema za štampu i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 300

ISBN 978-99955-99-74-4

NASILJE – POJAVNI OBLICI I MOGUĆI NAČINI PREVENCIJE

**ZBORNİK RADOVA SA XII MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG
10. MAJA/SVIBNJA 2024. GODINE**

PRIREDILA
Dr. Albina Fazlović

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, 2024.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, **Republika Austrija**, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, **Republika Srbija**, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, **Republika Austrija**,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, **Republika Crna Gora**,
5. Akademik prof. dr. Miodrag Simović, **Bosna i Hercegovina**,
6. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, **Republika Hrvatska**,
7. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, **Republika Hrvatska**,
8. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, **Bosna i Hercegovina**,
9. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, **Bosna i Hercegovina**,
10. Akademik prof. dr. Branislava Peruničić-Draženović, **Sjedinjene Američke Države**,
11. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, **Država Katar**,
12. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, **Portugalska Republika**,
13. Akademik prof. dr. Ivan Balta, **Republika Hrvatska**,
14. Akademik Prof. DDDR. Habil. Aleksios Panagopoulos, **Republika Grčka**,
15. Akademik prof. dr. Branimir Mikić, **Bosna i Hercegovina**,
16. Prof. dr. Radoslav Galić, **Republika Hrvatska**,
17. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, **Sjedinjene Američke Države**,
18. Prof. dr. Astrid Wilk, **Republika Francuska**,
19. Prof. dr. Mirko Kulić, **Republika Srbija**,
20. Prof. dr. Vladimir Džatijev, **Ruska Federacija**,
21. Prof. dr. Viktor Mischenko, **Ruska Federacija**,
22. Prof. dr. Kiril Shevchenko, **Republika Bjelorusija**,
23. Prof. dr. Harikumar Pallathadka, **Republika Indija**,
24. Dr. hc. Thokchom Radheshyam Singh, **Republika Indija**,
25. Prof. dr. Gideon C Mwanza, **Republika Zambija**,
26. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, **Republika Ukrajina**,
27. Prof. dr. Miroslav Daniš, **Slovačka Republika**,
28. Prof. dr. dr. hc. Stephan Truly Busch, **Savezna Republika Njemačka**,
29. Prof. dr. Antoni Mironović, **Republika Poljska**,
30. Prof. dr. Danilo Kapaso, **Republika Italija**,
31. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, **Bosna i Hercegovina**,
32. Prof. dr. Šaćira Mešalić, **Bosna i Hercegovina**
33. Prof. dr. Žarko Kostovski, **Republika Sjeverna Makedonija**,
34. Prof. dr. Dragan Tančić, **Republika Srbija**,
35. Prof. dr. Marija Ovsenik, **Republika Slovenija**.

ORGANIZACIONI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
2. Prof. dr. Kemal Brkić,
3. Prof. dr. Mithat Tabaković,
4. Prof. dr. Izet Banda,
5. Prof. dr. Fahir Baraković,
6. Prof. dr. Anka Bulatović,
7. Prof. dr. Esed Karić,
8. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
9. Prof. dr. Halid Žigić,
10. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
11. Prof. dr. Dragan Bataveljić,
12. Prof. dr. Refik Čatić,
13. Prof. dr. Nevenka Nićin,
14. Prof. dr. Omer Pinjić,
15. Prof. dr. Sanda Pribić,
16. Prof. dr. Dobrila Regoje,
17. Prof. dr. Kojo Simić,
18. Prof. dr. Izudin Tanović,
19. Prof. dr. Albina Fazlović,
20. Prof. dr. Jelena Šogorov,
21. Prof. dr. Nenad Kapor,
22. Prof. dr. Helena Sablić Tomić,
23. Prof. dr. Borko Baraban
24. Doc. dr. Hrvoje Mesić,
25. Dr. Nebojša Potkonjak,
26. Mr. Nemanja Smičklas,
27. Mr. Marijana Džombić,
28. Mr. Merima Gigović,
29. Mr. Almina Kuduzović,
30. Mr. Amela Ibrčić Nišić.

Sadržaj

I sekcija		
Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić	NASILJE NAD DJECOM U OBITELJI - ULOGA UNICEF BOSNE I HERCEGOVINE	9
Prof. dr. Fahir Baraković Prof. dr. Mithat Tabaković Prof. dr. Adi Rifatbegović	NASILJE NAD MUŠKARCIMA UNUTAR BRAČNIH I DRUGIH INTIMNIH VEZA	15
Prof. dr. Slobodan Marinković Lana Marinković	CHARACTERISTICS OF THE COLLECTIVE VIOLENCE	22
Prof. dr. Sanda Pribić	SEKSUALNO NASILJE NA RADNOM MJESTU	28
Prof. dr. Jasminka Sadadinović Prof. dr. Ranka Kubiček	POVEZANOST STRUKTURE DROGE I DJELOVANJA	34
Doc. dr. Allen Popović – Beganović Dr. Vera Vrbljanac Popović – Beganović	UTICAJ SUZAVCA - HEMIJSKOG ORUŽJA NA OKO?	54
Dr. Sabina Čamdžić-Smajić Prof. dr. Munevera Bećarević	NASILJE PREMA ZDRAVSTVENIM RADNICIMA, POJAVA MODERNOG DOBA	65
Doc. dr. Edin Kaletović Doc. dr. Edin Hrštić Jusuf Subašić	NASILJE, DENTALNA TRAUMA I JONIZIRAJUĆE ZRAČENJE	78
Mr sci. dr. Bojan R. Jelić Prof. dr. Dobrila Regoje Dr. Tatjana Jelić	KLJUČNA ULOGA STOMATOLOGA U RANOM OTKRIVANJU I PREVENCIJI PORODIČNOG NASILJA	86
Dr. Ana Gmajnić Prof. dr. Barbara Ebling Dr. Aleksandra Reljić	ZAŠTITA OD NASILJA DJECE U ONLINE SVIJETU	94

Ina Stašević, MSc, PhD Hui Yin, MD, PhD, lecturer	PREVENTIVE AND LEGISLATIVE SOLUTIONS FOR MOBBING IN HEALTHCARE	104
Doc. dr. sc. Sanja Jandrić Doc. prim. dr. sc. Vlatka Kovač Dr. sc. Sanja Kanisek	SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE U DJETINJSTVU I TRAUMA	114
Dr Petar Đurić Milica Vučurović Doc. dr Jelena Milić	DOMESTIC VIOLENCE AND COVID- 19: PRINCIPLE ANALYSIS OF SYSTEMIC FAMILY THERAPY APPROACH	121
Prof. dr Sanja Đurđević Prof. dr Žilijeta Krivokapić	RAZUMEVANJE KOGNITIVNIH I NEUROBIOLOŠKIH KORENA NASILNOG PONAŠANJA	132
Doc. dr. Semir Mešanović	DA LI NAS GENETIKA ČINI NASILNIM?	147
Dr. sci. Adila Delić	MOŽE LI MAGNETNA HOLANGIOPANKREATOGRAFIJA (MRCP) ZAMJENITI ENDOSKOPSKU RETROGRADNU HOLANGIOPANKREATOGRAFIJU RCPE KOD DIJAGNOSTIKOVANJA HOLEDOKOLITIJAZE?	156
Mr. Vida Subotić	FARMACIJA I NASILJE: RAZGOVOROM DO RJEŠENJA PROBLEMA	161
Dr. Lea Sarić	NASILJE NAD MEDICINSKIM DJELATNICIMA	172
Dr. Barbara Pejčić	PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM	178
Dr. Lea Dumić	NASILJE MEĐU DJECOM I MLADIMA	183

II sekcija

Akademik prof. dr. Branimir Mikić Doc. dr. Asim Bojić Jasminko Dugonjić	NASILJE I HULIGANSKO PONAŠANJE NA SPORTSKIM TERENIMA	191
Prof. dr. Izudin Tanović Prof. dr. Azer Korjenić Mr. Mustafa Trebović	Nasilje u sportu	199
Akademik prof. dr. Miroslav Baljak Doc. dr. Dražan Erkić	Nasilje u sportu	206
Nemanja Petrović Mr. Nedeljko Petrović Prof. dr. Zoran Petrović	OBLICI NASILJA U SPORTU	216
Dušan Dimitrijević	NASILJE NA SPORTSKIM PRIREDBAMA I PREVENCIJA	226
Prof. dr. Veselin Bunčić Prof. dr. Sonja Bunčić	NASILJE U SPORTU SOCIOLOŠKI I FENOMENOLOŠKI PRISTUP	239

III sekcija

Prof. dr. Esed Karić Prof. dr. Nermin Mulaosmanović	ULOGA ŠKOLE I OBITELJI U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA	247
Doc. dr. Nedim Čirić Prof. dr. Muhamed Omerović	EKOLOŠKA PISMENOST I EKOLOŠKA SVIJEŠT U PREVENCIJI NASILJA NAD PRIRODOM	265
Prof. dr. Hariz Šarić Alma Mustafić Admir Mustafić	SOCIJALNI UZROCI NASILJA NAD DJECOM U PORODICI	277
Prof. dr. Hariz Agić Dr. Sc. Jasna Rahimić Nermina Šarić	MOBING U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA – IMPLIKACIJE NA OBRAZOVNO VOĐENJE	289
Mr. sc. Ramiz Fehratović Prof. dr. Kojo Simić	NASILJE NAD MUŠKARCIMA UNUTAR PORODICE	299

Dr. sci. Ermin Vučković Prof. dr. Refik Čatić	OBLICI, UZROCI I PREVENCIJA ŠKOLSKOG NASILJA	316
Mr. Merima Otajagić – Korac	DRUŠTVENI CILJEVI ODGOJA I OBRAZOVANJA KAO KVALITETAN INDIKATOR SPRJEČAVANJA NASILJA	332
Gerhard Wilfinger	GEWALT AN MITTLEREN UND HÖHEREN SCHULEN	343
Белоус Наталья, к.п.н. Вакулина Елена, к.ф.м.н.	БУЛЛИНГ КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИИ В ШКОЛЕ	364
Prof. dr Dragana Aleksić	NASTAVA I MEDIJSKO NASILJE	371
Jovana Cvjetković Prof. dr Darko Manjenčić Jelena Manjenčić	NASILJE KAO POSLEDICA NEDAVANJA IZDRŽAVANJA	378
Doc. dr. Emina Škahić Edina Šehić Emira Ramić	MEĐUVRŠNJAČKO NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA, UZROCI I PREVENCIJA	391
Mr. sc. Muzafer Hadžić	PREVENCIJA NASILJA U OŠ. “DESANKA MAKSIMOVIĆ” U NOVOM PAZARU	398

NASILJE NAD DJECOM U OBITELJI - ULOGA UNICEF BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Osim neposrednih rizika za njihove živote i fizičko zdravlje, nasilje prijeti dječjoj emocionalnoj dobrobiti i njihovoj perspektivi. Nasilje nad djecom je prisutno posvuda: kod kuće, u školi, na ulici, u svim situacijama u kojima postoje osobe koje se nasilnički ponašaju. Nasilje ne šteti samo djeci. Uništava temelje društva i ima negativan utjecaj na dobrobit obitelji i zajednice. Prevencija zlostavljanja i zanemarivanja sveobuhvatan je, opsežan proces kojim želimo spriječiti nasilje prema djeci i među djecom, uočiti potencijalne žrtve i one koje to već jesu, te im pružiti odgovarajuću psihosocijalnu pomoć. Unicef radi na jačanju suradnje između različitih sektora (institucije zdravstvene i socijalne zaštite, pravosuđe, policija) kako bi se spriječilo nasilje nad djecom, te adekvatno reagiralo u slučajevima kada se ono dogodi. U BiH UNICEF ima za cilj smanjenje nasilja u obitelji, školi, zajednici i digitalnom prostoru. Provođi i dodatne aktivnosti da se ovaj problem aktualizira u javnom prostoru, jer nasilje prema djeci ima karakteristike epidemije. Pravo je svake osobe da ne trpi fizičko kažnjavanje, te da svako dijete ima sva prava zagwarantirana Konvencijom o pravima djeteta, uključujući poštivanje njegovog ljudskog dostojanstva i fizičkog integriteta. Najčešće posljedice nasilja kod djece, nakon fizičkog i psihičkog zlostavljanja su tjeskoba, depresija, lošiji školski uspjeh, nisko samopoštovanje, neposlušnost, noćne more, pritužbe na tjelesne smetnje.

Ključne riječi: nasilje nad djecom, UNICEF BiH

VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY - THE ROLE OF UNICEF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In addition to the immediate risks to their lives and physical health, violence threatens children's emotional well-being and their perspectives. Violence against children is present everywhere: at home, at school, on the street, in all situations where there are people who behave violently. Violence does not only harm children. It destroys the foundations of society and has a negative impact on the well-being of families and communities. The prevention of abuse and neglect is a comprehensive, extensive process by which we want to prevent violence towards children and among children, identify potential victims and those who are already victims, and provide them with appropriate psychosocial assistance. Unicef is working to strengthen cooperation between different sectors (health and social protection institutions,

---

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt

judiciary, police) in order to prevent violence against children, and to respond adequately in cases when it occurs. In BiH, UNICEF aims to reduce violence in the family, school, community and digital space. It also conducts additional activities to bring this problem to the fore in the public space, because violence against children has the characteristics of an epidemic. It is the right of every person not to suffer physical punishment, and that every child has all the rights guaranteed by the Convention on the Rights of the Child, including respect for his human dignity and physical integrity. The most common consequences of violence in children, after physical and psychological abuse, are anxiety, depression, poorer school performance, low self-esteem, disobedience, nightmares, complaints about physical The disabilities.

Keywords: violence against children, UNICEF

Uvod:

Nasilje je svakodnevna stvarnost tisuća djece diljem jugoistočne Europe. Podaci pokazuju da je više od polovice dječaka i djevojčica u dobi od dvije do 14 godina (u nekim zemljama više od 70%) barem jednom bilo izloženo nekom teškom obliku fizičkog ili psihičkog kažnjavanja od strane članova obitelji. Mnogoj djeci još uvijek je izuzetno teško razgovarati s drugim ljudima o nasilju koje se događa u obitelji, a posebno tražiti zaštitu ili reakciju.

Nasilje ima poguban učinak na djecu. Osim neposrednih rizika za njihove živote i fizičko zdravlje, nasilje prijeti dječjoj emocionalnoj dobrobiti i njihovoj perspektivi. Nasilje se također može prenositi s generacije na generaciju, jer djeca koja dožive nasilje mogu steći dojam da je takvo ponašanje „normalno“ i društveno prihvatljivo.

Konvencija o pravima djeteta (CRC) poziva države da zaštite djecu od svih oblika tjelesnog ili psihičkog nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili iskorištavanja.

Nasilje nad djecom je prisutno posvuda – kod kuće, u školi, na ulici. Nasilje ne šteti samo djeci. Uništava samu srž društva i ima negativan utjecaj na dobrobit obitelji i zajednica. Za razliku od nasilja zlostavljanjem se smatraju svi postupci čije su posljedice ozljeđivanje, bolest ili smrt. Različite su definicije zlostavljanja nad djecom no svima je zajedničko definiranje štete i patnje koju roditelji odnosno skrbnici načine djeci svojim postupanjem ili propuštanjem postupanja te zanemarivanjem dječjih tjelesnih ili psiholoških potreba. Zlostavljanje je svaki oblik tjelesnoga i/ili emocionalnoga zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja i nemarnoga postupanja ili iskorištavanja djece, što rezultira stvarnom ili potencijalnom opasnosti za djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja i moći. Iako je zlostavljanje češće trajno i učestalo ono može biti definirano kao takvo i kod pojedinačnih, ali ekstremnih postupaka koji ugrožavaju zdravlje i život djeteta te uzrokuje trajne posljedice za djetetov život. Hotimično i nedobronamjerno postupanje ubraja se također u elemente zlostavljanja djece.(1)

Rasprava

Znakovi koji ukazuju na izloženost djece nasilju:

- ozbiljni problemi s izljevima bijesa,
- sklonost fizičkoj agresiji u školi ili s braćom kod kuće,

- uništavanje stvari u kući i izvan nje,
- okrutno ili zlostavljačko ponašanje u obitelji,
- prijetnje nasiljem mlađoj braći i sestrama, koje su vrlo brutalne i bogate detaljima kao npr. "vrati mi autić ili ću te ubiti",
- nastojanje da se pridobije pažnja nazočnih udaranjem, lupanjem i sličnim gestama,
- oponašanje zlostavljačkog ponašanja.

Djeca koja su svjedoci nasilja u obitelji rizičnija su za pojavu cijelog niza emocionalnih problema i problema u ponašanju, čemu idu u prilog i podaci koji ukazuju na to da takva djeca često iskazuju iste poremećaje kao i djeca koja su sama zlostavljana.(2)

Ono čega roditelji često nisu svjesni, posebice tamo gdje je tjelesno kažnjavanje preraslo u tjelesno nasilje, a jako je izraženo u zlostavljane djecu, jesu posljedice koje ono ostavlja na dječjoj psihi i njihovu cjelokupnom razvitku. Dostatno je spomenuti neke od tih posljedice, kao, primjerice: smanjenje djetetove potrebe za uspostavljanjem odnosa s drugim osobama, smanjen osjećaj autonomije, niska samoregulacija emocija i samokontrole, izražene neugodne emocije poput mržnje, bijesa, straha, krivnje i sl. Gledajući učinke toga čina može se shvatiti da tjelesno kažnjavanje postiže suprotan učinak od onoga što bi odgoj, briga o djetetu i njegovoj dobrobiti trebala biti. Iako zakonske promjene sugeriraju na tjelesno kažnjavanje i nasilje kao društveno neprihvatljive, duboka ukorijenjenost u različitim kulturama i tradicijama otežava sankcioniranje takvog oblika ponašanja. Neki od pokazatelja tjelesnoga nasilja u djece su: pretjerano udovoljavanje autoritetima, nekritičko pasivno podčinjavanje, maksimalno ispunjavanje njihovih očekivanja, sramežljivost, povučenost ili agresivnost, u kontaktu s odraslim osobama pretjerana opreznost djeteta, često izostajanje s nastave te prekrivanje dijelova tijela odjevnim predmetima koji znaju biti neprikladni za to godišnje doba. Poražavajuća je činjenica da tjelesno zlostavljana djeca imaju više poteškoća u održavanju pažnje i koncentracije od djece koja nisu zlostavljana.(3)

Prevenција nasilja nad djecom u obitelji

Prevenција zlostavljanja i zanemarivanja sveobuhvatan je, opsežan proces kojim želimo spriječiti nasilje prema djeci i među djecom, uočiti potencijalne žrtve i one koje to već jesu te im pružiti odgovarajuću psihosocijalnu pomoć. Kreiranje preventivnoga programa ima nekoliko koraka:

1. identifikacija problema, proučavanje epidemioloških podataka, provedba istraživanja o čestoci problema u populaciji,
2. identifikacija rizičnih i zaštitnih čimbenika povezanih s problemom,
3. kreiranje i provedba pilot (probnih) preventivnih programa,
4. kreiranje i provedba programa prevencije na velikom uzorku, širenje preventivnih programa i njihove evaluacije po lokalnim zajednicama.

U prevenciji zlostavljanja djece najčešće se može govoriti o tri razine prevencije (primarna, sekundarna i terciarna).

UNICEF BiH u prevenciji nasilja

Unicef radi na jačanju suradnje između različitih sektora (institucije zdravstvene i socijalne zaštite, pravosuđe, policija) kako bi se spriječilo nasilje nad djecom, te adekvatno reagiralo u slučajevima kada se ono dogodi.

UNICEF je bio jedna od prvih organizacija koja je reagirala nakon izbijanja rata u bivšoj Jugoslaviji 1991. godine. Godinu dana kasnije, tijekom 1992. godine, UNICEF otvara svoj ured u BiH. Tada je UNICEF, zajedno s UNHCR-om i WHO-om, počeo raditi na pružanju pomoći i podrške ženama i djeci pogođenima krvavim sukobom. Nakon završetka rata, UNICEF je počeo djelovati u smjeru pružanja podrške javnim institucijama i organizacijama civilnog društva u njihovim nastojanjima da razviju usluge podrške za ostvarivanje prava djece, mladih i žena. Posljednjih godina fokus misije UNICEF-a u BiH preusmjeren je na razvojne programe.(4)

U BiH UNICEF ima za cilj smanjenje nasilja u obitelji, školi, zajednici i digitalnom prostoru. Jedan od bitnih ciljeva je prekinuti šutnju o ovoj skrivenoj epidemiji.

UNICEF BiH proveo je istraživanje o društvenim normama i stavovima o nasilju, s fokusom na tjelesno kažnjavanje. Rezultati su pokazali visok stupanj tolerancije prema primjeni tjelesnog kažnjavanja u kući, jer se nasilje nije doživljavalo kao čin nasilja, već kao sredstvo obrazovanja i odgoja djece.(5)

BiH je zajedno s OCD „Romalena“ pokrenuo projekt unapređenja zaštite djece u romskim zajednicama, posebno u rješavanju problema nasilja nad djecom, nasilja u obitelji i dječjih brakova, kroz podizanje svijesti predstavnika lokalnih vlasti o problemima s kojima se susreću od strane romske populacije. Imajući u vidu značaj uloge medicinskih tehničara u zdravstvenom sustavu BiH, uz podršku UNICEF-a, moduli o nasilju uvršteni su u redovne nastavne planove i programe medicinskih škola. Osim toga, UNICEF provodi edukaciju roditeljskog savjetovanja za medicinske sestre, s posebnim fokusom na prepoznavanje nasilja nad djecom u kućanstvu.(6)

Kampanja UNICEF-a: Stop nasilju

Članak 19. Konvencije o pravima djeteta zahtijeva od država zaštitu djece od svih oblika fizičkog ili psihičkog nasilja, što uključuje i tjelesno kažnjavanje. Nažalost, u mnogim zemljama postoji gotovo univerzalno prihvaćanje određenog stupnja nasilja pri discipliniranju djece.

Tjelesno kažnjavanje ne samo da utječe na emocionalno ponašanje i rezultate djece u školi, već dovodi i do pada samopouzdanja djeteta. Dužnost je svih zemalja, pa tako i Bosne i Hercegovine, reformirati zakone i poduzeti popravne i druge mjere. mjere zabrane i ukidanja tjelesnog kažnjavanja djece. Načelo koje stoji iza zabrane tjelesnog kažnjavanja jest osigurati da sva djeca budu zakonski zaštićena od napada, bez obzira tko je počinitelj i kako god se napad karakterizira kao 'disciplina' ili kao kazna. Zabrana šalje vrlo jasnu poruku da bilo koja razina ili oblik tjelesnog kažnjavanja nije prihvatljiv, ali je i kažnjivo, UNICEF je u potpunosti predan podršci vlastima u BiH kao i svim zainteresiranim stranama i partnerima u kako bi se postigla potpuna zakonska zabrana svih oblika tjelesnog kažnjavanja djece, kao i ojačala potpora službama za djecu i obitelj te podigla svijest o pozitivnim metodama discipliniranja.

Svrha zabrane tjelesnog kažnjavanja djece je ukazati na smisao uvođenja zabrane tjelesnog kažnjavanja djece, s tim da zabrana sama po sebi ne smije biti jedina kazna za nasilje počinjeno od strane roditelja, braće, bliže ili dalje rodbine, skrbnika ili posvojitelja, ali i bilo gdje od bilo koga u javnom prostoru. Potrebno je raditi na stvaranju što boljih uvjeta za pozitivno roditeljstvo, odnosno roditeljstvo bez nasilnih metoda u odgoju i odrastanju djeteta.

Izuzetno je važno podići svijest o tome da nijedno dijete ne smije biti žrtva nasilja, pa tako ni da to nasilje ne smije biti od strane roditelja kao oblik tjelesnog kažnjavanja. U BiH imamo zakone o zaštiti od nasilja u obitelji koji su dovoljan instrument da se procesuiraju sve osobe koje tjelesno kažnjavaju dijete u obitelji i zato želim pozvati sve prosvjetne i socijalne radnike, građane, da u slučaju da imaju bilo kakva saznanja o tjelesnom kažnjavanju djeteta kako u obitelji tako i u bilo kojoj ustanovi, kako bi nam se slobodno obratili, u takvim slučajevima možemo zaštititi identitet osobe koja je podnijela prijavu radi zaštite najboljeg interesa djeteta. Prema mišljenju pučke pravobraniteljice, sama zakonska zabrana neće riješiti problem, ali je nužna jer sve druge mjere bez zakonske reforme imaju ograničene i kratkoročne učinke.

Prva preporuka i cilj je potpuna zabrana fizičkog kažnjavanja djece u svim situacijama, pa tako i u obitelji. Konvencija o pravima djeteta (CRC) je „dječji ustav“, potpuno jasno definiran i prihvaćen na našim prostorima, ratificiran je i nedvosmisleno daje temelj za prevenciju bilo koje vrste nasilja nad djecom.(7)

Zaključak

Nasilje je svakodnevna stvarnost tisuća djece. Više od polovice djevojčica i dječaka u dobi od dvije do četrnaest godina (u nekim zemljama više od 70%) barem jednom bilo izloženo nekom teškom obliku fizičkog ili psihičkog kažnjavanja od strane članova obitelji. Mnogoj djeci još uvijek je izuzetno teško razgovarati s drugim ljudima o nasilju koje se događa u obitelji, a posebno tražiti zaštitu ili reakciju.

Angažman UNICEF-a BiH usmjeren je na jačanje sustava dječje zaštite i podršku ostvarivanju prava svakog djeteta na slobodu od nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja, uključujući i pravo na život u zdravom obiteljskom okruženju.

Konvencija o pravima djeteta (CRC) poziva države da zaštite djecu od svih oblika tjelesnog ili psihičkog nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, maltretiranja ili iskorištavanja.

U BiH UNICEF ima za cilj smanjenje nasilja u obitelji, školi, zajednici i digitalnom prostoru. Također namjeravamo prekinuti šutnju o ovoj skrivenoj epidemiji. Pravo je svake osobe da ne trpi fizičko kažnjavanje, te da svako dijete ima sva prava zagwarantirana Konvencijom o pravima djeteta, uključujući poštivanje njegovog ljudskog dostojanstva i fizičkog integriteta.

Obaveza svih zemalja, pa tako i Bosne i Hercegovine, je reformirati svoje zakone i poduzeti obrazovne i druge mjere kako bi se zabranilo i ukinulo svako tjelesno kažnjavanje djece. Ono što još nedostaje, jesu obiteljska savjetovališta pri Centrima za socijalni rad ili kao samostalne jedinice koje bi pružale adekvatnu podršku i roditeljima i djeci. Osim toga, vrlo bitan segment su i Centri za mentalno zdravlje koji mogu pomoći u mnogim situacijama. Velika je uloga i zdravstvenog sustava, koji se aktivno mora uključiti u prevenciju nasilja nad djecom. Obiteljski

liječnici vrlo rijetko prijavljuju slučajeve u kojima uočavaju neke ozljede kod djece jer izbjegavaju 'sukob' s roditeljima.

Aktivnosti i programi o podizanju svijesti ne odnose se samo na djecu, već i na institucije, roditelje, obiteljske ljeknike i predškolski odgoj tijekom kojeg treba početi raditi s djecom. Ono što je sigurno je da se napori moraju nastaviti i pojačati. Potrebno je osigurati više sredstava za sve aktivnosti koje će dovesti do razinu svijesti na višu razinu.

Literatura:

1. Bilić i sur., Nasilje nad djecom i među djecom, Medicinska naklada, Zagreb, 2019.
2. Brkić J., Šmigoc S., Vajzović E., Mameledžija S., Osmić A., Đapo N. Prevalencija i incidencija nasilja nad djecom u obitelji u Bosni i Hercegovini: rezultati epidemiološkog istraživanja; Sarajevski žurnal za društvena pitanja, 2023/I,
3. Strabić N., Tokić, Milaković, A. (2016), "Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja", Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada
4. Direktiva 2010/13/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 10. marta 2010. godine o koordinaciji određenih odredaba utvrđenih zakonima i drugim propisima država članica o zaštiti djece od nasilja
5. Buljan-Flander, G. Nasilje među djecom. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba; 2003.
6. Berger, L., Slack, K., Waldfogel, J., Bruch, S.; Caseworker-Perceived Caregiver Substance Abuse and Child Protective Services Outcomes, Child Maltreatment, August 2010; vol. 15, 3: pp. 199-210.
7. Konvencija o pravima djeteta: Children's natural rights manifest; UN 2019

NASILJE NAD MUŠKARCIMA UNUTAR BRAČNIH I DRUGIH INTIMNIH VEZA

Sažetak

Nasilje nad muškarcima je još nedovoljno istraženo zbog više razloga. Prije ostalih je teško odlučivanje muškaraca za prijavljivanje nasilja koje trpe od svoje partnerke. U podlozi toga je kulturuloška sramota a i nedovoljno razvijen sistem koji bi omogućio muškarcima da anonimno mogu prijaviti nasilje. Drugi razlog je oblik nasilja koji upražnjavaju partnerke pri vršenju nasilja. Oblici toga nasilja su psihički, ekonomski i veoma rijetko fizičko nasilje, koji su veoma teško uočljivi na tijelu muškarca. Treće je da se muškarci koji su žrtve nasilja suočavaju sa nerazumijevanjem društva i osoba (policija, psiholozi, ljekari) koje su zadužene za pomoć žrtvama nasilja, Četvrto potrebno je otvoriti temu i stvoriti adekvatan način prijave i smještaja i muških i ženskih žrtava nasilja.

Cilj rada je upoznavanje javnosti da postoji porodično nasilje nad muškarcima, upoznavanje o oblicima, uzrocima i posljedicama porodičnog nasilja nad muškarcima, definisati način prijave porodičnog nasilja nad muškarcima, uraditi edukaciju stručnog osoblja pri pomoći i zbrinjavanju muškaraca žrtava porodičnog nasilja, razmotriti dali je samoodbrana i odmazda žena uzrok porodičnog nasilja nad muškarcima.

Prikaz nasilja nad muškarcima je uradjen putem četiri prikaza slučajeva, događaja koje su muškarci ispričali tokom posjete ljekaru i ispričali radi razjašnjenja simptoma i znakova koje su imali pri ljekarskom pregledu.

U zaključku se konstatuje da postoje slučajevi porodičnog nasilja nad muškarcima, Oblici uzroci i posljedice su obično blaže nego pri nasilju nad ženama. Nema jasno definisanog načina prijavljivanja nasilja nad muškarcima, Može se uraditi edukacija osoba koje pomažu muškarcu koji je pretrpio nasilje. Nije uvijek uzrok nasilja nad muškarcima samodbrana partnerke niti je to uvijek odmazda.

Ključne riječi: obiteljsko nasilje nad muškarcima, oblici, uzroci, posljedice, prevencija, neprijavlivanje

---

¹ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla

VIOLENCE AGAINST MEN WITHIN MARRIAGE AND OTHER INTIMATE RELATIONSHIPS

Summary

Violence against men is still under-researched for several reasons. Before others, it is difficult for men to decide to report the violence they suffer from their partner. Underlying this is cultural shame and an insufficiently developed system that would allow men to anonymously report violence. Another reason is the form of violence practiced by female partners when committing violence. The forms of this violence are psychological, economic and very rarely physical violence, which are very difficult to see on a man's body. The third is that men who are victims of violence face a lack of understanding from society and the people (police, psychologists, doctors) who are in charge of helping victims of violence. The aim of the work is to inform the public that there is domestic violence against men, to learn about the forms, causes and consequences of domestic violence against men, to define the method of reporting domestic violence against men, to train professional staff in helping and caring for male victims of domestic violence, to consider whether self-defense and retaliation by women as a cause of domestic violence against men. The presentation of violence against men was done through four presentations of cases, events that the men told during the visit to the doctor and told in order to clarify the symptoms and signs they had during the medical examination. In conclusion, it is stated that there are cases of domestic violence against men, the forms of causes and consequences are usually milder than in the case of violence against women. There is no clearly defined way of reporting violence against men. It is possible to train people who help a man who has suffered violence. The cause of violence against men is not always the partner's self-defense, nor is it always retaliation.

Keywords: domestic violence against men, forms, causes, consequences, prevention, non-reporting

Uvod

Ljubav je najjači ljudski osjećaj, koji se stvara sam od sebe, raste i smajuje se sam po sebi i nekad nestane ili se pretvori u svoju suprotnost kojeg nazivamo mržnja. Prava ljubav u sebi sadrži istinsku predanost osobi koja se voli kroz bezgranične ustupke koji se daju. Onda povremeno ili zauvijek dodje, nezainteresovanost i mržnja i uslijedi nasilje.

Do sada se uglavnom pisalo i bavilo temom zlostavljanja žena. Nasilje nad ženama je opasnije, sa većim posljedicama pa čak i završava smrtnim ishodom. Na prostorima Bosne i Hercegovine u 2023. godine registrovano je 78 slučajeva ubistava žena, što je zaista porazan podatak za svaku osudu i neprihvatnje. Društvo kao cjelina se uključilo za rješavanje nasilja nad ženama sa osnivanjem timova za podršku, uvijek dostupni telefoni, kuće za izolaciju sa psihološkopsihijatrijskom podrškom, angažovanje policije, pravnika i nadamo se da će takav pristup dati rješenje.

Fizičko i psihičko zlostavljanje muškaraca ostaje nedovoljno istraženo. U SAD-u prvo istraživanje na temu nasilja u porodici s fokusom na muškarce žrtve urađeno je još 1975. godine. Deset godina nakon toga, statistike su pokazale da je 12,4 posto muškaraca prijavilo neki oblik fizičkog napada u porodici. U Njemačkoj je 25% muškaraca u anonimnoj anketi 1980. godine prijavilo neki vid nasilja nad njima. Primijećeno i zabilježeno da se većina muškaraca obraća za pomoć neformalnim pojedincima ili grupama, a ne formalno uspostavljenim centrima pomoći. Najpopularniji neformalni pojedinci su prijatelji i članovi porodice zbog odnosa povjerenja koji imaju sa njima te Internet priče preko određenih grupa i medija jer pružaju anonimnost žrtvama i ne narušava njihovu vlastitu sliku o samima sebi i njihovoj muškosti. Prema nezvaničnim informacijama 37% muškaraca je zlostavljano od partnerica odnosno supruga u BiH.

Muškarcima je prema kriterijumima teže dobiti status osobe koja je žrtva maltetiranja, nasilja i dobiti status žrtve. U čitavom svijetu je opšte prihvaćena konstatacija, da su žene žrtve, a muškarci da su nasilnici. Samim tim izostaje socijalna, psihološka, kulturološka, ekonomska i svaka druga pomoć muškarcima. Vaspitanje je čest uzrok mišljenju da muškarci moraju biti snažni, nepokolebivi, realni u procjenama pri donošenju odluka, sposobni za materijalno izdržavanje porodice, da vode svu brigu oko fizičke zaštite porodice, da imaju stav da sva primanja koji oni unesu u porodicu da su zajednička i na raspoloaganju svim članovima domaćinstva.

U američkim zatvorima zbog nasilja u porodici kao i u drugim sferama života prisutno 30% zatvorenika muškog spola, a samo 17% žena u ženskim zatvorima. Ovaj podatak govori da se muškarci češće procesuiraju, da su agresivniji i da se protiv njih češće vode krivični postupci zbog nasilja.

Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini se nasilje u porodici ili domaćinstvu definiše kao svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanesena fizička, psihička ili ekonomska šteta ili patnja kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju članove porodice ili domaćinstva da uživaju u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života. U članu 7 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici definisan je pojam nasilja koji tretira da postoji nasilje u porodici ukoliko postoji osnov sumnje da su učinjene radnje, kojim član porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog člana porodice.

Oblici nasilja u porodici kako nad ženama, djecom tako i nad muškarcima su maltene identični, a očituju se kao primjena aktivne ili pasivne agresije, primjene fizičke sile na fizički ili psihički integritet člana porodice u ovom slučaju muškarca. Neadekvatno postupanje člana porodice

može prouzrokovati fizičku i psihičku bol ili patnju, ucjenjivanje, tračanje, fizički napad, verbalni napad, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrdnim imenima, grubo uznemiravanje člana porodice, seksualno uznemiravanje ili izbjegavanje seksa, uhodjenje, oštećenje ili uništenje zajedničke ili imovine u posjedu, prouzrovanje straha u cilju oduzimanja prava na ekonomsku neovisnost tako da se stavlja u zavisnost i podređenost, fizičko i psihičko nasilje prema djeci i starim iznemoglim osobama i zanemarivanje njegovanja i liječenja, nasilna izolacija i ograničenje slobode kretanja, ne ukazivanje pažnje i pomoći u zaštiti člana porodice. Sve ove nasilne radnje su svrstane u krivična djela. Propisane su zaštitne mjere za sprečavanje ovih i sličnih nasilnih i manipulatorskih radnji.

Muškarci u sklopu porodičnog nasilja najčešće trpe verbalno nasilje (npr. nesposoban da izdržava porodicu, svi drugi imaju a on ne zna da izdržava porodicu, nema kreativnosti u svom radu i porodici, samo šuti, ništa ne priča, nije zabavan, gleda smo televizor ili čita novine, samo leži na ležaju itd.) seksualno nasilje (npr. nije sposoban za vođenje ljubavi, gleda samo sebe da zadovolji, u krevetu samo legne, hrči i okrene ledja, izbjegava seksualne kontakte sa ženom ili žena izbjegava sa njim, supruga se naljuti i ne priča sa njim i po pola do godine dana uz konstataciju da je impotentat, ljubavne prevare itd.) emocionalno nasilje (čitava paleta optužbi na račun njegovog izgleda i odnosa supruge sa njegovom porodicom, misleći na svekrvu, „isti si svoja majka“ od strane supruge kreditne kartice, svu gotovinu novca sakrije onda troši po svojim prioritetima, a ne dogovrno, skrivanje računa, trošenje na nabitne stvari itd.)

Žrtva nasilja bilo aktivnog ili pasivnog trpi vremenom i dobija psihičke smetnje sve do najizraženijeg posttraumatskog stresnog poremećaja kao i fizičke promjene u smislu povećanog krvnog pritiska, ranije pojave ateroskleroze, impotencije, dijabetes mellitusa, izrazite ugojenosti, enormne mršavosti, hroničnog alkoholizma, poremećaja rada endokrinog sistema u kojima najveću ulogu ima poremećaj rada štitne žlijezde i reproduktivnih organa, poremećaja ritma i poremećaja provodjenja u srčanoj radnji. demencije, nesаницe.

Porodično nasilje nad muškarcima je krajnje složen problem sa čijim se karakteristikama šira javnost i stručnjaci tek trebaju bolje upoznati.

Bitno je da treba imati na umu činjenicu da se nasilje nad muškarcima najčešće provodi putem psihološkog, emocionalnog i ekonomskog nasilja čije djelovanje nije lako prepoznati. To žrtvama otežava prijavljivanje nasilja, a istovremeno je i okolini teže uočiti da nešto nije u redu sa osobom koja je žrtva i da situacija zahtjeva intervenciju. Problem predstavlja i činjenica da muškarci ne shvataju da trebaju pomoć ili ih je sram tražiti pomoć što je posledica tradicionalnog vaspitanja.

Taj sram se može objasniti činjenicom da se muškarci prilikom pokušaja povjeravanja svojih problema često susreću sa diskriminacijom i nevjericom kako od strane bliže okoline tako i od službi koje bi trebale pomagati žrtvama nasilja.

Cilj rada

1. upoznavanje javnosti da postoji porodično nasilje nad muškarcima,
2. upoznavanje o oblicima, uzrocima i posljedicama porodičnog nasilja nad muškarcima,
3. definisati način prijave porodičnog nasilja nad muškarcima,
4. uraditi edukaciju stručnog osoblja pri pomoći i zbrinjavanju muškaraca koji su žrtave porodičnog nasilja,
5. razmotriti dali je samoodbrana i odmazda žena uzrok porodičnog nasilja nad muškarcima.

Hipoteze

Radne hipoteze:

1. Postoji porodično nasilje nad muškarcima;
2. Mogu se utvrditi oblici, uzroci i posljedice porodičnog nasilja nad muškarcima;
3. Može se definisati prijava porodično nasilja nad muškarcima;
4. Može se uraditi edukacija stručnog osoblja pri pomoći i zbrinjavanju muškaraca žrtava porodičnog nasilja;
5. Samoodbrana i odmazda žena je uzrok porodičnog nasilja nad muškarcima.

Alternativne hipoteze:

1. Ne postoji porodično nasilje nad muškarcima;
2. Nemogu se utvrditi oblici, uzroci i posljedice porodičnog nasilja nad muškarcima;
3. Nemože se prijaviti porodično nasilja nad muškarcima;
4. Nemože se uraditi edukacija stručnog osoblja pri pomoći i zbrinjavanju muškaraca žrtava porodičnog nasilja;
5. Samoodbrana i odmazda žena nije uzrok porodičnog nasilja nad muškarcima.

Prikazi nasilja nad muškarcima je uradjen putem opisivanja slučajeva, događaja koje su muškarci ispričali prilikom ljekarskih pregleda u razjašnjenju simptoma i znakova bolesti.

Prvi slučaj

Sredovječni muškarac, ponovno oženjen, otac jednog sina u dobi od 6. godina iz prvog braka i sina od 2 godine iz drugog braka. Zlostavljanje počinje kada je supruga pri dolasku njegove rodbine u goste ostala u svojoj sobi čitavo vrijeme dok je posjeta trajala. Nakon nekoliko dana zamjera mu da iz frižidera uzima njen sir da jede. Sljedeće sedmice za vrijeme dok je trajala televizijska emisija udarila ga je šakom veoma snažno i iznenadno u potiljak. Kada je pokušao da joj vrati udarac ona zove policiju sa tvrdnjom da nju i dijete muž maltretira i fizički zlostavlja. Dolazak policije je rezultirao njegovim privodjenjem u policijsku stanicu gdje je zadržan čitavu noć.

Drugi slučaj

Muškarac u dobi od 70 godina, vojno lice u penziji. U braku 45 godina. Ima dvije kćerke od kojih je jedna retardirana. Druga kćerka nezaposlena. Supruga domaćica. U zadnje dvije godine supruga mu nikada ne pravi jelo, niti mu pere veš. Kada bilo šta predloži ona samo daje jedan komentar: **Ništa ti ne znaš**. Zbog tih riječi stalno izbiva iz kuće, depresivan je i pri zadnjem pregledu neuropsihijatra postavljena mu je dijagnoza demencije. Nakon što mu kao nesposobnom, depresivnom i dementnom čovjeku sudski oduzeto raspolaganje finansijama organizovana su mu psihološka savjetovanja i sada ne pokazuje znake demencije. Izgubio je pravo raspologati penzijom, kreditnim karticama, vozačkom dozvolom tako da u dnevnim izlascima dobije džeparac samo za kafu ili čaj.

Treći slučaj

Sredovječan muškarac visokoobrazovan sa solidnim primanjima a i supruga mu je visoko obrazovana. Po dogovoru su imali veoma lijepu naviku a to je da se od njenih prihoda održava kuća on će sva svoja primanja utrošiti za kupovinu nakita za suprugu. Takav način je funkcionisao 12 godina ali zbog razmirica i neslaganja naravi odlučili su da se razvedu. Sud je

dosudio sve stvari iz stana njoj jer ih je ona kupovala, a suprug je priznao da je njoj kupovao nakit i sav nakit je pripao supruzi jer su to pokloni koji su njoj darovani od strane supruga.

Četvrti slučaj

Muškarac u dobi od 48 godina sa simptomima glavobolje, brzog umaranja, nesanicom prekordijalnim opresijama. U razgovoru o porodici navodi da je tradicionalno bio grub i da je maltretirao svoju suprugu kroz vidove ograničenja izlazaka bez njega, ograničavanja finansijskih sredstava jer je on htjeo da kontroliše situaciju. Dobijanjem dvoje djece koja su već krenula u srednju školu situacija se mijenja i supruga mu u početku sve glasnije prigovara zbog prethodnog njegovog ponašanja da bi u zadnju godinu počela pred djecom da govori da je kao muškarac beznačajan, da će naći drugoga, ponekad ga fizički napadne, okrenula je djecu protiv njega te su i oni počeli verbalno da ga maltretiraju i nipodaštavaju kao oca. Nakon razgovora tražio je modus kako da prijavi nasilje nad sobom. Smatra da je ovo odmazda nad njim zbog njegovog prethodnog ponašanja. Predložena je obavezna konzultacija psihologa.

Zaključci

Postoji nasilje nad muškarcima u porodici. Upoznavanje oblika, uzroka i posljedica koje porodično nasilje nad muškarcima ostavlja moglo bi pomoći za smanjivanje srama koje zlostavljeni muškarci nose te organizovati preventivne programe i planova pomoći za žrtve. Zlostavljanim muškarcima je potrebno pružiti neophodno podršku u obliku prilagodjene politike i prakse koja će imati pristup sa interesom i suosjećanjem. Muškarci pribjegavaju neformalnim izvorima pomoći najčešće članovima porodice, Potrebna je edukacija društva općenito o porodičnom nasilju nad muškarcima kako bi mogli pomoći osobi u vlastitoj blizini. Na internetskim medijima koja je neformalni izvor pomoći radi anonimnosti koju pružaju žrtvama angažovati stručnjake iz te oblasti. Poštovati stav zlostavljenih muškaraca da ostanu anonimni prilikom traženja pomoći, trebalo bi osigurati telefonske linije kojima mogu pristupiti bez straha da će se narušiti njihova privatnost ili samopouzdanje. Nije uvijek uzrok nasilja nad muškarcima samodbrana partnerke niti je to uvijek odmazda.

Težnja je da se otkrivaju zlostavljeni muškarci kako bi bilo jasnije da porodično nasilje nad muškarcima nije neobičajeno već da se mnogi muškarci susreću sa tim a da i ne znaju da su zlostavljeni. Radi toga je potrebno osigurati veći broj edukovanih osoba koje bi bile upućene za pomoć i namijenjene muškarcima kao žrtvama porodičnog nasilja.

Literatura

1. Barber C. F. Domestic violence against men. *Nursing Standard*. 2008;22 (51); 35-39.
2. Cook, M. C., Morisky, D. E., Williams, J. K., Ford, C. L., Gee, G. C. Sexual Risk Behaviors and Substance Use Among Men Sexually Victimized by Women. *AJPH Research*. 2016; 106 (7); 1263-1269.
3. Dobash, R. P., & Dobash, R. E. Women's violence to men in intimate relationships working on a puzzle. *British journal of criminology*, 2004; 44 (3); 324-349.
4. Fantuzzo, J. W., & Lindquist, C. U. The effects of observing conjugal violence on children: A review and analysis of research methodology. *Journal of Family Violence*, 1989;4(1); 77-94.
5. Fergusson, D. M., Horwood, L. J., & Ridder, E. M. Partner violence and mental health outcomes in a New Zealand birth cohort. *Journal of marriage and family*, 2005;67 (5); 1103-1119.
6. Hines, D. A., Douglas, E. M. Women's Use of Intimate Partner Violence against Men: Prevalence, Implications, and Consequences. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*. 2009;18; 572-586.
7. Kaur, P. (2011). Crime, Gender and Society in India, *Higher Education of Social Science*, 2011;1 (1); 24-32.

CHARACTERISTICS OF THE COLLECTIVE VIOLENCE

Abstract

Collective violence has been continuously happening during the last 3,500 years, with merely 268 years of peace on Earth. Violence ranges from that small incurred by small street groups or neighborhood gangs and soccer fans, to the mafia, terrorist organizations, smaller or larger armies all over the world, and paramilitary groups. Violence is an extreme aggression characterized by intentional, unwanted, nonessential, and harmful events. Violent actions mostly result in physical injuries, mental stress, deaths, and environmental damage or devastation. The mostly comprises assault, robbery, murder, sexual offenses and bullying, and occasionally domestic or child violence. The psychosocial essence of violence is mainly related to overcoming aversion and distress of the participants by identification with a group, by solidarity, following group rules, and obeying a leader. Casualties of violent acts range from a few local murders to massacre and genocide of sometimes over 1 million victims. In conclusion, violence will always exist and cause pain, suffering, and death of many people in the future.

Проф. др Слободан Маринковић
Лана Маринковић

КАРАКТЕРИСТИКЕ КОЛЕКТИВНОГ НАСИЉА

Апстракт

Колективно насиље дешава се континуирано током последњих 3500 година, са само 268 година мира на Земљи. Насиље је у распону од малих уличних група, банди у суседству и фудбалских навијача, до мафије, терористичких организација, мањих или већих армија по целом свету и паравојних група. Насиље је екстремна агресивност која се карактерише намерним, нежељеним, неиспуњеним и штетним догађајима. Акције се најчешће испољавају физичким повредама, менталним стресом, смрћу и оштећењем или уништењем околине. Углавном обухватају напад, пљачку, убиство, сексуално насиље и силеџиство, а повремено и насиље у породици и према деци. Психосоцијална суштина насиља углавном се односи на превазилажење одвратности и на патњу учесника путем идентификације са групом, солидарношћу, поштовањем правила групе и извршавањем наредби вође. Жртве насилничких активности крећу се од појединачних локалних убистава до масакра и геноцида, што понекад прелази и милион жртава. У закључку, насиље ће увек постојати и изазиваће бол, патњу и смрт многих људи у будућности.

1. Introduction

First of all, a proper definition of violence must be made, that is, a scientific depiction with no influence of any individual and social prejudices or common opinions and attitudes. This is necessary to enact for both individual and collective violence, studied by social, evolutionary, political, behavioral, and personality psychology.^{5,7,10,12,15} In normal situations, social problems and conflicts are solved by non-violent methods, e.g. negotiations,

avoidance, and compromising.⁵ However, many factions in the world use violence to achieve social, economic, political, or religious goals.¹²

In general, violence implies behavior that is intentional, unwanted, nonessential, and harmful.^{10,12} There are several examples of violence in this context: assault, robbery, murder, sexual offenses (including rape), bullying (with relational aggression), and occasionally domestic violence and child neglect and spanking. As regards the definition by the World Health Organization (WHO), violence is “The intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community, that either results in a high likelihood of physical injury, death, psychological harm, maldevelopment or deprivation.”¹⁵

As for aggression, several behavioral types and groups can be incorporated in that concept, but exclude violence, for instance, contact sports (boxing, judo, etc.), roughhousing and horseplay, interpersonal rejection or conflict, negligence, self-defense, sadomasochism, toddler tantrums, and mishaps.^{5,10} According to the psychological approach, aggression is “any behavior intended to harm another person who does not want to be harmed,”¹⁰ whilst violence is “any aggressive act that has as its goal extreme physical harm,” including dysregulated stress responses, posttraumatic stress disorder (PTSD), and various chronic diseases of similar types.^{5,10,12,15}

Based on animal research, aggression is an expression of competition, i.e. an adaptive form of social communication, related to the acquisition of shelter, food, a mate, and social status.^{5,29} On the other hand, animal violence, contrary to animal aggression, comprises of attack-bites toward vulnerable body parts of the opponent, and subsequently longer attacks regardless of the opponent’s status, as well as minimal threat display or ritualistic behavior, which would replace a direct attack.

Finally, both aggression and violence, especially in humans, are associated with anger and hostility.¹⁰ Nevertheless, there is a substantial connection between evolution and human violence.^{7,10,29}

The majority of people show aversion to violence, as they avoid physically harming others, and feel distress due to negative outcomes related to harming (outcome aversion) or to their own violent acts (action aversion).¹² In fact, even some soldiers in wartime fire over the heads of their enemies. But still, some normal people with the described aversion and avoidance can be susceptible to violent behavior. Moreover, engaging in violent behavior makes people likely to engage in violence in the future.¹²

In order to do that, people must overcome aversion and distress as a reaction to violence. Psychologists have several explanations for such behaviors.¹² Firstly, desensitization, that is, exposure to violence can cause a reduced physiological reactivity to violence, which makes them less sensitive to future violent behavior. Secondly, they can change their perceptions of violence by defining the actions of others as more aggressive, and thus motivate their own violent behavior. Thirdly, they can also disengage their moral attitudes and reasoning during a violent act. Fourthly, they can use the tactic of “dissonance reduction,” that is, change other attitudes or behavior which enables them to justify their own participation in the violence. And finally, their identification with a violent group can also help them to overcome their aversion and distress.

Nevertheless, two main types can be distinguished, that is, individual and collective violence.^{5,7,10,15} The latter is the subject of this paper.

2. Violent group structure and organization

Collective violence can be carried out by street and neighborhood gangs, some sport clubs and fan groups, certain racial or ethnic groups, terrorist organizations, and by the

governments of some countries via their regular army or paramilitary groups.^{5,15} The consequences range from minor physical injuries and mental stress, to genocide, mass killings, insurgency, terrorism, and warfare.¹²

The mentioned small urban groups are based on participant solidarity, their readiness for violent actions, on the respecting of certain group rules, and on the acquiescence to group leaders.^{5,10,15} Their members usually share similar racial, ethnical, or occupational characteristics. As for new members, their identification with a group is very important, i.e. a feeling of belonging and identity, as well as the respect they will receive from other participants and the leader after committing.¹²

The main goal of the group is to defend itself and the local urban territory by fighting with the neighbor groups, and by physical punishment of strangers and outsiders. They virtually fail to use the mentioned normal solutions for conflict management (negotiations, avoidance, compromise etc.).⁵ Moreover, their success in action is a highly motivating factor for future violent behaviors.

Many ethnic and similar groups are afraid of deprivation and a possible loss of something very valuable, including their ethnicity, freedom, and religious, cultural or economic features and interests.¹⁵ This all occasionally results in their collective violence. Some of these groups can transform into actual terrorist groups, as was the case with the Basque separatist groups in Spain.¹³

The structure and organization of larger terrorist groups is more complex and stronger, including a high level of conspiracy.^{21,27} Their activity may have political, religious, and revenge motives, i.e. a response to the previous violence caused by others. Their actions can be individual or group. They have no concern about the loss of the lives of innocent people during attack, whilst they are proud to die for their goals.

The largest and most powerful violent groups are in collusion with the governments of various countries. Their armies have plenty of resources (financial, human, material, technological, etc.) and excellent hierarchical organizations, so that they have almost unlimited possibilities for violent actions. Their aim is to defend their own countries, but more often to occasionally occupy other countries in order to gain new territories, various resources, and labor at low cost, and sometimes to exert an ideological and political influence, or to achieve a better strategic and geopolitical position.¹⁴

As for the people in certain countries, their violent behavior can be influenced by the present regime or an authoritarian leader, as well as a dire economic and social situation.¹² Thus, many Nazis were ordinary people, but they identified with “Der Führer” and his violent factions. Accordingly, they had the desire to obey the authorities and the powerful leader, and thus to participate in violence (the so-called situationist and social identity theory).

3. Group size and the consequences of its actions

According to the number of participants, groups performing violence are small, large, very large, and huge.¹² Small groups comprise of, for example, neighborhood gangs, soccer fans, and some criminal and terrorist groups.^{13,21,22,30} Larger or very large ones are related to certain criminal groups such as the mafia, some terrorist organizations, including al-Qaeda (“the Base”) and ISIS, certain ethnic groups (e.g. previously, the Chechens in Russia, and the Basques in Spain),^{13,22,30} or religious groups (the medieval Crusades, Martin Luter’s Protestants in Germany, and the modern ETA and IRA in Ireland).³⁰

Huge groups mainly comprise of an entire nation, sometimes with an authoritarian regime (e.g. Stalin’s dictatorship, and Hitler’s Nazi regime),^{3,34} and the army involved in warfare or a civil war (e.g. the American Civil War, the Russian Revolution, and the Spanish Civil War).^{11,18,31} There are also some governments killing the members of certain racial or

ethnic groups (slaves in ancient countries, many Asian and African people enslaved, tortured or killed by colonial countries, and genocide or massacre, e.g. those committed over the Kurds in Turkey, and the Tutsi in Rwanda, etc.^{2,25,26,32}

Finally, the largest groups consist of two or several nations participating in wars, some of them lasting over 100 years.¹ The worst conflicts are those involving many countries, i.e. most of the global population.^{10,14}

4 . The number of casualties

The skirmishing of neighborhood gangs or soccer fans can cause many physical injuries in participants, but a smaller number of murders.²⁰ Criminal groups, especially mafia organizations, show a much higher rate of murders, in addition to trafficking, kidnapping, prostitution, physical injuries, mental stress, a drug trade, etc.¹⁹ Terrorist groups commonly have the intention to kill as many people as possible, as happened in New York City in 2001 (over 3,000), in Paris in 2015 (more than 130), and in Moscow this year (more than 140).^{17,21,24}

During Stalin's dictatorship, over 10 million Russian people were killed, similar to the number of victims in Hitler's era when Jews, Slavs, and Romas were practically exterminated in Germany.^{3,34} Millions of people were exploited, tortured or killed in colonized countries, e.g. in French Indochina, British India and African colonies, including Portuguese, Spanish, French, Belgium and Dutch colonies worldwide.^{2,25} In Congo alone, Belgium was responsible for about 5 million deaths, either due to direct murders, or diseases and malnutrition.¹⁶ Millions of Africans brought into the USA, and over 4 million of those who survived the oversea voyage became slaves.³³

The American Civil War had about 620,000 casualties, the Russian Civil War over 7 million, and the Spanish Civil War about 450,000 victims.^{18,23,31} The Ottoman Empire. and later on, the Turkish governments massacred over 100,000 Kurds (Saatci 2002). In 1994 Rwanda, the Hutus caused the genocide of over 800,000 Tutsis.³²

Some local wars can last for a century or more, e.g. the Hundred Years War between England and France.¹ In fact, the two world wars have been the most devastating and deadly global conflicts. It has been estimated that both World War 1 and 2 resulted in about 85 million of casualties, i.e. people who were killed, wounded, imprisoned, or missing.^{8,9} Among them, some 54 million were civilians.

5. Quo vadis homo?

Violence of all types, including warfare, will never stop for humankind. During the recorded history of some 3,500 years, there have been only a total of mere 268 years of peace on Earth.⁶ The concept of war has been "imprinted" forever in human social psychology. This means that human behavior is practically always associated with violence, either on an individual or collective level. The evolutionary and psychological needs for dominance and new resources, and for redistribution of power, seem to be some of the main reasons for such behavior, which is also commonly associated with breaking moral and social norms, and violating local or international law.¹⁴

Finally, the huge amount of devastation and a large number of casualties has incited many artists to express their revolt against warfare and violence in general: Goya in *Disasters of War*, Tolstoy in *War and Peace*, Remarque in *All Quiet on the Western Front*, Picasso in *Guernica*, Hemingway in *For Whom the Bell Tolls*, Obrosov in *Wartime Moscow*, and many others.⁴

6. Conclusion

However, neither artists nor psychologists and sociologists can do anything substantial regarding this issue. It turns out that the more developed and intelligent the human brain is, the more violence there is. Is this a contradictory or a logical conclusion? Who knows! Ironically, perhaps politicians have the answer or solution in this quandary.

REFERENCES

1. Allmand CT, editor. *Society at war: the experience of England and France during the Hundred Years War*. Boydell & Brewer Ltd; 1998.
2. Baikin J. The boot and the spleen: When was murder possible in British India? *Comp Stud Soc History*. 2006;48(2):462-494.
3. Bartov O. Defining enemies, making victims: Germans, Jews, and the Holocaust. *Am Histor Rev*. 1998;103(3):771-816.
4. Davies PJE, Denny WB, Hofrichter FF, Jacobs J, Roberts AM, Simon DL. *Janson's history of art. The Western tradition*. Upper Saddle River. Pearson Prentice Hall. 2007.
5. De La Roche RS. Why is collective violence collective?. *Soc Theory*. 2001;19(2):126-144.
6. Du Nann Winter D. Earthly dimensions of peace: The Earth charter. *Peace Confl J Peace Psychol*. 2001;7(2):121-133.
7. Durrant R. Collective violence: An evolutionary perspective. *Aggress Violent Behav*. 2011;16(5):428-436.
8. Eder C. Missing men: World War II casualties and structural change. *Working Papers in Econom Statist*. 2016.
9. Hall GJ. Exchange rates and casualties during the First World War. *J Monet Econ*. 2004;51(8):1711-1742.
10. Hamby S. On defining violence, and why it matters. *Psychol Viol*. 2017;7(2):167:180.
11. Hirschman C, Preston S, Loi VM. Vietnamese casualties during the American war: A new estimate. *Popul Develop Rev*. 1995;21(4):783-812.
12. Littman R, Paluck EL. The Cycle of Violence: Understanding Individual Participation in Collective Violence. *Polit Psychol*. 36(51):79-99.
13. López Romo R, Fernández Soldevilla G. (2018). From ethnic exclusion to terrorism? The case of radical Basque nationalism. *J Iberian Latin Am Stud*. 2018;24(3):443–459.
14. Marinković S, Lazić D, Tomić I, Boljanović J. The biological and social survival of humankind. A review. *Austin Anthropol*. 2019;7(1):1005.
15. Mattaini MA. Understanding and reducing collective violence. *Behav Soc Issues*. 2003;12:90-108.
16. Meijerman AJ, Frankema EH. Military practices and the monopoly of violence in the Belgian Congo and the Netherlands Indies: a comparison. *MID Thesis- Politics and Governance*.
17. Neria Y, DiGrande L, Adams BG. Posttraumatic stress disorder following the September 11, 2001, terrorist attacks: A review of the literature among highly exposed populations. *Am Psychologist*. 2011;66(6):429-446.
18. Nese F. DeBruyne. *American War and military operations casualties*. Lists Statist. 2015.
19. Paoli L. What makes mafias different? *Crime Justice*. 2020;49:82-96.
20. Papachristos AV. Murder by structure: Dominance relations and the social structure of gang homicide. *Am J Sociol*. 2009;115(1):52-63.
21. Phillips BJ. What Is a terrorist group? Conceptual issues and empirical implications. *Terrorism Polit Viol*. 2015;27(2):225–242.
22. Riley-Smith J. (1992). *What were the Crusades?*. In: *What were the Crusades?*. Palgrave, London, 1992.

23. Rosefielde S. "Soviet casualties and combat losses in the twentieth century." JSTOR. 1998:1008-1011.
24. Ruiz Estrada MA, Koutronas E. Terrorist attack assessment: Paris November 2015 and Brussels March 2016. *J Police Model*. 2016;38(3):553-571.
25. Rydstrom H. Politics of colonial violence: Gendered atrocities in French occupied Vietnam. *Eur J Women's Studies*. 2015;22(2):191-207.
26. Saatci M. Nation-states and ethnic boundaries: modern Turkish identity and Turkish-Kurdish conflict. *Nat National*. 2002;8(4):549-564.
27. Sánchez-Cuenca, I. The dynamics of nationalist terrorism: ETA and the IRA. *Terr Politic Viol*. 2007;19(3):289-306.
28. Scott H. *Martin Luther: visionary reformer*. Yale University Press, 2015.
29. Shackelford TK, Hansen RD. *The evolution of violence*. Springer, New York, 2020.
30. Speckhard A, Ahkmedova K. The making of a martyr: Chechen suicide terrorism. *Stud Confl Terror*. 2006;29(5)89-97.
31. Tur-Prats A, Valencia Caicedo F. *The long shadow of the Spanish Civil War*. Centre for Economic Policy Research. 2020.
32. Uvin P. Reading the Rwandan genocide. *Internat. Stud Rev*. 2001;3(3):75-99.
33. White S, White G. Slave clothing and African-American culture in the eighteenth and nineteenth centuries. *Past Present*. 1995;148(1):149-186.
34. Whitewood P. Victims and perpetrators under Stalin. In: *History Rev New Book*. 2018;46(3):59-83.

SEKSUALNO NASILJE NA RADNOM MJESTU

Sažetak

Seksualno uznemiravanje podrazumijeva nedobronamjerno ponašanje kao što je fizički dodir ili pristup, seksualno obojene opaske, pokazivanje pornografije i traženje seksa, bilo da se radi o riječima ili djelima. Takvo ponašanje može biti degradirajuće i može predstavljati zdravstveni i sigurnosni problem; diskriminacija je kada osoba ima osnovanu sumnju da vjeruje da zbog svog prigovora može imati manje šanse u vezi za zaposlenjem, što uključuje dobivanje posla ili promociju, ili kad se na taj način stvara neprijatna radna atmosfera. Posebna preporuka.

Spolno nasilje može biti seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola na radnom mjestu, što dovodi do povrede dostojanstva osobe ili grupe osoba koja trpi uznemiravanje na osnovu spola ili seksualno uznemiravanje odnosno u stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja.

Spolno nasilje podrazumijeva nedobronamjerno ponašanje kao što je fizički dodir ili pristup, seksualno obojene opaske, pokazivanje pornografije i traženje seksa, bilo da se radi o riječima ili djelima.

Ključne riječi: spolno nasilje, radno mjesto

SEXUAL VIOLENCE IN THE WORKPLACE

Abstract

Sexual harassment includes unintended behavior such as physical touch or approach, sexually colored remarks, showing pornography, and asking for sex, whether through words or actions. Such behavior can be degrading and can pose a health and safety problem; discrimination is when a person has a well-founded suspicion that he/she may have less chances for employment due to his/her objection, which includes getting a job or promotion, or when an unpleasant working atmosphere is created in this way. Special recommendation.

Sexual violence can be sexual harassment and gender-based harassment in the workplace, which leads to a violation of the dignity of a person or group of persons who suffer gender-based harassment or sexual harassment, or in the creation of an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment.

Sexual violence includes unintended behavior such as physical touch or approach, sexually suggestive remarks, showing pornography and asking for sex, whether through words or actions.

Keywords: sexual violence, workplace

---

¹Evropski univerzitet Brčko distrikt

Uvod

Neravnopravnost spolova je posljedica različitih društvenih očekivanja od osoba ženskog i muškog spola, a na radnom mjestu odnosa nadređenosti i podređenosti, moći koju nosi pozicija u hijerarhiji poslova. Rezultat je neprepoznavanja ponašanja koje se može označiti kao seksualno uznemiravanje, jer se gube jasne granice i distanca privatnog i profesionalnog, ili zanemarivanje značaja ovog problema, jer korespondira s klasičnim obrascem postavljenog odnosa moći (jači–slabiji, nadređeni–podređeni).

Bitan faktor u radnim odnosima je ekonomska moć koja se izvodi iz realne ekonomske situacije u Bosni i Hercegovini, velike stope nezaposlenosti, ograničenog izbora zaposlenja te pritiska nalaženja ili zadržavanja radnog mjesta.

Uznemiravanje na osnovu spola i seksualno uznemiravanje su definirani zakonima Bosne i Hercegovine. U skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“ br. 32/10):

„Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje po osnovu spola kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ili kojim se postiže takav učinak.“

„Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.“(1)

Takvo ponašanje može biti degradirajuće i može predstavljati zdravstveni i sigurnosni problem; diskriminacija je kada osoba ima osnovanu sumnju da vjeruje da zbog svog prigovora može imati manje šanse u vezi za zaposlenjem, sto uključuje dobivanje posla ili promociju, ili kad se na taj način stvara neprijatna radna atmosfera. Posebna preporuka.(2)

Rasprava

Najčešći razlozi zašto osobe trpe seksualno uznemiravanje ili uznemiravanje na osnovu spola:

- Nisu upoznate sa načinom zaštite
- Osjećaju se obeshrabreno jer smatraju da neće dobiti odgovarajuću zaštitu
- Zabrinuti su jer smatraju da nemaju dovoljno dokaza i da im niko neće vjerovati
- Ne žele da budu shvaćeni kao osobe koje stvaraju probleme
- Ne žele da privlače pažnju na sebe
- Smatraju da je postupak zaštite predug i prekomplikovan
- Nemaju snage da se suoče sa osobom koja ih je uznemiravala
- Ne žele da se suoče sa poslodavcem ili nadređenim koji je prijatelj sa osobom koja ih je uznemiravala

U nekim radnim sredinama, ogovaranje o seksualnim aktivnostima, viševiši i zadirivanje su dio svakodnevnice. Vrlo često zaposlenici koji rade u takvim sredinama preuzimanju obrascem tog ponašanja bez razmišljanja o posljedica za druge osobe ili grupe osoba. Budući da oni ne

namjeravaju izravno uvrijediti ili poniziti druge osobe, zaposleni koji prepričavaju šale seksualne prirode, cirkuliraju uvredljive materijale ili upotrebljavaju neprimjerene nadimke za suradnike se mogu iznenaditi kada bi saznali da njihovo ponašanje može predstavljati seksualno uznemiravanje ili uznemiravanje na osnovu spola.(3)

Namjera nije bitna za utvrđivanje odgovornost za uznemiravanje. I seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola postoji bez obzira na namjeru da se neko uznemirava. I jedan i drugi oblik uznemiravanja postoji kada „se postiže takav učinak“ ili „kojim se postiže takav učinak“. Izgovori da osoba nije znala da određeno ponašanje predstavlja uznemiravanje, ne smije biti uzeto kao razlog za nepostojanje odgovornosti. Pitanje namjere je bitno uzeti u vezi sa subjektivnim elementom a posebno sa pretpostavkom neželjenog ponašanja. Imajući u vidu činjenicu da je jedan od osnovnih uzroka seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola neravnopravnost spolova, veliki broj osoba nije svjesno da njihovo ponašanje predstavlja neželjeno ponašanje za druge osobe. Stoga je značajno da poslodavci poduzimaju odgovarajuće mjere prevenicije kako bi se razvijala svijest o neprihvatljivim oblicima ponašanja na radnom mjestu a posebno o seksualnom uznemiravanju i uznemiravanju na osnovu spola.(4)

Politika nulte tolerancije znači da su poslodavci dužni izraditi politiku nulte tolerancije kao ključni elemenat uspješne prevenicije uznemiravanja.

Politika nulte tolerancije obavezno sadrži:

- Ciljeve u vezi sa prevenicijom seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola i odgovornosti poslodavca u preveniciji i zaštiti od uznemiravanja
- Izvode iz propisa da je seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola zabranjeno
- Jasnu definiciju seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola, u skladu sa zakonom
- Situacije i osobe između kojih može nastati seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola
- Primjere seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola na radnom mjestu
- Sažetak mogućih načina zaštite od seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola • Posljedice u slučaju kršenja propisa
- Jasnu izjavu poslodavca da će poduzeti efikasne mjere da se djela seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola sankcioniraju
- Informacije o načinu pribavljanju pomoći, savjeta i pomoći u sastavljanju zahtjeva za pokretanje disciplinskog postupka Politika nulte tolerancije treba biti dostupna svim zaposlenicima i oglašena na zvaničnoj web prezentaciji (web strani).(5)

Preporuke za poslodavce prevenicija

Poslodavci moraju izdati izjavu o politici koje se izričito navodi da seksualno uznemiravanje neće biti dopušteno ili prihvaćeno, te da zaposlenici imaju pravo prigovora o ukoliko smatraju da su žrtve seksualnog uznemiravanja. Izjava ne bi trebala da ostavlja nikakvu sumnju da je ono što se smatra neprikladnim ponašanjem može, u određenim okolnostima, predstavljati nezakonitu radnju. Također takva izjava bi trebala objasniti postupak koji će se primjenjivati

za izradu pritužbe ili dobivanja pomoći, a treba navesti disciplinske postupke koji su primjenjivi. Izjava bi trebala pružiti jamstvo da će žalbeni postupak biti obavljen ozbiljno, brzo i povjerljivo, i da će podnositelji biti zaštićeni od viktimizacije. Nakon što se izradi, izjava se mora priopćiti svima u pitanju, tako da se osigura da svima bude dostupna. Menadžeri su dužni objasniti postupak svom osoblju, te se očekuje da poduzmu odgovarajuće mjere, da pruže svu neophodnu pomoć žrtvama i da im dostave sve podatke koje su im potrebne. Pružanje obuke za menadžere i rukovodioce je važno sredstvo za borbu protiv seksualnog uznemiravanja.(6,7)

Jasne i precizne procedure moraju biti razvijene, koje će davati praktične upute kako se nositi s ovim problemom. Takve smjernice moraju upoznati zaposlenike sa njihovim zakonskim pravima i svim rokovima u kojima mogu dobiti zaštitu i pomoć. Zaposlenici bi trebali biti upućeni da prije svega pokušaju da problem riješe neformalno, sami ili preko treće strane, da stave do znanja da je ponašanje neprihvatljivo, da ih vrijeđa i ometa njihov rad. Ako se neželjeno ponašanje nastavi, ono će biti osnova za izradu prigovora. U tu svrhu preporučuje se da formalni postupak za rješavanje pritužbi provede na način da zaposlenici imaju puno poverenje u njega. Također se preporučuje da se netko odredi ko će pružati savjet i pomoć. Tužitelj i navodni zlostavljači imaju pravo biti zastupljeni od strane sindikalnog predstavnika, prijatelja ili kolege. Poslodavci moraju pratiti i nadzirati ove postupke kako bi se osiguralo da se odvijaju učinkovito. Postupak provjeravanja navoda se moraju provoditi uz osjetljivost od strane neovisnih osoba, uz dužno poštovanje prava prigovora i navodnog zlostavljača. Prigovor se mora riješiti brzo i povjerljivo s naglaskom na činjenicama. Svaka povreda politike protiv uznemiravanja bi trebala biti tretirana kao disciplinsko djelo. Disciplinski propisi bi trebali jasno staviti do znanja što se smatra neprikladnim ponašanjem i trebaju sadržavati raspon kazne.(8)

Zaključak

Seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola na radnom mjestu dovode do povrede dostojanstva osobe ili grupe osoba koja trpi uznemiravanje na osnovu spola ili seksualno uznemiravanje odnosno u stvaranju zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja. Utvrđivanje posljedice je faktičko pitanje koje se utvrđuje za svaki postupak na osnovu subjektivnog doživljaja. To u praksi znači da se radi o postojanju posljedice koju bi „prosječna“ osoba smatrala da je dovela do promjene radnih uslova.

Poslodavci su dužni svim zaposlenim stave do znanja da je svaki oblik seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola neprihvatljiv. Navedeno se može postići usvajanjem jasnih politika protiv seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola i dostupnosti istih svim zaposlenicima. Međutim, sama politika nije dovoljna. Politika mora da bude praćena aktivnostima koje će biti usmjerene na podizanje svijesti o neprihvatljivim oblicima ponašanja koji dovode do seksualnog uznemiravanja i uznemiravanja na osnovu spola i organizovanjem obuka.

Spolno uznemiravanje narušava jednakost na poslu jer dovodi u pitanje integritet, dostojanstvo i dobrobit radnika. Spolno uznemiravanje dovodi do velikih novčanih troškova vlade i poslodavca, posebice u smislu medijskih troškova i savjetovanja, gubitka produktivnosti, rješavanja slučajeva i sudskih novčanih nagrada; uzrokuje gubitak dobre reputacije kod poslodavca i također dovodi do značajnih zdravstvenih, ekonomskih troškova žrtve i poteškoća u karijeri.

Spolno uznemiravanje ozbiljno utječe na finansijske troškove. Utjecaj spolnog uznemiravanja može se primijetiti i u smanjenoj produktivnosti radnika. Doživljavanje spolnog uznemiravanja značajno utječalo na lošiji performans na radnom mjestu. Spolno uznemiravanje može uzrokovati dugotrajne mentalne i fizičke zdravstvene probleme

Kako bi se spriječilo spolno uznemiravanje na radnom mjestu, važno je stvoriti uključujuće i podržavajuće radno okruženje gdje je jasno dano do znanja da se spolno uznemiravanje ne tolerira te iskorijeniti kulturalne, rodne i društvene norme koje potiču nasilje i spolno uznemiravanje. Važno je stvaranje kulture na radnom mjestu koja se bazira na međusobnom poštovanju i dostojanstvu i u kojoj poslodavci imaju odgovornost poduzeti korake razmjerno njihovom stupnju kontrole kako bi spriječili nasilje i uznemiravanje.⁹⁶ Važne politike prevenције ili mjere mogu pružiti informacije i obuku o spolnom uznemiravanju za zaposlenike i ostale zainteresirane strane i izdati kodeks ponašanja na radnom mjestu koji izričito zabranjuje spolno uznemiravanje.

Literatura:

1. Službeni glasnik BiH“ br. 32/10):
2. Konvenāija vijeāa evrope o spreāavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodiāi, Berlin, 2018.
3. Grgurev, I. Zaštita radnika od uznemiravanja na osnovi spola i spolnog uznemiravanja u pravu Europske Unije, domaćem i usporednom pravu. U Grgurev, I., Potoānjak, Ź. (ur.), Pravna zaštita od spolnog uznemiravanja. Pravni fakultet sveuāilišta u Zagrebu, str. 46. 2021.
4. Potoānjak, Ź. (ur.), Pravna zaštita od spolnog uznemiravanja. Pravni fakultet sveuāilišta u Zagrebu, str. 163. 6 Grgurev, I. (2021.) Zaštita radnika od uznemiravanja na osnovi spola i spolnog uznemiravanja u pravu Europske Unije, domaćem i usporednom pravu. 2012.
5. Direktiva Vijeāa 2004/113/EZ od 13. prosināa 2004. kojom se primjenjuje načelo ravnopravnosti muškaraāa žena u mogućnosti dobivanja i nabave roba, odnosno pružanja usluga (SL L 373, 21.12.2004., str. 37-43).
6. Direktiva Europskog parlamenta i vijeāa 2006/54/EZ od 5. srpnja 2006. o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarāima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada (SL L 204, 26.7.2006., str. 23-36)
7. Cesario, B. (2020.) Attitudes about victims of workplace sexual harassment based on sex. Current Research in Behavioral Sciences, str.
8. Joergenson i Wahl (2000.), prema Cesario, B. (2020.) Attitudes about victims of workplace sexual harassment based on sex. Current Research in Behavioral Sciences, str.2

POVEZANOST STRUKTURE DROGE I DJELOVANJA

Sažetak

Korištenje vrhunskih tehnologija, interneta, vještačke inteligencije, genetski inženjering, čiste energije, digitalizacija podataka i njihovo pohranjivanje u elektronske oblike nije spriječilo da se svakodnevno postavlja pitanje prioriteta daljnjeg stvaranja i razvoja ili totalne destrukcije izazvane sveobuhvatnim porastom nasilja. Devaluacija svih vrijednosti, nedostatak empatije i nebrige na svim nivoima društva su pojave koje brzo napreduju i postaju nekritički prihvaćena pravila. Sticanje profita u savremenom svijetu, kao mjerilo uspješnosti, prate i različiti oblici skrivenog nasilja.

Borba entuzijasta za povratak tradicionalnih vrijednosti na različitim poljima društvenog života je mukotrpan posao koji je vrlo često osuđen na nikakav ili mali uspjeh. Mnogi naučnici su studirali pojavu nasilja u različitim društvenim domenima s ciljem pronalaženja mogućnosti da se faktori koji uzrokuju nasilje otklone ili svedu na minimalnu mjeru. Jedan od značajnih uzročnika pojačanog nasilja je sve veća konzumacija droga različite strukture i djelovanja, posebno u sprezi sa alkoholom. U nekim razvijenim zemljama konzumiranje droge se provjerava i na radnim mjestima.

U ovom radu analizirane su najčešće konzumirane droge, njihova struktura i učinak.

Ključne riječi: struktura droga, droge- nasilje

Jasminka Sadadinović^{1,2}
Ranka Kubiček^{1,2}

RELATIONSHIP OF DRUG STRUCTURE AND ACTION

Summary

The use of cutting-edge technologies, the Internet, artificial intelligence, genetic engineering, clean energy, digitization of data and their storage in electronic clouds did not prevent the daily question of the priority of further creation and development or total destruction caused by a comprehensive increase in violence. Devaluation of all values, lack of empathy and carelessness at all levels of society are phenomena that are rapidly progressing and becoming uncritically accepted rules. Gaining profit in the modern world, as a measure of success, is accompanied by various forms of hidden violence.

The struggle of enthusiasts for the return of traditional values in various fields of social life is a painstaking job that is very often doomed to no or little success. Many scientists have

---

¹ Evropski Univerzitet Kallos Tuzla

² Evropski Univerzitet Brčko Distrikt

studied the occurrence of violence in various social domains with the aim of finding ways to eliminate or minimize the factors that cause violence. One of the significant causes of increased violence is the increasing consumption of drugs of different structure and action, especially in conjunction with alcohol. In some developed countries, drug use is also checked at workplaces.

This paper analyzes the most commonly consumed drugs, their structure and effect.

Key words: structure of drugs, drugs - violence

1. UVOD

Korištenje vrhunskih tehnologija, interneta, vještačke inteligencije, genetski inženjering, čiste energije, digitalizacija podataka i njihovo pohranjivanje u elektronske oblake nije spriječilo da se svakodnevno postavlja pitanje prioriteta daljnjeg stvaranja i razvoja ili totalne destrukcije izazvane sveobuhvatnim porastom nasilja. Devalvacija svih vrijednosti, nedostatak empatije i nebrige na svim nivoima društva su pojave koje brzo napreduju i postaju nekritički prihvaćena pravila. Sticanje profita u savremenom svijetu, kao mjerilo uspješnosti, prate i različiti oblici skrivenog nasilja.

Mnogi naučnici su studirali pojavu nasilja u različitim društvenim domenima s ciljem pronalaženja mogućnosti da se faktori koji uzrokuju nasilje otklone ili svedu na minimalnu mjeru. Jedan od značajnih uzročnika pojačanog nasilja je sve veća konzumacija droga različite strukture i djelovanja, posebno u sprezi sa alkoholom, a posljedice su vidljive i u narušavanju fizičko-psihickog zdravlja.

Broj registriranih krivičnih djela u vezi sa zloupotrebom opojnih droga u BiH je u permanentnom porastu. Istraživanja (1) konzumacije odgovarajućih vrsta droga ukazuju na porast upotrebe novih sintetičkih (dizajniranih) droga, koje postaju dostupnije i jeftinije, a zadovoljavaju očekivane efekte u oponašanju prirodnih psihoaktivnih supstanci.

Dizajnirane droge imaju potencijalno smrtno neželjene efekte. Ove droge se na tržištu mogu naći pod različitim nazivom, koji se često i mjenja, kao što su: Ecstasy, China White, X, Persian White, Mexican, Brown, Adam, and Eve, XTC, Dust, MPTP, MDMA itd. Njihova proizvodnja nije motivirana medicinskom upotrebom iako se dobijaju modifikacijom molekula iz prirodnih resursa. Mogu biti u obliku praha, rastvora, tableta, a konzumiraju se oralno, ušmrkavanjem injekcijama i sl.

Onaj ko konzumira ove opasne supstance najčešće nije svjestan zdravstvenih niti socijalnih posljedica, iako one dolaze do izražaja čim droga dođe u organizam. Starosna granica konzumenata i dilera svake godine je niža, tako da zahvata veliku populaciju ne samo srednjoškolaca već i osnovaca. Neki od faktora koji su tome doprinijeli su: znatiželja, nagovor, nisko samopuzdanje, usamljenost, nemogućnost prilagođavanja promjenama u životu, kao i brza materijalna dobit.

Psihoaktivne kontrolisane supstance su definirane Zakonom o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama na državnom i međunarodnom planu, a u skladu sa jedinstvenom konvencijom o opojnim drogama, odnosno supstancama koje djeluju primarno na centralni nervni sistem smanjujući osjećaj bola, izazivaju pospanost ili budnost, halucinacije, smetnje u motornim funkcijama kao i druge patološke i funkcionalne promjene centralnog nervnog sistema. Tu su

uvršteno: opojne droge (narkotici), psihotropne supstance, proizvodi biološkog porijekla sa psihoaktivnim djelovanjem, i druge sintetske supstance sa opoidnim djelovanjem (2).

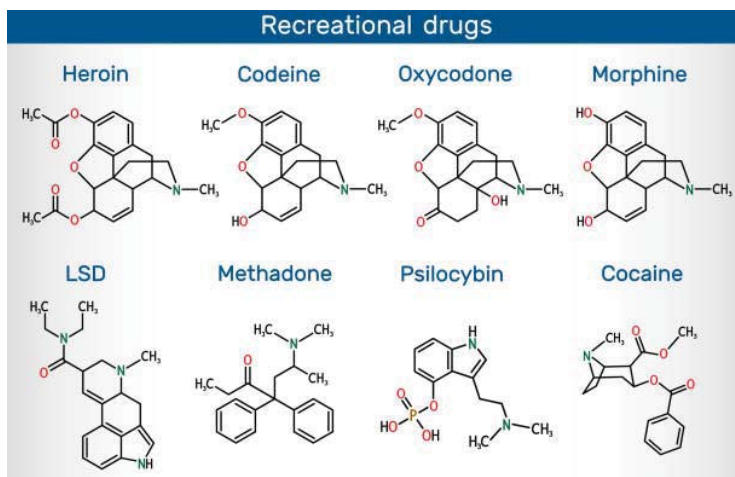
2. STRUKTURA NEKIH DROGA I DJELOVANJE

Ovisno o svojoj strukturi droga se vežu za različite receptore u ljudskom organizmu i izazivaju odgovarajuće posljedice po zdravlje ljudi. Osim nikotina i alkohola, koji su također droge, ali se mogu nabaviti u slobodnoj prodaji. Najčešće konzumirane nedozvoljene droge prikazane u tablici 1. nabavljaju se ilegalno. Vrijeme zadržavanja ovih droga u organizmu prikazano je u tablici 2 (3).

Tablica 1. Grupe najčešće konzumiranih zabranjenih droga

STIMULANSI		
KOKAIN	AMFETAMIN	
HALUCINOGENI		
KANABIS	LSD	
OPIJATI		
OPIJUM	HEROIN	MORFIJ
DEPRESORI		
BARBITURATI	ALKOHOL	

Najčešće korištene rekreacione droge prikazane su na slici 1.

Slika 1. Najčešće korištene rekreacione droge

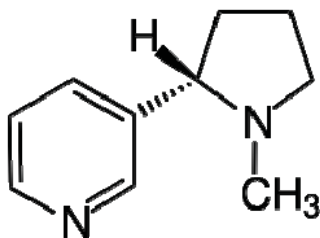
Tablica 2: Zadržavanje droga u krvi i urinu organizma

Vrsta droge	Zadržavanje u krvi (sati, h)	Zadržavanje u urinu (dana)
Alkohol	12	5
Kokain	48	4
Amfetamin	12	3
Metamfetamin	37	6
MDMA	48	4
Heroin	12	4
Morfij	8	6
LSD	3	3
Kanabis	336	30
Barbiturate	48	4

2.1. Droge dopuštene u prodaji

2.1.1. Nikotin

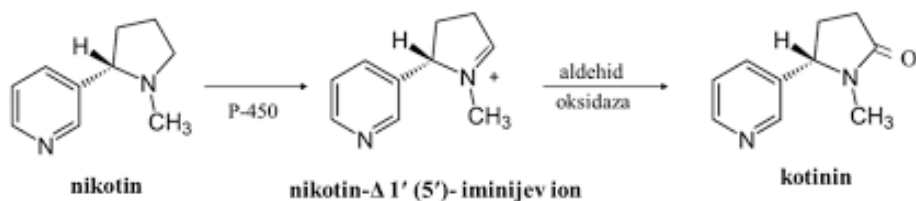
Struktura nikotina prikazana je na slici 2. To je alkaloid koji se nalazi u duhanu i biljkama porodice *Solanacea*.

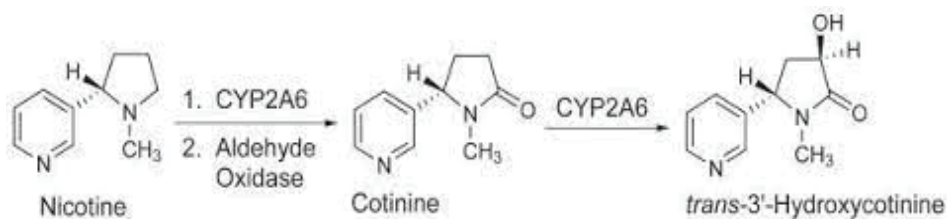
Slika 2. Struktura molecule nikotina

Mada je prosječna koncentracija nikotina u cigareti 8-13 mg, pušenjem se u organizam unese oko 1mg. Uticaj na ljudski organizam je stimulativno-opijatski, a stečena zavisnost vrlo teško se eliminiše.

Nakon unošenja u organizam nikotin se vrlo brzo distribuira kroz krvotok, kod čega može prodrijeti i kroz moždanu barijeru. Poluvrijeme eliminacije je oko 2 sata. Brojni su faktori koji utiču na koncentraciju apsorbovanog nikotina (vrsta duhana, način konzumiranja, vrsta duhanskog proizvoda itd). Metabolizira se u jetri putem citohroma P450 (uglavnom CYP2A6 i CYP2B6) (slika 3a i 3b). Proces glukonuracije i oksidacije u organizmu može se inhibirati dodatkom mentola (4-8).

a)

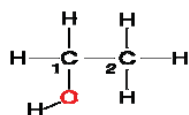
b)

Slika 3. Metabolizam nikotina

Djelovanje nikotina odvija se preko nikotinsko-acetilholinskih receptora ganglijskog tipa i nikotinskog receptora CNS, a takođe ima uticaj na druge neurotransmitere preko posrednih mehanizama. Nikotin stimulira nervni sistem, povećava osjećaj budnosti, povećava iritabilnost, potiskuje apetit i dodatno negativno djeluje na centralni nervni system, cirkulaciju, pluća, hormonski status, gastrointestinalni trakt, kardiovaskularni sistem, trudnoću itd.

2.1. 2. Alkohol (etanol)

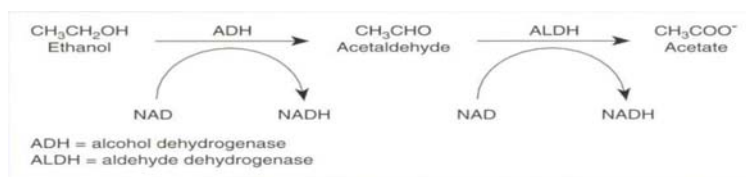
Struktura etanola, prikazana je na slici 4.

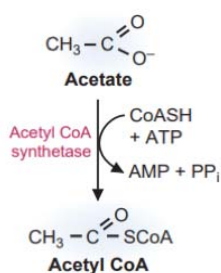
Slika 4. Struktura molecule etanola

Zbog svoje veličine kao i rastvorljivosti u vodi i mastima lako se apsorbira iz crijeva. Nekoliko procenata (do 5%) odlazi u sluznicu želudca, jezika, jednjaka i usta. Osim te male količine, ostatak konzumiranog alkohola odlazi u krv (85-95%). Metabolizira se u jetri, a oko 10% se izlučuje putem urina.

Glavni metabolički proces u jetri odvija se putem jetrene alcohol dehidrogenaze (ADH), citosolnog enzima koji oksidira alcohol u acetaldehid, a zatim se odvija redukcija NAD (nikotinamid adenine dinukleotid) u NADH (nikotinamid adenin dinuklotid hidrogen). Nastali acetaldehid se dalje metabolizira do acetata. Acetat se može aktivirati u acetilkoenzim A (acetil-CoA) u jetri, a proces može ići dalje u ciklus trikarbonske kiseline (TCA) u sintezu masnih kiselina (Slika 5a i 5b) (9-11).

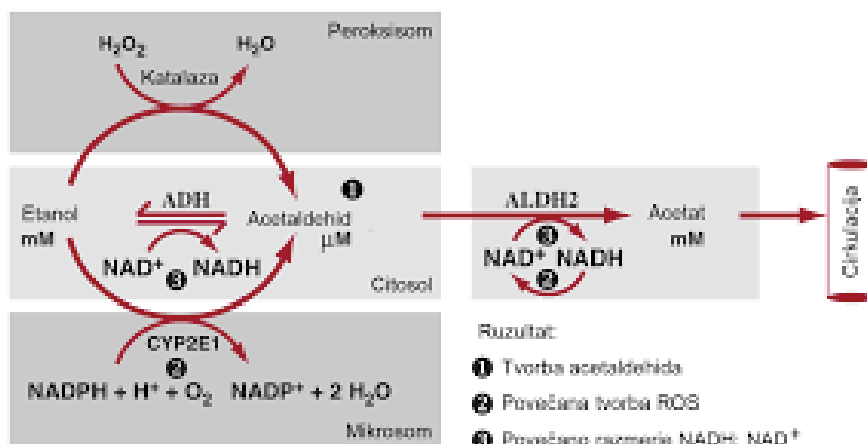
a)

b)

Slika 5. Metabolički process alkohola u jetri

Drugi put oksidacije etanola u jetri je mikrosomalni etanol oksidacijski sistem u jetri (MEOS). Ovdje takođe nastaje acetaldehid, a glavni uključeni enzim je citohrom P450 oksidazni izozim s mješovitom funkcijom CYP2E1, koji koristi NADPH (nikotinamid adenin dinukleotid fosfat) adenozin kao dodatni donor elektrona i kiseonik kao acceptor elektrona. Ovaj put obuhvata 10-20% konzumiranog alkohola kod umjerene konzumacije. Ako se konzumacija poveća, raste i udio ovog metabolizma (Slika 6) (12).

Slika 7. MEOS oksidacijski metabolizam alkohola u jetri

Prinos adenzin trifosfata (energija) od oksidacije etanola ovisi o putu metabolizma. Ako se metabolizam odvija putem citosolnog ADH i mitohondrijske ALDH (slika 6a i 6b), stvara se maksimalni iznos ATP (adenozin trifosfata). Međutim oksidacija etanola u acet aldehyd pomoću citohroma CYP2E1 (slika 7), troši energiju u obliku NADPH.

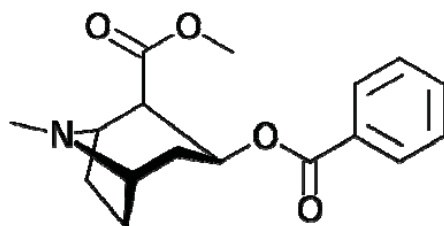
Povećana konzumacija alkohola dovodi do niza metaboličkih poremećaja što rezultira teškom bolešću. To je bolest jetre (masna jetra, hepatitis i ciroza), poremećaj normalne arhitekture jetre i protoka krvi, gubitak funkcije jetre i konačno zatajenje jetre. Konjugacija i izlučivanje žutog pigmenta bilirubina (proizvod razgradnje hema) se smanjuje, a bilirubin se nakuplja u krvi i taloži se u mnogim tkivima, uključujući kožu i bjeloočnicu. Osim jetre alcohol oštećuje i mozak. On u mozgu podiže količinu endorfina koji se vezuje za receptore za opijate. Pretjerano konzumiranje alkohola dovodi do demencije i drugih neuroloških poremećaja. Vezivanjem za GABA (gama-aminobuterna kiselina) kod apstinencije hroničnih alkoholičara dolazi do disregulacije ovih receptora i stanja poznatog kao delirijum tremens. Kod mladih osoba može kasnije doći i do kognitivnih i poremećaja. Pad nivoa dopamina u mozgu kod hroničnih alkoholičara dovodi do depresije, slabosti, gubitka pamćenja, porasta agresivnosti i raznih neuroloških poremećaja (13).

2.2. Droge nedopuštene u vanfarmaceutskoj upotrebi

2.2.1. Kokain i Amfetamin sa svojim derivatima

Kokain je stimulativna droga (slika 8.). Izaziva osjećaj kratkotrajne euforije, energije i pričljivosti uz dodatne potencijalno opasne fizičke efekte poput ubrzanih otkucaja srca i pojačanog krvnog tlaka. Ulična imena su snješko, bijelo, koka, cadillac i dr.

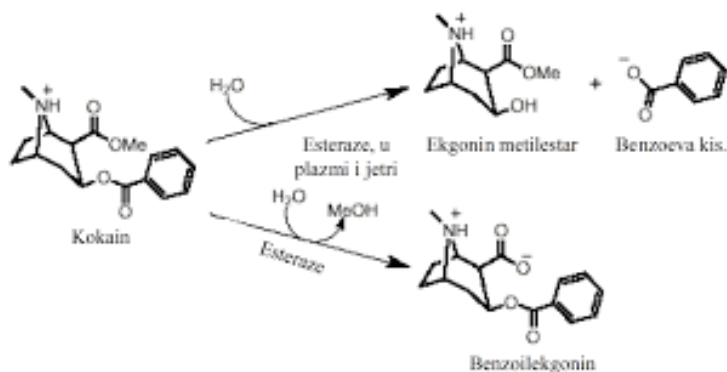
Slika 8. Struktura molecule kokaina

Dobija se iz grmaste zimzelene biljke koke (*Erythroxylon coca*) koja uspijeva u Južnoj Americi, nekim dijelovima Afrike, Indoneziji i Havajima, a uzgaja se i u Australiji, na Cejlonu i u Indiji.

Ulični kokain dolazi u obliku kokain hidroklorida, koji je bijeli kristal gorkog okusa sa anestetičnim djelovanjem. U paketićima se najčešće nalazi 1 g praha, a nemoguće je znati koliko je od toga stvarno kokain (najčešće između 30-60%) dileri u njega još dodaju škrob, puder, šećer, prokain ili stimulanse kao što su amfetamini. Čista slobodna baza kokaina - *crack* dobiva se iz kokain hidroklorida pomoću etera, ali kako je postupak vrlo opasan (eter lako može eksplodirati tokom postupka), za dobivanje slobodne baze koristi se natrijev hidrogenkarbonat (soda bikarbona). Rezultat su kristalići slobodne baze onečišćene sa sodom bikarbonom koji se na ulici prodaju pod imenom „*crack*“, a uglavnom se konzumiraju pušenjem. Kokain se testovima može otkriti u urinu 48-72 sata nakon uzimanja, a kod redovitijih konzumenata je potrebno oko 3 sedmice da bi rezultati testa bili negativni. Kokain, psihoaktivna droga, izaziva vrlo snažnu psihičku ovisnost, a *crack* razvija i elemente fizičke ovisnosti. Pojačava izlučivanje dopamina i izaziva euforiju.

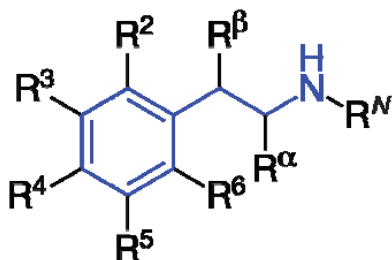
Kokain i amfetamini djeluju kao dopaminski agensi iako se način njihovog djelovanja razlikuje. Kokain se veže i deaktivira protein koji transportuju dopamine i tako blokira ponovni unos dopamina u presinaptičke neurone nakon njegovog otpuštanja iz završnih kvržica. Amfetamini takođe inhibiraju ponovni unos dopamina, ali njihov najveći učinak je što direktno stimulišu otpuštanje dopamina iz završnih kvržica. Oko pola grama ušmrkanog kokaina je letalno.

Metabolizam kokaina je prikazan na slici 9 (14)

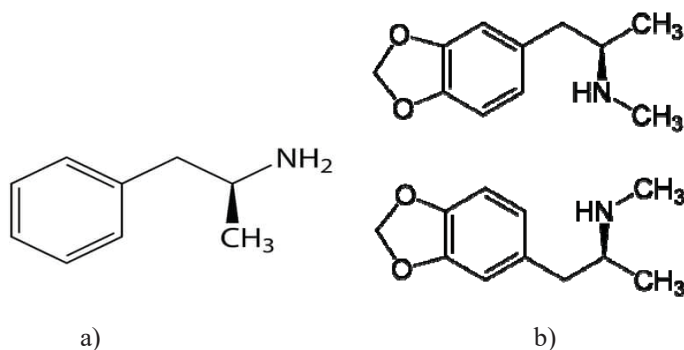
Slika 9. Metabolizam kokaina

Amfetamini (alfa-metil-fenetil amini) su sličnih farmakoloških svojstava, spadaju u „ulične droge“. U središnjem nervnom sistemu imaju ulogu neuromodulatora i u manjoj mjeri neurotransmitera. Opšta struktura derivata fenetilamina u α položaju imaju $R^\alpha = \text{CH}_3$. Supstituirani amfetamini (efedrin, pseudoefedrin, metamfetamin, 3,4-metilen-dioksimetilamfitaminima - MDMA) sadrže dodatne supstituente. Opšta struktura je prikazana na slici 10.

Slika 10. Opsta strukturna formula amfetamina

Amfetamini djeluju kao psihomotorički stimulansi - povećavaju nivo energije te umanjuju umor, poboljšavaju raspoloženje i koncentraciju, a pri višim dozama uzrokuju euforiju. Svoj stimulativni učinak ostvaruju tako da pojačavaju izlučivanje monoamina (dopamina, noradrenalina, serotonina) iz presinaptičkog neurona u sinapsu (eng. *releasing agents*) te tako da kompetitivno inhibiraju njihovu ponovnu pohranu iz sinapse. Djeluju, dakle, kao posredni simpatomimetici, jer ne aktiviraju simpatikus direktnim vezanjem na receptore. Amfetamini su dostupni na crnom tržištu te se zloupotrebljavaju kao droga. . Obično se smatraju psihodeličnom drogom posjeduje i halucinogena i stimulativna svojstva. Uglavnom ima imidž "rekreativne" droge te se asocira s burnim provodima u diskotekama i noćnim klubovima uz elektronsku muziku.

Slika 10. Struktura molekule metamfetamin (a) i 3,4-metilen-dioksimetamfetamin (MDMA)(b)

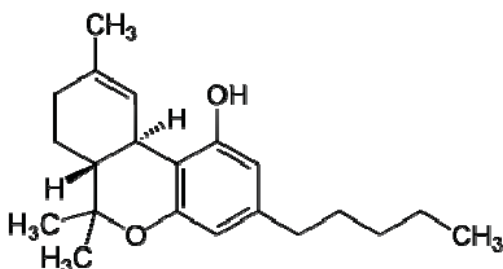
Ove stimulativne droge, koje izgledaju kao bijeli prah, poznate su na tržištu kao “meth”, “chalk” ili “glass”, a u američkom žargonu “crystal” meth”, “ice”. Nalazi se u

obliku tableta, kapsula ili kristala, a može se uzimati oralno, intravenozno, ušmrkavanjem ili pušenjem. Ova se droga lako sintetizira, što je čini izuzetno društveno opasnom, uzimajući u obzir i rizik za mentalno zdravlje dugotrajnih korisnika

Dugotrajnom konzumacijom amfetamina može se razviti amfetaminska psihoza odnosno mentalni poremećaj sličan paranoidnoj shizofreniji.

2.2.2. Kanabis

Hemijska struktura osnovnog psihoaktivnog sastojka kanabisa prikazana je na slici 12.

Slika 12. Hemijska struktura Δ 9-tetrahidrokanabinol (THC)

Kanabinoidi su danas jedna od najraširenijih ilegalnih psihoaktivnih tvari i aktivni su sastojci biljke kanabis (marihuana). Važno je razlikovati tri srodne vrste kanabisa. Dvije glavne psihoaktivne vrste kanabisa *Cannabis Sativa* i *Cannabis Indica* koja je prvi put evindetirana od strane francuskog biologa Jean-Baptiste Lamarck-a te treća ne-psihoaktivna podvrsta, *Cannabis Ruderali*. U biljci se nalazi više od 460 aktivnih vrsta, od kojih je oko 60 kanabinoidne structure.

Također, stimulira izlučivanje dopamina izazivajući euforiju. Druga aktivna supstanca je kanabidiol (CBD) koji sinergetski poboljšava djelovanje THC pri njegovom analgetičkom i spazmolitičkom djelovanju. CBD je najznačajniji kod epilepsije, a može se koristiti i kod dijabetesa te kod određenih vrsta karcinoma i artritisa (15).

Kanabis djeluje preko dva tipa receptora, kanabinoidnih tipa 1 (CB1) i tipa 2 (CB2). Receptori CB1 primarno su smješteni u mozgu, djelovima koji kontroliraju pamćenje i kognitivne sposobnosti. CB2 su smješteni u ekstremitetima i u imunim tkivima, tako da ih svrstavamo u periferne receptore. Celijski odgovor pri vezivanju liganda sa kanabinoid, smanjuje produkcija cAMP (ciklički adenzin monofosfat), te otvaraju kalijevi a zatvaraju kalcijevi kanali čime se ostvaruje djelovanje. Djelovanjem THC na receptore ometana je normalna funkcija endokanabinoida anandamida što objašnjava psihosktivno djelovanje. Putem kanabinoidnih receptora, učinci euforije postižu se indirektnim djelovanjem i na dopaminske receptore. Ostali

kanabinoidi poput kanabidiola ne ostvaruju psihoaktivni učinak zbog svog antagonističkog djelovanja na CB1 receptore. Potencijalno medicinsko djelovanje kanabinoida ostvarivo je i preko stimulacije vaniloidnih receptora.

Konačni ćelijski odgovor zavisi od tipa ćelije, liganda i drugih molekula koje se takmiče za mjesto vezivanja na receptoru. Različiti agonisti imaju različitu snagu vezivanja za receptor, što zavisi od efektivne doze aktivne supstance i efikasnosti koja predstavlja maksimalnu

snagu signala koji se prenosi do ćelije. Kod THC-a su ove vrijednosti niže nego kod sintetičkih kanabinoida, koji su znatno efikasniji (16-20).

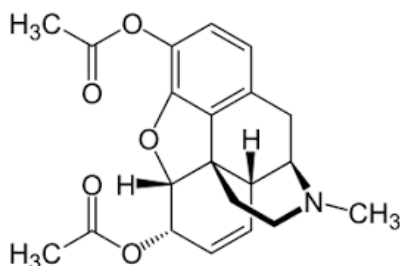
Osim djelovanja na CB receptore, THC također djeluje kao antagonist 5-HT_{3A} receptora i kao alosterički modulator μ - i δ - opioidnih receptora. THC je također i agonist PPAR- γ receptora što pridonosi njegovim antitumorskim učincima. THC može modulirati GRP55 i GRP18 receptore, međutim učinci ovakvog djelovanja nisu do kraja istraženi. Ima afinitet i za

glicinske receptore, a eksperimentima na miševima je pokazano da je ta interakcija važna za analgetski učinak THC-a. THC ima afinitet i različite učinke na vaniloidne receptore (antagonist TRPV1 tipa, a agonist na TRPV2, TRPV3 i TRPV4)(21,22).

Neka istraživanja su pokazala (22) kako medicinski *kanabis* ublažava simptome različitih bolesti kao što su Alzheimerova, HIV/AIDS, epilepsija, migrena, karcinom itd. Tako su neke države zakonski odobrile upotrebu *kanabisa* u medicinske svrhe za bolesti koje su propisane pravilnicima. Međutim, istraživanja su u toku, tako da će svaka zemlja shodno dodatnim uvjerenjima na bazi dobijenih medicinskih rezultata donijeti svoje zakone u cilju sprječavanja zloupotrebe.

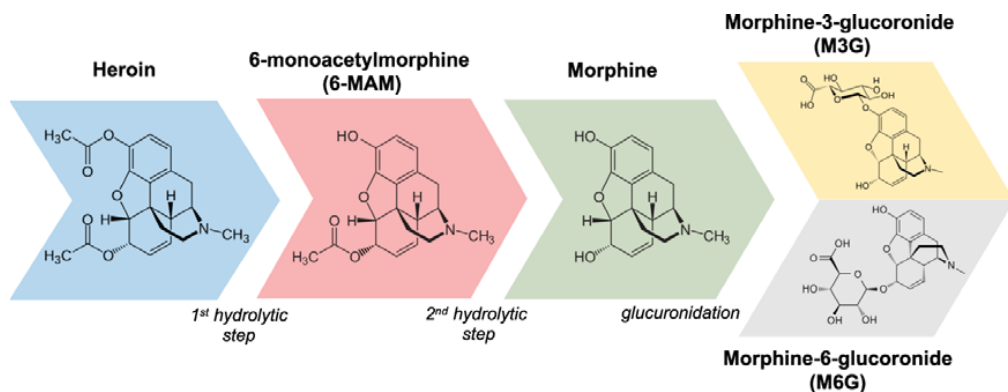
2.2.3. Heroin

Strukturna formula heroina je prikazana na slici 13.

Slika 13. Molekulska struktura heroina

Izvorni opiodi sastoje se od alkaloidnih spojeva, kao što je morfin izoliran iz opijumskog maka (lat. *Papaver somniferum*). Međutim, razvijeni su i brojni sintetski opiodi za liječenje bola kod kancerogenih bolesti i bola kod hiruških zahvata. Međutim korištenje opoida van zdravstvenog domena danas je izraženo i predstavlja javnozdravstveni problem (23,24,25). Hidroliza heroina prikazana je na slici 14.

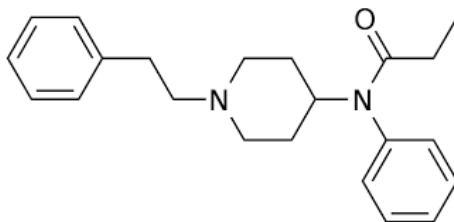

Slika 12. Hidroliza heroina

Tri tipa opioidnih receptora su označeni grčkim slovima, μ -mi, κ -kapa i δ -delta. Opioidni receptor μ -mi, nazvan je po svom agonistu morfinu, MOR i nalazi se u moždanom tkivu i gastrointestinalnom traktu. Postoje tri pod tipa ovih receptora i to su: μ_1 , μ_2 i μ_3 . Receptori κ -kapa i δ -delta nalaze se u tkivu mozga. Za κ receptor postoje tri podtipa, a za δ receptor dva podtipa. Opioidni receptori su vezani za membranu kao G protein receptori koji se uglavnom nalaze u sinaptičkom kompleksu u središnjem nervnom sistemu, međutim nelaze se i u perifernim tkivima (26-29). Istraživači (30) smatraju da brza pretvorba heroina u 6-monoacetylmorfin, a zatim spora konverzija u morfin vjerovatno je posljedica toga da heroin i morfin djeluju preko istih receptora. Rezultati istraživanja takođe pokazuju da 6-monoacetylmorfin i droga fentanil takođe stvaraju analgeziju. Fentanil je droga sintetskog porijekla i smatraju je 50 puta efikasnijom od heroina.

2.2.4. Fentanil

Struktura fentanila prikazana je na slici 13.

Slika 13. Struktura fentanila

Fentanil te mali broj derivata fentanila (*alfentanil*, *sufentanil*, *remifentanil* i *karfentanil*) koriste se kao analgetici i anestetici u humanoj i veterinarskoj medicini.

Osim kao analgetici, legalna primjena, vrlo je zabrinjavajući porast nelegalnog korištenja fentanila i njegovih derivata kao zamjene za heroin i druge opioide. Djelovanje fentanila je 50-100 puta veće od djelovanja morfija.

Od 2012 godine na tržištu se bez kontrole pojavilo 38 novih derivata koji nisu kontrolirani na evropskom tržištu (Sistem ranog upozorenja EU-a o novim psihoaktivnim supstancama

kojom upravlja EMCDDA u bliskoj saradnji sa Europolom). Novi derivati fentanila koriste se za “legalne “zamjene za korištene opoide od strane pojedinaca. Permanentno se sintetiziraju novi opoidi, tako da su se na tržištu pojavili i novi derivati fentanila. Posebno je zabrinjavajuća upotreba benzimidazola (nitazen) koji su jaki kao i fentanili. Grupa nitazena uključuje izotonitazen koji se prvi put pojavio na europskom tržištu droga u martu 2019. godine, a EMCDDA (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction) je 2020. godine procijenio rizik od izotonitazena, nakon čega se kontroliše širom Europe.

U 2022 godini, povećana je dostupnost i upotreba benzimidazolskih opoida, posebno metonitazena i protonitazena, kao i pojava smjese koje sadrže sintetske opoide benzodiazepine i ksilazin (sredstvo za smirenje životinja), poznate kao “benzo.dope”.

Slično morfinu, fentanil i njegovi derivati proizvode većinu svog djelovanja aktivacijom μ opoidnih receptora u središtu nervnog sistema. Oni proizvode euforiju, opuštanje, analgeziju (smanjenje osjećaja bola), sedaciju (dovođenje u stanje smirenosti ili sna), bradikardiju (usporenje rada srca), hipotermiju (niska tjelesna temperatura) i respiratornu depresiju/gušenje (prestanak disanja odnosno smrt.). Respiratorna depresija predstavlja najveću opasnost za korisnika

3. DISKUSIJA

Psihofarmakološki agensi koji djeluju na centralni nervni sistem korišteni su u medicinske svrhe već stotinama godina. Stimulansi i depresori korišteni su za modifikaciju mentalnog stanja kod psihijatrijskih pacijenata. Revolucionarni pronalazak u ovoj oblasti bila je sinteza hlorpromazina koji je korišten kod šizofrenije (32). Zatim slijedi primjena sintetskih supstanci kao anestetika i analgetika. Prirodni opijati kao što je opijum, takođe su bili poznati stotinama godina, a zatim je slijedila izolacija morfina (1805), njegova sinteza 1952 (Marshall gates at the University Rochester). Razvijen je niz selektivnih sintetskih puteva, ali separacioni procesi izolacije iz prirodnih izvora su se takođe koristili i kod dobijanja diacetilmorfina poznatog kao heroin. Broj korisnika heroina je u stalnom porastu, posebno u SAD, ali raste i broj korisnika sintetskih opijata kao što su oksikodon, metadon i drugi. Istraživanje djelovanje opoida na molekularnom nivou intenzivno je u zadnjem stoljeću., a posebna pažnja posvećena je stereospecifičnom vezivanju na odgovarajuće receptore tipa μ , κ i δ . To je bila baza za sadašnje razumjevanje opoidne farmakologije. Primjena stereospecifičnih radioobilježivača kao liganda za opoidne receptore omogućilo je razvoj istraživanja i na drugim receptorima opoida. Tako je bilo moguće odrediti selektivnost opoida prema odgovarajućim receptorima.

Promjena strukture molekule opoida mijenja i njegovu aktivnost prema receptoru a time i njegovo djelovanje na organizam. Ovo svojstvo, analizirano u smislu relacije između strukture i farmakološke aktivnosti (SAR, structure-activity relationship) je baza za dizajniranje novih sintetskih molekula. Mnoge ulične droge imaju za cilj produkciju euforije i mogu se razviti njihove sinteze upravo na razumjevanju kako postići željenu strukturu koja vodi do željenih receptora i željene farmakodinamike. Naravno sva istraživanja uvijek nose i dozu rizika sa neželjenim posljedicama, posebno ako su u pitanju ulične, rekreacione droge.

Naprimjer, sintetizirani su mnogi kanabenoide pod nazivima CP55,940, nabilon, kao i nonkanabinoide tipa Win-55,212-2, JWH-018 koji imaju željenu reakciju kao THC. Pirazolni analog rimonabant (SR141716A) bio je jedan od prvih sintetiziranih kanabinolnih antagonista. Kanabinoidni receptori CB-1 i CB-2 bili su producirani i kupovani sa G-proteinom (33, 34). Istraživanja su pokazala da razliku kod receptora. CB-1 receptori koji su

vjerovatno odgovorni za psihoaktivnosti THC se nalaze primarno u mozgu, doksu receptori CB-2 najvjerovatnije uključeni u imunomodularni sistem kao i druge sisteme koji se nalaze na periferiji.

Tako je primjenjujući sistem SAR u planiranju strukture novi sintetskih proizvoda predloženo je oko 60 struktura koje bi imale potencijal u odgovarajućoj korelaciji sa THC.

Takođe je važan i metabolizam opoida. On obuhvata apsorpciju (A), distribuciju (D), brojne reakcije biotransformacije (M) i eliminacije (E) iz organizma, skraćeno ADME (engl. Administration Distribution-Metabolism-Excretion). Tokom biotransformacije nastaju spojevi novih struktura i svojstava. U nekim slučajevima nove strukture takođe mogu imati opoidno djelovanje. Mehanizmi transformacije mnogih opoida jos nisu potpuno određeni, ali se analize na komponente opoida uglavnom rade na pretpostavljenim mjestima izlučivanja kao što su žuč, urin, feces itd.

Danas je veliki problem permanentno sintetiziranje novih psihoaktivnih supstanci koje mijenjaju moždanu funkcije na način koji konzumenti smatraju ugodnim ili im zadovoljava emocionalne potrebe. Prekomjerna upotreba ovih psihoaktivnih supstanci bez medicinske indikacije odnosno u neterapijske svrhe, čini zloupotrebu droge i u njoj participiraju sve mlađa i brojnija populacija. Supstance koje se najčešće zloupotrebljavaju su alkohol, benzodiazepami, barbiturati, marihuana, heroin, kokain, amfetamini i brojne nove sintetske droge. Nove sintetske dizajnirane droge imaju često neželjene smrtne ishode, a pronalaze se u prodaju vrlo često po kioscima i u blizini gdje se okupljaju mladi, a mogu se nabaviti i pitem internetske kupovine. Privlačno su pakovani i jeftini. Mada su kaznene mjere za proizvodnju i distribuciju takvih droga stroge, to ne sprječava njihovu daljnju proizvodnju, širenje palete proizvoda i distribuciju. Proizvodati takvih droga često mijenjaju pakovanja, način konzumacije i imena. Početak upotrebe „ectasy“ sintetske droge, otvorio je put novim „super drogama“. Popularnost novih sintetskih droga je u porastu, a u porastu su i štetne posljedice koje izazivaju ove droge po zdravlje ovisnika i negativnih posljedica na njegovu okolinu.

Postoji niz faktora koji doprinose želji za uzimanjem droge. Smatra se da tu imaju učešća kako psihodinamski tako i duhovni uzroci. Najčešće se zastupljeni sklonost i težnja pojedinca da pobjegne od subjektivnih doživljaja svoje stvarnosti koju opisuje kao tešku, nesnosnu i uznemirujuću. Uzimanjem droge ta percepcija stvarnosti se „zaboravlja“ ili potiskuje. Mlađa populacija uključuje i faktor radoznalosti ili isticanja u društvu. Starosna dob konzumenata droge se stalno snižava. Istraživanja udjela konzumenata u srednjoškolskoj i osnovnoškolskoj populaci već vrlo ozbiljno alarmiraju javnost, posebno što veliki broj dilera kao i ujedno dilera i istovremeno konzumenata sve više dolazi iz te populacije.

Konzumiranje vrlo često izmakne kontroli i dolazi do razvoja ovisnosti, odnosno potrebe za trajnim uzimanjem droge za postizanje istog djelovanja ili uklanjanja apstinencijalnih poteškoća. Ovisnici propadaju duševno i tjelesno. Oni počinju da pobolijevaju, razdražljivost bez povoda vodi u sukobe kako u porodici tako na poslu i u okolini. Oni postaju neodgovorni i materijalno takođe propadaju. Porast agresivnosti počinje od porodice, a završava se u kriminalu i nasilju.

Ovakve pojave skupo koštaju svako društvo i zbog toga je neophodno imati sve sisteme organizacije koji se preduzimaju od porodičnog, do šireg društvenog, državnopa do svjetskg nivoa, kako bi se zajedničkim snagama pristupilo suzbijanju problema vezanih za proizvodnju, distribuciju i konzumiranje droga.

4. ZAKLJUČCI

Jedan od značajnih uzročnika pojačanog nasilja je sve veća konzumacija droga različite strukture i djelovanja, posebno u sprezi sa alkoholom, a posljedice su vidljive i u narušavanju fizičko-psihičkog zdravlja.

Broj registriranih krivičnih djela u vezi sa zloupotrebom opojnih droga u BiH je u permanentnom porastu.

Istraživanja konzumacije odgovarajućih vrsta droga ukazuju na porast upotrebe novih sintetski (dizajniranih) droga, koje postaju dostupnije i jeftinije, a zadovoljavaju očekivane efekte u oponašanju prirodnih psihoaktivnih supstanci.

Dizajnirane droge imaju potencijalno smrtno neželjene efekte.

Onaj ko konzumira ove opasne supstance najčešće nije svjestan zdravstvenih niti socijalnih posljedica, iako one dolaze do izražaja čim droga dođe u organizam. Starosna granica konzumenata i dilera svake godine je niža, tako da zahvata veliku populaciju ne samo srednjoškolaca već i osnovaca.

Neki od faktora koji su tome doprinijeli su: znatiželja, nagovor, nisko samopuzdanje, usamljenost, nemogućnost prilagođavanja promjenama u životu, kao i brza materijalna dobit.

Psihoaktivne kontrolisane supstance su definirane Zakonom o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama na državnom i međunarodnom planu, a u skladu sa jedinstvenom konvencijom o opojnim drogama, odnosno supstancama koje djeluju primarno na centralni nervni sistem smanjujući osjećaj bola, izazivaju pospanost ili budnost, halucinacije, smetnje u motornim funkcijama kao i druge patološke i funkcionalne promjene centralnog nervnog sistema. Tu su uvrštene: opojne droge (narkotici), psihotropne supstance, proizvodi biološkog porijekla sa psihoaktivnim djelovanjem, i druge sintetske supstance sa opioidnim djelovanjem.

Ovisno o svojoj strukturi droge se vežu za različite receptore u ljudskom organizmu i izazivaju odgovarajuće posljedice po zdravlje ljudi.

Osim nikotina i alkohola, koji su takođe droge, ali se mogu nabaviti u slobodnoj prodaji i ilegalno se, nabavljaju najčešće konzumirane nedozvoljene droge, koje se mogu svrstati u droge tipa: stimulansa (kokain, amfetamin), halucinogeni (kanabis, LSD), opijati (opijum, heroin, morfij) i depresori (alcohol, barbiturate). Vrijeme zadržavanja ovih droga u krvi se kreće od 3 do 336 sati, a u urinu od 3 do 30 dana.

Nikotin stimulira nervni sistem, povećava osjećaj budnosti, povećava iritabilnost, potiskuje apetit i dodatno negativno djeluje na centralni nervni sistem, cirkulaciju, pluća, hormonski status, gastrointestinalni trakt, kardiovaskularni sistem, trudnoću itd. stvara zavisnost.

Alkohol (etanol) zbog svoje veličine kao i rastvorljivosti u vodi i mastima lako se apsorbira iz crijeva. Nekoliko procenata (do 5%) odlazi u sluznicu želudca, jezika, jednjaka i usta. Osim te male količine, ostatak konzumiranog alkohola odlazi u krv (85-95%). Metabolizira se u jetri, a oko 10% se izlučuje putem urina.

Povećana konzumacija alkohola dovodi do niza metaboličkih poremećaja što rezultira teškom bolešću. To je bolest jetre (masna jetra, hepatitis i ciroza). Poremećaj normalne arhitekture jetre i protoka krvi, gubitak funkcije jetre i konačno zatajenje jetre.

Određeni broj droga su nedopuštene u vanfarmaceutskoj upotrebi (Kokain i Amfetamin sa svojim derivatima).

Kokain se dobija iz grmaste zimzelene biljke koke. Ulični kokain dolazi u obliku kokain hidroklorida Čista slobodna baza kokaina - *crack* dobiva se iz kokain hidroklorida

Kokain, psihoaktivna droga, izaziva vrlo snažnu psihičku ovisnost, a *crack* razvija i elemente fizičke ovisnosti . Pojačava izlučivanje dopamina i izaziva euforiju.

Amfetamini (alfa-metil-fenetil amini) su sličnih farmakoloških svojstava, spadaju u „ulične droge“. Amfetamini djeluju kao psihomotorički stimulansi - povećavaju nivo energije te umanjuju umor, poboljšavaju raspoloženje i koncentraciju, a pri višim dozama uzrokuju euforiju.

Amfetamini su dostupni na crnom tržištu te se zloupotrebljavaju kao droga. . Obično se smatraju psihodeličnom drogom posjeduju i halucinogena i stimulativna svojstva.

Ove stimulativne droge, koje izgledaju kao bijeli prah, poznate su na tržištu kao “meth”, “chalk” ili “glass”, a u američkom žargonu “crystal” meth”, “ice”. Nalazi se u obliku tableta, kapsula ili kristala, a može se uzimati oralno, intravenozno, ušmrkavanjem ili pušenjem. Ova se droga lako sintetizira, što je čini izuzetno društveno opasnom, uzimajući u obzir i rizik za mentalno zdravlje dugotrajnih korisnika

Dugotrajnom konzumacijom amfetamina može se razviti amfetaminska psihoza odnosno mentalni poremećaj sličan paranoidnoj shizofreniji.

Kanabinoidi su danas jedna od najraširenijih ilegalnih psihoaktivnih tvari i aktivni su sastojci biljke kanabis (marihuana).

Također, stimulira izlučivanje dopamina izazivajući euforiju. Druga aktivna supstanca je kanabidiol (CBD) koji sinergetski poboljšava djelovanje THC pri njegovom analgetičkom i spazmolitičkom djelovanju. CBD je najznačajniji kod epilepsije, a može se koristiti i kod dijabetesa te kod određenih vrsta karcinoma i artritisa.

Neka istraživanja su pokazala kako medicinski *kanabis* ublažava simptome različitih bolesti kao što su Alzheimerova, HIV/AIDS, epilepsija, migrena, karcinom itd. Tako su neke države zakonski odobrile upotrebu *kanabisa* u medicinske svrhe za bolesti koje su propisane pravilnicima. Međutim, istraživanja su u toku, tako da će svaka zemlja shodno dodatnim uvjerenjima na bazi dobijenih medicinskih rezultata donijeti svoje zakone u cilju sprječavanja zloupotrebe. Heroin se sastoji od alkaloidnih spojeva, kao što je morfin izoliran iz opijumskog maka (lat. *Papaver somniferum*).

Međutim, razvijeni su i brojni sintetski opoidi za liječenje bola kod kancerogenih bolesti i bola kod hiruških zahvata. *Međutim korištenje opoida van zdravstvenog domena danas je izraženo i predstavlja javnozdravstveni problem.* Osim heroina druga droga je fentanil takođe koji stvara analgeziju. Fentanil je droga sintetskog porijekla i smatraju je 50 puta efikasnijom od heroina.

Fentanil te mali broj derivata fentanila (*alfentanil, sufentanil, remifentanil i karfentanil*) koriste se kao analgetici i anestetici u humanoj i veterinarskoj medicini.

Osim kao analgetici, legalna primjena, vrlo je zabrinjavajući porast nelegalnog korištenja fentanila i njegovih derivata kao zamjene za heroin i druge opioide. Djelovanje fentanila je 50-100 puta veće od djelovanja morfija.

Permanentno se sintetiziraju novi opoidi, tako da su se na tržištu pojavili i novi derivati fentanila. Posebno je zabrinjavajuća upotreba benzimidazola (nitazen) koji su jaki kao i fentanili.

U 2022 godini, povećana je dostupnost i upotreba benzimidazolskih opoida, posebno metonitazena i protonitazena, kao i pojava smjese koje sadrže sintetske opioide benzodiazepine i ksilazin (sredstvo za smirenje životinja), poznate kao "benzo.dope".

Oni proizvode euforiju, opuštanje, analgeziju (smanjenje osjećaja bola), sedaciju (dovođenje u stanje smirenosti ili sna), bradikardiju (usporenje rada srca), hipotermiju (niska tjelesna temperatura) i respiratornu depresiju/gušenje (prestanak disanja odnosno smrt.). Respiratorna depresija predstavlja najveću opasnost za korisnika

Danas je veliki problem permanentno sintetiziranje novih psihoaktivnih supstanci koje mijenjaju moždanu funkcije na način koji konzumenti smatraju ugodnim ili im zadovoljava emocionalne potrebe. Prekomjerna upotreba ovih psihoaktivnih supstanci bez medicinske indikacije odnosno u neterapijske svrhe, čini zloupotrebu droge i u njoj participiraju sve mlađa i brojnija populacija.

Nove sintetske dizajnirane droge imaju često neželjene smrtno ishode, a pronalaze se u prodaju vrlo često po kioscima i u blizini gdje se okupljaju mladi, a mogu se nabaviti i putem internetske kupovine. Privlačno su pakovani i jeftini.

Mada su kaznene mjere za proizvodnju i distribuciju takvih droga stroge, to ne sprječava njihovu daljnju proizvodnju, širenje palete proizvoda i distribuciju.

Proizvođači takvih droga često mijenjaju pakovanja, način konzumacije i imena. Početak upotrebe „ectasy“ sintetske droge, otvorio je put novim „super drogama“. Popularnost novih sintetskih droga je u porastu, a u porastu su i štetne posljedice koje izazivaju ove droge po zdravlje ovisnika i negativnih posljedica na njegovu okolinu.

5. LITERATURA

1. Sh. Haxhibeqiri, V. Haxhibeqiri, Zdravstveni glasnik, Nove sintetičke (dizajnirane) droge, Zdravstveni glasnik, vol. 4. No. 1 (2018.)
2. Jedinstna konvencija o opojnim drogama (Sl. List SFRJ, br 2/64). Strategija nadzora nad opojnim drogama, sprječavanje i suzbijanje zloupotrebe opojnih droga u BiH za period 2018-2023, Ministarstvo sigurnosti BiH, državni izvještaj, za EMCDDA, 2014, IPA
3. N. Dimitrijević, Zdravlje, <https://nova.rs/magazin/zdravlje/grafika-koliko-se-koja-droga-zadržava-u-krvi-urinu-i-kosi/>(2020)
4. NL Benowitz, B.Herrera , P.Jacob , "Mentholated Cigarette Smoking Inhibits Nicotine Metabolism". J Pharmacol Exp Ther. **310** (3), 1208–15 (2004)
5. Xinan Xiu, Nyssa L. Puskar, et al., Nicotine binding to brain receptors requires a strong cation- interaction. Nature, **458**:534-537(2009)
6. T. Herraiz, C. Chaparro, "Human monoamine oxidase is inhibited by tobacco smoke: beta-carboline alkaloids act as potent and reversible inhibitors". Biochem. Biophys. Res. Commun. **326** (2): 378–86 (2005)
7. Fowler JS, Volkow ND, Wang GJ; et al. "Neuropharmacological actions of cigarette smoke: brain monoamine oxidase B (MAO B) inhibition". J Addict Dis. **17** (1): 23–3 (1998).
8. Yoshida T, Sakane N, Umekawa T, Kondo M, "Effect of nicotine on sympathetic nervous system activity of mice subjected to immobilization stress", Physiol Behav. **55** (1): 53–7. (1994).
9. Mladenović D.^a, Radosavljević T. Vučević D., Šikić B., Todorović V, Efekti alkohola na intermedijarni metabolizam, Medicinska istraživanja2005, vol. 39, br. 2, str. 15-18
10. Caballeria, J, Current concepts in alcohol metabolism. Ann Hepatol, 2(2): 60-8(2003)
11. <https://www.abc-doctors.com/mezabolizam-etanola-i-posljedice-alkoholizma>
12. Zahkari S; Overview: How alcohol metabolized by the body Alcohol research & health: the journal of the National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, 29(4),245 (2006)
13. Marks M., Peet A, Medical Biochemistry, 4th Edition, Liberman, 2921.
14. https://www.google.com/search?sca_esv=ab02dd2696e7e4b9&q=metabolizam+kokaina+i+amfetamina+u+organizmu
15. M. Batori, A. Žerovnik, K. Barać, D. Babić, Pozitivni učinci kanabisa na zdravlje, Zdravstveni glasnik, Vol. 4. No 1. (2018)

16. Di Marzo V. A, Brief history of cannabinoid and endocannabinoid pharmacology as inspired by British scientists. *Trends Pharmacol Sci*, Mar, 27(3), 134-140 (2006).
17. Lu Y, Anderson HD., Cannabinoid signaling in health and disease. *Can J Physiol Pharmacol*, 95(4), 311-327 (2017)
18. Lombard C, Nagarkatti M, Nagarkatti P., CB2 cannabinoid receptor agonist, JWH-015 triggers apoptosis in immune cells: Potential role for CB2 selective ligands as immunosuppressive agents. *Clin Immunol*, 122(3), 259–270(2007)
19. Kreitzer AC, Regehr WG, Cerebellar Depolarization-Induced Suppression of Inhibition Is Mediated by Endogenous Cannabinoids. *J Neurosci*, 21, RC174 ,1–5 (2001)
20. Pertwee RG, The diverse CB1 and CB2 receptor pharmacology of three plant cannabinoids: delta-9-tetrahydrocannabinol, cannabidiol and delta-9-tetrahydrocannabivarin, *Br Pharmacol*, 153(2), 199-215 (2008).
21. De Caro C, Leo A, Citraro R, De Sarro C, Russo R, Calignano A, Russo E. The potential role of cannabinoids in epilepsy treatment. *Expert Rev Neurother*, 4, 1-11(2017)
22. A. Tomašić Paić: Svojstva kanabinoidnih receptora ljekovite biljke *Cannabis sativa* *Med Vjesn*, 44(1-4): 147-162(2012)
23. Barratt TD., Pharmacogenomics of ABCB1 in maintenance pharmacotherapies for opioid dependence, Adelaide, University of adelaide , 2010
24. Maremmani I;et al, The principles and practice of methadone treatment. Pisa Italy, EU: Pacini Editore Medicina; 279, 2012
25. Ž. Ključević, Doktorska disertacija, Sveučilište u Splitu, 2019
26. Martin WR, Opioid antagonists. *Pharmacological reviews*. Dec;19(4):463-521(1967).
27. Pan L, Xu J, Yu R, Xu MM, Pan YX, Pasternak GW, Identification and characterization of six new alternatively spliced variants of the human mu opioid receptor gene, *Oprm. Neuroscience*,133(1):209-20(2005).
28. Portoghese PS, Lunzer MM, Identity of the putative delta1-opioid receptor as a delta-kappaheteromer in the mouse spinal cord, *European journal of pharmacology*. Apr 25;467,1-3:233(2003)
29. Le Merrer J, Becker JA, Befort K, Kieffer BL, Reward processing by the opioid system in the brain. *Physiological reviews*, Oct;89(4):1379-412(2009)
30. Grace C. Rossi, George P. Brown, Lisa Leventhal, Ke Yang, Gavril W. Pasternak, Novel receptor mechanisms for heroin and morphine-6 β -glucuronide analgesia, 216, 1-4, (1996)
31. <https://www.hzjz.hr/aktualnosti/o-fentanilu-i-povezanim-rizicima/>

32. Thomas L. Lemke, David A. William, Victoria F. Roche, S, William Zito, Foye's principles of Medicinal Chemistry, Wolters Kluwer, Lippincott Williams & Wilkins, 7th edition (2013)
33. Nissenson A. R., Weston R. E., Kleeman C. R., Mannitol. West, J. Med, 131, 277-284 (1979)
34. Sprague J.M., The Chemistry of diuretics, Ann NY Acad Sci, 71, 328-342 (1958)

UTICAJ SUZAVCA - HEMIJSKOG ORUŽJA NA OKO?

Sažetak

Suzavac je vrsta nesmrtonosnog hemijskog oružja i zajedničko ime za skupinu otrovnih supstanci koje raspršene u niskim koncentracijama uzrokuju suzenje, bol u očima i nemogućnost držanja otvorenih očiju. Najčešće korišteni agensi su hloroacetofenon (CN, prije se prodavao kao Mace®), o-hloro-benzilidenmalononitril (CS) i oleoresin capsicum (OC ili biber sprej, trenutni sastojak za Mace®).

Hemijski agensi koji djeluju na oči su popularan izbor za provođenje zakona, upotrebljava ga policija, uglavnom za smirivanje nereda i naslinih protesta, ali i vojska u vojnim operacijama i bliskoj borbi. Posljednjih godina se popularizovala njihova upotreba kao jedan vid „zaštitnog“ individualnog oružja osobito kod ženske populacije. Efekti ovih supstanci na oči se ogledaju kroz stvaranja konjuktivalnog podražaja, injekcije, potpunog defekta epitela rožnice, pseudo-pterigija, razvoja neovaskularizacija i zamućenje rožnice te smanjene vidne oštrine. Suzavci trenutno i kratkotrajno nadražuju oči i dišne putove ne izazivajući trajne posljedice. Trenutni stavovi vezani za liječenje naglašavaju važnost dekontaminacije i primjenu sistemske terapije.

Cilj rada je pregled dostupne literature koja se odnosi na kliničke i histopatološke učinke suzavca na oko i njihovo liječenje. Za izvori podataka je korištena pretraga medicinske baze PubMed i pojedinačnih radova iz časopisa.

Ključne riječi: Suzavac, povrede oka, biber sprej, oleoresin capsicum, hloroacetofenon.

---

¹ Evropski Univerzitet „Kallos“Tuzla, Bosna i Hercegovina,

² Univerzitet u Tuzli, Univerzitetski Klinički Centar Tuzla, Bosna i Hercegovina,

INFLUENCE OF TEAR GAS - CHEMICAL WEAPONS ON THE EYE?

Abstract

Tear gas is a type of non-lethal chemical weapon and the common name for a group of toxic substances that, dispersed in low concentrations, cause tearing, pain in the eyes and the inability to keep the eyes open. The most commonly used agents are chloroacetophenone (CN, formerly sold as Mace®), o-chloro-benzylidenemalononitrile (CS), and oleoresin capsicum (OC or pepper spray, the current ingredient for Mace®).

Chemical agents that affect the eyes are a popular choice for law enforcement, used by the police, mainly to quell riots and violent protests, but also by the military in military operations and close combat. In recent years, their use as a type of "protective" individual weapon has become popular, especially among the female population. The effects of these substances on the eyes are reflected in the creation of conjunctival irritation, injection, complete defect of the corneal epithelium, pseudo-ptyerygium, development of neovascularization and clouding of the cornea, and reduced visual acuity. Tear gas irritates the eyes and respiratory tract for a short period of time without causing permanent consequences. Current attitudes related to treatment emphasize the importance of decontamination and the use of systemic therapy.

The aim of the paper is to review the available literature related to the clinical and histopathological effects of tear gas on the eye and their treatment. For data sources, a search of the medical database PubMed and individual articles from journals were used.

Key words: Tear gas, eye injuries, pepper spray, oleoresin capsicum, chloroacetophenone.

Uvod

Svjetska zdravstvena organizacija definiše agense za kontrolu nereda i za suzbijanje nasilja kao „hemijske agense koji su sposobni, kada se koriste u određenim koncentracijama, brzo izazvati privremenu onesposobljenost osobe koja traje nešto duže od perioda izloženosti“ [1].

Mnoga sredstava se koriste za kontrolu nereda i u cilju suzbijanja nasilja, međutim najpopularnije su hemikalije koje djeluju na oči. Sredstva kao što su lakrimatori odnosno suzavci, brzo onesposobljavaju žrtve izazivajući bol u oku, suzenje i blefarospazam. Suzavac se smatra efikasnim kao „nesmrtonosni“ oblik kontrole nereda i nasilja, trajno oštećenje oka i adneksa nastaje rijetko. Međutim, postoje izvještaji o štetnosti i ozbiljnim oštećenjima koje mogu nastati njihovom primjenom [1].

Ako se vratimo unazad kroz istoriju naći ćemo da se upotreba prvih primitivnih iritirajućih gasova poput sumpora i zapaljenog voska primjenjivala još 428. godine prije Hrista, tokom rata između Atinjana i Spartanaca [2]. Savremene hemijske agense koji uzrokuju pretjerano suzenje sa blefarospazmom prvi su razvili i upotrijebili Njemci tokom Prvog svjetskog rata [3].

Slika 1. Primjena suzavaca u cilju suzbijanja nasilja.

Ovi hemijski agensi koji su nastali za kontrolu nasilja i nereda nazivali su lakrimatori - suzavci, uznemirujući agensi i iritirajući agensi [4]. Od njihovog razvoja, pa do danas suzavac se koristio u ratovima, građanskim nemirima, kao i u vojsci u toku treninga i vojnih vežbi.

Konvencija o hemijskom oružju je zabranila upotrebu ovih preparata kao sredstvo i metodu prilikom ratovanja. Danas se najčešće koriste hloroacetofenon (CN), o-kloro-benziliden malononitril (CS) i oleoresin capsicum (OC) kao sredstva za izradu suzavaca. Hloroacetofenon je razvijen pred kraj Prvog svetskog rata kao sredstvo za proizvodnju suzavca [5]. Iako navodno nikada nije korišten tokom ovog rata, (CN) brzo postaje primarno sredstvo za kontrolu nasilja i nereda. Svoje mjesto pronalazi u vojsci tj. primjenu u vojne svrhe i kod agencija koje su zadužene za provođenje zakona [3].

Džepni dozatori suzavca bazirani na (CN) bili su komercijalno dostupni početkom 1920-ih godina [3,6]. U početku suzavac je bio baziran na uređajima koji su koristili eksploziv da rasprše (CN) gas. Tipično oružje sa suzavcem bi ispalilo patrone napunjena (CN) prahom zajedno sa eksplozivnim punjenjem [3]. Od 1965 godine CN je postao dostupan kao aerosol sprej pod pritiskom pod brendom Mace® [9].

Iako je (CN) gas u velikoj mjeri zamijenjen sa (CS) gasom zbog boljeg profila toksičnosti, još uvijek se često koristi u policijske svrhe kao Mace®.[5]. Britanski hemičari Corson i Stoughton su otkrili 2- hloro-benziliden malononitril 1928. godine dok su istraživali kondenzacijske reakcije dinitrila, odakle dolazi i naziv za spoj (CS) [7]. Tek 1950-ih godina Chemical Defense Experimental Establishment (Porton, Engleska) je razvio (CS) kao agens za kontrolu nereda. Godine 1959. (CS) u potpunosti je zamijenio (CN) u vojsci, a intenzivno ga je koristila američka vojska tokom Vijetnamskog rata [8].

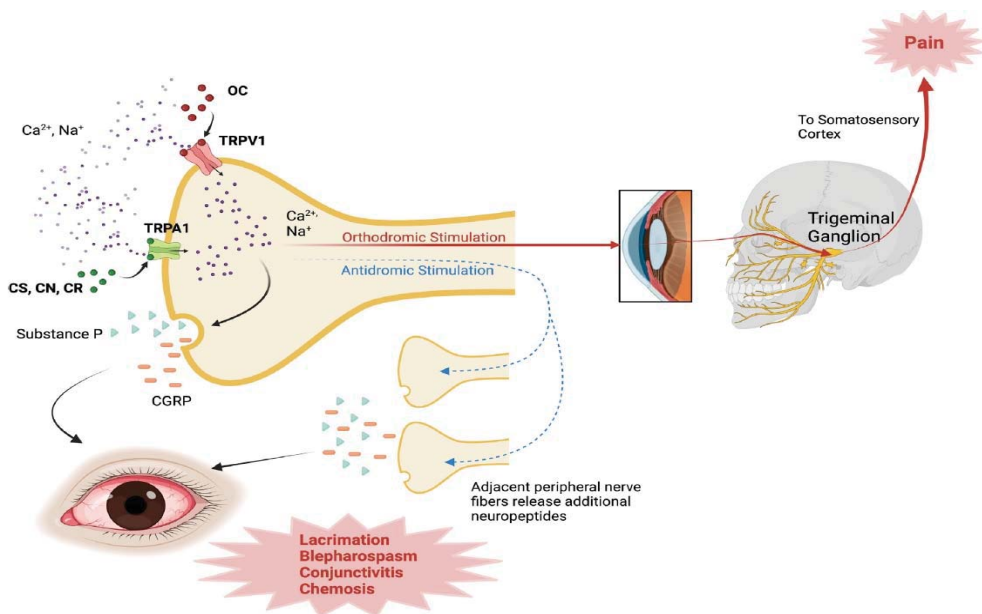
Moderni biber sprej sadrži oleoresin capsicum, prirodnu mješavinu preko 100 jedinjenja koja se ekstrahuju iz čili papričica iz roda Capsicum. Tačan sastav oleoresin capsicum određen je različitim faktorima kao što je zrelost čili, okruženje u kojem se biljke uzgajaju i način ekstrakcije [5].

Upotreba (OC) sprejeva od strane policije postala je zastupljena 1980-ih i legalizirana je za civilnu upotrebu u većini država od 1990 godine. Dakle, trenutno dostupni Mace® sprej zapravo sadrži (OC) umjesto (CN) agensa. Pojedini policijski regruti u toku svoje edukacije i treninga prolaze i dio gdje su izloženi OC sprejevima kao sastavni dio svoje obuke [9].

1. Hemijske karakteristike i mehanizam djelovanja lakrimatora – suzavaca

Mehanizam djelovanja (CN) nije u potpunosti razjašnjen. Provedene studije govore da djeluje kao S_N2 alkilirajući agens koji indukuje oštećenje tkiva inaktivacijom tiola i sulfhidrilne grupe enzima kao što su laktat dehidrogenaza, glutamin dehidrogenaza i piruvična dekarboksilaza [2].

Slika 2. Mehanizam djelovanja suzavaca (preuzeto sa www.Biorender.com).

Molekularna formula je C_8H_7OCl sa molekularnom težinom od 154 [5]. Ima tačku topljenja od $54^{\circ}C$ i tačku ključanja od $247^{\circ}C$. (CS) je S_N2 alkilirajući agens poput (CN), ali je deset puta potentniji od njega sa manjim toksičnim učinkom [1]. Molekularna formula je $C_{10}H_5N_2Cl$ sa molekularnom težinom od 188. Ima tačku topljenja od $93^{\circ}C$ i tačku ključanja od $310^{\circ}C$ [5].

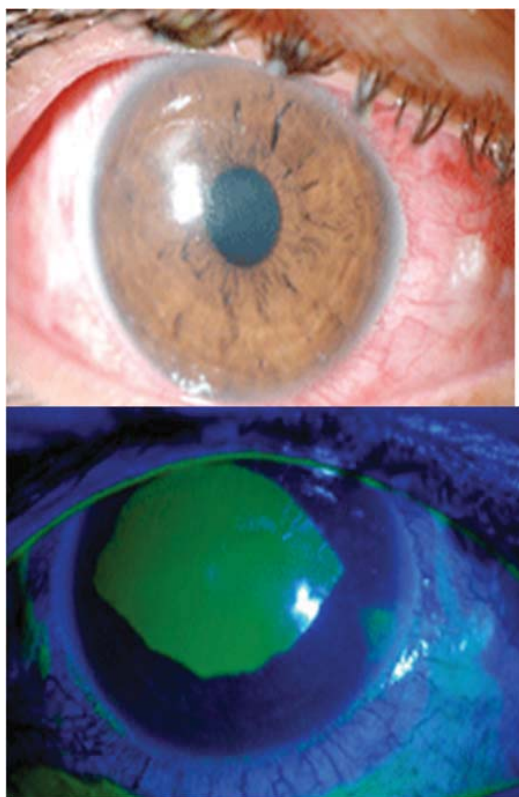
Glavni sastojak (OC) je kapsaicin (8-metil-6-trans-nonenoilvanililamid), jedinjenje koje je uglavnom odgovorno za oporo svojstvo čilija - paprike. Blisko srodni analozi kapsaicinoida uključuju homokapsaicin, nordihidro-kapsaicin, neivarnid (N-vanilil-n-nonamid), dihidrokapsaicin i homodihidro-kapsaicin. Molekularna formula je $C_{18}H_{27}NO_3$ sa molekularnom težinom od 305. Ima tačku topljenja od $64^{\circ}C$ i tačku ključanja od $210^{\circ}C$ [5]. Nanošenje kapsaicina na kožu ili oko uzrokuje jak bol djelujući na senzorna nervna vlakna i stimulirajući oslobađanje supstance P (slika 2.) [10]. Ponovljena upotreba kapsaicina zapravo iscrpljuje raspoloživost supstance P unutar nervnih vlakana, koja smanjuje sposobnost doživljavanja boli, tako da i analgetici koji sadrže kapsaicin koriste ovaj princip dejstva [9].

2. Okularne manifestacije - efekti suzavca na oko

2.1. Efekti izazvani suzavcem na bazi hlороacetofenona

Kod povreda oka nastalih suzavcem na bazi (CN), ustvari imamo eksplozione povrede koje su nastale u blizini dometna oružja sa suzavcem. [11,12,13]. Dakle, generalno govoreći povrede nastale oružijem eksplozivnog tipa imaju nekoliko komponenti koje ispoljavaju svoje štetno dejstvo na tkivo a to su: snaga eksplozije, toplotna energija, krhotine pakovanja oružja i hemijske agense [3]. Pošto je (CN) u obliku praha, sam prah može također da djeluje kao krhotina koja prodire u oko. S obzirom na višestruke komponente ovih oružja, povrede od eksplozivnog oružja nisu uzrokovane samim suzavcem [3].

Manifestacije uočene kod pacijenata koji su pogođeni suzavcem iz blizine uključuje edem konjunktive s infiltracijom praha koja vodi do замуćenja, edema i neprozirnost rožnjače sa pratećom neovaskularizacijom [6,12]. Hoffman je primijetio da defekti rožnjače sporo zacjeljuju, a stepen oporavka vidne oštine može varirati od potpunog oporavka do same percepcije svjetlosti i projekcije, zavisno o udaljenosti i koncentraciji suzavca [6].

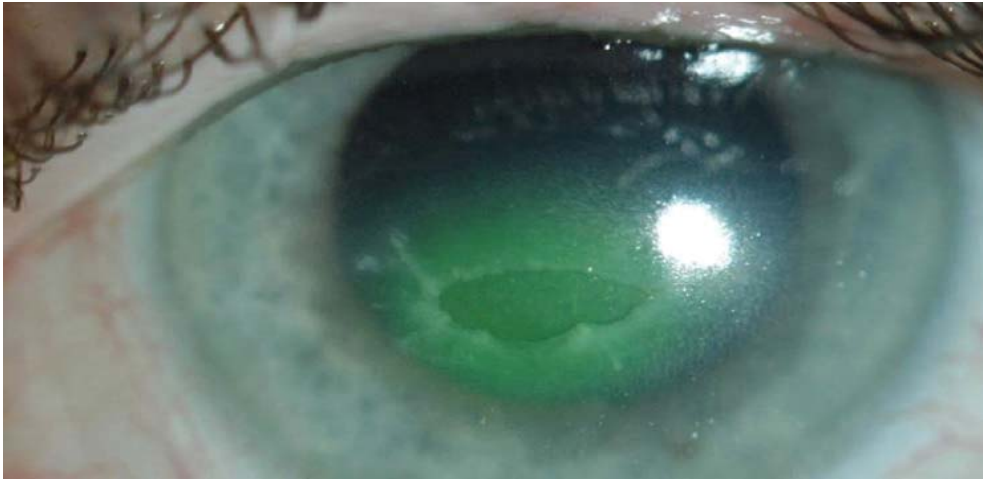
Slika 3. Nalaz prednjeg segmenta oka na biomikroskopu nakon izlaganja suzavcima (jak konjunktivalni podražaj sa edemom konjunktive, edemom rožnice i velikom centralnom erozijom epitela rožnice – lijeva slika; izgled nakon bojenja fluoresceinom u kobalt blue svjetlu – desna slika).

Dodatne komplikacije su uključivale gubitak osjetljivosti rožnjače, sekundarni glaukom, kataraktu, krvarenje u staklasto tijelo i oštećenje optičkog nerva [6,12]. Levine i saradnici su proučavali 14 očiju od 13 muškaraca enukleiranih nakon „bliske eksplozivne povrede“ [11].

Pet očiju koje su enukleirane u roku od 2 mjeseca nakon povrede su patile od “intenzivnog gnojnog, nekrotizirajućeg keratitisa” i koagulacione nekroze sa iridociklitisom [11].

Devet očiju je enukleirano 8 meseci do 15 godina nakon povrede, većinom provedene kao elektivne procedure zbog sljepoće, vaskularizirajućeg keratitisa ili u kozmetičke svrhe [11].

Zanimljivo je da su oči koje su podvrgnute kasnijoj enukleaciji pokazale sklonost ka hroničnoj perforirajućoj ulceraciji rožnjače [11]. Ovo dovodi do zaključka da je (CN) uzrokovao neuroparalitičku keratopatiju denaturacijom enzima povezanih sa senzornim nervnim vlaknima, i na taj način povećao rizik za nastanak ulceracije rožnjače [11].

Slika 4. Neuroparalitička keratopatija – centralni defekt epitela rožnice, bojen sa fluorescesinom (preuzeto sa www.modernod.com).

Razvojem preparata Mace® došlo je do eliminacije eksplozivne povrede i značajnog smanjenja težine ozljeda oka od suzavca. Međutim, Mace® još uvijek može uzrokovati trajno oštećenje oka, posebno kada se koristi iz neposredne blizine [14,15,16,17].

Studije provedene na zečevima i majmunima su pokazale da prskanje iz blizine ili direktno ukapavanje tekućeg Mace® preparata dovodi do zamućenja rožnjače, melanoze i trajnih gustih ožiljaka rožnjače. [3,16]. Serija slučajeva koja opisuje i analizira izlaganje Mace® preparata kod ljudi iz neposredne blizine navodi sledeće: opekotine drugog stepena, pseudopterigijum, smanjenu osjetljivost rožnjače, punkatni epitelni defekti rožnjače, zamućenja strome, eroziju epitela, nabore descementove membrane, ožiljke rožnjače i upalne reakcije prednje očne komore. [16,18].

U 12 slučajeva izloženosti Mace® preparatu koje je predstavila Rose i saradnici, pacijenti koji su imali mogućnosti za brzu irigaciju odnosno ispiranje očiju, u devet slučajeva, defekt epitela rožnjače se povukao u roku od 72 sata, dok su tri slučaja pokazala konfluentno punkatno bojenje rožnjače koje je potrajao 3 sedmice, od kojih je jedna pokazivala zamućenje periferne strome rožnjače koje je trajalo oko 5 meseci. [16]. Oksala i saradnici su ispitali pet slučajeva izloženosti (CN) preparatu bliskog dometa, četiri pacijenta su imala zamućenje rožnjače do 4 meseca, ali su svi pacijenti u potpunosti oporavili vrijednosti vidne oštine [18]. Pravilna i

dobro kontrolirana upotreba Mace®-a pokazala se sigurnom i efikasnom u nekim slučajevima. Mace® se može koristiti na psihijatrijskom odjelu za kontrolu ponašanja, te da bi smanjilo stopu ozljeda njegovatelja bez štetnih efekata na pacijente. [17].

Svi smrtni slučajevi koji su detektovani su respiratorne etiologije, nastali zbog akutnog plućnog edema ili nekrotizirajućeg laringotraheobronhitisa koji je rezultat dugotrajne izloženosti (CN) u zatvorenom prostoru. [19,20].

2.2.Efekti izazvani suzavcem na bazi o-hloro-benzilidenmalononitrila (CS)

Smatra se da je (CS) manje toksičan od (CN) i da je manja vjerovatnoća da će uzrokovati očna oštećenja. Jedna studija na životinjama koja je upoređivala izloženost (CN) i (CS) pokazala je da samo (CN) ima potencijal za izazivanje dugotrajnog oštećenja oka. [13].

Ako uporedimo preparate možemo reći da pri istim koncentracijama, (CN) izaziva iritis i zamucenje rožnjače, dok (CS) izaziva samo prolazni konjuktivitis. [13]. Druga studija je pokazala da direktna aplikacija (CS) u oko majmunima i zečeva ne uzrokuje oštećenje rožnjače [21]. Dimitroglou je sistematski pregledao 35 studija u vezi sa izloženost (CS), 57% je pokazalo očne simptome kao što su suzenje, blefarospazam, bol u oku, konjuktivitis i smanjene vrijednosti vidne oštine [9]. U dva prijavljena slučaja pada vida, vidna oština se vratila na normalu za otprilike dva dana, oporavak također detektovan u drugoj studiji u kojoj je vršena instilacija 1% (CS) u konjuktivalnu vrećicu nije dovelo do bilo kakvog oštećenja rožnjače, a vidna oština se vraćala na normalu vrijednost u roku od nekoliko minuta [22,21].

Drugi autori su također prijavili da su očni simptomi kratkotrajni, prolazni, reverzibilni bez trajnog oštećenja. Međutim, i dalje postoje rizici od ozbiljnih povreda pri izlaganju iz neposredne blizine [14,23,24,25]. Nema poznatih neželjenih očnih komplikacija, međutim (CS) je povezan sa ozbiljnijim plućnim komplikacijama i reakcijom preosjetljivosti.

Hill je predstavio slučaj multisistemske reakcije preosjetljivosti na (CS) koja je trajala 6 mjeseci i zahtijevao je boravak na jedinici intenzivne njege. Hout je pokazao da regruti imaju značajno veći rizik od nastanka akutnog respiratornog sindroma nakon izlaganja (CS) agensu [26]. Takođe ostaje nejasno od čega su dugoročne posledice ponovljene ekspozicije.

2.3.Efekti izazvani suzavcem na bazi oleoresin capsicuma (OC).

Koncentracija (OC) u sprejevima varira od 1%-15% u zavisnosti od proizvođača [9]. Iako postoje opsežne studije koje se odnose na toksikologiju i farmakologiju kapsaicina, postoji samo nekoliko studija o (OC) [5]. To može biti zbog toga što se (OC) često koristi u hrani i široko se smatra da ima minimalnu toksičnost [6]. Međutim, biber sprejevi nisu potpuno sigurni, jer postoje brojni opisani slučajevi sa očnim komplikacijama [27]. Zabilježena je jedna smrt koja se pripisuje (OC) u asmatičara gdje je obdukcijom utvrđeno teško oštećenje epitela pluća [27].

Provedene studije na životinjama su pokazale degeneraciju trigeminalnih nervnih vlakana rožnice nakon potkožne injekcije kapsaicina kod miševa i odlaganje zacjeljivanja rožnjače nakon retrobulbarne injekcije lokalnog kapsaicina kod zečeva [28,29].

Kod ljudi, izlaganje (OC) dovodi do prolaznog smanjenja osjetljivosti rožnjače, fokalnog oštećenja, nekroze i prolaznog edema epitelnih ćelija rožnjače, zatim ishemije limbusa, pseudopterigija, edema i neovaskularizacije rožnjače [10,17,30]. Kod 47 ispitanika izloženih

(OC) Zollman je utvrdio smanjenu osjetljivost rožnjače nakon 1 sata, koja se vratila na početnu vrijednost za 7 dana [30].

Međutim, Vesaluoma je otkrila da, iako je (OC) uzrokovao prolazno smanjenje osjetljivosti rožnjače, jedno izlaganje izgleda bezopasno za tkivo rožnjače [10]. Dakle, činilo se da izloženost (OC) uzrokuje malu ili nikakvu štetu u dobro kontrolisanom eksperimentalnom okruženju, ali izloženost u stvarnom svijetu povezana je s ozbiljnijim posljedicama. Brown je otkrio da (OC) uzrokuje erozije rožnjače kod 7% pacijenata u zatvorskim jedinicama, a bilo je i drugih izvještaja o produženim defektima rožnjače, ulkusa rožnice, teških slučajeva potpunog defekta epitela rožnice sa hemozom konjunktive nakon čega slijedi neurotrofični keratitis (Slika 4)[31,32,].

Holopainen je opisao četiri pacijenti koji su razvili duboke lezije rožnjače i konjunktive za koje su bile potrebne sedmice i mjeseci da se saniraju [32]. Jedan od tih pacijenata bio je izložen samo rastvaraču bez (OC), što sugerira da otrovni rastvarač može biti djelimično odgovoran za štetne efekte. U jednom slučaju biber sprej je doveo do trajnog smanjenja vida oštrina zbog nepravilnog astigmatizma povezanog sa zamućenjem rožnjače [33].

Nezaštićeno izlaganje (OC) tokom nemira je takođe je povezano sa sindromom suvog oka [34]. Kearneyeva studija je pokazala da 7% od 4544 slučaja izloženosti (OC)-u je opravdalo medicinsku posjetu ljekaru, a da su očni simptomi najčešći [35].

2.4.Liječenje promjena izazvanih primjenom suzavca

Trenutno ne postoji dostupan antidot za izlaganje suznim agensima. Liječenje se uglavnom sastoji od dekontaminacije i simptomatske terapije [36].

Pošto se lakrimirajući agensi prenose zrakom potrebno je da žrtva i onaj ko pruža pomoći budu zaštićeni od daljeg izlaganja. Neposredno nakon izlaganja, žrtve prvo treba umiriti, povući se iz kontaminiranog područja i premjestiti u dobro ventilirani prostor [37].

Pošto su sredstva za suzenje – suzavci nekoliko puta teža od zraka, medicinsko osoblje treba da pokuša da ostane na višem terenu, a pacijente treba podići na veći nivo kad god je to moguće [36]. Medicinsko osoblje treba da nosi odgovarajuću ličnu zaštitu protiv sekundarne kontaminacije [38]. Oko 45 minuta provjetravanja može biti dovoljno za smanjenje (OC) na kontaminiranim materijalima do bezbednog nivoa [37]. Dekontaminacija (CS) i (CN) se sastoji samo od jednostavnog prozračivanja, ali ako je prisutna velika količina i duža izloženost agensu neophodan je tretman alkalnom otopinom i parom [37]. Kontaktne sočiva i kontaminiranu odjeću treba ukloniti ili baciti jer se mogu zadržati ostatci čestica agenasa [9,37].

Postoje oprečni stavovi u vezi sa ispiranjem očiju nakon izlaganja (CS). Neki autori predlažu da oči treba temeljno isprati vodom ili fiziološkim rastvorom 10 do 20 minuta, dok drugi zagovaraju isparavanje čestica sa vazduhom pomoću ventilatora ili fena [4,6,15,39].

U provedenoj studiji Breakell zaključuje da tehnika isparavanja nije donijela poboljšanje i da je ispiranje fiziološkom otopinom rezultiralo značajnim poboljšavanjem simptoma [14].

Međutim, postoji i zabrinutost da „feniranje“ orbitalne regije može uzrokovati daljnju kontaminaciju raspršivanjem rezidualnih čestica (CS) [16]. Borna kiselina za ispiranje očiju je kontraindikovana [40].

Na osnovu ograničenih dokaza, većina autora preporučuje ispiranje vodom ili fiziološkim rastvorom nakon izlaganja, posebno ispiranje gornjeg i donjeg konjunktivalnog forniksa [2,4,9,14].

Dodatno simptomatsko liječenje sastoji se od oralnih analgetika, lokalnih antibiotika, i midriatika [1,40]. Lokalni anestetici se ne preporučuju za liječenje konjunktivitisa [14]. Studija provedena na malom broju pacijenata sugerira da difoterin može imati ulogu i poslužiti kao rješenje za profilaksu i dekontaminaciju očiju i kože nakon izloženosti (CS) - u, ali potrebne su dalje opsežnije studije [41].

3. Zaključak

Dugo se smatralo apsolutno sigurnim primjena (CS i OC) agenasa, međutim izloženost (posebno kada se ponavlja) može rezultirati dugotrajnim očnim komplikacijama, dok u sistemskom dejstvu astmatičari su posebno osjetljivi i skloni respiratornim komplikacijama. Tretman nakon izlaganja se uglavnom zasniva na dekontaminaciji i simptomatskom liječenju, a ne postoje specifični antidoti ili efikasne metode zasnovane na dokazima. Stoga se njihovo korištenje ne može smatrati potpuno bezbjedno.

Civilne vlasti i vojska koriste ove hemikalije za suzbijanje nasilja i opasnih situacija kao što su neredi jer se smatra da nemaju dugoročne posljedice, međutim, nema dovoljno istraživanja zasnovanog na dokazima da bi se decidno zaključilo da ovi spojevi nemaju trajne posledice na izložene osobe. Buduća istraživanja bi trebala istražiti dugoročne efekti izlaganja ovim supstancama. Nadelje, iako su saznanja iz ove oblasti ograničena, postoji dokumentacija o tome da postoje ozbiljne nuspojave (očne i sistemske). Dakle, trebaju biti razvijeni noviji agensi i metode koji ne uzrokuju trajnu štetu po zdravlje.

Kada se koriste takvi agensi za onemogućavanje nemira i nasilja, treba da postoje smjernice za upravljanje, dekontaminaciju kako bi se smanjio bilo kakav dugoročnih efekat. Nadalje, efikasnost, rizici i koristi od izlaganja osoblja za provođenje zakona tokom obuke treba da bude istražen.

4. Literatura

1. Kim YJ, Payal AR, Daly MK, Effects of Tear Gases on the Eye, Survey of Ophthalmology (2016), doi: 10.1016/j.survophthal.2016.01.002.
2. Sanford JP. Medical aspects of riot control (harassing) agents. Annu Rev Med. 1976;27:421-429.
3. MacLeod IF. Chemical Mace: ocular effects in rabbits and monkeys. J Forensic Sci. 1969;14(1):34-47.
4. Schep LJ, Slaughter RJ, McBride DI. Riot control agents: the tear gases CN, CS and OC-a medical review. J R Army Med Corps. 2015;161(2):94-99.
5. Olajos EJ, Salem H. Riot control agents: pharmacology, toxicology, biochemistry and chemistry. J Appl Toxicol. 2001;21(5):355-391.
6. Hoffmann DH. Eye burns caused by tear gas. Br J Ophthalmol. 1967;51(4):265- 268.

7. Corson BB, Stoughton RW. Reactions of alpha, beta-unsaturated dinitriles. *J Am Chem Soc.* 1928;50:2825–2837.
8. Das S, Chohan A, Snibson GR, Taylor HR. Capsicum spray injury of the eye. *Int Ophthalmol.* 2005;26(4-5):171-173.
9. Smith J, Greaves I. The use of chemical incapacitant sprays: a review. *J Trauma.* 2002;52(3):595-600.
10. Vesaluoma M, Muller L, Gallar J, et al. Effects of oleoresin capsicum pepper spray on human corneal morphology and sensitivity. *Invest Ophthalmol Vis Sci.* 2000;41(8):2138-2147.
11. Levine RA, Stahl CJ. Eye injury caused by tear-gas weapons. *Am J Ophthalmol.* 1968;65(4):497-508.
12. Midtbo A. Eye Injury from Tear Gas. *Acta Ophthalmol.* 1964;42:672-679.
13. Uhde GI. Eye injuries from so-called noncasualty war gases; report of cases. *Am J Ophthalmol.* 1948;31(3):323-7.
14. Breakell A, Bodiwala GG. CS gas exposure in a crowded night club: the consequences for an accident and emergency department. *J Accid Emerg Med.* 1998;15(1):56-57.
15. Kiel AW. Ocular exposure to CS gas: the importance of correct early management. *Eye.* 1997;11 (Pt 5):759-760.
16. Rose L. Mace, a dangerous police weapon. *Ophthalmologica.* 1969;158 Suppl:448-454.
17. Voegeli S, Baenninger PB. Severe chemical burn to the eye after pepper spray attack. *Klin Monbl Augenheilkd.* 2014;231(4):327-8.
18. Oksala A, Salminen L. Eye injuries caused by tear-gas hand weapons. *Acta Ophthalmol.* 1975;53(6):908-913.
19. Chapman AJ, White C. Death resulting from lacrimatory agents. *J Forensic Sci.* 1978;23(3):527-530.
20. Shimada M, Young C, Tanen DA. Corneal ulcer associated with pepper spray exposure during military training. *J Emerg Med.* 2012;43(2):e149.
21. Rengstorff RH. The effects of the riot control agent CS on visual acuity. *Mil Med.* 1969;134(3):219-22.
22. Dimitroglou Y, Rachiotis G, Hadjichristodoulou C. Exposure to the riot control agent CS and potential health effects: a systematic review of the evidence. *Int J Env Res Public Heal.* 2015;12(2):1397-1411.
23. Gray PJ, Murray V. Treating CS gas injuries to the eye. Exposure at close range is particularly dangerous. *BMJ.* 1995;311(7009):871.
24. Weinberg MH, Buford CC, Bird IF, Rotov M. The clinical use of chemical mace. *J Med Soc N J.* 1970;67(3):101-103.
25. Winslow JE, Hill KD, Bozenman WP. Determination of optimal methods of decontamination after tear gas and pepper spray exposure. *Ann Emerg Med.* 2006;48(S51).
26. Hout JJ, White DW, Artino AR, Knapik JJ. O-chlorobenzylidene malononitrile (CS riot control agent) associated acute respiratory illnesses in a U.S. Army Basic Combat Training cohort. *Mil Med.* 2014;179(7):793-798.
27. Steffee CH, Lantz PE, Flannagan LM, Thompson RL, Jason DR. Oleoresin capsicum (pepper) spray and “in-custody deaths.” *Am J Forensic Med Pathol.* 1995;16(3):185-192.
28. Gallar J, Pozo MA, Rebollo I, Belmonte C. Effects of capsaicin on corneal wound healing. *Invest Ophthalmol Vis Sci.* 1990;31(10):1968-1974.
29. Shimizu T, Izumi K, Fujita S, et al. Capsaicin-induced corneal lesions in mice and the effects of chemical sympathectomy. *J Pharmacol Exp Ther.* 1987;243(2):690- 695.

30. Zollman TM, Bragg RM, Harrison DA. Clinical effects of oleoresin capsicum (pepper spray) on the human cornea and conjunctiva. *Ophthalmology*. 2000;107(12):2186-2189.
31. Brown L, Takeuchi D, Challoner K. Corneal abrasions associated with pepper spray exposure. *Am J Emerg Med*. 2000;18(3):271-272.
32. Holopainen JM, Moilanen JA, Hack T, Tervo TM. Toxic carriers in pepper sprays may cause corneal erosion. *Toxicol Appl Pharmacol*. 2003;186(3):155-162.
33. Epstein RJ, Majmudar PA. Pepper spray in the eye. *Ophthalmology*. 2001;108(10):1712-1713.
34. Rasier R, Kukner AS, Sengul EA, Yalcin NG, Temizsoylu O, Bahcecioglu HO. The decrease in aqueous tear production associated with pepper spray. *Curr Eye Res*. 2015;40(4):429-433.
35. Kearney T, Hiatt P, Birdsall E, Smollin C. Pepper spray injury severity: ten-year case experience of a poison control system. *Prehosp Emerg Care*. 2014;18(3):381-386.
36. Carron PN, Yersin B. Management of the effects of exposure to tear gas. *BMJ*. 2009;338:b2283.
37. Lee RJ, Yolton RL, Yolton DP, Schnider C, Janin ML. Personal defense sprays: effects and management of exposure. *J Am Optom Assoc*. 1996;67(9):548-560.
38. Horton DK, Burgess P, Rossiter S, Kaye WE. Secondary contamination of emergency department personnel from o-chlorobenzylidene malonitrile exposure, 2002. *Ann Emerg Med*. 2005;45(6):655-658.
39. Yih JP. CS gas injury to the eye. *BMJ*. 1995;311(7000):276.
40. Folb PI, Talmud J. Tear gas--its toxicology and suggestions for management of its acute effects in man. *S Afr Med J*. 1989;76(7):295.
41. Viala B, Blomet J, Mathieu L, Hall AH. Prevention of CS "tear gas" eye and skin effects and active decontamination with Diphoterine: preliminary studies in 5 French Gendarmes. *J Emerg Med*. 2005;29(1):5-8.

NASILJE PREMA ZDRAVSTVENIM RADNICIMA, POJAVA MODERNOG DOBA

Sažetak

Uvod Uz velike napore Svjetske zdravstvene organizacije, problem nasilja danas je prepoznat kao vodeći javnozdravstveni problem u svijetu, a definirano je kao "namjerna upotreba fizičke sile ili moći, prijeteće ili stvarne, protiv sebe, druge osobe ili protiv grupe ili zajednice, koja rezultira ili ima veliku vjerovatnoću da će rezultirati povredom, smrću, psihološkim poremećajem, nedostatkom razvoja ili uskraćivanjem. **Cilj** je utvrditi učestalost i vrste nasilja nad zdravstvenim radnicima, koji su doživjeli na radnom mjestu od strane pacijenata i njihovih bližnjih te koliko često su prijavljivali nasilje nadležnim osobama ili instituciji. **Rezultati** U našem istraživanju je učestvovalo 112 ispitanika, od toga je bilo 71,4 % (80 ispitanika) ženskog spola, a 28,6% (32 ispitanika) muškog spola. Najviše ispitanika je bilo dobne skupine 40-44 godine 25% (28 ispitanika) a najmanje dobne skupine 55-59 godina 0,9% (1 ispitanik). U toku istraživanja 10,7% (12 ispitanika) su naveli da su doživjeli neki oblik fizičkog napada na radnom mjestu, i to najčešće od pacijenata (61,5%), potom kolega 15,4%, kao i u nešto manjem procentu od drugih članova osoblja i rođaka pacijenata. 57,14% (64 ispitanika) su doživjeli verbalno nasilje, a 42,8% (48 ispitanika) nije doživjelo oblik verbalnog nasilja. Na radnom mjestu mobing je doživjelo 26,5% (26 ispitanika). Što se tiče seksualnog uznemiravanja 4,1 % (4 ispitanika) su doživjeli na radnom mjestu, dok 95,9% (94 ispitanika) je dalo negativan odgovor. **Zaključak** potrebno je raditi na podizanju svijesti o oblicima nasilja na radnom mjestu, te prepoznavanje istog kao veliko problema u mnogim bolničkim radnim okruženjima. Zbog toga je potrebna stalna edukacija o pristojnom ponašanju u timskoj komunikaciji, poboljšati komunikacijske vještine potrebne za rješavanje nasilja.

Ključne riječi: nasilje na radnom mjestu, mobing, zdravstveni radnici

SUMMARY

Introduction with the great efforts of the World Health Organization, the problem of violence is today recognized as a leading public health problem in the world, and it is defined as "the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person or against a group or community, which results or is likely to result in injury, death, psychological disorder, developmental disability or deprivation. **The aim** is to determine the frequency and types of violence against health workers experienced at the workplace by patients and their relatives, and how often they reported violence to competent persons or institutions. **Results** 112 respondents participated in our research, of which 71.4% (80 respondents) were female, and 28.6% (32 respondents) were male. Most respondents were in the age group 40-44 years, 25% (28 respondents), and the least in the age group 55-59 years, 0.9% (1 respondent).

---

¹ specijalista transfuzijske medicine, Univerzitetsko klinički centar Tuzla- Poliklinika za transfuziologiju

² primarijus, specijalista porodične medicine, JZU Dom Zdravlja Banovići,
Medicinski fakultet Univerziteta u Tuzli,
Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla
Ordinacija "dr Bećarević" Banovići

During the research, 10.7% (12 respondents) stated that they had experienced some form of physical attack at the workplace, most often from patients (61.5%), then colleagues 15.4%, as well as in a slightly smaller percentage from others staff members and relatives of patients. 57.14% (64 respondents) experienced verbal violence, and 42.8% (48 respondents) did not experience any form of verbal violence. Mobbing at the workplace was experienced by 26.5% (26 respondents). As for sexual harassment, 4.1% (4 respondents) experienced it at the workplace, while 95.9% (94 respondents) gave a negative answer. **The conclusion** is that it is necessary to work on raising awareness about forms of violence in the workplace, and recognizing it as a big problem in many hospital work environments. For this reason, it is necessary to constantly educate about polite behavior in team communication, in order to improve the communication skills necessary for dealing with violence.

Keywords: workplace violence, mobbing, health worker

UVOD

Nasilje je oduvijek bilo dio ljudskog iskustva i izrazito prisutno u društvu. Širok raspon moralnih načela širom svijeta te različita teorijska shvatanja i tumačenja nasilja razlog su zašto se u velikoj mjeri problemu nasilja nije pristupalo na ispravan i efikasan način. Uz velike napore Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), problem nasilja danas je prepoznat kao vodeći javnozdravstveni problem u svijetu, a definirano je kao "namjerna upotreba fizičke sile ili moći, prijeteće ili stvarne, protiv sebe, druge osobe ili protiv grupe ili zajednice, koja rezultira ili ima veliku vjerovatnoću da će rezultirati povredom, smrću, psihološkim poremećajem, nedostatkom razvoja ili uskraćivanjem (1)." Zaposleni u zdravstvu su, kako zbog svoje velike važnosti za čitavo društvo, tako zbog same prirode posla koji obilježavaju zahtjevni uslovi i način rada, kontakt s bolesnicima, njihovim porodicama i pratnjom, odgovornošću, smjenskim i noćnim radom, te izloženosti raznim štetnostima, u središtu zajedničkog projekta kojeg od 2000. godine provodi Međunarodna organizacija rada (engl. International Labour Organization ILO), Međunarodno vijeće medicinskih sestara (engl. International Council of Nurses (ICN)), Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization (WHO)) i Javna zdravstvena ustanova (Public Services International (PSI)) kako bi prevenirali i smanjili nasilje u zdravstvu (2). ILO definira nasilje na radnom mjestu kao svaku radnju, incident ili ponašanje u kojem se osobi prijeti, osoba je napadnuta ili povrijeđena tokom rada (3). Nasilje na radu je svaki čin u kojem je osoba izložena fizičkom napadu, prijatnji ili zastrašivanju na radnom mjestu, a odnosi se na incidente u kojima se radnici iskorištavaju, prijeti im se ili ih se fizički napada tokom izvršavanja radnih obveza. Konflikt nije uključen u čin nasilja. Nasilje predstavlja povredu koja prijeti ljudskom samopoštovanju i integritetu (4).

SZO definira nasilje kao „namjerna upotreba fizičke sile ili moći, u svrhu prijatnje ili primjene iste protiv jedne osobe, druge osobe ili skupine osoba ili zajednice koja rezultira ili će najvjerovatnije rezultirati ranjavanjem, smrću, psihološkom štetom, lošim zdravljem“ (5). Nasilnost ne mora biti odraz fizičkog ili seksualnog napada, već može biti i “necivilizirano ponašanje” (4). SZO definira nasilje na radnom mjestu kao incidente u kojima su radnici zlostavljani, ugroženi ili napadnuti u okolnostima vezanim za njihov posao, uključujući putovanje na posao i s posla, što uključuje direktan ili implicitni izazov za njihovu sigurnost, dobrobit ili zdravlje (6). Ono je glavni izvor nejednakosti, diskriminacije, stigmatizacije i sukoba koji dovode do narušavanja međuljudskih odnosa i cjelokupnog radnog okruženja (7).

Najrašireniji i najzvučniji oblik nasilja na radnom mjestu je mobing koji se javlja kao posljedica negativnih socijalnih interakcija među zaposlenicima. S druge strane, u značajnom su porastu i

situacije u kojima zaposlene osobe doživljavaju negativna ponašanja od strane svojih klijenata i stranaka (8). Dugi niz godina pažnja je bila usmjeravana na fizičko nasilje jer se ono oduvijek moglo jednostavnije prepoznati. Posljednjih godina studije pokazuju kako psihološko nasilje, koje je bilo podcjenjivano, predstavlja izrazito veliki problem, ponekad s vrlo ozbiljnim posljedicama za žrtve (9).

Fizičko nasilje je korištenje fizičke sile protiv druge osobe ili grupe, koje rezultira fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom. Ono uključuje: premlaćivanje, udaranje, šamaranje, ubadanje, pucanje, guranje, griženje i štibanje. Psihološko nasilje je namjerno korištenje moći, uključujući prijetnje fizičkom silom, protiv druge osobe ili grupe, što može rezultirati povredom fizičkog, mentalnog, duhovnog, moralnog i socijalnog razvoja. Ono uključuje: verbalno zlostavljanje, buling/mobing, uznemiravanje i prijetnje. Iako jedan incident može biti dovoljan, psihološko nasilje često se sastoji od ponovljenih i nametnutih nepoželjnih radnji koje mogu imati razarajući efekat na žrtvu (10).

U zdravstvu je nasilje na radnom mjestu postalo bitan faktor koji šteti prije svega zdravlju zaposlenika, posljedično utiče i na organizaciju same ustanove u smislu zaštite radnika i ostalih materijalnih dobara same ustanove. Događaji tokom kojih je zaposleno osoblje zlostavljano, ugroženo ili napadnuto u okolnostima koji se odnose na rad, nažalost je sve veći. Nasilje može biti od strane pacijenata, njihove porodice, pratnje i/ili samih saradnika u zdravstvu nevezano radi li se o istoj profesiji koja vrši nasilje jedna na drugu ili o saradnicima u pružanju zdravstvene njege. Nasilje može biti unutrašnjeg ili vanjskog značaja, može biti fizičko, verbalno, psihičko, zastrašivanje sa ili bez povreda koje su ozbiljnije naravi i koje mogu završiti i kraćim ili dužim izostancima sa posla, raznim liječenjima i sl (11).

Najčešće vrste nasilja su:

Fizičko zlostavljanje je udaranje, šamaranje, guranje, grabljenje, štibanje, griženje, čupanje za kosu, itd. Fizičko zlostavljanje također uključuje uskraćivanje medicinske njege partneru ili prisiljavanje na upotrebu alkohola i/ili droga. Tjelesno zlostavljana djeca izložena su kasnijim interpersonalnim problemima koji uključuju agresivno ponašanje, a adolescenti su izloženi mnogo većem riziku od poremećaja ovisnosti o drogama. Osim toga, simptomi depresije, emocionalnog stresa i suicidalnih ideja također su uobičajene karakteristike ljudi koji su bili fizički zlostavljani. Studije su također pokazale da djeca s poviješću fizičkog zlostavljanja mogu zadovoljiti kriterije za posttraumatski stresni poremećaj (PTSP).

Seksualno zlostavljanje je prisiljavanje ili pokušaj prisiljavanja na bilo kakav seksualni kontakt ili ponašanje bez pristanka. Seksualno zlostavljanje uključuje, silovanje, napade na seksualne dijelove tijela, prisiljavanje na seks nakon fizičkog nasilja ili seksualno ponižavajući način.

Emocionalno zlostavljanje je potkopavanje osjećaja vlastite vrijednosti i/ili samopoštovanja pojedinca. To može uključivati, ali nije ograničeno na stalno kritiziranje, umanjivanje nečijih sposobnosti, vrijeđanje ili narušavanje odnosa s njegovom ili njezinom djecom.

Ekonomsko zlostavljanje je stvaranje ili pokušaj da se pojedinca učini finansijski ovisnim zadržavanjem potpune kontrole nad finansijskim resursima, uskraćivanjem nečijeg pristupa novcu ili zabranom pohađanja škole ili zaposlenja.

Psihološko zlostavljanje je izazivanje straha zastrašivanjem, prijetnje fizičkim ozljedama sebi, partneru, djeci ili partnerovoj porodici ili prijateljima; uništavanje kućnih ljubimaca i imovine; i prisiljavanje na izolaciju od porodice, prijatelja ili škole i/ili posla. (12)

CILJ ISTRAŽIVANJA

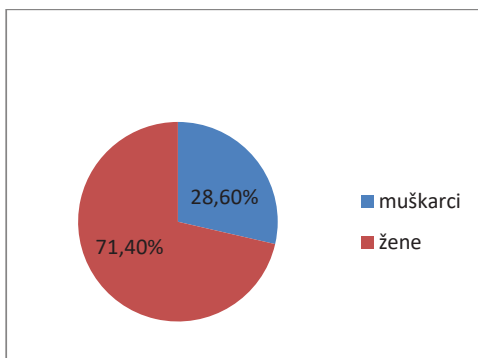
Cilj istraživanja bio je utvrditi učestalost i vrste nasilja nad zdravstvenim radnicima, koji su doživjeli na radnom mjestu od strane pacijenata i njihovih bližnjih te koliko često su prijavljivali nasilje nadležnim osobama ili instituciji.

U svrhu istraživanja intenziteta, rasprostranjenosti i oblika nasilja s kojim su se susrele i/ili koje je doživjelo medicinsko osoblje, a što je imalo za posljedicu uticaj na zdravlje i radnu sposobnost, provedeno je istraživanje čiji je opći cilj bio utvrditi rasprostranjenost i oblike nasilja nad zaposlenim u djelatnosti zdravstva.

REZULTATI

Naše istraživanje, pojava nasilja na radnom mjestu, je rađeno među uposlenicima u zdravstvenim ustanovama na nivou Tuzlanskog kantona (TK). Istraživanje je sprovedeno pomoću anketnog upitnika, posebno kreiranog za ovo istraživanje. U samom istraživanju učestvovalo je 112 ispitanika.

U grafikonu broj 1 prikazan je odnos muškaraca i žena koji su popunjavali anketu.

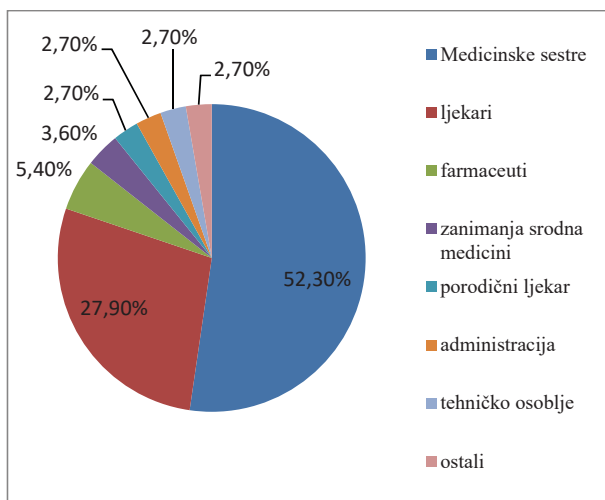
Grafikon broj 1. Odnos muškaraca i žena

U tabeli 1 prikazani su rezultati u odnosu na dobnu skupinu, gdje je najviše ispitanika 25% bilo u dobi 40-44 godine, a najmanje ispitanika dobne skupine 55-59 godina (0,9%).

Godine ispitanika	Broj ispitanika	Procenat ispitanika %
20-24	5	4,5
25-29	7	6,3
30-34	27	24,1
35-39	27	24,1
40-44	28	25
45-49	8	7,1
50-54	7	6,3
55-59	1	0,9
60+	2	1,8

Tabela1. Dobna skupina ispitanika

U grafikonu 2 prikazani su rezultati anketnog ispitivanja, u odnosu na zanimanje ispitanika, gdje se jasno vidi da su anketu najviše ispunili medicinske sestre/tehničari 52,3%.

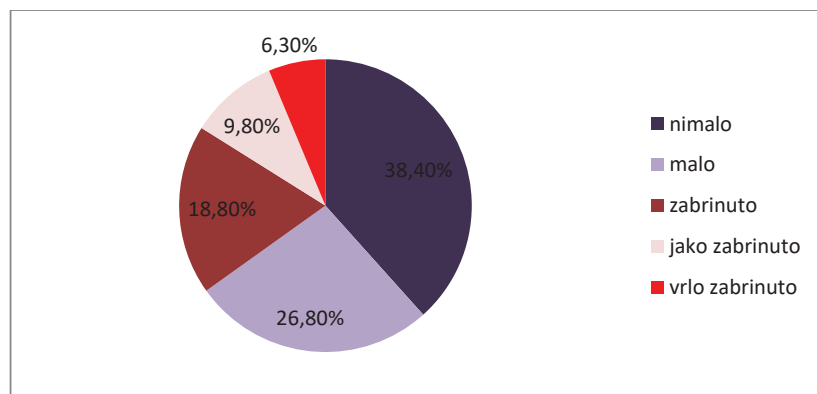
Grafikon br 2. Zanimanja ispitanika

Što se tiče radnog vremena 94,6% ispitanika je navelo da radi puno radno vrijeme, samo njih 3,6 % (4 ispitanika) je imalo skraćeno radno vrijeme, a 1,8 % (2 ispitanika) privremeno radno vrijeme. Obzirom da su različiti profili pacijenata sa kojima se srećemo, u tabeli 2 prikazane su grupe pacijenata sa kojima ispitanici najčešće rade.

Pacijenti	Procenat pacijenata %	Broj pacijenata
Novorođenčad	20,2 %	20
Dojenčad	16,2 %	16
Djeca	28,3%	28
Adolescenti (10-18 godina)	34,3%	34
Odrasli	87,9%	87
Starije osobe	51,5 %	51

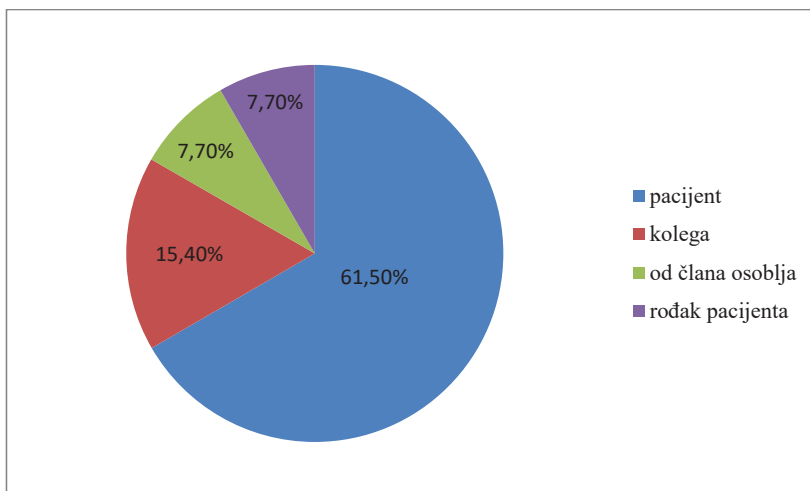
Tabela 2. Pacijenti sa kojima zaposlenici rade

U grafikonu 3 su prikazani rezultati o pojavi zabrinutosti među ispitanicima na pojavu nasilja, dok borave na radnom mjestu, pa je tako njih 38,4% izjavilo da nije uopće bilo zabrinuto, dok je 6,3% vrlo zabrinuto.

Grafikon br. 3. Nivo zabrinutosti o nasilju među ispitanicima

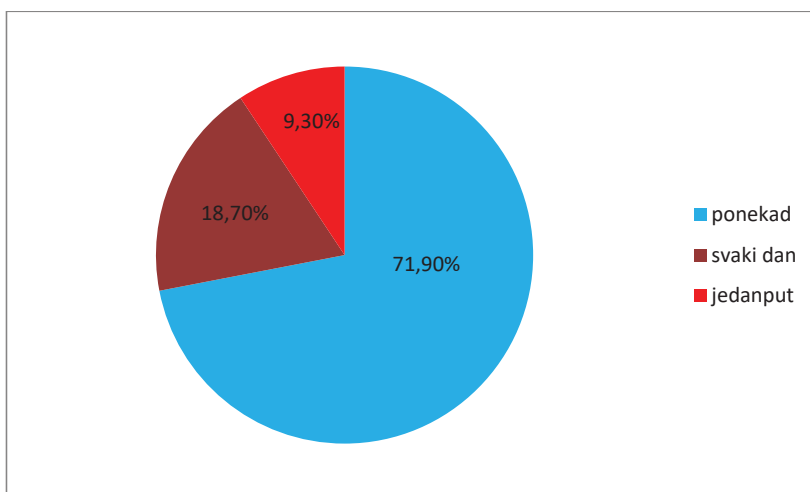
Obzirom da postoji više vrsta nasilja, u našem istraživanju 10,7 % (12 ispitanika) je odgovorilo da su imali neki od oblika fizičkog nasilja, dok je 89,3% (100 ispitanika) odgovorilo da nisu imali fizički napad na radnom mjestu. U grafikonu 4 su prikazani rezultati ko je najčešće bio izazivač napada. U našem slučaju najčešći napad je bio od strane pacijenta (61,5%), te ostali.

Grafikon 4. Fizičko nasilje i od strane koga je izazvano.

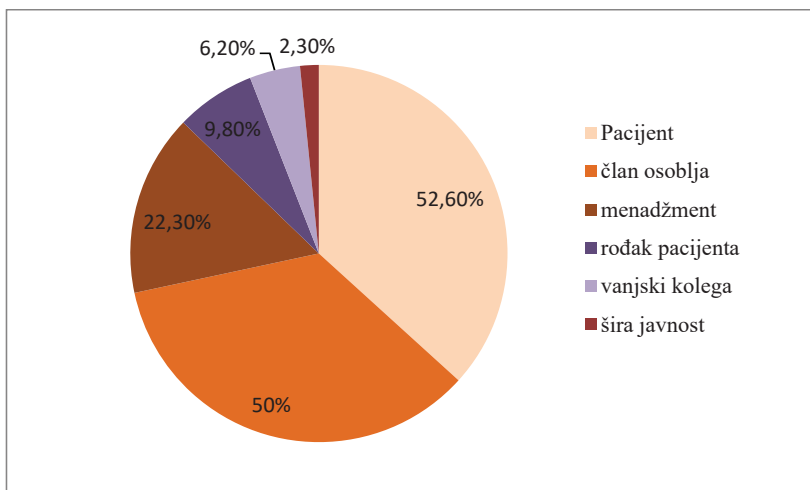
Kod 83,3% (10 ispitanika) napad se desio unutar zdravstvene ustanove, a kod 16,7% (2 ispitanika) prilikom kućne posjete pacijenta.

Drugi oblik nasilja koji se javljao kod ispitanika je verbalno nasilje. Od ukupnog broja ispitanika, 57,14% (64 ispitanika) su doživjeli verbalno nasilje, a 42,8% (48 ispitanika) nije doživjelo verbalno nasilje. U grafikonu 5 je prikazana učestalost pojave verbalnog nasilja kod ispitanika.

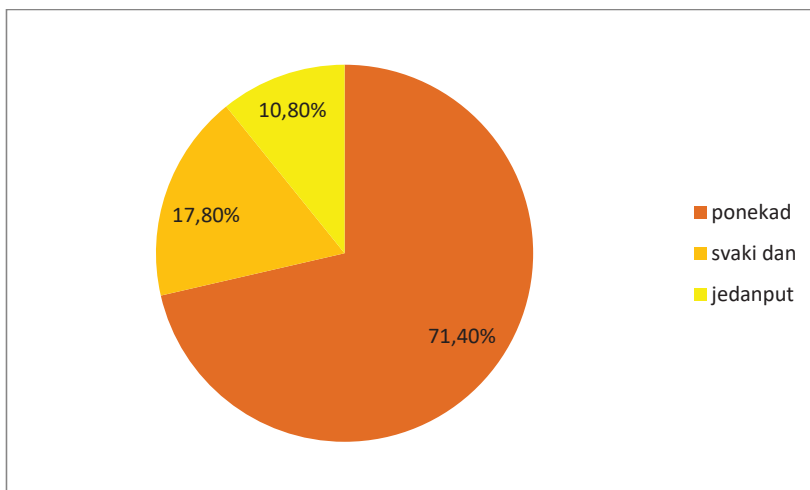
Grafikon 5. Učestalost verbalnog nasilja kod ispitanika

U grafikonu 6 prikazani su rezultati od koga su ispitanici najčešće doživjeli neki oblik verbalnog nasilja. Vidimo da su najčešće pacijenti bili ti koji su izazvali neki oblik verbalno nasilja nad zdravstvenim osobljem.

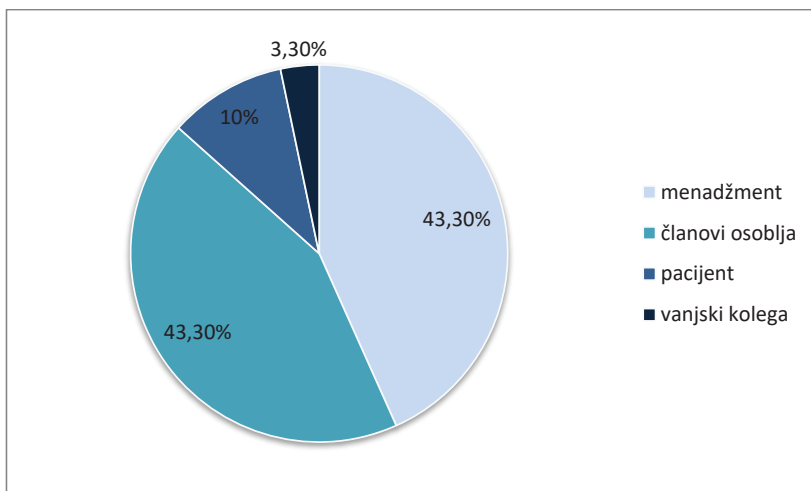
Grafikon br 6. Najčešći izazivači verbalnog nasilja

Jedna od vrsti nasilja koje su ispitanici doživjeli na radnom mjestu jest i mobing. Od 112 ispitanika 98 ispitanika je ispunilo taj dio anketnog upitnika. Od tih ispitanika, 26,5% (26 ispitanika) je doživjelo mobing na radnom mjestu a 73,5% (72 ispitanika) je odgovorilo negativno. U grafikonu 7 prikazana je učestalost pojave mobinga među ispitanicima.

Grafikon br 7. Učestalost pojave mobinga kod ispitanika

U grafikonu 8 su prikazani podaci ko je najviše izazivao mobing nad ispitanicima. Istraživanje je pokazalo da su ispitanici najčešće mobing doživjeli od menadžmenta i članova osoblja.

Grafikon 8 Najčešći izvor mobinga

Također, jedna vrsta nasilja jeste i seksualno uznemiravanje. Taj dio uputnika je ispunilo 98 ispitanika, i od toga samo 4,1% (4 ispitanika) su naveli da su bili seksualno uznemiravani, dok je 95,9 % (94 ispitanika) dalo negativan odgovor. Od ispitanika sa pozitivnim odgovorom 50% (2 ispitanika) su naveli da je učestalost pojave uznemiravanja bilo ponekad, a 50% (2 ispitanika) samo jedanput, dok su svi naveli da se uznemiravanje desilo unutar zdravstvene ustanove. 50% (2 ispitanika) su naveli da su doživjeli seksualno uznemiravanje od člana osoblja, 25% (1 ispitanik) od rođaka pacijenta i 25% (1 ispitanik) od vanjskog kolege ili saradnika.

DISKUSIJA

Iskustva istraživanja u Australiji pokazala su da je 73 % učesnika, zaposlenih u zdravstvu, imalo iskustva s oblikom nasilnog ponašanja pacijenata, a 20 % njih već je doživjelo fizički napad koji se najčešće dogodio nakon obaveza obavljenih u većim zdravstvenim centrima. Agresivni pacijenti bili su većinom ovisnici o alkoholu i drogama ili su bili psihički bolesni (11).

Zdravstveni sektor je, između ostalog, sektor s visokim stepenom zaposlenosti žena. Žene čine preko 80% zaposlenih u zdravstvu u gotovo svim zemljama. Izloženost riziku od nasilja je stoga za njih posebno visok. Rizik je čak i veći za određene vrste nasilja, kao što je seksualno uznemiravanje, gdje su žrtve uglavnom žene (10). U istraživanju rađenom u Hrvatskoj većina ispitanika u ovom istraživanju bilo je ženskog spola – 845 ispitanika, odnosno 84,5%. Ispitanici muškog spola činili su 15,5%, odnosno 155 ispitanika (19). U anketi sprovedenoj među uposlenicima u zdravstvenim ustanovama u Tuzlanskom kantonu (TK) od 112 ispitanika njih 71,4% (80 ispitanika) je bilo ženskog roda, a 28,6% (32 ispitanika) je muškog roda.

Najviše ispitanika je na pitanje o nasilju na radnom mjestu odgovorilo da je više puta doživjelo neki oblik nasilja na radnom mjestu. To tvrdi njih 59,7%, odnosno 599 ispitanika. 16,5% ispitanika navelo je da nije nikada doživjelo neki oblik nasilja na radnom mjestu (165 ispitanika), dok je povremeno nasilje doživjelo 14,9% (149 ispitanika), a 8,9% ispitanika (89 ispitanika) doživjelo je nasilje jedanput.

U Velikoj Britaniji je u periodu 2000.-2001. prijavljeno 84.000 nasilnih događaja prema osoblju u Nacionalnoj zdravstvenoj službi. U periodu 2001.-2002. bilo je 95.000 prijavljenih incidenata, što pokazuje povećanje od 13%. Britanska Nacionalna zdravstvena služba svaki mjesec prosječno zabilježi sedam nasilnih događaja na hiljadu zaposlenih. Svaki sedmi nasilni događaj ima oblik fizičkog obračunavanja pacijenta ili njegove porodice sa zdravstvenim radnikom. Medicinske sestre i osoblje zaposleno u hitnim vanbolničkim i hitnim bolničkim odjelima isto tako doživljava veliki broj napada. (13).

U Sloveniji zdravstveno osoblje je najčešće bilo izloženo svađama, neotesanom ponašanju ili nepoštivanju, uvredama, psovanju, uznemiravanju i zastrašivanju. Razlog tome su pacijenti koji su nezadovoljni sa zdravstvenim sistemom u cjelosti, oblikom i opsegom svojih prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i dugim čekanjem (11).

Neka istraživanja govore kako je ta mogućnost čak tri puta veća u izloženosti nasilju u odnosu na druge zdravstvene saradnike (14). Sam način njege koju pruža medicinska sestra, bliži fizički kontakt s pacijentom, manjak osoblja, rad u smjenama, nametanje određenih ograničenja pacijentu vezanim uz hranu, piće, pušenje sve to povećava mogućnost nasilja (15). Između 35% i 80% bolničkog osoblja doživjelo je fizički napad barem jednom tokom radnog vijeka (16). U istraživanju u Hrvatskoj, najviše ispitanika tvrdi da na poslu nisu nikada doživjeli fizičko nasilje, njih 638, odnosno 63,8%. 204 ispitanika, odnosno 20,4% tvrdi da je više puta doživjelo fizičko nasilje, dok 158 ispitanika, njih 15,8% tvrdi da je fizičko nasilje doživjelo jedanput (19). U zdravstvenim ustanovama u TK 93,5% nije imao fizički napad unazad 12 mjeseci, dok je 6,5% ispitanika imalo fizički napad na radnom mjestu.

Verbalno nasilje na radnom mjestu više puta je doživjelo 739 ispitanika, odnosno 73,9%. 159 ispitanika, odnosno 15,9% navodi da nije nikada doživjelo verbalno nasilje, dok 102 ispitanika, odnosno 10,2% navodi da su takav oblik nasilja doživjeli jedanput (19). U našem istraživanju, od ukupnog broja ispitanika, 57,14% (64 ispitanika) su doživjeli verbalno nasilje, a 42,8% (48 ispitanika) nije doživjelo verbalno nasilje.

Najveći broj ispitanika, u Hrvatskoj, njih 762, odnosno 76,2% navodi da na radnom mjestu nikada nije iskusio seksualno nasilje. 144 ispitanika, odnosno 14,4% navodi da je takav oblik nasilja doživio jedanput, dok 94 ispitanika, odnosno 9,4% navodi da je takav oblik nasilja doživio više puta (19). U našem istraživanju seksualno nasilje su prijavili 4,1% (4 ispitanika), dok 95,9 % (94 ispitanika) nisu bili seksualno uznemiravani. 50% ispitanika su naveli da se takav oblik nasilja desio ponekad, a 50% samo jedanput.

Ispitanici, u hrvatskom istraživanju navode da je izvor nasilja najčešće bio pacijent, njih 672, odnosno 67,2%. Liječnika kao nasilnika navodi 476 ispitanika, odnosno 47,6%, dok 354 ispitanika, odnosno 35,4% navodi da su nasilje doživjeli od strane medicinske sestre, odnosno tehničara. 144 ispitanika, njih 14,4% navodi da nije doživjelo nasilje na radnom mjestu, dok 129 ispitanika, 12,9% navodi da su nasilje doživjeli od drugih osoba (19). U našem istraživanju, takođe je pacijent bio najčešći izvor nasilja 61,5%, potom napad od kolege navodi 15,4% ispitanika, 7,7% od člana osoblja i 7,7% od rođaka pacijenta.

Brojni su faktori, poput dugog čekanja na uslugu, gužve i neudobnih čekaonica, transporta pacijenata, neadekvatne sigurnosti, neograničenog kretanja ljudi, loše urednosti okoliša, slabe osvijetljenosti hodnika, parkirališta i drugih prostora, koji dodatno utiču na pojavu nasilnog ponašanja. Uz to, nedostatak obuke osoblja i smjernica za sprečavanje i upravljanje krizama s potencijalno nestabilnim pacijentima, također je povezano s povišenom pojavom rizika od napada u bolnicama (17).

Prema Eurofoundovom istraživanju iz 2016. godine zdravstveni radnici, za razliku od radnika u ostalim sektorima, su najizloženiji nepovoljnom društvenom ponašanju i nasilju na radu. Uz radnike socijalnih službi postaju glavne mete verbalnog zlostavljanja (20%), ponižavajućeg ponašanja (8%), fizičkih napada (7%), seksualnog uznemiravanja (2%) i maltretiranja (8%) (18). U TK 65,3% ispitanika nisu bili verbalno zlostavljani, dok je 34,7% bilo izloženo verbalnom zlostavljanju. Međutim 26,5% ispitanika je potvrdilo da su mobingovani na radnom mjestu u posljednjih 12 mjeseci, od toga najviše 43,3% od strane menadžmenta i 43,3% od drugih uposlenika. Seksualno uznemiravanje je prijavilo samo 3,1 % ispitanika.

Najčešći oblik fizičkog nasilja kojeg su ispitanici doživjeli bilo je unošenje u lice. To navodi 314 ispitanika, odnosno 31,5%. Udaranje navodi 199 ispitanika, odnosno 19,9%. Guranje navodi 197 ispitanika, 19,7%, ostali oblik fizičkog nasilja navodi 129 ispitanika, odnosno 12,9%, dok gušenje navodi 14 ispitanika, 1,4%. Ipak, najveći broj ispitanika, 538, odnosno 53,7%, navodi da nije doživjelo fizičko nasilje.(19)

Zlostavljanje na poslu najčešće se događa u zdravstvu. Medicinske su sestre najranjivije i izložene su raznim oblicima nasilja. Sestrinstvo je zapravo četiri puta više izloženo zlostavljanju od većine drugih profesija. Najčešći je oblik nasilja lateralno nasilje koje se često definira kao čin prijetnje, ponižavanja ili fizičkog, mentalnog ili emocionalnog ozljeđivanja pojedinca ili skupine. Nestrpljivi odgovori na pitanja neiskusnih medicinskih sestara, nepristojni komentari, verbalni napadi, snishodljiv jezik, uskraćivanje informacija, pa čak i izljevi bijesa, primjeri su lateralnog nasilja (13,20). Brojna istraživanja pokazuju da su medicinske sestre iskusile osjećaje krivnje, straha, panike i nesigurnosti. PTSP, anksioznost, povišeni krvni pritisak, glavobolje, znojenje, mučnina i povraćanje, kao i poremećaji prehrane, poremećaji spavanja i noćne more također se mogu manifestirati u mnogim slučajevima. Medicinski radnici koji su zlostavljani mogu doživjeti stres, sram, zloupotrebljavati supstance ili čak imati suicidalno ponašanje (21).

Pandemija korona virusa donijela je, među ostalim, i problem porasta nasilja i uznemiravanja u zdravstvenom sektoru. Prema posljednjim izvještajima Međunarodne organizacije rada

(ILO), izloženost zdravstvenih radnika/ica diskriminaciji, stigmatizaciji, nasilju i uznemiravanju u porastu je u cijelom svijetu. Zdravstveni radnici suočeni su sa diskriminacijom od strane pacijenata, porodice pacijenata koji su stavljeni u izolaciju ili preminuli zbog korona virusa, kao i nasilju od javnosti koje doživljavaju izvan radnog vremena. Procijenjeno je da su u SAD-u stope nasilja klijenata nad zdravstvenim radnicima 16 puta veće od bilo koje druge uslužne profesije. Podaci pokazuju i da su nasilje i napadi na zdravstvene radnike, posebno medicinske sestre, u porastu: svaka peta registrirana medicinska sestra i studentica sestinstva izvijestila je da je fizički napadnuta – a njih 50% u posljednjih godinu dana doživjelo je verbalno zlostavljanje od strane pacijenta, klijenta ili člana javnosti. Slična slika pojavljuje se u svim zemljama koje su objavile podatke na ovu temu: u Švicarskoj je 95% medicinskih sestara tokom karijere doživjelo nasilje. Medicinske sestre u Sao Paulu u Brazilu izvijestile su da ih je 74% doživjelo nasilje na svom radnom mjestu, kao i 73% medicinskih sestara u javnim bolnicama u Lahoreu, Pakistan; 62% u Gambiji, a u Turskoj je 60% medicinskih sestara bilo izloženo verbalnom i/ili fizičkom nasilju od strane pacijenata, posjetitelja ili drugih zdravstvenih radnika. Prema podacima ILO-a, zdravstveni sektor je sektor s najvećom izloženošću nasilju i uznemiravanju u EU. (22)

ZAKLJUČAK

Kao i kod mnogih drugih problema, njihovo priznanje može biti dio rješenja. Podizanje svijesti o postojanju lateralnog nasilja te prepoznavanje istog kao velikog problema u mnogim bolničkim radnim okruženjima može potaknuti dijalog i pomoći u iniciranju rješenja na radnom mjestu. Pronalaženje izvora lateralnog nasilja i stalna edukacija o pristojnom ponašanju u timskoj komunikaciji prijeko su potrebni. Možemo stvoriti radnu okolinu punu saradnje i poštovanja pružajući svim medicinskim sestrama i drugim zdravstvenim radnicima bez obzira na nivo obrazovanja, komunikacijske vještine potrebne za rješavanje nasilja. Zdravstveno okruženje i njega pacijenata poboljšat će se smanjenjem lateralnog nasilja.

STRATEGIJE PREVENCIJE

Vrlo je bitno, naglasiti uticaj stresa na zaposlenike budući da je stres na radu identificiran kao jedan od glavnih uzroka bolovanja i bolesti povezanih sa radom. Stres povezan sa radom javlja se kada zahtjevi posla nadilaze radnikovu sposobnost da se nosi s njima. Svrha strategija prevencije je podizanje svijesti, kao i razumijevanje poslodavaca i radnika o uznemiravanju na radnom mjestu. Svaki poslodavac treba da preuzima sveukupnu odgovornost u osiguranju zdravlja, sigurnosti i blagostanja djelatnika, stvarati atmosferu neprihvaćanja nasilnog ponašanja u radnoj organizaciji, upoznati radnike sa svim potrebnim preventivnim i protektivnim mjerama i procedurama koje doprinose smanjenju i eliminaciji rizičnih faktora za nasilje na radu, aktivno pomicati svijest o rizicima i destruktivnim faktorima nasilja na radu. S druge strane radnici treba da se pridržavaju organizacijskih/radnih politika i smjernica, pohađanje odgovarajućih edukacijskih programa i radionica, izvještavati o incidentima, uključujući i one manje značajne, tražiti smjernice i konsultacije ukoliko su dionici situacije koje bi mogle dovesti do nasilja na radu.

LITERATURA:

1. Krug EG, Dalhberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R. World report on violence and health [Internet]. World Health Organization [pristupljeno 24.08.2019.]. Dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/
2. Di Martino V (2003), Workplace violence in the health sector Country case studies, Synthesis report, International Labour Office (ILO), the International Council of Nurses (ICN), the World Health Organization (WHO) and Public Services International (PSI), Geneva
3. Chappell, D., Di Martino, V., Violence at work (3rd Edition), Geneva, Switzerland: ILO, 2006. [Internet]. Ilo.org. [Pristupljeno: 26.03.2022.]. Dostupno na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_publ_9221108406_en.pdf
4. Pranjić N (2013), SEEWA, Od djela nasilja do nezgoda na radnom mjestu zdravstvenog radnika, ŠNZ, Zagreb
5. Krug EG, Dahlberg LL, Mercy JA, Zwi AB, Lozano R (2002) World report on violence and health, Geneva: WHO.
6. World Health Organization [Internet]. [pristupljeno 07.07.2019.]. Dostupno na: https://www.who.int/violence_injury_prevention/injury/work9/en/index2.html
7. ILO, ICN, WHO, PSI. Framework Guidelines for Addressing Workplace Violence in the Health Sector. Geneva: International Labour Office; 2002.
8. Krajnović F, Šimić N, Franković S. Identifikacija, opis i analiza uzroka nekih negativnih ponašanja u radnom okruženju medicinskih sestara. Hrčak [Internet]. 2007 [pristupljeno 01.08.2019.];37(3-4):63-72 Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/19107>
9. Di Martino V, Hoel H, Cooper CL. Preventing violence and harassment in the workplace [Internet]. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions [pristupljeno 15.08.2019.]. Dostupno na: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2003/preventing-violence-and-harassment-in-the-workplace-report>
10. Di Martino V. Relationship between work stress and workplace violence in the health sector. Geneva: 2003
11. Rotar Pavlič D (2010), Zdravlje na radu i zdrav radni okoliš.: Nasilje nad zaposlenima u zdravstvu, Zbornik radova HLK, Opatija
12. Moman RN, Maher DP, Hooten WM. Workplace Violence in the Setting of Pain Management. Mayo Clin Proc Innov Qual Outcomes. 2020 Mar 18;4(2):211-215. doi: 10.1016/j.mayocpiqo.2019.12.001. PMID: 32280932. PMCID: PMC7140010.
13. Procjena opasnosti u zdravstvu, Europska agencija za sigurnost i zdravlje na radu, <https://osha.europa.eu>
14. Stathopoulou, HG., Violence and aggression towards health care professionals, MSc Tzanio General Hospital of Piraeus, Greece, Health Science Journal, <http://www.hsj.gr>
15. ILO, ICN, WHO, PSI. Framework Guidelines for Addressing Workplace Violence in the Health Sector. Geneva: International Labour Office; 2002
16. Rippon TJ. Aggression and violence in health care professions. Journal of Advanced Nursing. 2000;31(2):452-460
17. McPhaul KM, Lipscomb JA. Workplace Violence in Health Care: Recognized but not Regulated. The Online Journal of Issues in Nursing [Internet]. 2004 Sept 30 [pristupljeno 24.8.2019]. Dostupno na: <http://ojin.nursingworld.org/MainMenuCategories/ANAMarketplace/ANAPeriodicals/OJIN/TableofContents/Volume92004/No3Sept04/ViolenceinHealthCare.html>
18. Sixth European Working Conditions Survey – Overview report [Internet]. Eurofound. [Pristupljeno: 26.03.2022.]. Dostupno na:

- <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/working-conditions/sixth-european-working-conditions-survey-overview-report>
19. Grozdek, Dajana, Učestalost nasilja nad medicinskim sestrama/tehničarima i zdravstvenim ustanovama, Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: University North / Sveučilište Sjever, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:122:099345>
  20. Rippon TJ. Aggression and violence in health care professions. *Journal of Advanced Nursing*. 2000;31(2):452-460
  21. Moman RN, Maher DP, Hooten WM. Workplace Violence in the Setting of Pain Management. *Mayo Clin Proc Innov Qual Outcomes*. 2020 Mar 18;4(2):211-215. doi: 10.1016/j.mayocpiqo.2019.12.001. PMID: 32280932. PMCID: PMC7140010
  22. ILO, ICN, WHO, PSI. Framework Guidelines for Addressing Workplace Violence in the Health Sector. Geneva: Internacional Labour Office; 2002

NASILJE, DENTALNA TRAUMA I JONIZIRAJUĆE ZRAČENJE

Sažetak

Nasilje je karakteristika mnogih inteligentnih bica i gdje god postoji mogućnost dominacije jednih nad drugima, vjerovatnoća nasilja postoji. Definiše se i kao svjesna okrutnost koja je usmjerena prema drugima sa ciljem stjecanja moći pomoću nanošenja psihičke ili fizičke boli. Nasilje se javlja u vrlo ranoj dobi, pri prvom kontaktu i interakciji djeteta s okolinom, bilo da je riječ o roditeljima ili nečemu drugom. Traumatske ozljede mekih i tvrdih tkiva unutar usne šupljine relativno su česte i nastaju kao posljedica nesreća tokom sportskih ili slobodnih aktivnosti, pada, čak i međuljudskih nasilja. Edukacija opšte populacije o trauma zuba jeste od javnog zdravstvenog interesa. Traumatske ozljede mekih i tvrdih tkiva unutar usne šupljine, su ozbiljan zdravstveni problem koji mogu čak poprimiti epidemiološke dimenzije. Korištenjem odgovarajuće literature sa našeg i engleskog govornog područja, preko internet domena i Pub Med, nastojalo se opisati sve vezano za nasilje i dentalnu traumu.

Ključne riječi- nasilje, dentalna trauma, edukacija.

VIOLENCE, DENTAL TRAUMA AND IONIZING RADIATION

Abstract

Violence is a characteristic of many intelligent beings, and wherever there is a possibility of dominance by one over another, the likelihood of violence exists. It is also defined as conscious cruelty directed towards others with the aim of gaining power by inflicting psychological or physical pain. Violence occurs at a very early age, during the child's first contact and interaction with the environment, whether it is parents or something else. Traumatic injuries to soft and hard tissues inside the oral cavity are relatively common and occur as a result of accidents during sports or leisure activities, fall, even interpersonal violence. Education of the general population about dental trauma is of public health interest. Traumatic injuries to soft and hard tissues inside the oral cavity are a serious health problem that can even take on epidemiological dimensions. By using appropriate literature from our and English-speaking areas, through the internet domain and Pub Med, we tried to describe everything related to violence and dental trauma.

Key words - violence, dental trauma, education.

UVOD

Iako nije utvrđena standardna definicija nasilja, važno je pri izradi strategije prevencije imati jasnu definiciju i kontekst u kojem se nasilje dešava. Svjetska zdravstvena organizacija, (WHO), 2002.godine je definisala nasilje kao namjernu upotrebu sile ili moći, ugrožene ili

stvarne, protiv sebe, druge osobe ili protiv grupe ili zajednice, koja rezultira ili ima veliku vjerovatnoću da će rezultirati ozljedom, smrću, psihološkom štetom, nerazvijenošću ili oskudicom (1). Ova definicija nam sugerira da osoba može povrijediti sama sebe ili drugog ali da ne mora proizaći iz ljutnje ili agresije. Važan element nasilja jeste i taj da se nanese šteta, a time se omogućava razlika između nasilnog ponašanja i običnog nametanja sa elementima samopovređivanja. (2). Samo po sebi, nasilje predstavlja složenu pojavu, i može se u posmatrati u emocionalnom, akcijskom ili motivacijskom smislu kao ljutnja, srdžba a prvenstveno kao nagon. Prema savremenim istraživanjima, mnogi faktori igraju ulogu za sticanje predispozicije za nasilno ponašanje, između ostaloga prisustvo x, y hromosoma koji utiču na antisocijalno ponašanje, agresivno djelovanje, također se tu ubrajaju i mnogi endokrinološki i hormonalni faktori (3). Jedan od bioloških procesa koji ukazuje na interakciju gena sa okruženjem jeste I epigeneza. Epigenetski razvoj se odnosi na djelovanje sredinskih faktora na ekspresiju gena kod pojedinaca (4). Uticaj sredinskih faktora posebno u ranom rastu i razvoju, može izazvati trajne epigenetske promjene. Te promjene se sagledavaju u tome što geni u interakciji sa okruženjem imaju ekspresiju u nervnim hormonskim procesima koji pod uticajem sredine ispoljavaju svoje ponašanje (5) Psihoanaliza naglasava ulogu urođenih agresivnih nagona, nesvjesnih i prisutnih od rođenja. Savremena civilizacija obiluje socijalnom patologijom koja dolazi do izražaja u raznim segmentima društva. Niz patoloških pojava je dosta šaren (alkoholičari, uzivaoci opojnih droga, samoubistva, razne forme kriminaliteta). Neki podaci iz literature čak navode da nasilje potiče od davnina koje se provodilo u različitim oblicima. Rimski građani su trpili nasilje od zlatne omladine još prije 2000 godina, narod Verone su terorizovali sinovi uglednih porodica, dok su feudalni kmetovi sa svojim konjima gazali po poljima zasađenih kukuruzom i unistavali sjetvu kmetova (6). Na nasilje utiču generalno i pojave u političkim, obrazovnim, naučnim i drugim strukturama društva što je generalno stav i mnogih psiholoških škola. Nasilje podrazumijeva šest faktora od kojih su: namjera da se povrijedi neko, intenzitet i trajanje nasilja, moć nasilnika, ranjivost žrtve, manjak podrške i posljedice (7).

DISKUSIJA

Nasilje u porodici

Nasilje u društvu je oduvijek bilo prisutno kroz historiju, različito se doživljavalo i sankcionisalo. Dugo tolerisalo pa se čak i smatralo poželjnim u porodici. Poznata je, stara izreka da je šiba izašla iz raja, aludirajući na takav način odgoja u porodici da se samo upotrebom fizičkih sila djeteta može vaspitati i dovesti u red. Samo nasilje u porodici je zloupotreba moći, povjerenja i zavisnosti u porodičnim odnosima. Porodica je osnovni faktor razvoja zdrave, zrele i otporne ličnosti. Nasilje se odvija kada se naruši komunikacija i interakcija između žrtve i nasilnika. Kada je riječ o nasilju u porodici, tada su i žrtva i nasilnik u međusobnoj formalnoj, kulturološkoj, socijalnoj povezanosti (8). Sama porodična klima obiluje sa puno emocija, dogovora, razuma, ljubavi, vjernosti ali isto tako s druge strane i sa prevarama, obmanama na kraju i sa batinama. Kućno nasilje je nasilje koje vrše odrasli ili adolescent nad svojim partnerom i najčešće žrtve zlostavljanja su žene, djeca, osobe starije životne dobi. U nasilju mogu učestvovati i muškarci i žene, i samo kućno nasilje je široko rasprostranjena pojava koja je prisutna u svim sferama života, društvenim pojavama. Zlostavljanje i zapostavljanje djece predstavlja tjelesno i psihičko povređivanje, seksualno zlostavljanje, zapostavljanje djece mlađe od 18 godina. Zlostavljanje može biti udruženo ili izolovano. Shaken baby sindrom, trešenje dojenčeta je poseban oblik tjelesnog zlostavljanja, emocionalno zlostavljanje je oblik kada odraslo povredju dječije samopoštovanje, dok seksualno zlostavljanje predstavlja zloupotrebu djeteta bilo kojeg uzrasta od odraslo osobe. (9). Djeca koja dožive nasilje su i sama nasilna prema drugoj djeci. Psihološke, sociološke, kulturološke dimenzije nasilja često

se spominju kao primarni okvir za razumijevanje nasilja I samo traženje odgovora šta nešto ili nekoga natjera da postane agresivan još nije razjašnjen. Bosansko Hercegovačko društvo karakterišu mnogi riziko faktori koji mogu doprinijeti održavanju I inteziviranju nasilja u porodici. Tome se dodaje i prethodni period unazad tri decenije, u kojem su se desila mnoga ratna I postratna desavanja, kompleksni odnosi u društvu, narastajuće siromaštvo koji stvaraju pritisak na sve jedinice zajednice i pripadnika te zajednice. Tradicionalna uloga muškarca glave kuće da zarađuje i prehranjuje porodicu stvara dodatni pritisak. Nezaposlenost, nesigurnost se vežu sa osjećajem manje vrijednosti i gubitkom moći unuatr porodice. Žene, uprkos nastojanju da ostvare svoja prava I da su ravnopravne na tržištu rada i dalje nisu sigurne, već su naprotiv i dalje traumatizirane, kako na poslu, tako i kod kuće. Iako su prisutne različite društvene intervencije, nasilje se ne smanjuje, ono zapravo dobija nove oblike, povećano emocionalno i psihičko, pa i digitalno.

Digitalizacija je doprinijela da se u potpunosti izmijenila komunikacija među ljudima, pa se nasilje preselilo u virtualni prostor(10). Nezaposlenost i socio-ekonomski status žena predstavljaju značajan faktor rizika za pojavu nasilja u porodici. Često je to jedan od razloga zbog kojih je žena viktimizirana u porodici i koji je presudan za ostanak u takvoj zajednici (11). Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije, jedna od - 27 - tri žene (30%) širom svijeta tokom svog života bila je izložena fizičkom i/ili seksualnom nasilju od intimnog partnera ili nepartnerskom seksualnom nasilju. Gotovo trećina žena (27%) u dobi 15-49 godina je bila izložena nekom obliku fizičkog i/ili seksualnog nasilja od intimnog partnera.

LjUTNJA- je emocionalna reakcija koja može biti izazvana emocionalnim događajem ili pak iracionalna, izazvana autosugestijom. Ljutnja je normalna emocija koja je interpersonalna, I osoba se osjeća ljutito kao rezultat emocionalnog ili psihološkog nezadovoljstva. Tu se ubraja nemogućnost postizanja cilja, socijalne kritike ili pak prijetnji frustracija.

AGRESIJA- definiše se kao ponašanje kojim se želi naštetiti drugoj osobi koja ne želi biti oštećena ili svaka fizička ili verbalna reakcija izvedena sa namjerom da se nekom drugom nanese šteta ili povreda bilo koje vrste. Osoba koja se ponaša agresivno ne uzima u obzir emocionalni stav druge osobe I takve osobe se smatraju dominantnim I superiornima. Reaktivna agresija je odgovor osobe na ponašanje koje doživljava kao prijetnju, ili napad i ima za cilj da nanese štetu onome ko je doživljen kao prijetnja dok predatorska agresija je više orjentisanju ka postizanju cilja, gdje osoba nastoji da dobije nešto za sebe.

STRES- predstavlja neizbježan sastavni dio života koji može duboko da utiče na život svakog čovjeka. Stres može pratiti ugodne i neugodne događaje pri čemu dobra strana stresa se javlja kod euforija, rođenja djece ili nekih uspijeha i definiše se kao eustres.

Negativan stres koji se javlja kod loših negativnih događaja, nazvan je distress. Svi oni uzročnici stresa su označeni kao stresori. Stresor može biti bilo koji fizički ili psihološki događaj koje uzrokuje odgovor na stres (12)

Teorije agresivnog ponašanja

Biološka teorija

Biološka teorija agresivnosti ističe da je uzrok agresivnog ponašanja biološka fiziološka komponenta koja može imati svoje uporište u genetici ili pak u nekim drugim organskim disfunkcionalnostima.

Psihoanalitičke teorije

Ovu teoriju je utemeljio Sigmund Frojd koji smatra da je ljudsko ponašanje određeno sa dva nagona koji su prisutni tokom cijelog života I koji nastoje da su u ravnoteži. Prvi nagon je nagon života(EROS), dok je drugi urođeni nagon, nagon smrti(TANATOS). Ovi nagoni su suprostavljeni u potpunosti I nagon tanatosa rezultira za autoagresijom dok nagon erosa ima za posljedicu usmjerenje agresivnog ponašanja prema drugim osobama. (13)

FROMOVA TEORIJA agresije istice da je cilj da se nanese šteta drugoj osobi, I tu se razlikuju dvije vrste agresivnosti. Benigna ili urođena koja je odbrambena I neophodna za opstanak I maligna vrsta agresivnosti, biološki štetna jer izaziva razaranje i unistavanje.

BIHEVIORALNA TEORIJA ima za cilj otkrivanje zakona ponašanja ljudi u određenim situacijama, pri čemu psiholozi analiziraju kako ljudi uče neka ponašanja I kako se ta ponašanja mogu mijenjati.

TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA –ističe da se sklonost agresiji stiče indirektno I direktno onog momenta kada se ta agresija nagradi. Glavni predstavnik ovog stava je Albert Bandura. (14)

Dentalna trauma

Traumatska ozljeda zuba podrazumijeva prijenos energije na zub, kao i na sve druge parodontalne strukture koje dovode do prijeloma ili nagnječenja zuba i samih potpornih struktura zuba. Traume uz karijes zuba predstavljaju najveće probleme današnjice. Svaka dentalna trauma je složena manifestacija jer uključuje širok dijapazon povreda. Za dentalnu trauma se kaže da je to često i uzrok prve zvanične posjete stomatologu, dok sama globalna prevalenca trauma zuba iznosi 10 do 15%. Svaka trauma predstavlja stresno stanje kako za roditelje tako i za djecu. Najčešća trauma jeste kod gornjih centralnih sjekutića, rjeđe donjih centralnih i lateralnih gornjih sjekutića. Velika većina dentalnih trauma uz gubitak zuba, ostavljaju doživotne trauma.

Mehanizam nastanka dentalne traume

Dentalna trauma je posljedica djelovanja dvije vrste sile: direktne sile djeluju direktno na zub domaćina dok je indirektna sila kada se sila prenese sa jedne na drugu vilicu. Mehanizmi koji mogu dovesti do toga su jačina udarca, povrede I ozljede potpornog aparata zuba, oblik predmeta kao i sam smjer djelovanja sile.

Klasifikacija dentalnih trauma

Klasifikacija dentalnih trauma koja se danas koristi, se može primijeniti na mliječnu I trajnu denticiju a temelji se na Andreasenovoj modifikaciji klasifikacije WHO (15,16)

Ozljede tvrdih zubnih tkiva i pulpe

-infrakcija cakline

-Fraktura cakline

-Fraktura cakline i dentina bez ekspozicije pulpe,

-Fraktura cakline I dentina sa ekspozicijom pulpe

Ozljede tvrdih zubnih tkiva, pulpe i alveolarnog nastavka

-Fraktura krune i korijena,

-Fraktura korijena,

-Fraktura mandibularne ili maksilarnog zida alveole,

-Fraktura mandibularnog ili maksilarnog alveolarnog nastavka

Ozljede alveolarnog nastavka

-Commotio

-Subluksacija,

Ekstruzijska luksacija,

Lateralna luksacija,

Intruzijska luksacija, Avulzija.

Ozljede usana i usta

Otvorene rane usta i usana

Laceracija gingive ili oralne sluznice

Kontuzija gingive ili oralne sluznice,

Abrazija gingive ili oralne sluznice,

Prevenција i preporuka za liječenje dentalnih trauma

Danas se razlikuju tri nivoa prevencije dentalnih trauma. Primarni nivo prevencije podrazumijeva postupke za prevenciju nastanka dentofacijalnih trauma kao sto su stitnici za usta, stitnici silikonski za lice. Sekundarni nivo prevencije ukljucuje razlicite postupke liječenja traumatiziranih zuba dok tercijarni nivo prevencije koristi postupke za nadoknadu izgubljenog tkiva i rehabilitaciju pacijenata do stanja gotovo normalne funkcije. Mali broj zdravstvenih ustanova bavi se problematikom dentalnog zdravlja. Sve informacije u vidu pisanog teksta ili odstampanih letaka, mogu poslužiti za razvijanje svijesti o ocuvanju i vaznosti oralnog zdravlja. Redovne edukacije, preventivni programi, brošure su pridodati programi o povredama I njihovim komplikacijama.

Štitnici za usta i zube

Podijeljeni su u tri kategorije, ekstraoralni, intraoralni i kombinirani. Ekstraoralni su van usne supljine, najčešće na glavi, fiksirani za kacigu. Intraoralni se nalaze u ustima i štite zube, dok kombinirani štitnici imaju dio namijenjen za zaštitu zuba i dio pričvršćen za kacigu. Posebna vrsta štitnika su i djelomično prilagodljivi štitnici koji su modifikacija konfekcijskog štitnika koji se individualno adaptiraju u ustima pacijenata. Izrađuju se od termoplastičnih masa koje se potapaju u vruću vodu, pri čemu se razmekšavaju i stavljaju u usta. Njihova preventivna uloga se ogleda u tome što ublažavaju i prenose sile bez kojih bih došlo do fraktura, imaju ulogu tokom sna, da ne dozvoljavaju kontakt gornjih sa donjim zubima, i škripanje zuba, amortizacijom udarca u bradu sprečava povrede u vratnom dijelu kičme.

Jonizirajuće zračenje i upotreba u dijagnostici

Jonizirajuće zračenje je elektromagnetno zračenje, odnosno energija koja može direktno ili indirektno da jonizuje atome. U jonizujuće zračenja spadaju alfa, beta, gama, rtg zraci, neutron i kosmičko zračenje. Proces jonizirajućeg zračenja nastaje kada se materiji preda energija, koja uzrokuje da se izbací jedan ili više elektrona, pri čemu nastaje pozitivan jon. Ovaj electron sadrži dovoljno energije kretanja koja mu dozvoljava da jonizuje sredinu kroz koju prolazi. Prilikom dentalnih trauma, kod djece treba uvesti zaštitu za štitnu žlijezdu gdje je direktno izložena rtg zrakama, kao i upotrebu odgovarajućih olovnih kecelja. Djeca su dosta sklonija negativnim učincima zračenja od odraslih pa se s toga oprezno treba postupati. Sami dijagnostički pregledi, primjenom jonizirajućeg zračenja, podrazumijeva potencijalnu korist za ekspaniranog pacijenta. Svrha zaštite od zračenja jeste ograničenost izloženosti od zračenja profesionalno izloženih lica i pacijenata na prihvatljiv nivo. Doza koju primi svaki pacijent treba da bude najniža moguća uzimajući socijalne i ekonomske faktore (17). Sam izvještaj rednog broja 145 nam daje preporuke za upotrebu X zraka, čiji je glavni cilj eliminacija nepotrebne radijacione izloženosti pacijenta, obezbjeđivanje uslova koje će omogućiti da pacijenti neće primiti preporučene limite doza kao i upotrebu zaštitnih barijera (18)

ZAKLJUČAK

Dentalne trauma bez obzira javile se u mliječnoj ili stalnoj denticiji predstavljaju veliki psihološki šok za svakog pojedinca. Pristup liječenju dentalnih trauma kod mliječne denticije zahtijeva multidisciplinarni pristup. Sve dentalne trauma mliječne denticije dalje dovode do anksioznosti i fobija od strane stomatologa. Dentalne trauma se uočavaju i u kontaktnim sportovima, pa je tom prilikom neophodno ukazati i podići svijest na upotrebu zaštitnih kontaktnih štitnika. Sami štitnici koji se koriste i tokom noći, dokazali su da mnogima smetaju, stvarajući nagone na povraćanje ili osjećaj gušenja. Doktori dentalne medicine mogu i zdravstvenim prosvjećivanjem djece, roditelja, učitelja, preventivno djelovati na učestalost povredjivanja i dentalnih trauma. I nakon što se desi sama trauma, ne znači da se sa zubom nista ne može uraditi, naprotiv moguće je preventivno djelovati i nikada izluksiran zub ne treba vaditi

LITERATURA

1. (WHO), "World report on violence and health"
2. Popadić D. Nasilje u školama, Beograd. Institut zapsihologiju 2009, UNICEF)
3. Garaigordobil, M. (2014). Psychology of hatred and violence: Definition, explanatory theories, cognitive-emotional factors and prevention strategies. In A. M. Columbus (Ed.), *Advances in psychology research* (pp. 47–69). Nova Science Publishers)
4. Wessel, A. (2009). What is epigenesis? Or gene's place in development. *Human Ontogenetics* 3 (2): 35-37
5. Haller, J. (2020). *Neurobiopsychosocial Perspectives on Aggression and Violence*. Cham: Springe
6. Mirko Drazen Grnek. Uvod u medicinu, medicinska knjiga Bg-Zg, drugo preradjeno I dopunjeno izdanje, 1971
7. Zečević, I. (2010). Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka,).
8. Mamula, M., Ručević, S., Vukmanić, M., Zvizdić, M. (2013).
9. Sinanović Osman, Ovisnost o drogama, uzroci I posljedice, prevencija I liječenje, , multidisciplinarni pristup, str 111, nasilje u porodici, Tuzla 2001)
10. Amer Osmić I saradnici, Nasilje u porodici rodno zasnovano nasilje u visokom obrazovanju, izmedju teorije I prakse, FPN, Sarajevo 2022).
11. Šadić, S. Socioekonomska nesigurnost-determinirajući faktor u procesu rehabilitacije žrtava nasilja. *Časopis Pregled*, 2014, No2, LV, 29-40.).
12. Mikić Branimir I saradnici, Kontrola stresa I relaksacija, Univerzitet u Tuzli, fakultet za tjelesni odgoj I sport, Tuzla 2004.g)
13. Bilić, V. (1999). Agresivnost u suvremenoj školskoj svakidašnjici. U: Vrgoč, H, ur. *Agresivnost (nasilje) u školi*. Zagreb, Hrvatski pedagoško-književni zbor, 43-53.)
14. Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147
15. Andreasen JO, Andreasen FM. Classification, etiology and epidemiology of traumatic dental injuries. In Andreasen JO, Andreasen FM, eds: *Textbook and color atlas of traumatic injuries to the teeth*. 3rd ed. Copenhagen: Munksgard; 1993.

16. World Health Organization: Application of the international classification of diseases to dentistry and stomatology. 3rd ed., Geneva: ICD- DA; 1993.

17. National Council On Radiation on Protection and Measurements“ - Report No. 107- Implementation of the Principle of As Low As

18. National Council On Radiation on Protection and Measurements“ - NCRP Report No. 145, Radiation Protection in Dentistry)

KLJUČNA ULOGA STOMATOLOGA U RANOM OTKRIVANJU I PREVENCIJI PORODIČNOG NASILJA

Apstrakt

CILJ

Osnovni cilj ovog rada je podizanje svijesti stomatologa i ukazivanje na njihov značaj u ranom otkrivanju i prevenciji porodičnog nasilja.

UVOD

Nasilje u porodici je: zlostavljanje djece, intimnog partnera, starijih osoba i zlostavljanje osoba sa invaliditetom.

Došlo je do velikog porasta porodičnog nasilja širom svijeta, a ovo pitanje je dodatno pogoršano pandemijom Covid-19.

Postoje akutni i hronični znaci nasilja u porodici.

75% ovih povreda je na glavi, licu ili vratu.

Stomatolozi već imaju povjerljiv odnos sa svojim pacijentima, zbog čega nasilnici izbjegavaju iste ljekare opšte prakse, pa čak i specijaliste njihovih žrtava, ali ne izbjegavaju istog stomatologa.

Stomatolozi stoga mogu biti prvi, ponekad i jedini koji mogu uočiti i prepoznati bilo kakve znakove porodičnog nasilja.

MATERIJAL I METODE

Analizirana su stručni radovi na ovu temu preko Pubmed, Research gate i drugih internet pretraživača, kao i zvanični podaci dobijeni od stomatoloških komora o broju licenciranih stomatologa u našoj zemlji i drugim zemljama balkanskog regiona, kao i podaci o upoznatosti studenata osnovnih studija sa ovom problematikom na osnovu programa prvog ciklusa studija na nekoliko stomatoloških fakulteta u regionu.

ZAKLJUČCI

Rezultati pokazuju da bi svi student završnih godina stomatologije i stomatolozi generalno trebali biti svjesniji i bolje informisani o ovoj problematici kako bi na vrijeme prepoznali i spriječili porodično nasilje.

Ključne riječi: stomatolozi, prevencija, porodično nasilje

Abstract

THE AIM

The aim of this work is to raise the awareness of dentists and point out their importance in the early detection and prevention of domestic violence.

INTRODUCTION

Domestic violence is: abuse of children, intimate partners, elderly people and abuse of people with disabilities.

There has been a huge increase in domestic violence around the world, and this issue has been further exacerbated by the Covid-19 pandemic.

There are acute and chronic signs of domestic violence.

75% of these injuries are to the head, face or neck.

Dentists already have a trusting relationship with their patients, which is why abusers avoid the same general practitioners and even specialists of their victims, but they do not avoid the same dentist.

Dentists can therefore be the first, sometimes the only ones, to spot and recognize any signs of domestic violence.

MATERIAL AND METHODS

Professional works on this topic were analyzed through Pubmed, Research gate and other internet browsers, as well as official data obtained from dental chambers on the number of licensed dentists in our country and other countries of the Balkan region, as well as data on the familiarity of undergraduate students with this issue based on the program of the first cycle of studies at several dental faculties in the region.

CONCLUSIONS

The results show that all final year dentistry students and dentists in general should be more aware and better informed about this issue in order to recognize and prevent domestic violence in time.

Key words: dentists, prevention, domestic violence

UVOD

Porodično nasilje je ozbiljan društveni i zdravstveni problem. U velikom je porastu naročito poslije pandemije Covid -19 i to zaista zabrinjava.

Porodično nasilje može biti:

1. fizičko i seksualno zlostavljanje i zanemarivanje djece,
2. intimno partnersko nasilje,
3. zlostavljanje i zanemarivanje starijih osoba i
4. zlostavljanje osoba sa posebnim potrebama.

Oblici porodičnog nasilja mogu biti:

1. fizičko,

2. seksualno,
3. psihološko-emocionalno (bihevioralno) i
4. ekonomsko.

Mnogi slučajevi porodičnog nasilja ostaju neotkriveni. Razlozi neprepoznavanja porodičnog nasilja su:

- Nedostatak svijesti zdravstvenih radnika,
- Strah žrtve da daje informacije o zlostavljanju
- Zaposlenost nasilnika
- Razlika namjerne od slučajne traume

Mora da se naglasi da nasilništvo:

- nije povezano sa socioekonomskim statusom
- nije povezano sa rasom, nacionalnošću, religijom i nivoom obrazovanja
- ne postoji specifična “nasilnička” ličnost

Stomatološki stručnjaci su u ključnoj poziciji za identifikaciju zlostavljanja i zanemarivanja uzrokovano porodičnim nasiljem.

Klinički znakovi fizičkog nasilja mogu biti akutni i hronični.

Akutni su:

- modrice i posjekotine na glavi
- razderotine i nagnječenja usne
- prelomljeni, rasklaćeni ili izbijeni zubi
- opekotine po koži (od cigarete, pegle...)
- prelomi vilica
- povrede ili prelomi drugih dijelova tela
- pokidani frenulum (resica ispod usne ili jezika) može biti rezultat prisilne traume u ustima.
- ugrizi
- gubitak kose od čupanja
- znakovi na vratu od davljenja

Hronični su:

- prebojeni prednji zubi
- ožiljci lica ili poglavine
- prisustvo i dokaz ranijih povreda skeleta

Procjenjuje se da je skoro 31% žena je pretrpjelo neki vid nasilja.

Postavlja se pitanje zašto stomatolozi?

Zato što je:

1. 75% povreda na glavi, licu ili vratu koje su jasno vidljive stomatološkom timu tokom rutinskog pregleda
2. Stomatolozi su već uspostavili povjerenje sa pacijentom

3. Počinioци izbjegavaju iste ljekare, čak i specijaliste, ali ne i stomatologe žrtve
4. Stomatolozi stoga mogu biti prvi ili jedini koji mogu da primjete i prepoznaju znake nasilja

Mnogi stomatolozi, međutim, nisu svjesni te veze između povreda glave i vrata i mogućeg zlostavljanja. Istraživanja nažalost pokazuju da je među stomatolozima najmanja vjerovatnoća da će prijaviti porodično nasilje u odnosu na druge ljekare.

U anketi zdravstvenih radnika iz 1994 u Oregonu, obično samo 6% stomatologa sumnja na fizičko zlostavljanje među svojim pacijentima, u poređenju sa 23% ljekara i 53 % socijalnih radnika.

Prepreke koje postoje za ranu identifikaciju, prevenciju i skrining porodičnog nasilja su podijeljene u četiri grupe.

1. Prepreke za zdravstvene i socijalne radnike

- a. Nedostatak znanja/edukacije o porodičnom nasilju
- b. Strah od uvrede pacijenata
- c. Uočeni vremenski pritisci
- d. Uočena irelevantnost nasilja u porodici za zdravstvenu praksu
- e. Strah od gubitka povjerenja i odnosa ljekar-pacijent
- f. Stavovi i odgovornost žrtve
- g. Nedostatak intimnog okruženja za ovu temu

2. Prepreke pacijenata

- a. Nedostatak povjerenja
- b. Strah od odmazde
- c. Strah od gubitka samokontrole
- d. Osjećaj uzaludnosti
- e. Ljubav prema partneru
- f. Nedostatak znanja o resursima za pomoć
- g. Sramota i poniženje

3. Prepreke koje uključuju i pacijenta i zdravstvene ili socijalne radnike

- a. Problemi u komunikaciji
- b. Rodne razlike

c. Nerazjašnjena očekivanja

4. Prepreke na nivou sistema

a. Nedovoljna obuka

b. Radno opterećenje i vremenski pritisak

c. Nedostatak mreže preporuka ili pacijenata na licu mjesta

d. Nedostatak infrastrukture za podršku skriningu (prostor, privatnost, prisustvo djece)

e. Nedostatak procesa za davanje povratnih informacija u vezi skrininga

f. Sveukupno okruženje

Postoji nekoliko programa koji uključuju podizanje svijesti zdravstvenih radnika, kao i odgovarajuću reakciju. Izdvojio bih programe Panda i Radar.

P.A.N.D.A

Jedna od inicijativa za borbu protiv porodičnog nasilja je program PANDA. To je akronim za riječi **P**reventing **A**buse and **N**eglect through **D**ental **A**wareness.

Prema Moudenu, PANDA kao model programa je počeo da se primjenjuje u Missouriju 1992. za podizanje stomatološke svijesti o zaustavljanju zlostavljanja i zanemarivanja djece.

RADAR

je takođe akronim koju je razvilo Medicinsko društvo Massachusettsa 1992. koji pomaže da se sumiraju ključni koraci akcija koje bi stomatolog trebao uzeti u obzir prilikom prepoznavanja i liječenja pacijenata koji su pretrpjeli porodično nasilje.

Koraci RADAR-a uključuju sljedeće:

1 (**R**ecognise) Rutinski skrining odraslih pacijenata i prepoznavanje znakova,

2 (**A**sk) Postavljajte direktna pitanja, bez osuđivanja sa saosećanjem i empatijom

3 (**D**ocument) Dokumentujte svoje nalaze,

4 (**A**sses) Procijenite sigurnost pacijenata i

5 (**R**eport) Analizirajte opcije i preporuke i prijavite nadležnim.

Obje metode su sredstva za skrining koji je usvojen preko brojnih medicinskih, stomatoloških primjena u zajednici, zatim u ustanovama za očuvanje mentalnog zdravlja, kao i u drugim pridruženim pravnim organizacijama.

Njihov cilj je da ojača brigu, podršku, i povjerenje u odnosu pacijent-ljekar, da osigura odgovarajuću naknadnu njegu u nastavku liječenja i naravno ostvari stručno usavršavanje ljekara.

Stomatolog može provesti jednostavne promjene kako bi pomogao žrtvama porodičnog nasilja. S obzirom na brojne i složene barijere koje postoje u skriningu porodičnog nasilja, intervencija treba da bude direktna i lako integrisano u praksu i ne bi trebalo da predstavlja prijetnju ni za žrtve, ni za zdravstvene radnike.

Evo nekoliko načina.

- a. Stvorite okruženje podrške za pacijente
- b. Obavežite se da ćete započeti rutinsku procjenu porodičnog nasilja u vašoj stomatološkoj ordinaciji/klinici.
- c. Stavite sigurnosne kartice za žrtve u toalet i/ili stomatološke ordinacije za pacijente kojima trebaju informacije, ali možda još nisu spremni za prijavu nasilja
- d. postaviti postere u čekaonicama kako bi se prenijela poruka da je podrška dostupna pacijentima žrtvama porodičnog nasilja.
- e. imati stomatologa, stomatološku sestru, pomoćno, kancelarijsko osoblje koji će nositi bedževe sa natpisima: „Da li Vas neko maltretira? Slobodno možete tajno razgovarati sa mnom o tome!
- f. dokumentovati procjenu porodičnog nasilja u kliničkoj dokumentaciji ili u kartonu pacijenta

Prenesite riječ zajednici

- a. Organizovati panel diskusije i distribuirati materijale za edukaciju pacijenata sa telefonskim brojem sigurne kuće i ostalim važnim brojevima za ovakve situacije.
- b. Rad na raznim projektima o porodičnom nasilju i naglasiti/objaviti u vašoj društvenoj lokalnoj zajednici da zna da vaša stomatološka ambulanta/klinika brine o rješavanju porodičnog nasilja.
- c. Ohrabriti uredništvo vašeg biltena stomatološke komore za objavljivanje radova i članaka stomatoloških stručnjaka o ovoj temi, porodičnog nasilja.

Uključite osoblje i kolege:

- a. Organizovati obuke za stomatologe, stomatološke sestre i drugo osoblje.
- b. Napravite protokol ranog prepoznavanja porodičnog nasilja i postupaka nakon identifikacije.

Prema zvaničnim podacima stomatoloških komora u regionu vidi se da je to veoma brojna profesija. Međutim, prema zvaničnim programima osnovnih studija, ova oblast koja bi trebalo da pripada sudskoj, forenzičkoj stomatologiji, predmetu ima najviše 45 časova. Taj predmet je najčešće na završnoj godini i broj časova je nedovoljan da se budući doktori dentalne medicine edukuju da porodično nasilje na vrijeme primjete i reaguju.

ZAKLJUČAK

Nasilje u porodici je ključno pitanje koje utiče kao na zdravlje i dobrobit porodice muškaraca, žena i djece, tako i na društvo u cjelini. Nije ograničeno ni na pojedince, niti grupe u društvu. Nasilje protiv drugih osoba je zločin. Važno je edukovati javnost o ciklusu nasilja i ozbiljnog i dugotrajnog efekta na žrtve i njihovu djecu. Djeca mogu razviti emocionalne i socijalne problemi. Svi zdravstveni radnici bi trebali da se aktivno uključe u razbijanje tišine koja okružuje pošast nasilja, tako da oni mogu pružiti odgovarajuću i efikasnu reakciju.

Stomatolozi imaju zaista jedinstvenu priliku za rješavanje problema porodičnog nasilja. Edukacija stomatoloških stručnjaka o porodičnom nasilju povećava vjerovatnoću da se otkrije nasilnik i na odgovarajući način interveniše kad god je potrebno. Takav odgovor i neposredna akcija može imati dubok uticaj na živote ljudi koji su zlostavljani i njihovih najbližih. Da bi upoznali stomatološke stručnjake sa njihovom ulogom reagujući na porodično nasilje, preporučuje se da obuka bude integrisana u programe srednjih stomatoloških škola i fakulteta.

LITERATURA

1. Chez N. Helping the victim of domestic violence. *Am J Nurs* 1994; 94(7):32–7.
2. Institute of Medicine. *Confronting chronic neglect: the education and training of health professionals on family violence*. Washington, DC: National Academy of Sciences, 2002.
3. Campbell J, Soeken L. Women's response to battering A test of the model. *Research in Nursing and Health* 1999; 22(1):49-58.
4. Fibert M and Gonzalez D. Women who initiate assaults. The reason offered for such behavior. *Psychological Report* 1997; 80:583-590.
5. Lewis A and Sarantakos S. Domestic violence and the male victim. *Nuance Journal of family studies* 2001; 3(12):3-15.
6. G.Chiodo. Dental Health workers Assess and Manage Family violence. Faculty page on the University of Oregon Health Science Centre website. www.ohu.edu/sod/sod_research/chiodo.html.
7. Love C, Gerbert B, Capsers N, Bronstone A, Perry D, Bird W. Dentists' attitudes and behaviors regarding domestic abuse: the need for an effective response. *J Am Dent Assoc* 2001; 132:85-93
8. Sweet D. Recognizing and intervening in domestic violence: proactive role for dentistry. Bureau of Legal Dentistry, University of British Columbia, Vancouver, Canada. www.medscape.com.
9. McDowell JD, Kassebaum DK, Fryer GE. Recognizing and reporting domestic violence: a survey of dental practitioners. *Spec Care Dentist* 1994; 14(2):49-53.
10. Chiodo GT, Tilden VP, Limandri BJ, Schmidt TA. Addressing family violence among dental patients: assessment and intervention. *JADA* 1994; 125:69-75.

11. Gibson-Howell JC, Gladwin MA, Hicks MJ, Tudor JFE, Rashid RG. Instruction in dental curricula to identify and assist domestic violence victims. *J Dent Educ* 2008; 72(11):1277–89.
12. Tilden VP, Schmidt TA, Limandri BJ, Chiodo GT, Garland MJ, Loveless PA. Factors that influence clinicians' assessment and management of family violence. *Am J Pub Health* 1994; 84(4):628–33.
13. Mitchell C. The health impact of intimate partner violence. *J Calif Dent Assoc* 2004; 32(5):396–8.
14. Tjaden P, Thoennes N. Prevalence, incidence, and consequences of violence against women: findings from the National Violence Against Women Survey. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, 2000.
15. Stewart AV, Bernstein ML, Furnish GM. Survey on the teaching of abuse and neglect in the dental curriculum. *J Dent Educ* 2002; 66(2):323
16. Hendler TJ, Sutherland SE. Domestic violence and its relation to dentistry: a call for change in Canadian dental practice. *J Can Dent Assoc* 2007; 73(7):617–17.
17. Shanel-Hogan, KA. *Dental Professionals Against Violence*. California Dental Association Foundation, Inc., 2004.
18. [http://www.dentalllearning.org/course/Domestic Violence](http://www.dentalllearning.org/course/Domestic%20Violence)
19. McClane, G.E., Shanel-Hogan, K.A., Strack, G.B. *Never Let a Victim Die in Vain* San Diego City Attorney's Office, 2001
20. Gunjan Kumar, Anandamoy Bagchi, Sanjib Das, Purnendu Rout, Pritam Mohanty, C L Dileep. *The Role of the Dental Professional in Responding to Domestic Violence*
21. Gwinn, C., McClane, GE., Shanel-Hogan, KA., Strack, GB. Domestic violence: No place for a smile. *Journal of California Dental Association*, 32(5): 399-409
22. Hamberger LK, Phelan MB. *Domestic Violence Screening and Intervention in Medical and Mental Healthcare Settings*. New York, NY: Springer Publishing Company, 2004.
23. Cann K, Withnell S, Shakespeare J, Doll H, Thomas J. Domestic violence: a comparative survey of levels of detection, knowledge and attitudes in healthcare workers. *Public Health* 2001; 115: 89-95.
24. <http://www.futureswithoutviolence.org/userfiles/file/HealthCare>
25. Gerbert B, Moe J, Caspers N, et al. Simplifying physicians' response to domestic violence. *West J Med* 2000; 172:329-31.
26. Gerbert B, Moe J, Caspers N, et al. Physicians' response to victims of domestic violence: toward a model of care. *Women Health* 2002; 35(2-3):1-22.
27. <https://www.upmchealthplan.com/providers/dv.html>
28. <http://www.massmed.org/PatientCare/Health-Topics/Intimate-PartnerViolence--5th-Edition>
29. <http://www.vdh.virginia.gov/ofhs/prevention/dsvp/projectradarva/documents/older>
30. Mouden LD. The role Tennessee's dentists must play in preventing child abuse and neglect. *J Tenn Dent Assoc* 1994; 74(2):17–21.
31. Sugg NK, Inui T. Primary care physicians' response to domestic violence: opening a Pandora's box. *JAMA* 1992; 267(23):3157–60

ZAŠTITA OD NASILJA DJECE U ONLINE SVIJETU

Sažetak

Online svijet današnje generacije ne koriste već ga žive. Gotovo 95% djece između 7 i 11 godina posjeduje računalo, a njih 91% se koristi internetom. Informacijska tehnologija se kod mladih najčešće koristi kao alat za informiranje, virtualno druženje, zabavu i sl. Velik dio populacije mladih se susreće i sa negativnim aspektima proizašlim iz ovog oblika interakcije i komunikacije. Jedan od njih je svakako elektroničko nasilje, odnosno oblik agresije koji se ostvaruje putem informacijske i komunikacijske tehnologije. Elektronički uređaji i tehnologija svakako su pridonijeli dinamici i težini nasilja, većoj uključenost djece i mladih u nasilne aktivnosti i povećanoj okrutnosti u virtualnom svijetu, a posljedično tome, i osjećaju nemoći i beznađa kod zlostavljane djece. Žrtve često imaju osjećaj da se ne mogu zaštititi ili naći sigurno utočište jer su takvi sadržaji vidljivi milijunima korisnika. Odrasle osobe mogu i trebaju zaštititi djecu i pomoći im da se prevenira, prepozna i riješi situacija online nasilja. Postoji mnogo načina na koje se ovakva vrsta nasilja može manifestirati, međutim, ono uvijek uključuje elemente karakteristične za svaku vrstu nasilja: namjeru povređivanja, ponavljanje napada, neravnotežu moći i osjećaj žrtve da je bespomoćna i nezaštićena. Kao i u svim drugim problemima koje mogu imati djeca, treba obratiti pažnju i ne zanemariti ako se dijete ponaša na način koji nije u skladu s njegovim/njezinim uobičajenim ponašanjem za vrijeme korištenja komunikacijskih uređaja. Potrebno je ustrajati da se saznati razlog.

Ključne riječi: informacijske tehnologije, nasilje nad djecom

PROTECTING CHILDREN FROM VIOLENCE IN THE ONLINE WORLD

Summary

Today's generation does not use the online world, they live it. Almost 95% of children between the ages of 7 and 11 own a computer, and 91% of them use the Internet. Information technology is most often used by young people as a tool for information, virtual socializing, entertainment, etc. A large part of the young population also encounters negative aspects arising from this form of interaction and communication. One of them is certainly electronic violence, that is, a form of aggression that is realized through information and communication technology. Electronic devices and technology have certainly contributed to the dynamics and severity of violence, greater involvement of children and young people in violent activities and increased cruelty in the virtual world, and consequently, the feeling of powerlessness and hopelessness among abused children. Victims often feel that they cannot protect themselves or find a safe haven because such content is visible to millions of users. Adults can and should protect children and

---

¹ Medicinski fakultet Osijek

² Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo u Osijeku

³ Europski univerzitet Brčko distrikt

help them to prevent, recognize and resolve situations of online violence. There are many ways in which this type of violence can manifest itself, however, it always includes elements characteristic of each type of violence: intent to injure, repetition of attacks, imbalance of power and the feeling of the victim being helpless and unprotected. As with all other problems that children may have, attention should be paid and not ignored if the child behaves in a way that is not in accordance with his/her usual behavior while using communication devices. It is necessary to persevere to find out the reason.

Keywords: information technologies, violence against children

Uvod

Internet i mobitel važan su dio svakodnevnih aktivnosti djece. Uz pomoć e-tehnologija se igraju, uče, druže sa svojim prijateljima doznaju informacije iz svih područja života, neovisno o predznanjima, interesima ili primjerenosti dobi. Internet nesumnjivo nudi razne zanimljive i korisne mogućnosti, ali isto tako krije i neke opasnosti, od kojih je jedna i nasilje. Elektroničko nasilje je ponašanje čiji je cilj povrijediti ili uznemiri dijete, a događa se na internetu ili putem mobitela. Osobe koje se ponašaju nasilno mogu biti poznate ili nepoznate, a ako je riječ o vršnjacima, tada ovaj oblik nasilja zovemo i informatičko vršnjačko nasilje.

Za razliku od nasilja koje se događa uživo, djeca često ne znaju tko je s druge strane interneta pa napadač ima veću anonimnost. Također, broj ljudi koji je uključen u nasilje i koji je vidio prijeteći sadržaj je nepoznat, a sadržaj je stalno dostupan na internetu. Zbog svega toga dijete koje je žrtva često može misliti da nema izlaza iz elektroničko nasilja i može se osjećati uplašeno, tužno, usamljeno, zabrinuto, posramljeno.(1)

Informacijska tehnologija kao sveprisutna i lako dostupna ima vrlo širok opseg uloga u svakodnevnom životu mladih osoba. Prema istraživanju Hrabrog telefona, čak 95% djece između 7 i 11 godina posjeduje računalo, a njih 91% se koristi internetom. Pojavom „pametnih“ telefona (engl. *smartphone*) i usluga koje pružaju, internetski sadržaji su dostupni gotovo u svakom trenutku. Informacijska tehnologija se kod mladih najčešće koristi kao alat za informiranje, virtualno druženje, zabavu i sl. Međutim, određeni dio populacije mladih se susreće i sa negativnim aspektima proizašlim iz ovog oblika interakcije i komunikacije. Jedan od njih je svakako elektroničko nasilje, odnosno oblik agresije koji se ostvaruje putem informacijske i komunikacijske tehnologije poput mobitela, video kamere, elektroničke pošte i internetskih stranica.(2)

Elektroničko nasilje naziva se još i virtualno zlostavljanje, nasilje preko interneta/mobitela, zlostavljanje preko interneta/mobitela, elektronsko nasilje, elektronski *bullying* ili *cyberbullying*, a odnosi se na bilo kakav oblik višestruko slanih poruka internetom ili mobitelom čiji je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka. Može biti u obliku tekstualnih ili videoporuka, fotografija ili poziva, a nasilje se sve češće odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. (3)

Elektronički uređaji i tehnologija svakako su pridonijeli dinamici i težini nasilja, većoj uključenosti djece i mladih u nasilne aktivnosti i povećanoj okrutnosti u virtualnom svijetu, a posljedično tome, i osjećaju nemoći i beznađa kod zlostavljane djece. Naime, žrtve često imaju

osjećaj da se ne mogu zaštititi ili naći sigurno utočište jer su takvi sadržaji vidljivi milijunima korisnika. S obzirom na to da mogu biti maltretirani u svako doba dana, kod djece može prevladavati i osjećaj da je nasilje sveprisutno. Uz to, ponekad ne znaju tko je počinitelj i protiv koga se trebaju boriti, a kompromitirajuće sadržaje teško mogu ukloniti. Percepcija da nemaju izbora, izlaza, ni rješenja, da ne mogu kontrolirati situaciju u kojoj su se našle, nerijetko rezultira osjećajima bespomoćnosti i beznađa.(4)

Istraživanje Unicef-a (podatci za Hrvatsku u 2011.god) je pokazalo da 4.9% djece doživi neki oblik vršnjačkog nasilja putem elektroničkih medija 2 do 3 puta mjesečno, a 29% njih 1 do 2 puta mjesečno. Stoga je vrlo važno obratiti pažnju na ovaj problem kako bi doprinijeli njegovom sprječavanju i korigiranju.(5)

Rasprava

Oblici elektroničkog nasilja

Postoji mnogo načina na koje se ovakva vrsta nasilja može manifestirati, međutim, ono uvijek uključuje elemente karakteristične za svaku vrstu nasilja: namjeru povređivanja, ponavljanje napada, neravnotežu moći i osjećaj žrtve da je bespomoćna i nezaštićena.(6)

Najčešći oblici elektroničkog nasilja su:

- Uznemiravanje – kontinuirana komunikacija na internet stranicama i društvenim mrežama u vidu slanja neugodnih, nepristojnih i uvredljivih sadržaja (poruka, slika i sl.).
- Uhođenje putem interneta – tajno ili javno, kontinuirano, ali neželjeno praćenje i uhođenje neke osobe na internetu, koje može uključivati i stalno pokušavanje uspostavljanja i nastavka neželjenog kontakta.
- Prijetnje – natpisi, objave i objavljivanje fotografija i video materijala na internetu koji predstavljaju prijetnje fizičkim nasiljem, kojima se implicira nasilno ponašanje ili kojima se javno pokazuju suicidalne namjere.
- Vrijeđanje - svađe u kojima se na internet stranicama, društvenim mrežama, forumima ili blogovima objavljuju grube i uvredljive poruke.
- Govor mržnje - natpisi na internet stranicama, forumima i društvenim mrežama koji za cilj imaju javno poticanje mržnje, netrpeljivosti, diskriminacije ili neprijateljstva i nasilja prema određenoj osobi (ili grupi ljudi). Ponekad može biti na osnovi nekog nepromjenjivog čimbenika ili karakteristike osobe (poput pripadnosti rasi, spolu, seksualnom opredjeljenju) ili kulturoloških vrijednosti (poput nacionalnosti, vjeroispovijesti i sl.).
- Tračanje - objavljivanje ili slanje okrutnih tračeva sa ciljem da se uništi nečiji ugled i odnosi sa prijateljima, članovima obitelji i poznicima.
- Isključivanje - namjerno izopćavanje, odbacivanje, ignoriranje ili isključivanje pojedinaca iz internetskih grupa.
- Lažno predstavljanje - kreiranje lažnih profila, ilegalno ulaženje u nečiji računalni sustav ili neovlašteno korištenje nečijeg internetskog računa ili profila (najčešće Facebooka) i slanje poruka, slika, videa i sl. u ime te osobe, što može uništiti njen ugled, utjecati na odnose te osobe sa drugim ljudima ili je na neki način povrijediti. U ovu kategoriju spada i *fraping*, odnosno nasilni upad „prijatelja“ na nečije mrežne stranice s kojih šalje neugodne poruke drugima kao da to čine vlasnici profila.

- Javno razotkrivanje i dolaženje do tuđih tajni prijevarom – odnosi se na situacije u kojima se javno objavljuju ili *dijele* s drugima nečiji privatni, osobni ili „sramotni“ podaci bez odobrenja te osobe. Prijevare koje osobe koriste kako bi došli do privatnih, tajnih ili „sramotnih“ podataka o nekome te ih objavili na internetu mogu uključivati ucjenu, podmićivanje, manipulaciju (laganje) i sl.
- Objavljivanje lažnih izjava kao činjenica – objavljivanje lažnih izjava na internetu kao da su točne sa ciljem da se diskreditira ili ponizi određena osoba.
- Objavljivanje video zapisa fizičkog maltretiranja – fizički napad (udaranje, šamaranje, šutiranje, ali i nanošenje ozbiljnih fizičkih ozljeda) jedne osobe ili grupe ljudi na drugu osobu snimljen mobitelom ili kamerom i poslan drugima putem mobitela, kompjutera ili interneta, ili objavljen na internetskim stranicama.
- Manipulacija - stavljanje pritiska na nekoga da otkrije osobne podatke, dogovori fizički sastanak sa nekom osobom ili da se ponaša ili govori na neprimjeren način.
- Seksualno uznemiravanje i *sektiranje* – primanje i prosljeđivanje golih i polugolih fotografija, videomaterijala i eksplicitnih tekstualnih poruka seksualnog sadržaja korištenjem različitih elektroničkih uređaja.(7)

Razlike između klasičnog i elektroničkog nasilja

Identitet zlostavljača

Klasično vršnjačko nasilje najčešće se događa tijekom boravka u školi, na putu prema kući ili u dvorištu, a žrtva je dostupna samo u ograničenom prostornom i vremenskom okviru u kojem se kreće. Stoga je često moguće na jednostavan način saznati identitet počinitelja, a žrtvi pružiti pomoć i zaštitu. Međutim, za razliku od tradicionalnog oblika nasilja „licem u lice“, počinitelji elektroničkog nasilja često mogu ostati anonimni zbog mogućnosti skrivanja identiteta ili predstavljanja pod lažnim imenom. Isto tako, počinitelj može širenjem nasilja preko elektroničkih medija dobiti potporu grupe. Iza skrivenih identiteta se pak mogu naći različite osobe, fizički jake ili slabe, muške ili ženske, poznate ili nepoznate i mlađe ili starije. Drugim riječima, za razliku od klasičnog nasilja, ovdje zlostavljač može biti bilo tko, bez obzira na to je li veći, jači, viši, stariji ili na bilo koji način fizički nadmoćniji od žrtve. Međutim, većina žrtava često zna, ili barem pretpostavlja tko je počinitelj, jer se najčešće radi o nekome iz njihovog socijalnog kruga.(8)

Nadalje, anonimnost počiniteljima nasilja često daje lažan osjećaj sigurnosti, hrabrosti, nepobjedivosti i moći, odnosno osjećaj da mogu nekažnjeno kršiti društvene norme i ograničenja, što dodatno povećava vjerojatnost za nastavak takvog ponašanja te nemogućnost reagiranja. Uz to, preko ekrana djeca nemaju vizualnu povratnu informaciju o reakciji žrtve, što može doprinijeti povećanoj okrutnosti i smanjenoj odgovornosti zlostavljača. Naime, bez socijalnih i kontekstualnih pokazatelja kao što su govor tijela i ton glasa, djeca i mladi teže razumiju štetu koju njihova djela mogu nanijeti.

„Non-stop“ nasilje

Kod tradicionalnog oblika nasilja „licem u lice“, nasilje prestaje dolaskom djeteta kući iz škole ili dvorišta. Međutim, kod elektroničkog nasilja ono može biti prisutno u svakom trenutku, 24 sata dnevno, 7 dana u tjednu, odnosno sve dok žrtva ima pristup internetu/mobitelu. Upravo zbog tog razloga djeca više nemaju sigurnost da mogu otići kući i izbjeći zlostavljanje.(9)

Isto tako, svaki oblik nasilja proveden na internetu ostavlja elektronički trag, odnosno žrtva može više puta pročitati ili vidjeti ono što je zlostavljač o njoj napisao. Tako ponavljanje nasilja u virtualnom svijetu dobiva još veći intenzitet, jer se nasilni sadržaji mogu beskonačno puta pogledati i iznova nanijeti bol djetetu kad god primjerice otvori web stranicu, Facebook profil, blog i sl. na kojima je izloženo napadima ili se nalaze njegove izmijenjene fotografije. Često se nasilnim sadržajima priključuju i druge osobe tako da komentiraju, dodaju ili šire takve sadržaje, čime se učinjeno nasilje umnožava. Također je vrijedno napomenuti da ponekad osobe nisu ni svjesne da su zlostavljane. One mogu ne vidjeti ili ne biti svjesne sadržaja koji je o njima objavljen na internetu.(10)

Mogućnosti konstantnog nasilja svakako doprinosi i publika koja je na internetu mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Naime, Internet i tehnološki uređaji omogućavaju brzo širenje i dostupnost zlonamjernih informacija neograničenom krugu ljudi.

Odrasle osobe su tu kako bi pomogle djeci. One mogu i trebaju zaštititi djecu i pomoći im da se situacija riješi. Ako ne znaš s kim možeš razgovarati ili kako nekome povjeriti svoje probleme i osjećaje koje su ti teški, uvijek možeš nazvati Hrabri telefon na besplatan i anonimni broj. Ako ti je lakše pisati, možeš poslati e-mail ili se javiti na chat. Volonteri svaki dan razgovaraju s djecom koja doživljavaju različite oblike nasilja i tu su da ti pomognu.(11)

Prvi korak da nasilje na internetu prestane je da se o njemu kaže nekoj odrasloj osobi.

Osnovni savjeti djeci kojoj se dogodi nasilje na internetu

- Ako ti se dogodi nasilje na internetu, važno nam je da znaš da to nikada nije tvoja krivnja.
- Ako se nasilje na internetu događa tebi ili nekom od tvojih prijatelja, važno nam je da znaš da niste sami.
- Ako prepoznaješ da se neka od uvredljivih ponašanja na internetu događaju tebi ili nekom koga poznaješ važno je potražiti pomoć
Obavijesti neku odraslu osobu kojoj vjeruješ (roditelj, obitelj, susjedi, učitelji, nastavnici, psiholog...)
- Sačuvaj sadržaj i ne odgovaraj na prijeteće poruke.
- Ako ti je teško započeti razgovor, možeš pokazati uvredljivi sadržaj ili u pismu napisati ono što ti se događa.
- Uvijek se možeš javiti Hrabrom telefonu pa ćemo zajedno probati doći do rješenja.

Roditelji i skrbnici djece i mladih koji se svakodnevno koriste internetskim i drugim medijskim sadržajima ne moraju nužno biti upoznati sa svim postojećim stranicama i alatima koje mladi upotrebljavaju u komunikaciji. Unatoč tome, važno je razumjeti na koje načine i u kakve svrhe mladi koriste takve sadržaje kako bi mogli na vrijeme i na adekvatan način reagirati na eventualnu pojavu elektroničkog zlostavljanja.(12)

Kako bi na vrijeme reagirali na potencijalno pojavljivanje elektroničkog nasilja među djecom, roditeljima/skrbnicima se preporučuju slijedeći savjeti:

1. Razgovarajte o elektroničkom nasilju

S obzirom na visoke brojke koje se pojavljuju kada je riječ o elektroničkom nasilju među djecom i mladima, važno je da roditelji budu svjesni mogućnosti uključenosti vlastitog djeteta

u neke od navedenih oblika zlostavljanja, bilo da se radi o ulozi djeteta kao zlostavljača, žrtve ili tek pasivnog promatrača.

Razgovor o tome na koji način koriste tehnološka sredstva i koji su njihovi stavovi, razmišljanja, iskustva, interesi ili problemi, ključan je za savladavanje odgovornog i konstruktivnog rješavanja potencijalnog problema poput elektroničkog nasilja, s kojim se djeca mogu susresti. Međutim, djeci je ponekad teško razgovarati s odraslom osobom ili roditeljem o nasilju jer mogu osjećati sram zbog neugodnih situacija u kojima su se našli, strah da će se nasilje pojačati ako nekome priznaju što se događa, ili pak misle da su sami odgovorni. Također mogu biti uvjerenja da će im roditelj zabraniti pristup tehnološkim uređajima koje koriste ako priznaju problem. Međutim, ako oduzmete mobitel ili uskratite pristup internetu djetetu koje je žrtva nasilja, ono takvo ponašanje može doživjeti kao naglo isključivanje iz vlastitog društvenog života, odnosno kao kaznu dobivenu unatoč iskrenom priznanju.

Stoga, kada započnete temu elektroničkog nasilja, dajte djeci do znanja da je u redu koristiti mobitel i kompjuter za razgovor i razmjenu informacija s prijateljima, ali da ga želite zaštititi od nasilja koje se može dogoditi. Objasnite mu/joj da grubo i neprimjereno ponašanje koje se dogodi putem interneta ili mobitela spada u nasilje i da je važno da vi kao roditelj za njega znate.(13)

2. Postavite pravila

Postavili ste pravila sigurnosti za svoje dijete u fizičkom svijetu. Učinite isto u virtualnom svijetu vašeg djeteta. Upozorite dijete da nikad ne može uistinu znati tko je sa druge strane kompjutera/mobitela u virtualnoj komunikaciji. To može biti osoba za koju zaista misle da je, ali oni tu osobu ne mogu vidjeti pa uvijek trebaju komunicirati s dozom opreza.

Imajući to na umu, možete ih savjetovati da se pridržavaju slijedećih pravila:

Nemojte učiniti ili reći nešto putem interneta/mobitela što ne biste učinili ili rekli u izravnoj komunikaciji.

Nemojte otkrivati osobne podatke koje inače ne biste otkrili nepoznatoj osobi.

Nikad nemojte otkrivati lozinke za e-mail ili druge račune i stranice, ili objavljevati osobne podatke (kao što je fizički opis, adresa stanovanja ili broj mobitela). Nemojte otkrivati lozinke čak ni najboljim prijateljima jer svatko tko ima pristup vašim podacima iste može podijeliti sa drugima, objavljevati ili brisati informacije u vaše ime ili ih iskoristiti u druge, neprimjerene svrhe.

Upozorite ih da nikad ne smiju dogovarati sastanak uživo sa osobom koju su upoznali preko interneta.

3. Budite svjesni što Vaše dijete radi i objavljuje na internetu/mobitelu

Privatnost je važna, ali sigurnost je još važnija. Kao roditelj, odgovorni ste znati što vaše dijete radi na internetu. Stoga uzmite u obzir slijedeće savjete:

Odredite pravila o svom pristupu na djetetov mobitel, povijesti dopisivanja, društvenim mrežama i ostalim internetskim sadržajima.

Držite računalo na pristupačnom mjestu, primjerice u dnevnom boravku, gdje možete nadzirati djetetovu aktivnost na internetu.

Odlučite hoćete li mu vremenski ograničiti pristup tehnološkim sredstvima poput kompjutera ili mobitela putem kojih komunicira sa vršnjacima (primjerice zabraniti korištenje nakon 21h, tijekom objeda ili dok ne obavi školske i kućanske zadaće).

Možete zajedno s djecom dogovoriti pravila korištenja interneta.

Posjećujte i sami društvene mreže da vidite na što djeca mogu naići.

Potičite korištenje elektroničkih medija kao sredstva za učenje i druženje, a ne samo za druženje i igranje igrice.

Iskren i otvoren nadzor je dio zdravog odnosa roditelja i njihove djece. S druge strane, metode špijuniranja djece i zadiranja u njihovu privatnost mogu izazvati njihovo nepovjerenje i potaknuti povlačenje i skrivanje. Stoga ovakve metode treba koristiti s oprezom, odnosno samo kao posljednji izbor, i to u slučajevima kada smatrate da postoji značajan razlog za zabrinutost. S vremenom djeci treba dati više slobode, privatnosti i odgovornosti. Naime, roditelji zbog sveprisutnosti tehnoloških uređaja i interneta nisu u mogućnosti pratiti djetetove aktivnosti 24 sata dnevno, niti je to potrebno činiti. Stoga je vrlo važno njegovati i održavati otvorenu, iskrenu komunikaciju s djecom, kako bi ona na posljetku bila spremna i voljna obratiti se roditelju kad god osjete nešto neugodno ili uznemirujuće u interakciji putem interneta.(8)

Kako primijetiti da je dijete žrtva elektroničkog zlostavljanja?

Znakovi izloženosti elektroničkom zlostavljanju su različiti, no najčešće uključuju slijedeće simptome:

Iznenadno prestaju koristiti tehnološke uređaje (računalo, mobitel i sl.)

Izbjegavaju prijatelje, uobičajene aktivnosti, školu i grupna okupljanja

Imaju nagle promjene raspoloženja - ako se čine agresivnima, depresivnima ili frustriranim za vrijeme ili nakon dopisivanja, *chatanja*, korištenja društvenih mreža ili igranja igara na internetu

Postaju povučeni

Izbjegavaju razgovor o svojim aktivnostima na kompjuteru ili mobitelu

Imaju gubitak sna i apetita

Naglo počinju dobivati lošije ocjene

Kao i u svim drugim problemima koje mogu imati djeca, treba obratiti pažnju i ne zanemariti ako se dijete ponaša na način koji nije u skladu s njegovim/njezinim uobičajenim ponašanjem za vrijeme korištenja komunikacijskih uređaja. Potrebno je ustrajati da se saznati razlog. Što učiniti ako je dijete žrtva elektroničkog nasilja?

Unatoč našim naporima poučavanja mladih o pravilima ponašanja na internetu, elektroničko nasilje je i dalje prisutno. Štoviše, ono može biti nastavak zlostavljanja koje se događa u školi, što za dijete može biti emocionalno destruktivno. Međutim, djeca i mladi često ne prijavljuju nasilje i govor mržnje na internetu. Postoji više razloga tome, od kojih su najčešći slijedeći:

-Osjećaj srama i manje vrijednosti.

-Strah od osvete

-Nepovjerenje

-Osjećaj da ih odrasli neće/ne mogu zaštititi.

-Misle da im nitko ne želi pomoći.

-Naučeni su da trebaju popuštati i podnositi, a ne tužakati.

-Vjeruju da je nasilništvo nužan dio odrastanja.

Stoga je najbolji korak koji roditelji mogu poduzeti u slučaju elektroničkog nasilja osigurati da se dijete osjeća sigurno i zaštićeno tako da mu pruže bezuvjetnu potporu. Trebate djetetu kroz riječi i djela pokazati da oboje želite isti krajnji rezultat: da nasilje prestane i da djetetov život

ne postane još teži. To se može postići na način da se zajedno dogovarate o slijedećim koracima, jer je vrlo važno da uzmete u obzir djetetovo mišljenje o tome što bi se moglo učiniti za poboljšanje situacije. Naime, žrtve elektroničkog zlostavljanja (i pasivni promatrači, odnosno ostala djeca iz socijalnog kruga zlostavljanog djeteta) moraju osjećati sigurnost u to da će odrasli kojima priznaju problem intervenirati racionalno i logično, a ne pogoršati situaciju. (14) Stoga, ako primijetite da je Vaše dijete zlostavljano, kao roditelj možete učiniti slijedeće:

-Naglasiti im da nisu krivi ukoliko su žrtve virtualnog nasilja te da im zbog toga nećete oduzeti računalo ili mobitel (jer je to najčešći razlog zašto djeca ne govore roditeljima o nasilju).

-Upozoriti ih da ne odgovaraju na nasilne poruke – pokažite im kako blokirati, izbrisati ili sakriti takve poruke i sadržaje.

-Upozoriti ih da se ne smiju osvećivati, odnosno nasiljem reagirati na nasilje.

-Pružiti djeci potporu u prijavljivanju nasilja stručnim suradnicima/profesorima u školi.

-Ponekad je dobro ne brisati poruke i sadržaje već ih spremati u datoteke i tiskane primjerke te čuvati kao potencijalne dokaze koje možete priložiti stručnim suradnicima i nastavnicima u školi ili policiji.

-Pokušati otkriti identitet nasilnika.

-Kontaktirati *Internet providera* te prijaviti nasilje i zamoliti da se nasilni sadržaji uklone.

-Kontaktirati školu i prijaviti zlostavljača te sačuvati podatke o prijavljivanju nasilja.

-Ako je identitet nasilnika poznat, pokušati kontaktirati njegove roditelje.

-Istražiti zakone koji se tiču elektroničkog zlostavljanja.

-Kontaktirati policiju – podignuti tužbu.

Kako primijetiti da je dijete zlostavljač?

Neki od mogućih znakova koji upućuju na to da je dijete zlostavljač su sljedeći:

-Brzo promijene otvorene programe i stranice na kompjuterskom ekranu kada ulazite u prostoriju u kojoj se nalazi računalo

-Skrivaju uređaje koje koriste (primjerice ne dozvoljava nikome pristup svom mobitelu)

-Koriste uređaje cijelo vrijeme noću

-Postanu jako napeti ako ne smiju koristiti svoje uređaje

-Izbjegavaju pričati o svojim aktivnostima na internetu

-Koriste više računa pod različitim imenima

Zaključak

Nasilje na internetu ozbiljan je problem koji se može negativno odraziti na psihosocijalnu dobrobit adolescenta. Suočeni s ovakvim oblikom agresije, djeca često gube osjećaj sigurnosti jer im se na prvi pogled ponekad čini da zakon, tehnologija, škole i roditelji mogu učiniti vrlo malo kako bi ga zaustavili. Drugim riječima, osjećaju se prepuštenima sami sebi u situaciji koju ne mogu kontrolirati.

Roditelji s druge strane često ne kontroliraju ponašanje djece po pitanju korištenja tehnoloških pomagala (s kim se dopisuju, koje slike objavljuju, koje stranice posjećuju sl.). Razlozi tome su različiti, a često se odnose na nedostatak vremena ili strah od narušavanja privatnosti djeteta. Neki se roditelji pak zbog vlastitog neznanja i neiskustva u području interneta i elektroničkih sredstava osjećaju nesigurnima i nemoćnima da uopće pokrenu pitanje ispravnog korištenja i zdravih oblika komunikacije. Međutim, kao roditelj ili osoba koja ima utjecaja na ponašanje

djeteta, svakako im treba pružiti pomoć u stjecanju znanja, vještina i motivacije vezane uz korištenje virtualnih oblika komunikacije na siguran i odgovoran način. Naime, kako bi mladi ljudi stekli neovisnost u upotrebi interneta, trebaju prethodno razviti strategije koje će im omogućiti prepoznavanje mogućih opasnosti te vještine pomoću kojih će se lakše nositi sa potencijalno štetnim situacijama u kojima se mogu naći. Stoga su edukacija, razgovor i nadgledanje djece od neprocjenjive važnosti za razvijanje prikladnog ponašanja na internetu.

Današnja djeca i mladi odrasli su u svijetu koji je različit od svijeta odraslih. Sukladno tome, odrasli često ne razumiju ulogu tehnologije u životima mladih ljudi. Naime, tehnološki razvoj odvija se ubrzano, a u korak s njim mijenjaju se i njegovi sadržaji i načini na koje ih mladi koriste. Tako se digitalni mediji, računala, mobiteli i Internet ne koriste samo za ostvarivanje i održavanje kontakata, već i kao način razvijanja identiteta, oblika druženja i stvaranja osjećaja pripadnosti različitim skupinama. Tehnologija na taj način može imati pozitivnu, produktivnu i kreativnu ulogu u aktivnostima, razvoju i društvenom životu mladih osoba. S druge strane, današnja djeca pripadaju prvoj generaciji koja koristi tehnologiju i kao sredstvo za zlostavljanje, a današnji roditelji su prvi koji moraju naučiti kako se nositi sa ovakvim problemom jer upravo oni imaju ključnu ulogu u zaštiti djece od elektroničkog nasilja.

Razvojem informacijskih tehnologija sve je učestalije korištenje društvenih mreža koje adolescentima uvelike služe za socijalizaciju, komunikaciju i druženje, što posljedično dovodi do smanjenja interakcija uživo. Društvene mreže adolescentima omogućuju brzu komunikaciju, dijeljenje fotografija, videozapisa i različitih sadržaja te komentiranje tuđih objava, statusa i fotografija čime se ostvaruje međusobna komunikacija i interakcija kojom adolescenti stvaraju i održavaju prijateljstva. Iako korištenje Interneta i društvenih mreža ima određene benefite, njihovo učestalo korištenje može rezultirati i raznim negativnim utjecajima, od kojih je za potrebe ovog rada izdvojeno elektroničko vršnjačko nasilje. Elektroničko vršnjačko nasilje odnosi se na svaku vrstu komunikacije kojom dijete biva napadnuto od strane drugog djeteta ili pak određene skupine djece korištenjem mobilnih uređaja ili Interneta. Karakterizira ga stalna dostupnost žrtve, neograničenost vremenom i prostorom, brzo širenje i laka dostupnost informacija, anonimnost počinitelja, neopipljiva bezgranična publika te nemogućnost uvida u reakcije žrtve i posljedice počiniteljeva ponašanja. Nadalje, kada se govori o različitim oblicima elektroničkog vršnjačkog nasilja, moguće je izdvojiti: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, krađu digitalnog identiteta ili lažno predstavljanje, razotkrivanje, obmanjivanje, isključivanje te uhođenje. Ovakva negativna ponašanja mogu dovesti i do određenih kratkoročnih i dugoročnih negativnih posljedica za žrtvu, a koje se odražavaju na fizičko i mentalno zdravlje, socijalne odnose i funkcioniranje u školskom kontekstu.

Literatura

1. 4.Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. Nasilje nad djecom i među djecom. Zagreb: Naklada Slap. 2020.
2. Aboujaoude, E., Savage, M. W., Starčević, V. i Salame, W. O. (2015), Cyberbullying: Review of an old problem gone viral. *Journal of Adolescent Health*, 57 (1), 10-18.
3. Auslander, W., Myers Tlapak, S., Threlfall, J. M., Edmond, T. i Dunn, J. (2015), Mental Health Pathways Linking Maltreatment to Interpersonal Revictimization During Adolescence for Girls in the Child Welfare System. *Journal of Interpersonal Violence*, 33 (7), 1169-1191.
4. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K. i Muhek, R. Nasilje preko interneta (cyberbullying). Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba;2010,
5. „Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima“, Izvještaj o rezultatima istraživanja provedenog među djecom, učiteljima i roditeljima u sklopu programa prevencije elektroničkog nasilja „Prekini lanac!“, Unicef, (2010).
6. Buljan Flander, G., Selak Bagarić, E., Prijatelj, K. i Čagalj Farkas, M. Ispitivanje aktualnih trendova u korištenju društvenim mrežama kod učenika prvog i trećeg razreda srednjih škola u Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (2),2020; 277-294.
7. Buljubašić Kuzmanović, V. i Botić, T. (2012), Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole. *Život i škola*, 58 (27), 38-53.
8. Ciboci, L. Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. U: Majdak, M., (ur.), *Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima*. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, 13-26.2021.
9. Datareportal ; *Social Media Users - Global Social Media Stats*. 2023.
10. Deković, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1997), Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima. *Društvena istraživanja*, 6 (4-5), 427-445; 2021.
11. Bilić, Vesna; Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu“, *Nova prisutnost*, 10: 3, 459-477. 2022.
12. „Cyberbullying: What Parents Can Do to Protect Their Children“, PACER's National Bullying Prevention Center, (2013).
13. Hinduja, S. i Patchin, J. W. „Cyberbullying Identification, Prevention, and Response“. Cyberbullying Research Center. 2019.
14. Krkeljić, Ljiljana, „Škola bez nasilja – ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu“, Program prevencije nasilja među djecom u školi, Ministarstvo prosvjete Crne Gore i Unicef.

PREVENTIVE AND LEGISLATIVE SOLUTIONS FOR MOBBING IN HEALTHCARE

Summary

Abuse is a general social phenomenon and affects all segments of human activity. Mobbing in the workplace is a specific form of behavior, by which one person or a group of them systematically psychologically abuses and humiliates another person. It has an impact on the health of the individual, and it also negatively affects the functioning of the organization. Abuse in the workplace can be physical, psychological and sexual. The characteristic is frequency and duration. Instruments for assessing the frequency of mobbing use the method of behavioral experience. Women are exposed to mobbing three times more often than men, and the frequency ranges between 5 and 15%. There is a problem of proving abuse at work. Some professions are more often exposed to mobbing. Health workers everywhere in the world are exposed to an increased risk of abuse (over 60%). Prevention can be primary, secondary and tertiary, and takes place at the level of the organization. Informing is an important and effective measure. For now, there are no special models for dealing with people who have experienced mobbing. Professional rehabilitation, psychotherapy, group self-help, medical therapy are used. Civil society associations play an important role with their programs of providing psychosocial assistance to victims. The EU Charter of Fundamental Rights is important in the framework of the legislative solution to mobbing. Some European countries have special laws regulating this area. Croatia currently does not have a special law, but there are legal regulations that prohibit discrimination and harassment and provide protection of dignity in the workplace. Mobbing is included in the Criminal Code of the Republic of Croatia as a criminal offense. There is a similar legislative solution in China.

Keywords: mobbing, healthcare, Croatia, China

Sažetak

Zlostavljanje je opća društvena pojava i zadire u sve segmente ljudskog djelovanja. Mobbing na radnom mjestu je specifičan oblik ponašanja, kojim jedna osoba ili skupina njih sustavno psihički zlostavlja i ponižava drugu osobu. Ima utjecaj na zdravlje pojedinca, a negativno utječe i na funkcioniranje organizacije. Zlostavljanje na radnom mjestu može biti fizičko, psihičko i spolno. Karakteristika je učestalost i dugotrajnost. Instrumenti za procjenu učestalosti mobbinga koriste metodu bihevioralnog iskustva. Žene su tri puta češće izložene mobbingu od muškaraca, a učestalost se kreće između 5 i 15 %. Prisutan je problem dokazivanja zlostavljanja na poslu. Neke profesije češće su izložene mobbingu. Zdravstveni radnici posvuda u svijetu izloženi su povećanom riziku od zlostavljanja (preko 60%). Prevencija može biti primarna, sekundarna i tercijarna, a odvija se na razini organizacije. Informiranje je važna i učinkovita mjera. Za sada ne postoje posebni modeli za postupanje s osobama koje su doživjele mobbing. Koriste se profesionalna rehabilitacija, psihoterapija, grupna samopomoć, medicinska terapija. Svojim programima pružanja psihosocijalne pomoći žrtvama važnu ulogu imaju udruge civilnog društva. U okviru zakonodavnog rješenja mobbinga važna je Povelja EU o temeljnim pravima. Neke Europske zemlje imaju posebnim zakonima regulirano ovo područje. Hrvatska za sada

---

¹ Catholic University of Croatia, Department of Nursing, Zagreb, R. Croatia

² Beijing University, School of Public Health, Department of Social Medicine and Health, PR China

nema poseban zakon, ali postoje pravni propisi koji zabranjuju diskriminaciju i uznemiravanje te pružaju zaštitu dostojanstva na radnom mjestu. Mobing je unesen u Kazneni zakon RH kao kazneno djelo. Slično je zakonodavno rješenje i u Kini.

Ključne riječi: mobing, zdravstvo, Hrvatska, Kina

INTRODUCTION

There are numerous definitions of this term, all of which are covered by the English coin - mobbing. It is an interaction between employees that has characteristics of harassment and discrimination, actions such as social isolation, humiliation and criticism, and other forms of physical and psychological abuse, which harm human dignity (1). Mobbing (work abuse, employee abuse) is a specific form of behavior in the workplace, by which one person or a group of them systematically psychologically (morally) abuses and humiliates another person, with the aim of endangering their reputation, honor, human dignity and integrity, up to the point of removal from workplace. This phenomenon has a significant impact on the health of people exposed to mobbing. The negative consequences for the normal functioning of the organization are highlighted, which leads to a decrease in efficiency and productivity and an increase in absenteeism and employee turnover. From this it becomes clear that the suppression of mobbing is in the interest of employers (2).

Heinz Leymann was the first to deal with the problem of mobbing, and he introduced this term into practice (3). Leymann took the word "mobbing" from the ethology of Konrad Lorenz. With this word, Lorenz called the behavior of some species of animals that unite against one of their members, attack him and drive him out of the community, sometimes leading to his death. The name was created from the English verb to mob, which means to attack in a crowd, to rush noisily at someone.

Already in 1995, the European Commission proposed a definition that describes workplace mobbing as a situation in which individuals are abused, threatened or attacked in the workplace, including endangering their safety, well-being and health. First of all, it is about psychological forms of violent behavior (4, 5). In addition to psychological abuse, it can be physical and sexual (6). All definitions emphasize the inequality of power between the victim and the perpetrator (7). Victims have no opportunity to fight back (8). Although some authors do not emphasize sexual mobbing (9), others single it out as a special form of abuse (8, 10). Some other criteria must be met for mobbing to exist. The abused person is helpless, unable to defend himself, and such a relationship with the victim must be frequent and long-lasting (at least once a week, for at least six months) (11). This leads to mental, psychosomatic and social suffering for the victim.

With the development of communication technologies, new forms of violent behavior in the workplace appeared, which are called cyberbullying (12, 13). The authors recognize several forms of this type of harassment (14). Mobbing can be horizontal and vertical. Horizontal takes place between employees at the same hierarchical level, and vertical between persons at different management levels (15, 16). There can be two types of mobbing in an organization, emotional and strategic. Strategic mobbing is very common because it represents the employer's effort to reduce the number of employees with the same level of efficiency (17). The original Leymann model of the mobbing development phase was supplemented by some authors (18).

Great competition on the market, globalization, organizational changes (privatization, merger, restructuring, computerization), economic crisis, new economy, job insecurity and the expectation of flexibility from workers have led to an increase in the frequency of mobbing. As this problem has great consequences for productivity and business costs, it has become interesting for researchers and employers. The costs associated with mobbing per worker (reduced work performance, work errors, sick leave) are estimated at several tens of thousands of euros per year.

INCIDENCE OF MOBING

Numerous published articles in recent years investigate the incidence of mobbing. The most frequently used is the Negative Acts Questionnaire (NAQ) (19). The renewed questionnaire of negative acts also includes methods of self-marking. Both instruments use the method of behavioral experience. The first major survey was conducted in 2015 in EU countries on a sample of almost 44,000 workers. During the year, 5% of respondents were exposed to some form of mobbing at the workplace. In the last month, 11% of respondents were exposed to verbal violence, 2% to unwanted sexual attention, 4% experienced threats, and 6% experienced humiliating behavior. A higher incidence was found in western and northern European countries, as opposed to eastern and southern ones (20), which is probably related to the awareness of mobbing. There are significant gender differences in the frequency of mobbing, to the detriment of women (4).

The situation in Croatia can be seen through the annual report for 2022 of the Association for the Assistance and Education of Victims of Mobbing. Out of 1,196 employee complaints, 816 people addressed mobbing. Out of a total of 356 processed cases, in which the existence of abuse, harassment, bullying, harassment, humiliation, sexual harassment and discrimination was determined, in 49 cases it was horizontal mobbing, in two cases it was reverse vertical mobbing, and in 305 cases it was about vertical mobbing. Out of the total number of applicants to the Association, men make up 290 applicants, and women make up 906 applicants (1 : 3).

Furthermore, in its report, the Association states that the problem of proving abuse at work still remains. The rule is that none of the employees will testify in favor of the employee out of fear. When it comes to abuse at work and a criminal offense, municipal state attorneys' offices very rarely, as a rule, never decide initiation of the procedure. Municipal state attorneys' offices refer victims to file private lawsuits. It is the same with criminal acts of sexual harassment (harassment) (21).

The results of research on a smaller number of respondents are indicative, where the results showed that 45.1% of respondents consider their relationship with their superiors to be bad or neither good nor bad, while 23.9% assess the same for co-workers of the same/similar hierarchical position (22). There are devastating data in a study of 1,354 nurses and technicians, among whom 20 to 40% of respondents experienced various forms of abuse at work (23). The results of an earlier study (24) are similar. The frequency of mobbing of healthcare personnel by patients and visitors is discussed in a very extensive meta-analysis that included 253 studies in a large number of countries around the world, with more than 330,000 participants. As many as 42.5% reported exposure to non-physical violence, and 24.4% stated that they had experienced physical violence in the last year. Verbal abuse (60%) was the most common form of non-physical violence, followed by threats (35%) and sexual harassment (13%). The frequency of violence among healthcare workers is high, especially in Asian and North American countries, especially in psychiatric and emergency departments (25, 26). This

problem is also present among health workers in hospitals in Australia (27). There is a problem of determining the most suitable psychometric tool for determining horizontal violence in the workplace (28). A study of 1,500 employees in Australia confirms that bullying is associated with an increased risk of suicidal thoughts (29), and that it has an impact on mental health (30).

There are numerous studies of mobbing among health care workers in China. A cross-sectional survey among more than 1,200 nurses across China shows that about 68% of those surveyed have experienced workplace violence in the past year. Verbal violence is the most common (59.71%), while physical violence is somewhat less common (11.3%), and sexual violence is the least common (4.1%), which results in damage to mental health (31). Research on this problem among a large number of nurses shows that workplace violence has a significant impact on psychological stress, sleep quality and health status. This ultimately leads to anxiety and depression. Nurses are exposed to violence by patients, their relatives, co-workers and superiors at work (32, 33). The same problem is indicated by the results of a large cross sectional study among more than 2,600 doctors at all levels of health care in China. The most common is verbal abuse (76.2%), then psychological (24.1%), and sexual (7.8%). Based on the respondents' self-assessment, mobbing had a significant impact on stress, sleep quality and health (34). Research on the frequency of violence against nurses in high-quality teaching hospitals (49.4%) shows a lower level compared to regional hospitals, which also applies to doctors (35, 36). Mobbing is particularly common in emergency medicine departments in many countries of the world, as shown by the results of an extensive meta-analysis (37).

PREVENTION OF MOBING

Mobbing is a phenomenon that can be prevented. Prevention can be at the primary, secondary and tertiary level (38). Primary prevention is intervention before mobbing occurs, while secondary intervention measures are applied when mobbing has already occurred. Finally, tertiary prevention measures are aimed at reducing the harmful effects of violence.

Therefore prevention of mobbing in the workplace takes place primarily at the level of the work organization. The literature mentions interventions related to the level of society (policy), the level of the organization (employer), the level of the workplace (task) and the individual level (39). There are several measures that can be taken at the level of an organization that wants to tackle the problem of mobbing. The first measure would be a conversation with the parties involved and an attempt at reconciliation. The success of this measure is greater if it is taken at the beginning of mobbing. Another measure would be to relocate the victim or perpetrator in order to create physical distance between them. The third, and least popular measure, would be to punish the perpetrators. This measure is rarely used but can be useful as it deters potential perpetrators from mobbing other employees. At the same time, it provides everyone in the collective with hope for justice (11).

Some authors mention informing employees as a useful preventive measure. It can be implemented in the collective in different ways. It is essential that employees receive information about their rights and obligations, as well as a warning about the dangers of violence in the workplace (40).

The second part of prevention refers to dealing with people who have experienced mobbing. Effective models for treatment are not mentioned in the literature (40). In the treatment of a person, conventional strategic methods are most often used to provide support and alleviate the problems faced by the victim. It is known from the literature that victims of

mobbing most often turn to their partners and colleagues for advice and help. Therefore, it is logical that prevention should focus on family members and social contacts of the victim (23). Psychosocial rehabilitation of the victim using various methods, especially professional rehabilitation, psychotherapy, self-help groups and medical therapy can be very useful in treatment (41).

The programs for providing psychosocial assistance to victims conducted by the Association for Helping and Educating Victims of Mobbing are also very useful. The association holds workshops and expert lectures, organizes seminars, education and provides advisory assistance, publishes brochures and other publications in this field, and participates in domestic and foreign gatherings and seminars.

Due to the high frequency of mobbing in healthcare institutions, this problem must not be ignored. It is crucial to establish a safer work environment for medical staff to reduce the health threats caused by negative outcomes associated with workplace violence, such as symptoms caused by anxiety and depression. Effective measures should be taken to prevent violence in healthcare institutions.

LEGISLATIVE SOLUTIONS

After the professional and scientific public began to deal with the problem of mobbing in the last decade of the 20th century, the EU also began to take an interest in this problem, wanting to regulate this area legislatively (23). The basis is the EU Charter of Fundamental Rights, which states that human dignity is inviolable and must be respected and protected. After that, some EU countries introduce their national laws that prohibit discrimination and violent behavior, thus showing concern for the safety and health of employees (42). Many authors mention the introduction of mechanisms to maintain mental health and reduce psychosocial risks in the workplace (30, 43).

In Croatia, the problem of mobbing is not regulated by a special law, nor in most European countries. However, there are legal regulations that prohibit discrimination and harassment and protect dignity in the workplace. The Constitution of the Republic of Croatia, the Labor Law, the Law on Suppression of Discrimination, the Law on Gender Equality, the Criminal Code and the Convention for the Protection of Human Rights should be mentioned. Mobbing was introduced into the Criminal Code in 2013 as a criminal offense on the basis of which the worker can file a lawsuit. The Penal Code stipulates a prison sentence of up to two years for persons who, at work or in connection with work, insult, humiliate, abuse or otherwise disturb another person and thereby impair his health or violate his rights (44). Collective agreements for civil servants and state employees stipulate their rights to respect for persons and protection of dignity during and in connection with the performance of their duties. Furthermore, the Code of Ethics of Civil Servants stipulates the rights to protection against harassment and external harassment. An ethics commissioner must be appointed in all state bodies.

An analysis of court cases between healthcare staff and patients in China shows that violence in hospitals is a problem that should not be ignored (45). This led to positive legislative solutions. In late 2019, the Standing Committee of China's National People's Congress approved a law to regulate healthcare services that included provisions to prevent patient-initiated workplace violence against medical workers. The Chinese government is aware of this problem. Workplace violence against healthcare workers has been punishable under the revised Criminal Law of China since 2015, and perpetrators of serious violence that interferes with

medical activities can be sentenced to 3 to 7 years in prison. The same is regulated in the new law from 2020. In order to reduce violence against medical workers, the law stipulates that the personal safety and dignity of medical workers must not be violated and that their legitimate rights are protected by law. It calls on all people to care for and respect medical workers and to keep the medical environment and services in order, and also clarifies that people who disrupt medical activities will be administratively punished, such as detention or fines (46).

REFERENCES

1. Nolf G, Petrella C, Blasi F, Zontino G, Nolf G. Psychopathological Dimensions of Harassment in the Workplace (Mobbing). *International Journal of Mental Health*, 2007; 36(4): 67-85. Dostupno na <https://doi.org/10.2753/IMH0020-7411360406>
2. Einarsen S, Skogsta, A, Rørvik E, Lande Å.B, Nielsen M.B. Climate for Conflict Management, Exposure to Workplace Bullying and Work Engagement: A 71 Moderated Mediation Analysis. *International Journal of Human Resource Management*. 2016; 29(3): 1-22. Dostupno na <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1164216>
3. Leymann H. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces, Violence and Victims 1990, 119-126. dostupno na: <http://www.mobbingportal.com/leymannmain.html>
4. Di Martino V, Hoel H, Cooper C.L. Preventing Violence and Harassment in the Workplace. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2003. Dostupno na <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2003/preventingviolence-and-harassment-in-the-workplace-report>
5. Milczarek M. Workplace Violence and Harassment: a European Picture. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. Dostupno na <https://osha.europa.eu/hr/publications/workplace-violence-and-harassment-europeanpicture>
6. Koić E, Mustajbegović J, Ivezić S. Zlostavljanje na poslu – mobing: preporuke za postupanje zdravstvene službe. *Medix*, 2007; 71: 107-110. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/21908>
7. Einarsen S, Hoel H, Zapf D, Cooper C. *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice*. London: Taylor & Francis, 2003.
8. Matthiesen S.B, Einarsen S. Bullying in the workplace: Definition, prevalence, antecedents and consequences. *International Journal of Organization Theory and Behaviour*. 2010; 13(2): 202-248. Dostupno na <https://doi.org/10.1108/IJOTB13-02-2010-B004>
9. Chirila T, Constantin T. Understanding Workplace Bullying Phenomenon Through its Concepts: A Literature Review. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2013, 84: 1175–1179. Dostupno na <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.722>
10. Koić E, Apostolovski J. *Mobing.hr: najčešća pitanja i odgovori (2. izd.)*. Zagreb: Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga Grad Zagreb, Gradski ured za rad, zdravstvo i socijalnu skrb, 2006. Dostupno na <https://www.bib.irb.hr/433941>
11. Ferris P.A. The Role of the Consulting Psychologist in the Prevention, Detection, and Correction of Bullying and Mobbing in the Workplace. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 2009; 61(3): 169-189. Dostupno na <https://doi.org/10.1037/a0016783>
12. Cowen Forssell R. Gender and Organisational Position: Predicting Victimization of Cyberbullying Behaviour in Working Life. *The International Journal of Human Resource Management*, 2018; 31(16): 2045-2064. Dostupno na <https://doi.org/10.1080/09585192.2018.1424018>
13. Oksanen A, Oksa R, Savela N, Kaakinen M, Ellonen N. Cyberbullying Victimization at Work: Social Media Identity Bubble Approach. *Computers in Human Behavior*, 2020; 109: 1-11. Dostupno na <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106363>
14. Vasyaev A, Shestak V. Cyberbullying i cyber-mobbing: pravna pitanja u praksi zemalja u razvoju. *Informatol*, 2020; 53(3-4):140-156. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/249843>

15. Slavić A. Ponašanja ravnatelja koja učitelji doživljavaju kao mobing. *Školski vjesnik*. 2014; 63 (3): 465-480. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/136085>
16. Rittossa D, Trbojević Palalić M. Kaznenopravni pristup u problematici mobbinga. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. 2007; 28 (2): 1325-1351. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/25233>
17. Vojnović N. Mobbing u državnoj upravi. U N. Bodiroga-Vukobrat, T. Frančišković, M. Pernar (ur.). *Mobbing (str. 89-105)*. Rijeka: Društvo psihologa Primorskogoranske županije, 2006. Dostupno na <https://www.bib.irb.hr/874826>
18. Cornoiu T.S, Gyorgy M. Mobbing in Organizations. Benefits of Identifying the Phenomenon. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2013; 78: 708-712. Dostupno na <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.380>
19. Milczarek M. *Workplace Violence and Harassment: a European Picture*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010. Dostupno na <https://osha.europa.eu/hr/publications/workplace-violence-and-harassment-europeanpicture>
20. Eurofound Sixth European Working Conditions Survey – Overview report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. Dostupno na <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2016/working-conditions/sixtheuropean-working-conditions-survey-overview-report>
21. Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga, 2019, dostupno na: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://mobbing.hr/wp-content/uploads/2023/03/Godisnji-izvjestaj-2022.-Udruga-mobbing.pdf>
22. Russo A, Popović T. Agresivnost na radnom mjestu: sekundarna analiza istraživačke prakse u Hrvatskoj. *Sigurnost*, 2016; 58(2): 121-135. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/167692>
23. Laklija M, Janković J. Mobbing - osobni, obiteljski i radni problem i njegova prevencija. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2010; 18: 65-77. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/57984>
24. Dečković-Vukres V, Ivičević Uhernih A, Erceg M. Mobing u Hrvatskoj - koliko je velik problem? // 1. Međunarodni kongres Era nove ekonomije i novih zanimanja - stres i mobbing, *Knjiga sažetaka / Mustajbegović, Jadranka (ur.)*. Split: Udruga Split zdravi grad, 2008. str. 61-62
25. Jianxin L, Yong G, Heng J, i sur. Prevalence of workplace violence against healthcare workers: a systematic review and meta-analysis. *Occup Environ Med*. 2019;76(12):927-937.
26. Aljohani B, Burkholder J, Tran QK, Chen C, Beisenova K, Pourmand A, et al. Workplace violence in the emergency department: a systematic review and meta-analysis. *Public Health*, 2021;196:186-197. doi: 10.1016/j.puhe.2021.02.009. Epub 2021 Jul 8
27. Spelten E, Brodie Thomas B, O'Meara P, van Vuuren J, Anthony McGillion A. Violence against Emergency Department nurses; Can we identify the perpetrators? *PLoS One*. 2020;15(4):e0230793.
28. Kiprillis N, Gray R, Lisa McKenna L. Psychometric qualities of measurement tools used to determine workplace horizontal violence: A rapid review. *J Eval Clin Pract*. 2022;28(4):653-669.
29. Leach L.S, San L, Soo T.L, i sur. Workplace Bullying and Suicidal Ideation: Findings from an Australian Longitudinal Cohort Study of Mid-Aged Workers. *Int J Environ Res Public Health*. 2020;17(4):1448.

30. Tonso M.A, Kanchana Prematunga R, Norris S.J. i sur. Workplace Violence in Mental Health: A Victorian Mental Health Workforce Survey. *Int J Ment Health Nurs.* 2016;25(5):444-51.
31. Zhang SE, Wang J, Liu L, et al. Does abusive supervision lead nurses to suffer from workplace violence? A cross-sectional study. *J Nurs Manag.* 2022;30(6):1396-1406. doi: 10.1111/jonm.13326. Epub 2021 May 3.
32. Zhang SE, Liu W, Wang J. et al Impact of workplace violence and compassionate behaviour in hospitals on stress, sleep quality and subjective health status among Chinese nurses: a cross-sectional survey. 2018;8(10):e019373. doi: 10.1136/bmjopen-2017-019373
33. Zhao S, Xie F, Wang J, et al. Prevalence of Workplace Violence Against Chinese Nurses and Its Association with Mental Health: A Cross-sectional Survey. *Arch Psychiatr Nurs.* 2018;32(2):242-247. doi: 10.1016/j.apnu.2017.11.009. Epub 2017 Nov 6.
34. Sun T, Gao L, Fujun Li, et al. Workplace violence, psychological stress, sleep quality and subjective health in Chinese doctors: a large cross-sectional study. *BMJ Open* 2017;7(12):e017182. doi: 10.1136/bmjopen-2017-017182.
35. Chen X, Lv M, Min Wang M, et al. Incidence and risk factors of workplace violence against nurses in a Chinese top-level teaching hospital: A cross-sectional study. *Appl Nurs Res.* 2018;40:122-128. doi: 10.1016/j.apnr.2018.01.003. Epub 2018 Jan 31
36. Li P, Xing K, Qiao H, et al. Psychological violence against general practitioners and nurses in Chinese township hospitals: incidence and implications. *Health Qual Life Outcomes.* 2018;16(1):117. doi: 10.1186/s12955-018-0940-9.
37. Aljohani B, Burkholder J, Tran QK, Chen C, Beisenova K, Pourmand A, et al. Workplace violence in the emergency department: a systematic review and meta-analysis. *Public Health,* 2021:196:186-197. doi: 10.1016/j.puhe.2021.02.009. Epub 2021 Jul 8.
38. Demirag S, Ciftci S. Psychological Intimidation at Workplace (Mobbing). *Journal of Psychology & Psychotherapy,* 2017; 7(3): 1-4. Dostupno na <https://www.longdom.org/open-access/psychological-intimidation-at-workplace-mobbing2161-0487-1000305.pdf>
39. Hoel H, Vartia M. *Bullying and Sexual Harassment at the Workplace, in Public Spaces, and in Political Life in the EU.* Brussels: European Parliament, 2018. Dostupno na <https://op.europa.eu/hr/publication-detail/-/publication/8b1bb35a-5801-11e8-ab41-01aa75ed71a1>
40. Lorho F, Hilp U. *Bullying at Work.* Luxembourg: European Parliament., 2001. Dostupno na https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/soci/pdf/108_en.pdf
41. Einarsen S, Hoel H, Zapf D, Cooper C. *Bullying and Harassment in the Workplace : Developments in Theory, Research, and Practice* (2nd ed.). Boca Raton, FL: CRC Press, 2010.
42. Ornstein D, Plevan B, Tarasewicz,đ Y. *Bullying, Harassment and Stress in the Workplace — A European Perspective.* *Bullying, Harassment and Stress in the Workplace,* 2011. Dostupno na <https://www.internationallaborlaw.com/files/2013/01/Bullying-Harassment-and-Stress-inthe-workplace-A-European-Perspective.pdf>

43. Wynne R, De Broeck V, Vandenbroek K, Leka S, Jain A, Houtman I, McDaid D, Park A. (2014). Promicanje mentalnog zdravlja na radnom mjestu: Smjernice za provedbu sveobuhvatnog pristupa. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije, 2014. Dostupno na <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c1358474-20f0-11e8-ac73-01aa75ed71a1/language-hr>
44. Kazneni zakon. NN 126/19.
45. Li H, Gao D, Guan Y, Xu C. Criminal Litigation of Workplace Violence in Chinese Hospitals and Legal Effort to Deescalate Crimes. *Inquiry*. 2023 Jan-Dec;60:469580231153274. doi: 10.1177/00469580231153274
46. Lu S, Ren S, Xu Y, et al. China legislates against violence to medical workers. *Lancet Psychiatry*. 2020;7(3):e9. doi: 10.1016/S2215-0366(20)30005-5.

SEKSUALNO ZLOSTAVLJANJE U DJETINJSTVU I TRAUMA

Sažetak

Traumatizacija zbog seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu i adolescenciji predstavlja najteži oblik traume po intenzitetu i dubini. Prema podacima o prevalenciji, oko 14% djece doživljava neki oblik seksualnog zlostavljanja tijekom odrastanja. Prema Vijeću Europe iz 2017. godine, čak 20% djece u Europi do punoljetnosti doživjelo je barem jedan oblik seksualnog zlostavljanja. Traumatizacija uzrokovana seksualnim zlostavljanjem je kompleksna i uključuje niz čimbenika koji će utjecati na posljedice za dijete i mladu osobu. Istraživanja se razlikuju u svojim rezultatima. Dijete može u jednom razdoblju ne pokazivati znakove traumatizacije, dok u drugom razdoblju može imati poteškoće u prilagodbi. Reakcije na seksualno zlostavljanje su individualne i ovise o razdoblju prije događaja, načinu suočavanja pojedinog djeteta, podršci okoline te reakciji sustava.

Ključne riječi: seksualno zlostavljanje, traumatizacija, adolescenti

SEXUAL ABUSE IN CHILDHOOD AND TRAUMA

Abstract

Traumatization due to sexual abuse in childhood and adolescence represents the most severe form of trauma in terms of intensity and depth. According to prevalence data, around 14% of children experience some form of sexual abuse during their upbringing. According to the Council of Europe from 2017, as many as 20% of children in Europe have experienced at least one form of sexual abuse by the age of majority. Traumatization caused by sexual abuse is complex and involves a range of factors that will influence the consequences for the child and young person. Research varies in its results. A child may not show signs of traumatization during one period, while in another period, they may have difficulties adapting. Reactions to sexual abuse are individual and depend on the period before the event, the coping mechanisms of the individual child, the support of the environment, and the reaction of the system.

Keywords: sexual abuse, traumatization, adolescents

---

¹ Medicinski fakultet Osijek, Katedra za psihijatriju i psihološku medicinu
Klinički bolnički centar Osijek, Zavod za dječju i adolescentnu psihijatriju

² Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Osijek
Dom zdravlja Osječko-baranjske županije, Odjel za kvalitetu

1. Uvod

Prema Kaznenom zakonu Republike Hrvatske, seksualno zlostavljanje djece obuhvaća razne aktivnosti, uključujući nasilne i nenasilne spolne odnose, slične spolne radnje, neprimjereno dodirivanje, udvaranje odraslih osoba, prisiljavanje djeteta na gledanje pornografskih sadržaja, samozadovoljavanje pred djetetom, pokazivanje genitalija djetetu, prisiljavanje djeteta na golo poziranje odraslim osobama te uhođenje djeteta prilikom kupanja ili presvlačenja (1).

Svjetska zdravstvena organizacija definira seksualno zlostavljanje djece kao uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ne razumije, za koju ne može dati pristanak ili za koju nije razvojno pripremljeno, a koja krši zakone ili društvene norme (2). Prema definiciji Američke akademije dječje i adolescentne psihijatrije, seksualno zlostavljanje djece je svaki seksualni čin između odrasle i maloljetne osobe ili između dvije maloljetne osobe gdje jedna ima moć nad drugom, te prisiljavanje ili nagovaranje djeteta na sudjelovanje u bilo kojem seksualnom činu (s ili bez fizičkog kontakta). To uključuje ekshibicionizam, izlaganje djece pornografskim materijalima, voajerizam i seksualiziranu komunikaciju putem telefona ili interneta (3).

Seksualno zlostavljanje počinje uvođenjem djeteta ili adolescenta u seksualne aktivnosti koje ne razumije, za koje nije razvojno pripremljeno i za koje ne može dati zreli pristanak, pri čemu postoji značajna razlika u dobi, veličini ili moći između zlostavljača i žrtve. Ove aktivnosti obuhvaćaju sve oblike seksualnog kontakta i ponašanja (4).

2. Učestalost seksualnog zlostavljanja djece

Istraživanja ukazuju da prosječno 12-25% djevojčica i 8-10% dječaka doživi neki oblik seksualnog zlostavljanja prije navršene 18. godine života. Točna učestalost seksualnog zlostavljanja je teška za procijeniti jer podaci iz istraživanja i pravosudnih tijela znatno variraju, budući da mnogi slučajevi ostaju neotkriveni (2). Djeca često šute o svojim iskustvima seksualnog zlostavljanja iz nekoliko razloga: straha da im se neće vjerovati, straha od negativnih posljedica, osjećaja krivnje, srama (posebno ako su doživjela tjelesno uzbuđenje), straha da će razdvojiti obitelj (ako je počinitelj član obitelji) ili da će naštetiti počinitelju na neki drugi način (5). Procjenjuje se da se samo 8% slučajeva zlostavljanja dječaka i 18% djevojčica razotkrije (6). Prosjek vremena od zlostavljanja do razotkrivanja je 10 do 16 godina, a razdoblje šutnje djece varira od mjesec dana do 56 godina (7). Djeca iznimno rijetko lažu o seksualnom zlostavljanju, a ako i čine, to obično čine pod pritiskom ili nagovorom odrasle osobe (8).

3. Rizični i zaštitni čimbenici seksualnog zlostavljanja djece

Čimbenici rizika za seksualno zlostavljanje djece su mnogobrojni i proizlaze iz različitih konteksta, uključujući osobne, obiteljske, školske i socio-kulturalne aspekte (9). Novija istraživanja pristupaju rizicima za seksualno zlostavljanje kroz ekološki model. Ovaj model promatra problem seksualnog zlostavljanja na više razina, kombinirajući čimbenike iz različitih konteksta. U analizi takvih studija ističe se da su ranije glavni fokus bile individualne karakteristike djeteta, kao što su dob, spol, zdravstveno stanje, razvojni status i ponašanje. No, sve više istraživanja sada se usmjerava na neposredno okruženje djeteta, posebno na obiteljsku dinamiku, roditeljske osobine i konflikte (10).

3.1. Osobni čimbenici rizika

Među faktore rizika ubrajaju se spol i dob djeteta. Pokazalo se da su djevojčice 2,5 do 3 puta češće žrtve seksualnog zlostavljanja od dječaka, ali do 29% žrtava čine dječaci (11). Rizik za seksualno zlostavljanje raste s dobi. Prema američkim podacima, udio žrtava je 10% u dobi do 3 godine, 28,4% u dobi od 4 do 7 godina, 25,5% u dobi od 8 do 11 godina, dok je udio starijih od 12 godina 35,9% (11). Dob kao faktor rizika manifestira se na različite načine kod dječaka i djevojčica, pri čemu je rizik za djevojčice prisutan ranije i traje dulje (12).

Djeca koja su u većem riziku za seksualno zlostavljanje obično imaju nisko samopoštovanje i samopouzdanje, tiha su i pasivna, emocionalno opterećena, usamljena ili, s druge strane, znatijeljna i otvorena. Također, djeca s prethodnim iskustvima viktimizacije su u povećanom riziku (13).

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, djeca s poteškoćama u razvoju gotovo su trostruko više izložena riziku od ovakve vrste zlostavljanja zbog njihove ovisnosti o odraslima, naučene poslušnosti i teškoća u komunikaciji o svojim iskustvima, što otežava razotkrivanje (14).

Mnoga seksualno zlostavljana djeca često čuvaju svoje tajne godinama, te im je teško započeti razgovor o nečemu tako tajnovitom, zbunjujućem i stresnom, pa teško pronalaze situaciju u kojoj bi mogli podijeliti svoja iskustva. Studije koje su istraživale čimbenike koji potiču ili inhibiraju razotkrivanje pokazale su da između 30 i 80% seksualno zlostavljane djece ne razotkriva zlostavljanje do odrasle dobi. Razlozi za to su mnogobrojni i različiti, uključujući nedostatak razumijevanja zlostavljanja, emocionalne motive, amneziju te aktivno nastojanje djece da zaborave ili potisnu pamćenje o zlostavljanju (4).

3.2. Obiteljski i socio-kulturalni čimbenici rizika

Na obiteljskoj razini, rizični faktori za seksualno zlostavljanje djece uključuju: obitelji s promijenjenom osnovnom strukturom (samohrani roditelji, razdvojeni roditelji, prisutnost novih partnera roditelja), disfunkcionalne obiteljske odnose, nasilje unutar obitelji, problematične odgojne metode, opći nedostatak roditeljskog nadzora, mentalne bolesti roditelja, zlouporabu ovisnosti od strane roditelja, osobna iskustva viktimizacije i seksualnog zlostavljanja unutar obitelji, kao i djeca iz obitelji s razdvojenim roditeljima ili jednoroditeljskim obiteljima (8). Seksualno zlostavljanje unutar obitelji se obično javlja ranije, u dobi od 7 do 11 godina, dok se izvan obitelji javlja kasnije, između 10 i 12 godina (15).

Kod mlađe djece rizični faktori uključuju ženski spol djeteta, narušene odnose s njihovim skrbnicima (posebno kada majke izražavaju neprijateljstvo), neodgovaranje na djetetove potrebe i nedostatak kontrole impulzivnosti kod muškog skrbnika (oca). Kod starije djece, rizični faktor je nezrelost majke i nedovoljno zaštitničko ponašanje prema djetetu u odnosu s dominantnim i kontrolirajućim ocem (16).

Nedovoljni roditeljski nadzor i obiteljski problemi povezani sa seksualnom viktimizacijom (17). Također, nedostatak komunikacije između roditelja i djeteta je rizičan faktor za seksualnu viktimizaciju, dok je kvalitetna komunikacija zaštitni čimbenik. To je važno iz dva razloga: roditelji bolje razumiju djetetove osjećaje i mogu prepoznati rizike za dijete, dok su djeca bolje pripremljena za suočavanje s potencijalno ugrožavajućim situacijama (10).

Na razini zajednice rizični čimbenici za seksualno zlostavljanje djece su odrastanje u zajednici pogođenoj krizama (ratom, nasiljem i sl.) te vrlo tradicionalne zajednice u kojima je sam razgovor o ovoj tematici ili zadiranje u privatnost obitelji tabuizirano (18).

3.3. Zaštitni čimbenici

Poznavanje dopuštenih i nedopuštenih dodira, kao i znanje o postupanju u slučaju seksualnog zlostavljanja, stečeno u ranoj dobi, značajno smanjuje rizik od viktimizacije (11). Također je ključno identificirati zaštitne faktore, odnosno socijalne procese koji pružaju podršku djetetu, uključujući prihvaćanje nakon povjeravanja, prihvaćanje od strane vršnjaka i aktivno suočavanje, što je povezano s kognitivnim statusom pojedinca.

Obiteljska i socijalna podrška konzistentno se pokazuju kao najvažniji zaštitni čimbenici kada se razmatraju posljedice seksualnog zlostavljanja za dijete (19).

4. Posljedice seksualnog zlostavljanja djece

Traumatizacija uzrokovana seksualnim zlostavljanjem je kompleksna i obuhvaća niz čimbenika koji će utjecati na posljedice za dijete i mladu osobu. Istraživanja ne daju jednake rezultate, pa je moguće da dijete u jednom razdoblju ne pokazuje znakove traumatizacije, dok u drugom razdoblju može imati poteškoće u prilagodbi (20).

Reakcije na seksualno zlostavljanje su individualne i ovise o razdoblju prije događaja, načinu suočavanja pojedinog djeteta, podršci okoline te reakciji sustava. Općenito, seksualno zlostavljanje rezultira kratkoročnim i dugoročnim posttraumatskim reakcijama. Podaci prikupljeni i kod kliničke i nekliničke populacije pokazuju da osobe koje su doživjele seksualno zlostavljanje često pokazuju simptome posttraumatskog stresnog poremećaja: nametljive slike i misli, izbjegavanje podsjetnika i pobuđenost. Uz izbjegavanje, često se pojavljuju i emocionalna otupjelost, narušeni odnosi povjerenja i nisko samopouzdanje (21).

Iako postoje brojna istraživanja koja ističu značajne posljedice traumatskog iskustva zlostavljanja u djetinjstvu na mentalno zdravlje pojedinca, s jasnim znakovima psihopatoloških poremećaja u određenom dijelu populacije, nedostaje istraživanja koja bi istražila posljedice takvih događaja ne samo na traumatizaciju, već i na psihosocijalno funkcioniranje djece i mladih (21).

Traumatska seksualizacija je proces kojim se dječja seksualnost, kao posljedica seksualnog zlostavljanja, razvija na način koji nije razvojno primjeren i disfunkcionalan. Kao posljedica toga, žrtve mogu imati seksualne teškoće i/ili seksualno problematično ponašanje u kasnijoj dobi, kao što su seksualno intruzivno ponašanje, počinjenje seksualno zlostavljajućih ponašanja, seksualne disfunkcije, rizično seksualno ponašanje i negativan doživljaj seksualnog identiteta (22).

Osjećaj izdaje povezan je s odnosom prema počinitelju, osobama koje su mogle primijetiti zlostavljanje, ali nisu reagirale, te onima koji su negativno reagirali na eventualno razotkrivanje. Također, izdaja je povezana s osjećajem bespomoćnosti koji postaje kroničan jer se kroz zlostavljanje sustavno potiskuje djetetov osjećaj samopouzdanja i njegove želje i potrebe. Iz ovih dviju specifičnih posljedica razvija se depresivnost i suicidalnost (22).

Iskustva zlostavljanja u djetinjstvu povezana su s posttraumatskom simptomatologijom, najčešće u obliku nametljivih slika, izbjegavajućih ponašanja i emocionalne otupjelosti. Također, povezana su s kasnijim nepovoljnim psihološkim ishodima kao što su poremećaji ponašanja, depresivni poremećaji, a u adolescenciji i samoozljeđujuća ponašanja, poremećaji prehrane, teškoće u socijalizaciji, zlouporaba alkohola i droga, rizična ponašanja, pokušaji suicida, te kod djevojaka i promiskuitetno ponašanje. Traumatizacija uzrokovana seksualnim zlostavljanjem je složena i postoje brojni pokazatelji koji upućuju na povezanost seksualne viktimizacije u djetinjstvu s posttraumatskom simptomatologijom, ali i s kasnijim psihosocijalnim funkcioniranjem (20).

Istraživanja sugeriraju da je 32% seksualno zlostavljane djece pokušalo izvršiti suicid u adolescenciji, dok je njih 43% razmišljalo o suicidu nakon spolnog zlostavljanja. Također, istraživanja pokazuju da seksualno zlostavljana djeca imaju osam do trinaest puta veći rizik za suicidalno ponašanje u odrasloj dobi, što je povezano sa širokim rasponom mentalno zdravstvenih poteškoća, od tjeskobe do poremećaja osobnosti (23).

U pregledu istraživanja koja istražuju povezanost seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu s mentalnim zdravljem i psihosocijalnim funkcioniranjem, pokazalo se da se takva traumatska iskustva odražavaju na prilagodbi, što se manifestira kao depresivnost, anksioznost, antisocijalno ponašanje, zlouporaba sredstava ovisnosti i sklonost samoubojstvu (24).

5. Počinitelji seksualnog zlostavljanja djece

Većinu počinitelja spolnog zlostavljanja čine muškarci (87-95%). Žene zlostavljaju djevojčice u 6% slučajeva, a dječake u 14%. U više od 90% slučajeva počinitelji su djetetu poznate osobe, a što je dijete mlađe, veća je vjerojatnost da se radi o članu obitelji (otac, poočim, djed, ujak, stric...). Strategije počinitelja uglavnom nisu (samo) nasilne. Naprotiv, oni često razvijaju i njeguju poseban odnos i povezanost s djetetom. Uključivanje djeteta u odnos seksualne prirode i zadržavanje u tom odnosu omogućuju moć i dominaciju počinitelja, što je u suprotnosti s pozicijom djeteta.

Primjećuje se transgeneracijski prijenos pedofilskih sklonosti i seksualnog zlostavljanja djece u obiteljima. To može ukazivati na genetske predispozicije i/ili iskustva ranog seksualnog zlostavljanja koja oblikuju parafiliju i/ili seksualne delikte u odrasloj dobi. Svaki treći pedofil bio je seksualno zlostavljan kao dijete, što je češće nego u općoj populaciji (25).

6. Zaključak

Istraživanja pokazuju da 12-25% djevojčica i 8-10% dječaka doživi seksualno zlostavljanje do 18. godine. Otkriveno je samo 8% slučajeva kod dječaka i 18% kod djevojčica, a prosječno vrijeme do razotkrivanja je 10-16 godina, s rasponom šutnje od mjesec dana do 56 godina. Rizik je veći za djevojčice, koje su 2,5-3 puta češće žrtve, iako do 29% žrtava čine dječaci. Dob kao rizični faktor utječe ranije i traje dulje za djevojčice. Seksualno zlostavljanje unutar obitelji obično se javlja ranije nego izvan nje, a obiteljska i socijalna podrška ključni su zaštitni faktori. Traumatizacija izazvana seksualnim zlostavljanjem u djetinjstvu i adolescenciji predstavlja najteži oblik traumatizacije.

Literatura

1. Kazneni zakon RH, Narodne novine 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21.
2. World Health Organization (2006). Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. Dostupno na: <https://iris.who.int/handle/10665/43499>
3. American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. (2014). Sexual Abuse. Dostupno na: https://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/Child-Sexual-Abuse-009.aspx
4. Čorić V, Buljan Flander G, Štimac D. Seksualno zlostavljanje djece: dijagnostička obrada i čimbenici koji utječu na razotkrivanje. *Paediatr Croat.* 2008;52:263-7.
5. Lin D, Li X, Fan X, Fang X. Child sexual abuse and its relationship with health risk behaviors among rural children and adolescents in Hunan, China. *Child abuse & neglect.* 2011;35(9):680-7.
6. Stoltenborgh M, Van Ijzendoorn MH, Euser EM, Bakermans-Kranenburg MJ. A global perspective on child sexual abuse: meta-analysis of prevalence around the world. *Child maltreatment.* 2011;16(2):79-101.
7. Somer E, Szwarcberg S. Variables in delayed disclosure of childhood sexual abuse. *American Journal of Orthopsychiatry.* 2011;71(3):332-41.
8. Cyr M, Wright J, McDuff P, Perron A. Intrafamilial sexual abuse: Brother–sister incest does not differ from father–daughter and stepfather–stepdaughter incest. *Child Abuse & Neglect.* 2002; 26(9): 957-73.
9. Plummer CA, Njuguna W. Cultural protective and risk factors: Professional perspectives about child sexual abuse in Kenya. *Child Abuse & Neglect.* 2009;33(8):524-32.
10. Ramirez C, Pinzon-Rondon AM, Botero JC. Contextual predictive factors of child sexual abuse: The role of parentchild interaction. *Child Abuse Neglect.* 2011;35:1022-31.
11. Putnam FW. Ten-Year Research Update Review: Child Sexual Abuse. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry.* 2003;34:269-78.
12. Ajduković M, Sušac N, Rajter M. Gender and age differences in prevalence and incidence of child sexual abuse in Croatia. *Croat Med J.* 2013;54:469-79.
13. Esposito C, Field E. Child Sexual Abuse-what Does the Research Tell Us?: A Literature Review. NSW Government Family & Community Services. (2016). Dostupno na: <file:///C:/Users/KORISNIK/Downloads/Final-Literature-Review-How-Children-Disclose-Sexual-Abuse-FACS-NSW-2014.pdf>
14. World Health Organization (2012). Sexual Violence. Geneva: WHO.
15. Cashmore J, Shackel R. Gender differences in the context and consequences of child sexual abuse. *Current Issues in Criminal Justice.* 2014;26(1):75-104.
16. Brunt D. Long-term repercussions of the trauma of sexual abuse in childhood. U: Watts R, de L. Horne DJ, ur. *Coping With the Trauma: The Victim and the Helper*, Brisbane: Australian Academic Press, 1994.
17. Finkelhor D, Ormrod RK, Turner HA. Revictimization patterns in a national longitudinal sample of children and youth. *Child Abuse Neglect.* 2007;31:479-503.
18. Loredó Abdalá A. (2019). Child abuse: risk factors associated with the macro and microenvironment in a suburban zone within Mexico City.
19. Williams J, Nelson-Gardell D. Predicting resilience in sexually abused adolescents. *Child Abuse Neglect.* 2012; 36: 53-63.
20. Štimac D, Profaca B, Buljan Flander G. Dobne razlike u nekim obiteljskim i psihosocijalnim karakteristikama seksualno zlostavljane djece. *Socijalna psihijatrija.* 2015;43(1):26-35.

21. Bolton D, Hill J, O’Ryan D, Udwin O, Boyle S, Yule W. Long-term effects of psychological trauma on psychosocial functioning. *J Child Psychol Psychiatry*. 2004; 45:1007-14.
22. Lacelle C, Hébert M, Lavoie F, Vitaro F, Tremblay RE. Child sexual abuse and women's sexual health: The contribution of CSA severity and exposure to multiple forms of childhood victimization. *Journal of child sexual abuse*. 2012; 21(5):571-92.
23. Plunkett A, O'Toole, B, Swanston H, Oates RK, Shrimpton S, Parkinson P. Suicide risk following child sexual abuse. *Ambulatory Pediatrics*. 2001; 1(5):262-6.
24. Fergusson DM, Boden JM, Horwood LJ. Exposure to childhood sexual and physical abuse and adjustment in early adulthood. *Child Abuse Neglect*. 2008;32: 607-19.
25. Cloud J, Bower, A, Song S. Pedophilia. *Time*. 2002;159(17):42-7.

DOMESTIC VIOLENCE AND COVID-19: PRINCIPLE ANALYSIS OF SYSTEMIC FAMILY THERAPY APPROACH

Abstract

This paper aims to analyze the pattern of reported cases of domestic violence (DV) during the COVID-19 pandemic, using the perspective of the systemic family therapy (SFT) approach. The research methodology involves a qualitative analysis of the principles of SFT patterns via findings of previously published evidence in three web databases: Google Scholar, Kobson, and PubMed. We restricted to papers in English, the last 50 years of publishing dates, and took into consideration all study designs. The results highlight the identified increased prevalence and severity of DV during the pandemic, as well as the unique challenges in seeking support and intervention. We discuss the capacities and potentials of the SFT patterns. The paper concludes by emphasizing the importance of adopting a comprehensive and holistic approach to address DV during times of crisis, with a focus on providing SFT as a resource of help to affected families.

Keywords: domestic violence, COVID-19, systemic family therapy, pattern analysis, holistic approach

INTRODUCTION

According to the definition of the United Nations (UN), domestic violence (DV) is a pattern of behavior in any relationship used to achieve power and control over an intimate partner [United Nations, 2020].

Gender-based violence (GBV) is violence that targets someone because of their gender or that disproportionately affects individuals of a particular gender. It can be physical, psychological, or sexual and is prevalent in domestic settings. We must recognize and address this problem to ensure the safety and well-being of all [European Commission, 2023].

There are several classes of DV, based on the patterns and severity. One of the most frequent is physical violence, involving any form of physical harm or violence inflicted upon a partner, such as hitting, punching, kicking, or using weapons. Psychological (emotional) violence includes behavior to undermine the self-respect and self-esteem of the victim, her mental health, or her sense of safety in the household, including threats, intimidation, manipulation, criticism, or social isolation from her friends or family members. Another frequent form of DV is sexual abuse, referring to any non-consensual sexual activity within a relationship, with the use of force to someone to get engaged in sexual cohabitation against her will. Financial abuse is a situation when a partner takes control of the finances to limit the victim's access to money and to rush her economic independence. Verbal abuse usually overlaps with other types of DV. It refers to using words to control, threaten, and manipulate a partner by insulting, yelling, and belittling. Digital abuse is a recently described form of DV when a partner uses digital technologies to take control of a partner's life by tracking her moving via GPS to monitor her social network activities, et cetera. Sometimes, digital abuse is associated with stalking, which is another form of DV, because it can be performed without any digital device and refers to the unwanted

---

¹ Institute of Public Health of Serbia "Milan Jovanović Batut"

² European Faculty "Kallos" Belgrade, Serbia

surveillance, harassment, or pursuit of the victim, causing fear and mental distress [Chen et al., 2007; Fiolet et al., 2021; Henry et al., 2020; United Nations, 2020; UN, Mission Australia, n.d.].

The lack of reporting of DV is a significant threat to effectively addressing this pervasive issue. Many factors contribute to the victims' reporting hesitation, such as fear of retaliation, shame, or stigmatization due to financial dependence, cultural and societal norms, or lack of trust in authorities and healthcare institutions. These factors require a comprehensive approach of mobilization of different stakeholders to create a supportive environment for all people at risk of DV by raising awareness about the availability and accessibility of the services for their support [Heron & Eisma, 2021; Malihi et al., 2021].

Epidemiological insight suggests that based on the findings of 2018 World Health Organization population surveys performed in 116 countries around the world, one in three women was the subject of physical or sexual violence by an intimate partner or non-partner sexual violence between 2000 and 2018 [World Health Organization, 2021].

In the Republic of Serbia, in 2019 and 2020, the estimated incidence rate of GBV was 59.1 and 47.6 cases per 100,000 population, based on the Report on reported cases of gender-based violence in healthcare institutions (Table 1, Figure 1). These data are very informative, mainly because of the comparison of the last pre-pandemic (2019) year and the first year of the pandemic when the lockdown as a part of the public health response to a novel SARS-CoV-2 virus pandemic was introduced and initiated during spring 2020 [Institute of Public Health of Serbia "Dr. Milan Jovanović Batut," 2020; Institute of Public Health of Serbia "Dr. Milan Jovanović Batut," 2021].

Risk factors for gender-based violence Stress, the weakening of the network of social and protection institutions, economic difficulties, and reduced accessibility to services can lead to an increase in the probability of gender-based violence, especially in cases of crises. Considering the COVID-19 pandemic, isolation, restriction of movement, and staying at home increased the number of women and children of family members experiencing violence [World Health Organization - Regional Office for the Eastern Mediterranean, n.d.].

DV is a significant social issue that the COVID-19 pandemic has exacerbated, both violence against women and children. The finding that since the beginning of the pandemic, the highest frequency of DV was recorded at its beginning is particularly interesting. A systematic review by Greek authors, which analyzed data from 32 relevant studies conducted worldwide, indicated that the first week of lockdown in each country was associated with a predictive indicator of increased incidence of DV, particularly GBV, whether psychological, physical, or sexual. This particularly applies to the increased use of emergency telephone lines (SOS) [Kourti et al., 2023; World Health Organization - Regional Office for the Eastern Mediterranean, n.d.].

Systemic family therapy (SFT) is one of the approaches to addressing DV [Babaheidarian et al., 2021]. SFT can be an essential way to address DV, promote healing, and create a healthier atmosphere in the family. While it may not be the primary modality for DV-induced trauma management on an individual level, SFT should have significant room among ways used to address the impact of DV on family relationships and individuals' well-being [Hardy et al., 2020].

SFT aims to raise awareness of factors contributing to DV, such as power imbalances, partner jealousy, and divorce, as well as transgenerational patterns of abuse, unresolved family trauma, religious factors, excessive household membership, and others. Addressing these factors contributes to long-term effects and prevention of DV relapse in the future [Lanchimba et al., 2023] It serves as a supportive modality for couples in establishing healthy communication patterns, aiming to resolve conflicts peacefully. Additionally, improved communication skills facilitate expressing personal needs and better mutual understanding [Varghese et al., 2020].

Given that DV is not only a problem for the victim but also for the family as a system, SFT can promote open and honest communication, rebuilding mutual trust and leading to the empowerment of the entire family relationship. For this reason, sometimes, alongside couples therapy, it's necessary to involve other household members as well [Saroca & Sargent, 2022].

It's important to note that SFT should only be considered in situations where the safety of all family members is ensured. If there is ongoing or imminent danger, prioritizing the safety of the victim and providing individual support and protection may take precedence over SFT [Karakurt et al., 2016].

Defining behavioral patterns in DV is of the highest interest concerning developing targeted monitoring and prevention, as well as treatment strategies. The way of communication in families, as one of the behavioral patterns influencing family dynamics, can be improved with therapy to avoid misunderstandings that can lead to violence [Baucom et al., 2011].

SFT should prioritize empowering victims to seek help from crisis centers, the police, and social work centers as one of the measures in situations where violence affects an individual's daily functioning. Barriers that prevent victims from seeking help must also be addressed [Shearson, 2021].

There is no consensus on when it is better to perform couple therapy and when individual treatment, taking into account that the problem should be viewed from the perspective of the individual, couple, societal, and intergenerational level, and which couple therapy adopts as its starting point [Lam et al., 2009].

Aim

This paper aims to analyze the pattern of DV during the pandemic using the SFT approach. By understanding the nature and form of these approaches, as well as the challenges faced by families seeking support, effective interventions can be developed to address this issue.

Methods

The search began by carefully selecting some relevant keywords to ensure a comprehensive literature review on the topic. The keywords chosen were "Domestic violence," "COVID-19," "Systemic Family Therapy" "Pattern analysis," and "Holistic approach." These keywords would capture literature related to domestic violence, the COVID-19 pandemic, systemic family therapy as an intervention, analyzing patterns within family systems, and taking a holistic lens. With the keywords determined, inclusion criteria were established. Only articles published in English in the last 50 years from 1974 to 2024 would be considered to provide current evidence. It was also decided to include all types of research study designs so as not to exclude any valuable sources of information.

Next, searches were conducted in three different databases entering the keywords and using Boolean operators like AND and OR to refine the search results and make sure related articles were included. Each database was searched separately to gather a wide range of literature. After obtaining the search outputs, titles and abstracts were reviewed diligently to filter for relevance according to the inclusion criteria. The full texts of articles that seemed applicable were obtained. These were more thoroughly examined to see their connection to systemic family therapy principles.

Once the most relevant articles had been identified, each one was studied intensely to extract any findings tied to applying SFT thinking to domestic violence in the context of COVID-19 and dealing with pattern analysis or a holistic approach. All the information gathered was synthesized and analyzed to understand what knowledge presently exists about addressing this issue through a systemic lens. This provided valuable insights on the topic from the existing research literature.

RESULTS AND DISCUSSION

Patterns of Reported Domestic Violence Cases during Covid-19

During the COVID-19 pandemic and subsequent lockdowns, there has been a concerning increase in DV cases, particularly affecting females

While both genders are affected, women experience significantly higher incidence and severity levels, highlighting the urgent need for comprehensive intervention and support mechanisms. [Feder et al., 2021] The outbreak of the COVID-19 pandemic has brought about significant changes in society, including an increase in DV cases. Throughout the pandemic, media coverage has underscored a

concerning surge in DV rates among intimate partners and children during periods of lockdown. [Thiel et al., 2022]. Comparable notable rises in DV have been documented post-earthquakes, tsunamis, hurricanes, and other global calamities, such as the 2009 "Black Saturday" bushfires in Australia and the 2010 7.0 magnitude earthquake in Haiti. [Campbell 2020]. These factors heighten the risk of abuse and exacerbate violence against women with prior experiences of abuse from male partners and previously non-violent partners. [Piquero et al., 2021]

SFT has emerged as an important approach to address and mitigate the impact of DV during these challenging times. This chapter provides an overview of SFT and its relevance in addressing DV against females during the COVID-19 lockdown.

According to a recent study in the *Journal of Interpersonal Violence*, 78% of DV reports to the police originate from the victims themselves, with only 7% involving the suspect being present when officers arrive. Victims often wait for the perpetrator to leave before calling the helpline. Current shelter-in-place directives may further confine victims with their abusers, prolonging their inability to report incidents safely. This underscores the urgent need for strategies to support victims and enhance avenues for reporting during these challenging times. [Campbell 2020] Research in the United Kingdom (Halford et al., 2020) and Switzerland (Brühlhart & Lalive, 2020) observed a general reduction in DV police reports or helpline calls during lockdowns. However, probably, actual instances of DV did not decrease, rather victims refrained from reporting their abuse. [Kourti et al., 2023]

The examination reveals a notable surge (32 percent) in calls after the implementation of mobility limitations in Argentina. This upturn is primarily attributed to a sharp rise (76 percent) in reports of psychological abuse compared to the pre-lockdown phase. Additionally, a substantial shift in reporting methods is observed: while calls originating from police stations declined significantly (62 percent), direct calls from victims surged by 127 percent. [Perez-Vincent et al., 2023]

Neighbor-initiated calls mirrored the trend observed in victims' reports. While previously serving as the primary source of calls, police-initiated reports dwindled to merely 9 percent following the onset of the quarantine period. [Perez-Vincent et al., 2023]

Understanding Systemic Family Therapy

SFT is a therapeutic approach that focuses on providing support, guidance, and intervention to families experiencing problems. In the case of DV it aims to address the underlying causes of violence, promote healthy communication, and enhance the overall well-being of family members [Coulter, 2011]

Increase in domestic violence cases, particularly affecting females in lockdowns

During the COVID-19 pandemic and subsequent lockdowns, there has been a concerning increase in DV cases, particularly affecting females. [Uzobo et al., 2023] SFT has emerged as an important approach to address and mitigate the impact of DV during these challenging times. This chapter provides an overview of SFT and its relevance in addressing DV against females during the COVID-19 lockdown.

Amid lockdowns, victims of family violence, including DV, child abuse, and pet abuse, may confront an alarming predicament: being confined with an abusive perpetrator amidst restricted external interactions, exacerbating their vulnerability and isolation within the household. DV perpetrators often resort to isolating their victims to assert control or hinder the disclosure of abuse. Present societal circumstances are likely exacerbating the effects of such tactics, underscoring the significance of addressing the intricate dynamics of DV within the context of the ongoing pandemic. [Campbell 2020]

Impact of COVID-19 Lockdown on Domestic Violence

The COVID-19 lockdown measures have created a conducive environment for DV to escalate. The World Vision report (Huber, 2020) sheds light on the surge in calls to DV hotlines during the COVID-19 pandemic. Across various countries, there were notable increases in DV cases: Argentina by 25%, Bosnia and Herzegovina by 22%, Brazil by 18%, Chile by 75%, Cyprus by 47%, France by 30%, India by 32%, Lebanon by 50%, Mexico by 25%, Montenegro by 27%, Singapore by 33%, Spain by 12%,

and the United States by 21.5%. [Kourti et al., 2023] Factors such as increased stress, financial strain, limited social support, and restricted access to resources have contributed to the rise in DV cases, particularly affecting females. Moreover, controlling behaviors, often utilized as coping mechanisms post-trauma, unemployment, and restricted access to social support networks, have emerged as risk factors for family violence, frequently observed in the aftermath of natural disasters as well. [Campbell, 2020]

DV, encompassing physical, sexual, and emotional abuse, predominantly involves intimate partners, typically male and female. However, it extends to encompass abuse within various demographics, including child, elderly, and sibling abuse, as well as within diverse gender groups such as gay couples and cisgender males. [Kourti et al., 2023] [Sediri et al., 2020]

Role of Systemic Family Therapy in Addressing Domestic Violence

SFT plays a crucial role in addressing DV during the COVID-19 lockdown. It offers a comprehensive and holistic approach to support victims, hold perpetrators accountable, and promote healthy family dynamics [Nerenberg, 2007]. Key aspects of SFT include:

Importance of a holistic approach in addressing domestic violence Systemic family therapy can play a crucial role in addressing the issue of domestic violence during times of lockdown mandated by the COVID-19 pandemic. It provides a comprehensive and holistic approach to support victims of DV, hold perpetrators accountable, and promote healthy family dynamics.

Therapists use SFT to develop safety plans with victims to ensure their immediate safety and well-being. Psychoeducation is also provided to both victims and abusers about the dynamics of domestic violence, its impact, and available resources. Individual and group therapy sessions are offered to allow processing of trauma, development of coping strategies, and behavior change work. Relationship counseling facilitates open communication between family members and addresses power imbalances. Referrals are made and collaboration occurs with legal, housing, and other community services to provide a network of comprehensive support.

While SFT shows promise, there are challenges to consider for its delivery during lockdown times. Restricted movement and limited in-person access can hinder services. Safety concerns arise about remote sessions when victims are confined with abusers. Technology and internet connectivity availability pose barriers for digital therapy. Cultural factors influencing the experience and perception of domestic violence within communities must also be carefully considered.

Creative solutions are required to adapt SFT and support victims and families amid lockdown constraints. Effective safety planning, carefully monitored tele-sessions, and collaboration with local groups can help overcome obstacles. With sensitivity to cultural dynamics and available resources, SFT principles guide promoting healthy relationships and ending the cycle of violence even during times of restricted freedom and isolation mandated by the pandemic.

DV is a complex issue that requires a comprehensive and holistic approach to address its underlying causes and provide support to survivors effectively. Travel limitations, work and educational interruptions (as seen in the Tunisian Republic Presidency's actions in 2020), extended and involuntary family interactions, diminished recreational options, monotony, isolation from broader social networks, and financial hardships may have transformed the COVID-19 pandemic into a psychosocial crisis, compounding its already significant physical health implications. [Sediri et al., 2020] A holistic approach recognizes that DV is not just an isolated incident but is deeply rooted in various interconnected factors, including social, cultural, economic, and psychological aspects. By taking a holistic approach, we can better understand and address the multifaceted nature of DV, leading to more effective prevention and intervention strategies.

Understanding the Interconnectedness: DV does not occur in a vacuum. Gender inequality, power dynamics, cultural norms, and socioeconomic conditions often influence it. Indeed, in a 2016 survey, over half of Tunisian women interviewed expressed the belief that violence is commonplace and not worthy of reporting. [Sediri et al., 2020] A holistic approach acknowledges these interconnected factors

and recognizes that addressing DV requires interventions at multiple levels, including individual, family, community, and societal levels.

Comprehensive Support for Survivors: A holistic approach ensures that survivors of DV receive comprehensive support that goes beyond immediate safety measures. It includes providing access to legal assistance, counseling services, medical care, housing support, and economic empowerment programs. The COVID-19 pandemic has seen DV extend into novel dimensions. Globally, instances have emerged of abusers controlling vital supplies like hand sanitizer, disseminating false information about the pandemic to dissuade survivors from seeking help, and falsely claiming to have COVID-19 to enforce quarantine on their partners at home. [Neil, 2020] By addressing the various needs of survivors, a holistic approach helps them rebuild their lives and break the cycle of violence.

Prevention and Education: A holistic approach

The holistic approach emphasizes the importance of prevention and education in addressing DV. It promotes awareness about healthy relationships, consent, gender equality, as well as non-violent conflict resolution from an early age. Women with higher education tend to marry affluent partners with progressive gender attitudes. Treated and higher-educated women possess enhanced access to information, potentially leading to increased engagement with law enforcement agencies, thus increasing the probability of DV reporting to authorities. [Agarwal et al., 2023] By addressing the root causes of DV and promoting healthy behaviors, a holistic approach aims to prevent violence before it occurs.

Collaboration and Coordination: DV is a complex issue that requires collaboration and coordination among different stakeholders, including law enforcement, social services, healthcare professionals, educators, and civil organizations. A holistic approach encourages the integration of services and the development of coordinated community responses to ensure a comprehensive and effective approach to addressing DV. Since 2020, pharmacies and grocery stores in France have implemented emergency warning systems, introducing code words to allow individuals to signal when they are in distress and require assistance. This initiative aims to empower people to seek support and aid when they are in danger. [Usher et al., 2020]

The COVID-19 pandemic intensified challenges for DV victims, as perpetrators exploited the situation for abuse. Support services became scarce, worsening the effects. Legal proceedings disruptions heightened anxiety and risks for victims. Many expressed readiness to leave abusive partners, but pandemic-related obstacles thwarted their efforts to do so. [Lyons et al., 2022]

Empowering Communities: A holistic approach recognizes the importance of empowering communities to address DV. It involves engaging community members, leaders, and organizations in prevention efforts, promoting bystander intervention, and challenging social norms that perpetuate violence. Also, numerous studies portray the Twitter hashtag #MeToo as a powerful platform for sharing accounts of sexual harassment. Additionally, it serves as a catalyst for sparking broad social movements or political protests across various social media platforms. [Xue et al., 2020] By empowering communities, a holistic approach creates a supportive environment that rejects violence and promotes healthy relationships.

Before the pandemic, the battle against DV was an uphill struggle. Agencies worldwide grappled with mounting workloads and dwindling resources. These challenges are exacerbated as they endeavor to reach families isolated from the community, facing heightened risks of harm due to the pandemic and isolation. [Campbell, 2020]

In conclusion, a holistic approach is crucial in addressing DV as it recognizes the interconnectedness of various factors, provides comprehensive support to survivors, focuses on prevention and education, promotes collaboration and coordination among stakeholders, and empowers communities. By adopting a holistic approach, we can work towards creating a society free from DV.

Role of Systemic Family Therapy in promoting healing and resilience

Systemic family therapy has been shown to play a crucial role in helping families facing various challenges to promote healing and build resilience. Whether dealing with issues like addiction, mental health problems, or relationship conflicts, SFT provides a supportive approach for the entire family unit.

By involving all family members as participants in the therapeutic process, SFT aims at improving communication between loved ones, strengthening the bonds between relationships, and addressing any underlying issues that may be contributing to their distress. Through open and honest discussions in a safe space, family members can gain a deeper understanding of one another's experiences and perspectives, which fosters greater empathy within their connections.

As families learn and practice healthier ways of talking through problems and resolving conflicts together during their SFT sessions, they start to build up important coping strategies and problem-solving skills. These tools equip them to better navigate adversities they may face as a unit. Research shows this can help develop adaptability and resilience within families to withstand future challenges. [Hogue et al, 2006]

For individuals struggling with substance misuse issues, having their entire support system participate in SFT has been shown to vastly improve the chances of long-term recovery, especially among younger people. Studies indicate those with a caring network behind them are more likely to remain committed to treatment, stop harmful behaviors, and maintain sobriety over the long run. By addressing dysfunctional patterns and taking a holistic look at relationship dynamics within the family system through SFT, improvements can be seen in overall family functioning. As family members gain insight into how their own actions impact one another, they develop a stronger sense of support and a nurturing environment to rely on. This enhances their ability to help each other's wellness and healing process. [Liddle et al, 2009]

In conclusion, SFT provides families with vital skills and tools necessary to promote recovery, growth, and strength in facing life's difficulties by optimizing communication, cooperation, and care among all members as a cohesive, resilient unit.

CONCLUSION

During the COVID-19 pandemic, there have been several patterns observed in reported DV cases. Research has shown an increase in DV incidents due to factors such as forced cohabitation, economic stress, and social isolation. Lockdown measures and stay-at-home orders have limited victims' access to support systems and resources, making it more difficult for them to seek help. Additionally, the pandemic has exacerbated existing gender inequalities, with women being disproportionately affected by DV. It is crucial to understand these patterns to develop effective strategies for prevention and intervention:

SFT approaches play a vital role in addressing DV during the COVID-19 pandemic. These approaches focus on providing support and resources to both the victims and the perpetrators of violence within the family unit. By involving the entire family, these therapies aim to break the cycle of violence and promote healthier relationships. SFT can help victims regain their sense of agency and provide them with the necessary tools to cope with the trauma they have experienced. It also addresses the underlying issues that contribute to DV, such as power imbalances and communication problems. By adopting a holistic approach, SFT can contribute to long-term healing and prevention of DV.

Recommendations for future research and policy implications:

Increase funding for research: There is a need for more comprehensive research on the impact of the COVID-19 pandemic on DV. This includes studying the long-term effects, identifying risk factors, and evaluating the effectiveness of different intervention strategies.

Develop targeted prevention programs: Policymakers should invest in developing and implementing prevention programs that specifically address the unique challenges faced during the pandemic. These programs should focus on raising awareness, providing resources, and promoting healthy relationships.

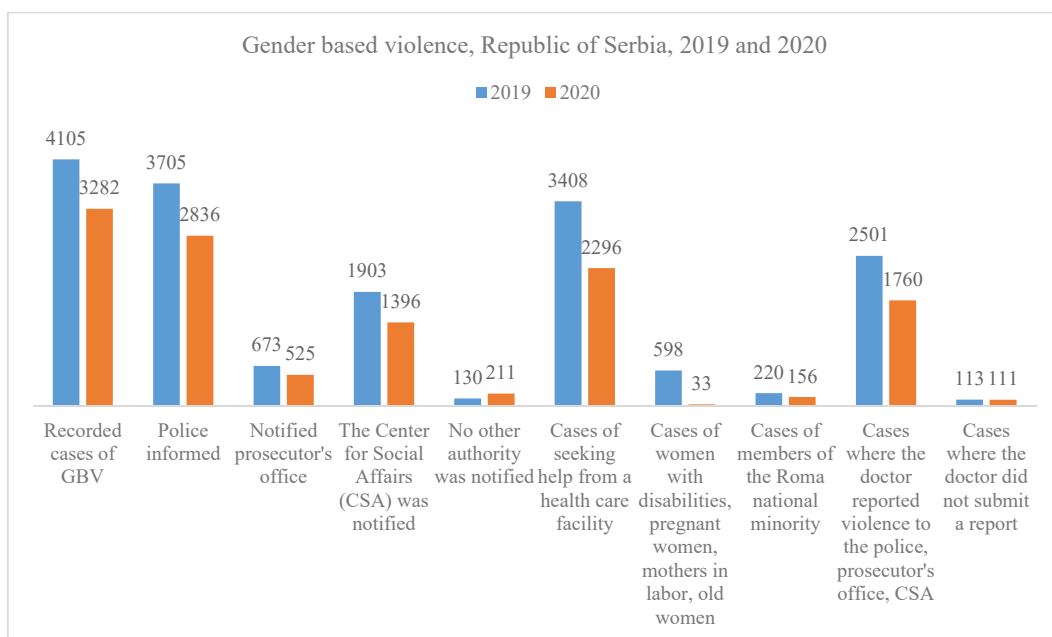
Strengthen support systems: It is crucial to strengthen support systems for victims of DV. This includes ensuring access to safe shelters, helplines, and counseling services. Additionally, training healthcare professionals, law enforcement, and social workers to identify and respond to DV cases is essential.

Address economic factors: Policymakers should address the economic factors that contribute to DV, such as unemployment and financial stress. This can be done through job creation, financial assistance programs, and support for small businesses.

Foster collaboration: Collaboration between various stakeholders, including government agencies, non-profit organizations, and community groups, is essential in addressing DV effectively. These entities can share resources, knowledge, and best practices by working together.

In conclusion, the COVID-19 pandemic has highlighted the urgent need to address DV. By understanding the patterns observed during this crisis, adopting a SFT approach, and implementing the recommended strategies, we can work towards preventing and reducing DV in the future.

Figure 1. Gender-based violence in the Republic of Serbia, 2019 and 2020.

Table 1. Gender-based violence in the Republic of Serbia, 2019 and 2020.

Findings of the Gender-based Violence Database	2019	2020
Recorded cases of GBV	4105	3282
Police informed	3705	2836
Notified prosecutor's office	673	525
The Center for Social Affairs (CSA) was notified	1903	1396

No other authority was notified	130	211
Cases of seeking help from a health care facility	3408	2296
Cases of women with disabilities, pregnant women, mothers in labor, old women	598	33
Cases of members of the Roma national minority	220	156
Cases where the doctor reported violence to the police, prosecutor's office, CSA	2501	1760
Cases where the doctor did not submit a report	113	111

REFERENCES:

1. United Nations. (2020). What Is Domestic Abuse? Retrieved from <https://www.un.org/en/coronavirus/what-is-domestic-abuse>
2. European Commission. (2023). What is gender-based violence? Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-based-violence/what-gender-based-violence_en
3. UN, Mission Australia. (n.d.). Types of Domestic Violence & Abuse. Retrieved from <https://www.missionaustralia.com.au/stories/safe-homes/types-of-domestic-violence-abuse>
4. Chen, L., et al. (2007). Economic stress and intimate partner violence: A micro-level study of aggregated American states. *Social Science Research*, 36(1), 228-247. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2005.11.003>
5. Fiolet, R., Brown, C., Wellington, M., Bentley, K., & Hegarty, K. (2021). Exploring the Impact of Technology-Facilitated Abuse and Its Relationship with Domestic Violence: A Qualitative Study on Experts' Perceptions. *Global Qualitative Nursing Research*, 8, 23333936211028176. <https://doi.org/10.1177/23333936211028176>
6. Henry, N., Flynn, A., & Powell, A. (2020). Technology-Facilitated Domestic and Sexual Violence: A Review. *Violence Against Women*, 26(15-16), 1828-1854. <https://doi.org/10.1177/1077801219875821>
7. Malihi, Z., Fanslow, J. L., Hashemi, L., Gulliver, P., & McIntosh, T. (2021). Factors influencing help-seeking by those who have experienced intimate partner violence: Results from a New Zealand population-based study. *PLoS One*, 16(12), e0261059. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261059>
8. Heron, R. L., & Eisma, M. C. (2021). Barriers and facilitators of disclosing domestic violence to the healthcare service: A systematic review of qualitative research. *Health & Social Care in the Community*, 29(3), 612-630. <https://doi.org/10.1111/hsc.13282>
9. World Health Organization. (2021). Violence against Women [Fact Sheet]. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
10. Institute of Public Health of Serbia "Dr. Milan Jovanović Batut." (2020). Report on reported cases of gender-based violence in healthcare institutions in the Republic of Serbia in 2019.
11. Institute of Public Health of Serbia "Dr. Milan Jovanović Batut." (2021). Report on reported cases of gender-based violence in healthcare institutions in the Republic of Serbia in 2020.
12. World Health Organization - Regional Office for the Eastern Mediterranean. (n.d.). Levels of domestic violence increase globally, including in the Region, as the COVID-19 pandemic escalates. Retrieved February 26, 2024, from <https://www.emro.who.int/fr/violence-injuries-disabilities/violence-news/levels-of-domestic-violence-increase-as-covid-19-pandemic-escalates.html>
13. Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Psaltopoulou, T., Spiliopoulou, C., Tsolia, M., Sergentanis, T. N., & Tsitsika, A. (2023). Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 719-745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>
14. Babaheidarian, F., Masoumi, S. Z., Sangestani, G., et al. (2021). The effect of family-based counseling on domestic violence in pregnant women referring to health centers in Sahneh city,

- Iran, 2018. *Annals of General Psychiatry*, 20(1), 11. <https://doi.org/10.1186/s12991-021-00332-8>
15. Hardy, N. R., Sabey, A. K., & Anderson, S. R. (2020). The process of change in systemic family therapy. In *The Handbook of Systemic Family Therapy* (Vol. 1, pp. 171-204).
  16. Lanchimba, C., Díaz-Sánchez, J. P., & Velasco, F. (2023). Exploring factors influencing domestic violence: A comprehensive study on intrafamily dynamics. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 1243558. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1243558>
  17. Varghese, M., Kirpekar, V., & Loganathan, S. (2020). Family Interventions: Basic Principles and Techniques. *Indian Journal of Psychiatry*, 62(Suppl 2), S192-S200. https://doi.org/10.4103/psychiatry.IndianJPsychiatry_770_19
  18. Saroca, K., & Sargent, J. (2022). Understanding Families as Essential in Psychiatric Practice. *Focus* (American Psychiatric Publishing), 20(2), 204-209. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.20210035>
  19. Karakurt, G., Whiting, K., van Esch, C., Bolen, S. D., & Calabrese, J. R. (2016). Couples Therapy for Intimate Partner Violence: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42(4), 567-583. <https://doi.org/10.1111/jmft.12178>
  20. Baucom, K. J. W., Sevier, M., Eldridge, K. A., Doss, B. D., & Christensen, A. (2011). Observed communication in couples 2 years after integrative and traditional behavioral couple therapy: Outcome and link with 5-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 79(5), 565–576.
  21. Shearson, K. M. (2021). Seeking Help From Police for Intimate Partner Violence: Applying a Relationship Phase Framework to the Exploration of Victims' Evolving Needs. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(3-4), 1745-1771. <https://doi.org/10.1177/0886260517744185>
  22. Lam, W., Fals-Stewart, W., & Kelley, M. (2009). Effects of parent training with behavioral couples therapy for alcoholism. *PsycEXTRA Dataset*, 14(3).
  23. Feder, G., d'Oliveira, A. F. L., Rishal, P., & Johnson, M. (2021). *Domestic violence during the pandemic*. *bmj*, 372
  24. Thiel, F., Bueechl, V., Daniels, J. K., Schellong, J., & Garthus-Niegel, S. (2022). Changes in prevalence and severity of domestic violence during the COVID-19 pandemic: a systematic review. *Frontiers in psychiatry*, 13, 874183.
  25. Campbell, A. (2020). An Increasing Risk of Family Violence during the Covid-19 Pandemic: Strengthening Community Collaborations to Save Lives. *Forensic Science International: Reports*, 2, 100089. <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2020.100089>
  26. Hogue, A., Dauber, S., Samuolis, J., & Liddle, H. A. (2006). Treatment techniques and outcomes in multidimensional family therapy for adolescent behavior problems. *Journal of family psychology : JFP : journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 20(4), 535–543. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.20.4.535>
  27. Liddle, H. A., Rowe, C. L., Dakof, G. A., Henderson, C. E., & Greenbaum, P. E. (2009). Multidimensional family therapy for young adolescent substance abuse: twelve-month outcomes of a randomized controlled trial. *Journal of consulting and clinical psychology*, 77(1), 12–25. <https://doi.org/10.1037/a0014160>
  28. Piquero, A. R., Jennings, W. G., Jemison, E., Kaukinen, C., & Knaul, F. M. (2021). *Domestic violence during the COVID-19 pandemic - Evidence from a systematic review and meta-analysis*. *Journal of criminal justice*, 74, 101806. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101806>
  29. Kourti, A., Stavridou, A., Panagouli, E., Psaltopoulou, T., Spiliopoulou, C., Tsolia, M., ... & Tsitsika, A. (2023). *Domestic violence during the COVID-19 pandemic: a systematic review*. *Trauma, violence, & abuse*, 24(2), 719-745.
  30. Perez-Vincent, S. M., Carreras, E., Gibbons, M. A., Murphy, T. E., & Rossi, M. (2020). *COVID-19 lockdowns and domestic violence: Evidence from two studies in Argentina*.
  31. Hong, C., Stephenson, R., Santos, G. M., Garner, A., Howell, S., & Holloway, I. (2023). *Intimate partner violence victimization during the COVID-19 pandemic among a global online sample of sexual minority men*. *Journal of family violence*, 38(8), 1535-1544

32. Sediri, S., Zgueb, Y., Ouanes, S., Ouali, U., Bourgou, S., Jomli, R., & Nacef, F. (2020). *Women's mental health: acute impact of COVID-19 pandemic on domestic violence*. Archives of women's mental health, 23, 749-756
33. Nerenberg, L. (2007). Elder abuse prevention: Emerging trends and promising strategies.
34. Koorankot, J., & Mukherjee, T. (2022). Empowering Through Solution-Focused Conversations: Context of COVID-19 Crisis. In *Covid-19 Through the Lens of Mental Health in India* (pp. 92-105). Routledge India.
35. Neil, J. (2020). *Domestic violence and COVID 19*. Australian Journal for General Practitioners, 49
36. Agarwal, M., Bahure, V., Bergonzoli, K., & Maji, S. (2023). *Education and Domestic Violence: Evidence from a School Construction Program in India*
37. Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N., & Jackson, D. (2020). *Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support*. International journal of mental health nursing, 29(4), 549
38. Lyons, M., & Brewer, G. (2022). *Experiences of intimate partner violence during lockdown and the COVID-19 pandemic*. Journal of family violence, 37(6), 969-977
- Feder, G., d'Oliveira, A. F. L., Rishal, P., & Johnson, M. (2021). *Domestic violence during the pandemic*. bmj, 372
39. Xue, J., Chen, J., Chen, C., Hu, R., & Zhu, T. (2020). *The hidden pandemic of family violence during COVID-19: unsupervised learning of tweets*. Journal of medical Internet research, 22(11), e24361
40. Coulter, S. (2011). Systemic family therapy for families who have experienced trauma: A randomised controlled trial. *British Journal of Social Work, 41*(3), 502-519.
41. Uzobo, E., & Ayinmor, A. D. (2023). Trapped between two pandemics: domestic violence cases under COVID-19 pandemic lockdown: a scoping review. *Community Health Equity Research & Policy, 43*(3), 319-328.
42. Kendra Cherry (16.11.2023) verywell mind: *What Is Family Systems Therapy?* Retrieved 3.22.2024
43. Wampler, K. S., & Patterson, J. E. (2020). The importance of family and the role of systemic family therapy. *The handbook of systemic family therapy, 1*, 1-32.
44. Wall, C. R. G. (2021). Relationship over reproach: Fostering resilience by embracing a trauma-informed approach to elementary education. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 30*(1), 118-137.
45. Jerome, L., McNamee, P., Abdel-Halim, N., Elliot, K., & Woods, J. (2023). Solution-focused approaches in adult mental health research: A conceptual literature review and narrative synthesis. *Frontiers in psychiatry, 14*, 1068006. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1068006>
46. Tadros, E., & Finney, N. (2018). Structural family therapy with incarcerated families: A clinical case study. *The Family Journal, 26*(2), 253-261.
47. Kelly Freeman 14.08.2020 *How Therapy Can Help Families Be Resilient During COVID-19*, Retrieved 3.22.2023

RAZUMEVANJE KOGNITIVNIH I NEUROBIOLOŠKIH KORENA NASILNOG PONAŠANJA

Apstrakt

Među ključnim nalazima bio-psiholoških faktora nasilnog ponašanja je da mehanizmi odlučivanja o tome kako se ponašamo leže u individualnim razlikama u kognitivnim stilovima i njihovim neuronskim osnovama. Kognitivni stilovi konceptualizovani su kao stabilni stavovi, preferencije ili uobičajene strategije za određivanje tipičnih načina opažanja, razmišljanja i rešavanja problema. Jedna od teorija koja objašnjava faktore kriminalnog ponašanja je Walters-ova Teorija životnog stila (Walters, 1990; 1998). Novija neurobiološka istraživanja pružaju dokaze da kod antisocijalnih pojedinaca neuronski sistemi posreduju u manjku kognitivne kontrole (u kontekstu povećane reaktivnosti na greške u razmišljanju) usled neravnoteže između kontrolnog mehanizma u prefrontalnom korteksu i mehanizma iz limbičkog regiona. Cilj ovog rada je da predstavi neke od važnijih teorija koje objašnjavaju agresivno, nasilno ponašanje kao i najrelevantnije nalaze iz objavljenih kliničkih studija fokusiranih na neuronske deficite kao ključne izvore manjka kognitivne kontrole kod asocijalnih pojedinaca, a čime se želi doprineti naprednijem razumevanju kognitivnih i neurobioloških korena nasilnog ponašanja.

Uvod

U pokušajima da se objasne kompleksni fenomeni agresivnog ponašanja kroz naučnu istoriju nastale su brojne teorije o agresiji i sprovedena mnoga istraživanja. Za uzrocima i objašnjenjima agresivnog ponašanja tragale su mnoge nauke: biologija, psihologija, sociologija, kriminologija, genetika... Istorija bavljenja problematikom agresivnog ponašanja je u najvećoj meri istorija pokušaja da se detektuju uzroci agresivnosti. Tako da se može reći da definicije agresije zavise od teorijskih perspektiva autora, što konsekvntno dovodi do problema univerzalnog definisanja agresivnosti (Djurdjevic, 2021). Uzimajući u obzir činjenicu da nije svaka ljudska agresija nepoželjna mi smo u ovom radu agresiju operacionalizovali kao neprijateljsko, destruktivno ponašanje koje može i ne mora da bude uzrokovano frustracijom i koje služi za nanošenje štete drugom. Brojni psiholozi u definiciji agresivnosti naglašavali su ovaj konstrukt namere da se drugom nanese šteta (Richardson & Hammock, 2007; Berkowitz, 1989, Dollard et al., Buss, 1963, Ramirez i Andreau (2006), Anderson and Bushman 2002, Dahlberg & Krug 2006; Mikulincer & Shaver, 2011).

U naučnoj literaturi agresija se klasifikuje na više načina, kao na primer u odnosu na način ispoljavanja - direktna ili indirektna, verbalna ili neverbalna ili prema tome da li je agresija odgovor na provokaciju (frustraciju, stres) – kada se naziva impulsivna, reaktivna, afektivna ili je planirana, usmerena ka drugom sa ciljem nanošenja štete – instrumentalna agresija. Impulsivna agresija predstavlja normalan deo ljudskog ponašanja kada služi kao

---

¹ Akademija za humani razvoj, Beograd, Srbija

odbrambena strategija u situacijama kada postoji realna opasnost. Međutim impulsivna agresija postaje patološka onda kada su agresivni odgovori preuveličani u odnosu na emocionalnu provokaciju. Ovakvi oblici patološke impulsivne agresije ispoljene kroz nasilno ponašanje javljaju se u kontekstu povišenog emocionalnog uzbuđenja i imaju svoju osnovu u neurobiološkim mehanizmima.

U ovom radu pažnju posvećujemo novijim psihobiološkim teorijama i nalazima istraživanja koja ukazuju na vezu između nasilnog ponašanja i psiholoških i bioloških faktora. U suštini mehanizmi odlučivanja o tome kako se ponašamo leže u individualnim razlikama u kognitivnim stilovima i njihovim neuronskim osnovama.

Takođe jedno od pitanje koje razmatramo je da li se asocijalno ponašanje sa ispoljenom agresivnošću može razumeti kao stil života koji se razlikuje od drugih životnih stilova? Da li postoji "kriminalni životni stil"?

Koncept agresije

Ljudi se (kao i sve vrste kičmenjaka) rađaju sa sposobnošću da ispolje agresivnost kao odgovor na neku situaciju ali i sposobnošću da inhibiraju i kontrolišu takve reakcije. Agresija je jedan od mnogih mehanizama koji su tokom razvoja ljudske civilizacije evoluirali kako bi pomogli pojedincima da se izbore sa problemima preživljavanja. Evolucionarna istorija ljudi protkana je primerima agresije i nasilja. Za sve ljude je karakterističan jedan određen stepen „spremnosti“ na agresiju pri čemu se misli na to da će određeni stimulusi više, brže i lakše izazvati afektivne i biheviornalne odgovore, kao npr. veza frustracija-bes-agresija (Berkovitz, 1993). Ovo ne znači da posedujemo rigidne ili nepromenljive agresivne „instinkte“, već da smo sposobni da agresiju koristimo za određene adaptivne probleme sa kojima se suočavamo u određenim kontekstima. Ovu sposobnost možemo videti već u ranom detinjstvu. Na primer studije su otkrile da bebe stare nekoliko meseci pokazuju ljutite izraze lica, čak i pre bilo kakvog otvorenog agresivnog ponašanja (Stenberg & Campos, In: Stein et al., 1990). U kasnijem uzrastu deca koriste agresiju kako bi recimo uzela igračku od druge dece, ili ih izgurati sa "svoje teritorije" (Campbell et al., 2006). Takođe, deca upotrebljavaju agresiju kako bi uspostavila društvenu hijerarhiju (Wrangham & Peterson, 1996; Ross, Humphries & Cunha, 2019). Međutim, istraživanja su pokazala da deca u ranom uzrastu razvijaju i inhibitorne mehanizme koji im omogućavaju da potisnu agresiju kada je to potrebno. U jednoj zanimljivoj studiji o tome kako deca ulažu napor da regulišu svoje agresivno ponašanja posmatrana su deca predškolskog uzrasta i otkriveno da su deca koja su se igrala zajedno bez nastavnika u sobi bila manje agresivna od dece koja su se igrala u prisustvu nastavnika (Besevegis & Lore, 1983).

Dakle, ono što nas najjasnije razlikuje od životinja je naša sposobnost da svoje ponašanje brzo prilagodimo zahtevima situacije. Za ovu našu sposobnost zaslužni su složeni kognitivni procesi. Tako je ljudsko biće jedinstveno po sposobnosti da koristi više mentalne procese da posreduju između raznih primarnih impulsa i ponašanja kojima postiže postavljene ciljeve. "Samo čovek može da bude okružen hranom i da bira da se odupre instinktu za jelo do tačke teške pothranjenosti ili smrti, ili da živi u celibatu uprkos prisustvu seksualnih nagona" (Gannon et al., 2009).

Agresija je kao primarni nagon, deo ljudske prirode, i dok dobar deo pojedinaca živi mirnim životom bez ispoljavanja ekstremne agresije ili nasilja neki pojedinci se odlikuju snažnim agresivnim impulsima i njihov život je ispunjen nasiljem. Sposobnost pojedinca da smanji ili eliminiše uticaj agresivnih impulsa na sopstveno ponašanje zavisi od njegovih kognitivnih resursa. Isto tako kognitivni procesi mogu biti mehanizam kojim se agresivne

sklonosti pojačavaju. Istraživanja govore da ljudi koji žive u nasilnom okruženju imaju internalizovano verovanje da je svet neprijateljsko mesto i razvijaju skript da je nasilno ponašanje način za rešavanje sukoba (Hughes & Hasbrouck, 1996; Lochman & Dodge, 1994). Mnogostruko povećana učestalost i intenzitet agresivnih ponašanja rezultira hroničnim potiskivanjem prosocijalnih instinkata (Anderson & Bushman, 2002). Upravo taj ekstremni oblik agresije koji opisujemo kao nasilje predstavlja društveni problem. Za razumevanje prirode ljudske agresije i nasilja, mi ćemo u nastavku dati kratak pregled onih teorija koje polaze od toga da je agresija, obično instinktivna po prirodi, u velikoj meri posredovana kognicijom (Bartholov, Sestir & Davis, 2005; Dodge, 2014).

U okviru psihologije temelj za razumevanje agresije tokom vremena se menjao kroz razna naučna objašnjenja i teorijske modele. Jedna od ranih dominantnih naučnih paradigmi o agresiji bila je ona koja agresiju objašnjava kroz imitaciju i socijalno učenje. Ova paradigma može se pratiti od Bandurinog eksperimenti sa bo-bo lutkama u kom su deca imitirala agresivno ponašanje prema neživoj bo-bo lutki viđeno u video snimku (Bandura, 1965). Bandura je smatrao da se ljudi ne rađaju sa repertoarima agresivnog ponašanja, već ih tokom života nauče (Schmalleger, 2012). Ovo polazište je, posmatrano iz perspective kriminologije, slično je Tardevoj Teoriji imitacije, da je kriminalno ponašanje naučeno ponašanje. Van Calster, P., & Schuilenburg, 2010). Kako je verovao Tarde u osnovi svakog društva leži imitacija, odnosno težnja ljudi da svoje ponašanje oblikuju prema ponašanju drugih ljudi. Tri zakona imitacije prema ovoj teoriji su da pojedinci imaju tendenciju da imitiraju osobe iz bliskog okruženja, da imitacija uvek ide odozdo na gore (siromašni imitiraju bogate, deca roditelje) i da novonaučeni obrasci ponašanja imaju tendenciju da zamene stare. Ova teorija je imala uticaj na neke savremene sociološke škole o učenju kriminalnog ponašanja.

Socio-kognitivne teorije i agresivnost

Iz osnovnog modela teorije socijalnog učenja razvijene su nove socijalno-kognitivne teorije agresije koje uzroke agresivnosti objašnjavaju interakcijom personalnih, kognitivnih, bihevioralnih i sredinskih faktora (Anderson & Bushman, 2002.). Ovo znači da različite situacije stimulišu i emocije i spoznaje, a zatim i ponašanje i povezuju ih.

U osnovi socijalno-kognitivnih teorijskih modela je pretpostvka da je socijalno ponašanje pod kontrolom unutrašnjih procesa samo-regulacije, tako da ove teorije opisuju proces razvoja i mehanizme učenja koji su u osnovi ponašanja. Socijalno ponašanje zavisi od toga kako osoba interpretira određeni događaj koji se aktuelno dešava, uključujući uverenja o tipičnom načinu reagovanja, percipirane kapacitete za drugačiji način reagovanja i očekivanja vezana za verovatnoću ishoda. Ove kognicije obezbeđuju osnovu za stabilnost i specifičnost ponašanja tokom vremena i u različitim situacijama. Prema teoriji kognitivne obrade informacija brojni ključni kognitivni procesi su povezani sa agresijom. Oni se mogu podeliti u dve široke kategorije. U prvu kategoriju spada kodiranje i interpretacija znakova, kako unutrašnjih tako i eksternih a u drugu traženje odgovora, evaluacija i nakon nje odluka. Na ove procese utiču individualni faktori (kao npr. impulsivnost, uzbuđenje), situacioni faktori (kao npr. averzivni stimulansi) i kontekstualni faktori (kao što su norme ponašanja u zajednici). Dalje, kognitivni procesi mogu da se dešavaju na kontrolisan način pod određenim okolnostima (npr situacije koje dozvoljavaju svesno i namerno planiranje) ili se mogu pojaviti na automatski način sa malom potražnjom za kognitivnim resursima ili izvršnim procesa (Shiffrin & Schneider, 1977).

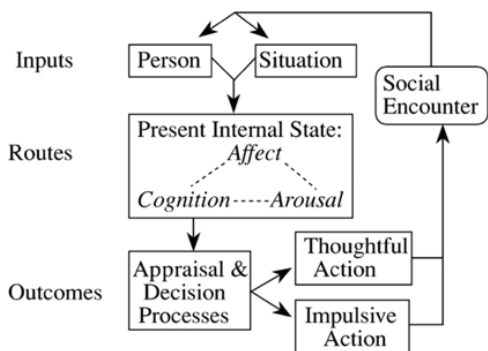
Izvršne kognitivne funkcije važne su u samoregulaciji misli, akcija i emocija, i prema mnogim istraživanjima deficit u razvoju kognitivnih funkcija nađen je kao glavni faktor razvoja i upornog održavanja impulsivnog agresivnog ponašanja (Brocki & Bohlin; Séguin et al., 2004;

Moffitt & Henry, 1989; Séguin et al., 2002.; Stanford et al., 2003), posebno u adolescenciji (Séguin & Zelazo, 2005).

Model opšte agresije

Jedna od najšire prihvaćenih socijalno-kognitivnih teorija koja objašnjavaju fenomen agresije svakako je socijalno kognitivna teorijska paradigma društvenog učenja o agresiji, opisana kroz model opšte agresije (General Aggression Model - GAM). Prema Modelu opšte agresije postoje dve vrste faktora koji deluju na agresiju, a to su proksimalni faktori (faktori koji deluju u trenutnoj situaciji) i distalni faktori (faktori koji se javljaju tokom dužeg vremenskog perioda). Distalni faktori bi zapravo predstavljali kombinaciju bioloških i socijalnih uticaja na ličnost, dok su proksimalni faktori situacioni modifikatori i modifikatori životne sredine, kombinuju se i utiču na proksimalne faktore, koji zatim dovode do agresije. Model naglašava tri kritične faze u razumevanju jednog epizodnog ciklusa agresije: (1) inputi osobe i situacije, (2) prisutna unutrašnja stanja (spoznaja, uzbuđenje, afekt, uključujući moždanu aktivnost) i (3) ishode, tj. procese ocenjivanja i donošenja odluka. Ishod agresije može da utiče na odgovor okoline i buduće cikluse agresije, proizvodeći tako ciklus eskalacije nasilja (mehanizam povratne sprege – Model opšte agresije prikazan na slici 1) (Anderson & Bushman, 2002; Anderson, Buckley & Carnagey, 2008; DeVall & Anderson, 2011)

Slika 1. Model opšte agresije (Anderson & Bushman, 2002)

Model opšte agresije predstavlja sveobuhvatan okvir za razumevanje agresije jer opisuje kako faktori ličnosti i faktori sredine utiču na formiranje kognicije, afekta i uzbuđenja što dalje utiče na proces procene i odlučivanja, a što zauzvrat povećava ili smanjuje verovatnoću za agresivne ili neagresivne oblike ponašanja. Faktori ličnosti obuhvataju sve karakteristike koje osoba unosi u situaciju, kao npr osobine ličnosti, stavovi, uverenja, vrednosti, genetske predispozicije. Faktori ličnosti koji čine osnovu individualnih razlika imaju tendenciju da budu prilično stabilni i tokom vremena i u različitim situacijama, sve dok osoba dosledno koristi iste šeme, skripte i druge strukture znanja (Allen, Anderson & Bushman, 2018).

Neki faktori ličnosti mogu biti identifikovani kao faktori rizika za pojavu agresivnog ponašanja, kao npr: nestabilno samopoštovanje, narcizam, negativna slika o sebi, pozitivni stavovi prema agresiji, amoralnost i opravdanje nasilja, agresivni skript ponašanja, niska samokontrola i sklonost ispoljavanju besa, određeni poremećaji ličnosti, visok neuroticizam,

niska savesnost (DeWalt & Anderson, 2011; Anderson & Carnagey, 2004; Gilbert & Daffern, 2011).

Faktori sredine isto kao i faktori ličnosti utiču na agresiju tako što utiču na spoznaju, afekt i uzbuđenje. Pomenućemo neke faktore sredine za koje su brojne studije dokazale da utiču na pojavu agresije:

- izloženost nasilju - televizija, filmovi ili video igre (Anderson & Dill 2000, Bushman, 1998)
- interpersonalna provokacija (uvrede ili drugi oblici verbalne agresije, fizička agresija) - kao najčešći pojedinačni uzrok ljudske agresije (Berkovitz 1993, Geen 2001; Cowie et al., 2002)
- frustracija – vezana najčešće za osujećenje nekog cilja
- Bol i nelagoda - čak i nesocijalni averzivni uslovi (npr. visoke temperature, glasni zvukovi, neprijatni mirisi) povećavaju agresiju (Berkovitz, 1993; Anderson et al., 2000).
- Intoksikacija alkoholom ili drogom - efekti ovih supstanci su pre indirektni nego direktni. U prisustvu droga ili alkohola faktori kao što su provokacija, frustracija, prisustvo oružja mnogo će jače delovati (Bushman, 2002.).
- Preteći stimulansi ili stimulansi koji izazivaju strah
- Socijalno odbacivanje,
- Lose raspoloženje.

Prema Modelu opšte agresije ukoliko je broj faktora rizika za agresiju veći (svejedno da li su to faktori ličnosti ili sredine) verovatnoća za pojavu agresivnosti se povećava. Tako na primer ako se osoba koja smatra da je agresija normalna i poželjna nađe u situaciji koju smatra provokacijom velika je verovatnoća da će se ponašati agresivno.

Faktori sredine kao ulazne varijable mogu uticati na formiranje agresivnih misli, koje ukoliko se ponavljaju postaju deo kognitivnog skripta (scenarija) i aktiviraju se u svakom trenutku kada osoba proceni nešto u okruženju kao neprijateljsko. Skripte služe za organizovanje individualnog razumevanja date situacije, uključujući željene odgovore i verovatne posledice, one zapravo služe kao nekakvi vodiči za ponašanje (Huesmann, 1988.). Teorija kognitivnih šema (skripta) fokusira se na ulogu ovih kognitivnih skripti u oblikovanju ponašanja (Huesmann, 1998). Skripte su nizovi ponašanja i njihovih očekivanih ishoda. Tako će osobi koja ima agresivnije skripte u određenim društvenim situacijama agresivno ponašanje biti uobičajen odgovor (Huesmann & Reynolds, 2001). Pretpostavka ove teorije je da se skripte stiču kroz direktne i indirektne procese društvenog učenja (ranije pomenut primer Bandurinog eksperimenta). Dakle, ako vidimo da drugi uspevaju kroz agresiju, možda ćemo kodirati agresivno ponašanje kao efektivni odgovor na uočene provokacije drugih. Posebno je značajno znati da ako pojedinac tokom svog formativnog razvoja viđa visok nivo neprijateljstva ili agresije u okruženju verovatno je da će biti skloniji kognitivnoj šemi da je agresija normalan odgovor i samim tim će razviti niže inhibicije prema agresivnom ponašanju uopšte (Shahinfar, Kupersmidt & Matza, 2001.). Istraživanja su dokazala da ispoljeni nivoi agresije u detinjstvu (na uzrastu između šest i devet godina) ostaju prilično stabilni i u odraslom dobu i najveći su pojedinačni prediktor agresije odraslih (Huesmann et al., 1984.; Huesmann & Guerra 1997.). Naime, s obzirom da kognitivne skripte služe pojednostavljenju kognitivnog procesa, u mnogim slučajevima određeni odgovor (skripta) postaje dominantan ili automatski. Tako će agresivniji pojedinci verovatno imati dobro povezanu mrežu skripti koje uključuju agresiju kodiranu u memoriji i manje dobro povezanu mrežu neagresivnih skripti ili skripti za inhibiciju agresije. Međutim i kada je neprijateljski skript kodiran i dostupan, on se neće koristiti ako

takvo ponašanje osoba smatra neprihvatljivim. Usvajanje kognitivnih šema o prikladnom i neprikladnom ponašanju u velikoj meri je oblikovano normativnim verovanjima.

Ovde treba pomenuti i sposobnost čoveka da drugoj osobi pripiše određena mentalna stanja odnosno da prepozna misli, želje i namere drugog kao i da predvidi ili objasni njegova ponašanja govori o čemu govori Teorija uma (Carlson, Koenig & Harms, 2013; Lee & Hoaken, 2007). Prema Flavell razvoj kognitivnih veština na osnovu kojih pojedinac predviđa nečije ponašanje: (Flavell, 1999.) može se opisati kroz četiri koraka (1) prihvatanje da druga osoba u određenoj situaciji može imati drugačiju perspektivu; (2) zaključivanje o mentalnom stanju druge osobe u odnosu na sopstveno; (3) praćenje promena u okruženju i u ponašanju drugih tako da se izvrši odgovarajuće prilagođavanje sopstvenih ideja o mentalnom stanju druge osobe i na kraju (4) zaključivanje o ponašanju drugog zasnovano na ovim pretpostavljenim mentalnim stanjima. Distorzije u bilo kojoj od ovih kognitivnih veština dovodi do pogrešne percepcije o tome šta druga osoba misli i planira.

Neurobiološki model agresivnosti

Iako su studije Milgrama i Zimbarda² pružile jasne dokaze o ulozi socijalnih situacija u uticaju na agresivno ponašanje, ipak postoje velike individualne razlike u sklonosti ka nasilju i agresiji, čak i pod ovim ekstremnim okolnostima (Tuvblad & Baker, 2011.). Tako neke od studija blizanaca i usvojene dece dokazuju da je stepen ispoljene agresije u velikoj meri zavistan od genetske sklonosti ka agresiji, odnosno da će se pojedinci koji imaju genetsku predispoziciju ka agresiji, snažnije ispoljiti agresiju u nekim situacijama (Waldman & Rhee, 2002.). Pregled literature iz ove oblasti upućuje na zaključak s kojim se većina istraživača slaže, a to je da i genetski uticaj i uticaj okoline daju važan doprinos individualnim razlikama u asocijalnom ponašanju (Carey, 2014; Gottesman & Goldsmith, 2013; Moffitt, 2017). Zaključci istraživanja koja su pokušala da nađu odgovor na pitanje koji to određeni geni pojedinaca i koji faktori rizika iz okoline leže u osnovi asocijalnog ponašanja vrlo su heterogeni. Izvesno da ni blizanačke studije ne mogu u dovoljnoj meri dati relevantne zaključke, jer su genetski i ekološki uticaji čvrsto izmešani u porodicama (Đurđević, 2021). Metaanalize genetskih blizanačkih i adoptivnih studija koje su istraživale genetski uticaj na asocijalno ponašanje pružile su dokaze da su genetski uticaji na kriminalno ponašanje niski, odnosno da genetski uticaji u asocijalnom ponašanju čine do 50% varijanse (Walters, 1992; Mason & Frick, 1994; Miles & Carey, 1997). Adoptivne studije (usvojene dece) se mogu smatrati respektabilnim jer imaju veću sposobnost razdvajanja genetskih uticaja i uticaja okoline, tako da se istovremeno procenjuje uticaj oba ova faktora. Jedna retrospektivna studija blizanaca (koja je obuhvatila preko 2 000 blizanaca) dokazala je hipotezu da u osnovi poremećaja ponašanja značajan udeo dele genetski uticaji i uticaji okoline, pokazujući da tri socioemocionalne dimenzije (prosocijalnost, negativna emocionalnost i odvažnost) značajno doprinose pojavi kriminalnog ponašanja. Ovakva i slična istraživanja snažno se preklapaju sa novim perspektivama heterogene etiologije prestupničkog ponašanja (Waldman et al., 2011.).

---

² Eksperimenti Stenlija Milgrama (Stanley Milgram) su pokazali da većina ljudi u prisustvu strogo autoriteta i oslobođani od lične odgovornosti pokazuje izuzetno agresivno ponašanje koje drugima može da nanese štetu (McLeod, 2007). A eksperiment u zatvoru Stanford je pokazao da se sklonost ka nasilju i agresiji može izazvati u situacijama kada se pojedincima ponudi legitimna ideologija i moć, kao i da takvo autoritarno ponašanje može da proizvede, kod onih nad kojima se sprovodi, impresivnu podređenost, poslušnost (Zimbardo, Maslach & Haney, 1999.).

Što se tiče novijih istraživanja u genetici i biohemiji, ona sugeriraju da genetski faktori mogu povećati rizik od kriminalnog ponašanja kroz epigenetske promene izazvane životnom sredinom kao faktorom rizika (Tremblay, 2010). Poslednjih godina razvijena su mnoga istraživanja iz jedne nove psihološke discipline – „genetike ponašanja“, koja je integrisala koncepte bihevioralne nauke i genetike, sugerirajući značaj biosocijalne perspektive u kriminologiji. Kriminološka istraživanja koja polaze iz biosocijalne perspektive pokazuju da genetski faktori mogu biti povezani sa početkom kriminalnog ponašanja, ali samo uz prisustvo određenih ekoloških rizika (tj. interakcija gen – okolina)(Caspi et al., 2002; Tremblay, 2010).

Novije epigenetske studije pružaju čvrste dokaze da faktori rizika koji su povezani sa majkom i kvalitetom prenatalnog života deteta imaju svoj uticaj na razvoj mozga deteta i mogu dovesti do javljanja eventualnih problema u razvoju mozga, što kasnije može dovesti do problema samokontrole. Dakle, kvalitet prenatalnog života utiče na ekspresiju gena koji su neophodni za normalan razvoj ljudskog mozga (Meaney, 2010.).

Takođe, skorašnje longitudinalne studije muškaraca i žena iz niskog socioekonomskog okruženja pokazuju da oni sa hroničnim doživljavanjem fizičke agresije tokom detinjstva imaju različitu ekspresiju gena i različito funkcionisanje mozga u poređenju sa pojedincima iz iste socijalne sredine, ali koji nisu doživeli fizičko nasilje (Morizot & Kazemian, 2014; Guillemin i dr., 2014; Provencal et al., 2013.).

U svom objašnjenju uzroka kriminalnog ponašanja čuveni psiholog Ajzenk je predisponiranost ka činjenju zločina objasnio kao rezultat interakcije tri glavne psihološke osobine: neuroticizam, ekstroverzija i psihotičnost. Osobe koje vrše krivična dela poseduju visoko izražene sve tri dimenzije ličnosti (Eysenck & Eysenck, 1977), a objašnjenje za impuslivo ponašanje leži u interakciji visoke ekstroverzije i visokog neuroticizma, dok je visok psihotičizam u najvećem obimu odgovoran za brutalnu agresivnost, amoralnost, nedostatak empatije, psihopatske sklonosti. Ajzenk je zastupao hipotezu da kombinacija genetskih faktora, socijalnih faktora i crta ličnosti dovodi do pojave različitih tipova kriminala i zaključio da se različite vrste prestupa mogu predvideti na osnovu ove konstelacije faktora.

Sve relevantnija oblast istraživanja fokusira se na neurološke razlike između impulsivnih, nasilnih prestupnika i opšte populacije. Naime, brojna istraživanja pokazuju da postoji značajna korelacija između niske aktivnosti frontalnog režnja i nesposobnosti da se inhibira impulsivnost uopšte a posebno agresivno ponašanje (Hjuston et al., 2004; Matias et al., 2007.). Agresivni odgovori na spoljašnje stimulse, a bez adekvatnih uviđanja posledica ponašanja nastaju usled neravnoteže između kontrolnog mehanizma u prefrontalnom korteksu (zadužen za procenu, moduliranje ili potiskivanje agresivnog ponašanja sa negativnim posledicama i mehanizma iz limbičkog regiona, u kom se nalaze amigdala i insula (zadužene za obradu emocionalnog doživljaja). Što se tiče prvog mehanizma, frontalnog korteksa, kod pojedinaca sa višim nivoom agresije uočeni su sniženi odgovori frontalnog režnja i manje efikasna kognitivna obrada agresivnih stimulansa nego kod „normalnih“ pojedinaca (Surguy & Bond, 2006.). Novije neuroimidžing studije koje proučavaju oštećenja određenih regiona mozga nalaze i razlike u zapreminama i oblicima moždanih struktura kod određenih pojedinaca. Tako je uočeno postojanje smanjenja, asimetrije i strukturnih promena u prefrontalnom korteksu kod asocijalnih subjekata, zatim osoba sa antisocijalnim poremećajem ličnosti i onih sa graničnim poremećajem ličnosti (Hazlett et al., 2005; Raine et al., 2004; Narayan et al., 2007.).

Što se tiče drugog mehanizma - limbičkog sistema, abnormalnost ovih struktura značajne su kod pojedinaca koji ispoljavaju impulsivnu agresiju i nasilje. Rezultati studija pokazuju veću aktivaciju amigdale i insule kod nasilnih osoba, u odnosu na nenasilne pojedince (Koenigsberg et al., 2007.).

Nalazi istraživanja dokazali su i povezanost abnormalnosti u funkcionisanju hipotalamusa i agresije kod počinitelaca nasilja u porodici George et al.,2004; Gobrogge, Liu, Jia & Wang 2007.) i abnormalnosti u funkciji hipokampusa kod antisocijalnih i nasilnih subjekata (Raine et al., 2004; Gregg & Siegel, 2001; Blair, 2016).

Kriminalni životni stil

Razumevanje kognitivnih osnova ljudskog ponašanja integrisano je i u Voltersovoj (Walters, 1990.) teoriji kriminalnog životnog stila, u okviru koje se prestupnik posmatra kroz svojevrсни eklektički pristup razlozima zbog čega neko uopšte čini krivična dela, čak i više puta bez obzira na svest o kazni. U teoriji kriminalnog životnog stila ističu se tri kognitivna koncepta: 1) koncept modelovanja ljudskog ponašanja na osnovu motivacije ili procene budućih događaja (da li je očekivan ishod od bavljenja određenim ponašanjem nagrada ili kazna) i 2) koncept samoefikasnosti, definisan kao nivo verovanja u uspeh izvođenja određenog ponašanja i 3) pretpostavka koju ljudi imaju u odnosu na to šta će njihovo ili tuđe ponašanje proizvesti. Kognitivni aspekt kriminalnog stila razmišljanja počiva na nizu izraženih kognitivnih grešaka koje dovode do kriminalnog ponašanja. Pod pojmom životni stil Volters podrazumeva skup odluka, ponašanja i načina razmišljanja koji onemogućuju pojedincu da jasno vidi situaciju u kojoj se nalazi, a istovremeno mu dopuštaju da nastavi sa destruktivnim ponašanjem i pored negativnih posledica koje zbog toga trpi. U originalnom modelu kriminalnog životnog stila, Valters je predložio sistem od osam stilova razmišljanja, da bi kasnije definisao četiri stila ponašanja iz kojih se može odrediti kriminalni način života: neodgovornost, samozadovoljstvo, međuljudska nametljivost i kršenje društvenih pravila. Prvi stil ponašanja, neodgovornost, podrazumeva neispunjavanje društvenih obaveza i odgovornosti (kod kuće, škole, posla, u zajednici). Samozadovoljstvo je okarakterisano kao težnja za trenutnim zadovoljenjem neke potrebe (na primer potreba za drogom i alkoholom, seksom, kockanjem, šopingom). Treći stil života je kršenja prava i ličnog prostora drugih ljudi određenom interpersonalnom nametljivošću koja se izražava i u vidu kriminalne aktivnosti (krivična dela nad drugim licima) i u svakodnevnom životu (psihološka agresija usmerena ka onima sa kojima se dolazi u kontakt). Kršenje društvenih pravila (nepoštovanje zakona, propisa, pravila) je četvrti i poslednji stil ponašanja koji se koristi za definisanje kriminalnog načina života (Walters, 2017.).

Neobuzdani životni stil, ispitivan je u brojnim istraživanjima kriminalne populacije. Đurđević je u svom istraživanju ispitivanja razlika između kriminalne i nekriminalne populacije koristeći kao jednu od varijabli hedonistički životni stil (definisan kao nemogućnost odlaganja zadovoljstva) dokazala supstancijalnu korelaciju varijable agresivnost i varijable hedonizam u grupi prestupničke populacije Naime, rezultati su pokazali da paralelno sa porastom agresivnosti raste i potreba za neposrednim i neodložnim zadovoljavanjem potreba, za uživanjima u trenutnim zadovoljstvima, za neobuzdanim ispunjavanjem sopstvenih želja na uštrb drugih ljudi (Đurđević, 2016; 2017.).

Zaključak

U velikom broju bihejvioralnih i neurobioloških studija dokazana je pretpostavka da nasilne osobe pokazuju manjak kognitivne kontrole u kontekstu povećane reaktivnosti na znakove kazne i/ili nagrade. Ova pretpostavka je podržana nalazima kod antisocijalnih prestupnika kod kojih je pronađen smanjen volumen sive materije i kompromitovana aktivacija u dorsolateralnom prefrontalnom korteksu. S obzirom da je ovaj region mozga važan za inhibiciju sebičnih ili na drugi način neprilagođenih odgovora na određene situacije, usledili su zakljuci da poremećaji u funkcionisanju ovog dela mozga dovode do teškoća u poštovanju normi, odnosno ometaju prosocijalno ponašanje i poštovanje društvenih normi. Životni stil kao skup kognitivnih uverenja takođe utiče na to da li će se pojedinac ponašati prosocijalno ili antisocijalno u odnosu na socijalne norme. Estrapolirani zaključci mogu poslužiti kao orijentir za buduća istraživanja odnosa agresivnosti i životnog stila kod različitih segmenata populacije, a u cilju smanjenja nasilja i njegovih štetnih posledica.

Lista referenci

- Allen, J. J., Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current opinion in psychology*, 19, 75-80.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, 53(1), 27-51.
- Anderson, C. A., Buckley, K. E., & Carnagey, N. L. (2008). Creating your own hostile environment: A laboratory examination of trait aggressiveness and the violence escalation cycle. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(4), 462-473.
- Anderson, C. A., & Carnagey, N. L. (2004). Violent evil and the general aggression model. *The social psychology of good and evil*, 168, 192.
- Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of personality and social psychology*, 78(4), 772.
- Anderson, C. A., Anderson, K. B., Dorr, N., DeNeve, K. M., & Flanagan, M. (2000). Temperature and aggression. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 32, pp. 63-133). Academic Press.
- Allen, J. J., Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2018). The general aggression model. *Current opinion in psychology*, 19, 75-80.
- Bandura, A. (1965). Influence of models' reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses. *Journal of personality and social psychology*, 1(6), 589.
- Bartholow, B. D., Sestir, M. A., & Davis, E. B. (2005). Correlates and consequences of exposure to video game violence: Hostile personality, empathy, and aggressive behavior. *Personality and social psychology bulletin*, 31(11), 1573-1586.
- Besevegis, E., & Lore, R. (1983). Effects of an adult's presence on the social behavior of preschool children. *Aggressive Behavior*, 9(3), 243-252.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences, and control*. McGraw-Hill Book Company.
- Buss, A. H. (1963). Physical aggression in relation to different frustrations. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(1), 1.
- Blair, R. J. (2016). The neurobiology of impulsive aggression. *Journal of child and adolescent psychopharmacology*, 26(1), 4-9.
- Bushman, B. J. (1998). Priming effects of media violence on the accessibility of aggressive constructs in memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(5), 537-545.
- Bushman, B. J. (2002). Effects of alcohol on human aggression: Validity of proposed explanations. *Recent Developments in Alcoholism: Volume 13: Alcohol and Violence-Epidemiology Neurobiology Psychology Family Issues*, 227-243.
- Brocki, K. C., & Bohlin, G. (2004). Executive functions in children aged 6 to 13: A dimensional and developmental study. *Developmental neuropsychology*, 26(2), 571-593.

- Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., Poe, M. D., & NICHD Early Child Care Research Network. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(8), 791-800.
- Carlson, S. M., Koenig, M. A., & Harms, M. B. (2013). Theory of mind. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 4(4), 391-402.
- Carey, G. (2014). Family and genetic epidemiology of aggressive and antisocial behavior. In *Aggression and Violence* (pp. 3-21). Psychology Press.
- Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W., ... & Poulton, R. (2002). Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297(5582), 851-854.
- Cowie, H., Naylor, P., Rivers, I., Smith, P. K., & Pereira, B. (2002). Measuring workplace bullying. *Aggression and violent behavior*, 7(1), 33-51.
- DeWall, C. N., & Anderson, C. A. (2011). The general aggression model. In P. R. Shaver & M. Mikulincer (Eds.), *Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences* (pp. 15–33). American Psychological Association.
- Dollard, J., Miller, N., Doob, L., Mower, O., Sears, R., Ford, C., ... & Sollenberger, R. (1939). Frustration and Aggression. London: H. Milford. *Oxford University Press*, 27, 209.
- Dodge, K. A. (2014). A social information processing model of social competence in children. In *Cognitive perspectives on children's social and behavioral development* (pp. 85-134). Psychology Press.
- Đurđević, S., Šapić, R., & Daruši, D. (2016, March). Examination of correlation between personality traits and value orientations of perpetrators of criminal acts.“. In *International scientific conference “Archibald Reiss Days “, Thematic conference proceedings of international significance* (Vol. 3, pp. 120-129). UDC: 343.95
- Đurđević, S. (2017) *Life-style as predictor of differences between criminals and petty offenders*, Тематски зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем “Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави”, Том 1, Криминалистичко-полицијска академија, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу и Фондација “Ханс Зајдел”, Београд, стр. 227-247(2017) ISBN978-86-7020-385-3
- Đurđević, S., *Ličnost, vrednosti i kriminal*, Visoka škola socijalnog rada, Beograd 2021, br.str. 204 ISBN 978-86-81394-32-8
- Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1977). Personality differences between prisoners and controls. *Psychological Reports*, 40(3c), 1023-1028.
- Flavell, J. H. (1999). Cognitive development: Children's knowledge about the mind. *Annual review of psychology*, 50(1), 21-45.
- Gannon, T. A., Ward, T., Beech, A. R., & Fisher, D. (Eds.). (2009). *Aggressive Offenders' Cognition: Theory, Research, and Practice*. John Wiley & Sons.

- Gilbert, F., & Daffern, M. (2011). Illuminating the relationship between personality disorder and violence: Contributions of the General Aggression Model. *Psychology of Violence, 1*(3), 230.
- George, D. T., Rawlings, R. R., Williams, W. A., Phillips, M. J., Fong, G., Kerich, M., ... & Hommer, D. (2004). A select group of perpetrators of domestic violence: evidence of decreased metabolism in the right hypothalamus and reduced relationships between cortical/subcortical brain structures in position emission tomography. *Psychiatry Research: Neuroimaging, 130*(1), 11-25.
- Gobrogge, K. L., Liu, Y., Jia, X., & Wang, Z. (2007). Anterior hypothalamic neural activation and neurochemical associations with aggression in pair-bonded male prairie voles. *Journal of Comparative Neurology, 502*(6), 1109-1122.
- Gottesman, I. I., & Goldsmith, H. H. (2013). Developmental Psychopathology of Antisocial Behavior: Inserting Genes Into its Ontogenesis and Epigenesis. In *Threats To Optimal Development* (pp. 85-120). Routledge.
- Geen RG. 2001. *Human Aggression*. Taylor & Francis. 2nd ed.
- Gregg, T. R., & Siegel, A. (2001). Brain structures and neurotransmitters regulating aggression in cats: implications for human aggression. *Progress in neuro-psychopharmacology and biological psychiatry, 25*(1), 91-140.
- Hazlett, E. A., New, A. S., Newmark, R., Haznedar, M. M., Lo, J. N., Speiser, L. J., ... & Buchsbaum, M. S. (2005). Reduced anterior and posterior cingulate gray matter in borderline personality disorder. *Biological psychiatry, 58*(8), 614-623.
- Hughes, J. N., & Hasbrouck, J. E. (1996). Television violence: Implications for violence prevention. *School Psychology Review, 25*(2), 134-151.
- Huesmann, L. (1988). An information processing model for the development of aggression. *Aggressive behavior, 14*(1), 13-24.
- Huesmann, L. R. (1998). The role of social information processing and cognitive schema in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. In *Human aggression* (pp. 73-109). Academic Press.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Lefkowitz, M. M., & Walder, L. O. (1984). Stability of aggression over time and generations. *Developmental psychology, 20*(6), 1120.
- Huesmann, L. R., & Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of personality and social psychology, 72*(2), 408.
- Huesmann, L. R., & Reynolds, M. A. (2001). Cognitive processes and the development of aggression. In A. C. Bohart & D. J. Stipek (Eds.), *Constructive & destructive behavior: Implications for family, school, & society* (pp. 249-269). American Psychological Association.
- Houston, R. J., Stanford, M. S., Villemarette Pittman, N. R., Conklin, S. M., & Helfritz, L. E. (2004). Neurobiological correlates and clinical implications of aggressive subtypes. *Journal of Forensic Neuropsychology, 3*(4), 67-87.

- Koenigsberg, H. W., Provovhnik, I., Lee, H., Pizzarello, S., New, A. S., & Siever, L. J. (2007, April). Neural correlates of the processing of negative and positive social scenes in borderline personality disorder. In *Biological Psychiatry* (Vol. 61, No. 8, pp. 104S-104S).
- Lee, V., & Hoaken, P. N. (2007). Cognition, emotion, and neurobiological development: Mediating the relation between maltreatment and aggression. *Child maltreatment*, *12*(3), 281-298.
- Lochman, J. E., & Dodge, K. A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of consulting and clinical psychology*, *62*(2), 366.
- Mason, D. A., & Frick, P. J. (1994). The heritability of antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *16*, 301-323.
- Mathias, C. W., Stanford, M. S., Marsh, D. M., Frick, P. J., Moeller, F. G., Swann, A. C., & Dougherty, D. M. (2007). Characterizing aggressive behavior with the Impulsive/Premeditated Aggression Scale among adolescents with conduct disorder. *Psychiatry research*, *151*(3), 231-242.
- McLeod, S. A. (2007). The Milgram experiment. *Simply Psychology*.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2011). Attachment, anger, and aggression. In P. R. Shaver & M. Mikulincer (Eds.), *Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences* (pp. 241–257). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12346-013>
- Miles, D. R., & Carey, G. (1997). Genetic and environmental architecture on human aggression. *Journal of personality and social psychology*, *72*(1), 207.
- Meaney, M. J. (2010). Epigenetics and the biological definition of gene× environment interactions. *Child development*, *81*(1), 41-79.
- Moffitt, T. E., & Henry, B. (1989). Neuropsychological assessment of executive functions in self-reported delinquents. *Development and Psychopathology*, *1*(2), 105-118.
- Moffitt, T. E. (2017). *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy* (pp. 69-96). Routledge.
- Morizot, J., & Kazemian, L. (2014). 1 Introduction: Understanding Criminal and Antisocial Behavior Within a Developmental and Multidisciplinary Perspective. In *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications* (pp. 1-16). Cham: Springer International Publishing.
- Narayan, V. M., Narr, K. L., Kumari, V., Woods, R. P., Thompson, P. M., Toga, A. W., & Sharma, T. (2007). Regional cortical thinning in subjects with violent antisocial personality disorder or schizophrenia. *American Journal of Psychiatry*, *164*(9), 1418-1427.
- Provencal, N., Suderman, M. J., Caramaschi, D., Wang, D., Hallett, M., Vitaro, F., ... & Szyf, M. (2013). Differential DNA methylation regions in cytokine and transcription factor genomic loci associate with childhood physical aggression. *PLoS one*, *8*(8), e71691.

- Raine, A., Ishikawa, S. S., Arce, E., Lencz, T., Knuth, K. H., Bihrlé, S., ... & Colletti, P. (2004). Hippocampal structural asymmetry in unsuccessful psychopaths. *Biological psychiatry*, 55(2), 185-191.
- Richardson, D. S., & Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and violent behavior*, 12(4), 417-426.
- Ross, A. H., Humphries, A., & Cunha, E. (2019). The pattern of violence and aggression. In *Dismemberments* (pp. 183-194). Academic Press.
- Séguin, J. R., Arseneault, L., Boulerice, B., Harden, P. W., & Tremblay, R. E. (2002). Response perseveration in adolescent boys with stable and unstable histories of physical aggression: The role of underlying processes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(4), 481-494.
- Séguin, J. R., Nagin, D., Assaad, J. M., & Tremblay, R. E. (2004). Cognitive-neuropsychological function in chronic physical aggression and hyperactivity. *Journal of Abnormal Psychology*, 113(4), 603.
- Séguin, J. R., & Zelazo, P. D. (2005). Executive Function in Early Physical Aggression. In R. E. Tremblay, W. W. Hartup, & J. Archer (Eds.), *Developmental origins of aggression* (pp. 307–329). The Guilford Press.
- Stanford, M. S., Houston, R. J., Villemarette-Pittman, N. R., & Greve, K. W. (2003). Premeditated aggression: Clinical assessment and cognitive psychophysiology. *Personality and individual differences*, 34(5), 773-781.
- Stein, N. L., Leventhal, B., & Trabasso, T. (Eds.). (1990). *Psychological and biological approaches to emotion*. Psychology Press.
- Shiffrin, R. M., & Schneider, W. (1977). Controlled and automatic human information processing: II. Perceptual learning, automatic attending and a general theory. *Psychological review*, 84(2), 127.
- Shahinfar, A., Kupersmidt, J. B., & Matza, L. S. (2001). The relation between exposure to violence and social information processing among incarcerated adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(1), 136.
- Schmallegger, F. (2012). *Criminology today*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Surguy, S. M., & Bond, A. J. (2006). P300 to emotionally relevant stimuli as an indicator of aggression levels. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(3), 253-260.
- Tuvblad, C., & Baker, L. A. (2011). Human aggression across the lifespan: genetic propensities and environmental moderators. *Advances in genetics*, 75, 171-214.
- Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behaviour problems: the ‘original sin’ hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. *Journal of child psychology and psychiatry*, 51(4), 341-367.
- Van Calster, P., & Schuilenburg, M. (2010). On Gabriel Tarde, Complexity Theory, and Complex Interactions. *New Directions for Criminology: Notes from Outside the Field*. Antwerp, Belgium: Maklu, 171-89.

Zimbardo, P. G., Maslach, C., & Haney, C. (1999). Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences. In *Obedience to authority* (pp. 207-252). Psychology Press.

Walters, G. D. (1990). *Criminal lifestyle*. SAGE Publications, Incorporated.

Walters, G. D. (1998). The lifestyle criminality screening form: Psychometric properties and practical utility. *Journal of Offender Rehabilitation*, 27(3-4), 9-23.

Walters, G. D. (1992). A meta-analysis of the gene-crime relationship. *Criminology*, 30(4), 595-614.

Waldman, I. D., & Rhee, S. H. (2002). Behavioral and molecular genetic studies. *Hyperactivity and attention disorders of childhood*, 2, 290-335.

Waldman, I. D., Tackett, J. L., Van Hulle, C. A., Applegate, B., Pardini, D., Frick, P. J., & Lahey, B. B. (2011). Child and adolescent conduct disorder substantially shares genetic influences with three socioemotional dispositions. *Journal of Abnormal Psychology*, 120(1), 57.

Wrangham, R. W., & Peterson, D. (1996). *Demonic males: Apes and the origins of human violence*. Houghton Mifflin Harcourt.

DA LI NAS GENETIKA ČINI NASILNIM?

Sažetak

Napredak koji je genetika ostvarila u protekle dvije dekade dvadeset prvog vijeka, naročito u polju sekvenciranja genoma, dovela je istraživače do granica novih uvida u problem ljudske agresije. Istraživanjem je utvrđeno da većina agresivnih muškaraca imaju mutaciju u genu lociranom na spolnom X hromosomu, poznat i kao „warrior gen“, a koji kodira enzim monoamin oksidazu A (MAOA). Do danas je osim MAOA, samo nekoliko gena kandidata povezano s agresivnim ponašanjem. Većina ovih gena su iz sistema neurotransmitera dopamina, serotonina i norepinefrina. Sklonost nasilju i devijantnom ponašanju uočeno je kod osoba sa aneuploidijom spolnih hromosoma tačnije 47,XXY/47,XYY sindromima. Stepem ekspimiranja genetičkog potencijala svake individue za agresiju i nasilje u velikoj mjeri zavisi od faktora sredine i različitih okolnosti kojima je pojedinac bio izložen tokom svog života.

Ključne riječi: Genetika ponašanja, Klinefelter sindrom, monoamin oksidaza A, nasilje, 47,XYY

Semir Mešanović²

DOES GENETICS MAKE US VIOLENT?

Abstract

The progress made by genetics in the past two decades of the twenty-first century, especially in the field of genome sequencing, has brought researchers to the limits of new insights into the problem of human aggression. Research has established that most aggressive men have a mutation in the gene located on the X chromosome, also known as the "warrior gene", which encodes the enzyme monoamine oxidase A (MAOA). To date, apart from MAOA, only a few candidate genes have been linked to aggressive behavior. Most of these genes are from the dopamine, serotonin and norepinephrine neurotransmitter systems. A propensity for violence and deviant behavior was observed in persons with aneuploidy of sex chromosomes, more precisely 47,XXY/47,XYY syndromes. The degree of expression of each individual's genetic potential for aggression and violence depends to a large extent on environmental factors and various circumstances to which the individual was exposed during his life.

Keywords: Behavioral genetics, Klinefelter syndrome, monoamine oxidase A, violence, 47,XYY

---

¹ Evropski Univerzitet Kallos Tuzla, Tuzla, Bosna i Hercegovina

² European University Kallos Tuzla, Tuzla Bosnia and Herzegovina

Uvod

Zaštita psihofizičkog stanja svake individue i očuvanje cjelokupnog humanog zdravlja imperativ je moderne medicine. Nijedan aspekt ljudskog ponašanja ne zaslužuje ozbiljniju pažnju od problema agresije, sklonosti čovjeka prema nasilnim i destruktivnim radnjama, naročito onih usmjerenih prema vlastitoj vrsti. Napredak koji je genetika ostvarila u protekle dvije dekade dvadeset prvog vijeka, naročito u polju sekvenciranja genoma, dovela je istraživače do granica novih uvida u problem ljudske agresije.

Sposobnost čovjeka da počini destruktivna i nasilna djela prepoznata su i dobro dokumentovana tokom historije. Brojnim ratovima i drugim oblicima agresivnog ponašanja, čovjek je uspio oduzeti život doslovno milionima pripadnika svoje vrste. Analizirajući period od tri stoljeća, Tomas Hobs (*Thomas Hobbes*) iznio je činjenicu da je "stanje čovjeka jednako ratnom stanju u kome ratuje svako protiv svakoga" (1). Kada kompariramo pomenuti period sa prvim decenijama dvadeset prvog vijeka u kome se dešavaju trenutne krize na Bliskom Istoku, rat u Ukrajini i prijetnja nuklearnim uništenjem, Hobsova izjava danas bi imala dodatnu težinu. Nameću se pitanja da li je za nasilno ljudsko ponašanje presudan faktor sredine ili je to stanje urođeno, odnosno da li se prenosi iz generacije u generaciju? Ova temeljna pitanja koja se odnose na prirodu ljudske agresije vijekovima su mučile laike ali i naučnike svoga vremena. Neki se odgovori ipak mogu pronaći u istraživanjima koja se provode poslednjih nekoliko desetljeća.

Rani eksperimenti Milgrama (*Stanley Milgram*) (2) 1963 godine jasno su pokazali da se, pod određenim okolnostima, pojedinci mogu navesti da počine agresiju i nasilje. Prisustvo strogog autoriteta i uklanjanje lične odgovornosti za svoje postupke može rezultovati agresivnim ponašanjem. Stanfordski eksperiment nad zatvorenicima takođe je pokazao da se sklonost prema nasilju i agresiji može neočekivano izazvati i u situacijama u kojima legitimizirana ideologija i moćan autoritet može dovesti do poslušnosti (3). Ipak, iako su te snažne studije otkrile važnost društvenih faktora u izazivanju agresivnog ponašanja, nisu svi pojedinci odgovorili na jednako agresivan način. Iako ove studije pružaju jasne dokaze kojom okolina i društvene situacije utiču na agresivno ponašanje, ipak postoje velike individualne razlike u sklonosti nasilju i agresiji, čak i pod istim ekstremnim okolnostima kojim su podvrgnuti tokom sitraživanja. Ponovo se vraćamo na pitanje: Koji faktori doprinose individualnim razlikama u agresivnom ponašanju čak pri istim uslovima sredine? U ovom pregledu dat je osvrt na genetičku osnovu nasilja te da li i na koji način sredina, dob i spol eventualno mogu aktivirati ovaj mehanizam.

Da li postoji genetički kod agresivnog ponašanja?

Sve više dokaza ukazuje na važnost nasljednih faktora u razvoju agresivnog ponašanja (4-6). Prva studija koja je pokazala vezu između specifičnog genotipa i ispitivanog agresivnog ponašanja je genetički materijal članova jedne nizozemske porodice. Na osnovu podataka dobivenih desecima godina utvrđeno je da su skloni nasilnom, agresivnom i impulsivnom ponašanju, uključujući tuču, piromanstvo, pokušaj silovanja i egzibicionizam. Neki od muških članova ove porodice bili su intelektualno ograničeni. Istraživanjem je utvrđeno da agresivni muškarci u ovoj velikoj porodici imaju mutaciju u genu lociranom na spolnom X hromosomu, poznat kao „warrior gen“, a koji kodira enzim monoamin oksidazu A (MAOA) (6).

Monoamin-oksidadze su enzimi iz skupine flavoenzimskih oksidaza. Supstrati tih enzima su isključivo monoamini poput primarnih amina dopamina, serotonina, norepinefrina te biogeni amini koji se nalaze u hrani poput tiramina i feniletilamina (7).

Aktivnost monoamin-oksidaza smatra se ključnom za normalni razvoj i funkcionisanje mozga te su opažene negativne posljedice u osoba sa smanjenom ekspresijom enzima poput promjena u raspoloženju te sklonosti ovisnostima (8).

Kod gore pomenutih muškaraca otkrivena je mutacija u genskoj sekvenci koja je odgovorna za pravilnu sintezu MAOA. Kao rezultat toga, dolazi do kompletne deficijencije MAOA a kao posledica toga u krvi pogođenih muškaraca prisutne su abnormalno velike količine neurotransmitera (9). Iako ovaj genetički defekt ostaje prva takva poveznica sa agresivnim ponašanjem kod ljudi, način na koji genski defekt uzrokuje agresivnost, impulzivno ponašanje ili mentalnu retardaciju nije poznato. Do danas je osim MAOA, samo nekoliko gena kandidata povezano s agresivnim ponašanjem. Većina ovih gena su iz sistema neurotransmitera dopamina, serotonina i norepinefrina. Dopaminski sistem uključen je u raspoloženje, motivaciju i nagradu, uzbuđenje, kao i druga ponašanja. Serotoninski sistem uključen je u kontrolu impulsa, regulaciju afekta, spavanje i apetit, dok epinefrinski i noradrenalinski sistem olakšava reakciju borbe ili bijega i aktivnost autonomnog nervnog sistema (10).

Utvrđeno je da su geni odgovorni za dopaminski sistem, uključujući dopaminski receptor DRD4 involvirani u slučajevima sa poremećajem pažnje i hiperaktivnosti naročito kod djece (*engl. Attention deficit/hyperactivity disorder-ADHD*), kao i DRD2 receptor zabilježen u slučajevima sa zloupotrebom narkotičkih sredstava (10). Utvrđeno je da polimorfizam gena za DRD3 receptor korelira s impulsivnošću. Ova povezanost bila je značajna kod nasilnih, ali ne i kod nenasilnih pojedinaca (11). Dopamin transporter (DAT1), koji kodira *SLC6A3* gen, odgovoran za prenos dopamina, također je povezan s ADHD-om (12), kao i kod nasilnog ponašanja i delinkvencije adolescenata i osoba mlađe životne dobi (13). Kateoholamin-O-metil-transferaza (COMT) ispitan je prvenstveno kod djece i odraslih s ADHD-om. Za to su se pojavili mješoviti dokazi povezanosti s poremećajem ponašanja i agresijom (14). Nekoliko studija pružilo je dokaze da VNTR aleli niske aktivnosti 5HTTLPR (*engl. serotonin-transporter-linked promoter region*) pokazuju povezanost s agresijom, nasiljem, agresivnim simptomima poremećaja ponašanja i drugim oblicima ekstremnog ponašanja (15,16). Agresivno ponašanje također je pokazao povezanost sa polimorfizmima unutar jednog nukleotida (*engl. Single Nucleotide Polymorphism-SNP*) gena za epinefrin i norepinefrin. Nedavna studija dokazala je konekciju dva SNP-a na genu koji kodira enzim feniletanolamin N-metil transferazu (*engl. Phenylethanolamine N-methyltransferase -PNMT*) s kognitivnom i agresivnom impulsivnošću kod djece i adolescenata (17).

Grupa finskih autora (18) analizirala je gotovo 900 finskih državljana sa kriminalnom historijom. Rezultati istraživanja pokazali su da je 5-10% ispitanika koji je počinio najmanje 10 ubistava ili ponovo pokušao zločin nosio genotip niske aktivnosti MAOA.

Naučnici su takođe otkrili još jedan genski marker povezan s ekstremno nasilnim ponašanjem, a riječ je o varijanti gena Cadherin 13 (*CDH13*), gen koji kodira protein adhezije neuronske membrane. Ovaj gen se prije povezivao sa zloupotrebom opojnih supstanci i ADHD-om. Prema finskim autorima, nedostatak MAOA može rezultovati "hiperaktivnost dopamina", naročito kada pojedinac konzumira alkohol ili uzima droge kao što su amfetamini. Stručnjaci upozoravaju da, iako ovi genetski markeri nisu pronađeni kod nenasilnih prijestupnika, vjerojatno je nerealno misliti da nekoliko gena samostalno može kodirati nasilje ili zločin (18).

Aberacije spolnih hromosoma kao uzrok socioekonomske marginalizacije i nasilnog ponašanja?

Hromosomi su tanka nitasta tijela sastavljena od genetičkog materijala (DNK) i proteina. Sadrže nasljedne upute za rast i razmnožavanje svake žive ćelije u organizmu. Fenotipske karakteristike poput boje kose i očiju, oblik lica, visina i slično kontrolisane su nasljednim porukama koje se nalaze u hromosomima. Nove, sofisticirane metode molekularne kariotipizacije, poznate kao komparativna genomska hibridizacija (*engl: Comparative Genomic Hybridisation-CGH*) omogućile su tačan opis hromosomskog komplementa (kariotip) i doveli do otkrića mnogih do sada nepoznatih hromosomskih aberacija. Somatske stanice čovjeka normalno sadrže 46 hromosoma. Jedan hromosomski par čine spolni hromosomi ("X" i "Y") koji kako im i ime kaže determiniraju spol. Tjelesne, somatske stanice žene u kariotipu imaju dva spolna X kromosoma, dok svaki muškarac u svojim tjelesnim stanicama sadrži jedan X i jedan Y hromosom. Svako odstupanje u broju i strukturi hromosoma naziva se hromosomopatijom. Hromosomopatije, bilo strukturne ili numeričke dovode do genetičkog disbalansa gdje nosilac u manjoj ili većoj mjeri biva fenotipski pogođen. Pored fenotipskih manifestacija, koje su očigledne, vrlo važne su one suptilne genotipske posledice po nosioca koje umjesto vidljivih efekat imaju na metaboličke promjene koje uz fenotipske najčešće dovode do mentalnih retardacija ili drugih oblika stanja koje nosiocu onemogućavaju normalan život. Istraživanjem je utvrđeno da ćelije nekih visokih, mentalno zaostalih muškaraca sa kriminalnom istorijom umjesto normalnog imaju hromosomski set sa jednim prekobrojnim spolnim Y hromosomom. Ova abnormalnost poznata je kao XYY sindrom. Korelacija ovog genotipa sa agresivnim ponašanjem imalo je dubok uticaj na naučnu zajednicu (19).

Druga jednako važna aberacija spolnih hromosoma kod muškaraca kompatibilna sa životom je aneuploidija 47,XXY, poznata pod nazivom Klinefelter sindrom. Poslednji literaturni podaci govore da je incidenca živorođenih muškog spola sa Klinefelter sindromom 57/100000 (20). Druge su studije pak otkrile prevalencu odraslih u rasponu od 11 do 34/100000 muškaraca u dijagnostikovanoj populaciji. Prethodna citogenetička istraživanja otkrila su očekivanu prevalencu od 152/100000 muškaraca. Glavni razlog odstupanja je taj što se dijagnostikuje samo oko 38% očekivanih osoba nosilaca Klinefelter sindroma (21-23).

Slično kao i u slučaju Klinefelter sindroma, sindrom 47,XXY je nedovoljno dijagnostikovano. Njegova prevalenca u dijagnostikovanoj populaciji iznosi 3–9/100000. Kod novorođenčadi, 47,XXY je pronađen u 18/100000 dječaka, što odgovara 18% od očekivanih 98/100000 pronađenih u citogenetičkim ispitivanjima (21,22). Nedavno istraživanje britanske Biobank studije među 207067 muškaraca pokazala je da je samo 49 od 213 (23%) 47,XXY muškaraca i 1 od 143 (0,7%) 47,XXY muškaraca bilo dijagnostikovano, ali su doista imali komorbiditet koji je vrlo sličan onim muškarcima s poznatim dijagnozama 47,XXY ili 47,XXY sindroma (24).

Intelektualne i poteškoće u učenju, upotrebom Skale diferencijalnih sposobnosti, uočene su kod 82 dječaka sa Klinefelter sindromom u poređenju sa 50 dječaka kontrolne grupe prosječne dobi od 9 godina (25). Naknadna studija na 19 muškaraca nosilaca 47,XXY sindroma pokazala je da ispitanici imaju manje kvalificirane poslove od svojih genotipski normalnih očeva (26). Nadalje, osobine autizma bile su značajno veće u svim dimenzijama fenotipa autizma kod 31 muškarca sa Klinefelter sindromom u poređenju sa 20 muškaraca iz kontrolne skupine, dok u intelektualnim sposobnostima nije bilo razlike (27). Učestalost Klinefelter i 47,XXY sindroma bili su znatno veći u studijama koje su se provodile na uzorku isključivo visokih muškaraca (28). Povećanu učestalost u ovoj populaciji lako je objasniti prisustvom dodatnih kopija *SHOX* gena kod 47,XXY/XXY nosilaca. Naime, *SHOX* geni locirani na spolnim X i Y hromosomima odgovorni su za razvoj skeleta, naročito dugih kostiju ruku i nogu (29). To naravno objašnjava i činjenicu zašto ove populacije muškaraca imaju izrazito visok stas.

Područje koje je do danas ostalo kontroverzno je korelacija 47,XXY/XYY sindroma sa nasiljem i kriminalnim aktivnostima. Vrlo malo naučnih studija sprovedeno je na ovu temu. Bez čvrstih dokaza ova tema se ne može obraditi i na nju se na odgovarajući način ne može uticati. Istraživanja su se većinom bavila na ispitanicima sa kriminalnim dosjeom i na neki način možemo slobodno reći sprovedena na osnovu predrasuda. Godine 2018 sprovedeno je istraživanje s ciljem dobivanja podataka o prevalenci osoba nosilaca Klinefelter sindroma učesnika u nekim kriminalnim radnjama. Ova studija, za razliku od nekih prethodnih, nije provedena u zatvoru ili bolnici za duševne bolesnike. Radi se o nacionalnoj danskoj studiji na muškarcima sa dijagnostikovanim 47,XXY sindromom i njihovom eventualnom učešću u kriminalu (30). Otkriveno je da postoji povećan rizik osuđivanja kod 47,XXY muškaraca u poređenju sa muškarcima iste životne dobi. Mahom su to bili saobraćajni prekršaji, piromanstvo ali i seksualno zlostavljanje (30).

Slični rezultati i nešto povećan rizik osuđivanja za prometne prekršaje dobiveni su za 47,XXY ispitanike komparirajući ih sa muškarcima iste dobi ali i sa osobama nosiocima 47,XXY genotipa (31). Postojao je izrazito povećan rizik od smještanja u zatvorske ustanove zbog podmetanja požara i za jednu i drugu ispitanu skupinu muškaraca (47,XXY/XYY).

Interakcija genetske predispozicije i faktora sredine kao faktor nasilnog ponašanja

Kriminalno ponašanje složena je pojava. Međutim, krajnji ishod oblikuju genetički i faktori sredine (32,33). Iako većina pojedinaca koji počine sitna kaznena djela, kao što su manji prometni prekršaji, nisu mentalno poremećeni, među njima je ipak visok udio osoba sa narušenim mentalnim zdravljem koji su počinili teške zločine kao što su višestruka ubistva (34). Stoga je vjerovatno da će tokom istraživanja genetičke pozadine kriminalnog ili nasilnog ponašanja ometati mnogi zbunjujućih faktori. Fokusiranje na ekstremne fenotipove moglo bi dati robusnije rezultate. To je pokazala i analiza finskih naučnika u kojoj akcentiraju povezanost *rs11649622* i MAOA genotipova sa brojem počinjenih nasilnih zločina (34). Takođe treba istaći da je proces prikupljanje podataka ekstremnih fenotipova izuzetno težak. Pomenuta studija (34) sadržavala je mali broj ispitanika što je rezultovalo prilično niskom statističkom signifikantnošću. Međutim, rezultati su dali koristan pregled gena kandidata koji bi mogli ili jesu dio geneze nasilja.

Napredak na polju molekularne biologije omogućio je istraživačima da mnogo specifičnije identificiraju interakciju genetike i faktora sredine. Rezultati jedne od najuticajnijih studija koja se bavila tematikom odnosa genetike i faktora sredine u fokusu antisocijalnog i agresivnog ponašanja, objavljeni su 2002. godine (14). Kako bi se utvrdilo porijeklo i eventualni uzrok antisocijalnog ponašanja kod ispitivanih muškaraca ispitivan je odnos funkcionalnog polimorfizma u MAOA genu, koji kodira enzime za metabolizam neurotransmitera, i maltretiranja u ranom djetinjstvu.

Značajna interakcija genotipa sa faktorima sredine zabilježena je kod dječaka koji su bili maltretirani a čiji genotip je bio odgovoran za niske razine MAO-A.

Vjerovatnoća da će kasnije razviti antisocijalne probleme, uključujući poremećaj ponašanja, nasilje i zločin u odrasloj dobi bila je znatno veća u odnosu na dječake koji su bili zlostavljani a čiji genotip je kodirao visoke koncentracije MAOA (14). Rezultate ove potkrijepila su i neka naredna istraživanja (35-37). Veza između ekspresije genskog polimorfizma unutar *DRD2* genskog lokusa i faktora sredine kod adolescenata iz normalnog porodičnog okruženja ispitivana je u Sjedinjenim Američkim Državama a u ukviru Nacionalne studije o zdravlju adolescenata (Ad Health). Dobiveni podaci ukazuju da genski polimorfizam *DRD2* gena,

varijante A1 imaju adolescenti iz niskorizičnih porodičnih sredina ali s historijom kaznenih djela s povećanim rizikom od ponavljanja istog (38).

Svaki oblik molekularno-genetičkog istraživanja interakcije sredine i genotipa pojedinca u isto vrijeme veoma je uzbudljiv ali i kontroverzan. S aspekta personalizovane medicine, identifikacija genetičkih markera otvara mogućnost za razvoj terapijskog pristupa ali i prevencije antisocijalnog i agresivnog ponašanja, kao i drugih oblika psihopatologije.

Pretpostaviti je da bi rana dijagnoza, odnosno evidentiranje problema u ranom djetinjstvu omogućila educiranom zdravstvenom profesionalcu da roditeljima razjasni moguće izazove s kojima će se susresti tokom života. Balansiranje između nestigmatiziranja pojedinca i uvođenja mogućih socijalnih i neurokognitivnih metoda kod dječaka s genetičkim opterećenjem, ne samo roditelji, već i odgajatelji i učitelji u vrtiću, mogu unaprijediti svoj odnos ali i pomoći ovim pojedincima. Možemo se nadati da bi uz ovakav personalizovani i pedagoški pristup dječaci s ovom vrstom problema mogli poboljšati svoje mentalne sposobnosti i opštu kvalitetu života.

Na osnovu brojnih dosadašnjih istraživanja jasno je da gotovo 50% genetičkih faktora igra bitnu ulogu u razvoju agresivnog ponašanja. Uprkos činjenici da se nauka progresivno razvija, naročito u području primjene vještačke inteligencije, još uvijek nije utvrđen „glavni krivac“, gen odgovoran za patologiju ponašanja. Međutim, vlada veliko interesovanje za razvoj DNK testova koji će moći da odrede genetičke predispozicije nečijeg nasilnog ili impulsivnog ponašanja. Ukoliko postoje „rođeni“ kriminalci ili osobe sa devijantnim ponašanjem to bi im ujedno mogao biti i alibi u slučaju počinjenih djela jer takve osobe naprosto nisu mogle protiv svojih gena.

Jasno je da među nama postoje pojedinci koji mogu imati genetički potencijal za agresiju i nasilje ali neće baš svi eksprimirati svoju urođenu osobinu, čak i pod istim okolnostima.

Literatura

1. Hobbes, T. *Leviathan*. Oxford: Basil Blackwell, 1960.
2. Milgram S. *Obedience to Authority: An Experimental View*. Harper & Row.1974.
3. Haney C, Banks WC, Zimbardo PG. A study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Res Rev*. 1973; 30:4–17.
4. Burt AS. Are there meaningful etiological differences within antisocial behavior? Results of a metaanalysis. *Clin Psychol Rev*. 2009; 29:163–178.
5. Miles DR, Carey G. Genetic and environmental architecture of human aggression. *J Pers Soc Psychol*. 1997; 72(1):207–217.
6. Rhee SH, Waldman ID. Genetic and environmental influences on antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Psychol Bull*. 2002; 128:490–529.
7. Edmondson DE. Hydrogen peroxide produced by mitochondrial monoamine oxidase catalysis: biological implications. *Current Pharmaceutical Design*. 2014; 155-160.
8. Youdim MBH, Edmondson DE, Tipton KF. The therapeutic potential of monoamine oxidase inhibitors. *Nature Reviews Neuroscience*. 2006; 295-309.
9. Brunner H, Nelen M, Breakefield XO, Ropers HH, van Oost BA. Abnormal behavior associated with a point mutation in the structural gene for monoamine oxidase A. *Science*. 1993; 262(5133):578–580.
10. Niv S, Baker LA. Genetic marker for antisocial behavior. In: Thomas C, Pope K, editors. *The Origins of Antisocial Behavior: A Developmental Perspective*. Oxford University Press; New York: 2010.
11. Retz W, Rosler M, Supprian T, Retz-Junginger P, Thome J. Dopamine D3 receptor gene polymorphism and violent behavior: Relation to impulsiveness and ADHD-related psychopathology. *J Neural Transm*. 2003; 110:561–572.
12. Waldman ID, Rowe DC, Abramowitz A, Kozel ST, Mohr JH, Sherman SL. et al. Association and linkage of the dopamine transporter gene and attention-deficit hyperactivity disorder in children: Heterogeneity owing to diagnostic subtype and severity. *Am J Hum Genet*. 1998; 63:1767–1776.
13. Guo G, Roettger ME, Shih JC. Contributions of the DAT1 and DRD2 genes to serious and violent delinquency among adolescents and young adults. *Hum Genet*. 2007; 121:125–136.
14. Caspi A, McClay J, Moffitt TE, Mill J, Martin J, Craig IW, Taylor A, Poulton R. Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*. 2002; 297(5582):851–854.
15. Haberstick BC, Smolen A, Hewitt JK. Family-based association test of the 5HTTLPR and aggressive behavior in a general population sample of children. *Biol Psychiatry*. 2006b; 59:836–843.
16. Linnoila M, Virkkunen M, Scheinin M, Nuutila A, Rimon R, Goodwin FK. Low cerebrospinal fluid 5- hydroxyindoleacetic acid concentration differentiates impulsive from non-impulsive violent behavior. *Life Sci*. 1983; 33:2609–2614.
17. Oades RD, Lasky-Su J, Christiansen H, Faraone SV, Sonuga-Barke EJS, Banaschewski T, Chen W, Anney RJL, Buitelaar JK, Ebstein RP, Franke B, Gill M, et al. The influence of serotonin and other genes and impulsive behavioral aggression and cognitive impulsivity in children with attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD): Finding from a family-based association test (FBAT) analysis. *Behav Brain Funct*. 2008; 48:4–48.
18. Tiihonen J, Rautiainen MR, Ollila HM, Repo-Tiihonen E, Virkkunen M, Palotie A, Pietiläinen O, Kristiansson K, Joukamaa M, Lauerma H, Saarela J, Tyni S, Vartiainen

- H, Paananen J, Goldman D, Paunio T. Genetic background of extreme violent behavior. *Mol Psychiatry*. 2015;20(6):786-92.
19. Jarvik FL, Klodin V, Matsuyama SS. Human Aggression and the Extra Y Chromosome *Fact or Fantasy?* *American psychologist*. 1973; 674.
  20. Ridder LO, Berglund A, Stochholm K, Chang S, Gravholt CH. Morbidity, mortality, and socioeconomic in Klinefelter syndrome and 47,XYY syndrome: a comparative review. *Endocr Connect*. 2023;12(5).
  21. Berglund A Viuff MH Skakkebaek A Chang S Stochholm K & Gravholt CH. Changes in the cohort composition of turner syndrome and severe non-diagnosis of Klinefelter, 47,XXX and 47,XYY syndrome: a nationwide cohort study. *Orphanet Journal of Rare Diseases*. 2019; (14) 16.
  22. Berglund A, Stochholm K, Gravholt CH. The epidemiology of sex chromosome abnormalities. *Am J Med Genet C Semin Med Genet*. 2020; 184(2):202-215.
  23. Coffee B, Keith K, Albizua I, Malone T, Mowrey J, Sherman SL, Warren ST. Incidence of fragile X syndrome by newborn screening for methylated FMR1 DNA. *Am J Hum Genet*. 2009;85(4):503-14.
  24. Zhao Y, Gardner EJ, Tuke MA, Zhang H, Pietzner M, Koprulu M et al. Detection and characterization of male sex chromosome abnormalities in the UK Biobank study. *Genet Med*. 2022;24(9):1909-1919.
  25. Ross JL, Roeltgen DP, Kushner H, Zinn AR, Reiss A, Bardsley MZ et al. Behavioral and social phenotypes in boys with 47,XYY syndrome or 47,XXY Klinefelter syndrome. *Pediatrics*. 2012;129(4):769-78.
  26. Ratcliffe S. Long-term outcome in children of sex chromosome abnormalities. *Arch Dis Child*. 1999;80(2):192-5.
  27. van Rijn S, Swaab H, Aleman A, Kahn RS. Social behavior and autism traits in a sex chromosomal disorder: Klinefelter (47XXY) syndrome. *J Autism Dev Disord*. 2008; 38(9):1634-41.
  28. Witkin HA, Mednick SA, Schulsinger F, Bakkestrom E, Christiansen KO, Goodenough DR. Criminality in XYY and XXY men. *Science*. 1976; 13;193(4253):547-55.
  29. Ottesen AM, Aksglaede L, Garn I, Tartaglia N, Tassone F, Gravholt CH et al. Increased number of sex chromosomes affects height in a nonlinear fashion: a study of 305 patients with sex chromosome aneuploidy. *Am J Med Genet A*. 2010;152A(5):1206-12.
  30. O'Donovan R, Völlm B. Klinefelter's syndrome and sexual offending - A literature review. *Crim Behav Ment Health*. 2018;28(2):132-140.
  31. Stochholm K, Bojesen A, Jensen AS, Juul S, Gravholt CH. Criminality in men with Klinefelter's syndrome and XYY syndrome: a cohort study. *BMJ Open*. 2012; 22;2(1):e000650.
  32. Cloninger CR, Christiansen KO, Reich T, Gottesman II. Implications of sex differences in the prevalences of antisocial personality, alcoholism, and criminality for familial transmission. *Arch Gen Psychiatry* 1978; 35: 941–951.
  33. Carey G, Gottesman II. Genes and antisocial behavior: perceived versus real threats to jurisprudence. *J Law Med Ethics* 2006; 34: 342–351.
  34. Tiihonen J, Hakola P. Psychiatric disorders and homicide recidivism. *Am J Psychiatry* 1994; 151: 436–438.
  35. Foley DL, Eaves L, Wormley B, Silberg J, Maes H, Kuhn J, Riley B. Childhood adversity, monoamine oxidase a genotype, and risk for conduct disorder. *Arch Gen Psychiatry*. 2004; 61:738–744.
  36. Kim-Cohen J, Caspi A, Taylor A, Williams B, Newcombe R, Craig IW, Moffitt TE. MAOA maltreatment, and gene-environment interaction predicting children's mental health: New evidence and a meta-analysis. *Mol Psychiatry*. 2006; 11(10):903–913.

37. Nilsson KW, Sjöberg RL, Damberg M, Leppert J, Ohrvik J, Alm PO, Lindström L, Orelund L. Role of monoamine oxidase A genotype and psychosocial factors in male adolescent criminal activity. *Mol Psychiatry*. 2006; 10(11):903–913.
38. DeLisi M, Beaver KM, Wright JP, Vaughn MG. The etiology of criminal onset: The enduring salience of nature and nurture. *J Crim Justice*. 2008; 36:217–223.

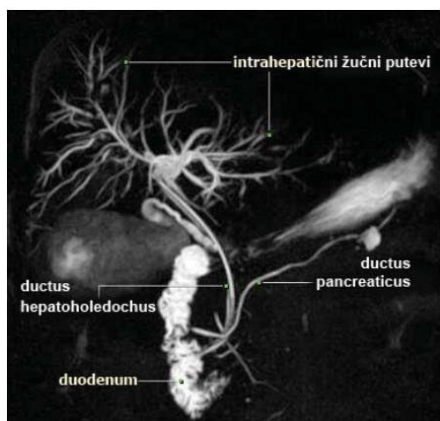
**MOŽE LI MAGNETNA HOLANGIOPANKREATOGRAFIJA (MRCP) ZAMJENITI
ENDOSKOPSKU RETROGRADNU HOLANGIOPANKREATOGRAFIJU RCPE KOD
DIJAGNOSTIKOVANJA HOLEDOKOLITIJAZE?**

Kalkuloza žučnih puteva (bilijarna kalkuloza, bilijarna litijaza, holelitijaza) označava prisustvo kamenaca u žučnim putevima. Ovo oboljenje predstavlja jedan od najvećih problema u digestivnoj hirurgiji i najčešći je uzrok benignih bilijarnih opstrukcija (BBO). Prisustvo kamenaca u HCH naziva se hepatikoholedoholitijaza, a u žučnoj kesici holecistolitijaza. Bilijarni kamenci se najčešće nalaze u žučnoj kesici (75-88%), zatim u HCH (6-25%) i na kraju (u nekim slučajevima kao poseban entitet) u intrahepatičnim žučnim putevima (1-5%). U značajnom procentu (7-20%) kamenci su prisutni i u žučnoj kesici i u HCH. Veličina kamenaca varira od najmanjih do najvećih, kada mogu imati nekoliko cm u prečniku. Učestalost holedoholitijaze je dosta često stanje.

Magnetna rezonantna holangiopankreatografija (MRCP) je neinvazivna tehnika snimanja za vizualizaciju intra i ekstrahepatičnog bilijarnog stabla i pankreatičnog duktalnog sistema.

Šira primjena MRCP-a povezana je sa tehničkim poboljšanjima kao što su napredak u MR hardveru i softveru koji su poboljšali kvalitet slike i skratili vrijeme pregleda. Ova tehnička poboljšanja uključuju razvoj sekvenci neovisnih o disanju koje potiskuju artefakte povezane s hirurškim kopčama, stentovima i crijevnim plinovima i omogućavaju akviziciju slike pri debljini presjeka od 2 do 5 mm^{1,2}.

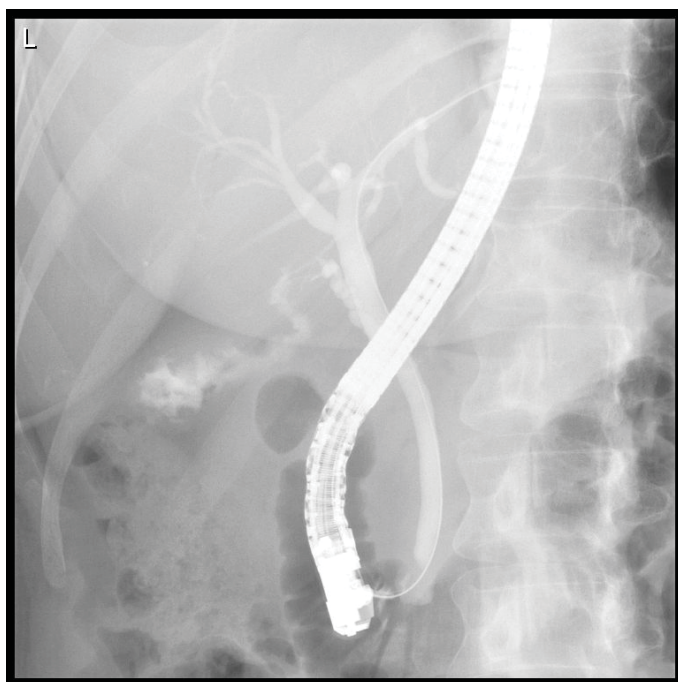
Tehnika koristi tečnost koja je prisutna u bilijarnim i pankreatičnim kanalima kao intrinzični kontrastni medij tako što se slike dobijaju korišćenjem sekvencija koje su u velikoj mjeri T2. Budući da strukture ispunjene tekućinom u abdomenu imaju dugo vrijeme relaksacije T2 u usporedbi s okolnim mekim tkivom, ove strukture izgledaju hiperintenzivne u odnosu na okolna tkiva koja ne sadrže tekućinu u sekvenci sa jakim T2-weighted i mogu se lako razlikovati.

Slika 1. MR prikaz hepatobilijarnog i pankreasnog trakta

MRCP nudi niz prednosti u poređenju sa endoskopskom retrogradnom holangiopankreatografijom (ERCP) kao referentnim standardom za snimanje bilijarnog trakta i kanala pankreasa. Zato što je MRCP neinvazivni pregled u potpunosti izbjegava komplikacije ERCP-a koje se javljaju u do 5% svih ERCP-a pretraga uključujući pankreatitis, krvarenje, perforaciju gastrointestinalnog trakta i krvarenje³.

ERCP je invazivna tehnika koja kombinuje upotrebu endoskopije sa fluoroskopijom uz aplikaciju jodnog kontrastnog sredstva. Jedna od glavnih kontraindikacija je alergija na jodna kontrastna sredstva, zatim trudnice te pacijenti sa akutnim pankreatitisom. Jedna od najčešćih i bojaznih komplikacija nakon endoskopske retrograde Cholangio Pancreatography (ERCP) je post-ERCP pankreatitis (PEP). U prethodnim studijama, incidenca PEP procijenjena je na 3,5-5%. Rizik za razvoj PEP zavisi od nekoliko faktora: s jedne strane, tehnički faktori koji se odnose na ERCP proceduru, kao što su manipulacija i injekcija kontrasta u kanal pankreasa, pokušaji kanulacije koji traju >5 minuta, i dilatacija bilirnog balona sfinktera; s druge strane, faktori povezani sa pacijentom.

Slika 2. ERCP prikaz HCHL

Za razliku od ERCP, MRCP se izvodi brzo bez izlaganja pacijenta jonizujućem zračenju ili jodnom kontrastnom sredstvu. Glavni nedostatak MRCP je da je to u potpunosti dijagnostički metod za razliku od ERCP, koji takođe pruža dijagnostičke informacije kao i pristup terapijskim intervencijama.

Kliničke primjene MRCP-a su brojne i uključuju dijagnozu kamena u zajedničkim žučnim kanalima; maligni tumori pankreatikobilijarnog trakta; kongenitalne anomalije kao što su holohealne ciste, aberantna žučni kanali i pankreas divisum; primarni sklerozirajući holangitis (PSC); akutni i kronični pankreatitis; bolesti žučne kese kao što su kamenci i karcinomi.

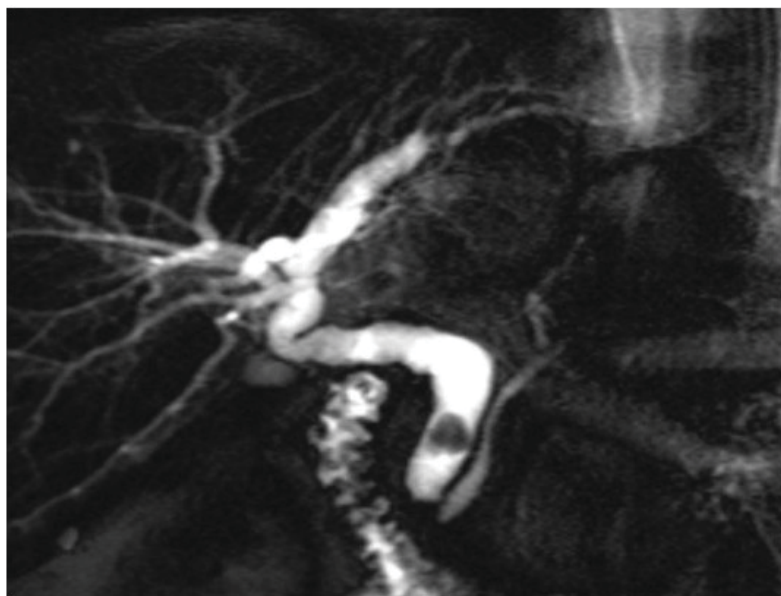
MRCP je također koristan u evaluaciji pacijenata koji su doživjeli nekompletan ili neuspješan pokušaj ERCP-a i u evaluaciji pacijenata kod kojih je izvođenje ERCP-a teško ili nemoguće zbog kirurških promjena na gastrointestinalnom traktu.

Kao rezultat ovih proširenih kliničkih primjena, MRCP je zamijenio dijagnostički ERCP u nekim ustanovama kao sredstvo za identifikaciju bolesti žučnih i pankreasnih kanala. Kada se bolest otkrije pomoću MRCP-a, pacijenti se mogu trijažirati prikladno za terapiju ERCP-om, operaciju ili radiološke intervencije. Trenutno, primarna uloga ERCP-a leži u obezbjeđivanju pristupa pankreatikobilijarnom traktu za ekstrakciju kamenca, postavljanje stenta, dilataciju balona i druge intervencije. Dijagnostički ERCP također nastavlja biti koristan u identifikaciji curenja žučnih i cističnih kanala, razjašnjavanju složene anatomije dukta i pružanju informacija u kontekstu dvosmislenog ili nedijagnostičkog MRCP-a.

MRCP pruža neinvazivno sredstvo za otkrivanje kamena u zajedničkim žučnim kanalima. Međutim, da bi MRCP bio prihvaćen kao alternativa dijagnostičkom ERCP-u, njegova osjetljivost i specifičnost u okruženju sumnje na holedoholitijazu moraju barem biti jednake onima ERCP-a. Određivanje osjetljivosti i specifičnosti ERCP-a u dijagnozi holedoholitijaze je teško jer se ERCP smatra referentni standard za detekciju kamenca u zajedničkom žučnom kanalu. U analizi 72 pacijenta proučavana intraoperativnom holangiografijom i ERCP-om, Frey i saradnici⁴ su otkrili osjetljivost od 90% i specifičnost 98% za ERCP u uslovima holedoholitijaze. Rane studije koje su se fokusirale na ulogu MRCP-a u otkrivanju kamena u zajedničkim žučnim kanalima dale su osjetljivost u rasponu od 81% do 92% i specifičnosti u rasponu od 91% do 100%⁵⁻⁷

Tehnički napredak koji rezultira poboljšanjima u odnosu signal-šum i prostorna rezolucija i minimiziranje artefakata pokreta dodatno su poboljšali MRCP dijagnozu holedoholitijaze. Nedavne studije primjećuju osjetljivost od 90% do 100% i specifičnosti od 92% na 100%, podudaranje i, u većini slučajeva, veće od ERCP-a^{8,9}

Pozitivne prediktivne vrijednosti se kreću od 96% do 100% , Jednako važna kao i osjetljivost, specifičnost i pozitivna prediktivna vrijednost MRCP-a je njegova negativna prediktivna vrijednost, koja se kreće od 96% do 100%⁹. Stoga, ako se MRCP tumači kao negativan na kamenje u uobičajenim kanalima onda se može izbjeći performanse dijagnostičkog ERCP-a u većini slučajeva.

Slika 3. MRCP

Kod MRCP-a, kamenci u zajedničkim žučnim kanalima se vide kao defekti punjenja niskog intenziteta signala u visokom signalu intenzitet žuči (slika 3). MRCP je precizan ne samo u otkrivanju i isključivanje kamena u zajedničkim kanalima ali i u određivanju njihovog broja, veličine i lokacija. Sa trenutnim tehnikama, zajednički kanal MRCP-om se može otkriti kamenje veličine samo 2 mm¹⁰. Ponekad je potrebno promijeniti ugao zahvata za optimizaciju detekcije malih kamenje. MRCP može otkriti kamenje u njemu proširenih i nedilatiranih kanala. Iako MRCP pruža precizan, neinvazivan način otkrivanja i isključivanja holedoholitijaze, moramo biti svjesni oponašanja duktalnih kamenaca. To uključuje pneumobiliju, kompresiju kanala susjednom žilom i vizualizaciju cističnog kanala dok ulazi u ekstrahepatični žučni kanal.¹¹

Nije potrebna neka posebna priprema pacijenta osim standardne priperme koja se primjenjuje kod svih pacijenata upućenih na magnet.

Pacijent leži na leđima a sama pretraga traje do petnaest minuta. U toku pregleda pacijentu se ne ordinira kontrastno sredstvo. Sam pregled je dosta ugodniji za pacijenta u odnosu na ERCP. Dodatna prednost je i to što se ne koristi jonizirajuće zračenje. S obzirom da sve veću dostupnost MR uređaja ovi pregledi su dostupniji i sa ekonomske strane. MRCP može imati prednosti u usporedbi s ERCP-om u specifičnim postavkama, kao što su pacijenti koji imaju stenozu želuca ili duodenuma ili koji su imali kiruršku resekciju želuca i formiranje anastomoze (npr. Billroth II) ili duktalni poremećaj, što rezultira formiranjem kanala koje ERCP ne može procijeniti. Također se može koristiti za otkrivanje opstrukcije žučnih kanala koji se pojavljuje kao komplikacija kroničnog pankreatitisa. Post-ERCP pankreatitis korelira s opsegom duktalnog punjenja gušterače, što dodatno naglašava prednost MRCP za duktalni prikaz gušterače. Umjesto zaključka moglo bi se dodati da MRCP preuzima primat što se tiče dijagnostike patologije žučnih puteva u odnosu na invazivnu ERCP.

REFERENCE

1. Irie H, Honda H, Tajima T, et al. Optimal MR cholangiopancreatographic sequence and its clinical application. *Radiology*. 1998;206(2):379-387. doi:10.1148/radiology.206.2.9457189
2. Semelka RC, Kelekis NL, Thomasson D, Brown MA, Laub GA. HASTE MR imaging: Description of technique and preliminary results in the abdomen. *Magnetic Resonance Imaging*. 1996;6(4):698-699. doi:10.1002/jmri.1880060420
3. Masci E, Toti G, Mariani A, et al. Complications of Diagnostic and Therapeutic Ercp: A Prospective Multicenter Study. *American Journal of Gastroenterology*. 2001;96(2):417-423. doi:10.1111/j.1572-0241.2001.03594.x
4. Frey CF, Burbige EJ, Meinke WB, et al. Endoscopic retrograde cholangiopancreatography. *The American Journal of Surgery*. 1982;144(1):109-114. doi:10.1016/0002-9610(82)90610-9
5. Becker CD, Grossholz M, Becker M, Mentha G, De Peyer R, Terrier F. Choledocholithiasis and bile duct stenosis: diagnostic accuracy of MR cholangiopancreatography. *Radiology*. 1997;205(2):523-530. doi:10.1148/radiology.205.2.9356639
6. Guibaud L, Bret PM, Reinhold C, Atri M, Barkun AN. Bile duct obstruction and choledocholithiasis: diagnosis with MR cholangiography. *Radiology*. 1995;197(1):109-115. doi:10.1148/radiology.197.1.7568807
7. Regan F, Fradin J, Khazan R, Bohlman M, Magnuson T. Choledocholithiasis: evaluation with MR cholangiography. *American Journal of Roentgenology*. 1996;167(6):1441-1445. doi:10.2214/ajr.167.6.8956574
8. Reinhold C, Taourel P, Bret PM, et al. Choledocholithiasis: evaluation of MR cholangiography for diagnosis. *Radiology*. 1998;209(2):435-442. doi:10.1148/radiology.209.2.9807570
9. Soto JA, Barish MA, Alvarez O, Medina S. Detection of Choledocholithiasis with MR Cholangiography: Comparison of Three-dimensional Fast Spin-Echo and Single- and Multisection Half-Fourier Rapid Acquisition with Relaxation Enhancement Sequences. *Radiology*. 2000;215(3):737-745. doi:10.1148/radiology.215.3.r00ma12737
10. Guibaud L, Bret PM, Reinhold C, Atri M, Barkun AN. Bile duct obstruction and choledocholithiasis: diagnosis with MR cholangiography. *Radiology*. 1995;197(1):109-115. doi:10.1148/radiology.197.1.7568807
11. Watanabe Y, Dohke M, Ishimori T, et al. Pseudo-obstruction of the Extrahepatic Bile Duct Due to Artifact from Arterial Pulsatile Compression: A Diagnostic Pitfall of MR Cholangiopancreatography. *Radiology*. 2000;214(3):856-860. doi:10.1148/radiology.214.3.r00mr09856

FARMACIJA I NASILJE: RAZGOVOROM DO RJEŠENJA PROBLEMA

Sažetak

Na samom početku rada upoznaćemo se sa pojmom nasilja, šta on zapravo predstavlja i kakva sve nasilja postoje. Nakon toga ćemo se konkretno osvrnuti na temu a to je kakvu ulogu farmacija ima u tome. Farmaceuti su ključni akteri u zdravstvenom sistemu koji imaju blisku interakciju s pacijentima. Međutim, pacijenti koji su preživjeli ili trenutno proživljavaju nasilje često nailaze na prepreke u dijeljenju svojih iskustava i traženju pomoći. Ovaj rad istražuje ulogu farmaceuta u olakšavanju razgovora s pacijentima o nasilju, kako bi se pružila podrška, identificirali resursi i osigurala adekvatna njega. Kroz pregled literature, analizu slučajeva identificirani su ključni izazovi s kojima se farmaceuti suočavaju u komunikaciji s pacijentima o nasilju. Rad će vam pokazati i šta to zakonski svaka apoteka mora da ima što pomaže u razgovoru sa pacijentima kao i kako suplementima pomoći pacijentu koji trpi ili je trpio neki vid nasilja. Kroz promociju otvorenog i osjetljivog pristupa komunikaciji, farmaceuti mogu postati ključni saveznici u borbi protiv nasilja, osnažujući pacijente da traže pomoć i pružajući im podršku u procesu ozdravljenja.

Ključne riječi: nasilje, farmacija, pomoć, razgovor, suplementi

Abstract

At the beginning of this paper, we will acquaint ourselves with the subject of violence, what it represents as well as the existing forms of violence. After that, we will take a look at the specific subject of role of pharmacy in violence. Pharmacists are the key actors in the health system, engaging in close interaction with the patients. However, patients who have lived through violence, or are currently living through it, are usually faced with obstacles concerning the sharing of their experiences and seeking help. This paper explores the role pharmacists have in making patients' talking about violence easier, so as to provide support, identify resources and provide the adequate care. Through an overview of the literature and analysis of the cases, key challenges which pharmacists face while communicating about violence with their patients have been identified. The paper will show you what every pharmaceutical store by law needs to have in order to help talking with patients, as well as how to use supplements in order to help patients who is suffering from, or has suffered from a form of violence. By promoting an open and sensitive approach to communication, pharmacists can become vital allies in the fight against violence, encouraging patients to seek help, while also giving them the support necessary for their healing process.

Keywords: violence, pharmacy, help, conversation, supplements

---

¹ Viši asistent za naučnu oblast Biomedicina i zdravstvo, Naučno polje Pretklinička medicina, Uža oblast farmacija i farmakologija, Evropski univerzitet Brčko distrikta BiH.

UVOD

Nasilje je ozbiljan globalni problem koji ima duboke posljedice na zdravlje i dobrobit pojedinaca, porodice i društva u cjelini. Nasilje može biti prisutno u različitim oblicima, uključujući fizičko, emocionalno, seksualno i ekonomsko nasilje, te može imati duboke i dugotrajne posljedice na fizičko i mentalno zdravlje pojedinca. Dok su farmaceuti tradicionalno prepoznati po svojoj ulozi u pružanju zdravstvene njege i podrške pacijentima, sve veći broj istraživanja i iskustava ukazuje na važnost njihove uloge u olakšavanju razgovora s pacijentima o nasilju. Ovaj uvod pruža pregled problema nasilja u zdravstvu, istražuje specifične izazove s kojima se farmaceuti suočavaju u komunikaciji s pacijentima o nasilju te postavlja temelje za dalje istraživanje uloge farmaceutske profesije u podršci pacijentima koji su preživjeli ili trenutno preživljavaju nasilje.

Kroz analizu relevantne literature, identifikaciju ključnih tema, ovaj rad će istražiti strategije za poboljšanje komunikacije farmaceuta s pacijentima o nasilju, sa ciljem osnaživanja pacijenata, pružanja podrške i promociji zdravlja i sigurnosti u zajednicama. Kroz ovo istraživanje, nastoji se podići svijest o važnosti uloge farmaceuta u borbi protiv nasilja i promovirati njihov doprinos u stvaranju sigurnijeg i zdravijeg društva.

1. Pojam nasilja

Prema SZO nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili depresijom. Samo po sebi nasilje je složena pojava i može se posmatrati kao stanje koje se u emocionalnom, akcijskom ili motivacijskom smislu izražava u prvom redu kao nagon, a zatim kao ljutnja, neprijateljstvo, srdžba i napadanje na osobu. Nasilje podrazumijeva šest faktora: namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; intenzitet i trajanje; moć nasilnika; ranjivost žrtve; manjak podrške i posljedice.²

Rezultati 48 svjetskih istraživanja pokazuju kako 10% do 69% žena izjavljuju da ih je partner tjelesno zlostavljao tokom života, oko 20% žena i 5% do 10% muškaraca izjavljuju da su bili seksualno zlostavljani tokom djetinjstva, a pretpostavlja se da je 4% do 6% ostarjelih roditelja izloženo porodičnom nasilju. Žrtve nasilja najčešće bivaju izolovane te se bore s problemima kao što su otuđenost, depresija i nedostatak socijalne kompetencije što znatno otežava ili potpuno onemogućava bilo kakav dalji socijalni kontakt i dovodi do nemogućnosti nošenja s dnevnim poteškoćama, gubitku povjerenja u sebe, samopoštovanja, opšte depriviranosti, nemogućnosti skladnog i kvalitetnog ličnog rasta i razvoja, a samim tim i nemogućnost kvalitetnog življenja i žrtve i njene porodice, partnera i djece.³

Agresija i nasilje su socijalne pojave koje visoko korespondiraju, uzročno-posljedično su povezane s brojnim socio-patološkim pojavama: socijalnim bolestima (somatskim, duševnim, psihosomatskim); individualnim i društvenim dezorganizacijama i disfunkcijama sociopatološkim pojavama i kriminalitetom.⁴

---

² Žilić, M. & Janković, J. (2016). str. 69

³ Op. cit., str. 70

⁴ Op. cit., str. 71

WHO (2002) prema prirodi nasilnog čina nasilje dijeli na:

fizičko – primjena sile bez obzira je li ili nije nastupila tjelesna ozljeda (guranje, udaranje, pritiskanje, fizičko sprečavanje kretanja, gađanje predmetima..)

seksualno – bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar i sl.

Slika 1: Nasilje

psihičko nasilje – odnosno primjena psihičke prisile koja je uzrokovala osjećaj straha, ugroženosti, povrede dostojanstva, verbalno nasilje, psovanje, zanemarivanje svojim sredstvima komunikacije i sl.

ekonomsko nasilje – oštećenje ili uništenje osobne i zajedničke imovine, zabrana ili onemogućavanje korištenja lične ili zajedničke imovine, oduzimanje prava ili zabrana njenim raspolaganjem i sl.⁵

---

⁵ Op. cit., str. 74

2. O žrtvama nasilja

Na globalnom nivou, statistike o prijavama nasilja od strane žrtava mogu varirati u zavisnosti od mnogih faktora, uključujući kulturološke, socijalne, ekonomske i pravne okolnosti u različitim zemljama. Međutim, postoji pretpostavka da su mnogi slučajevi nasilja neprijavljeni zbog različitih razloga, kao što su strah od osвете, stigmatizacija, nedostatak podrške sistema, ili nedostatak povjerenja u pravosudni sistem. Organizacije kao što su UN Women i Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) prate i analiziraju podatke o nasilju nad ženama na globalnom nivou. Prema njihovim istraživanjima, veliki broj slučajeva nasilja nad ženama ostaje neprijavljen ili nedovoljno dokumentovan. Žrtve nasilja često se suočavaju s preprekama u traženju pomoći i prijavljivanju zlostavljača.

Gledano s medicinsko-psihološke strane, žrtve nasilja mogu iskusiti širok spektar emocionalnih, mentalnih i fizičkih simptoma. Ovi simptomi mogu varirati u intenzitetu i trajanju, ali mogu imati dubok i dugotrajan uticaj na žrtve. Evo nekih od čestih emocionalnih i mentalnih reakcija koje žrtve mogu doživjeti:

1. Trauma: Traumatični događaji mogu izazvati emocionalnu traumu kod žrtava, što može dovesti do simptoma poput posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), noćnih mora, flashbackova, povećane anksioznosti i poteškoća u regulaciji emocija.
2. Strah: Žrtve mogu osjećati intenzivan strah, kako za svoju sigurnost tako i za sigurnost svojih bližnjih. Strah od ponovnog nasilja, osвете ili gubitka kontrole može biti izuzetno stresan i iscrpljujući.
3. Depresija: Iskustvo nasilja može dovesti do depresije kod žrtava. Simptomi depresije mogu uključivati osjećaj tuge, beznadežnosti, gubitka interesa za aktivnosti koje su nekada voljeli, poteškoće sa spavanjem i koncentracijom. Simptomi depresije variraju po težini i mogu uključivati: Osjećam se tužno, gubite interesovanje za stvari u kojima ste nekada uživali, osjećaj umora ili nedostatka energije, poteškoće sa spavanjem ili previše spavanja, promjene u apetitu ili težini, osjećaj bezvrijednosti ili beznadežnosti, problemi sa koncentracijom, misli o smrti ili samoubistvu.⁶
4. Stid i krivica: Mnoge žrtve mogu osjećati stid i krivicu zbog svoje situacije, često kriveći sebe za događaje nasilja ili sebe osuđujući zbog toga što nisu mogle spriječiti nasilje.
5. Nisko samopoštovanje: Iskustvo nasilja može negativno uticati na samopoštovanje i samopouzdanje žrtava, što ih može dovesti do osjećaja bezvrijednosti, nedostatka samopoštovanja i vjerovanja da zaslužuju bol ili zlostavljanje.

Nadalje, fizičke povrede koje proizlaze iz nasilja mogu dodatno doprinijeti emocionalnom i mentalnom stresu žrtava. Važno je naglasiti da je svako iskustvo individualno, i da će se simptomi i načini kako žrtve tretiraju nasilje razlikovati od osobe do osobe. Psihološka podrška i terapija mogu biti od ključne važnosti za pomoć žrtvama u suočavanju s njihovim iskustvima i prevladavanju trauma.

---

⁶ American Psychiatric Association. "Practice Guideline for the Pharmacologic[...]Alcohol Use Disorder." 2018.

3. Farmaceut i žrtve nasilja

Odnos između farmaceuta i žrtve nasilja može biti ključan faktor u pružanju podrške i pomoći žrtvama u njihovom procesu oporavka. Farmaceuti pružaju siguran prostor gdje žrtva može otvoreno razgovarati o svojim iskustvima bez straha od osude ili osvete. Oni su obučeni da pruže empatiju, podršku i razumijevanje, te da slušaju i saslušaju potrebe žrtve. Kroz osnažujuće komunikacijske vještine, farmaceuti mogu edukovati žrtve o dostupnim resursima, pružiti im informacije o sigurnosnim mjerama, i usmjeriti ih prema specijalizovanim uslugama poput savjetovašta, skloništa ili organizacija koje pružaju pravnu pomoć.

Ukratko, farmaceuti imaju važnu ulogu u podršci žrtvama nasilja na različite načine:

Slika 2: Razgovor sa farmaceutom

1. Savjetovanje i podrška: Farmaceuti mogu pružiti emocionalnu podršku žrtvama nasilja tako što će ih saslušati, pružiti im podršku i razumijevanje te ih uputiti na odgovarajuće resurse i usluge, poput savjetovašta za žrtve nasilja, linija za podršku ili organizacija koje pružaju sigurno sklonište.
2. Edukacija: Farmaceuti mogu pružiti edukaciju žrtvama nasilja o njihovim pravima, dostupnim resursima i opcijama za pomoć. Mogu im objasniti kako prepoznati znakove nasilja, kako se zaštititi i kako potražiti pomoć.
3. Pružanje informacija o lijekovima: Farmaceuti mogu pružiti informacije o lijekovima koji se koriste za ublažavanje fizičkih ili emocionalnih simptoma povezanih s nasiljem, poput anksiolitika ili antidepresiva. Također, mogu pružiti informacije o nuspojavama lijekova i načinima kako ih sigurno koristiti.
4. Saradnja s drugim zdravstvenim radnicima: Farmaceuti mogu saradivati s drugim zdravstvenim radnicima, poput ljekara, medicinskih sestara ili psihologa, kako bi pružili koordiniranu i sveobuhvatnu zaštitu žrtvama nasilja.
5. Podrška prevenciji: Farmaceuti mogu sudjelovati u edukaciji javnosti o prevenciji nasilja i promovisati svijest o važnosti sprječavanja nasilja u zajednici.

3.1 Kutak za povjerljive razgovore

Kutak za povjerljive razgovore u apoteci je prostor namijenjen privatnim razgovorima između farmaceuta i pacijenata. Ovaj kutak pruža pacijentima siguran i diskretan prostor gdje mogu razgovarati o svojim zdravstvenim pitanjima, problemima i potrebama bez bojazni od prisluškivanja ili nedostatka privatnosti. Ovaj kutak je posebno koristan kada pacijenti žele razgovarati o osjetljivim temama poput reproduktivnog zdravlja, mentalnog zdravlja, lijekova za mentalne poremećaje, ili problemima s ovisnošću. Također, može se koristiti za pružanje savjeta o upotrebi lijekova, nuspojavama lijekova ili interakcijama lijekova bez prisustva drugih pacijenata ili osoblja.

Kutak za povjerljive razgovore često je opremljen sa zatvorenim vratima, tišinom i dovoljno prostora kako bi se osigurala potpuna privatnost. Farmaceuti su obučeni da održavaju povjerljivost i poštovanje privatnosti pacijenata u ovom prostoru, pružajući im podršku i savjete bez straha od osude ili prosuđivanja. Ovaj koncept omogućava farmaceutima da pruže

još bolju uslugu pacijentima, osiguravajući im siguran prostor za otvoreni i povjerljivi razgovor o njihovim zdravstvenim potrebama. Po zakonu u službenim novinama Federacije BiH, **član 17.** nam govori:

Za obavljanje apotekarske djelatnosti u ogranku apoteke moraju se osigurati odgovarajući prostori, i to najmanje:

- prostor za izdavanje lijekova (oficina), veličine 20 m²,
- laboratorij, veličine 6 m²,
- prostor za aseptični rad ukoliko se u apoteci vrši izrada sterilnih lijekova,
- prostor za smještaj i čuvanje lijekova i medicinskih sredstava, prema deklarisanim uvjetima čuvanja, veličine 10 m²,
- prostor za rukovodioca apoteke i obavljanje službe pripravnosti,
- prostor za čuvanje lako zapaljivih materija i otrova, odnosno odgovarajući metalni ormari sa ključem,
- **u pravilu, prostor predviđen za povjerljive razgovore i savjetovanja sa pacijentom, u okviru oficine,**
- sanitarni čvor za zaposlene,
- garderobu za zaposlene.⁷

Dobra komunikacija je veoma važan faktor u pružanju farmaceutske zdravstvene zaštite u apoteci. Magistar farmacije mora biti orijentisan na pacijenta. Korišćenjem efektivnih vještina komunikacije, uspostavlja se dobar odnos između magistra farmacije i pacijenta, a pored toga vrši se razmena neophodnih informacija u cilju procene zdravstvenog stanja korisnika zdravstvene usluge. U pristupu komunikaciji gde je fokus na pacijentu, uz otvorenost za probleme pacijenta, veoma je bitno uspostavljanje saradnje i odnosa poverenja, kako bi se uspostavile što bolja komplijansa i adherenca.⁸

Kutak za povjerljive razgovore u apoteci pruža idealnu priliku za pružanje podrške i prevenciju zlostavljanja i nasilja. Farmaceuti mogu koristiti ovaj prostor kako bi edukovali pacijente o znakovima nasilja, bilo da je riječ o fizičkom, emocionalnom, seksualnom ili ekonomskom nasilju. Pružanje informacija o različitim oblicima nasilja i strategijama prepoznavanja znakova može pomoći u podizanju svijesti i osnaživanju žrtava da prepoznaju i reagiraju na nasilje. Žrtve nasilja mogu koristiti kutak za povjerljive razgovore kako bi potražile podršku, razgovarale o svojim iskustvima i osjećajima te dobile informacije o resursima i uslugama koje su im dostupne.

4. Suplementi kao pomoć žrtvama nasilja

Važno je na početku napomenuti da farmaceuti ne smiju zamijeniti ulogu licenciranih zdravstvenih stručnjaka kao što su doktori ili psihoterapeuti. Međutim, mogu pružiti korisne informacije i preporuke o suplementima kao dio sveobuhvatnog plana podrške i oporavka za žrtve nasilja. To može uključivati dodatke prehrani koji podržavaju zacjeljivanje povreda poput kalcija, vitamina C i omega-3 masnih kiselina, kao i suplemente koji pomažu u smanjenju

---

⁷ Mesihović, R. (2012). str. 63

⁸ Vodić dobre apotekarske prakse, (2021). "Službeni glasnik RS", broj 25/19

simptoma anksioznosti i depresije poput magnezijuma, vitamina B kompleksa i biljnih preparata kao što su kamilica ili ginko biloba. Farmaceuti također mogu preporučiti dodatke koji podržavaju zdrav san poput melatonina ili biljnih preparata poput valerijane ili lavande, te suplemente koji jačaju imunitet poput vitamina D, vitamina C, cinka ili probiotika kako bi pomogli u očuvanju zdravlja i otpornosti organizma.

4.1 B vitamini: Tijelu je potrebno osam B vitamina da bi funkcionisalo najsretnije i najzdravije. B vitamini poput vitamina B12 i B6 mogu pomoći u oslobađanju od stresa, podržavanju kognitivnih funkcija i smanjenju osjećaja depresije i anksioznosti. Dok vitamini B mogu doći iz namirnica kao što su mlijeko, jaja, piletina, crveno meso, tunjevina, avokado i krompir, također možete pronaći dodatke vitamina B u obliku kapsula i praha. Održavanje odgovarajućeg nivoa vitamina B kroz ishranu je idealno. Međutim, onima s nedostatkom vitamina B možda će biti lakše poboljšati svoj nivo uz pomoć suplemenata. B vitamini mogu podržati normalnu funkciju mozga, nivo energije i metabolizam ćelija. Ako prirodno unosite dovoljno ovog vitamina kroz ishranu, dodatak B vitamina nije uvijek potreban. Međutim, preporučuje se onima s nedostatkom, onima koji imaju 50 ili više godina, trudnicama, onima koji uzimaju određene lijekove, onima koji slijede vegansku ishranu ili onima koji imaju specifična hronična stanja. Opet, uvijek se posavjetujte sa svojim ljekarom ili farmaceutom prije nego što dodate novi vitamin ili dodatak vašoj ishrani.⁹

Vitamin B5 – Pantotenska kiselina ili vitamin B5 je član porodice vitamina B kompleksa rastvorljivih u vodi. To je važan kofaktor nutrijenata potreban tokom odgovora na stres, tako da kada se nivo stresa poveća, povećavaju se i potrebe vašeg tijela za vitaminom B5. Vitamin B5 se u tijelu pretvara u acetyl-CoA kao bitan dio procesa proizvodnje energije. Acetyl-CoA je prisutan u svim ćelijama, ali u mnogo većim količinama u nadbubrežnim žlijezdama, a to je jednostavno zato što je toliko energije potrebno za proizvodnju hormona nadbubrežne žlijezde. Zbog toga je potrebno više vitamina B5 tokom stresa.¹⁰

Vitamin B6 – Još jedan važan član porodice B kompleksa, vitamin B6 je važan kofaktor u nekoliko biohemijskih puteva u odgovoru na stres nadbubrežne žlijezde. Hipotalamus / hipofiza / nadbubrežna žlijezda (HPA) osovina modulira aktivnost nadbubrežne žlijezde i odgovor na stres. Vitamin B6 je važan za pravilnu funkciju HPA ose pa pomaže u održavanju ravnoteže i harmonije. Vitamin B6 pomaže u oslobađanju od stresa, ali stres iscrpljuje B6, tako da je ključno da vaša ishrana obezbedi obilne nivoe ovog nutrijenta tokom stresnih perioda.¹¹

Vitamin B12 utiče na kognitivne funkcije i raspoloženje smanjujući nivoe aminokiseline homocisteina, što može negativno uticati na funkciju mozga. Manjak B12 također može dovesti do perniciozne anemije i pokazalo se da uzrokuje razdražljivost, depresiju i promjene ličnosti. Nivo B12 se smanjuje hroničnom zloupotrebom supstanci, a popunjavanje zaliha može pomoći u ublažavanju simptoma depresije. Namirnice bogate B12 uključuju: govedina, jetra i perad morskog plodovi, jaja, mliječni proizvodi, nutritivni kvasac.¹²

4.2 Vitamin C: Slijepo, nasumično i placebo kontrolisano ispitivanje iz 2015. pokazalo je da vitamin C može pomoći u borbi protiv oksidativnog stresa. Ova studija predstavlja obećavajući pogled na sposobnost antioksidanata da pomognu u održavanju zdravog i stabilnog raspoloženja, iako je potrebno provesti još opsežnije studije. Vitamin C pomaže u sprječavanju

⁹ B vitamins: in depth. University of Oxford. Published September 9, 2010

¹⁰ Hurley LS, Mackenzie JB. Adrenal function in the pantothenic acid-deficient rat: liver glycogen, blood glucose, adrenal cholesterol and adrenal ascorbic acid levels.

¹¹ Durrani D, et al. Vitamin B6: A new approach to lowering anxiety, and depression?.2022

¹² Stough C, et al. The effect of 90-day administration of a high dose vitamin B-complex on work stress. 2011

nagomilavanja viška kortizola, hormona stresa koji se nalazi u krvotoku, u vrijeme povećane napetosti. Što je manja količina kortizola u sistemu, manja je vjerovatnoća da ćete se osjećati pod stresom i/ili vidjeti fizičke znakove stresa poput umora, glavobolje ili visokog krvnog pritiska. Vitamin C se nalazi u mnogim uobičajenim namirnicama poput citrusa, krompira, paradajza, brokule i spanaća. Redovno konzumiranje ove hrane može poboljšati nivo vitamina C, osim što podržava vaše opšte zdravlje. Međutim, suplementi vitamina C mogu biti od pomoći onima s nedostatkom i/ili strogim dijetama. Možete uzimati dnevne kapsule ili dodati vitamin C u prahu u napitke poput vode i smutija. Vitamin C pomaže mozgu da šalje i prima signale, te štiti neurone od oštećenja uzrokovanih stresom. Ako je moždana signalizacija iz bilo kojeg razloga poremećena, to može uzrokovati niz problema u rasponu od depresije do šizofrenije i demencije. Uobičajeni znakovi nedostatka vitamina C uključuju depresiju i umor. Iako je nedostatak vitamina C rijedak, studije su pokazale da suplementacija vitaminom C može poboljšati raspoloženje čak i ako osoba nema nedostatak.¹³

4.3 Magnezijum: Toliko se o magnezijumu piše i priča da nećete sumnjati da je to moćan mineral sa široko rasprostranjenim prednostima. Dobro je poznato da stres iscrpljuje magnezijum, a ipak nam magnezij pomaže da se nosimo sa stresom. Više studija je pokazalo poboljšani odgovor na stres, antidepresivne i anti-anksiozne efekte dodataka magnezijumu. Ključna poruka je da ako prolazite kroz posebno stresno vrijeme, morate povećati unos magnezijuma.¹⁴

Magnezijum je esencijalni mineral koji se koristi u stotinama biohemijskih reakcija u tijelu. Neka istraživanja povezuju nedostatak magnezijuma sa stresom. Druge studije su otkrile da uzimanje magnezijuma za anksioznost i stres smanjuje rezultate nivoa stresa učesnika - rezultati su još više poboljšani kada se magnezijum uzima kao dodatak vitaminu B. Magnezijum se može naći u namirnicama poput krompira, celog povrća, lisnatog povrća i orašastih plodova.¹⁵

4.4 Cink: Možda mineral koji najčešće nedostaje, pošteno je reći da većina ljudi ne dobija dovoljno cinka. I ne samo da su tipične zapadnjačke dijete siromašne cinkom; ovaj vitalni mineral se brzo troši i tokom stresa, dodatno povećavajući problem. Cink igra važnu ulogu u moduliranju odgovora mozga i tijela na stres. Nalazi se u velikim količinama u mesu, peradi i kamenicama, a meso organa kao što je jetra posebno je bogat izvor. Cink je neophodan za mnoge tjelesne procese, ali je posebno važan za regulaciju odgovora mozga na stres. Nedostatak cinka može uzrokovati depresiju, izmijenjeno razmišljanje i smanjenu sposobnost učenja. Dodatak cinku može smanjiti simptome depresije i poboljšati efikasnost antidepresivnih lijekova.¹⁶

4.5 Melatonin: prirodni hormon koji proizvodi pinealna žlijezda u mozgu. Uopšteno se povezuje sa snom, ali nedavne studije su otkrile vezu između anksioznosti, depresije i neadekvatnog kvaliteta sna. Melatonin može biti efikasan u pomaganju osobama sa poremećajem sna. Melatonin se ne nalazi u mnogim prirodnim izvorima hrane, ali suplementi su dostupni u obliku gume, kapsula, pića ili praha.¹⁷

---

¹³ Padayatty SJ. Human adrenal glands secrete vitamin C in response to adrenocorticotrophic hormone. 2007

¹⁴ Wienecke E, Nolden C. Long-term HRV analysis shows stress reduction by magnesium intake. 2016

¹⁵ Barragán-Rodríguez L, et al. Efficacy and safety of oral magnesium supplementation in the treatment of depression in the elderly with type 2 diabetes: a randomised, equivalent trial. 2008

¹⁶ Swardfager W, Herrmann N et al. Potential roles of zinc in the pathophysiology and treatment of major depressive disorder. 2013

¹⁷ Melatonin. StatPearls [Internet]. Last updated August 8, 2022

Studije su otkrile da ljudi koji doživljavaju ponavljane čarolije anksioznosti i depresije nemaju kvalitetan san. Suplementi melatonina mogu biti efikasan način za one koji se bore sa uspavlivanjem ili sa spavanjem da regulišu svoj raspored spavanja. Budući da san direktno utiče na vaše raspoloženje tokom narednog dana, važno je prepoznati kada se prilagođavate na preporučenu dozu melatonina. Uzimanje previše melatonina može negativno poremetiti prirodni cirkadijalni ritam, ostavljajući vam osjećaj umora i razdražljivosti. Iako nije uobičajeno, višak unosa melatonina možete prepoznati po vrtoglavici, glavoboljama i/ili pospanosti tokom dana.¹⁸

4.6 Vitamin D se uglavnom povezuje sa izlaganjem suncu. Istraživanje je pokazalo da stres može uzrokovati nizak nivo vitamina D, a druge studije su otkrile da smanjuje nivo stresa kod učenika. Dodatne prednosti vitamina D uključuju podršku imunološkom sistemu i zdravlju srca. Najbolji način da dobijete dovoljno vitamina D je kroz prirodnu sunčevu svjetlost, ali uvijek trebate imati na umu da nosite kremu za sunčanje kako biste ograničili štetno izlaganje UV zračenju. Vitamin D možete dobiti i ishranom konzumiranjem masne ribe, mlijeka i žumanca. Naravno, možete uzimati i kapsule ili pilule. Važno je napomenuti da vitamin D ima gornje granice, što znači da je moguće dobiti previše od njega. Razgovarajte sa svojim ljekarom o pravilnoj dozi prije dodavanja vitamina D u svoju dnevnu rutinu.¹⁹

Mlijeko, određene obogaćene žitarice, masna riba i žumanca sjajni su izvori ovog ključnog nutrijenta. Suplementi poput dnevnih kapsula i pudera su odlična alternativa. Pojedinci koji žive u hladnijim, neekvatorijalnim klimama imaju veću vjerovatnoću da će imati nedostatak vitamina D tokom cijele zimske sezone – tokom tih mjeseci, suplement vitamina D3 može biti od koristi da podrži raspoloženje i nivo stresa. Vitamin D pomaže vašem tijelu da pravilno funkcionira, a poboljšano fizičko zdravlje može otežati vašem umu da sklizne u periode anksioznosti, stresa i depresije.²⁰

ZAKLJUČAK

U ovom naučnom radu smo istakli ključnu ulogu farmaceuta u podršci žrtvama nasilja kroz osiguranje sigurnog i povjerljivog okruženja za razgovor, pružanje informacija o resursima i uslugama te preporuke odgovarajućih suplemenata koji podržavaju fizički i emocionalni oporavak. Kroz osnažujući pristup komunikaciji, farmaceuti mogu stvoriti prostor za otvoren dijalog i podršku žrtvama, promovirajući svijest o prevenciji nasilja i važnosti rješavanja ovog društvenog problema. Kroz multidisciplinarni pristup, u kojem farmaceuti saraduju sa drugim zdravstvenim radnicima i organizacijama, može se pružiti sveobuhvatna podrška žrtvama nasilja, omogućavajući im da se osnaže i krenu prema putu ozdravljenja. Konačno, kroz promicanje svijesti, edukaciju i podršku, farmaceuti mogu doprinijeti stvaranju sigurnijeg i podržavajućeg okruženja za sve članove zajednice.

Kroz razvoj osjetljivih komunikacijskih vještina, farmaceuti mogu izgraditi povjerenje s pacijentima i osigurati da se osjećaju sigurno i podržano u izražavanju svojih problema. Ovaj rad naglašava važnost kontinuirane edukacije farmaceuta o temama nasilja i pružanju resursa potrebnih za djelotvorno upravljanje ovim izazovima. Kroz zajednički angažman farmaceuta,

---

¹⁸ Tuft C, Matar E, et al. Current Insights into the Risks of Using Melatonin as a Treatment for Sleep Disorders in Older Adults. 2023

¹⁹ Office of dietary supplements – vitamin D. 2023

²⁰ Charoenngam N, Holick MF. Immunologic Effects of Vitamin D on Human Health and Disease. 2020

zdravstvenih stručnjaka i lokalnih zajednica, možemo stvoriti okruženje u kojem se svaka žrtva osjeća podržano i gdje se nasilje aktivno prepoznaje i suzbija.

LITERATURA

1. American Psychiatric Association. "Practice Guideline for the Pharmacologic[...]Alcohol Use Disorder." 2018. Accessed June 19, 2022.
2. Barragán-Rodríguez L, Rodríguez-Morán M, Guerrero-Romero F. *Efficacy and safety of oral magnesium supplementation in the treatment of depression in the elderly with type 2 diabetes: a randomised, equivalent trial.* *Magnes Res* 2008; 21: 218–23.
3. *B vitamins: in depth.* University of Oxford. Published September 9, 2010. Medical Citation URL. Accessed February 5, 2022.
4. Charoenngam N, Holick MF. *Immunologic Effects of Vitamin D on Human Health and Disease.* *Nutrients.* 2020;12(7):2097. Published 2020 Jul 15. doi:10.3390/nu12072097
5. Durrani D, Idrees R, Idrees H, Ellahi A. *Vitamin B6: A new approach to lowering anxiety, and depression?.* *Ann Med Surg (Lond).* 2022;82:104663. Published 2022 Sep 15. doi:10.1016/j.amsu.2022.104663
6. Hurley LS, Mackenzie JB. *Adrenal function in the pantothenic acid-deficient rat: liver glycogen, blood glucose, adrenal cholesterol and adrenal ascorbic acid levels.* *The Journal of Nutrition,* Vol 54, Issue 3, 1 Nov 1954, Pages 403-415
7. Mesihović, R. (2012). *Pravilnik o osnivanju apotekarske ustanove.* Službene novine Federacije BiH, Sarajevo.
8. *Melatonin.* StatPearls [Internet]. Last updated August 8, 2022. Medical Citation URL. Accessed November 2, 2022.
9. *Office of dietary supplements – vitamin D.* NIH Office of Dietary Supplements. Accessed June 4, 2023. <https://ods.od.nih.gov/factsheets/VitaminD-Consumer/>
10. Padayatty SJ. *Human adrenal glands secrete vitamin C in response to adrenocorticotrophic hormone.* *Am J Clin Nutr.* 2007; 86:145–149.
11. Stough C, Scholey A et al. *The effect of 90-day administration of a high dose vitamin B-complex on work stress.* *Hum Psychopharmacol.* 2011 Oct; 26(7): 470-6.
12. Swardfager W, Herrmann N et al. *Potential roles of zinc in the pathophysiology and treatment of major depressive disorder.* *Neurosci Biobehav Rev.* 2013 Jun;37(5):911-2
13. Tuft C, Matar E, Menczel Schrire Z, Grunstein RR, Yee BJ, Hoyos CM. *Current Insights into the Risks of Using Melatonin as a Treatment for Sleep Disorders in Older Adults.* *Clin Interv Aging.* 2023 Jan 12;18:49-59. doi: 10.2147/CIA.S361519. PMID: 36660543; PMCID: PMC9842516. Accessed February 5, 2024.
14. *Vodič dobre apotekarske prakse,* (2021). "Službeni glasnik RS", broj 25/19, Skupština Farmaceutске komore Srbije.
15. Wienecke E, Nolden C. *Long-term HRV analysis shows stress reduction by magnesium intake.* *MMW Fortschr Med.* 2016 Dec; 158(Suppl 6): 12-16.
16. Žilić, M. & Janković, J. (2016). *Nasilje.* Katedra za socijalni rad, Filozofski fakultet, Mostar.

NASILJE NAD MEDICINSKIM DJELATNICIMA

Sažetak

Nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom (WHO, 2002). Nasilje podrazumijeva šest faktora: intenzitet i trajanje; namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; ranjivost žrtve; moć nasilnika; manjak podrške i posljedice. Uznemiravanje na radnom mjestu odnosi se na neprihvatljive prakse i ponašanja, prijetnje ili zastrašivanja koja se javljaju u jednoj ili više prilika i mogu rezultirati fizičkom, psihičkom, seksualnom ili ekonomskom štetom. Nasilje na radnom mjestu uobičajeno je u medicinskim ustanovama. Nezadovoljstvo pacijenata zbog neučinkovitih sustava usluga kao što su dugo čekanje, pretrpanost, manjak osoblja ili resursa te neslaganje s medicinskim planom može potaknuti epizode nasilja. U takvim situacijama liječnici su prije svega izloženi ispadu pacijenta. Osim toga, liječnici obično nisu dobri s komunikacijskim vještinama, što im može otežati razvijanje odnosa ili empatijsko djelovanje prema pacijentima i/ili osoblju u teškim situacijama. Općenito, liječnicima se govori da se te epizode smatraju "dijelom posla" i često ih se potiče da toleriraju zlostavljanje. Visoki zahtjevi posla i radni pritisci utječu na zdravlje zaposlenika, što rezultira problemima poput glavobolja, nesаницe, socijalne disfunkcionalnosti i depresije. Imajući u vidu teške psihosocijalne posljedice mobbinga na poslu, ovi podaci naglašavaju hitnu potrebu da se doprinese pozitivnom razvoju organizacije i njezinih članova poboljšanjem međuljudskih odnosa i osiguravanjem mjesta za interakciju osoblja. Visoka osjetljivost na anksioznost i niska emocionalna inteligencija povezuju se s većom prisutnošću mobbinga na poslu. Mobbing se može ublažiti ako osoba ima dovoljnu podršku obitelji, prijatelja ili značajnih osoba.

Ključne riječi: Nasilje, mobbing, medicinski djelatnici

Summary

Violence is the intentional use of physical force and power by threat or action against oneself, against a whole other person, against a group of people or a community, which could result or result in injury, death, psychological consequences, underdevelopment or deprivation (WHO, 2002). Violence implies six factors: intensity and duration; intent to injure or cause damage; vulnerability of the victim; the power of the bully; lack of support and consequences. Harassment in the workplace refers to unacceptable practices and behaviors, threats or intimidation that occur on one or more occasions and may result in physical, psychological, sexual or economic harm. Workplace violence is common in medical facilities. Patient dissatisfaction with inefficient service systems such as long waits, overcrowding, fewer staff or resources, and disagreement with the medical plan can trigger episodes of violence. In such situations, doctors are primarily exposed to the patient's outburst. In addition, doctors are usually not good at communication skills, which can make it difficult for them to develop rapport or empathize with patients and/or staff in difficult situations. In general, doctors are told that these episodes are considered "part of the job" and are often encouraged to tolerate

---

¹ Dom zdravlja Osječko-baranjske županije

Adresa za dopisivanje: Park kralja Petra Krešimira IV/6, 31000 Osijek, sariclea97@gmail.com
ORCID: Lea Sarić (0009-0000-0974-2404)

the abuse. High job demands and work pressure affect the health of employees, resulting in problems such as headaches, insomnia, social dysfunction and depression. Considering the severe psychosocial consequences of mobbing at work, these data highlight the urgent need to contribute to the positive development of the organization and its members by improving interpersonal relationships and providing a place for staff interaction. High sensitivity to anxiety and low emotional intelligence are associated with a greater presence of mobbing at work. Mobbing can be alleviated if the person has sufficient support from family, friends or significant others.

Key words: Violence, mobbing, medical workers

UVOD

Definicija

Nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom (WHO, 2002). Nasilje je složena pojava i može se promatrati kao stanje koje se u emocionalnom, motivacijskom ili akcijskom smislu izražava u prvom redu kao nagon, a zatim kao ljutnja, neprijateljstvo, srdžba i napadanje na osobu. Nasilje podrazumijeva šest faktora: intenzitet i trajanje; namjeru da se povrijedi ili nanese šteta; ranjivost žrtve; moć nasilnika; manjak podrške i posljedice (Zečević, 2010). Pojava nasilja vidljiva je već u vrlo ranoj dobi, pri prvom kontaktu i interakciji djeteta s okolinom, bilo da je riječ o roditeljima ili drugoj djeci. Prema svjetskim podacima, nasilje se naglo širi pa možemo govoriti i o takozvanoj „epidemiji nasilja u svijetu. To je posebno izraženo u zemljama u kojima se posljedice gladi, nezaposlenosti, rata i očaja iskaljuju na najbližim dostupnim pojedincima. Točne podatke o rasprostranjenosti nasilja teško je dobiti zbog velike razlike u kulturnim normama među društvima i zbog prikrivanja nasilja radi tradicionalnog poštivanja privatnosti obitelji.

Mobbing

Iako je uznemiravanje na radnom mjestu staro koliko i sam posao, postalo je predmetom znanstvenih istraživanja. Prema Međunarodnoj organizaciji rada, uznemiravanje na radnom mjestu odnosi se na neprihvatljive prakse i ponašanja, prijetnje ili zastrašivanja koja se javljaju u jednoj ili više prilika i mogu rezultirati fizičkom, psihičkom, seksualnom ili ekonomskom štetom. Također može predstavljati oblik rodno uvjetovanog nasilja. Uznemiravanje na radnom mjestu oblik je diskriminacije kojim se krši širok raspon zakona o radu i građanskih prava. To je uvredljivo ponašanje koje se može smatrati zastrašujućim, neprijateljskim ili uvredljivim i s kojim se radnik često mora nositi kako bi zadržao svoj posao. U posljednje vrijeme, s ekspanzijom digitalnih medija, uznemiravanje se često prijavljuje putem elektroničkih komunikacija. Mobbing je tihi oblik nasilja koji utječe na radne odnose, destabilizira žrtvu te šteti fizičkom i psihičkom zdravlju radnika. Može izazvati moralnu, psihičku, fizičku i materijalnu štetu, kao i privremenu ili trajnu nesposobnost. Stoga je mobbing tema od pravne, socijalne i psihološke važnosti u radnom okruženju. Iako postoji malo formalnih pritužbi i povezanih tužbi, studije koje procjenjuju učestalost uznemiravanja u različitim radnim okruženjima pokazuju da je većina radnika već iskusila mobbing, što je negativno utjecalo na njihov profesionalni i osobni život.

Prevalencija nasilja na radnom mjestu

Nasilje na radnom mjestu uobičajeno je u medicinskim ustanovama. Ono ovisi o nekoliko čimbenika. Neki od njih su: zemljopisni položaj, ozbiljnost nasilnih epizoda i radno mjesto. Globalno je nasilje nad medicinskim djelatnicima na radnom mjestu visoko, u rasponu od 54% (Tajland) do 70% (Maroko), bez obzira na radno okruženje, pristup resursima i organizacijsku kulturu i podršku. Trend rasta uočen je u azijskim zemljama (19,6% na 25%), a pad u zemljama Sjeverne Amerike (48,9% na 32,6%). U zemljama u razvoju više od 50% liječnika suočilo se s verbalnim i fizičkim zlostavljanjem od strane pacijenata. Epizode verbalnog zlostavljanja prevladavaju (42,5%) od fizičkog nasilja (24,4%), posebno među mlađim liječnicima i specijalizantima koji rade na odjelu hitne pomoći (68,4%), intenzivnoj njezi (do 50%) i psihijatrijske jedinice (do 40%). Indijska studija koju su proveli 2019. godine Sharma i suradnici, izvijestili su da su slučajevi verbalnog nasilja bili najveći prema mlađim liječnicima (53%), a zatim prema starijim liječnicima (14%) i konzultantima (13%). Liječnici koji rade u mješovitim smjenama (72,8%) suočavaju se s najvećim nasiljem praćeno usporedivom prevalencijom u dnevnoj (50%) i noćnoj smjeni (40%–45%).

Faktori rizika

Većina incidenata nasilja nad liječnicima događa se nagonski. Međutim, postoji niz prepoznatljivih čimbenika za koje se zna da iniciraju ove epizode nasilja. Ovi čimbenici mogu se klasificirati kao profesionalni, povezani s pacijentima, organizacijski i društveni. Pacijenti s psihijatrijskim poremećajima, hitnim slučajevima ili pod utjecajem alkohola/droga možda se neće moći nositi s emocionalno uznemirujućim situacijama koje ih mogu učiniti primarnim počiniteljima nasilja nad liječnicima. Studije su također pokazale da su mladi muškarci s nižim obrazovnim statusom i višim društvenim profilom izloženi visokom riziku od počinjenja nasilja. Nezadovoljstvo pacijenata zbog neučinkovitih sustava usluga kao što su dugo čekanje, pretrpanost, manjak osoblja ili resursa te neslaganje s medicinskim planom može potaknuti epizode nasilja. U takvim situacijama liječnici su prije svega izloženi ispadu pacijenta. Osim toga, liječnici obično nisu dobri s komunikacijskim vještinama, što im može otežati razvijanje odnosa ili empatijsko djelovanje prema pacijentima i/ili osoblju u teškim situacijama. Općenito, liječnicima se govori da se te epizode smatraju "dijelom posla" i često ih se potiče da toleriraju zlostavljanje. Nedostatak organizacijske podrške u smislu sigurnosnih protokola i smjernica, kazni za agresore i obuke zaposlenika može dovesti do nedovoljno prijavljivanja takvih incidenata. Štoviše, nedostatak zakonske regulative za rješavanje problema nasilja nad liječnicima može natjerati pacijente da slobodno uzmu stvari u svoje ruke kada se suoče s neugodnostima. Neželjeni medicinski događaj ili iznenadna smrt voljene osobe uobičajeni su razlozi koji mogu potaknuti prijeteće liječnicima i oštećivanje bolničke imovine. Javne i privatne bolnice suočavaju se s jedinstvenim izazovima koji se odnose na epizode nasilja na radnom mjestu. Negativni medijski prikazi liječnika stvaraju nepovjerenje javnosti u njihove službe, što dodatno povećava šanse za ovakve incidente.

Utjecaj nasilja na radnom mjestu

Epizode nasilja na radnom mjestu imaju širok raspon utjecaja. Negativan učinak ovih incidenata nije ograničen samo na fizičku i psihičku dobrobit liječnika, već se prenosi i na druge probleme kao što su smanjena radna izvedba, povećano izgaranje i namjera odlaska, što u konačnici može utjecati na kvalitetu skrbi za pacijente. Najočitiiji učinak nasilja može se vidjeti ako žrtva pretrpi fizičku ozljedu. Istraživanje koje je provedeno na 106 žrtava, pokazalo je da je 56,6% slučajeva nasilja rezultiralo fizičkim ozljedama. Od toga je 62,3% žrtava uzelo odsustvo s posla, a 45,4% žrtava nije se pojavilo na poslu sljedeća dva do tri dana. Neki liječnici također mogu pokazivati znakove psihološkog distresa kao što su posttraumatski distres

(15,4%), mentalna iscrpljenost (42,4%) i emocionalni distres (39,3%) nakon što su doživjeli nasilnu epizodu. Ove bi epizode mogle obeshrabiliti brojne liječnike koji su javno raspoloženi i iskreno ulažu u zdravlje svojih pacijenata. Ponekad se liječnici suzdržavaju od izvođenja bilo kakvih kompliciranih zahvata ili visokorizičnih operacija kako bi se zaštitili od bijesa koji bi se mogao dogoditi u slučaju nepovoljnog ishoda. Štoviše, liječnici i roditelji ambicioznih doktora počeli su se bojati pustiti svoju djecu da se bave ovom profesijom, zbog straha od očekivanih nasilnih epizoda.

U ekstremnim slučajevima nasilja na radnom mjestu, zdravstvena zajednica prosvjeduje kako bi izrazila svoje mišljenje protiv nepravednog postupanja sustava. Javni prosvjedi u obliku štrajkova mogu dovesti do ogromnih gubitaka radnih dana, nedostatka osoblja i značajnog opterećenja cjelokupnog zdravstvenog sustava.

RASPRAVA

Nasilje nad zdravstvenim radnicima definira se kao situacije koje se sastoje od bihevioralnih ili verbalnih prijetnji, fizičkog napada ili seksualnog napada koji dolaze od strane pacijenta, rodbine pacijenta ili bilo koje druge osobe i predstavljaju rizik za zdravstvenog radnika. Studije otkrivaju da je nasilje nad zdravstvenim radnicima u porastu posljednjih godina. Izvješće Američke udruge medicinskih sestara iz 2015. navodi da je 43% medicinskih sestara i studenata sestrinstva bilo izloženo verbalnom ili fizičkom nasilju od strane pacijenata i njihovih rođaka te da je ta stopa veća od 70% među medicinskim sestrama hitne službe. Prema istraživanju provedenom u Italiji, 49% medicinskih sestara bilo je izloženo nasilju u roku od godinu dana, a 82% od toga bilo je verbalno nasilje. Zabilježeno je da su medicinske sestre, koje su u bliskom kontaktu s pacijentima i rodbinom pacijenata tijekom pružanja njege, izložene nasilju od strane pacijenata i rodbine pacijenata zbog faktora kao što su dugo čekanje u zdravstvenim ustanovama, neadekvatan broj zdravstvenih radnika, nedostatak sigurnosnog osoblja, nedostatak informacija, nedostatak profesionalnog iskustva i rad u noćnoj smjeni. Tijekom COVID-19 pandemije zabilježena je velika pojava nasilja nad medicinskim radnicima. Medicinske sestre su vodeći zdravstveni djelatnici, riskiraju vlastite živote i izlažu se opasnostima. Iako su zdravstveni radnici u mnogim zemljama proglašeni herojima u borbi protiv COVID-19 i dobivaju aplauze, nasilje prema zdravstvenim radnicima povećalo se tijekom procesa pandemije. U literaturi je objavljeno da su tijekom pandemije COVID-19 zdravstveni djelatnici u Meksiku bili napadani jajima i podvrgnuti fizičkom nasilju, a oni u Indiji premlaćivani, prezirani, kamenovani, pljuvani u lica i evakuirani iz svojih domova. Slično tome, objavljeno je da je u mnogim mjestima, poput Europe, SAD-a i Australije, nasilje prema zdravstvenim radnicima nastavilo rasti tijekom razdoblja pandemije. Osim toga, zdravstveni djelatnici iskusili su stigmatu i isključenost zbog zabrinutosti da bi mogli biti nositelji COVID-19. Izloženost svim oblicima nasilja može dovesti do niske kvalitete života, smanjenog zadovoljstva poslom, smanjene produktivnosti, anksioznosti i depresije, ljutnje, zbunjenosti, povećanog profesionalnog izgaranja, smanjene kvalitete skrbi za pacijente, post-traumatskog stresnog poremećaja, smanjene profesionalne predanosti i odustajanje od profesije. Cilj medicinske edukacije, koja je ujedno i edukacija za cijeli život je odgojiti liječnike sa širokim spektrom znanja i vještina u svrhu maksimalne skrbi za bolesnika. Posao liječnika podrazumijeva velike psihosocijalne zahtjeve, stalne kontakte s pacijentima, kolegama i drugim ljudima. Istovremeno, od ljudi koji su odabrali ovaj poziv očekuje se 24-satna profesionalnost bez obzira na njihovo raspoloženje, karakter ili bioritam. S druge strane, brojni radovi češće govore o čestim poremećajima zdravlja, psihičkim simptomima i izgaranju kod osoba zaposlenih u zdravstvu. Među profesionalnim čimbenicima rizika u radnom okruženju liječnika, posebice liječnika hitne službe, važno je izdvojiti negativne organske reakcije na dugotrajni stres, emocionalnu iscrpljenost te utjecaj sindroma intolerancije na

smjenski rad koji je izraženiji u slučajeva umora i iscrpljenosti. Značajan problem koji se često zanemaruje ili ne prepoznaje te se o njemu rijetko govori jesu zlostavljanje i nasilje od strane pacijenata, korisnika zdravstvenih usluga, kolega i suradnika. Različiti pokazatelji, poput prijevremenog umirovljenja, čestih kardiovaskularnih, mišićno-koštanih i malignih bolesti, anksiozno-depresivnih poremećaja i posttraumatskog stresnog poremećaja, povećane smrtnosti i iznenadne smrti upućuju na to da su zaposleni hitne medicinske službe izloženi većem riziku od ukupne radno sposobne populacije. Sve je to povezano s utjecajem posebnih uvjeta i zahtjeva rada koji nisu dovoljno proučeni u ovoj struci, te potencijalno opasnim učinkom izloženosti svakodnevnim radnim kritičnim incidentima. Podaci iz novije literature pokazuju nužnost suočavanja s ovim problemom zbog nedostatka znanja o rasprostranjenosti stresa, vrstama stresnih situacija i njihovom utjecaju na zdravlje tijekom obavljanja ove specifične usluge, kao i svim pozitivnim aktivnosti i screening intervencije, učinkovite preventivne mjere, te aktivnosti koje je potrebno organizirati i provoditi. Prema studijama poljskih autora, 62% liječnika koji rade u ambulantama hitne medicine bilo je zastrašeno od strane pacijenata, dok je njih 11% doživjelo fizički napad. U Češkoj je 12% liječnika koji rade u zdravstvenom i socijalnom sektoru doživjelo fizičke napade, posebice oni koji rade s pacijentima ili klijentima. Liječnici koji rade u Hitnoj pomoći više su izloženi prijetnjama i nasilju od onih koji rade u drugim zdravstvenim ustanovama. U 17% slučajeva verbalnu agresiju (vikanje i vrijeđanje) doživljavaju nadređeni, 6% kolege, a 3% pacijenti. Studija provedena na Cipru istraživala je povezanost između mobbinga i traumatskih simptoma kod medicinskih sestara zaposlenih u privatnim i javnim ustanovama hitne i intenzivne njege. Podaci otkrivaju da je otprilike četiri od pet sudionika (78,8%) prijavilo iskustvo mobbinga na radnom mjestu kao žrtva, svjedok ili oboje, dok je otprilike dvoje od troje (68,1%) prijavilo viktimizaciju mobbinga.

ZAKLJUČAK

Zaključno, od stručnjaka u zdravstvenom sektoru posebno se zahtijeva da se nose s brojnim zahtjevima, vještinama potrebnim za posao (na primjer, sposobnost razumijevanja, mijenjanja, vođenja i kontrole ponašanja pojedinaca i grupa); tehnički zahtjevi (na primjer, rad u timovima, učenje novih tehnoloških vještina, učinkovita komunikacija s pacijentima) i administrativni zahtjevi. Ove vještine smanjuju nasilje na radnom mjestu kako bi se postigao održiviji radni učinak. Visoki zahtjevi posla i radni pritisci utječu na zdravlje zaposlenika, što rezultira problemima poput glavobolja, nesanicе, socijalne disfunkcionalnosti i depresije. Stoga su ponuđeni neki prijedlozi za smanjenje nasilja na radnom mjestu. Prvo, organizacije trebaju identificirati loše zaposlenike koji su temeljni uzrok nasilja, zatim im pružiti obuku o nekim vještinama, npr. upravljanju odnosima, upravljanju radnim vremenom i stresom te razvoju osobnosti. Drugo, organizacije trebaju komunicirati s voditeljima funkcija i nadređenima da su zaposlenici najveće bogatstvo organizacije i dati im upute kako se ponašati prema njima. Imajući u vidu teške psihosocijalne posljedice mobbinga na poslu, ovi podaci naglašavaju hitnu potrebu da se doprinese pozitivnom razvoju organizacije i njezinih članova poboljšanjem međuljudskih odnosa i osiguravanjem mjesta za interakciju osoblja. Visoka osjetljivost na anksioznost i niska emocionalna inteligencija povezuju se s većom prisutnošću mobbinga na poslu. Mobbing se može ublažiti ako osoba ima dovoljnu podršku obitelji, prijatelja ili značajnih osoba. Također se predlaže nastavak proučavanja uloge pozitivnog afekta i zadovoljstva na radnom mjestu kao mogućih posrednika u odnosu emocionalne inteligencije i mobbinga.

LITERATURA

1. Abuse of elderly (2002). U: Krug E., Dahlberg, L., Mercy J. A., Zwi A. B. i Lozano R. (eds.); *World Report on Violence and Health*, Geneva: WHO Press.
2. Ajduković, M. (2003). Nasilje u obitelji. U: Puljiz V, Bouillet, D, ur. *Nacionalna obiteljska politika*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. str. 239-75.
3. Grotto-de-Souza J, Pohl HH, Aguiar-Ribeiro D. Mobbing as a source of psychological harm in workers. *Rev Bras Med Trab Publicacao Of Assoc Nac Med Trab-ANAMT*. 2022.;20(4):670–5.
4. Kumari A, Kaur T, Ranjan P, Chopra S, Sarkar S, Baitha U. Workplace violence against doctors: Characteristics, risk factors, and mitigation strategies. *J Postgrad Med*. 2020.;66(3):149–54.
5. Özkan Şat S, Akbaş P, Yaman Sözbir Ş. Nurses' exposure to violence and their professional commitment during the COVID-19 pandemic. *J Clin Nurs*. srpanj 2021.;30(13–14):2036–47.
6. Nikolić D, Višnjić A. Mobbing and Violence at Work as Hidden Stressors and Work Ability Among Emergency Medical Doctors in Serbia. *Med Kaunas Lith*. 13. siječanj 2020.;56(1):31.
7. Aristidou L, Mpouzika M, Papathanassoglou EDE, Middleton N, Karanikola MNK. Association Between Workplace Bullying Occurrence and Trauma Symptoms Among Healthcare Professionals in Cyprus. *Front Psychol*. 2020.;11:575623.
8. Rasool SF, Wang M, Zhang Y, Samma M. Sustainable Work Performance: The Roles of Workplace Violence and Occupational Stress. *Int J Environ Res Public Health*. 01. veljača 2020.;17(3):912.
9. Molero Jurado MDM, Martos Martínez Á, Barragán Martín AB, Simón Márquez MDM, Oropesa Ruiz NF, Sisto M, i ostali. Emotional Intelligence Profiles and Mobbing in Nursing: The Mediating Role of Social Support and Sensitivity to Anxiety. *Eur J Investig Health Psychol Educ*. 06. travanj 2021.;11(2):345–57.

PREVENCIJA NASILJA NAD DJECOM

Sažetak

Svake godine najmanje 1 milijarda djece u dobi od 2 do 17 godina doživi neki obili fizičkog, seksualnog, emocionalnog nasilja ili zanemarivanja. Nasilje nad djecom događa se od strane različitih počinitelja uključujući roditelje i skrbnike, učitelje, druge autoritete, društvene i vjerske vođe, susjede, vršnjake i intimne partnere adolescenata. Studije su pokazale da članovi kućanstva najčešće vrše fizičko i emocionalno nasilje nad djecom, dok su djeca u dobi od 9 do 18 godina izložena visokom riziku od nasilja od strane učitelja i autoriteta. Priručnik INSPIRE opisuje sedam ključnih strategija za sprječavanje nasilja nad djecom utemeljenih na dokazima. Temelji se na uspostavljanju sigurnog okruženja, podrške roditelja i skrbnika te rad na normama i vrijednostima. Ukoliko želimo spriječiti nasilje nad djecom u svim njegovim oblicima i osigurati sigurnost, dobrobit i napredak za svu djecu ključno je unaprijediti naše razumijevanje društvenih i rodni normi u vezi s nasiljem nad djecom.

Ključne riječi: nasilje nad djecom, INSPIRE, prevencija

Abstract

Every year at least 1 billion children between the ages of 2 and 17 experience some form of physical, sexual, emotional abuse or neglect. Child abuse occurs from a variety of perpetrators including parents and guardians, teachers, other authority figures, social and religious leaders, neighbors, peers, and intimate partners of adolescents. Studies have shown that household members most often commit physical and emotional violence against children, while children between the ages of 9 and 18 are exposed to a high risk of violence by teachers and authorities. The INSPIRE guide describes seven key evidence-based strategies for preventing violence against children. It is based on the establishment of a safe environment, support of parents and guardians, and work on norms and values. If we want to prevent violence against children in all its forms and ensure safety, well-being and progress for all children, it is crucial to improve our understanding of social and gender norms related to violence against children.

Key words: violence against children, INSPIRE, prevention

Uvod

Svake godine najmanje 1 milijarda djece u dobi od 2 do 17 godina doživi neki obili fizičkog, seksualnog, emocionalnog nasilja ili zanemarivanja. Nasilje nad djecom događa se od strane različitih počinitelja uključujući roditelje i skrbnike, učitelje, druge autoritete, društvene i vjerske vođe, susjede, vršnjake i intimne partnere adolescenata. Nasilje nad djecom događa se u različitim okruženjima kao što su dom, škola i druge institucije, internet. Nasilje se događa

---

¹ Dom zdravlja Osječko - baranjske županije

Adresa za dopisivanje: Lastovska 22, 31000 Osijek, pejdic.barbara@gmail.com
Barbara Pejčić <https://orcid.org/0000-0003-2226-0922>

svuda u svijetu te pogađa djecu svih dobi, spolova i društveno-ekonomskih slojeva. Postoje brojni čimbenici rizika za nasilje nad djecom a neki od njih su: društvene i rodne norme, rodni identitet i seksualna orijentacija, siromaštvo, funkcionalna oštećenja, stigmatizirane bolesti, biti migrant ili izbjeglica. Studije su pokazale da članovi kućanstva najčešće vrše fizičko i emocionalno nasilje nad djecom, dok su djeca u dobi od 9 do 18 godina izložena visokom riziku od nasilja od strane učitelja i autoriteta. Ipak, nasilje nad djecom često ostaje skriveno i neprijavljeno (1).

Utjecaj nasilja na zdravlje

Međuljudsko nasilje se počelo smatrati i javnozdravstvenim problemom, a ne samo pitanjem kaznenog pravosuđa. Nasilje može utjecati na ljude u svim fazama njihova života. Utječe na zdravlje ljudi koji su mete, na počinitelje i zajednicu u kojima žive. Biološki učinci nasilja uključuju učinke na mozak, neuroendokrini sustav te imunološki odgovor. Posljedice uključuju povećanu učestalost depresije, anksioznosti, posttraumatskog stresnog poremećaja i samoubojstava, povećanog rizika kardiovaskularnih bolesti, raka, bolesti pluća i dijabetesa. Zdravstvene posljedice nasilja ovise o dobi i spolu žrtava kao i o obliku nasilja. Ljudi mogu biti žrtve više oblika nasilja, a zdravstveni učinci mogu biti kumulativni (2).

Analiza stanja u Hrvatskoj

Nasilje u obitelji predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i temeljenih sloboda. U cilju stvaranja predispozicija za uklanjanje nasilja i njegovo sprječavanje potrebno je problem sagledati kroz njegov opseg i oblik te priznati njegovu prisutnost u društvu.

Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova o zabilježenom stanju, kretanju i obilježjima slučajeva nasilja u obitelji tijekom 2016. godine u Hrvatskoj ukupno je zabilježeno 13647 prekršaja nasilničkog ponašanja u obitelji, od kojih najviše tjelesnog (7351 odnosno 53,87%) i psihičkog nasilja (5841 odnosno 42,80%). Nastavno na trendove i dalje je najveći broj počinitelja nasilja u obitelji muškog spola (9217 ili 77,15% od ukupno 11948 počinitelja). Počinjenim prekršajima nasilja u obitelji oštećene su ukupno 13362 osobe, od kojih je 2485-ero (18,60%) djece i maloljetnih osoba te 105 (0,79%) osoba s invaliditetom. Prema spolu oštećenih osoba (13362), njih 8538 (63,90%) su osobe ženskog spola, od kojih 14,76% (1261) čine djevojčice i maloljetnice. Ukoliko promatramo odnos počinitelja i žrtve, u 2016. godini najčešći počinitelji prekršaja nasilja u obitelji bili su: u 4081 slučaju supruzi (od čega u 2790 slučajeva bračni partner, u 820 slučajeva izvanbračni partner te u 471 slučaju bivši partner), u 882 slučajeva očevi, u 1735 slučajeva sinovi nad roditeljima, u 1057 slučajeva supruge nad supruzima i drugo (3).

Prevenција nasilja

U odgojno-obrazovnim ustanovama u Hrvatskoj implementirani su školski preventivni programi, razrađeni u školskom kurikulumu i godišnjem planu i programu rada škole. Ciljevi tih preventivnih programa su informirati djecu i mlade o svim pojavnim oblicima nasilja, uputiti ih na reagiranje kada uoče nasilje te potaknuti na nenasilno rješavanje sukoba. Ključ prevencije nasilja u školama i učinkovitosti programa je da uz teorijsku osnovu, raznovrsne načine rada, razvojnu primjerenost budu usmjereni na čimbenike rizika i na razvoj socijalnih vještina kod djece i mladih te na oblikovanje njihovih stavova i vrijednosti. Važno ih je uputiti da prepoznaju potencijalno opasne situacije nasilja te da se koriste učinkovitim strategijama reagiranja da zaštite sebe, daju podršku vršnjacima i za pomoć se obrate odraslim osobama od povjerenja. Iskustva iz odgojno-obrazovne prakse potvrđuju da stručni suradnici najčešće

posreduju i interveniraju kod pojave nasilja pa dobivaju saznanja i o slučajevima nasilja u obitelji, bilo da im se osoba koja je žrtva nasilja izravno obraća ili im informaciju netko posredno prenese.

Postoji niz znakova kojima predškolska djeca, odnosno učenici upozoravaju na nepovoljne obiteljske odnose, te se odgojitelji, učitelji, nastavnici i stručni suradnici u odgojno-obrazovnim ustanovama kontinuirano stručno usavršavaju za prepoznavanje i postupanje u slučaju pojave raznih vrsta nasilja. Školski programi prevencije podrazumijevaju strategije kako bi se kvalitetnije povezali roditelji i škola, ali i druge institucije u društvenoj zajednici budući da je sveobuhvatna suradnja svih sudionika i usklađeno djelovanje uvjet djelotvornog rada. Značajno je koordinirano djelovanje između škole, roditelja i učenika kao i svih nadležnih tijela, stručnih institucija te organizacija civilnog društva, kako bi se smanjila pojavnost neprihvatljivih ponašanja u školama. Rješavanjem pojedinačnog slučaja nasilja u školi ili isključivanjem pojedinog učenika iz sustava ne rješava se mogućnost ponovne pojave istog problema s drugim sudionicima ili koji će se reflektirati u drugom sustavu. Stoga je međuresorna suradnja važna za učinkovitu procjenu i pravodobno pružanje pomoći u slučajevima svih vrsta nasilja (4).

Svjetska zdravstvena organizacija u suradnji s UNICEF-om, UNODC, PEPFAR, USAID, Svjetskom bankom, Ministarstvom vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država i Together for Girls razvila je priručnik INSPIRE. Priručnik INSPIRE opisuje sedam ključnih strategija za sprječavanje nasilja nad djecom utemeljenih na dokazima. Temelji se na uspostavljanju sigurnog okruženja, podrške roditelja i skrbnika te rad na normama i vrijednostima. Društvene i rodne norme, rodno uvjetovana uvjerenja o primjerenom djelovanju u određenoj skupini ljudi među ključnim su čimbenicima koji dopuštaju i održavaju nasilje u različitim dobnim skupinama, rodnim identitetima i počiniteljima. Na primjer, norme mogu povećati ili smanjiti društvenu prihvatljivost nasilja nad djecom, utjecati na prijavljivanje ili neprijavlivanje nasilja te odražavaju društvena očekivanja. Društvene i rodne norme važne su za prirodu, opseg i posljedice nasilja kao i prevenciju i odgovor na nasilje nad djecom. Način na koji programi mijenjaju norme i stvaraju sigurniju i zdraviji svijet za djecu, njihovu obitelj i zajednicu zahtijeva vrijeme i resurse. Programi stavljaju djecu, njihove roditelje i zajednicu u središte kako bi se olakšala i održala promjena (1). Također, siguran, stabilan i brižan odnos između roditelja/staratelja i njihove djece učinkovit je u sprječavanju nasilja nad djecom. Takav odnos može spriječiti razvoj nasilnog ponašanja kod djece što zauzvrat može smanjiti brojne vrste nasilja koje se događaju u adolescenciji. Roditeljske intervencije mogu smanjiti niz potencijalnih ishoda uključujući maltretiranje i zlostavljanje djece. Jačanje ekonomskih uvjeta u kućanstvu također je bitno u prevenciji nasilja nad djecom. Jačanjem ekonomskih uvjeta djeca su manje izložena nasilju od strane intimnog partnera te samim time smanjuje se vjerojatnost da kasnije sami postanu žrtve ili počinitelji. Osim toga, omogućuje se ulaganje u obrazovanje djece što pridonosi zaštiti od nasilja. Jačanje i provedba zakonskih politika za djecu važni su koraci u sprječavanju nasilja. Prijetnja zatvaranjem može odvratiti počinitelja od nasilnih radnji kao što i zatvaranje počinitelja lišava prilike za nanošenje daljnjeg nasilja. Zakoni također mogu biti korisni u smanjenju izloženosti čimbenicima rizika poput zlouporabe alkohola. Žrtvama i počiniteljima bitno je omogućiti pristup uslugama poput smještaja, savjetovanja ili kognitivno-bihevioralne terapije. Budući da je rano iskustvo nasilja u životu povezano s povećanim rizikom naknadne viktimizacije ili počinjenja, pružanje usluga za djecu može spriječiti kasnije uključivanje u nasilje. Promjena društvenih normi moćan je pristup prevenciji nasilja nad djecom. Spolne norme definiraju prikladna ponašanja među muškarcima i ženama, djevojčicama i dječacima, a roditeljske norme definiraju kako bi roditelji trebali odgajati djecu. Rješavanje štetnih vrijednosti i normi dovodi do povećanja povoljnih uvjerenja prema rodnoj jednakosti, nenasilnog pristupa u roditeljskom odgoju i smanjenju nasilja od

strane intimnih partnera ili roditelja. Obrazovanje, pohađanje i završetak škole za djevojčice i dječake pridonosi smanjenju nasilja nad djecom. Škole mogu doprijeti do velikog broja djece intervencijama koje grade vještinu komunikacije, rješavanja sukoba te nošenja s emocijama. Za učinkovito planiranje, provedbu i procjenu učinka programa koji se bave nasiljem nad djecom bitno je prikupljanje podataka temeljeno na populaciji, ustanovama te studijama. Ti su podaci korisni za praćenje napretka. Na taj način možemo razumjeti probleme povezane s nasiljem te poboljšati intervencije (5).

Zaključak

Globalna COVID-19 pandemija je prikazala koliko brzo se ponašanje može promijeniti prema brizi i zdravlju kao i protiv njega. Prijave nasilja nad djecom su porasle kada su se obitelji zatekle u povećanom ekonomskom, socijalnom i zdravstvenom stresu, dok su škole i vrtići bili zatvoreni, događala se prisilna migracija te produbljivanje nejednakosti (6). Ukoliko želimo spriječiti nasilje nad djecom u svim njegovim oblicima i osigurati sigurnost, dobrobit i napredak za svu djecu ključno je unaprijediti naše razumijevanje društvenih i rodni normi u vezi s nasiljem nad djecom.

Literatura:

1. Kohli A, Agastya NLPM, Cislaghi B, Schulte MC. Special Symposium: Social and gender norms and violence against children: exploring their role and strategies for prevention. *Glob Public Health*. 2021 Jun;16(6):815-819.
2. Rivara F, Adhia A, Lyons V, Massey A, Mills B, Morgan E, Simckes M, Rowhani-Rahbar A. The Effects Of Violence On Health. *Health Aff (Millwood)*. 2019 Oct;38(10):1622-1629.
3. Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, e-građani. Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2017. do 2022. godine. Dostupno na adresi: <https://mrosp.gov.hr/istaknute-teme/obitelj-i-socijalna-politika/obitelj-12037/nasilje-u-obitelji-12046/12046>
4. Cuartas J, McCoy D, Yoshikawa H, Bass M, Salazar A, Metheny N, Knaul F. Prevention of violence against children in the home: an overview of reviews protocol. *Syst Rev*. 2022 Dec 15;11(1):272.
5. Hillis S, Mercy J, Saul J, Gleckel J, Abad N, Kress H. THRIVES: Using the best evidence to prevent violence against children. *J Public Health Policy*. 2016 Sep;37 Suppl 1:51-65.
6. Bhatia, A., Fabbri, C., Cerna-Turoff, I., Tanton, C., Knight, L., Turner, E., Lokot, M., Lees, S., Cislaghi, B., Peterman, A., Guedes, A., Devries, K. (2020). COVID-19 response measures and violence against children. *Bulletin of the World Health Organization*, 98, 583–583A.

NASILJE MEĐU DJECOM I MLADIMA

Sažetak

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji zlostavljanje predstavlja veliki javnozdravstveni problem. Globalno, svako treće dijete doživi neki oblik vršnjačkog nasilja, u Europi (25%) i Centralnoj Americi zabilježen je najniži postotak nasilja. Nasilje se može manifestirati kao fizičko koje uključuje kontakt radi nanošenja štete, verbalno koje označava korištenje verbalnog jezika na uvredljiv način prema žrtvi, može biti izravno ili prikriveno, socijalna isključenost koja označava odbacivanje i diskriminaciju, poremećaji u učionici koji označavaju ponašanja koja otežavaju učiteljima da održe nastavu. Djevojčice najčešće doživljavaju oblike emocionalnog i psihičkog nasilja, a dječaci fizičkog nasilja. Pojavio se novi oblik nasilja odnosno zlostavljanje putem interneta ili cyberbullying. Najveći problem internetskog nasilja je što može doprijeti do žrtve u bilo kojem trenutku i bilo gdje. Također može prouzročiti veliku štetu jer brzo dopire do široke publike i ostavlja trajni trag na internetu za sve uključene. Studije su pokazale da je pretjeran sjedilački način života povezan sa 21% većom učestalosti zlostavljanja te je utvrđeno da je dosljedno kod tradicionalnog i internetskog zlostavljanja (cyberbullying). Poznato je da su najčešće na meti zlostavljača upravo djeca koja su drugačija od ostale djece. Fizički izgled najčešći je uzrok nasilničkog ponašanja. Tjelesni invaliditet i poteškoće u učenju također su povezani s povećanim rizikom od maltretiranja. Nasilje na temelju rase, nacionalnosti ili boje kože drugi je najčešći razlog nasilničkog ponašanja koje prijavljuju mladi. Također je vjerojatnije je da će imigrantska djeca biti zlostavljana od svojih vršnjaka rođenih u zemlji. Pozitivno školsko okruženje smanjuje vršnjačko nasilje. Sveukupno, obrazovano stanovništvo zaštitni je čimbenik protiv nasilja. Podrška obitelji i komunikacija mogu biti važan čimbenik protiv nasilja. Kod djece koja su zlostavljana u djetinjstvu povećan je rizik od lošeg psihičkog i fizičkog zdravlja te smanjenog socijalnog i obrazovnog uspjeha u adolescenciji i djetinjstvu. Brojne studije pokazuju kako su djeca koji su žrtve nasilja u većem riziku da postanu počinitelji nasilja. Dijete koje je žrtva nasilja treba prepoznati i adekvatno zbrinuti kao i počinitelja nasilja koji je najvjerojatnije i sam bio žrtva. Dokazano je da prevencija nasilja u svijetu ima utjecaj na smanjenje stope nasilja te treba biti dosljedan u prevenciji i nultoj toleranciji nasilja, kako u školama tako i na mjestima gdje se djeca i mladi okupljaju kao što su vannastavne aktivnosti. Zbog navedenog od velike je važnosti osvijestiti ljude o nasilju među djecom, prepoznati rane znakove nasilja, prepoznati posljedice i u konačnici biti kao društvo bolji u prevenciji nasilja.

Ključne riječi: Nasilje, dijete, internetsko nasilje, prevencija

---

¹ Dom zdravlja Osječko-baranjske županije

Adresa za dopisivanje: Park kralja Petra Krešimira IV/6, 31000 Osijek, dumiclea@gmail.com
ORCID: Lea Dumić (0009-0000-6247-4287)

Summary

According to the World Health Organization, bullying is a major public health problem. Globally, every third child experiences some form of peer violence, Europe (25%) and Central America have the lowest percentage of violence. Violence can be manifested as physical, which includes contact to cause harm, verbal, which refers to the use of verbal language in an offensive way towards the victim, it can be direct or covert, social exclusion, which refers to rejection and discrimination, classroom disruption, which refers to behaviors that make it difficult for teachers to maintain classes. Girls most often experience forms of emotional and psychological violence, while boys experience physical violence. A new form of violence has appeared called cyberbullying. The biggest problem with cyberbullying is that it can reach the victim at any time and anywhere. It can also cause a lot of damage because it quickly reaches a wide audience and leaves a lasting mark on the internet for everyone involved. Studies have shown that an excessively sedentary lifestyle is associated with a 21% higher frequency of bullying and it has been found to be consistent with traditional and cyberbullying. It is known that the most frequent targets of abusers are children who are different from other children. Physical appearance is the most common cause of violent behavior. Physical disabilities and learning disabilities are also associated with an increased risk of bullying. Violence based on race, nationality, or color is the second most common reason for violent behavior reported by youth. Immigrant children are also more likely to be abused than their native-born peers. A positive school environment reduces peer violence. Overall, an educated population is a protective factor against violence. Family support and communication can be an important factor against violence. Violence based on race, nationality, or color is the second most common reason for violent behavior reported by youth. Immigrant children are also more likely to be abused than their native-born peers. A positive school environment reduces peer violence. Overall, an educated population is a protective factor against violence. Family support and communication can be an important factor against violence. Children who were abused in childhood have an increased risk of poor mental and physical health and reduced social and educational success in adolescence and adulthood. Numerous studies show that children who are victims of violence are at a higher risk of becoming perpetrators of violence. A child who is a victim of violence should be recognized and adequately cared for as well as the perpetrator of violence who was most likely a victim himself. It has been proven that the prevention of violence in the world has an impact on reducing the rate of violence and should be consistent in the prevention and zero tolerance of violence, both in schools and in places where children and young people gather, such as extracurricular activities. Because of the above, it is very important to make people aware of violence among children, to recognize the early signs of violence, to recognize the consequences and ultimately to be better as a society in preventing violence.

Keywords: Bullying, child, cyberbullying, prevention

UVOD:

Zlostavljanje označava proces u kojemu je pojedinac izložen namjernim negativnim ili štetnim radnjama o strane svojih kolega. Zlostavljanje se može dogoditi u različitim okruženjima kao što su škole, radna mjesta i dom(1). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji zlostavljanje u djetinjstvu predstavlja velik javnozdravstveni problem(2). Nasilje među djecom može se razlikovati po težini, jačini, obliku i trajanju, a označava namjerno i učestalo napadanje, uznemiravanje ili ozljeđivanje djeteta, od strane vršnjaka, koje se pri tome ne može obraniti (3). Maltretiranje od strane vršnjaka u djetinjstvu se i dalje smatra normalnim dijelom života te ga mnogi zdravstveni profesionalci ignoriraju iako predstavlja veliki zdravstveni i sigurnosni rizik (4).

Ciljevi:

- Osvijestiti ljude o vršnjačkom nasilju.
- Ukazati na posljedice vršnjačkog nasilja.
- Ukazati na skupine djece izloženije vršnjačkom nasilju.
- Ukazati kako se može prepoznati žrtva nasilja.
- Ukazati kako se može prevenirati vršnjačko nasilje.

Prevalencija:

Ubojstvo je treći vodeći uzrok smrti kod ljudi u dobi od 15 do 29 godina, a velika većina su muške žrtve. U svijetu se svake godine dogodi više od 176 000 ubojstava među mladima u dobi od 15 do 29 godina, što je u 37% ukupnog broja ubojstava u svijetu svake godine (5). Procjenjuje se da je više od milijardu djece u dobi od 2 do 17 doživjelo fizičko ili seksualno nasilje u jednoj godini (6). Globalno, svako treće dijete doživi vršnjačko nasilje također je svako treće dijete žrtva fizičkog nasilja. Najveći postotak vršnjačkog nasilja zabilježen je u Subsaharijskoj Africi (48.2%), a Europa (25%) je zajedno sa Centralnom Amerikom među zemljama s najnižim postotkom nasilja. Najčešći oblik zlostavljanja je fizičko nasilje, dok je seksualno visoko na drugom mjestu. Neka djeca su izložena nasilju vrlo često, gotovo svaki peti učenik (19,4%) bio je zlostavljan u školi jedan ili dva dana, jedan od 20 (5,6%) u tri do pet dana, a svaki od 13 (7,3%) šest ili više dana tijekom prethodnog mjeseca.

Promjene u prevalenciji:

Dok su sveukupno mnoge zemlje zabilježile pad učestalosti nasilničkog ponašanja, i manje fizičkog nasilja, zabilježen je porast internetskog zlostavljanja (7).

RASPRAVA:

Nasilje se može manifestirati kao fizičko koje uključuje kontakt radi nanošenja štete, verbalno koje označava korištenje verbalnog jezika na uvredljiv način prema žrtvi, može biti izravno ili prikriveno, socijalna isključenost koja označava odbacivanje i diskriminaciju, poremećaji u učionici koji označavaju ponašanja koja otežavaju učiteljima da održe nastavu te nasilje putem novih tehnologija u koje ubrajamo i internetsko zlostavljanje poznatije kao cyberbullying (8). Fizičko nasilje može se javiti u različitim oblicima kao što su guranje, šamaranje, udaranje, gađanje, pljuvanje, čupanje, napad različitim predmetima. Oblici psihičkog i emocionalnog nasilja su: ismijavanje, ogovaranje, ponižavanje, socijalno isključivanje, širenje glasina, oduzimanje novaca i stvari, naređivanje, nazivanje pogrđnim imenima, kao i sva ponašanja počinjena od djeteta gdje se drugom djetetu nanosi duševna i fizička bol unutar kojih uključujemo i spolno zlostavljanje i uznemiravanje (3). Djevojčice najčešće doživljavaju oblike emocionalnog i psihičkog nasilja, a dječaci fizičkog (2). Pojavio se poseban, novi oblik nasilja odnosno zlostavljanje putem interneta ili cyberbullying. Prema izvorima cyberbullying

mora sadržavati određene kriterije koji uključuju: pošiljatelj ima namjeru naštetiti primatelju, agresija se obično ponavlja, postoji neravnoteža između snaga primatelja i pošiljatelja kao što su društveni status, dob, anonimnost te se za komunikaciju koristi električni uređaj kao što je mobitel ili osobno računalo (9). Najveći problem internetskog nasilja je što može doprijeti do žrtve u bilo kojem trenutku i bilo gdje. Također može prouzročiti veliku štetu jer brzo dopire do široke publike i ostavlja trajni trag na internetu za sve uključene (10). Ljudi pa tako i djeca većinom žive sjedilačkim načinom života, u istraživanju provedenom nad djecom i adolescentima istraživala se upravo povezanost između sjedilačkog načina života i pojave nasilja među djecom. Studije su pokazale da je sjedilački način života povezan sa nižim prosocijalnim ponašanjem, samopoštovanjem i dobrobiti kod adolescenata i djece. U istraživanju dokazano je da pretjeran sjedilački način života povezan sa 21% većom učestalosti zlostavljanja te je utvrđeno da je dosljedno kod tradicionalnog i internetskog zlostavljanja (cyberbullying). Djeca sve manje vremena provode u igranju sa prijateljima, u sportskim aktivnostima i slično, a više vremena provode za računalom i mobitelom te su sklonija samoći. To negativno utječe na socijalizaciju i stvaranje prijateljstava koja protektivno utječu na djecu glede smanjenja izloženosti zlostavljanju (1). Sa druge strane ispitana je povezanost učestalosti zlostavljanja sa pretjeranim igranjem videoigrica. Pri čemu je utvrđeno da djeca i adolescenti nad kojima je izvršen određeni oblik zlostavljanja pribjegavaju u virtualni svijet videoigara kao mehanizmu bijega i utjehe od realiteta (11).

Čimbenici koji utječu na pojavu zlostavljanja:

Poznato je da su najčešće na meti zlostavljača upravo djeca koja su drugačija od ostale djece. Globalno djevojčice i dječaci su pod jednakim utjecajem nasilja. Dječaci često koriste fizičko nasilje dok djevojčice psihičko i emocionalno. Također je vjerojatnije da će djevojčice od dječaka pretrpjeti uvrede s obzirom na izgled. Kako djeca odrastaju manje je vjerojatno da će doživjeti vršnjačko nasilje, a što su djeca starija veća je vjerojatnost da dožive internetsko nasilje. Neusklađenost sa rodnim normama također utječe na stopu nasilja (2). Skupina djece koja trpi najviše stope nasilja i uznemiravanja općenito su djeca koja pripadaju LGBT+ zajednici. U tom smislu, djeca su učestalo izložena isključivanju, izolaciji, prijetnjama, uvredama i fizičkoj agresiji od strane onih koji koriste homofobiju, seksizam i druge vrijednosti kao opravdanje (12,13). Fizički izgled najčešći je uzrok nasilničkog ponašanja. Nezadovoljstvo tijelom i prekomjerna težina povezani su s maltretiranjem (2). Prema studiji provedenoj u drugom razredu osnovne škole djeca koja su pretiła češće su verbalno zlostavljana od djece koja imaju normalni indeks tjelesne težine. Također djevojčice su manje fizički zlostavljane od dječaka, a pretile djevojčice su manje fizički zlostavljane od pretilih dječaka. U ovoj studiji zaštitni učinak spola proteže se na bilo koji tjelesnu veličinu (14).

Tjelesni invaliditet i poteškoće u učenju povezan je s povećanim rizikom od maltretiranja (2). Stoga ne čudi da je vršnjačko zlostavljanje djece koja spadaju u spektar autizma 3-4 puta češće nego nad djecom koja nisu u spektru. Uz navedeno dodatni otežavajući životni faktori se češće javljaju kod djece koja imaju autizam: rastava roditelja, nedostatak prihoda i slično. Otežavajući faktori i zlostavljanje rezultiraju povećanim rizikom od psihijatrijskih i zdravstvenih problema (15). Nasilje na temelju rase, nacionalnosti ili boje kože drugi je najčešći razlog nasilničkog ponašanja koje prijavljuju mladi (2). U istraživanju provedenom na studentima u Brazilu utvrđeno je da su mladi koji imaju drugačiju boju kože češće žrtve nasilja, također je zabilježeno učestalije ovisničko ponašanje kao što je konzumacija alkoholnih pića u djevojaka koje su drugačije boje kože (16). U usporedbi s drugim čimbenicima, religiju spominje mnogo manje djece kao razlog zlostavljanja. Vjerojatnije je da će imigrantska djeca biti zlostavljana od svojih vršnjaka rođenih u zemlji. Pozitivno školsko okruženje smanjuje

vršnjačko nasilje. Sveukupno, obrazovano stanovništvo zaštitni je čimbenik protiv nasilja. Podrška obitelji i komunikacija mogu biti važan čimbenik protiv nasilja (2).

Posljedice zlostavljanja u djetinjstvu:

Kod djece koja su zlostavljana u djetinjstvu povećan je rizik od lošeg psihičkog i fizičkog zdravlja te smanjenog socijalnog i obrazovnog uspjeha u adolescenciji i djetinjstvu (2). U prospektivnoj studiji dokazano je da su žrtve nasilja u djetinjstvu imale povećan rizik od anksioznih poremećaja u odrasloj dobi, a žrtve koje su i počinitelji imale su povećan rizik od paničnog poremećaja i depresije. Žene žrtve bile su izložene povećanom riziku od agorafobije, a muške žrtve povećanom riziku od suicida (17). Utvrđeno je da su djeca koja su bila žrtve vršnjačkog nasilja izložena većem riziku od uobičajenih somatskih problema kao što su prehlade ili psihosomatski problemi kao što su glavobolje, bolovi u trbuhu ili problemi sa spavanjem te je vjerojatnije da će početi pušiti. Osobe koje su doživjele nasilje u djetinjstvu u odrasloj dobi su teže zadržavale posao, veze te su imali niži stupanj obrazovanja zato što su zbog vršnjačkog nasilja izbjegavali školu, od osoba koje nisu doživjele nasilje (2,4). Veća je vjerojatnost da djeca koja su bila zlostavljana u djetinjstvu budu žrtve nasilja i u adolescenciji. Istraživanje na ženama iz Kenije ukazalo je da su žene koje su doživjele bilo kakvo nasilje u djetinjstvu imaju statistički veće izgleda da dožive fizičko nasilje u vezi sa partnerom (18).

Prevenција nasilja:

U prevenciji nasilja izrazito je bitna roditeljska uloga u odgoju djeteta u preveniranju, u edukaciji djeteta o nasilju te u učestalom razgovoru s djecom. Roditelj treba svojim ponašanjem biti uzor djetetu te mu pomoći da izgradi samopouzdanje (7). Sa djetetom treba graditi odnos od najranije dobi iako to ne isključuje da dijete neće biti izloženo nasilju, ali dijete će se upravo roditelju obratiti ako do nasilja dođe. Od velike je važnosti na vrijeme prepoznati znakove nasilja: promjene u raspoloženju i ponašanju djeteta, gubitak interesa, povlačenje u sebe, strah, gubitak užitaka u stvarima koje su ga do tada veselile.. Također se isto može pojaviti i kod počinitelja nasilja. Brojne studije pokazuju kako su djeca koji su žrtve nasilja u većem riziku da postanu počinitelji nasilja upravo zbog lošeg psihičkog stanja zbog toga je izrazito bitno na vrijeme prepoznati nasilje (19).

Veliku ulogu u prevenciji nasilja ima škola koju dijete pohađa jer upravo tamo dijete provodi najviše vremena te je izložen vršnjačkom nasilju. Zaposlenici škole su dužni svojim primjerom stvoriti sigurno okruženje te zaustaviti bilo koji oblik nasilničkog ponašanja, također ako je potrebno biti u kontaktu sa policijom i socijalnom skrbi (3). Sigurno okruženje podrazumijeva stvaranje emocionalnog i organizacijskog okruženja uz zabranu maltretiranja i promicanje međusobnog poštovanja, osjetljivosti i tolerancije prema različitostima. Nakon što se dogodi incident zlostavljanja treba ga prijaviti vodećim organizacijskim tijelima i osigurati dosljedan organiziran odgovor uključujući podršku žrtvi i savjetovanje počinitelja senzibiliziranjem štete koje su nanijeli. Studije sugeriraju da su u smanjenju stope nasilja izrazito bitne preventivne intervencije koje uključuju podizanje svijesti zajednice o prirodi zlostavljanja i njegovim opasnostima (20). Meta analiza randomiziranih kliničkih studija ukazuje da preventivne intervencije ne samo da smanjuju stopu zlostavljanja već i utječu na poboljšanje mentalnog zdravlja kod mladih ljudi (21).

Zaključak:

Nasilje među djecom i mladima predstavlja veliki javnozdravstveni problem. Izrazito je bitno ne okretati glavu pri pojavi nasilja i prijaviti nasilje zato što nasilje nad djecom ima velike posljedice na psihičko i fizičko zdravlje kako u djetinjstvu i mladosti tako i u odrasloj dobi. Osim što utječe na zdravlje ljudi koji su izloženi nasilju u djetinjstvu imaju problema u daljnjoj prilagodbi u smislu povećane nezaposlenosti, manjeg uspjeha u održavanju prijateljstava i veza. Određene skupine djece kao što su djeca sa intelektualnim poteškoćama, invaliditetom, pretiła djeca, djeca slabijeg imovinskog stanja, djeca koja nisu u skladu sa rodnim normama i drugi zahtijevaju posebnu pozornost jer su najčešće na meti počinitelja nasilja. Dijete koje je žrtva nasilja treba prepoznati i adekvatno zbrinuti kao i počinitelja nasilja koji je najvjerojatnije i sam bio žrtva. Dokazano je da prevencija nasilja u svijetu ima utjecaj na smanjenje stope nasilja te treba biti dosljedan u prevenciji i nultoj toleranciji nasilja, kako u školama tako i na mjestima gdje se djeca i mladi okupljaju kao što su vannastavne aktivnosti u vidu treninga, plesa, glume, stranog jezika i slično. Zbog navedenog od velike je važnosti osvijestiti ljude o nasilju među djecom, prepoznati rane znakove nasilja, prepoznati posljedice i u konačnici biti kao društvo bolji u prevenciji nasilja.

Literatura:

1. García-Hermoso A, Hormazabal-Aguayo I, Oriol-Granado X, Fernández-Vergara O, Del Pozo Cruz B. Bullying victimization, physical inactivity and sedentary behavior among children and adolescents: a meta-analysis. *Int J Behav Nutr Phys Act*. 2020;17(1):114. doi: 10.1186/s12966-020-01016-4.
2. Armitage R. Bullying in children: impact on child health. *BMJ Paediatr Open*. 2021;5(1): e000939. doi: 10.1136/bmjpo-2020-000939.
3. Vlada Republike Hrvatske, e-građani. Nasilje među djecom. Dostupno na adresi:<https://gov.hr/hr/nasilje-medju-djecom/792>. Datum pristupa: 28.01.2024.
4. Wolke D, Lereya ST. Long-term effects of bullying. *Archives of Disease in Childhood*. 2015;100:879-885.
5. World Health Organisation. Youth violence. Dostupno na adresi:<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/youth-violence>. Datum pristupa: 29.01.2024.
6. Hillis S, Mercy J, Amobi A, Kress H. Global Prevalence of Past-year Violence Against Children: A Systematic Review and Minimum Estimates. *Pediatrics*. 2016;137(3):e20154079. doi: 10.1542/peds.2015-4079
7. UNESCO. Behind the numbers: ending school violence and bullying. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; 2019.
8. Méndez I, Jorquera AB, Ruiz-Esteban C, Martínez-Ramón JP, Fernández-Sogorb A. Emotional Intelligence, Bullying, and Cyberbullying in Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2019; 16(23):4837. <https://doi.org/10.3390/ijerph16234837>
9. Krešić Čorić M, Kaštelan A. Bullying through the internet – cyberbullying. *Psychiatria Danubia. Medicinska naknada – Zagreb*. 2020.;32(2);269-272.
10. UNICEF. Bullying: What is it and how to stop it. Dostupno na adresi:<https://www.unicef.org/parenting/child-care/bullying> Datum pristupa: 29.01.2024.
11. Richard J, Marchica L, Ivoska W, Derevensky J. Bullying Victimization and Problem Video Gaming: The Mediating Role of Externalizing and Internalizing Problems. *Int J Environ Res Public Health*. 2021;18(4):1930. doi: 10.3390/ijerph18041930.
12. Feijóo S, Rodríguez-Fernández R. A Meta-Analytical Review of Gender-Based School Bullying in Spain. *Int J Environ Res Public Health*. 2021;18(23):12687. doi: 10.3390/ijerph182312687.
13. Redfield RR, Schuchat A, Dauphin L, Cono J, Richards CL, Iademarco MF, et sur. Youth Risk Behavior Surveillance. United States. *MMWR Surveill Summ*; 2018.
14. Morales DX, Grineski SE, Collins TW. School bullying, body size, and gender: an intersectionality approach to understanding US children's bullying victimization. *Br J Sociol Educ*. 2019;40(8):1121-1137. doi: 10.1080/01425692.2019.1646115.
15. Hoover DW, Kaufman J. Adverse childhood experiences in children with autism spectrum disorder. *Curr Opin Psychiatry*. 2018;31(2):128-132. doi: 10.1097/YCO.0000000000000390.
16. Menezes AAS, Ramos DO, Sanchez ZM, Miskolci R. Racial-Based Bullying and Substance Use: a Brazilian National Cross-Sectional Survey Among Students. *J Racial Ethn Health Disparities*. 2023;10(3):1441-1454. doi: 10.1007/s40615-022-01330-6.
17. Copeland WE, Wolke D, Angold A, Costello EJ. Adult psychiatric outcomes of bullying and being bullied by peers in childhood and adolescence. *JAMA Psychiatry*. 2013;70(4):419-26. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2013.504.

18. Chiang L, Howard A, Gleckel J, Ogoti C, Karlsson J, Hynes M, et sur. Cycle of violence among young Kenyan women: The link between childhood violence and adult physical intimate partner violence in a population-based survey. *Child Abuse Negl.* 2018;84:45-52. doi: 10.1016/j.chiabu.2018.07.010.
19. Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba. BULLYING: Počinitelj nije nasilnik, on je dijete i treba pomoć kao i žrtva i promatrač. Dostupno na adresi: <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/teme/bullying-pocinitelj-nije-nasilnik-on-je-dijete-i-treba-pomoc-kao-i-zrtva-i-promatrac/?fbclid=IwAR3mapVbaQqxRCKxVTRqDoBTdY8Yg1tuKn2ub0gRcSigEn4lckv1sQBifuM> Datum pristupa: 29.01.2024.
20. Sraabstein JC, Leventhal BL. Prevention of bullying-related morbidity and mortality: a call for public health policies. *Bull World Health Organ.* 2010;88(6):403. doi: 10.2471/BLT.10.077123.
21. Fraguas D, Díaz-Caneja CM, Ayora M, Durán-Cutilla M, Abregú-Crespo R, Ezquiaga-Bravo I, et sur. Assessment of School Anti-Bullying Interventions: A Meta-analysis of Randomized Clinical Trials. *JAMA Pediatr.* 2021;175(1):44-55. doi: 10.1001/jamapediatrics.

NASILJE I HULIGANSKO PONAŠANJE NA SPORTSKIM TERENIMA

Sažetak

Za razliku od gladijatorskih borbi, u kojima je nasilje bilo samo u borilačkim prostorima, današnje nasilje produžava se na širi društveni. Nasilje u sportu postalo je uobičajena, višedimenzionalna pojava, konstanta svih savremenih društava. U sportu postoji mnogo oblika neprimjerenog, agresivnog, nasilnog i neetičkog ponašanja, pri čemu huliganizam sportskih navijača predstavlja najvidljiviji i često najbrutalniji vid nasilja. Međutim, ne postoje precizne granice između različitih vrsta i oblika nasilja, sve one se međusobno prepliću i uslovljavaju. Svedoci smo čestim medijskim izveštajima o neredima i nasilju koje prati sportske događaje u državi. Masovne tuče na terenu i van njega, koje rezultiraju desetinama povređenih „navijača“ predvođenih vođama navijača, postale su svakodnevnica u okruženju. Međutim, to je samo „nus pojava“ drugih mnogo dubljih problema koje pogađaju društvo, a jedna od njih je i huliganstvo. Urušene društvene norme i vrijednosti kao i devijantna kultura među mlađom populacijom, predstavljaju glavni uzrok i problem koji proizilazi iz veze između huligana, politike i kriminala.

Nasilje u sportu zaslužuje pažnju ne samo onih koji se s njim svakodnevno suočavaju, već i onih koji bi to nasilje mogli zaustaviti u samom početku. Važno je također da se nasilje u sportu javno istakne i da ljudi postanu svjesni tog problema, ali najvažnije je da se o pravovremenoj prevenciji educiraju osobe koje će od predškolske dobi primijeniti potrebne mjere za sprečavanje nasilja u sportu.

Ključne riječi: nasilje, neredi, navijači, sportski događaji, vođe navijača, huliganstvo

VIOLENCE AND HOOLIGAN BEHAVIOR IN SPORTS FIELDS

Summary

Unlike gladiatorial fights, in which violence was only in martial areas, today's violence extends to a wider social space. Violence in sports has become a common, multidimensional phenomenon, a constant of all contemporary societies. There are many forms of inappropriate, aggressive, violent and unethical behavior in sports, with hooliganism by sports fans being the most visible and often the most brutal form of violence. However, there are no precise boundaries between different types and forms of violence, they all intertwine and condition each other. We are witnessing frequent media reports about riots and violence that accompany sports events in the country. Mass fights on and off the field, resulting in dozens of injured "fans" led by fan leaders, have become a daily occurrence in the area. However, this is only a "side effect" of other much deeper problems which affect society, and hooliganism is one of them. Collapsed social norms and values, as well as deviant culture

---

¹ Fakultet za medicinu, farmaciju i zdravstvo Evropski Univerzitet Brčko Distrikt

² Nezavisni istraživač, Tuzla

among the younger population, are the main cause and problem arising from the connection between hooligans, politics and crime.

Violence in sports deserves the attention not only of those who face it every day, but also of those who could stop it in the first place. It is also important that violence in sports is highlighted publicly and that people become aware of this problem, but the most important thing is to educate people about necessary prevention measures which will be applied in order to prevent violence in sports from preschool age.

Keywords: violence, riots, fans, sports events, fan leaders, hooliganism

UVOD

Sport ima za cilj promovisanje pozitivnih društvenih vrijednosti kojima spaja, ujedinjuje i uči kako pojedinca tako i društvo kao cjelinu normama i standardima lijepog ponašanja te međusobnog poimanja i uvažavanja, prvenstveno na terenu. Nažalost, ta nit se izgubila i mnogima sportski tereni služe za ispoljavanje govora mržnje i nezadovoljstva.

Sport predstavlja univerzalno sredstvo u kreiranju i ostvarivanju vrijednosti kojima se mijenjaju društva, razvija nacionalna kohezija, afirmiše demokratija, ostvaruju osnovna ljudska prava i slobode, jača ekonomija i podstiče zaštita zdravlja građana, jednom riječju, sport integriše više nacionalnih i državnih interesa. I kao što, s jedne strane, podstiče vezivanje različitih grupa, nacija i kultura, istovremeno s druge strane u sportu i u vezi s njim, često se pojavljuju različiti oblici nasilja, te nedoličnog i nedopuštenog ponašanja. Zato nasilje na sportskim priredbama nije fenomen koji je karakterističan samo za ovo vrijeme i samo za prostor Bosne i Hercegovine ili za države regiona. Nažalost, nasilje je istorijska, prateća konstanta sporta i nije zaobišlo većinu država u svijetu.

Nasilje je postalo konstanta svih savremenih društava. Ono se odomaćilo u porodici, školi, poslovnom okruženju, javnim mjestima, u sportu. Svakodnevno smo šokirani primjerima nasilja sa izuzetno ozbiljnim i nerijetko tragičnim posljedicama, bez obzira da li se radi o nasilju izazvanom kriminalnim pobudama, vršnjačkom nasilju, porodičnom nasilju ili onom koje se dešava u sportu i oko sporta.

Jedan od najvećih problema sa kojim se suočava naša zemlja, ko i sve zemlje svijeta i veoma kontraverzna tema koja je kod nas dugo vremena bila tabu, a samim tim i glavni pokretač nasilja kojim je naša zemlja izložena u posljednjih nekoliko godina, pojava huliganizma i nasilja na sportskim priredbama, čime se narušava i postojeći poredak u državi, ali prevashodno bezbjednost aktera i posmatrača na ovakvim sportskim priredbama. Treba navesti i to da na ovakvim priredbama, organi reda nisu u stanju da kontrolišu velike mase ljudi pa zbog toga ponekad i njihovom krivicom dolazi do obračuna navijačkih grupa sa policijom.

Definisanje nasilja u sportu

Nasilje (potiče od riječi sila), označava odnos između dvije strane u kojem jedna strana upotrebom ili samom prijetnjom upotrebe sile utiče na drugu stranu. Nasilje je svjesna okrutnost usmjerena prema drugima s ciljem sticanja moći pomoću nanošenja psihičkog i/ili fizičkog bola.

Definisanje nasilja u sportu nije jednostavno jer, kako Stirling i Kerr (2008) navode, linija između treniranja i nasilja je maglovita s obzirom na to da su sportisti danas dovedeni do krajnjih granica psihičkih i fizičkih ekstrema.

U sportu je uobičajeno da se neprijateljska i agresivna ponašanja nazivaju nasiljem, pa se tako govori o nasilju gledalaca, nasilju na terenu (nasilnički postupci tokom igre, međusobni verbalni ili fizički sukobi igrača), nasilju roditelja i/ili trenera nad djecom sportistima, nasilju nad sportskim sudijama, nasilju nad sportskim novinarima itd.

Treba imati u vidu da svi subjekti nasilja u jednom trenutku mogu biti akteri, a u drugom žrtve nasilja. Te uloge se mijenjaju u zavisnosti od konteksta, situacionih uticaja, faktora ličnosti, dešavanja na terenu, toka svakog konkretnog trenažnog ili takmičarskog procesa. Polazeći od opšte prihvaćene psihološke definicije agresivnosti „*kao bilo kog oblika ponašanja čiji je cilj oštećenje ili povređivanje drugog živog bića koje je motivisano da takav tretman izbjegne*“ (Baron & Richardson, 1994), ***pod nasiljem u sportu podrazumijevamo svaku riječ ili postupak sportiste, trenera, sudije, roditelja, gledaoca ili drugog učesnika u sportu koji nanosi povredu onima koji su uključeni u sportsku aktivnost.***

U korišćenju termina agresivnosti i nasilja u sportu vlada prilična konfuzija, jer se oni najčešće upotrebljavaju kao sinonimi, a dodatnu zbrku stvara i nerazlikovanje agresivnog i asertivnog ponašanja.

Važno je razlikovati agresivno od asertivnog ponašanja koje se odnosi na proaktivnost, čvrstoću i odlučnost u okviru koje se sportista koristi svim dostupnim sredstvima kako bi ostvario cilj (Ricijaš, Greblo Jurakić, Dodig Hundrić i Žnidarec Čučković, 2016). *Asertivno ponašanje* u sportu podrazumijeva čvrstu, odlučnu, snažnu igru u kojoj igrači koriste legalna sredstva da bi došli do cilja. Zbog toga je asertivnost nesumnjivo suštinska komponenta sportskog uspjeha.

Agresivnost u sportu je ponašanje izvan pravila sporta koje je namjerno usmjereno na povređivanje ili oštećenje drugih učesnika, bez obzira da li je u osnovi takvog ponašanja želja da se postigne neki krajnji cilj (*instrumentalna* ili „dobra agresivnost“), ili da se izazove bol i povreda druge osobe (*neprijateljska* ili „loša“ agresivnost). Ako uzmemo u obzir glavne odlike asertivnosti, instrumentalne i neprijateljske agresivnosti i nasilja u sportu, onda ih možemo svrstati na jedan kontinuum (sa neizbježnim uzajamnim preklapanjima) koji započinje sa asertivnošću, a završava se sa nasiljem:

Asertivno ponašanje - instrumentalna agresivnost – neprijateljska agresivnost - sportsko nasilje.

British Journal of Sports Medicine predložio je podjelu nasilja u sportu u tri kategorije: ostavljanje, uznemiravanje i maltretiranje. Svaka od ovih kategorija ima pripadajuće potkategorije (Stirling, Bridges, Cruz i Mountjoy, 2011).

Nasilje nije jučerašnja tvorevina i odvajkada je bilo jedna od činjenica ljudske egzistencije u svim civilizacijama. Nije posebna novotarija ni za fizičke aktivnosti i sportove.

Mnoge sportske aktivnosti u okviru postavke igre zaista jesu akti kontrolisanog nasilja i prihvataju se, ali ako bi ista takva djela bila počinjena na ulici, smatrala bi se prekršajima ili devijantnim ponašanjem. Nasilje se toleriše, pa čak i glorifikuje onda kada se dešava u svrhu sportskog trijumfa.

Trag nasilja u sportu može da se prati unazad do antičkih vremena i gladijatorskih borbi. Takozvani „krvavi sportovi“ bili su veoma popularni i rasprostranjeni među starim Grcima i širom Rimskog carstva. Smrt je bila redovna pojava u ritualnim igrama Maja i Asteka. Turniri u srednjem vijeku bili su treninzi za ratove. Savremeni sport je razvijen kao aktivnost omeđena brojnim pravilima i, ruku na srce, postao je znatno strukturisaniji od labavo regulisanih fizičkih igara u prethodnim epohama. No, nasilje je i dalje tu – bilo na samom terenu, na tribinama ili u okolnim ulicama.

Nasilje i nedolično ponašanje na stadionima u Bosni i Hercegovini

Uprkos činjenici da je u našoj zemlji u pravnom smislu uglavnom regulisano pitanje i problem nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, svjedoci smo niza slučajeva ovakvih oblika nedopuštenog ponašanja, a vjerovatno kao direktna posljedica nedosljedne primjene pozitivnopravnih propisa o navijanju i navijačkim skupinama, kao i izostanku adekvatnog rada i saradnje nadležnih organa sa predstavnicima lokalne zajednice i navijačkim udruženjima. Nažalost, prethodnih godina smo često bili svjedoci eklatantnih primjera huliganstva na nogometnim terenima u Bosni i Hercegovini. U nekoliko navrata su međusobni sukobi navijačkih grupa ili sukobi navijačkih grupa sa policijom i predstavnicima zaštitarskih agencija, eskalirali u toj mjeri da je bila neophodna masovnija intervencija policije, a neke utakmice su morale biti prekinute.

Huliganizam na sportskim terenima

Kada čujemo riječi “huligan”, “huliganizam”, moramo priznati da je prva asocijacija upravo na sportske utakmice, i na one navijače koji prave nered na tribinama, ispred stadiona, na ulicama, po gradu itd. Pa zaista, nema sumnje da je huliganizam najviše rasprostranjen baš na ovakvim sportskim manifestacijama. Mogli bismo kazati da su huligani akteri, a huliganstvo nasilni akt.

Huliganstvo je termin koji opisuje ponašanje koje krši pravila društvene norme, bontona, zakona i opšte destruktivno ponašanje. Sam termin huliganstva dolazi po *Irskom prezimenu* HULIGAN, a pojavljuje se u Velikoj Britaniji krajem XV veka, a *opisuje devijantno ponašanje i način življenja uličnih bandi i pojedinca koji su ih sačinjavali*. Takođe to je opšte prihvaćen termin i opisuje ponašanje kod pojedinaca i skupina ljudi koji se svojim destruktivnim ponašanjem ne uklapaju u društvene norme i zakone te vandalizuju svoju okolinu. Takvu vrstu ponašanja danas se pripisuje navijačkim grupama iz različitih sportova i to najčešće ekipnih kao što su: fudbal, košarka, rukomet i hokej.

Zakoni koje krše huligani su opšti zakoni te je za njihovo kršenje vezano za:

- vrijeđanje po rasnim diskriminacijskim osnovama pojedinaca ili grupe;
- fizički neredi i nanošenje lakih ili teških tjelesnih povreda koje mogu imati i smrtnih ishoda;
- ugrožavanje javnog reda i mira upotrebom hladnog oružja;
- uznemiravanje javnih i privatnih svojina;
- uznemiravanje javnog reda i mira;
- ugrožavanje opšte sigurnosti upotrebom nedozvoljenih sredstava kao što su upotreba baklji, petardi i ostalih lako zapaljivih naprava koje se mogu smatrati pirotehničkim sredstvima i tako dalje.

Huliganizam u sportu podrazumijeva grupu ili skupinu ljudi koji nanose štetu, bol i različite vrste tjelesnih povreda drugoj protivničkoj grupi ili skupini. Ponašanje huligana je već odavno ozbiljan društveni problem u cijelom svijetu, a njegovo rješavanje zahtijeva studiozan i multidisciplinarni pristup šire društvene zajednice i nadležnih državnih institucija, donošenje odgovarajuće strategije za borbu i suprotstavljanje ovoj izuzeto štetnoj i opasnoj društvenoj pojavi, ali i adekvatnu preventivno-represivnu politiku koja bi zaustavila i vremenom potpuno iskorijenila ovaj izrazito agresivni i društveno potpuno neprihvatljivi oblik formiranja kolektivne svijesti i ponašanja. Želimo li svesti ovu definiciju na nivo empirijskoga, doći ćemo do diskriminacije, narušavanja slobode za sve koji se nađu „na putu“ huliganima, ugrožavanja života i zdravlja ljudi i društvenih dobara. Kada je riječ o prirodi i uzrocima agresivnog i destruktivnog ponašanja huligana, može se konstatovati da jedan od osnovnih uzroka leži u pripadnosti određenoj vrsti “grupe ili skupine”, jer je pripadnost grupi element u kojem se “utapa” individualnost pripadnika grupe i na taj način nestaje pojedinačna odgovornost, a istovremeno dobiva osjećaj snage i moći koji u tom momentu pripada određenoj skupini.

Huliganizam je prisutan na sportskim terenima širom svijeta i predmet je proučavanja sociologa i psihologa, kako u Evropi, tako i u svijetu. Sa psihosocijalnog aspekta, ove društvene grupe su jako opasne upravo zbog fenomena kolektivne (ne)odgovornosti. Dakle, u grupama, svi se osjećaju sigurno da čine što i ostali, ma koliko to destruktivno i nezakonito bilo, jer se ne doživljava osjećaj pojedinačne odgovornosti. Naprotiv, u ime grupe mogu se učiniti i najstrašniji zločin, a da se pritom niko ne osjeća krivim. Ovo se pokazalo istinitim kroz historiju više puta. U prilog ovome govore najdrastičniji i najtragičniji događaji koji se mogu karakterizirati kao “prave katastrofe na nogometnim stadionima”, koji su se desili zbog propusta u organizaciji utakmica, ali i kao posljedica neprimjerenog i huliganskog ponašanja navijača, što je kao epilog imalo ogroman broj ljudskih žrtava, povrijeđenih navijača i uništene imovine. Nažalost, takvi događaji su u pravilu rezultat djelovanja više faktora (propusti u organizaciji utakmice, osiguranju, prekomjernoj upotrebi sile ili hemijskih sredstava, neuslovnih sportskih objekata i sl.), koji u međusobnoj korelaciji dovedu do katastrofalnih posljedica i stradanja posjetilaca.

Definicija nogometnih navijača

Nogometni navijači su osobe okupljene u skupine koje svojim navijanjem ohrabruju svoju ekipu na utakmicama, uz pomoć određenih sredstava ili bez njih, a u svrhu pružanja podrške svom timu da ostvaruje pozitivne rezultate. Radi se o heterogenoj skupini ljudi, sastavnom dijelu sportske publike koja predstavlja nestrukturiranu i neorganizovanu društvenu grupu.

Organizovane grupe pojedinaca se mogu definisati kao navijačka publika: navijači, prema tome, čine dio neposredne publike, koji svojim specifičnim kolektivnim ponašanjem, kolektivno prihvaćenom ikonografijom i raznim drugim metodama, izražavaju svoju emocionalnu vezanost uz određenu nogometnu ekipu, identifikuju se s njom i pružaju joj podršku, ne bi li ostvarila što bolji rezultat.

Tipologija pripadnika navijačkih skupina

1. Navijač (pravi sportski navijač) - rijetko se uključuje u nasilje, ne slaže se sa uticajem politike na sport;
2. Navijač/nasilnik (prazni svoju nagomilanu energiju, prikriven u masi, inicirajući nasilje jača svoju afirmaciju unutar grupe) - osim tučnjave, razbijanja i verbalnih incidenata sklon je i drugim oblicima devijantnoga ponašanja;

3. Navijač iz trenda – sudjeluje u nasilju kao sistemskom dijelu navijačkog trenda, među tim navijačima ima dosta onih koji konzumiranje alkohola i različitih vrsta droga doživljavaju kao sastavni segment navijačkog trenda

4. Navijač/politički aktivist – navijačku skupinu shvaća kao instrument za afirmiranje vlastitih političkih opredjeljenja, a stadion kao oružje. Na utakmice nosi uglavnom nacionalne zastave i druga politička obilježja, tučnjave i druge oblike nasilja poduzima iz ekstremno političkih motiva.

Navijačke grupe, kao i sve druge, imaju grupne norme koje se u opštem obliku mogu definisati na sljedeći način:

- 1) grupne norme su pravila ponašanja čija se primjena očekuje i zahtijeva;
- 2) one su opšteprihvaćena pravila ponašanja;
- 3) po svom sadržaju odnose se na ponašanje pojedinaca kao članova grupe i
- 4) one su važne i značajne za funkcionisanje grupe.

U svakoj grupi postoje dominantni položaji nekih članova grupe kao jedna od karakteristika strukture grupe. Pojedinci koji imaju takav istaknut položaj ili vođe, kako ih obično nazivamo, postoje u svim strukturiranim grupama, pa tako i u navijačkim skupinama. Kada govorimo o vođama, možemo ih definisati kao pojedince koji imaju veliki uticaj na ostale članove grupe, te su iz tog razloga veoma važni kada se govori o strukturiranom ponašanju unutar navijačke grupe, koja u određenim okolnostima i u zavisnosti od prirode i karaktera vođe, može postati skupina sklona huliganskim oblicima ponašanja.

Vođa je dominantan, pun samopoštovanja, tako da svoje ponašanje prenosi na ostale članove grupe i na taj način kreira „klimu“ ponašanja u grupi ili skupini. Članovi skupine dobrovoljno prihvataju uticaj, ma kakav on bio.

PREVENCIJA NASILJA NA SPORTSKIM TERENIMA

Prevenција, kao oblik suprotstavljanja širenju uticaja i efekata neke štetne društvene pojave, predstavlja veoma važan elemenat i u borbi protiv nasilja na sportskim terenima u Bosni i Hercegovini. Poštivanje i dosljedno provođenje odredbi u dijelu važeće zakonske regulative koje se odnose na ovu problematiku, svakako predstavlja prvi korak u preveniranju ovih štetnih i nedopuštenih oblika ponašanja. To se prije sve odnosi na Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim terenima, koji je još 2007. godine donesen u Kantonu Sarajevo.

U procesu prevencije neophodno je osigurati kontinuiranu saradnju sportskih klubova, policijskih struktura i navijačkih skupina. Nadalje, neophodno je stalno raditi na organizaciji promotivnih kampanja i edukaciji učenika osnovnih i srednjih škola na temu štetnosti huliganizma i svih oblika nedoličnog ponašanja.

Socijalizacija nas uči da prihvatamo pozitivne vrijednosti i prenosimo ih na generacije koje dolaze. U ovom dijelu posebnu ulogu zauzimaju porodica, škola i druge vaspitno-obrazovne institucije, koje preventivno mogu djelovati na potencijalne učesnike takvih događaja. Također, omasovljenje sportskih klubova doprinosi razvoju sportskog duha kod omladine, koji se domino efektom prenosi na njihove vršnjake. Ukoliko se u samom klubu njeguje pozitivna atmosfera, fer i korektno navijanje ne bi trebalo izostati, čime će broj problematičnih navijača biti značajno smanjen.

Uprave klubova, stalnom edukacijom i organiziranjem radionica s vođama navijača i navijačkim skupinama, bi trebali upoznati zainteresovane o posljedicama nedopuštenih oblika ponašanja, kao i eventualnim kaznama kojima se izlažu i navijači pojedinačno, ali i klub, u slučaju nepoštivanja propisanih zakonskih odredbi.

Kao posebno efikasan alat u nastojanju da se preveniraju i spriječe svi oblici nedoličnog ponašanja na sportskim terenima, pokazalo se potpuno pokrivanje tribina i prostora ispred i oko stadiona kvalitetnim sistemom video-nadzora.

ZAKLJUČAK

Svakodnevним neredima i sukobljavanju navijačkih grupa na terenu i van njega koja rezultiraju desetinama povređenih i nažalost u nekim slučajevima usmrćenih osoba, mora se stati na put. Pojačane mjere sigurnosti, uoči i za vrijeme održavanja, utakmica visokog rizika su uobičajene mjere koje organi sigurnosti redovno poduzimaju i postupaju u skladu sa prethodno napravljenim planovima za takve situacije.

Cilj treba biti podsticanje dugoročnih veza između snaga reda i sigurnosti, sportskih klubova i predstavnika navijača. Na ovaj bi način zainteresirane strane mogle podići nivo međusobnog razumijevanja. Uprave klubova, stalnom edukacijom i organiziranjem radionica s vođama navijača i navijačkim skupinama, bi trebali upoznati zainteresovane o posljedicama nedopuštenih oblika ponašanja, kao i eventualnim kaznama kojima se izlažu i navijači pojedinačno, ali i klub, u slučaju nepoštivanja propisanih zakonskih odredbi.

Imajući u vidu složenost problematike nasilja u sporta, bez pretenzija da pokrijemo sve probleme, možemo konstatovati da navijački huliganizam nije samo prijetnja javnoj sigurnosti i ličnoj i imovinskoj sigurnost građana, već predstavlja prijetnju nacionalnoj sigurnost upravo zbog povezanosti sa organizovanim kriminalom i (in)formalnim centrima političke moći.

Potrebno je pokrenuti medijske kampanje za sprječavanje nasilnog ponašanja, u saradnja sa državnim institucijama i nevladinim sektorom, tzv "Sigurnost na sportskim događajima."

Takođe, potrebno je unaprijediti zakonsku regulativu, u smislu proširenja spektra zaštite mjera, kroz zabranu pristupa sportskim priredbama onim licima koja su evidentirani kao huligani, odnosno oni koji remete javni red i mir na sportskim priredbama.

Neprimjenjivanje normi ili njihova diskriminacijska primjena smanjuje učinkovitost preventivnih politika, jača osjećaj nekažnjivosti i doprinosi povećanju broja i težine nasilnih djela. Ono također uvodi svojevrsnu pozitivnu diskriminaciju. Ako se nasilje toleriše na stadionu, zašto se ne bi tolerisalo i izvan njega?

Što se tiče smanjenja nasilja putem kažnjavanja zatvorom ili velikih novčani kazni, to je veoma efektivna metoda, međutim činjenica je da je veliki problem zaštitarima i policajcima na utakmici identifikovanje pojedinaca koji su odgovorni za eskalaciju nasilja. Naravno da bi trebalo postaviti više policajaca, u civilu, koji bi kamerama snimali navijačku skupinu od njihovog dolaska na stadion do njihovog odlaska. Mislimo da bi to pomoglo u identifikaciji pojedinaca ili postaviti kamere na stadion tako da policija može imati pregled ponašanja navijačke skupine tokom cijelog sportskog događaja.

Uspostavljanje evidencije, odnosno baze podataka o izgređnicima i razmjenu takvih podataka između svih policijskih agencija u BiH.

Međunarodne organizacije pokazale su spremnost da nam pomognu u ovoj borbi, predlažući niz preporuka i mjera koje treba preuzeti, ali sa druge strane su jasno stavile do znanja da neće tolerisati dalje proširivanje problema, pre svega ukoliko se ispoljava sa inostranim elementom. Sada je red na državi, da pokaže odlučnost i spremnost da te preporke i iskustva sprovede u djelo i počne sa sistemskim rješavanjem problema.

LITERATURA

1. Antonini, S. (2016). *Izloženost sportaša različitim oblicima nasilja*. Diplomski rad. Zagreb, Hrvatski studiji.
2. Bačanac, Lj., Petrović, N., Mihajlović, N. (2010). Stepen i oblici nasilja u sportu Srbije. Beograd. Ministarstvo za omladinu i sport.
3. Barić, R. (2005). Motivacijska klima u sportskoj ekipi: situacijske i dispozicijske determinante. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 14, 783-805.
4. Božović, R. (2007). Agresija i nasilje u sportu. *Sociološka luča*, 1(2): 100-112
5. Greblo, Z., Gruić, I. i Ohnjec, K. (2011). Konstrukcija upitnika za procjenu percipiranja legitimnosti nesportskog ponašanja. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 20, 771-792.
6. Le Bon, G. (2005). Psihologija gomile, Algoritam.
7. Koković, D. (1986). Sport bez igre. Titograd: Univerzitetska riječ.
8. Koković, D. (2010). Društvo, nasilje i sport. Novi Sad. Mediteran.
9. Kovačević, B. (2011) Društvo, nasilje i sport. u: Nasilje i sport - zbornik radova, Banja Luka: Art-print Banja Luka, 38-46
10. Milanović, D., Čustonja, Z. i Škegro, D. (2011). Zlostavljanje djece u vrhunskom sportu - etički izazovi. *JADR*, 2, 218-228.
11. Ricijaš, N., Greblo Jurakić, Z. Dodig Hundrić, D., Žnidarec Čučković, A. (2016): *Zastupljenost nasilja i nesportskog ponašanja u nogometu mladih na području grada Zagreba*. Stručni rad. Zagreb, Edukacijsko Rehabilitacijski fakultet.
12. Ristić, L. (2011) Nasilje u sportu i oslobođenje agresivnih nagona. u: Nasilje i sport - zbornik radova, Banja Luka: Art-print Banja Luka, 46-58
13. Stirling, A.E., Bridges, E., Cruz, L., Mountjoy, M. (2011). *Canadian Academy of Sport and Exercise Medicine Position Paper: Abuse, Harassment, and Bullying in Sport*. Official journal of of the Canadian Academy of Sport Medicine, 21 (5):385-91).
14. Stirling, A. E., i Kerr, G. A. (2008). *Defining and categorizing emotional abuse in sport*. *European Journal of Sport Science*, 8(4), 173–181.
15. Tomić, L. (2020). *Izloženost sportista nasilju u ekipnim i individualnim sportovima*. (Diplomski rad). Zagreb. Sveučilište u Zgrebu

NASILJE U SPORTU

Sažetak

Na žalost, na samom početku ovog rada moramo priznati i sebi i drugima da živimo u vremenu u kojem fenomen nasilja postaje simbol savremene društvene zajednice širom svijeta, te samim tim postaje sastavni dio života i filozofiježivljenja, prije svega, mladih ljudi. Postali smo svakodnevni svjedoci nasilja sa izuzetno ozbiljnim i nerjetk tragičnim posljedicama, bez obzira da li se radi o privrednom nasilju, nasilju u okviru kriminalnog miljea, porodičnom nasilju, vršnjačkom nasilju, ili pak nasilju u sportu.

Upravo problem ovog rada jeste nasilja u sportu, vidovi i oblici nasilja koje je postalo problem, ne samo sporta već i šire društvene zajednice i svijetske svakodnevnice, kao i konkretni koraci da se isto, prevenira, zaustavi i prevaziđe.

U kontekstu mnogih naučnih istraživanja na ovu problematiku nasilja u sportu i oko sporta može se donjeti jedan zajednički zaključak da je eskalacija nasilja u sportu u porastu u posljednjoj deceniji i da postaje jedan od osnovnih i primarnih problema ne samo sportskih organizacija i klubova, već i šire društvene pa i političke zajednice.

Gljučne riječi: nasilje, sport, uzroci, posljedice, preventivno djelovanje.

Prof. Dr. Izudin Tanović⁴
Prof. Dr. Azer Korjenić⁵
Mr. Mustafa Trebović⁶

VIOLENCE IN SPORTS

Summary

Unfortunately, at the very beginning of this work, we must admit to ourselves and others that we live in a time in which the phenomenon of violence is becoming a symbol of the contemporary social community around the world, and thus it is becoming an integral part of the life and philosophy of life, first of all, of young people. We have become everyday witnesses of violence with extremely serious and often tragic consequences, regardless of whether it is economic violence, violence within the criminal milieu, family violence, peer violence, or violence in sports.

---

¹ Fakultet za medicinu, farmaciju i zdravstvo, Evropski univerzitet Brčko distrikt

² Nastavnički fakultet, Univerzitet Džemal Bijedić, Mostar

³ Politologija, Kazneno popravni zavod Mostar

⁴ Faculty of Medicine, Pharmacy and Health Sciences, European University Brčko District

⁵ Faculty of Teaching, Džemal Bijedić University, Mostar

⁶ Political Science, Correctional Institution Mostar

The problem of this work is violence in sports, the types and forms of violence that has become a problem, not only in sports but also in wider social communities and everyday life, as well as concrete steps to prevent, stop and overcome the same.

In the context of many scientific studies on this issue of violence in and around sports, one common conclusion can be drawn that the escalation of violence in sports has been increasing in the last decade and that it is becoming one of the basic and primary problems not only of sports organizations and clubs, but also more widely. social and political communities.

Key words: violence, sport, causes, consequences, preventive action.

Uvod

Geneza nasilja

Zbog raznih dobrobiti koje djeca i mladi stječu kroz sport, bavljenje sportom je postalo iznimno popularno i rasprostranjeno. Jednostavno kazao sport i sportske aktivnosti predstavljaju prije svega biološku potrebu čovjeka za kretanjem. Samim tim je sport postao univerzalni jezik koji predstavlja zdravstvenu porebu, zabavu, disciplinu, postignuće, promociju i samopromociju, socijalizaciju kao i sredstvo opće adaptacije na sve društvene tokove te se čini nemogućim u njega uvrstiti problematiku nasilja. Međutim, istraživanja pokazuju kako je agresivno i nesportsko ponašanje zastupljeno u svim sportovima u različitim oblicima te se očituje na svim nivoima sporta počev od rekreativnog do profesionalnog sporta.

Nasilje se kao društvena pojava tumači na vrlo različite načine, pa tako postoje, njegova različita teorijska shvaćanja i različite definicije. Nasilje je postojalo oduvijek i uvijek je, kao i danas, imalo status raširene društvene pojave sa većim ili manjim negativnim posljedicama. Nasilje je karakteristika mnogih inteligentnih i uvjetno kazano manje intelegentnih tipova ljudskih bića i zasigurno je prisutno svugdje gdje se ova bića nasilnim ponašanjem i ostalim nasilnim sredstvima, trude podčiniti i dominirati nad drugima.

Otac savremene psihoanalize, S. Freud smatra da agresivnost ima biološku osnovu, a svoju je teoriju agresivnosti razvio na tezi o destruktivnom nagonu koji posjeduju sva živa bića. Agresivnost je rasterećenje kojem je cilj smanjiti napetost organizma. (Balić, Divanović, Ricijaš, 2001).

Još početkom dvadesetog stoljeća Adler, (prema Žarković i Palijan, 2004) definira nasilje kao svako ponašanje kojemu je cilj nanošenje štete drugoj osobi ili životnoj zajednici, a opisujući ga nagovještava i njegovu etiologiju. Adler tvrdi da je temeljna osnova nasilja manifestacija „volje za moći“ urođene svakom pripadniku ljudske vrste. Očituje se u potrebi za realizacijom osjećaja „nadređenosti i nadmoćnosti“, iz koje se neminovno rađa određeni vid agresija.

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (WHO, 2002), nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, privremenim ili trajnim psihološkim posljedicama, nerazvijenošću ili deprivacijom.

Cifrić (2000) navodi kako je nasilje jedno od značajnih naslijeđa ljudske kulture, što se tijekom povijesti pojavljuje u različitim oblicima, a reproducira socijalizacijskim mehanizmima.

Samo je pitanje je li nasilje posljedica ljudske agresivnosti ili destruktivnosti kulture, jer su u povijesti kultura uočljiva razdoblja barbariziranja kulture i civiliziranja nasilja, pa se nasilje doima kao supstancijalni dio ljudske kulture.

U kontekstu psihologijskog znanstvenog istraživanja ove pojave nasilja Žužul (1989) definira agresiju kao svaku reakciju, fizičku ili verbalnu, izvedenu s namjerom da se nekomu drugome nanese šteta ili ozljeda bilo koje vrste, bez obzira je li ta namjera do kraja izvedena ili ne.

Nasilje u sportu - navijači

U sportu je uobičajeno da se neprijateljska i agresivna ponašanja nazivaju nasiljem, pa se tako govori o nasilju gledalaca, nasilju na terenu (nasilnički postupci tokom igre, međusobni verbalni ili fizički sukobi igrača), nasilju roditelja i/ili trenera nad djecom sportistima, nasilju nad sportskim sudijama, nasilju nad sportskim novinarima itd.

Posebno treba obratiti posebnu pažnju jeste tzv. „tiho nasilje“, u uslovima kada sport postaje profitabilni biznis u svijetu i postaje snažan instrument političke manipulacije, naročito društveno političkih sistema i velikih ekonomskih sila, koje nastoje da ostvare društveni i ekonomski prestiž i kroz sport.

Svakako da nesmiijemo zanemariti činjenicu da svi subjekti nasilja u datom trenutku mogu biti direktni i indirektni učesnici, a u drugom žrtve nasilja. Te uloge se menjaju u zavisnosti od konteksta, situacionih uticaja, faktora ličnosti, dešavanja na terenu i van njega, toka svakog konkretnog trenaznog ili takmičarskog procesa, itd.

Iako je u svijetu problem nasilja u sportu odavno u jedna od ključnih tema interesovanja najšire društvene javnosti kao i stručnih i znanstvenih stručnjaka u sportu, pre svega tu se misli na sociologe, filozofe, pedagoge, psihologe itd., zatim mediji, političari, stručna i naučna javnost, tek devedesetih godina prošlog vjeka, postaju "ozbiljno" zabrinuti zbog ove sve učestalije "tamne strane sporta" i činjenice da ona nije vezana samo za huliganizam sportskih navijača, već i brojne druge, suptilnije, manje vidljive, ali ne i manje ozbiljne oblike nasilja koji skoro legitimno egzistiraju u sportskim sredinama.

Sama činjenica da još uvijek nemamo državni zakon o sportu, te da nam naše društvo nedovoljno svjesno ili uslovno kazano nesvjesno sankcioniše u dovoljnoj mjeri takva i slična nasilna ponašanja u sportu i oko njega, dovodi do zaključaka da ih ono svjesno ili ne, nažalost pomaže i stimuliše u njegovom daljem razvoju, i ako je sam čin bilo kog oblika nasilja krivično djelo ili kriminalni akt koji je kažnjiv prema utvrđenim zakonskim propisima krivičnog zakona svake pa i naše države.

Ako se vremenski deceniju dvije vratimo unazad, nemožemo a da se neprisjetimo jednog od značajnijih pojav nasilja i huliganstva u sportu koje je u tom periodu doseglo svoj vrhunac u u Engleskoj sa drastičnim i tragičnim posljedicama. Državni pravosudni organi Engleske su nakon tog nemilog događaja krajnje ozbiljno i također kazneno drastično pristupili toj problematici i istu možemo slobodno kazati „sasjekli u korjenu“, koristeći sva moguća zakonska sredstva i u sportskim arenama i van njih.

Dakle svako bolje organizovano društvo koje se nađe pred ovakvim problemom trebalo bi da mu priđe sa velikom dozom ozbiljnosti i odgovornosti, a ne da pred njim zatvara oči kako ovakav problem ne bi uzeo preveliki zamah i trajno ukaljao sve one pozitivne stvari koje sport nudi našoj društvenoj zajednici i socijalnoj sredini u kojoj živimo.

Nasilje u timu i trenaznom procesu

Osim opšte navedenog oblika nasilja koji najviše potiču od strane navijačkih skupina u sportu, nasilje se može izraziti i dešava se i na mnogobrojne druge načine, a ovdje će mo pomenuti neke od značajnijih, koji nisu ništa manje bitni od bilo kojeg drugog vida nasilja. Svaki trener a i sami menadžment kluba ima preoritet svih preoriteta a to je rezultatski uspjeh u najvećem broju slučajeva „po svaku cijenu“ pa i samo zdravlje sportaša, što predstavlja jedan od najbrutalnijih primjera u sportu, koji se manifestuju kroz različite oblike. Četiri su osnovna oblika zlostavljanja koja se uglavnom razmatraju u današnjoj literaturi (Miljević-Rički, 1995), a to su fizičko, emocionalno, seksualno zlostavljanje i zanemarivanje (zapuštanje) djece.

Međutim kad je u pitanju nasilje u sportu, odnosno trenažno- takmičarskom području možemo govoriti o znatno široj lepezi različitih oblika nasilja od kojih će mo pomenuti sljedeća:

- Psihološka degradacija i ponižavanje na osnovi spola, oblika tijela ili izvedbe sportskog znanja ili umjeća,
- Neadekvatna prehrana i dijetalni režimi koji dovode do poremećaja hranjenja, a samim tim i metabolizma u organizmu sportaša, što može imati trajne negativne posljedice sa neizvjesnim ishodom,
- Nezadovoljstvo trenera manifestovano kroz tjelesno kažnjavanje kao „poticaj za bolju izvedbu“, ne uzimajući u obzir stvarne mogućnosti i predispozicije sportaša,
- Korištenje tzv „dozvoljenih“ ili „zabranjenih doping sintetičko-hemijskih sredstava“, u svrhu unosa tvari koje poboljšavaju radni učinak ali istovremeno štetno djeluju na zdravlje sportaša odnosno na tkiva i organske sisteme organizma sportaša,
- Korištenje različitih vrsta Beta blokatora (farmaceutska sintetička sredstva za neutralizaciju boli kroz blokadu nervnih završetaka te samim tim i osjećaji boli) kako bi prisilili sportaše da nastupaju pod ozljedom, ne razmišljajući također o trajnim posljedicama,
- Korištenje određenih stereotipa tjelesnih vježbi kao kazne za nedovoljan nivo zalaganja u takmičarskom i trenažnom procesu
- Uskraćivanje dovoljno odmora, te samim tim i smanjenjem vremena oporavka organizma nakon tjelesnih napora (sindrom pretreniranosti koji za posljedicu ima nastanak metaboličkih poremećaja, pad imuniteta, težih povreda do te mjere da može doći do prestanka sportske karijere).
- Nadalje jedan od velikih problema nasilja u sportu jeste problem sa agresivnim i nasilnim ponašanjem samih sportaša iz razloga što nemali broj trenera i sportaša smatra da je određeni nivo agresivnosti u sportu „veoma bitan“ za postizanje uspjeha. Međutim, osnovni problem je nedovoljno poznavanje razlika agresivnog ponašanja od tzv. Asertivnog ponašanja. Osnovno obilježje asertivnog ponašanja je to da ono ne sadrži namjeru za brutalnošću i povredom protivničkog igrača. Nasuprot tome agresivno ponašanje jeste namjerna i svjesna reakcija da bi se protivnički igrač verbalno ili fizički povrijedio.
- Seksualno nasilje u sportu jeste također vid nasilja koji je stalno prisutan ali je zbog tradicionalnog i patrijahalnog odgoja sportaša a naročito sportašica u velikoj mjeri zanemaren tj. prikriven strahom od posljedica ako isto postane dostupno javnom mjenju.

Neovisno o kojem obliku ili vidu nasilnog ponašanja se radi, ono ostavlja dugoročan trag na psihičkom zdravlju sportaša koji su bili žrtve nasilja. Vrhunski sportaši koji su doživljavali nasilje tijekom bavljenja sportom izjavili su da su se pritom osjećali glupo, beskorisno, uznemireno, poniženo, ljuto i depresivno, a posljedice negativnog ponašanja trenera i/ili suigrača osjećali su i po završetku karijere. Takvi osjećaji mogu dovesti do pada motivacije, lošijih izvedbi i u konačnici, do odustajanja od sporta.

Kad je u pitanju nasilje na sportskom terenu, svakako da treneri imaju veliku ulogu u samoj prevenciji nasilja. Sportski trener značajan je činilac dugoročne sportske pripreme koja u sebi sadrži sve elemente odgojno-obrazovnog procesa (Milanović, Milanović, 1992).

Da li će učešće u sportu imati pozitivan ili negativan učinak na psihosocijalni razvoj mladih sportaša ovisi o načinu realizacije treninga, motivacijskoj klimi te stavovima i vrijednostima koje se ističu i zagovaraju u radu sa sportašima. Iz tog razloga, težište rada treba usmjeriti na individualni rad, napredak i trud sportaša kako u tehničkom tako i u psihološkom, odnosno sociološkom smislu, stavlajući naglasak posebno na devijantno ponašanje sportaša. Ovakvim pristupom će mo izbjeći stavove i razmišljanja igrača u kojim se greške u ponašanju smatraju

sastavnim dijelom procesa učenja, a ne nešto što svakako šteti i treba ga što prije prevenirati i iskorjeniti. Uvijek treba imati na umu da je upravo trener sa svojim ponašanjem najbolji i najčešći uzor ponašanja sportaša.

Ovdje ni u kom slučaju nismo zanemarili ulogu roditelja djece sportaša, koji svakako moraju aktivno pratiti djetetove reakcije koje ono ima na okruženje u kojemu trenira i kako se nosi s atmosferom na treningu. Također neophodna je aktivna saradnja i razmjena mišljenja i stavova o ponašanju svog djeteta sa trenerima, tako da se na osnovu tih informacija može preventivno djelovati u odnosu na asocijalno ponašanje djece sportaša.

Pažnja roditelja i praćenje, djece u sportskom angažmanu nismo biti zanemarena. Stalna komunikacija sa djecom, trenerima pa i kolegama sportašima mora biti prisutna. Na svaku informaciju o različitoj vrsti nasilja u sportu roditelji moraju popratiti i provjeriti u odnosu na zbivanja oko njihovog djeteta. Mnogo je pitanja prisutno u razmišljanju roditelja ako imate maloljetno dijete koje se bavi sportom pa se često treba zapitati da li je naše dijete možda izloženo nekoj vrsti od pobrojanih vidova nasilja ili pak posve neprimjerenom ponašanju kao što su spolno uznemiravanje, naročito djece sportaša ženskog pola. Samo ovakvim pristupom i odnosom prema svom djetetu možemo preduprijeti i spriječiti različite vidove nasilja nad našom djecom u sportu.

Primjer istraživanja na problematiku nasilja u sportu

Ne možemo a da nepotkrijepimo naše navode iz predhodnog izlaganja o različitim vidovima nasilja u sportu. Ovdje navodimo konkretne rezultate istraživanja zajedničkog projekta Europske unije i Vijeća Europe pod radnim naslovom "Sigurnost djece u sportu" iz 2022. godine, koji su zapanjujući i frustrirajući. Ovim istraživanjem je bilo obuhvaćeno 3 800 ispitanika djece u različitim sportskim granama, a istraživanje provedeno u 7 država Evropske unije. Rezultati su više nego poražavajući:

- više od 90 % djece ispitanika se izjasnilo da je najmanje jednom doživjelo iskustvo verbalnog nasilja u sportu. Njih 20 % ispitanika je izjavilo da im je trener upućivao prijetnje, 18,5 % ispitanika se izjasnilo da ih je trener lakše udario, a 10,8 % ispitanika je izjavilo da su imali teže fizičkom matretiranje(udaranje).

Nevjerovatno ali istinito da je 25 % ispitanika, kao maloljetnici sportaši, doživjelsu neki oblik seksualnog uznemiravanja kao što su šale neprimjerenog karaktera, komentiranja izgleda, dodirivanja po intimnim djelovima tijela i slično. Ovo istraživanje je potvrdilo dosta visok procenat različitih vidova nasilja, ali i svakako nizak procenat blagovremeno prijavljenih slučajeva različitih vidova nasilja. Čak 20 % djece sportaša je dalo izjavu da se o tim doživljenim oblicima nasilja isključivo povjeralo prijateljima, svojim simpatijama (curi, dečku), odnosno nekomu ko je njihovog ili približnog uzrasta, odnosno nekomu ko im u tom momentu nije mogao niti znaopomoći. U istraživanju se čak njih 15 % izjasnilo da nisu nikome preneli te informacije čisto iz straha ili izloženosti javnom mjenju, jer su smatrali da će to biti ujedno i kraj njihove sportske karijere. Autori ovog rada se u cjelosti slažu sa mišljenjem istraživačkog tima koji navode da bi bilo pogrešno tvrditi da su treneri u načelu nasilnici jer oni vrlo često ni ne znaju drugačije jer su se i njihovi treneri tako ponašali prema njima. Dakle problem nasilja u sportu datira mnogo duže već što mi mislimo, ali je iz različitih individualnih, porodičnih kolektivnih razloga bio vješto prikrivan.

Također dostupni podaci Vijeća Europe govore kako je jedno od petero djece u Europi žrtva nekog oblika seksualnog nasilja. Također, analizom podataka o doživljaju nasilnog ponašanja od strane sportskih trenera na nacionalnom nivou utvrđeno je da su mladi sportaši najčešće izloženi verbalnom nasilju, njih oko 50 posto doživjelo je vrijeđanje ili uvrede od strane trenera, dok je nažalost i oko 30 posto mladih sportaša bilo izloženo i fizičkom nasilju od strane trenera.

Zaključak

Iz svega predhodno iskazanog možemo zaključiti da je došlo vrijeme da razbijemo predrasude i mitove oko toga da je nasilno ponašanje svih aktera u sportu i oko njega nešto što predstavlja sastavni dio puta do realizacije najvećih sportskih ciljeva. Ovi vrlo zabrinjavajući podaci ukazuju kako je nužno brzo i promptno reagirati. Zadatak koji je sada pred nama je utvrditi standarde ponašanja kojima se definiraju granice u odnosu na nasilje i neprihvatljivo ponašanje u sportu te kreirati procedura kojima se utvrđuje odgovornost i pomoć žrtvama- sportašima. Svi akteri u sportu, a naročito treneri i sportaši trebaju biti upoznati s protokolima u slučaju nasilja, kao i svom međunarodnom i domaćom zakonskom regulativom kojom se rješava ova problematika.

Problemom raznih vrsta nasilja u u sportu kao i društvenoj zajednici nije samo posao mjerodavnih tijela, već društva uopšte. Rješavanje toga problema zahtijeva obimne zakonske, kulturne, ekonomske i ine društvene promjene i inicijative.

Upravo na takav sveobuhvatan način treba pristupiti i rješavanju jedne od (dugo) gorućih vrsta nasilja - nasilju na sportskim takmičenjima kao i unutar samog sporta. Ove vrste sportskog nasilja adekvatno oslikavaju stanje duha nacije i svakim danom «mutiraju» u neke nove oblike. Iz tog razloga „nasilje u sportu“ zahtijeva razne preventivne mjere, koje se ostvaruju suradnjom stručnjaka iz raznih područja – pravosuđa, policije, školstva, porodice i sporta, kao i saradnjom sportskih klubova, navijačkih skupina, lokalne uprave i samouprave te angažmanom javnih ličnosti radi motiviranja, odnosno, senzibiliziranja cjelokupnog građanstva u lokalnoj i široj društvenoj zajednici.

Literatura

1. Deklaracija UN-a (1993). Deklaracija UN-a o eliminaciji nasilja nad ženama. Ujedinjeni narodi, Generalna skupština, Rezolucija 48/100.
2. Dodge, K. A. (1986). Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children. Minnesota Symposium of Child Psychology 17.
3. Dollard J., Doob, L., Miller, N., Mowrer O., & Sears, R. (1939). Frustration and aggression. New Haven, CT: Yale University Press
Cifrić Ivan (2000). Moderno društvo i svjetski etos. Perspektive čovjekova nasljeđa. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju FF-a.
4. Milanović, D., Milanović, M. (1992) Sportska aktivnost i okolinski faktori u funkciji razvoja djeteta sportaša. Kineziologija, 24(1-2), 15-20.
5. Miljević-Ridički, R. (1995) Zlostavljanje djece: oblici zlostavljanja i njihovo prepoznavanje. Društvena istraživanja, 4(4-5); 18-19; 539-549.
6. Žarković Palijan, T. (2004). Značajke osobnosti alkoholičara počinitelja i nepočinitelja kaznih djela, doktorska disertacija, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
7. Žužul, M. (1989). Agresivno ponašanje. Penološke teme, Zagreb, 1; 123 - 144

NASILJE U SPORTU

Sažetak

U ovom radu želimo da ukažemo na strukturu i neke mehanizme generisanja nasilja u sportu. Nasilje je postalo konstanta svih savremenih društava. Ono se odomaćilo u porodici, školi, poslovnom okruženju, javnim mjestima, u sportu. Svakodnevno smo šokirani primjerima nasilja sa izuzetno ozbiljnim i nerijetko tragičnim posljedicama, bez obzira da li se radi o nasilju izazvanom kriminalnim pobudama, vršnjačkom nasilju, porodičnom nasilju ili onom koje se dešava u sportu i oko sporta.

Svjedoci smo čestih medijskih izveštaja o neredima i nasilju koje prati sportske događaje. Masovne tuče na terenu i van njega, koje rezultiraju desetinama povrijeđenih „navijača“ predvođenih vođama navijača, postale su svakodnevica u okruženju. Međutim, to je samo „nus pojava“ drugih mnogo dubljih problema koje pogađaju društvo, a jedna od njih je i huliganstvo. Urušene društvene norme i vrijednosti kao i devijantna kultura među mlađom populacijom, predstavljaju glavni uzrok i problem koji proizilazi iz veze između huligana, politike i kriminala.

Ključne riječi: sport, nasilje, nasilničko ponašanje, sportske priredbe, navijačko nasilje

VIOLENCE IN SPORTS

Abstract

In this paper, we want to point out the structure and some mechanisms of generating violence in sports. Violence has become a constant in all modern societies. It has taken root in the family, school, business environment, public places, and sports. Every day we are shocked by examples of violence with extremely serious and often tragic consequences, regardless of whether it is violence caused by criminal motives, peer violence, family violence or that which happens in and around sports.

We are witnessing frequent media reports on riots and violence accompanying sports events. Mass fights on and off the field, resulting in dozens of injured "fans" led by fan leaders, has become a daily occurrence in the area. However, it is only a "side effect" of other, much deeper problems affecting society, one of which is hooliganism. Collapsed social norms and values, as well as deviant culture among the younger population, are the main cause and problem arising from the connection between hooligans, politics and crime.

Key words: sport, violence, violent behaviour, sports events, fan violence

---

¹ Akademik prof. dr Miroslav Baljak, Evropski univerzitet Brčko distrikt i Evropski univerzitet KALLOS Tuzla, baljak.miroslav@gmail.com

² Doc. dr Dražan Erkić, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, drazan.erkic@hotmail.com

Uvod

Živimo u vremenu u kojem fenomen nasilja postaje simbol društva, dobija svojevrsni ritualni značaj, i nažalost na neki način postaje sastavni dio života i filozofije, prije svega, mladih ljudi. Svakodnevno smo šokirani primjerima nasilja sa izuzetno ozbiljnim i nerijetko tragičnim posljedicama, bez obzira da li se radi o nasilju izazvanom kriminalnim pobudama, vršnjačkom nasilju, porodičnom nasilju ili onom koje se dešava u sportu i oko sporta.

Zajednički zaključak mnogih naučnih istraživanja nasilja i nasilja u sportu govori da je eskalacija nasilja u porastu u posljednjoj deceniji i da postaje jedan od osnovnih i primarnih problema svakog društva. Nasilje kao najjača neverbalna komunikacija ima bezbrojne vertikalne oblike pojavljivanja i kao takvo na neki način prisutno je svuda oko nas u nekom svom obliku.

Treba imati u vidu da svi subjekti nasilja u jednom trenutku mogu biti akteri, a u drugom žrtve nasilja. Te uloge se mijenjaju u zavisnosti od konteksta, situacionih uticaja, faktora ličnosti, dešavanja na terenu i van njega, toka svakog konkretnog trenajnog ili takmičarskog procesa, itd.

Odnos sporta i nasilja i dalje predstavlja izvjesnu nepoznanicu za savremenu sociologiju, koja još uvijek nije razriješila problem odnosa društvene devijantnosti i katarze, odnosno društvene kontrole agresivnosti.³

Iako je u svijetu problem nasilja u sportu odavno u žiži interesovanja najšire društvene javnosti kao i stručnjaka u sportu (sociologa, filozofa, pedagoga, psihologa), naši mediji, političari, stručna i naučna javnost, tek devedesetih godina prošlog vijeka, postaju ozbiljno zabrinuti zbog ove sve vidljivije „tamne strane sporta“ i činjenice da ona nije vezana samo za huliganizam sportskih navijača, već i brojne druge, suptilnije, manje vidljive, ali ne i manje ozbiljne oblike nasilja koji skoro legitimno egzistiraju u sportskim sredinama

Pojmovno određenje

U sportu je uobičajeno da se neprijateljska i agresivna ponašanja nazivaju nasiljem, pa se tako govori o nasilju gledalaca, nasilju na terenu (nasilnički postupci tokom igre, međusobni verbalni ili fizički sukobi igrača), nasilju roditelja i/ili trenera nad djecom sportistima, nasilju nad sportskim sudijama, nasilju nad sportskim novinarima itd.

Polazeći od opšteprihvaćene psihološke definicije agresivnosti „kao bilo kog oblika ponašanja čiji je cilj oštećenje ili povređivanje drugog živog bića koje je motivisano da takav tretman izbjegne“, pod nasiljem u sportu podrazumijevamo svaku riječ ili postupak sportiste, trenera, sudije, roditelja, gledaoca ili drugog učesnika u sportu koji nanosi povredu onima koji su uključeni u sportsku aktivnost.⁴

Pojam nasilja u sportu se najčešće izjednačava sa nasiljem navijača i to kako pojedinaca, tako i navijačkih grupa, pri čemu je ovakvo stanovište pogrešno, jer navijačko nasilje ne predstavlja jedini izvor nasilja u sportu. Ipak, upravo iz razloga što je navijačko nasilje, kao jedan od oblika nasilja u sportu najdominantnije, to se i najveći broj definicija nasilja u sportu vezuje upravo za navijačko nasilje.

Nesporno je da je svaki huligan u određenoj mjeri i navijač, a takođe i to da velika većina navijača nisu huligani, već ljudi koji prate sport zadržavajući kontrolu nad svojim postupcima u granicama društveno prihvatljivog ponašanja.

---

³ Koković, D: *Društvo, nasilje i sport*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2010, str. 34.

⁴ Baron, R, Richardson, D: *Human aggression*, Springer Science & Business Media, New York, 1994, str. 156.

U „Enciklopediji britanskog fudbala“ data je definicija navijačkog nasilja, odnosno „huliganizma“, s obzirom na to da se ovaj termin u Britaniji koristi za označavanje navijačkog nasilja: „Huliganizam je povezan sa osjećajem identiteta sa fudbalskim klubom ili nacionalnim timom i manifestuje se kroz rasizam i ksenofobiju predstavljajući osnovnu tačku za periodično učestvovanje desničarskih političkih grupa poput Nacionalnog fronta i Britanskog pokreta“.⁵ Iako ova definicija opširno objašnjava kako se huliganizam manifestuje, ne određuje samu pojavu, te se u tome i ogleda njen nedostatak.

Ramon Spaaij smatra da je u cilju preciznog određenja pojma nasilja u sportu neophodno napraviti distinkciju između izolovanih slučajeva spontanog navijačkog nasilja i postupaka organizovanih, suprostavljenih navijačkih grupa, sportskih, prije svega fudbalskih klubova, čijim sukobljavanjem dolazi do ispoljavanja različitih oblika nasilničkog ponašanja, a koje se može podvesti pod savremeni pojam nasilja u sportu.

Nasilje u sportu se može odrediti i kao „takmičarsko nasilje socijalno organizovanih grupa koje prate fudbal, protiv suparničkih grupa“.⁶ Ova definicija pojam nasilja u sportu isključivo vezuje za fudbal, što predstavlja njen nedostatak, jer postoje brojni primjeri nasilničkog ponašanja u drugim sportovima.

U svom izvještaju o fudbalskom huliganizmu, Evropska unija je istakla da huliganizam uključuje „nasilje protiv ljudi, uništavanje imovine, krivične prekršaje pod dejstvom alkohola i droge, narušavanje mira, krađu i preprodaju karata“. Zanimljivost vezana za ovu definiciju je to što Evropska unija i preprodaju karata smatra huliganskim ponašanjem. Ovakvo shvatanje je razumljivo ako se ima u vidu da huliganske grupe dolaze organizovano na sportske događaje, a s obzirom na to da postoji ograničen, odnosno nedovoljan broj karata, zbog njihove distribucije od strane samih klubova svojim navijačima, to huligani na ovakav nezakonit način dolaze do karata i tako uspijevaju da uđu u sportski objekat u kome se odigrava određeni sportski događaj, iako i državni organi i klubovi nastoje da to spriječe.

Grupa autora smatra da je huliganizam uobičajena forma nasilja mladih ljudi koji pripadaju radničkoj klasi, čime se navodi veza između huliganizma i radničke klase.⁷ Međutim, kako autori dalje ističu, huliganizam je u manjoj mjeri odraz klasne borbe, a u većoj mehanizam socijalnog preživljavanja i potvrđivanja. Naime, huligani ne naglašavaju svoju društvenu pripadnost, niti ideološki brane radničku klasu, već najveći broj razočaranih mladih ljudi, koji se nalazi na marginama društva, pripada upravo radničkoj klasi, te odatle i potiče veza između huliganizma i radničke klase. I pored toga što veliki broj huligana pripada nižim društvenim slojevima, nasilje na sportskim događajima nije samo posljedica materijalne krize, već i političke krize, kao i krize sistema vrijednosti.⁸ Ovakvo shvatanje je blisko teoriji strukturalnog nasilja. Marija Đorić smatra da je „Huliganizam nasilno ponašanje kojim dio publike inspirisan sportskim događajima kroz pripadanje navijačkoj grupi izgrađuje svoj personalni identitet koji iskazuje frustracijsku agresiju destrukcijom materijalnih stvari ili povređivanjem protivnika. U osnovi svakog nasilnog ponašanja obično se nalazi frustracijska agresija, koje huligani najčešće nisu ni svjesni. Nezadovoljstvo u privatnim životima se projektuje na utakmicama koje huligani doživljavaju kao neku vrstu izduvnog ventila, koji im omogućava izbacivanje prikupljene agresije.

„Huligan je član određene navijačke grupe koji prihvata određene zajedničke vrijednosti, od kojih je mržnja prema članovima drugih grupa najdublji zajednički korijen;

⁵ Cox, R,W, Russell, D, Vamplew, W: *Encyclopedia of British Football*, London- Portland, 2002, str.29.

⁶ Spaaij, R: *Understanding football hooliganism: A comparison of six Western European football clubs*, Amsterdam University Press, 2006, str. 11.

⁷ Bodin, D, Robene, L, Heas, S: *Sport i nasilje u Europi*, Knjiga Trgovina d.o.o. Zagreb, 2007, str. 31.

⁸ Đorić, M: *Huliganizam kao međunarodni fenomen*, Revija za bezbjednost, Beograd, 2012, str. 48.

huliganu pripadanje grupi znači bijeg od anonimnosti, daje mu osjećaj sigurnosti; tuča sa drugim grupama navijača je izraz osjećajnog naboja; osrednji smisao života, gdje biti huligan znači biti slobodan i živjeti život na najbolji mogući način“.⁹

Po Kokoviću „huliganizam je bezobzirna, beskorisna, besciljna radnja, praćena opštim izražavanjem prezira prema pojedincima ili društvu u cjelini, umišljeno ponašanje koje grubo krši javni poredak i izražava očit prezir prema društvu.“¹⁰

Mark Perryman smatra da za razliku od spontanog, relativno izolovanog incidenta nekog gledaoca huliganizam odlikuje „namjera“, te je huliganizam organizovano, namjerno izazvano nasilje, koje predstavlja socijalni model ponašanja huliganskih grupa.¹¹

S obzirom na to da nasilje u sportu ne potiče nužno od huligana, već nasilnik može biti svako ko je prisutan na određenoj sportskoj priredbi, smatramo da se pod nasiljem u sportu podrazumijeva svako ponašanje, odnosno postupak sportiste, trenera, sudije, roditelja, gledaoca ili drugog učesnika na sportskoj priredbi, kojim se namjerno povređuje ili ugrožava život, zdravlje, odnosno psihički ili fizički integritet lica ili uništava ili oštećuje imovina ili izaziva neka druga negativna posljedica, bilo da ona pogađa učesnika sportske priredbe ili treće lice, pri čemu se pod učesnikom sportske priredbe podrazumijeva svako lice koje prisustvuje sportskoj priredbi.

Uzroci nasilja u sportu

Prvi mogući uzrok nasilja u sportu je nemogućnost da se ostvari puna životna egzistencija koja vodi u egzistencijalnu dezorijentaciju i pribjegavanju sredstvima za postizanje ciljeva koja ne nailaze na odobravanje. Kultura siromaštva, velika nezaposlenost, kao i male šanse za društveno napredovanje, veoma su bitni uzroci nasilja i agresije. Neophodno je razmatranje pitanja dosade i činilaca koji opterećuju i ugrožavaju mnoge, prije svega mlade ljude:

- Poremećaji u sistemu vrijednosti, te razaranje sistema vrijednosti, doprinosi cvjetanju agresije i nasilja.
- Devijantni model agresije, nasilje objašnjava anomijom i dezorganizacijom društva. Društvene norme ne mogu da obuzdaju individualne ambicije i tada se zapada u stanje anomije, koju karakteriše odsustvo kohezije i stanje neravnoteže.
- Agresija i nasilje se objašnjavaju potkulturnim modelom, tačnije subkulturom nasilja, koja postoji u obliku vrijednosti, uvjerenja, stavova i obrazaca ponašanja njenih članova.
- Gomila je spremna na najgori vid ponašanja, ona ispoljava samo grube emocije i manje fina osjećanja, slabo rasuđuje, lako biva ponesena i vođena, nedostaje joj samosvijest, lišena je samopoštovanja i osjećaja odgovornosti, i tako dalje.
- Model imitacije stoji na stanovištu da se agresija i nasilje uče. Televizija je efektno sredstvo masovnih medija, ali ipak ne može se optužiti kao direktan uzročnik nasilja jer je samo agens koji nasilje prenosi i pojačava.
- Model katarze polazi od postavke da savremeni način života stvara nemire, tjeskobe i emocionalne napetosti koje bi kroz sport trebalo da se oslobodite. Ova teorija potiče još iz klasične Grčke.

⁹ Petrović, K: *Nasilje i sport*, Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku br. 88/90, 1990, str.21.

¹⁰ Koković, D: *Sociologija sporta*, Sportska akademija, Beograd, 2000, str. 144.

¹¹ Perryman, M: *Hooligan wars, Causes and effects of football violence*, Edinburgh, 2001, str. 141.

- Model imperativne pobjede, gdje postoji slogan koji tako često čujemo u sportu „pobjeda po svaku cijenu“. Čim se pojave jaka osjećanja suparništva između takmičara, publika postaje „sabirno mjesto intezivnih emocija“ i svojevrsna fabrika osjećanja.
- Model profesionalnog navijača, istraživači uočavaju da navijačima identifikacija sa klubom sve manje znači dok na značaju dobija slogan „Mi kao grupa“. Za potvrđivanje više nije dovoljno da klub za koji se navija pobijedi već da se vlastita grupa predstavi u što boljem svjetlu i da bude aktivna. Svjedoci smo sve češćih navijačkih grupa koje imaju svoje ime, sastajalište, nasilne obrasce ponašanja, čak i svoj stil, sistem vrijednosti i ikonografiju.¹²

Nacionalizam i sport

Nacionalizam je sveopšta pojava u svijetu. Njegovi korijeni se nalaze u društveno-ekonomskim i ekonomsko-političkim elementima i elementima dominantne kulture jednog društva.

Faktori koji podstiču nacionalizam su:

- nizak nivo opšteg materijalnog i kulturnog razvoja,
- nivo razvoja društveno-kulturne svijesti,
- razvoj demokratskih i političkih tradicija,
- postavljanje i rješavanje nacionalnih pitanja,
- uslovi višenacionalnih sredina,
- odnos prema manjinama,
- prava čovjeka i građanina i druga ljudska prava, itd.¹³

Uz pojavu nacionalizma bitno je istaći i nastanak nacija. „Nacije su, dakle, globalne društvene zajednice, koje čine zajednička teritorija, jezik, istorija, kao i ekonomska, kulturna i politička integrisanost.“¹⁴ Takođe, govoreći o naciji, Predrag Radenović kaže: „U njenom savremenom značenju, nacija je istorijski nastala zajednica ljudi sa zajedničkim porijeklom i pripadnošću, koji žive na određenoj teritoriji povezani ekonomskim odnosima, jezikom, kulturom i približno sličnom društvenom tradicijom“.¹⁵ Ona je nastala na osnovu društvene podjele rada u epohi kapitalizma i ona je osnova političkih sposobnosti jednog naroda.

Nacionalizam se ispoljava u sportu, najčešće u zajednicama koje sadrže višenacionalnu strukturu. Njegova pojava u sportu uslovljena je karakterom društvenog sistema, to jest prirodom društveno političkih odnosa. Nosioci nacionalizma u sportu mogu biti određene institucije i organizacije političkog života, zatim pojedinci, socijalne grupe, članovi uprave klubova i drugi. Razlozi njegovog ispoljavanja u sportu mogu biti ekonomske, socijalne, kulturne i političke prirode, a mogu biti i predrasude, istorijske zablude, nizak nivo individualne kulturne svijesti. Nacionalizam u sportu je političko sredstvo koje se ubacuje u igru da bi se ostvarili određeni politički ciljevi vladajućih nedemokratskih društvenih struktura. Sport i politika ukrštaju se preko nivoa koji predstavlja sport kao faktor nacionalnog prestiža i spoljne politike. Sport u funkciji lokalnog i nacionalnog prestiža predstavlja svojevrsni društveni mehanizam socijalne afirmacije određenih dijelova društva i pojedinih društvenih sredina.

¹² Koković, D: *Kako prevazići nasilje u sportu*, Defendologija, godina IV/broj 10, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2001, str. 58.

¹³ Vejnović, D: *Sociologija sporta*, Univerzitet Banja Luka, Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, Banja Luka, 2006, str. 44.

¹⁴ Mitrović, Lj: *Sociologija*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Institut za političke studije, Beograd, 1997, str. 287.

¹⁵ Radenović, P: *Opšta sociologija*, Grafampromet, Ruma, 1998, str. 338.

Sport i politika su usko povezani. Njih ujedinjuju tri važna elementa a to su igra, takmičenje i predstava. Nacionalizam se prenosi na sve strane sporta, čak i na vrhunski takmičarsko - profesionalni sport. Najviše je prisutan kod sportske publike i to masovne publike koja se vezuje za fudbal i košarku.

Politička dimenzija sporta

Sociolozi sporta izdvajaju nekoliko nivoa ukrštanja politike i sporta:

- 1) nivo interne politike sporta (politika klubova, sportskih društava i svjesno usmjeravanje njihove djelatnosti);
- 2) lokalni i/ili regionalni prestiž (društveni mehanizam socijalne afirmacije određenih društvenih sredina);
- 3) sport kao faktor nacionalnog prestiža i spoljne politike (činjenica da one države koje su tek stekle nezavisnost preko sporta traže svoje mjesto i potvrdu u međunarodnoj zajednici, dok one superiornije u sportu potvrđuju svoju moć). Neki autori razlikuju i pozitivnu i negativnu politizaciju sporta.

Pozitivna politizacija sporta odnosi se na jačanje društvene kohezije, stabilnosti društvenog sistema, osnaživanje društvenog koncenzusa.

Negativna politizacija sporta je sinonim za sport u funkciji konflikata, odnosno dezintegracije (sredstvo razdvajanja naroda, klasa, slojeva, rasa, regiona...).

Takođe može doći do onemogućavanja učestvovanja sportista koji su se mukotrpno pripremali za svjetska takmičenja, putem sankcija međunarodne politike koje mogu isključiti učestvovanje neke zemlje u svjetskim takmičenjima.¹⁶

Oblici nasilja u sportu

S obzirom na to ko pokreće nasilje u sportu, možemo razlikovati: nasilje od strane samih sportista, nasilje navijača, nasilje od strane roditelja sportista i ritualno nasilje.¹⁷

Mnogi sportovi podrazumijevaju direktan fizički kontakt između sportista prilikom sportskog nadmetanja i uključuju određeni stepen fizičkog nasilja, pri čemu postoji nešto što se zove dobrim ponašanjem sportista. Pod dobrim ponašanjem sportista se podrazumijeva nivo fizičkog nasilja koji je u okvirima opštih, institucionalno postavljenih, društveno prihvatljivih, pravila sportskog nadmetanja i u granicama takmičarskih pravila konkretne vrste sporta. Međutim, ukoliko primjena nasilja od strane sportista pređe ovako postavljene granice, to se onda može govoriti o nasilju u sportu, kao obliku devijantnog ponašanja. Ovakvom obliku, društveno neprihvatljivog i opasnog nasilničkog ponašanja, sportisti pribjegavaju kako bi povrijedili protivničkog igrača, a nekada samo radi zastrašivanja protivnika, a sa krajnjim ciljem ostvarivanja pobjede u sportskom nadmetanju, pri čemu pojedinačni ili grupni događaji nasilničkog karaktera mogu biti dio taktike trenera, a nekada i samih sportista.

Ukoliko, u ovom slučaju, nasilje sportista ne bude u dovoljnoj mjeri ispoljeno, sportista može biti izložen nekoj vrsti kazne, a ukoliko sportista bude ispoljio zadovoljavajući stepen nasilja, on može biti nagrađen. Tako igrači koje ne ispolje nivo nasilja koji se od njih očekuje, mogu biti izloženi kritikama upućenih od strane trenera, roditelja, ali i navijača, pri čemu se kao oblici kažnjavanja igrača, mogu javiti: skraćivanje vremena učešća u igri, zatim razni oblici

---

¹⁶ Radenović, S: *Sport i društvo – sociologija sa sociologijom sporta*, Sociologija sporta, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Beograd, 2014, str. 67.

¹⁷ Konstatinović-Vilić, S, Nikolić-Ristanović, V, Kostić, M: *Kriminologija*, Pravni fakultet, Niš, 2012, str. 149.

uznemiravanja od strane saigrača, navijača, poput upućivanja uvrijedljivih riječi, prijetnji, izloženost ponižavajućim postupcima, pa sve do neposrednog fizičkog povređivanja.¹⁸

S druge strane, ukoliko igrač ispolji željeni stepen agresije, slijedi dalje podsticanje takvog njegovog ponašanja, raznim oblicima nagrađivanja, poput novčanih iznosa, trofeja, bolje početne pozicije u igri, iskazivanja poštovanja od strane subjekata koji podstiču ovakvo nasilničko ponašanje.

Sportistkinje su često žrtve fizičkog (najčešće seksualnog) ili psihičkog zlostavljanja, pri čemu se takvi slučajevi uglavnom zaboravljaju ili prikrivaju, odnosno ne prijavljuju. Žrtvama je potrebna velika hrabrost i istrajnost kako bi dokazale zlostavljanje. Tako je poznat slučaj iz 1993. godine, kada su četiri člana francuske atletske federacije optužena za silovanje svoje koleginice.¹⁹

Na sportskim takmičenjima se dešava da sudija bude žrtva nasilja i to najčešće od strane igrača ili navijača. Povod za nasilje nad sudijama je u najvećem broju slučajeva subjektivni doživljaj nasilnika da je suđenje pristrasno ili nestručno. Najčešći oblik nasilja nad sudijama je verbalno nasilje, ali ne izostaju ni najteži oblici fizičkog nasilja.

Vječito je pitanje, da li navijači podstiču nasilje ili ga reflektuju, odnosno da li navijači samostalno izazivaju nasilje ili u tom pravcu dobijaju uputstva od raznih učesnika sportskog događaja. Zbog sklonosti sportske publike nasilju, nasilje u sportu se često poistovjećuje sa nasiljem sportske publike, što nije tačno. Međutim, ovo poistovjećivanje je presudno uticalo na to da se nasilju sportske publike posveti najveća pažnja u sociologiji sporta. Navijači, posebno mladi ljudi, imaju potrebu za izgradnjom sopstvenog identiteta, za samopotvrđivanjem, a što najlakše mogu da ostvare u okviru navijačke subkulture. Nažalost, upravo navijačka subkultura, koja njeguje i podstiče nasilničko ponašanje na sportskim priredbama, omogućava mladima da savladaju krizu identiteta, kroz primjenu nasilja, jer nasilje, uvijek biva primjećeno u javnosti.

Oblici nasilja, koje izazivaju navijači, mogu se sastojati od provokacija vizuelnog karaktera, poput isticanja raznih zastava i obilježja, zatim verbalnog nasilja, poput prijetnji i upućivanja riječi uvrijedljivog sadržaja, potom fizičkog povređivanja, pa sve do haotičnih masovnih tuča sa teškim posljedicama. Svijest o društvenom identitetu i samopoštovanju gledalaca često proističe od samog sportskog tima, pri čemu nadmetanje omiljenih igrača predstavlja jedan od elemenata identifikacije, stvara se grupna solidarnost, odnosno poistovjećivanje navijača sa klubom, sa igračima i trenerima, što dalje vodi ka sagledavanju suparničkog tima (ili pojedinog sportiste, u okviru individualnih sportova, s time što je nasilje u sportu daleko češća pojava kod timskih sportova), kao neprijateljskog, tuđeg, izvan sopstvene društvene grupe, i dalje prema njihovim navijačima, koji pripadaju određenoj lokalnoj, etničkoj grupi ili društvenoj klasi.²⁰

Po jednoj grupi autora, karakteristični oblici navijačkog nasilja u sportu koji se javljaju u praksi su: pojedinačni fizički napadi na druge navijače, ili slučajne prolaznike, grupne tuče između suprotstavljenih navijačkih grupa, unošenje i bacanje u sportski teren ili gledalište, pirotehničkih sredstava i drugih predmeta, koji mogu ugroziti život učesnika sportske priredbe, ili ometati tok sportske priredbe, unošenje i konzumiranje alkohola i opojnih droga, upadi u teren u cilju ometanja ili prekida sportske priredbe, oštećenje uređaja i instalacija na sportskom objektu, uništenje i oštećenje vozila, trgovinskih i drugih objekata, na pravcima kretanja navijača, vršenje imovinskih delikata, neplaćanje računa u kaficima i restoranima, ispisivanje grafita na javnim površinama, prevoznim sredstvima, fasadama zgrada, liftovima, spomenicima

¹⁸ Otašević, B: *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015, str. 4.

¹⁹ Bodin, D, Robene, L, Heas, S: *Sport i nasilje u Evropi*, Knjiga Trgovina d.o.o. Zagreb, 2007, str. 15.

²⁰ Konstatinović-Vilić, S, Nikolić-Ristanović, V, Kostić, M: *Kriminologija*, Pravni fakultet, Niš, 2012, str. 150.

kulture, izazivanje mržnje ili netrpeljivosti, koja može dovesti do fizičkih sukoba na nacionalnoj osnovi i učestvovanje u događajima koji nemaju veze sa sportom i vršenje krivičnih djela, koja nisu povezana sa sportskim priredbama.²¹

Statistika pokazuje da su huligani obično mladi ljudi, muškog pola, uzrasta od dvanaest do trideset godina i obično su osuđivana lica.²² U Belgiji je prema statističkim podacima 40% huligana nižeg obrazovnog nivoa, samo 16% njih je redovno pohađalo školu, većina je teškog materijalnog stanja i odbacuju standardne građanske vrijednosti (pristojno ponašanje, disciplina, poštovanje propisa), 75% huligana je osuđivano.²³

Huligani najčešće ne vrše nasilje samostalno, već u organizovanim grupama navijača-huligana, pri čemu je navijačko nasilje često motivisano određenim idejama, političko-ideološkog, religijskog, nacionalističkog ili nekog drugog karaktera. Prema ciljevima nasilničkog ponašanja i prema akterima, huliganske grupe se, shodno Simeunoviću mogu podijeliti na: *Ideološko motivisane grupe*, koje se dalje mogu podijeliti na ljevičarske i desničarske grupe. Većina huliganskih grupa je desničarski orijentisana, mada ima i onih koji su ljevičarski orijentisani, poput italijanske navijačke grupe „Brigate Autonome Livornesi“. *Nacionalistički motivisane grupe*, što je posebno karakteristično za navijače iz država bivšeg istočnog bloka, u kojima je nakon pada komunističkih režima svaka nacija dobila pravo na samoopredjeljenje, što je uticalo na jačanje nacionalizma kako u politici tako i u sportu. *Religijski motivisane grupe*, kod kojih dolazi do grupne identifikacije na osnovu religijske pripadnosti.

Navijački nasilnički kriminalitet obuhvata sve kriminalne aktivnosti, kako ekstremnih navijačkih grupa, tako i pojedinaca i predstavlja ozbiljan društveni problem, koji često ima za posljedicu povrijeđene i smrtno stradale učesnike sportske priredbe.

Između huligana i uličnih bandi postoje brojne sličnosti i razlike. Zajedničke su im sljedeće karakteristike: postojanje unutrašnje strukture, vođa, pravila ponašanja prihvaćena unutar grupe, teritorijalnost. Razlikuju se po sljedećim karakteristikama: huligane odlikuje masovnost i djelovanje na javnim mjestima i to upravo zbog toga što žele medijsku pažnju, dok sa druge strane bande ne žele pažnju javnosti i malobrojnije su u odnosu na huliganske grupe. Iako i kod jednih i kod drugih postoji određena unutrašnja struktura, hijerarhija u okviru te strukture je mnogo jasnije određena kod uličnih bandi, nego kod huligana, huligani koriste sport za ostvarivanje svog osnovnog cilja, a to je vršenje nasilja, dok je osnovni cilj kriminalnih aktivnosti uličnih bandi sticanje protivpravne imovinske koristi.

Još jedna očigledna razlika između ovih grupa se ogleda u tome što ulične bande, kao i apsolutna većina izvršilaca drugih krivičnih djela i prekršaja izbjegavaju kontakt sa organima reda, dok huligani nasilje ispoljavaju u najvećoj mjeri upravo prema organima reda.

Nasilje u sportu mogu vršiti i roditelji sportista, pri čemu neki od njih samo prekorijevaju ili vrijeđaju, dok drugi upućuju prijetnje ili vrše fizičko nasilje nad sopstvenom djecom, trenerima, drugim igračima ili njihovim roditeljima.

Moguće preventivne mjere za spriječavanje nasilja

- Stručnjaci napominju da moguće preventivne mjere za spriječavanje nasilja mogu biti:
- stroge disciplinske, krivične i novčane kazne za sportiste i posrednike u sportu koji krše propisane kodekse sportskog ponašanja,

²¹ Milojević i dr: *Mladi i huliganizam na sportskim priredbama*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2013, str.13.

²² Đorić, M: *Huliganizam kao međunarodni fenomen*, Revija za bezbednost broj 6, Beograd, 2012, str. 48.

²³ Bodin, D, Robene, L, Heas, S: *Sport i nasilje u Evropi*, Knjiga Trgovina d.o.o. Zagreb, 2007, str. 42.

- organizovano nadgledanje psiho-fizičkog stanja sportista,
- dodatna edukacija sportista.

Svaki pokušaj spriječavanja nasilja na sportskim terenima mora uzeti u obzir:

- sveobuhvatni društveni kontekst događaja,
- specifičnost situacije u kojoj dolazi do nereda (sastav, podjela publike u prostoru),
- vrsta priredbe (karakteristična obilježja i vrsta igre),
- stanje publike,
- privremene mjere za kontrolu publike (reakcije zaduženih za kontrolu događaja),
- specifična epizoda koja je izazvala izbijanje nemira,
- epidemiologija nemira (šema širenja i suzbijanja),
- ponavljanje događaja u vremenskom i prostornom rastojanju.²⁴

Zaključak

Iako je u svijetu problem nasilja u sportu odavno u žiži interesovanja najšire društvene javnosti kao i stručnjaka u sportu, prije svega tu se misli na sociologe, filozofe, pedagoge, psihologe itd., naši mediji, političari, stručna i naučna javnost, tek devedesetih godina prošlog vijeka, postaju „ozbiljno“ zabrinuti zbog ove sve vidljivije „tamne strane sporta“ i činjenice da ona nije vezana samo za huliganizam sportskih navijača, već i brojne druge, suptilnije, manje vidljive, ali ne i manje ozbiljne oblike nasilja koji skoro legitimno egzistiraju u sportskim sredinama.

Sama činjenica da naše društvo ne sankcioniše u dovoljnoj mjeri takva i slična nasilna ponašanja u sportu i oko njega navodi na zaključak da ih ono svjesno ili ne, nažalost pomaže i stimuliše u njegovom daljem razvoju, iako je sam čin bilo kog oblika nasilja kriminalni akt koji je kažnjiv prema utvrđenim zakonskim propisima. Svako bolje organizovano društvo koje se nađe pred ovakvim problemom trebalo bi da mu priđe sa velikom dozom odgovornosti, a ne da pred njim zatvara oči kako ovakav problem ne bi uzeo preveliki zamah i trajno ukaljao sve one pozitivne stvari koje je sport doneo našem društvu.

---

²⁴ Koković, D: *Kako prevazići nasilje u sportu*, Defendologija, godina IV/broj 10, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2001, str. 193.

LITERATURA:

1. Baron, R, Richardson, D: *Human aggression*, Springer Science & Business Media, New York, 1994.
2. Bodin, D, Robene, L, Heas, S: *Sport i nasilje u Europi*, Knjiga Trgovina d.o.o. Zagreb, 2007.
3. Cox, R,W, Russell, D, Vamplew, W: *Encyclopedia of British Football*, London- Portland, 2002.
4. Đorić, M: *Huliganizam kao međunarodni fenomen*, Revija za bezbjednost, Beograd, 2012.
5. Koković, D: *Društvo, nasilje i sport*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2010.
6. Koković, D: *Kako prevazići nasilje u sportu*, Defendologija, godina IV/broj 10, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2001.
7. Koković, D: *Sociologija sporta*, Sportska akademija, Beograd, 2000.
8. Konstatinović-Vilić, S, Nikolić-Ristanović, V, Kostić, M: *Kriminologija*, Pravni fakultet, Niš, 2012.
9. Milojević i dr: *Mladi i huliganizam na sportskim priredbama*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2013.
10. Mitrović, Lj: *Sociologija*, Udruženje Nauka i društvo Srbije, Institut za političke studije, Beograd, 1997.
11. Otašević, B: *Nasilje na sportskim priredbama*, Službeni glasnik, Beograd, 2015.
12. Petrović, K: *Nasilje i sport*, Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku br. 88/90, 1990.
13. Perryman, M: *Hooligan wars, Causes and effects of football violence*, Edinburgh, 2001.
14. Radenović, P: *Opšta sociologija*, Grafampromet, Ruma, 1998.
15. Radenović, S: *Sport i društvo – sociologija sa sociologijom sporta*, Sociologija sporta, Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Beograd, 2014.
16. Spaij, R: *Understanding football hooliganism: A comparison of six Western European football clubs*, Amsterdam University Press, 2006.
17. Vejnović, D: *Sociologija sporta*, Univerzitet Banja Luka, Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta, Banja Luka, 2006.

OBLICI NASILJA U SPORTU

Sažetak

Svakodnevnim neredima i sukobljavanju navijačkih grupa na terenu i van njega koja rezultiraju desetinama povređenih i nažalost u nekim slučajevima usmrćenih osoba, mora se stati na put. Demokratska je obaveza države da rješava ove probleme i omogući normalan i bezbrižan život svim građanima. Kao što se da vidjeti, mnoge države koje su imale problem sa ovom pojavom, pokazale su odlučnost i spremnost da se suprotstave.

Nasilje u sportu je nepoželjno, no svejedno postoji i ono je podijeljeno u četiri kategorije: zlostavljanje, uznemiravanje i maltretiranje na emocionalnom, tjelesnom i seksualnom nivou te kroz zanemarivanje. Većina se dosadašnjih istraživanja bavila nasiljem među navijačkim skupinama, najčešće nogometnih navijača.

Svjedoci smo čestim medijskim izvještajima o neredima i nasilju koje prati sportske događaje u državi. Masovne tuče na terenu i van njega, koje rezultiraju desetinama povređenih „navijača“ predvođenih vođama navijača, postale su svakodnevnica kod nas i u okruženju. Međutim, to je samo „nus pojava“ drugih mnogo dubljih problema koje pogađaju društvo, a jedan od njih je i huliganstvo. Urušene društvene norme i vrijednosti kao i devijantna kultura među mladom populacijom, predstavljaju glavni uzrok i problem koji proizilazi iz veze između huligana, politike i kriminala.

Ne može biti sumnje da nasilje u sportu i oko sporta predstavlja pojavu koju nije u stanju da izbjegne ni jedno savremeno društvo. Može se govoriti samo o različitim oblicima i različitom intenzitetu njihovog ispoljavanja.

Ključne riječi: nasilje, sport, neredi, sportski događaj, navijači, oblici nasilja

Summary

Daily riots and clashes between fan groups on and off the field, which result in dozens of injured and, unfortunately, in some cases, deaths, must be stopped. It is the democratic obligation of the state to solve these problems and provide a normal and carefree life for all citizens. As you can see, many countries that had a problem with this phenomenon, showed determination and willingness to oppose it.

Violence in sports is undesirable, but it still exists and it is divided into four categories: abuse, harassment and bullying on an emotional, physical and sexual level and through neglect. Most of the research so far has dealt with violence among fan groups, most often football fans.

---

¹ Nezavisni istraživač

² Deutsches Herzzentrum er Charite Berlin, Germany

³Fakultet za medicinu, zdravstvo i farmaciju, Evropski Univerzitet Brčko Distrikt, BiH

We are witnessing frequent media reports about riots and violence accompanying sports events in the country. Mass fights on and off the field, resulting in dozens of injured "fans" led by fan leaders, have become a daily occurrence here and in neighborhood. However, it is only a "side effect" of other much deeper problems affecting society, one of which is hooliganism. Collapsed social norms and values, as well as deviant culture among the younger population, are the main cause and problem which arises from the connection between hooligans, politics and crime.

There can be no doubt that violence in and around sports is a phenomenon that no modern society is able to avoid. We can only talk about different forms and different intensity of their manifestation.

Keywords: violence, sport, riots, sports event, fans, forms of violence

UVOD

Bavljenje sportskim aktivnostima označava zdrav stil života, što je vidljivo iz često korištene latinske izreke „U zdravom tijelu zdrav duh“ koja se citira već stoljećima (Torbarina, 2011). Sa stajališta bioloških potreba čovjeka, zadatak tjelesnog vježbanja je pozitivno djelovati na rast i razvoj organizma i funkcionalnih sposobnosti organskih sistema (Mikić, 2000).

Mnoga djeca i adolescenti koji su uključeni u različite oblike redovitoga i organiziranoga tjelesnog vježbanja u okviru školskoga ili klupskoga sistema učinili su sport danas najpopularnijim dostignućem među mladima (Barić, 2004).

Prema Beck (2003), motivacija za bavljenje sportom dolazi iz želje za postignućem, takmičenjem, socijalnom nagradom i samoizražavanjem. Bavljenje sportom izaziva uzbuđenje te sam taj osjećaj može biti sam po sebi izvor nagrade. Osim toga, sport može unijeti raznovrsnost ili promjenu podražaja u život. Postignuće izaziva ponos, a takmičenjem u sportu javlja se i takmičarski duh. Socijalna nagrada se postiže kroz zadovoljavanje potrebe za druženjem, jer sport omogućava interakciju s mnogim drugim osobama.

Nadalje, sport je dio društvenog i kulturnog tkiva različitih lokaliteta, regija i naroda, a njegov transformativni potencijal vidljiv je u nekim od najsiriromašnijih područja svijeta. Važan je za televizijsku i filmsku, ali i za turističku industriju. Povezan je sa socijalnim problemima i u korelaciji s kriminalom, zdravljem, nasiljem, socijalnim različitostima, migracijama radne snage, ekonomskom i socijalnom obnovom i siromaštvom (Jarvie, 2006).

S tim u vezi, važnost proučavanja sociologije sporta, leži u činjenici da je nemoguće u potpunosti razumjeti savremenu kulturu i društvo bez da se osvijesti važnost sporta u istom. Tako Jarvie (2006) ističe kako je sport internacionalni fenomen u sklopu kojeg je političarima i svjetskim liderima važno da ih se povezuje s istaknutim sportašicama i sportašima. Sport doprinosi ekonomiji, pa su tako neki najgledaniji međunarodni spektakli povezani sa sportskim događajima.

Prema Dunning (1999) sportu na važnosti daje i broj ljudi koji od sporta direktno ili indirektno žive. Sport je *lingua franca* te je malo što dovelo do istovremenog zajedničkog interesa ljudi širom svijeta. Stoga je jasno kako je sport u industrijskim društvima postao važan na individualnom, lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou. Važnost u oblikovanju identiteta pojedinca ili grupe kao sportiste, ili naprimjer sportske nacije, ima nivo koji društvo ili grupa daje sportu u njegovim opštim i specifičnim oblicima.

Sport je nesumnjivo važan, a utiče čak i na one koji su prema sportu indiferentni. O važnosti sporta govore činjenice poput onih da sport privlači veliku pažnju masovnih medija, u njega se ulažu velike količine novca u privatnoj i javnoj sferi, u oglašivačkoj industriji, a raste i nivo sudjelovanja država u sportu iz različitih razloga. Neki od tih razloga su upliv u borbu protiv nasilja gledaoca, doprinos zdravlju i nacionalnom ugledu.

OBLICI NASILJA U SPORTU

Nasilje je opšta i najvažnija karakteristika našeg vijeka, do čega bi XX-i vijek, trebalo nazvati „vijekom nasilja“. Na djelu je nasilje nad prirodom, nad samim sobom, u politici, u sportu, nad istinom, mišljenjem, djecom, ženama, demokratijom, narodima itd. Postoje brojni aspekti (dimenzije) nasilja, a to su:

- Religijski - jevanđelje traži oslobođenje od svakog nasilja,
- Etički - nasilje je zlo, amoralno, mržnja, egoizam, neljudskost i
- Pravno - nasilje je protivzakonito.

Nanošenje bola drugim ljudima se nažalost pokazuje kao normalna, uobičajena i svakodnevna pojava i uprkos izuzetnoj i nevjerovatnoj intelektualnoj moći, te duhovnom i materijalnom razvoju, ipak je epitet „zvjerski“ adekvatan za mnoge ljudske postupke. Kao poseban oblik agresije nasilja u svakodnevnom životu treba pomenuti nasilje u sportu. Ovi oblici nasilja veoma su kompleksni i zabrinjavajući, s obzirom na svoju učestalost. Nasilje u sportu je novi moment, objašnjava se kao sastavni dio masovne istorije, pražnjenja pa čak i katarze.

Otuda nasilje u sportu, kao ni bilo koje drugo dešavanje vezano za sport, ne može da se proučava kao izolovana pojava koja svoje uzroke ima samo u sportskoj praksi, već se u obzir moraju uzeti i širi društveni preduslovi koji izazivaju navedenu društvenu pojavu.

Nasilje se obično definiše kao ispoljavanje agresivnog ponašanja, pri čemu se ulaže svjestan napor da se nanese bol ili povreda. Najčešće se razlikuju dva oblika nasilničkog ponašanja:

- reaktivni,
- instrumentalni.

Reaktivno nasilje je posljedica fizičke ili psihičke kazne koja više predstavlja svrhu nego sredstvo. Kroz instrumentalno nasilje bol i povrede se koriste kao sredstva za postizanje određene spoljašnje svrhe poput novca, pohvale ili pobjede (npr. sportske). Pojam nasilja označava sve akte i aktivnosti koji podrazumijevaju upotrebu ili prijetnju upotrebom sile od strane nasilnika (subjekta) u odnosu na žrtvu (objekat), bez obzira o kojoj vrsti sile se radilo, sa ciljem da se žrtvi, posredno ili neposredno, nanese bol ili izazove strah i patnja, kako bi se njeno ponašanje stavilo pod kontrolu izvršioca nasilja.

Prilikom istraživanja nasilja najčešće se utvrđuju njegove vrste (fizičko i psihičko, racionalno i iracionalno, direktno i indirektno, masovno i pojedinačno), manifestacije (na mikro, mezo i makro nivou) te njegovi nosioci i prenosnici.

Definisanje nasilja u sportu nije jednostavno jer kako Stirling i Kerr (2008) navode, linija između treniranja i nasilja je maglovita s obzirom na to da su sportisti danas dovedeni do krajnjih granica psihičkih i fizičkih ekstrema. Važno je razlikovati agresivno od asertivnog

ponašanja koje se odnosi na proaktivnost, čvrstoću i odlučnost u okviru koje se sportista koristi svim dostupnim sredstvima kako bi ostvario cilj (Ricijaš, Greblo Jurakić, Dodig Hundrić i Žnidarec Čučković, 2016).

U sportu se nasilje manifestuje kroz zlostavljanje, maltretiranje i uznemiravanje na tjelesnom, emocionalnom i seksualnom nivou te u obliku zanemarivanja.

Emocionalno nasilje u sportu

Emocionalno nasilje je jedno od četiri osnovna tipa relacijskog nasilja, uz seksualno i fizičko nasilje te zanemarivanje (Stirling i Kerr, 2008). Prema Glaser (2002), od ova četiri oblika, emocionalno nasilje je najmanje istraženo, iako je ono iznimno često nad djecom.

Emocionalno nasilje u sportu su definisali Stirling i Kerr (2008) kao "obrazac namjernog beskontaktnog ponašanja osobe unutar kritične uloge koja može biti štetna. Djela emocionalnog zlostavljanja uključuju fizičko ponašanje, verbalno ponašanje i djela uskraćivanja pažnje i podrške (Stirling i Kerr, 2008)."

Tjelesno nasilje u sportu

Ne postoji veliki obim istraživanja provedenih na temu tjelesnog nasilja u sportu, iako je od tri tipa nasilja ono najistraženije. Jedan od razloga može se pronaći u "*no pain, no gain*" mentalitetu koji krasi brojne sportiste koji zbog toga gube percepciju o onome što je nasilje, a što poticanje discipline i želja da sportista bude što uspješniji u izvedbi (Mountjoy, Brackenridge, Arrington, Blauwet, Carska-Sheppard, Fasting, Kirby, Leahy, Marks, Martin, Starr, Tiivas, Budgett, 2016).

Tjelesno zlostavljanje može uključivati ne samo direktni kontakt, već i radnje počinjene u vezi sa sigurnošću sportista poput prisiljavanja na trening ili preopterećivanja sportista, nedovoljne hidratacije, treninga u nesigurnim uslovima i tako dalje (Antonini, Pavičić Vukičević i Cajner Mraović, 2018 prema La Botz, Diamond i Giardino, 2018). Tjelesno nasilje također podrazumijeva i tjeranje sportiste na konzumaciju alkohola ili dopinga (Arthur-Banning, 2018 prema Mountjoy et al, 2016).

Seksualno nasilje u sportu

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji seksualno nasilje je bilo koji čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Karakterizira ga upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba. Seksualno nasilje ima duboki uticaj na mentalno i fizičko zdravlje, dovodi se u vezu s povećanim rizikom za seksualne i reproduktivne probleme, te ostavlja kratkoročne i dugoročne posljedice.

Seksualno nasilje može biti učinjeno jednako nad ženama, kao i nad muškarcima i djeci – a broj žrtava u godini dana je višemilijunski. Razlozi pojave ovog oblika nasilja se traže u ekonomskim, kulturalnim i društvenim kontekstima, iako je općenito nedovoljan broj istraživanja koje se bavi istim (WHO, 2002). Istraživanje Paine i Hansen (2002) je pokazalo kako je u većini slučajeva seksualnog nasilja počinitelj osoba s kojom je žrtva u bliskom odnosu ili u kojem počinitelj ima autoritet na žrtvom.

British Journal of Sports Medicine predložio je podjelu nasilja u sportu u tri kategorije: zlostavljanje, uznemiravanje i maltretiranje. Svaka od ovih kategorija ima pripadajuće pod kategorije (Stirling, Bridges, Cruz i Mountjoy, 2011).

Tabela 1. Primjeri zlostavljanja u sportu

OBLIK ZLOSTAVLJANJA	Primjer
Fizičko zlostavljanje	Udaranje, griženje, guranje, trešnja, bacanje, gušenje, spaljivanje, šamaranje Bacanje predmeta u natjecatelja Zahtijevanje da sportaš ostane nepomičan u poziciji daske (eng. <i>plank</i>) ili u poziciji čučnja duže no što zahtijeva razumni trening Prisiljavanje sportaša da kleči na neprilagodenoj podlozi Izoliranje sportaša u malu prostoriju Onemogućavanje hrane, vode i sna sportašu Prisiljavanje na trening koji je iznad mogućnosti sportaša (npr. dok ne povrati ili se ne onesvijesti)
Seksualno zlostavljanje	Seksualni odnosi sa sportašem Neprijemljeni seksualni kontakt (npr. diranje grudi ili stražnjice) Razmjena nagrade u sportu za seksualne aktivnosti Seksualno orijentirani komentari, šale ili geste Seksualni prijedlozi Izlaganje sportaša pornografskom materijalu
Emocionalno zlostavljanje	Ponižavajući komentari Djela poniženja Zastrašivanje i prijetnje bez kontakta sa sportašem (npr. bacanje opreme o zid) Namjerno uskraćivanje pažnje i/ili podrške Ponavljajuće udaljavanje s treninga ili natjecanja Ne pružanje dovoljno vremena za oporavak ili liječenje od sportske ozljede
Zanemarivanje	Onemogućavanje odgovarajućeg savjetovanja za sportaša koji pokazuje znakove psiholoških smetnji Nepoštivanje prehrambene dobrobiti sportaša Nedovoljan nadzor sportaša Neuspjeh u osiguravanju sigurnosti sportske opreme Zanemarivanje zabrane uporabe lijekova za povećanje performansi Nepoštivanje obrazovnih zahtjeva i dobrobiti sportaša Ne prepoznavanje društvenih potreba sportaša Ne reagiranje trenera kada je svjestan neprimjerenog ponašanja sportaša

Izvor: Autorica prema Stirling et al, 2011.

Tabela 1. prikazuje primjere zlostavljanja u sportu koje je definirano kao obrazac fizičkog, seksualnog, emocionalnog nasilja ili zanemarivanja od strane osobe u ulozi njegovatelja, bilo da se radi o roditelju ili treneru, a koji za rezultat ima potencijalnu ili stvarnu štetu po sportaša (Stirling et al, 2011).

Tabela 2. Primjeri uznemiravanja u sportu

OBLIK UZNEMIRAVANJA	Primjer
Fizičko uznemiravanje	Guranje ili namjerno naletavanje na osobu Djela fizičkog zastrašivanja (npr. blokiranje puta)
Seksualno uznemiravanje	Neželjeni ili prisilni seksualni odnosi Neželjeni ili neprimjereni seksualni prijedlozi Vulgarni ili nepristojni seksualni komentari Prisiljavanje sportaša da nosi nepotrebno otkrivajuće uniforme Razmjena nagrade u sportu za seksualne usluge
Emocionalno uznemiravanje	Ponižavajuće ili sramotne šale upućene ka ili o pojedincu Vulgarni ili nepristojni komentari usmjereni na pojedinca Neželjeni, uvredljivi ili neprijateljski izrazi lica ili geste Stvaranje pisanog ili grafičkog pogrđnog materijala o pojedincu
Uznemiravanje na temelju rase, spola ili seksualne orijentacije	Negativno, vulgarno ili pogrđno upućivanje na spol, rasu ili seksualnu orijentaciju pojedinca Isključivanje osobe na temelju spola, rase ili seksualne orijentacije

Izvor: Autorica prema Stirling et al, 2011.

Tablica 2. prikazuje primjere uznemiravanja u sportu čije su sub - kategorije fizičko, seksualno i emocionalno uznemiravanje te uznemiravanje na temelju rase, spola ili seksualne orijentacije.

Tabela 3. Primjeri maltretiranja u sportu

OBLIK MALTRETIRANJA	Primjer
Fizičko maltretiranje	Udaranje, guranje, šamaranje, griženje Krađa sportske opreme sportskih kolega Isključivanje iz svlačionica
Emocionalno maltretiranje	Zadirkivanje, širenje glasina, prijeteći komentari, izvikivanje imena, ponižavanje, ismijavanje vršnjaka
Socijalno maltretiranje	Izoliranje iz socijalnih aktivnosti Neprihvaćenost u grupi vršnjaka Obredi inicijacije

Izvor: Autorica prema Stirling et al, 2011.

Tabela 3. prikazuje oblike maltretiranja u sportu koji su podijeljeni na fizičko, emocionalno i socijalno maltretiranje. Maltretiranje je definisano kao obrazac fizičkog, verbalnog ili psihološkog djelovanja među vršnjacima, a koje ima potencijal biti štetno (Stirling et al, 2011).

ZAKLJUČAK

Svakodnevnim neredima i sukobljavanju navijačkih grupa na terenu i van njega koja rezultiraju desetinama povređenih i nažalost u nekim slučajevima usmrćenih osoba, mora se stati na put. Težnja ka sportu bez nasilja i sportu koji štiti od nasilja je neosporna, no istraživanja su pokazala kako nasilje u sportu postoji, iako mu treba pristupiti oprezno s obzirom na tanku liniju između nasilja u sportu i teškog treninga, odnosno pretreniranosti. Također, sportaši su danas dovedeni do krajnjih granica fizičkih i psihičkih ekstrema te je važno razlikovati agresivno od asertivnog ponašanja.

U sportu se nasilje manifestuje kroz zlostavljanje, maltretiranje i uznemiravanje na tjelesnom, emocionalnom i seksualnom nivou te u obliku zanemarivanja.

Međutim ističe se da zbog kompleksnog problema, nasilje na sportskim priredbama nije moguće otkloniti samo primjenom represivnih mjera od strane policije, već taj problem zahtjeva sveobuhvatnu saradnju društva, odnosno organizatora sportskih priredbi, uključujući i saradnju između različitih resora i organizacionih jedinica unutar policije, u iznalaženju što boljih preventivnih mjera za suzbijanje nasilja na sportskim priredbama.

Navijački huliganizam i nasilje nije samo prijetnja javnoj bezbjednosti i ličnoj i imovinskoj bezbjednosti građana, već je prijetnja i nacionalnoj bezbjednosti upravo zbog konekcija sa organizovanim kriminalom i (ne)formalnim centrima političke moći.

Unaprijediti zakonsku regulativu, u smislu proširivanja spektra zaštitnih mjera, kroz zabranu pristupa na sportskim priredbama onih lica koja su evidentirana kao huligani, odnosno onih koji narušavaju javni red i mir na sportskim priredbama. Inicirati da mediji vode kampanje o prevenciji nasilničkog ponašanja, u saradnji sa institucijama države i nevladinim sektorom, pod nazivom „**Bezbjednost na sportskim priredbama**“.

Porast nasilja i kriminala ima različite uzroke od kojih neki predstavljaju direktne efekte urbanizacije, kao što je slabljenje socijalne strukture i slabljenje institucija. Međutim, ulogu u tom imaju i neki opšti činioci poput nezaposlenosti, siromaštva, raznih oblika nejednakosti ili političkog ambijenta. Posljedice su višestruke. Nasilje i kriminal ne izazivaju samo štete, povrede i emocionalne traume pojedinca, već i netoleranciju i nepovjerenje prema zakonu i sudstvu.

Ne može biti sumnje da nasilje u sportu i oko sporta predstavlja pojavu koju nije u stanju da izbjegne ni jedno savremeno društvo. Može se govoriti samo o različitim oblicima i različitom intenzitetu njihovog ispoljavanja.

LITERATURA

1. Antonini, S. (2016). Izloženost sportaša različitim oblicima nasilja. Diplomski rad. Zagreb, Hrvatski studiji.
2. Antonini, S., Pavičić Vukičević, J. i Cajner Mraović, I. *Povezanost stavova sportaša s njihovom izloženošću različitim oblicima fizičkog nasilja*. DHS 2 (8) (2019), 249-268.
3. Arthur-Banning, S.G. (2018). *Youth Sports in America: The Most Important Issues in Youth Sports Today*. ABC – CLIO
4. Barić, R. (2005). Motivacijska klima u sportskoj ekipi: situacijske i dispozicijske determinante. Zagreb. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 14, 783- 805.
5. Bošković, M. (1996). Kriminološki i bezbjednosni aspekti nasilja u sportu. Novi Sad.
6. Bungić, M. i Barić, R. (2009). Tjelesno vježbanje i neki aspekti psihološkog zdravlja. *Hrvatski Športskomedicinski Vjesnik*, 24, 65-75.
7. Glaser, D. (2002). *Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): a conceptual framework*. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 697–714.
8. Dunning, E. (1999). *Sport Matters*. Routledge, London
9. Jarvie, G. i Maguire, J. (1994). *Sport and Leisure in Social Thought*. London: Routledge.
10. Kešetović, T. (2011). Huligani u Srbiji u trouglu sporta, politike i kriminala, Beograd, Fakultet bezbednosti.
11. Mountjoy, M., Brackenridge, C., Arrington, M., Blauwet, C., Carska-Sheppard, A., Fasting, K., Kirby, S., Leahy, T., Marks, S., Martin, K., Starr, K., Tiivas, A., Budgett, R. (2016). International Olympic Committee consensus statement: harassment and abuse (nonaccidental violence) in sport. *British Journal of Sports Medicine*, 50(17), 1019–1029.
12. Mikić, B. (1996). Psihologija sporta. Tuzla. PrintCom.
13. Mikić, B. (2000). Psihomotorika. Tuzla. Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.
14. Nikolić, Z. (2012). Navijačke i parapolitičke grupe socijalnopsihološki aspekti, Beograd, Bezbednost, br. 1.
15. Paine, M.L. i Hansen, D.J. (2002). Factors influencing children to self-disclose sexual abuse. *Clinical Psychology Review* 22(2), 271-295
16. Ricijaš, N., Greblo Jurakić, Z. Dodig Hundrić, D., Žnidarec Čučković, A. (2016). Zastupljenost nasilja i nesportskog ponašanja u nogometu mladih na području grada. Zagreba. Stručni rad. Zagreb, Edukacijsko Rehabilitacijski fakultet

17. Stirling, A. E., i Kerr, G. A. (2008). *Defining and categorizing emotional abuse in sport*. *European Journal of Sport Science*, 8(4), 173–181.
18. Stirling, A.E., Bridges, E., Cruz, L., Mountjoy, M. (2011). *Canadian Academy of Sport and Exercise Medicine Position Paper: Abuse, Harassment, and Bullying in Sport*. *Official journal of of the Canadian Academy of Sport Medicine*, 21 (5):385-91.
19. Šljukić S. (2000). *Obesmišljavanje sportske igre kroz nasilje*, Novi Sad.
20. Torbarina, Z. (2011). *Sport – zaštitni čimbenik u suočavanju s rizičnim ponašanjima djece i mladih*. *JAHR*, 2, 65-74.

NASILJE NA SPORTSKIM PRIREDBAMA I PREVENCIJA

Sažetak

Problem nasilja na sportskim priredbama, odnosno nasilja u sportu u globalu, je u žiži interesovanja najšire društvene javnosti kao i određenih stručnjaka u sportu, posebno filozofa, sociologa, pedagoga, psihologa i dr., već određeni vremenski period. Još od tragedije na briselskom stadionu "Heysel" 1985. godine evropska javnost je počela da razmišlja da li su razmere nasilja u sportu dosegle svoj vrhunac. Domaća javnost, odnosno javnost na prostoru bivše zajedničke države, o modelima nasilja na sportskim priredbama se počela baviti tek nakon dešavanja na Maksimiru 1990. godine, u predvečerje rata koji je odneo nebrojene žrtve i podstaklo da se o preventivi nasilja u sportu bavimo sa nekoliko desetina godina zakašnjenja. Doduše, nasilje u sportu poprima nove oblike iz godine u godinu tako da i preventiva istom mora da poprimi nove elemente profilakse, kao što su rigoroznija zakonska rešenja.

Ključne reči: nasilje na sportskim priredbama, nasilje u sportu, prevencija, sport, huliganizam

VIOLENCE AT SPORTS EVENTS AND PREVENTION

Summary

The problem of violence at sports events, i.e. violence in sports in general, is in the focus of interest of the general social public as well as certain experts in sports, especially philosophers, sociologists, pedagogues, psychologists, etc., for a certain period of time. Ever since the 1985 Brussels "Heysel" stadium tragedy, the European public has begun to think whether the scale of violence in sport has reached its peak. The domestic public, i.e. the public in the territory of the former joint state, started dealing with the models of violence at sports events only after the events at Maksimir in 1990, on the eve of the war, which claimed countless victims and encouraged us to deal with the prevention of violence in sports with several decades of delay. However, violence in sport takes on new forms from year to year, so prevention has to take on new elements of prophylaxis, such as more rigorous legal solutions.

Keywords: violence at sports events, violence in sport, prevention, sport, hooliganism

---

¹ Dušan Dimitrijević, student MAS politikologije, Fakultet za evropske pravno-političke studije (FEPPS), Beograd.

Uvodna razmatranja

Brzina života kojim živimo podstiče izrastanje svojevrsnog ritualnog značaja kao što je fenomen nasilja kao simbolom društva, narušavajući ionako krhkost delova života i filozofije, naročito, mladih ljudi. Primeri nasilja svakodnevno stvaraju svojevrsan šok, kako aspekata nasilja sa ozbiljnim i neretko tragičnim posledicama, bez obzira da li se nasilje u društvu razvija iz kriminalnih pobuda, vršnjačkom nasilju, porodičnom nasilju ili onom koje se dešava u sportu ili oko sporta, o čemu će u ovom radu biti najviše reči.

Mnoga naučna istraživanja o nasilju i nasilju u sportu govore o eskalaciji, a porast nasilja vezanog za sport i oko sporta u poslednjoj deceniji dobio je primarni problem u društvu. Sport i neprijateljska i agresivna ponašanja su jedan o najjačih vrsta neverbalne korespodencije, pa se govori o nasilju gledalaca, nasilju na sportskim terenima (nasilničko postupanje tokom igre, međusobni verbalni i/ili fizički sukobi igrača na sportskim borilištima), nasilju roditelja i staratelja i/ili trenera nad decom sportistima, nasilju nad sportskim sudijama, nasilju nad sportskim novinarima i dr.

Zabrinjavajuće je, ipak, takozvano tiho nasilje, u vremenima sveopšteg primata sporta kao profitabilnog startapa u svetu, čime isti postaje među snažnijim instrumentima političke zloupotrebe (prvenstveno starih i novih, većih i/ili velikih ekonomskih sila, kao što su Sjedinjene Američke Države, Saudijska Arabija ili Katar).

Naša društva ne sankcionišu u dovoljnoj meri nasilnička ponašanja u sportu, odnosno, svesno ili ne, društva u celini pomažu i stimulišu njegov dalji razvoj, čak iako je sam čin nasilja u sportu kriminalni čin koji treba biti sankcionisan utvrđenim zakonskim propisima koje donosi svaka država zasebno. Društva bi zato trebala da u probleme nasilja u sportu pridu sa velikom dozom odgovornosti, a ne da pred njim zatvaraju oči (ili kao sudije na sportskim terenima koje tokom opstrukcije igre znaju da igračima “gledaju kroz prste”), već bi rešenje ovih problema moralo da donese pregršt pozitivnih stvari, kako sportu tako i društvu, da ne bi uzelo preveliku dalekosežnost i time ukaljalo ime sporta i viteštva, kako se predstavljalo u samom polazištu.

1. Nasilje kao fenomen i nasilnički kriminalitet

Nasilje predstavlja složen fenomen, kako sa društvenog, političkog, kulturološkog, psihološkog, tako i sa etičkog aspekta. Pod nasiljem se podrazumeva upotreba sile, pretnje, ili zloupotreba moći prema drugom licu, dok u savremenim uslovima života značenje kriminaliteta nasilja postalo je šire i značajnije jer dolaze do izražaja različiti oblici nasilja, od fizičkog, preko psihičkog do seksualnog, kojima ljudi pribegavaju radi rešavanja međusobnih sporova i sukoba.²

Sa sociološkog aspekta najprihvatljivija definicija nasilja je da: “Nasilje obuhvata sve one akte i aktivnosti koji se mogu označiti kao upotreba sile od strane subjekta (nasilnika) u odnosu na objekat (žrtvu), bez obzira na to o kojoj vrsti sile se radilo, s ciljem da se žrtvi, posredno ili neposredno, nanese bol ili kod nje izazovu strah i patnja, kako bi se njeno ponašanje stavilo pod kontrolu izvršioca nasilja”.³

---

² С. Константиновић – Вилић, В. Николић – Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Пеликан принт д.о.о, Ниш, 2009, стр. 111.

³ А. Мимнца, М. Богдановић, *Социолошки речник*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 346.

Za razliku od opširne definicije sociologa, strani Oksfordski rečnik nasilje definiše jednostavnije, kao: „Protivpravnu upotrebu fizičke sile i pretnje da će se sila upotrebiti“.⁴

Kriminalitet nasilja se, dakle, definiše kao ekstremni oblik ispoljavanja nasilja, i on obuhvata razne kriminalne aktivnosti kojima se, sredstva fizičke ili psihičke prinude, odnosno primenom sile ili pretnje da će se sila primeniti, povređuje ili ugrožava integritet ličnosti.⁵ Sve te različite oblike nasilja povezuje agresivnost ispoljavanja nasilja prema žrtvi u različitim varijantama i različitog intenziteta.⁶

U naučnoj i stručnoj literaturi nasilje se može podeliti na: a) instrumentalno nasilje, odnosno ono nasilje koje se ispoljava da bi se ostvario neki cilj i, takozvano; b) “neprijateljsko” nasilje, odnosno nasilje koje je samo sebi cilj. Prvi oblik nasilja, „nasilje sa svrhom“ ima obeležje krivičnog dela i bez njega se cilj koji je učinilac postavio pred sebe ne može ostvariti.⁷ Tu spadaju krivična dela silovanja, razbojništva, razbojničke krađe. Samo instrumentalno nasilje ima cilj primene nasilja radi postizanja kontrole nad drugim licem radi ostvarenja nekog cilja. Za razliku od prvog, drugi oblik nasilja karakteristično se vezuje za gubitak kontrole nad sopstvenim ponašanjem, zbog čega dolazi do krivičnog dela.⁸ Svojevrsan način gubitka kontrole je svojstven za takozvano situaciono nasilje, koje je “neplanirano i rezultat trenutnih uslova kojima je određena situacija u kojoj su se učinilac i žrtva našli, što ne znači da je svako nasilje koje je samo po sebi cilj neplanirano i rezultat situacionih faktora, postoje i planirani akti nasilja koji su sami sebi cilj”.⁹

Pojam “delikt” je širi od pojmova krivično delo ili zločin, a koren potiče od latinske reči i simbolizuje “nedozvoljeni čin, postupanje protivno pravu koje povlači bilo obavezu naknade štete, bilo kaznu”.¹⁰ U delikte se, pored krivičnih dela, ubrajaju i prekršaji, privredni prestupi i discipline krivice, a ukupnost zabranjenih delikata u krivično-pravnom sistemu se naziva delikvencija.¹¹

Shodno da u Krivičnom zakoniku Republike Srbije neki oblici nasilja koji su predviđeni kao krivična dela ne predstavljaju inkriminisanu i kažnjivu delatnost, odnosno, stanje u kojem najteža moguća krivična dela, kao što su ubistva, ponekad ne moraju da se podvedu pod krivična dela, potrebno je pod pojam delikta uvesti određeno ograničenje: upotreba sile ili pretnje u cilju povrede ili ugrožavanja pravno zaštićenih dobara treba da se vrši protivpravno.¹²

Pre nego se pozabavimo nasiljem na sportskim priredbama, odnosno nasiljem u sportu uopšte, moramo definisati navijački nasilnički kriminalitet i razgraničenje sa poznatim oblicima kriminaliteta.

Svi delikti koji se odnose na sport, sportske i druge aktivnosti povezane sa sportom, mogu biti izvršeni od strane sportista, njihovih trenera, lekara, menadžera, navijača ili od strane drugih pojedinaca koji su na neki drugi način povezani sa sportom, odnosno sportskom

---

⁴ *Oxford dictionary*, Oxford University Press, 1979.

⁵ Б. Оташевић, *Насиље на спортским приредбама кривично-правни, криминолошки и криминалистички аспекти (докторска дисертација)*, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, Крагујевац, 2014. године, стр. 28.

⁶ С. Константиновић – Вилић, В. Николић – Ристановић, М. Костић, *оп. цит.*, стр. 112.

⁷ Б. Оташевић, *оп. цит.*, стр. 28.

⁸ *Ibid.*, стр. 29.

⁹ *Ibid.*, стр. 29.

¹⁰ *Мала енциклопедија*, Просвета, Београд, 1986, стр. 173.

¹¹ delinkvencija, [delinkvencija - Hrvatska enciklopedija](#), datum pristupa 13.02.2024.

¹² Б. Оташевић, *оп. цит.*, стр. 29.

industrijom čiji se legalni proizvodi mogu upotrebiti u nelegalne (nesportske) svrhe.¹³ Određeni delikti koji se u određenim državama karakterišu kao krivična dela, po propisima drugih država se mogu okvalifikovati kao prekršaji, što je već određeno kroz zakonodavnu tradiciju konkretne države ili druge propise.

Pod nasiljem u sportu podrazumevamo svaku reč ili postupak sportiste, trenera, sudije, roditelja, gledaoca ili drugog učesnika u sportskoj manifestaciji koji nanose povredu onima koji su, na posredan i/ili neposredan uticaj, uključeni u sportski događaj.¹⁴

Sublimacija nasilja na sportskim priredbama, odnosno u sportu, u globalu, smatra se kao navijački nasilnički kriminalitet koji materijalizuje sve kriminalne aktivnosti, pre svega ekstremnih navijačkih skupina, ali i pojedinaca. Pod ovim kriminalitetom smatraju se agresivno-nasilne aktivnosti karakteristične za mladalaštvo (adolescenciju) i veoma mlade punoletne ljude, gde naročito dolazi, ne nužno, do izražaja izjednačavanje navijačkog kriminaliteta sa organizovanim kriminalom.¹⁵

Ekstremne navijačke grupe, ponekad, ne treba poistovećivati sa huliganima koji nekada funkcionišu kao neorganizovana rulja, bez jasne strukture i hijerarhije, gde se ne poštuju jasna pravila i pojedinci dolaze iz različitih socio-ekonomskih i subkulturnih grupa.¹⁶

Pored ovih razlika, navijački nasilnički kriminalitet se razlikuje u odnosu na druge kriminalne aktivnosti i po motivu, gde navijačke grupe, za razliku od drugih izvršilaca krivičnih dela, nasilje i nedolično ponašanje ispoljavaju i prema pripadnicima bezbednosnih struktura (policija), svesno kršeći čitav niz zakonskih propisa: Zakon o okupljanju građana, Zakon o javnom redu i miru, Zakon o oružju i municiji, Krivični zakon, Zakon o sportu, Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, niže podzakonske propise i pravilnike o bezbednosti sportskih organizacija.¹⁷ Navedene specifičnosti ne pronalaze adekvatan način sprečavanja i suzbijanja navijačkog kriminaliteta, dok reakcija države nailazi na poteškoće u vidu promene načina, mesta i oblika ispoljavanja, čiji krajnji cilj sublimira izbegavanje krivičnih i prekršajnih sankcija.¹⁸

2. Nasilje na sportskim priredbama i korelacija sa huliganizmom

Prateći različite izvore, bilo domaće ili strane, kontekst teme nasilja na sportskim priredbama i prevencija je usko povezana sa nasilničkim ponašanjem u javnoj sferi života.

Problem huliganizma, koji je usko povezan sa nasilničkim ponašanjem, nije samo problem nerazvijenih država, bilo ekonomski ili celokupno društveno, već on predstavlja kompleksnu i višedimenzionalnu društvenu pojavu i devijaciju¹⁹. Huliganizam u društvu ima svoje istorijsko značenje, trajanje, duboko je utkan u društveno jezgro i u trajnje oblike ljudskog opštenja.²⁰ Samo jezgro huliganskih grupa nije veliko, ni čvrsto, ni postojano, ali svojom

---

¹³ *Ibid.*, стр. 31.

¹⁴ М. Костић, *Криминолошка обележја насиља у спорту*, Зворник радова Правног факултета у Нишу, бр. 51, 2008, стр. 59.

¹⁵ Б. Оташевић, *оп. цит.*, стр. 34.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 34.

¹⁷ *Ibid.*, стр. 35.

¹⁸ З. Мисић, *Насиље и недолічно понашање навјача као фактор угрожавања безбедности (магистарска теза)*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 5.

¹⁹ Devijacija (kasnolat. *deviatio*: skretanje s puta), kao otklon, odstupanje, skretanje, zastrana, zastranjenje.

²⁰ Б. Оташевић, *оп. цит.*, стр. 37.

društvenom pojavom, vrlo brzo, ume da oko sebe okupi i veže uz sebe relevantnu kritičnu masu²¹ potencijalno sebi sličnih istomišljenika, dovoljnu da svojim delovanjem izazove nasilje, poremeti normalan tok fudbalskih ili drugih sportskih utakmica i da stvori konflikt sa suprotstavljenim grupama slične centralne i periferne strukture.

Etimološki, reč huligan vodi poreklo iz engleskog jezika a u vezi sa njenim nastankom ima više objašnjenja, od kojih su dva najpouzdanija: prvi, na osnovu policijskog izveštaja iz 1898. godine u Engleskoj, reč huligan se vezuje za ime jednog od kriminalaca ozloglašene tročlane kriminalne bande Huligan – Hudlum – Larkin (Hooligan – Hoodlum – Larkin)²², dok se po drugoj verziji govori o imenu irske emigrantske porodice koja je živela u Londonu i terorizala Istend (East End)²³.

Samo definisanje pojma huligan na našim prostorima zahteva bezbrojne korelacije sa brojnim drugim definicijama koje se odnose sa sportskim sadržajem: činjenica je da je svaki huligan navijač, ali isto tako i da svaki navijač nije huligan. Samokontrola nad svojom individualnošću i ponašanjem, sa manjim ili većim stepenom emotivnog naboja pri praćenju individualnog i, naročito, kolektivnog sporta, čini osnovnu razliku između navijača i huligana. Mnoga istraživanja sprovedena oko pojma navijača i huligana usvaja razliku između kolektivnog i ličnog, odnosno između individualnog navijača i pripadnika huliganske grupe, koji pristaje da sopstveni identitet i sistem vrednosti zameni okarakterisanim identitetom grupe kojoj pristupa ili pripada.

Jednu od najboljih definicija huliganizma dao je u svojoj doktorskoj disertaciji, tada doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu, Božidar Otašević i ona glasi: “Namerno, nasilno i grupno ponašanje ekstremnih navijača, koji kroz pripadanje navijačkoj grupi izgrađuju personalni identitet koji iskazuju kroz frustracijsku agresiju, namernim nanošenjem fizičkih ili psihičkih povreda drugom čoveku ili grupi ljudi i uništavanjem ili oštećenjem materijalnih stvari”.²⁴

Iako su pojam huligan, odnosno huliganizam, pretežno vezani za fudbal kao sportsku manifestaciju, ona u novom vremenu može da obuhvati sve vrste sportskih takmičenja jer granica u nasilju na sportskim priredbama je odavno prerasla individualni i kolektivni sport, odnosno da li je huliganizam, u svojoj bestijalnosti, prisutan u individualnoj sportskoj manifestaciji, kao što su boks, tenis ili dr., ili u kolektivnoj (grupnoj) sportskoj manifestaciji, fudbalu, košarci, hokeju na ledu i dr.

Ipak, nasilje na sportskim priredbama se na ovim prostorima najviše vezuje, upravo, za nasilje u manifestacijama kolektivnog sporta, kao što su fudbal i košarka, što zbog popularnosti, odnosno masovnosti.

---

²¹ Kritična masa (u društvu) predstavlja struktura gomile koja je sposobna da nešto podrži ili ne; uslovno rečeno proslaviti ili uništiti.

²² A. Liberman, *Words origins – and how we know them: etymology for everyone*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005, p. 120.

²³ L. Kontos, D. Brotherton, *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008, p. 13.

²⁴ Б. Оташевић, *он. цум.*, стр. 40.

3. Poznati primeri nasilja na sportskim priredbama i zakonska prevencija

Počevši od poznate tragedije na stadionu Hejsel 1985. godine²⁵, sredinom osamdesetih godina 20 veka, problem sprečavanja nasilja na sportskim priredbama počeo je da nalazi ozbiljnu zakonodavnu razradu u različitim nacionalnim i evropskim zakonodavnim okvirima.

Fudbal je te 1985. godine dosegao novo dno, Hejsel je u evropskoj kući fudbala (UEFA) bila “kap koja je prelila čašu”. Fudbalski huliganizam je u samoj Engleskoj dočaravao nove oblike brutalnosti. Čak i pored raskošnosti stadiona u Briselu, dezintegrisane tribine koje su obezbeđivale mogućnost korišćenja raznih navijačkih rekvizita sa ubitačnim dejstvom, loša organizacija obezbeđenja objekta i nesrazmerna zabrana upotrebe alkohola nesprovodiva u tom momentu²⁶, samo je dolila “ulje na vatru” i uzrokovala smrt 39 fudbalskih navijača, od kojih je 38 državljanina Italije, navijača torinske “Stare dame” – Juventusa²⁷. Broj povređenih u, dotad nezabeleženoj tragediji na sportskom takmičenju u okviru sportskog nadmetanja na teritoriji Evrope iznosio je skoro 600, sa više od 40 teže povređenih.

Najbrutalnije divljanje navijača je, pored primarno pravnih posledica, u godinama koje su sledile kažnjavalo engleske fudbalske klubove zabranom takmičenja u evropskim kupovima u narednih pet godina.²⁸

Sama prevencija nasilja na sportskim priredbama u ondašnjom evropskom zakonodavstvu započela je kroz potpisivanje Konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama²⁹ (u nastavku Konvencija), od 19. avgusta 1985. godine. Istu konvenciju je bivša SFRJ ratifikovala 1990. godine.

Nastojanja tvoraca Konvencije u ondašnjem evropskom zakonodavstvu bila su da propišu standarde i pravila postupanja u cilju sprečavanja vršenja nasilja na sportskim priredbama i fudbalskim utakmicama. Sam tekst Konvencije se, i dan danas, smatra krovnim evropskim pravnim instrumentom kojim su, zapravo, postavljeni temelji u borbi protiv nasilja na sportskim priredbama (naročito fudbalskim) i odredbe istog obavezuju sve države potpisnice da svoja zakonodavstva, u ovoj sferi, usaglase sa odredbama iste.³⁰

---

²⁵Heysel Stadium disaster, <https://www.britannica.com/event/Heysel-Stadium-Disaster>, datum pristupa 19.02.2024.

²⁶ ‘Quarantine our sad, sick game’: how Heysel tragedy changed English football, <https://www.theguardian.com/football/2020/jun/02/how-heysel-tragedy-changed-english-football-clubs-banned-europe>, datum pristupa 19.02.2024.

²⁷ Fudbalske tragedije: Hejsel (1985), https://www.b92.net/sport/teme/novakovic.php?yyyy=2012&mm=02&nav_id=579182, datum pristupa 19.02.2024.

²⁸ English football clubs banned from Europe, <https://www.history.com/this-day-in-history/english-football-clubs-banned-from-europe>, datum pristupa 19.02.2024.

²⁹ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.mpravde.gov.rs%2Ffiles%2FEV1135_1%25D0%25B0.DOC&wdOrigin=BROWSELINK, datum pristupa 19.02.2024. Vidi: “European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches”, ETS. No 120, entered into force 11. january 1985; <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/ets120.html>, datum pristupa 19.02.2024.

³⁰ M. Božović, *Suzbijanje nasilja na javnim skupovima i sportskim priredbama u evropskom pravnom prostoru*, Originalan naučni rad, Megatrend revija ~ Megatrend Review, Vol. 11, No 1, 2014: 171-186, str. 177.

Bivša zajednička država – SFRJ, u svoje zakonodavstvo je ratifikovala Konvenciju 1990. godine, nakon poznatih dešavanja na stadionu “Maksimir”³¹, uoči utakmice tadašnje Prve Savezne lige između zagrebačkog Dinama i beogradske Crvene zvezde.

Sa vremenske razdaljine od 34 godine, dešavanja na pomenutoj neodigranoj utakmicu su značila početak disolucije nekadašnje zajedničke države južnoslovenskih naroda (osim Bugara), porast netrpeljivosti između dva tada najveća brojana naroda unutar zajedničke države (Srba i Hrvata) i, po hrvatskim izvorima, “prvu veliku bitku Domovinskog rata”.³²

Istoričar Dejan Ristić je o Maksimiru 1990. godine rekao da je ona bila “Pokazatelj intenziviranja političke, društvene, ekonomske, identitetske i kulturološke krize u razdoblju tzv. pozne socijalističke Jugoslavije, kao i svojevrsni nagoveštaj snage međunacionalne mržnje koja je tada postepeno ulazila u fazu svoje višegodišnje kulminacije”.³³ Sa ovom konstatacijom se možemo složiti jer je, usled krize unutar tadašnjeg samoupravnog socijalističkog sistema došlo do izražaja pojačana nacionalna i verska netrpeljivost, ne samo između gorepomenuta dva naroda, već i između republika tadašnje Jugoslavije, što je dovelo do ratnih strahota o kojima se, čak i nakon dugo decenija, otkrivaju nove pozadine.

Sama pojava huliganizma među tadašnjom navijačkom kulturom na ovim prostorima, jeste vezana za Hejsel 1985. godine, tako da se maksimirska dešavanja od 13. maja 1990. godine mogu predstaviti kao “probni balon” do koje mere je stepen huliganizma spreman da ide, odnosno koliko su države nastale raspadom SFRJ sposobne da u svoje zakonodavstvo uvedu i krivičnu odgovornost za nasilje na sportskim priredbama.

Možda je nasilje na Maksimiru i bila nameštaljka takmaca ondašnje političke scene³⁴, ali se isto tako može ustvrditi da za ondašnje ratom zahvaćene prostore huliganizam nije bio problem oko koga su se primarno morale baviti države bivše Jugoslavije, ispred ekonomsko-društvene krize, već je ono samo dobijao zamah, naročito u ratom zahvaćenim prostorima gde su navijačke grupe zadojene mržnjom pronalazile “svoj ventil”, kroz borbu “prsa u prsa” sa dojučerašnjim neprijateljima na tribinama, čineći nebrojene manje ili veće ratne zločine opisanih u mnogim presudama, bilo sudova u državama bivše SFRJ, bilo pred *ad hoc* tribunalom u Hagu.

Nakon ratova devedesetih godina i padanjem u sferu politike prostora Balkana za članstvom u Evropskoj uniji (EU), zakonodavstva država bivše Jugoslavije su pokušale da pitanja huligana na sportskim priredbama ne stavljaju “pod tepih”, neko sa manje a neko sa više uspeha.

Poštujući subkulturu nastalu kao trend razvitka navijačkog mejnstrima, pravni instrumenti država bivše Jugoslavije su približavajući se članstvu u EU (neke su na tom putu i

---

³¹ 13 MAI 1990 : QUAND LA YOUGOSLAVIE SE DÉCHIRE DANS LE STADE MAKSIMIR, <https://footballclubgeopolitics.fr/2020/05/13/13-mai-1990-quand-la-yougoslavie-se-dechire-dans-le-stade-maksimir/>, datum pristupa 19.02.2024.

³² 1990 Football Riot Becomes National Myth in Croatia, <https://balkaninsight.com/2016/05/13/1990-football-riot-remains-croatia-s-national-myth-05-12-2016/>, datum pristupa 19.02.2024.

³³ Istoričar za MONDO o "Maksimiru": Nacionalističke vođe brižljivo pripremale, <https://mondo.ba/Sport/Fudbal/a957767/Dinamo-Zvezda-1990.-godine-neredi-na-Maksimiru-istoricar-o-neredima-na-maksimiru.html>, datum pristupa 19.02.2024.

³⁴ ZVEZDIN NAVIJAJČ SJETIO SE MAKSIMIRSKOG PAKLA 13. 5. 1990. “Sve je bilo namješteno na političkoj razini”, <https://www.index.hr/sport/clanak/zvezdin-navijac-sjetio-se-maksimirskog-pakla-13-5-1990-sve-je-bilo-namjesteno-na-politickoj-razini/1039764.aspx>, datum pristupa 19.02.2024.

postale punopravne članice, kao Slovenija ili Hrvatska), svoja zakonodavstva usaglašavala sa pozitivnom praksom drugih evropskih država, odnosno krovne organizacije kao što je EU.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (u daljem tekstu Evropska konvencija) predstavlja krovni evropski pravni instrument, koji je nastao 1950. godine, samo dve godine nakon donošenja Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine. Društveni odnosi i proširivanje postojećih kataloga ljudskih prava, sa novim ljudskim pravima koje smatraju pravima “treće generacije”, Evropska konvencija je dopunjavana i usklađivana. Evropska konvencija sadrži čitav korpus ljudskih prava i sloboda kojima se zadire u različite sfere javnog života, recimo, za oblast javnih skupova i sportskih priredbi interesantni su delovi koji se tiču prava na slobodu okupljanja svakog čoveka samostalno, ili u zajednici sa drugim ljudima.³⁵ Međutim, isto tako, pravo na slobodu okupljanja moguće je samo na miran način, odnosno na nenasilan pristup. Upravo u toj floskuli Evropske konvencije postoji nedorečenost oko koje se i dan danas spore pravnici. Shodno tvrdnjama o nenasilnom načinu ostvarivanja prava na okupljanja, organizatori i učesnici javnih skupova i sportskih priredbi, koji koriste nasilje i nasilna sredstva za realizaciju svojih ciljeva, ne mogu se pozivati na odredbe iste kojima se garantuje pravo na slobodu javnog okupljanja i udruživanja sa drugim ljudima (član 11 stav 1)³⁶.

Evropska konvencija propisuje mogućnost ulaganja sredstava pravne zaštite od različitog oblika kršenja ljudskih prava, dok države ugovornice raspolažu mogućnošću odstupanja od obaveza predviđenih istom koje su potpisale. U članu 15 stav 1 je propisano da: “U doba rata ili druge javne opasnosti koja pretilo opstanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu”.³⁷

Sprečavanje mogućnosti zloupotreba prava na slobodu mirnog okupljanja stranih državljana sadržana su u članu 16, dok je u članu 18 propisano da: “Ograničenja navedenih prava i sloboda koja su dozvoljena ovom Konvencijom neće se primenjivati ni u koje druge svrhe sem onih zbog kojih su propisana”, što se odnosi na sprečavanje imaoca ljudskih prava da ista zloupotrebljava pretvarajući pravo na slobodu mirnog okupljanja u rušilačke i nasilničke javne skupove i navijanje, u navijačke izgrede predvođene agresivnim navijačkim grupama, naročito desničarskih ideoloških profila³⁸.

Ovo se naročito može odnositi na novija dešavanja pred fudbalsku utakmicu između atinskog AEK-a i zagrebačkog Dinama, avgusta meseca 2023. godine, kada su ekstremne pristalice Dinama (“Bad Blue Boys”) napali navijače AEK-a, pri čemu je jedna osoba ubijena, desetina osoba povređeno, a blizu stotinu izgređenika uhapšeno.³⁹

Pored već naglašene Evropske konvencije, o pitanjima rešavanja problema huliganizma na sportskim priredbama se bavi i već napomenuta Konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, dok što se

---

³⁵ M. Božović, *op. cit.*, str. 173.

³⁶ *Ibid.*, str. 173.

³⁷ *Ibid.*, str. 174.

³⁸ *Ibid.*, str. 175.

³⁹ Fudbal i nasilje: Navijač atinskog AEK-a ubijen u tuči sa pristicama zagrebačkog Dinama, smenjeno sedam zvaničnika grčke policije, [Fudbal i nasilje: Navijač atinskog AEK-a ubijen u tuči sa pristicama zagrebačkog Dinama, smenjeno sedam zvaničnika grčke policije - BBC News na srpskom](#), datum pristupa 20.02.2024.

tiče prostora bivše Jugoslavije, svaka je država zasebno ovo pitanje rešavala u svom zakonodavstvu.

U Republici Srbiji je 2003. godine usvojen Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, koji je menjan 2005., da bi na zakon iz 2005. bile usvajane izmene zakona 2007., pa novi zakon 2009., da bi na njega iste godine bile usvojene izmene. 2013. godine je postojeći zakon zamenjen novim a 2018. godine usvojene izmene ovog postojećeg zakona koji je još uvek na snazi⁴⁰.

Nakon petooktobarskih promena, zakon iz 2003. godine je zahtevao i ranije usvajanje, naročito u svetlu dešavanja na sportskim priredbama neposredno nakon 5. oktobra 2000. godine i poznate tuče navijača Crvene zvezde i Partizana 14. oktobra 2000. godine⁴¹, dok je novi zakon iz 2009. godine usvojen pre događaja u Đenovi 2010. godine⁴². Upravo su neredi huligana u Đenovi iz 2010. godine paradigma nemoći države Srbije da pobedi huliganizam na sportskim priredbama, odnosno da stane na put vezama navijačkih trijumvirata i mafijaških klanova u Srbiji.

Baš zato je uvreženo mišljenje da su veze države, odnosno državnih organa u Republici Srbiji i u Bosni i Hercegovini sa huliganima najčvršće, odnosno, da te dve države ne rade dovoljno u prevladavanju veza politike i huligana, a sa njima i interakcije sa mafijaškim klanovima i narko kartelima koji su najjači upravo među ovim skupinama.⁴³

Obračuni među huliganima ne poznaju sportska nadmetanja, tako da su u prošloj i u ovoj godini tuče na sportskim priredbama postale učestalije i brutalnije, dok državni organi, nažalost, ovakve ispade, najčešće, sankcionišu novčanim kaznama sportskim kolektivima, odnosno blažim zatvorskim kaznama učesnicima u događajima van ili neposredno na sportskim terenima. Nažalost duha sportskog nadmetanja i navijanja, tuče huligana obuhvataju i utakmice humanitarnog karaktera, kao što je slučaj početkom februara ove godine⁴⁴.

U Republici Hrvatskoj, punopravnoj članici EU od 2013. godine, na snazi od 1. januara 2023. godine je Zakon o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima⁴⁵, odnosno zakon koji je podnosio zakonske izmene i usaglašavanja sa evropskim zakonodavstvom na putu ka članstvu u EU. U članu 1. ovog zakona objašnjena je opšta odredba ovog zakona koja glasi: "Osiguravanje sigurnosti gledatelja, natjecatelja i drugih sudionika športskog natjecanja ili športske priredbe i stvaranje okruženja koje sprječava, suzbija i sankcionira nedolično ponašanje, nereda, te nasilje, prije, za vreme i nakon športskog natjecanja ili športske priredbe, zaštita gledatelja koji se dolično ponašaju, zaštite drugih građana i njihove imovine i imovine pravnih osoba te stvaranje uvjeta da športsko natjecanje ili športska priredba što više pridonosi kvaliteti života građana, osobito mladeži".

---

⁴⁰ Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, [Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama \(paragraf.rs\)](#), datum pristupa 21.02.2024.

⁴¹ 20 GODINA OD KRVAVOG DERBIJA: Navijači na terenu, razbijene glave igračima Partizana i veliki Muslim! (FOTO/VIDEO), [20 godina prekid 115. večiti derbi Zvezda - Partizan 15. oktobar 2000. tuča igrači i navijači | Sport | Fudbal \(mondo.rs\)](#), datum pristupa 21.02.2024.

⁴² Bruka u Đenovi i njene posledice, [Bruka u Đenovi i njene posledice - B92](#), datum pristupa 21.02.2024.

⁴³ 'Global Initiative': Sve veća veza huligana i političkih struktura na Zapadnom Balkanu, <https://www.slobodnaevropa.org/a/fudbal-huligani-balkan-global-initiative/31916903.html>, datum pristupa 21.02.2024.

⁴⁴ Žestoka tuča na humanitarnoj utakmici Zvezde u Bijeljini VIDEO, [Žestoka tuča na humanitarnoj utakmici Zvezde u Bijeljini VIDEO - B92](#), datum pristupa 21.02.2024.

⁴⁵ Zakon o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima, <https://www.zakon.hr/z/445/Zakon-o-sprje%C4%8Davanju-nereda-na-%C5%A1portskim-natjecanjima>, datum pristupa 22.02.2024.

Hrvatska prethodnih godina mnogo ulaže u borbu protiv huliganizma, ali huligani, slično kao i u Republici Srbiji, odnosno Bosni i Hercegovini, imaju podršku određenih delova političkog establišmenta, naročito nižih nivoa vlasti. Tako je i opšti primer koji smo naveli u prošlim stupcima teksta dešavanja pred i nakon utakmice između atinskog AEK-a i zagrebačkog Dinama. Huliganizam u Hrvatskoj je povezan sa ideološko-političkim ekstremizmom, mržnjom prema drugim narodima (posebno srpskom), međusobna netrpeljivost među pristalicama zagrebačkog Dinama i splitskog Hajduka (preslikana netrpeljivosti između pristalica beogradskih “večitih rivala” – Crvene zvezde i Partizana, odnosno Sarajeva i Željezničara u BiH), blagim reakcijama na povampireno ustaštvo među najekstremnijim grupacijama, promocijama ustaške ideologije i ikonografije i dr⁴⁶.

Zato je nerazumno tolerisanje evropskih institucija prema koncentraciji huliganskih ispada hrvatskih ultrasa⁴⁷ različitih navijačkih boja, kako na domaćoj, tako i na međunarodnoj sceni.

Specifikum zakonskog rešenja u oblasti prevencije nasilja na sportskim priredbama predstavlja Bosna i Hercegovina, gde na zajedničkom državnom nivou postoji Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim takmičenjima u Bosni i Hercegovini, dok se zasebni zakoni donose na nivou kantona u Federaciji BiH i na nivou entiteta Republika Srpska⁴⁸.

U Crnoj Gori kao osnovna zakonska prevencija u borbi protiv nasilja na sportskim priredbama, na snazi je Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama⁴⁹, donet 26. jula 2017. godine.

U zakonodavstvima drugih država Zapadnog Balkana, kao posebnog društveno-ekonomskog prostora na putu članstva u EU, svaka od država je usvajala svoja zakonska rešenja u cilju prevencije nasilja na sportskim priredbama, odnosno zakona o sportu, usaglašavajući odredbe sa već postojećim rešenjima unutar EU.

Tako su zakoni postali osnovna merila u borbi protiv nasilja u sportu, odnosno sportskim priredbama, a svaka država posebno činila prve korake u savladavanju huliganizma kao pošasti koja, čineći krivična dela, sport i sportsko navijanje čini običnim navijačima i ljubiteljima sporta nedostupnim.

---

⁴⁶ Navijačka infekcija ustaštvom, <https://www.portalnovosti.com/navijacka-infekcija-ustastvom>, datum pristupa 22.02.2024.

⁴⁷ Porijeklo, historija i razlika fenomena “Ultras” i “Hooligan”, <https://balkanskinavijaci.com/porijeklo-historija-i-razlika-fenomena-ultras-i-hooligan/>, datum pristupa 22.02.2024.

⁴⁸ ZAKON O SPREČAVANJU NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-spreccavanju-nasilja-na-sportskim-priredbama-RS.pdf>, datum pristupa 22.02.2024.

⁴⁹ ZAKON O SPREČAVANJU NASILJA I NEDOLIČNOG PONAŠANJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/212/1496-9614-24-5-17-2-7.pdf>, datum pristupa 22.02.2024.

Zaključna razmatranja

U ovom radu smo pokušali da prikazemo nasilje vezano za sport kao nešto što nije novo, nešto što je u evropskim, odnosno društvima bivše Jugoslavije, prisutno nekoliko decenija unazad.

Svrha uzimanja nasilja u sportu kao nečega što je, dobijajući zamah u državama obuhvaćenim ratovima devedesetih godina postalo svojstven kulturološki menjstrim, dokazali smo da huliganizam nije nešto što je stvoreno preko noći, već je on morao imati inicijalnu kapislu u mržnji koja je ispoljavana među narodima koji su u dve države jugoslovenskih naroda (sem Bugara) održavali zajednički život, sa manjim prekidima, skoro 90 godina.

Nasilnički mentalitet na ovim prostorima nije odlika samo navijačkom nasilju, već je ono postalo kulturološki fenomen usled ratovima trusnom području koje je, za razliku recimo od država Skandinavije, svojstven sveopštem mentalitetu narodima bivše Jugoslavije, što kroz proizvoljno tumačenje patrijarhalnog uređenja od najnižeg stuba zajednice (porodice), do zajednica više konotacije.

Nažalost, huliganizam jača iz godine u godinu. Njegova jednostarnost obuhvata individualni i kolektivni (grupni) sport, sve društvene klase i političke kaste koje vladaju država, trudeći se da huliganizam ne uništavaju najenergečnijim zakonskim merama već dopuštajući istom da pusti korene u svim vertikalnim sportskim takmičenjima, od najviših do najnižih sportskih saveza i liga.

Zakoni koji su doneti u država bivše Jugoslavije morali bi energičnije da se sprovede u borbi protiv nasilničkih navijačkih kriminaliteta, koji saveznike pronalaze u mafijaškim klanovima i trgovcima drogom, belim robljem, prostitucijom, odnosno desničarskim političkim organizacijama veće ili manje brojnosti i popularnosti među običnim ljudima.

Zato bi upravo društva koja muku muče sa problemima nasilničkih mentaliteta i huliganizmom kao navijačkom zarazom trebalo zakone da primenjuju najodlučnije.

Barem u početnoj etapi prevencija u izvesnoj meri i podsticaj za nastavak borbe protiv najekstremnijih navijačkih grupa, bilo bi celishodno kako bi sport i navijanje vratili ljubiteljima sporta, a ne sport bacili u ruke grupama koje bi sport pretvorile u gladijatorsku arenu, u borbu do smrti protivnika i sporta uopšte.

Kubertenov citat o olimpizmu bi morao da bude osnova povratka sporta onima koji bi viteškom borbom pokušali da savladaju protivnika, i time spreče huliganizam da poprimi još gore društvene devijacije i glasi: "Najvažnija stvar na Olimpijskim igrama nije pobjeda, već učestvovanje, baš kao što je najvažnija stvar u životu ne trijumf, već borba. Suština nije da smo osvojili, već da smo dobro se borili".

Korišćena literatura i drugi izvori

1. Božović M., *Suzbijanje nasilja na javnim skupovima i sportskim priredbama u evropskom pravnom prostoru*, Originalan naučni rad, Megatrend revija ~ Megatrend Review, Vol. 11, No 1, 2014.
2. Kontos L., Brotherton D., *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Press, Westport, 2008.
3. Константиновић – Вилић С., Николић – Ристановић В., Костић М., *Криминологија*, Пеликан принт д.о.о, Ниш, 2009.
4. Костић М., *Криминолошка обележја насиља у спорту*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 51, 2008.
5. Liberman A., *Words origins – and how we know them: etymology for everyone*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005.
6. *Мала енциклопедија*, Просвета, Београд, 1986.
7. Мимица А., Богдановић М., *Социолошки речник*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
8. Мисић З., *Насиље и недолучно понашање навијача као фактор угрожавања безбедности (магистарска теза)*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2010.
9. Оташевић Б., *Насиље на спортским приредбама кривично-правни, криминолошки и криминалистички аспекти (докторска дисертација)*, Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, Крагујевац, 2014.
10. *Oxford dictionary*, Oxford University Press, 1979.
11. delinkvencija, [delinkvencija - Hrvatska enciklopedija](#), datum pristupa 13.02.2024.
12. Heysel Stadium disaster, <https://www.britannica.com/event/Heysel-Stadium-Disaster>, datum pristupa 19.02.2024.
13. 'Quarantine our sad, sick game': how Heysel tragedy changed English football, <https://www.theguardian.com/football/2020/jun/02/how-heysel-tragedy-changed-english-football-clubs-banned-europe>, datum pristupa 19.02.2024.
14. Fudbalske tragedije: Heysel (1985), https://www.b92.net/sport/teme/novakovic.php?yyyy=2012&mm=02&nav_id=579182, datum pristupa 19.02.2024.
15. English football clubs banned from Europe, <https://www.history.com/this-day-in-history/english-football-clubs-banned-from-europe>, datum pristupa 19.02.2024.
16. Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama, https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.mpravde.gov.rs%2Ffiles%2FEV1135_1%25D0%25B0.DOC&wdOrigin=BROWSELINK, datum pristupa 19.02.2024.
17. “European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches”, ETS. No 120, entered into force 11. january 1985; <http://www1.umn.edu/humanrts/euro/ets120.html>, datum pristupa 19.02.2024.
18. 13 MAI 1990 : QUAND LA YUGOSLAVIE SE DÉCHIRE DANS LE STADE MAKSIMIR, <https://footballclubgeopolitics.fr/2020/05/13/13-mai-1990-quand-la-yougoslavie-se-dechire-dans-le-stade-maksimir/>, datum pristupa 19.02.2024.
19. 1990 Football Riot Becomes National Myth in Croatia, <https://balkaninsight.com/2016/05/13/1990-football-riot-remains-croatia-s-national-myth-05-12-2016/>, datum pristupa 19.02.2024.

20. Istoričar za MONDO o "Maksimiru": Nacionalističke vođe brižljivo pripremale, <https://mondo.ba/Sport/Fudbal/a957767/Dinamo-Zvezda-1990.-godine-neredi-na-Maksimiru-istoricar-o-neredima-na-maksimiru.html>, datum pristupa 19.02.2024.
21. ZVEZDIN NAVIJAČ SJETIO SE MAKSIMIRSKOG PAKLA 13. 5. 1990. "Sve je bilo namješteno na političkoj razini", <https://www.index.hr/sport/clanak/zvezdin-navijac-sjetio-se-maksimirskog-pakla-13-5-1990-sve-je-bilo-namjesteno-na-politickoj-razini/1039764.aspx>, datum pristupa 19.02.2024.
22. Fudbal i nasilje: Navijač atinskog AEK-a ubijen u tuči sa pristalicama zagrebačkog Dinama, smenjeno sedam zvaničnika grčke policije, [Fudbal i nasilje: Navijač atinskog AEK-a ubijen u tuči sa pristalicama zagrebačkog Dinama, smenjeno sedam zvaničnika grčke policije - BBC News na srpskom](#), datum pristupa 20.02.2024.
23. Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, [Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama \(paragraf.rs\)](#), datum pristupa 21.02.2024.
24. 20 GODINA OD KRVAVOG DERBIJA: Navijači na terenu, razbijene glave igračima Partizana i veliki Muslin! (FOTO/VIDEO), [20 godina prekid 115. veći derbi Zvezda - Partizan 15. oktobar 2000. tuča igrači i navijači | Sport | Fudbal \(mondo.rs\)](#), datum pristupa 21.02.2024.
25. Bruka u Đenovi i njene posledice, [Bruka u Đenovi i njene posledice - B92](#), datum pristupa 21.02.2024.
26. 'Global Initiative': Sve veća veza huligana i političkih struktura na Zapadnom Balkanu, <https://www.slobodnaevropa.org/a/fudbal-huligani-balkan-global-initiative/31916903.html>, datum pristupa 21.02.2024.
27. Žestoka tuča na humanitarnoj utakmici Zvezde u Bijeljini VIDEO, [Žestoka tuča na humanitarnoj utakmici Zvezde u Bijeljini VIDEO - B92](#), datum pristupa 21.02.2024.
28. Zakon o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima, <https://www.zakon.hr/z/445/Zakon-o-sprje%C4%8Davanju-nereda-na-%C5%A1portskim-natjecanjima>, datum pristupa 22.02.2024.
29. Navijačka infekcija ustaštvom, <https://www.portalnovosti.com/navijacka-infekcija-ustastvom>, datum pristupa 22.02.2024.
30. Porijeklo, historija i razlika fenomena "Ultras" i "Hooligan", <https://balkanskinavijaci.com/porijeklo-historija-i-razlika-fenomena-ultras-i-hooligan/>, datum pristupa 22.02.2024.
31. ZAKON O SPREČAVANJU NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA, <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-sprečavanju-nasilja-na-sportskim-priredbama-RS.pdf>, datum pristupa 22.02.2024.
32. ZAKON O SPREČAVANJU NASILJA I NEDOLIČNOG PONAŠANJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA, <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/212/1496-9614-24-5-17-2-7.pdf>, datum pristupa 22.02.2024.

NASILJE U SPORTU SOCIOLOŠKI I FENOMENOLOŠKI PRISTUP

Rezime

Nagomilane društvene tenzije često se izražavaju nasiljem na stadionima, jer sportski događaji postaju platforma na koju se kanališu različite društvene frustracije i antagonizmi. Sociološki pristup bi proučavao kontekstualne faktore kao što su ekonomska nejednakost, etničke ili političke podjele.

Fenomenološki pristup bi istraživao individualna iskustva navijača i kako percepcija tih tenzija utiče na njihovo ponašanje na stadionu. Zato, često stadioni deluju kao "ventil na ekspres loncu", jer je to medijski praćen javni prostor na kome navijači mogu izraziti svoje emocije, identitet i pripadnost i, gde je društveno poželjno kanalizovati društveni pritisak i tenzije. Međutim, kada te emocije izmaknu kontroli, podstaknute preteranim rivalitetom, nasiljem ili ekstremizmom, stadioni mogu postati mesto gde se nasilje rasplamsava, umesto da olakšavaju nagomilane društvene napetosti. Ali, treba pomenuti i razvoj nasilnih sportova u novijem dobu i nasilje prema mladim sportistima i sportistima uopšte, jer imperativ postaje sportski rezultat na uštrb pravilnog biološkog razvoja mladih ili zdravlja sportista (pretreniranost, doping, nezalečene povrede).

Ključne riječi: agresija, sport, nasilje, nasilna igra

VIOLENCE IN SPORT SOCIOLOGICAL AND PHENOMENOLOGICAL APPROACH

Summary

Accumulated social tensions are often expressed through violence in stadiums, as sporting events become a platform on which various social frustrations and antagonisms are channeled. A sociological approach would study contextual factors such as economic inequality, ethnic or political divisions.

A phenomenological approach would investigate the individual experiences of fans and how the perception of these tensions affects their behavior in the stadium. Therefore, stadiums often act as a "valve on the pressure cooker", because it is a media-supported public space where fans can express their emotions, identity and belonging and, where it is socially desirable to channel social pressure and tensions. However, when these emotions get out of control, fueled by excessive rivalry, violence or extremism, stadiums can become a place where violence flares up, rather than easing built-up social tensions.

---

¹ EUBD, BiH

² FTN Novi Sad, Srbija

But, we also need to mention the development of violent sports in recent times and violence towards young athletes and athletes in general, because the imperative becomes sports results at the expense of the proper biological development of young people or the health of athletes (overtraining, doping, untreated injuries).

Key words: aggression, sports, violence, violent game

Nasilje u sportu socijološki i fenomenološki pristup

Sa psihološkog aspekta pojedinac u navijačkoj masi gubi svoj identitet, tako da ritualno - sportsko nasilje može biti posledica fenomena poznatog kao “deindividualizacija”, gde individualci u masi gube svoj osećaj odgovornosti za svoje postupke. U masi ljudi mogu postati manje svesni svojih moralnih standarda i ograničenja, što može dovesti do agresivnog ponašanja koje inače ne bi pokazali. Agesija se ispoljava kroz nasilje na stadionima, jer sportski događaji postaju platforma na kojoj se kanališu različite društvene frustracije i antagonizmi. I smatra se da je huligansko pesničenje u Engleskoj posle fudbalskih utakmica dozvoljavano da bi se smanje nagomilane frustracije radništva XIX veka, nezadovoljnih svojim položajem u vreme liberalnog kapitalizma. Te da se na taj način smanje društvene napetosti i antagonizmi između društveno-ekonomskih klasa.

Socijološki pristup bi proučavao u novije vreme kontekstualne faktore kao ekonomske nejednakosti, etničke ili političke podele.

Takođe grupni pritisak, “masovna histerija” i osećaj solidarnosti sa drugima u navijačkoj masi, mogu pojačati agresivne impulse. Ovo može dovesti do eskalacije nasilja na sportskim terenima, naročito ako se osećaj pripadnosti grupi, preliće sa rivalitetom između timova ili navijačkih grupa po raznim osnovama... Postoje mnogi primeri za to pogovo na fudbalskim stadionima i pre i posle utakmica.

Pojedini navijači promene svoj identitet, emocije i ponašanje i od spontanih navijača postaju deo organizovane navijačke grupe ili huliganskih grupa, jer njihovo ponašanje u toj grupi postaje agresivno i euforično. Socijolozi i psiholozi istražuju ekstremne navijačke grupe (ultras), jer ih interesuje kako faktori poput **socijalne identifikacije, emocionalne regulacije i grupne dinamike** utiču na ponašanje navijača tokom sportskih događaja. Fudbalski huligani i/ili ultrasi često se povezuju s incidentima govora mržnje, netolerancije i uvredljivosti i navijačkim pesmama, ali i po eksplicitnom ekstremizmu. U sukobima između krajnje desnih ekstremista i imigranata levičarske organizacije ili policije, neki ekstremni huligani i ultrasi su primećeni da podržavaju krajnje desničarske ekstremiste. U leto 2018. postalo je jasno da bi i ove grupe mogle pribeći nasilju ekstremizam: primer-Nemačka policija je uhapsila sedam građana sa huliganske, skinhedske i neonacističke scene u nekadašnjoj Istočnoj Njemačkoj pod sumnjom da su osnovali krajnje desničarsku terorističku organizaciju 'Revolution Chemnitz'. Grupa je planirala nasilne i oružane napade na strance i one koji imaju drugačija politička uvjerenja (Edi, 2018) Ovo očigledno preklapanje između huliganizma i ekstremizma istražio je RAN tokom studijske posete Varšavi.

Suorganizovali su ga poljska policija i Institut za socijalnu sigurnost, i prisustvovali su stručnjaci iz oblasti policije, socijalnog rada i istraživanja. Učesnici su analizirali huligana i ekstremističke huliganske grupe u Poljskoj, kao i podržali lokalne i nacionalne projekti koji

usvajaju preventivne pristupe. Tada je jedan intervjuisani poljski huligan cinično izjavio; **“Da nas interesuje fudbal, postali bismo fudbaleri”**:

U ovoj rečenici je bit nasilja na stadionima..neki izgleda ne dolaze tu zbog ljubavi prema fudbalskoj igri..

Aspekti tog ponašanja su nasilje prema imovini, gledaocima, drugim navijačima, prema učesnicima takmičenjima, što je društveno neprihvatljivo i tada se bezbednosne službe uključuju u preventivu ili suzbijanje takvih ponašanja. Na način da se navijačke grupe prate od polazne stanice uz ubacivanje spotera (prerušeni inspektori u navijače) i prikupljanje informacija o njihovim namerama ili o posedovanju pirotehničkih sredstava i hladnog oružja i sl. Kod stadiona ih prate specijalizovane policijske snage i usmeravaju ih odvajaju od rivalskih grupa, te prate tokom i posle takmičenja .

Vođenje evidencije o izgednicima i recidivistima, je važan zadatak službi bezbednosti u smanjivanju nivoa nasilja u sportu. U tome im pomaže prodavanje ulaznica na ime gledaoca i efikasan video-nadzor na stadionima.

“Društveno prihvatljivo nasilje”

Kada sportista u borilištu ili na terenu nanese čak i fatalnu povredu protivniku, to se ne smatra nasiljem. Ako sportista posle zvanično završenog meča iziritiran nezadovoljan ishodom meča, šutne svog rivala, tada može snositi zakonske sankcije zbog nasilja na sportskim terenima.

Sa socijološkog aspekta postoji mišljenje da je uzrok i količina nasilja u sportu postala direktno proporcijalna sa posećenošću-gledanošću sporta i direktnim приходima od sportskih događanja. Sportska takmičenja su pružala masovnu zabavu kroz istoriju, a danas samo u SAD ostvaruju prihod od približno 200 milijardi dolara godišnje. Kao i u industriji zabave, prihodi moderne sportske industrije zasnivaju se na zabavnoj vrednosti rezultata, a zabavnija sportska takmičenja podrazumevaju veću posjećenost dana utakmica, prihode od televizije i prodaju robe. Istraživanje ekonomista pokušalo je razumjeti i objasniti ponašanje koje se odnosi na sportska takmičenja, pokazujući da se standardna mikroekonomska teorija koja se koristi za objašnjenje ponašanja potrošača i proizvođača može primijeniti i na ponašanje navijača, vlasnika timova, rukovodilaca lige i igrača. **Jedna zajednička karakteristika mnogih drevnih i modernih sportova je postojanje nasilja i agresije na takmičenjima.** Uporedite, na primer, modernu NASCAR trku sa rimskom trkom kočija: Samo se tehnologija promenila. Iz perspektive ekonomiste, nasilje na sportskim takmičenjima je rezultat sila ponude i potražnje, a fenomen postoji jer navijači reaguju na njega. **Sklonosti gledalaca prema nasilju povećavaju novčani povrat ovakvom ponašanju, a racionalni odgovor je nasilniji ili agresivniji rezultat.**

Primer za to borilački sport u kome smo u zadnjih nekoliko desetleća postali svedoci novih borilačkih sportova koji su evoluirali iz tradicionalnog karatea, olimpijskog boksa i rvanja. To su discipline kontaktnog karatea nazvanog kick boxing, sa disciplinama K-1, gde postoje dozvoljenoj udarci kolenima u glavu i ultimat fighting koji je mešavina borilačkih sportova, gde se borci sa tankim rukavicama bespoštedno udaraju nogama i rukama, i latovima, te izvode opasne poluge na zglobovima i vratu protivnika. U najnovije vreme počela je legalno da se sprovedi i Bare nockle, disciplina boksovanja golim šakama, na tvrdoj podlozi okruženi balama slame, gde su bokseri izloženi udarcima koji nanose ozbiljne povrede i prilikom pada imaju rizik od udara glavom u tvrdu podlogu. Postavlja se pitanje kako najrazvijenije države dozvoljavaju propagiranje ovakvih nasilnih sadržaja, jer imate specijalizovane kanale kao fight club, koji se mogu gledati samo uz pretplatu kod operatera. Publika očito plaća i želi sve nasilnije sadržaje, a menadžeri im izlaze u susret. Sa druge strane u svakodnevno životu

povećava se broj zabrana i slede kazne čak za verbalne delikte, što izaziva frustraciju kod stanovništva, pa dolazi do otpuštanja nagomilane agresije kroz gledanje nasilnih sadržaja i učešće u navijačkim i huliganskim grupama.

Optimalni nivo nasilne ili agresivne igre u sportskim takmičenjima je empirijsko pitanje i objašnjava uzroke nasilja i agresije u sportu, fokusirajući se na razloge postojanja i postojanje takvog ponašanja. Posle istorije i nasilja i agresije u sportu, pomenimo međunarodni profesionalni sport, uključujući američki fudbal, fudbal, hokej na ledu, košarku, bejzbol, auto-trke i borilačke sportove.

Svako poglavlje će sadržati ekonometrijsku analizu nasilja i agresivne igre u datom sportu. sportska liga ili upravljачko telo treba intervenisati kako bi se smanjilo nasilje, a gdje je intervencija opravdana, ocenjuje se obim odgovarajućih intervencija. Pored akademika i studenata koji se bave ekonomijom i istorijom sporta, naglasak je na politikama na nivou lige i upravnih tela znači da će ova knjiga biti od interesa i za predstavnike tih institucija.

Društveno vezivanje i nasilje u sportu:

Rašireno je mišljenje da danas živimo u jednom od najnasilnijih perioda na svetu. Zaista, vjerovatno je pošteno reći da je to, barem u zapadnim društvima, strah da trenutno prolazimo kroz proces "decivilizacije" - u smislu fizičkog nasilja, ako ne i u drugim aspektima - duboko je ugrađeno u savremeni duh vremena, jedno od dominantnih verovanja našeg vremena. Eysenck i Nias (1978), na primer, pozivaju se na "nekoliko priznatih činjenica" koje su, kako tvrde, "pomogle da se uveriti mnoge ljude da je civilizacija u kojoj živimo možda u opasnosti potopljena u poplavu zločina i nasilja." Psiholog Peter Marsh (1979) na sličan način tvrdi da su nedavni pokušaji da se iskorijeni nasilje doveli do opadanja mogućnosti za društveno konstruktivno ritualno nasilje – kako on to naziva "aggro" - rezultira nekontrolisanim i destruktivnim nasiljem povećana.

Prešlo je, piše on, "od 'dobrog' nasilja do 'lošeg' nasilja. Muškarci i žene u novije vreme su otprilike agresivni kao što su i uvijek bili, ali agresija, kako njen izraz postaje manje uredan, za posledicu ima više krvi." Nije beznačajan deo uverenja da živimo u preteranom nasilju i je široko rasprostranjen osećaj da je nasilje trenutno u porastu u sportu i u vezi sa njim. Yiannakis, McIntyre, Melnick i Hart (1976), na primjer, pišu: „Nema sumnje da u sportu postoji nasilje i od strane gledalaca i igrača i da

rastu alarmantnom brzinom." Njemački sociolog Kurt Weis (1976.)

izgleda da se slaže sa ovom dijagnozom. On tvrdi da navodni trend porasta nasilja na sportskom terenu i među sportskim gledaocima predstavlja teoriju o "civilizacijskom procesu".

Stav da savremeni sport i savremeno društvo jesu, nedvosmisleno

i u nekom jednostavnom smislu, postaje sve nasilnije. To predstavlja delimično odbacivanje Eliasove teorije. Istovremeno, međutim, želim da tvrdim da je pitanje nasilja u modernim vremenima

J. H. Goldstein (ur.), Sportsko nasilje

© Springer-Verlag New York Inc. 1983. godine

130 Eric Dunning

sport i savremeno društvo postavlja niz složenih problema i da ono

moći će se nositi sa ovim problemima samo adekvatnije nego što je to učinjeno

u prošlosti razvijanjem relevantnih aspekata teorije civilizacijskog procesa

iznad nivoa koji je dostigao sam Norbert Elias, da bi se krenulo ka tome, biće potrebno povećati broj širih

sociološka pitanja. Konkretno, ono što treba uraditi je:

1. Pokušaj napredovanja dalje od Eliasa razlikovanjem tipova ljudi sa obzirom na nasilje.

2. Zajedno s Eliasom ću argumentovati tu dugoročnu civilizacijsku transformaciju da publika poštuje nasilje . To je počelo da se dešava u industrijski najnaprednijim društvima Zapadna evrope. Treba ići dalje od Norberta Eliasa ,konceptualizirajući ovu transformaciju kao promenu ravnoteže između nekih oblika nasilja po tipologiji. To se odnosi na različite oblike odnosa koji su vidljivo društveno proizvedeni, a ne njihova proizvodnja nekim hipotetičkim, ali još neotkrivenim genetskim obrascem koji je možda postavljen tokom Praistorijske prošlosti čovečanstva.ž

Gledanje na agresiju u njenom zdravom obliku, za razliku od njenih ekstremnih i neprikladnih verzija, i sporta kao vježbe za promociju zdravlja u psihičkom razvoju i sazrijevanju može omogućiti kako učesnicima tako i gledaocima da **zadrže interes za agresiju i sport i izvuku dalje uživanje u njima.**

Osim toga, koristiće svima koji se bave sportom da imaju šire razumevanje ljudske agresije. Lekari, stručnjaci za mentalno zdravlje i drugi pružaoci zdravstvenih usluga mogu biti uticajni u ovom procesu i trebali bi biti spremni da se uključe i progovore npr. sa navijačima, kada se pojave problemi sa agresijom i njenim društveno prihvatljivi usmeravanjem.

Sport i nasilje prema mladim sportistima

Pjer Kuberten kao nosilac ideje obnove modernih Olimpijskih igara je celu ideju Olimpijada postavio na temelju mundijalizma i filantropizma i tako nastaje krilatica Olimpijskih igara:“Važno je učestvovati”.Smisao toga je da pobjeda nije važna nego učešće, druženje i bavljenje sportom...

Međutim, protekom vremena antagonizmi i rivalstva među sportistima narasta pod uticajem politike. Naročito ističemo OI u Berlinu 1936.g, koju je nacistička Nemačka iskoristila kao priliku da promoviše svoju ideologiju i superiornost kroz sport.

To predstavlja tezu, da i sport postaje politički važan kao i činjenicu da više niko ne odlazi na OI da bi samo učestvovao ,nego isključivo da bi pobedio. Naročito što uspjesi na OI, često omogućuju unosne profesionalne ugovore ili sponzorske podrške.

Očigledno da je prestalo važiti “Važno je Učestvovati” i zamenjeno je sa “Važno pobediti”,jer to predstavlja nacionalni prestiž, promociju individua i kolektiviteta, te gledanost sportista i država, broj olimpijskih medalja predstavlja respektabilnost u smislu da prikazuje u stvari ekonomski, naučni i sportski potencijal određene nacije.

Problem u sportu je , nadalje, da se “lestvica sportskih rezultata” podiže sve više, kao i merila uspešnosti povećavaju ,kroz vreme, a to pred sportiste, a naročito pred mlade u sportu postavlja sve složenije zadatke i sve napornije treniranje,Sve to se reflektuje na njihov psihofizički razvoj,socijalne, emocijane i edukativne potrebe mlade osobe.

Rana sportska specijalizacija postaje sve veći trend u svetu, tako da se uključivanje dece u sport započinje u nekim sportovima još u predškolskom dobu. Sve veća takmičarska konkurencija je razlog za rano uključivanje u tenis, fudbal, gimnastiku, umetničko klizanje, plivanje ..ali to još uvek ne garantuje uspeh u ovim sportovima, gde je neophodno rano uključivanje u trenažni proces.

Problem kod uključivanja dece u sport je previše specijalnog treninga ,što ima za posledicu preopterećenje, nepravilan razvoj i povrede. Nadalje, deca u vrhunskom sportu trpe pritisak okoline, trenera i roditelja da postignu sportski rezultat i da se stvara spoljna motivacija u vidu medalja ,poklona sve sa ciljem da se stvori svatanje da je poraz NEPRIHVATLJIV!

Ovakvi mladi šampioni po pravilu ulaze u “sindrom ranog sportskog sagorevanja” što dovodi do brzog kraja sportske karijere.Gustafsson, H., Sagar, S. S., & Stenling, A. (2017). govore o strahu od neuspeha, psihološkom stresu kod dece-sportista i burn out sindromu kod adolescenata uključenih u vrhunski sport.

Modeli sporta u komunističkim i postkomunističkim društvima su stvaranje “Inkubatora sporta”, kao u

Kini, gde se uključuje veliki broj dece u sistem treninga i gde se najbolji biraju selekcijom, koji se opet uključuju u preobiman sistem takmičenja.

U zapadnim društvima preabiciozni roditelji sa menadžerima sklapaju obavezujuće Ugovore sa mladim talentovanim sportistima i situacija sa uključivanjem u preopterećujući sistem treniranja i takmičenja postaje ista.. Društvo opet daje stipendije i pogodnosti mladim sportistima, ali uz obavezu da ostvare sportski rezultat, jer je to društveno poželjno...Tu se uključuju i sponzori ,koji traže medijski zastupljene mlade sportiste, nudeći im finansijske pogodnosti uz

Obavezu “držanja” pozicije vrhunskog sportiste nadalje..Tako kada sve ovo uzmemo u obzir pritisak na dete-sportistu postaje kolosalan!

Posledice ovakvog načina života mladog sportiste postaje socijalna izolacija ili segregacija od svojih vršnjaka i društvenih aktivnosti mladih.

Mladi postaju zavisni od sportskih rezultata, jer podležu manipulaciji roditelja i trenera za podstizanje nametnutih im ciljeva!Kao rezultat toga javljaju se prvi znaci stresa i često sindrom izgaranja i iscrpljenosti”burn out”.

Ovakav način života dece sportista može ugoziti rast, razvoj i zdravlje mladih sportista, radi postizanja sportskih rezultata.

Visok nivo takmičarske uspešnosti u mladosti nije garant visokih rezultata.

Mnogi vrhunski sportisti su se u mladosti, ali relativno kasno počeli baviti specifičnim sportom, a bili su uspešni (P. Manea, J Isinbajeva, Roger Federer), 60% uspešnih vrhunskih sportista se bavilo različitim sportovima u mladosti Veyens ,(2009). Ponekad visok nivo rezultata u mladosti ,je posledica biološke starosti, pa se za ranije sazrelo dete može pomisliti da je ono talentovano dete..

Istraživanja na kojim se temelji poglavlje **Sport i nasilje prema mladim sportistima.**

1.Istraživanje Baker, Colbey i Schorer (2012), broja povreda kod mladih sportista Velike Britanije:

Numerus 453 mladih sportista (14 -19 godina)Rezultati su pokazali 492 povrede neposredno na treninzima i utakmicama: Najviše povreda je u:Fudbalu 67 %,Gimnastici 65 % ,Tenisu 52 %,Atletici 49 %,Plivanju 37 %

Injuries by Sport

For athletes ages 12 to 17 years, 2011^{1,2}

Sport	Number of players	Number of injuries	% of injuries that are concussions
Basketball	6,268,000	249,650	7%
Soccer	3,780,000	104,190	13%
Football	3,246,000	275,050	13%
Volleyball	3,246,000	31,460	6%
Baseball	2,620,000	61,510	11%
Softball	2,163,000	39,070	11%
Cheerleading	1,176,000	28,890	12%
Wrestling	657,000	33,790	14%
Ice hockey	480,000	9,540	31%

Tabela 1 Procenat povreda hijerahijski po sportovima na velikom uzorku ispitanika uzrasta od 12 g. Izvor: Trauma Information Exchange Program (TIEP). American Trauma Society.

Literatura

1. Burton, R. W. (2005). Aggression and sport. *Clinics in sports medicine*, 24(4), 845-852.
2. Eysenck, H., Nias B (1976) Sport and Personality, *Advanced in Behaviour Research and Therapy* 4(1), 1-56
3. Kuet Weis (1978) *Soziologie des sport*, BILDUNG, SDERBFU. 282 Leseliste
4. Peter Marsh (2005) *Football hooliganism*, Social science, Sports and leisure, e book ISBN 9781843926078
5. Giulianotti, R. (2004). *Civilizing Games: Norbert Elias and the Sociology of Sport*. In: Giulianotti, R. (eds) *Sport and Modern Social Theorists*. Palgrave Macmillan, London.
6. Yiannakis, Th. J. McIntyre, M. J. Melnick (1976) **Sport Sociology: Contemporary Themes**. University of Wisconsin, Madison, Wisconsin 53706.
7. Baker, J. II. Schorer, J. III. Copley, S. (2011) *Sports—Social aspects*. 6. Athletic ability. . GV706.8.T35 ISBN: 978-0-203-85031-2
8. Gustafsson, H., Sagar, S. S., & Stenling, A. (2017). Fear of failure, psychological stress, and burnout among adolescent athletes competing in high level sport. *Scandinavian journal of medicine & science in sports*, 27(12), 2091-2102.
9. Trauma Information Exchange Program (TIEP). American Trauma Society. Available at: <http://www.amtrauma.org/?page=TIEP>. Accessed August 24, 2015. (tabela 1.)

ULOGA ŠKOLE I OBITELJI U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA

Sažetak

Vršnjačko nasilje u posljednje vrijeme prisutno je na svakome mjestu gdje se djeca kreću i borave. Susreće se u školama na svim nivoima obrazovanja, između učenika svih dobnih grupa, u učeničkim i dječijim domovima, u toku određenih aktivnosti, ali i putem medija i u vršnjačkim grupama, u slobodnom vremenu i drugdje. Uzroci su sve brojniji, vidovi sve raznovrsniji, a posljedice sve teže i složenije. Društvo je na pragu katastrofe radi eskalacije nasilja u svim mjestima, na svim nivoima i usljed vrlo teških i složenih posljedica. Krajnje je vrijeme da se osvijestimo i da počnemo preduzimati adekvatne mjere prevencije i u slučaju manifestiranja, mjere tretmana i rehabilitacije djece nasilnika, ali i zlostavljane djece. Što prije se otkriju uzroci koji do njega dovode, veće su mogućnosti rehabilitacije zlostavljanih i zlostavljača. Poznato je da je odgoj u velikoj krizi. Oslabljena je odgojna uloga obitelji, škole i drugih odgojnih faktora. Akcenat je na obrazovnoj komponenti u školama, a odgoja uloga se sve više ostavlja medijima, slobodnom vremenu, vršnjačkim skupinama i drugim faktorima odgoja i obrazovanja. Zato, krajnje je vrijeme da se reafirmira odgojna uloga obitelji i škole, ali i ostalih odgojnih faktora i da se preduzmu adekvatne i pravovremene mjere prevencije različitih vidova sociopatoloških manifestacija, pa i nasilja i zlostavljanja među vršnjacima. Na tom putu važna uloga pripada školi kao najorganiziranijoj odgojno-obrazovnoj ustanovi koja je dužna zajedno s obitelji tragati za uzrocima uzročnih faktora nasilja i njihovim tretiranjem, kako bi njihove manifestacije prevenirali i preduprijedili teške i složene posljedice po učenika, njegov školski kolektiv, njegovu obitelj, društveno okruženje i društvenu zajednicu u cjelini. U radu će se predstaviti iskustva o radu na prevenciji i tretiranju međuvršnjačkog nasilja među učenicima, analizom teoretskih i praktičnih spoznaja stručnjaka koji su se bavili ovim pitanjem, ali i na osnovu ličnih iskustava u radu s djecom na prevenciji, sprečavanju i otklanjanju svih vidova sociopatoloških manifestacija.

Ključne riječi: *vršnjačko nasilje, vidovi, uzroci, posljedice, prevencija, škola, obitelj.*

---

¹ Evropski univerzitet Kallos Tuzla

² Evropski univerzitet Brčko distrikt

THE ROLE OF SCHOOL AND FAMILY IN PREVENTING PEER VIOLENCE

Summary

Peer violence is increasingly present everywhere children go and spend time. It occurs in schools at all levels of education, among students of all age groups, in student and children's homes, during certain activities, but also through media and peer groups, in leisure time, and elsewhere. The causes are becoming more numerous, the forms more diverse, and the consequences more severe and complex. Society is on the verge of a catastrophe due to the escalation of violence in all places, at all levels, and due to very serious and complex consequences. It is high time to become aware and start taking adequate preventive measures and, in the event of manifestation, treatment and rehabilitation measures for both the perpetrators and the abused children. The sooner the causes leading to it are discovered, the greater the chances of rehabilitating the abused and the abusers. It is known that education is in a major crisis. The educational role of the family, school, and other educational factors has weakened. The focus is on the educational component in schools, while the role of upbringing is increasingly left to the media, leisure time, peer groups, and other factors of upbringing and education. Therefore, it is high time to reaffirm the educational role of the family and school, as well as other upbringing factors, and to take adequate and timely preventive measures against various forms of sociopathological manifestations, including violence and abuse among peers. On this path, an important role belongs to the school as the most organized educational institution, which is obliged, together with the family, to search for the causes of violence and treat them in order to prevent their manifestations and prevent severe and complex consequences for the student, their school community, their family, social environment, and society as a whole. The paper will present experiences in working on the prevention and treatment of peer violence among students, through the analysis of theoretical and practical knowledge of experts who have dealt with this issue, as well as based on personal experiences in working with children on the prevention and elimination of all forms of sociopathological manifestations.

Keywords: *peer violence, forms, causes, consequences, prevention, school, family.*

UVOD

Društvo se danas nalazi u gotovo potpunom kolapsu kad je u pitanju ekonomski i socijalni status djece i mladih koji odrastaju u konfliktnim, siromašnim, i drugim vidovima multiproblemskih obitelji. Djeca su posmatrači obiteljskih konflikata, socijalnih i ekonomskih mogućnosti, kao i nasiljem koje se svakodnevno dešava u obiteljskom domu, odjeljenju, razredu, školi, u susjedstvu, kao i prezentiranog putem medija. Djeca svakodnevno provode sate gledajući televizijske programe namijenjene odraslima, u kojima se prikazuju nasilni sadržaji vrlo slikovito i realistično, pa postaju svjedoci raznih primjera ozbiljnog nasilja. Veliki dio slobodnog vremena provode koristeći se informacijsko komunikacijskom tehnologijom i internetom koju odrasli ne kontoliraju, pa često dolaze u različite opasne situacije. Vršnjačko nasilje je česta pojava među učenicima. Svaka škola preduzima preventivne i korektivne mjere da ga svede u društveno-tolerantnije okvire, a svako dijete, učenik, može se naći u krugu nasilja kao posmatrač, žrtva ili nasilnik. U ranijim periodima, ono se smatralo normalnim i sastavnim dijelom života, i da ga je moralo doživjeti svako dijete, odnosno učenik. U zadnje vrijeme provode se brojna transverzalna i

longitudinalna istraživanja, a njihovi rezultati pomažu da bolje razumijemo vršnjačko nasilje, njegovu učestalost i ozbiljnost posljedica koju izaziva na sve njegove učesnike. Proces identifikacije vršnjačkog nasilja je vrlo složen i zahtjeva specifična znanja, stručnost, osjetljivost i motiviranost da se rješava i suzbija ovaj problem. Da bi ga mogli prevenirati pravovremeno reagirati i pravilno djelovati protiv vršnjačkog nasilja važno je ući u samu srž problema. Važno je znati šta je vršnjačko nasilje, koji su vidovi njegova manifestiranja, koji su uzroci i zašto neka djeca bivaju zlostavljana. Da bi mogli prepoznati žrtve nasilja, bitno je shvatiti načine njihova ponašanja i posljedice koje kod njih izaziva i ostavlja nasilno ponašanje, treba upoznati i posljedice koje nasilno ponašanje ostavlja na nasilnika i na posmatrača. Korisno je razumjeti ulogu posmatrača u krugu nasilja i razloge njihove pasivnosti. Potrebno je analizirati razne obiteljske i školske uvjete koji mogu biti faktori rizika vršnjačkog nasilja, a isto tako, mogu pomoći u njegovu suzbijanju. Pošto se radi o kompleksnom i ozbiljnom problemu, u borbi protiv vršnjačkog nasilja nužan je napor, rad i saradnja svih članova društvene zajednice. Jako je važna saradnja škole i svih faktora školskog rada sa obitelji, ali i sa ostalim faktorima odgoja učenika. Važna je uloga učitelja, stručnih saradnika, roditelja i drugih članova školske zajednice, svi trebaju podršku, znanja i vještine da bi prevencija bila što efikasnija. Vršnjačko nasilje je veliki problem, može se dogoditi svakome, utječe na nasilnika i žrtvu i na posmatrača. Posljedice su po psihofizičko stanje pojedinca, na njegovo samopoštovanje, samopouzdanje, obrazovni uspjeh u školi i dugoročno na kvalitetu odnosa s drugim ljudima. Nasilno ponašanje se pojavljuje u različitim oblicima koji se vrlo često međusobno dopunjuju. Bez obzira o kome se vidu radi, ostavlja mnoge negativne psihosocijalne posljedice fizičko i psihičko zdravlje i žrtve i nasilnika (Bilić i sar. 2012). Žrtve imaju najčešće psihosomatske teškoće (problemi spavanja, napetost, umor i česte vrtoglavice, depresivnost i anksioznost. Kod nasilnika se javljaju eksternalizirani simptomi, kao što su: agresivnost, hiperaktivnost, problemi u ponašanju i poremećaj pažnje (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012).

Najdestruktivnija posljedica nerješavanja problema nasilnog ponašanja je njeno nezaustavljanje i širenje daljnjeg kruga nasilnog ponašanja u svim sferama društva. Djeca koja su sklona nasilju odrastaju u nasilne mlade ljude, nasilne roditelje, nasilne kolege na poslu, nasilne supružnike. Škola ne odgovara za učenike po završetku njihova školovanja. To je razlog za preduzimanje mjera prevencije svih vidova sociopatoloških manifestacija, pa i nasilja, da bi postali odgovorni članovi društvene zajednice i da ih krasi razumijevanje, empatija, senzibilitet za druge, poštenje i dobrota.

1. POJAM VRŠNJAČKOG NASILJA

Vršnjačko nasilje učenika je vrlo staro. Još je Sokrat pisao da “savremena djeca žive u izobilju, da se neodgovorno ponašaju, da ne poštuju autoritete i da su suviše bučni i nemirni”(Tomić, Šehović i Hatibović, 2007: 47). Dvadeseto stoljeće je bilo “stoljeće djeteta”, pa je dijete postavilo tako visoko, kao ni jedno doba do tada. Donijelo je i niz problema u razvoju djece i omladine: kako smanjiti područja rizika i rizičnih faktora razvoja djece i omladine, te na koji način pojačati područja snaga i kompetentnosti mladih da pojačaju otpornost na dešavanja. Primjeri nasilništva u školi prenose se usmenom predajom, ali zabilježeni su i u novinskim pričama i u književnim djelima.

Bez obzira na njegovu učestalost i opasnost, o institucionalnom se zlostavljanju danas premalo govori. “Donedavno se u školi koristila batina i šiba kao odgojna mjera” (Tomić i sar. 2005: 46). Bez obzira na to, pojam nasilništva i vršnjačkog nasilja se sistemski počeo proučavati tek u ranim sedamdesetim godinama ovoga stoljeća u Švedskoj. Istraživanja o ovoj temi započela su u skandinavskim zemljama 1970-ih godine. Prije toga, nasilno se

ponašanje smatralo sastavnim dijelom odrastanja svakog pojedinca kojemu je cilj da se pojedinac nauči zauzeti za sebe (Rakić, 2015). Kasnije su se istraživanja počela provoditi u ostalim skandinavskim zemljama, a tek u kasnim osamdesetim i ranim devedesetim godinama pažnju javnosti i istraživača usmjerena je na ostale zemlje kao što su: Japan, Engleska, Nizozemska, Kanada, SAD, Australija (Olweus, 1996). Prema Olweusu (1996:22) „učenik je izvrnut nasilništvu kada je višekratno tijekom dužeg razdoblja izložen negativnim postupcima jednog ili više učenika“

Nasilništvo može provoditi jedan učenik – nasilnik ili grupa učenika. Prema O'Regan nasilje je „često ponavljano agresivno ili uvredljivo ponašanje pojedinca ili grupe koje nekoga vrijeđa ili ozljeđuje“ (2008: 87). O nasilju Uzelac, Bognar i Bagić navode da je to „svaki onaj postupak koji razara, ugrožava, oštećuje i ponižava ljudsko biće“ (1994: 6). Autorice Tomić, Šehović i Hatibović (2005:48) pod vršnjačkim nasiljem podrazumijevaju “dogadjanja u širem okviru škole u kojima pojedini učenici, ili još češće grupa učenika, izvodi trajno nasilje nad svojim vršnjakom, ili mlađim djetetom kojim se tom djetetu-žrtvi nasilja nanose povrede ili pričinjava bol i neprijatnost”. Buljan Flander je stava da se radi o vršnjačkom nasilju „kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti.“ (2007: 3). Navodi razne oblike nasilja poput: prijetnji, tjelesnih ozljeda, odbacivanja, ruganja, zadirkivanja, ogovaranja, uzimanja i uništavanja stvari, izricanje neugodnih komentara na račun djetetove obitelji ili rodbine.

2. VIDOVI NASILJA MEĐU DJECOM

Polaskom u školu učenici razvijaju prva prava prijateljstva. U prijateljskim vezama koje podrazumijevaju dijadni odnos, prisutno je pomaganje, dijeljenje ali i drugi oblici prosocijalnog ponašanja. Vrijeme provedeno s prijateljem u zajedničkoj aktivnosti popraćeno je zadovoljstvom i užitkom što je osnovna karakteristika prijateljske veze. Da bi dvoje učenika razvilo prijateljsku vezu, moraju se svidjeti jedno drugome (Klarin, 2006).

Ali svi odnosi između vršnjaka nisu pozitivni i prožeti prijateljstvom. U školama je sve češće međuvršnjačko nasilje koje podrazumijeva različite oblike, vidove, odnosno vrste. Brojne su klasifikacije oblika nasilja među djecom. Važno je poznavati oblike nasilja i karakteristike svakog oblika, da bi prepoznali o kojem se nasilju radi i da bi znali kako najadekvatnije pomoći djetetu. Osnovnu podjelu nasilja izvršio je Garrett (2003) na direktno nasilje (zadirkivanja, udaranja, zastrašivanja i sl.) i indirektno nasilje (isključivanja, ogovaranja, manipuliranja i sl.). Istu podjelu nudi Olweus (1996) pa nasilje dijeli na dva glavna oblika: izravno nasilje i neizravno nasilje. Izravnim nasilništvom smatra se direktan napad na žrtvu dok se neizravnim nasilništvom smatra socijalna izolacija i namjerno isključivanje iz grupe. Primjeri izravnog nasilništva su: čupanje, naguravanje, udaranje štipanje, ruganje, vrijeđanje itd. Primjer neizravnog nasilništva je namjerno isključivanje učenika/djeteta iz igre ili aktivnosti, društvene izolacije, ogovaranja, kritiziranje, ignoriranje, ponižavanje i sl (Buljan Flander, 2007). U prethodno navedenim oblicima vršnjačkog nasilja izdvajaju se podvrste. Postoje četiri, a to su: fizičko/tjelesno, verbalno, emocionalno i seksualno nasilje (Buljan Flander, 2007).

Najčešća podjela vrsta i oblika nasilja je sljedeća:

- Fizičko nasilje,
- Verbalno ili emocionalno nasilje,
- Ekonomska manipulacija,
- Socijalno nasilje,
- Seksualno nasilje (Ćatić, 2003; Tomić, Šehović, i Hatibović, 2005; Tomić i Šarić, 2007).

2.1. Fizičko nasilje podrazumijeva različite oblike ponašanja: udaranje, guranje, gađanje, šamaranje, čupanje, zaključavanje, napad različitim predmetima, pljuvanje i slično bez obzira da li je kod napadnutog djeteta nastupila tjelesna povreda (Kandare Šoljaga, 2008; Tomić i Hasanović, 2007; Tomić i Šarić, 2007). Najčešće ozljede su: neobjašnjive modrice različite starosti (što se vidi po boji modrice), neobjašnjive opekline (u obliku cigarete), neobjašnjive posjekotine (na ustima, rukama, nogama ili trupu), neobjašnjivi prijelomi kostiju, izbijeni ili klimavi zub/i, ozljede koje su posljedica ljudskog ugriza, iščupana kosa, neobjašnjive duboke ogrebotine, prisustvo ozljeda nakon školskih praznika, vikenda ili izostanaka iz škole (Kandare Šoljaga, 2008; Popadić, 2009). Dijete koje je fizički zlostavljano često iskazuje različite vidljive oblike ponašanja. Dijete postaje plašljivo, plaši se fizičkog kontakta, destruktivno je prema sebi ili prema drugima, povučeno je, izolirano ili agresivno, ima loše socijalne odnose, ima problema u učenju, slab uspjeh u školi, lošu koncentraciju, bježi od kuće, pokazuje delikventna ponašanja, ima čudna objašnjenja za ozljede, žali se na bolove ili se čudno kreće, nosi odjeću koja sakriva određene dijelove tijela (puno odjeće, dugi rukavi ljeti i sl.) i boji se odlaska kući (Kandare Šoljaga, 2008). Fizičko ili tjelesno nasilje podrazumijeva nanošenje ozljeda djetetu fizičkim putem. Tjelesno nasilje najčešći je oblik nasilja koji se jednostavno identificira kad su vidljivi oblici ponašanja: udaranja po glavi, štipanja, podmetanja noge u svrhu ozljeđivanja žrtve i iskorištavanje za nošenje tuđih stvari (Coloroso, 2004; Bilić i Zloković, 2004). Prema Coloroso (2004:36) „Fizičko nasilništvo odnosi se na šamaranje, udaranje, davljenje, bockanje, udarce nogom, šakom, ugrize, grebanje, bolno zakretanje ruku, pljuvanje, oštećivanje ili uništavanje odjeće ili imovine žrtve.“ Prema Bilić (2018) to je fizički kontakt gdje počinitelj namjerno nanosi bol žrtvi da bi pokazao svoju moć. Bilić i sar. (2012) smatraju da metode tjelesnog nasilja postaju okrutnije što je stariji počinitelj. Tjelesno nasilje češće provode dječaci, jer češće od djevojčica prate nasilne sadržaje u medijima i igraju nasilne igrice. (Bilić, 2010).

Učesnici u fizičkom nasilju nad djetetom su i osobe koje nisu spriječile povređivanje djeteta. (Zečević, 2010). Vidljivi tjelesni znakovi kod osoba koje su žrtva fizičkog nasilja, su: modrice, prelomi kostiju, opekotine, podljevi i ogrebotine, kao i različita veća i manja oštećenja po tijelu. Ova ponašanja nam ukazuju da dijete ima neki problem, pa je veoma bitno brzo reagovati, razgovarati s djetetom i saznati šta se ustvari dešava. Tipičan primjer fizičkog nasilja je udaranje. Koristi se fizička sila za nanošenje fizičkog bola ili ozljeda. Fizičko nasilje je ono nasilje koje se obavlja pokretima tijela, a onda bi tu spadali i brojni uvredljivi gestovi kao vid neverbalne komunikacije. U fizičku agresiju se nekad ubraja i oštećivanje materijalne imovine, gdje „fizičko“ znači da se nešto radi s predmetima. I u slučaju uvredljivog tjelesnog kontakta i oštećivanja imovine šteta je najčešće u „psihičkoj patnji“, kao i kod verbalne agresije. (Popadić, 2009).

2.2. Verbalno ili emocionalno, psihičko nasilje određuje se kao hronični stav ili postupanje drugog djeteta, odnosno drugih osoba koje ometa razvoj djetetove pozitivne slike o sebi (Tomić i sar. 2005). Najčešće ga prati fizičko zlostavljanje, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje (Šostar, 2010).

Verbalno ili emocionalno zlostavljanje podrazumijeva:

- Omalovažavanje, ponižavanje, uvrede, ismijavanje, davanje pogrđnih imena,
- Verbalno zastrašivanje: prijetnje, ucjenivanje s namjerom da se izazove strah kod djeteta.

Suptilnije je od fizičkog ozljeđivanja, a ipak je štetno za dijete. Ozlijede su nevidljive, ali posljedice mogu biti teže nego bilo koji drugi oblici zlostavljanja. Obzirom da grube riječi, omalovažavajući komentari, ponižavanje i kritiziranje mogu djeci davati negativne poruke o njima samima, tj. poruke koje mogu imati dramatičan utjecaj na njihovu buduću dobrobit, treba mu posvetiti posebnu pažnju. Veoma je teško pomoći verbalno zlostavljenom djetetu, jer je teško primjetiti da se radi o ovoj vrsti zlostavljanja i u tim slučajevima djeca se osjećaju sami (Tomić i sar. 2005). Pod psihičkim nasiljem podrazumijeva se trajno neprijateljsko raspoloženje prema osobi. Pod psihičkim nasiljem podrazumijevamo trajno neprijateljsko raspoloženje prema djetetu, principijelno neprihvatanje, nijekanje i odbijanje djeteta kao osobe, iskaze, radnje i postupke pomoću kojih se dijete vrijeđa, omalovažava, ucjenjuje, ponižava, kažnjava, zastrašuje, terorizira, izolira i slično (Šostar, 2010). Ovim se nasiljem upućuju prijeteći pogledi, grimase, uhodi se određena osoba, ili se od nje iznuđuje novac, ucjenjuje se, žrtvu poziva na telefon, a ne odgovara na njeno javljanje. Ovaj vid nasilja ostavlja najviše tragova na žrtvi nasilja. Manifestira se na sljedeće načine: razvija zabrinutost kod žrtve, stvara ovisnosti od zlostavljača, žrtvi slabe tjelesne i psihičke sposobnosti za otpor i izaziva samooptuživanja (Zečević, 2010). Najteži vid emocionalnog zlostavljanja je ako žrtva preuzima ulogu svog zlostavljača i počinj sama sebe zlostavljati, degradira i ponižava sama sebe. Psihički zlostavljanu djecu karakterišu: apatija, agresivnost, usamljenost, ne reaguju na vanjske podražaje, javljaju se problemi s učenjem, depresija, strah i tjeskoba (Stigleitner Gotovac, 2012). Verbalno ili emocionalno zlostavljanje uključuje ogovaranje, nazivanje pogrdnim imenima, ismijavanje, zastrašivanje, izrugivanje, namjerno zanemarivanje i isključivanje iz grupe kojoj pripada, širenje glasina s ciljem izolacije, uništavanje ili oštećivanje djetetovih stvari, ponižavanje, naređivanje ili zahtijevanje poslušnosti, kao i sva druga ponašanja kojima se drugom djetetu namjerno nanosi fizička i duševna bol ili sramota (Šostar, 2010; Zečić, Tomić i Bišćević, 2019). Verbalno nasilje je najčešći oblik nasilja koje je, u gotovo jednakoj mjeri, prisutno i kod djevojčica i kod dječaka. Prema Rakić (2015) ovaj oblik nasilja usmjeren je nanošenju psihičke boli žrtvi ugrožavanjem njenog samopoštovanja. Verbalno nasilje je ciljano vrijeđanje, ismijavanje, širenje laži i dr (Olweus, 1998). Zasniva se na upotrebi riječi koje se upotrebljavaju da bi pojedinca žrtvu povrijedilo (Bilić i sar, 2012). Obuhvata nadijevanje imena, kritike, sramoćenja i sl. (Coloroso, 2004). Žrtva se lako povređuje, a ostavlja ozbiljne posljedice. (Bilić i sar. 2012.). Ima velik utjecaj na psihičko funkcioniranje žrtve koju oštećuje i emocionalno, može se smatrati i psihičkim nasiljem. (Sušac, Ajduković i Rimac, 2016).

2.3. Fenomen „prikrivenog“ vršnjačkog nasilja

Najteži oblik nasilja među vršnjacima je prikrieno vršnjačko nasilje zbog njegovog praćenja i identifikacije. Nasilni učenici ga najčešće koriste kao početni. Najčešći „prikriveni“ oblici nasilja su: socijalna izolacija, odbijanje komunikacije i pritisak grupe. Da bi dijete razvijalo dobru sliku o sebi i kako bi se osjećalo vrijednim ključan je način na koji ga opažaju njegovi roditelji, prijatelji, učitelji i odgajatelji kao i poznanici (Rumpf, 2009). Namjerno izbacivanje i isključivanje iz različitih društvenih aktivnosti i grupnih sportskih igara dovodi do ozbiljnih posljedica kod psihofizičkog stanja učenika. Ako je dijete duže izloženo ovoj vrsti agresije reagira traumatizirano i iscrpljeno, što često može dovesti do nesposobnosti za daljnje školovanje, a ima i slučajeva da dijete izvrši samoubistvo. (Bilić i Zloković, 2004).

2.4. Seksualno nasilje

Seksualno nasilje je najrašireniji vid nasilja u školama. Žrtve ovog vida nasilja su djevojčice koje ranije sazrijevaju i dječaci koji kasnije sazrijevaju, kao i pojedinci druge

seksualne orijentacije (Coloroso, 2004). Verbalno seksualno nasilje najčešće je početak i povod za fizičko ili seksualno nasilje. Prema Bilić i sar. (2012) ovim oblikom nasilja smatraju se neželjeni fizički kontakt i komentari koji mogu uvrijediti žrtvu. To je neželjeno, ničim izazvano nabacivanje seksualnim gestama ili radnjama. Seksualno nasilje je slično elektronskom nasilju. Može se ostvarivati različitim načinima (verbalno, fizički, gestovima, elektronskim sredstvima...), i može se smatrati manje ili više ozbiljnim, tako da se nazivi mogu kretati od seksualnog uznemiravanja za blaže oblike, do seksualnog zlostavljanja za teže oblike nasilja. Prema Finkelhor (1986), Killen (2001: 33) citirano kod; Tomić, Šehović i Hatibović (2005: 35) “Spolno zlostavljanje obuhvaća širok spektar aktivnosti od zajedničkog gledanja pornografskih časopisa i filmova, do promatranja odraslih pri masturbiranju ili spolno obojene igre, dodirivanja, masturbacije te oralnog, analnog i genitalnog snošaja. Odrasla osoba koristi dijete za zadovoljenje svojih seksualnih potreba”. (Finkelhor, 1986; Killen, 2001: 33; citirano kod : Tomić, Šehović i Hatibović, 2005:35).

2.5. Ekonomska manipulacija

Ekonomska manipulacija ili ekonomsko nasilje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca (Šostar, 2010). Česti su slučajevi ekonomske manipulacije u našem društvu. Češće se javlja kod starije djece, nego u osnovnoj školi. Starije dijete krađe novac od mlađeg djeteta ili njegove stvari. Ekonomska manipulacija je uvijek u kombinaciji sa verbalnim i fizičkim nasiljem. Učenik koji je žrtva ne smije nikome reći o tome što mu se dešava, jer su mu starija djeca zaprijetila (Tomić i sar. 2005).

2.6. Socijalno zlostavljanje

Socijalno nasilje se dešava kada se neko isključuje iz grupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi, ili nagovaraju druge osobe da se s njome ne druže (Šostar, 2010). U slučaju zlostavljanja nasilnik podstiče socijalnu izolaciju ili kontrolu nad društvenim životom djeteta. On sprečava dijete ili postavlja ograničenja u komunikaciji s prijateljima ili nekim drugim osobama s kojima je dijete u kontaktu. Nasilnik samovoljno donosi odluke o dječijem kretanju u školi, u igri, druženju, slobodnim aktivnostima i sl. Djeca zlostavljana na ovaj način stalno su frustrirana zbog nemogućnosti druženja sa vršnjacima i drugim osobama. Nasilnik može i otvoreno zabranjivati odnose sa prijateljima, drugovima iz odijeljenja i škole što može rezultirati ismijavanjem djeteta od strane drugova ili zastrašivanjem, kod djeteta. Socijalno zlostavljanje ogleda se i u uskraćivanju korištenja sredstava komunikacije, prijevoza, da bi osoba imala pristup drugim ljudima (Tomić i sar. 2005).

2.7. Strukturalno nasilje.

Ovo nasilje je često u našem društvu. Predstavlja neodgovarajuću ili nepostojeću akciju društva prema društveno neprihvatljivim i negativnim pojavama. Klarić (2014) navodi da je to neadekvatan rad na sprječavanju i suzbijanju bilo kojeg oblika nasilnog i neprimjerenog ponašanja. Svako nasilno ponašanje ima ozbiljne psihičke i socijalne posljedice. Najčešće posljedice nasilja među vršnjacima su depresivnost, usamljenost, nedostatak samopoštovanja a dugotrajna izloženost nasilnom ponašanju dovodi i do samoubojstva (Reić Ercegovac, 2016). Posljedice nasilja su i tuga, strah i nesigurnost, tjelesne ozljede koje kao posljedicu mogu imaju invaliditet (Crick i sar., 1999; Sindik i Veselinović, 2008; Žilić i Janković, 2016).

2.8. Nasilje putem interneta

Nasilje putem novih tehnologija/podrazumjeva svaku komunikacijsku aktivnost cyber tehnologijom (sms, mms, foto ili video clips, telefon, mobilni telefon, e-mail, chat, skype, web, blog) koja se može smatrati štetnom za pojedinca, a počinitelj(i) i žrtva(e) su maloljetnici. Cyberbullying ima mnogo oblika, kao npr. slanje ili objavljivanje štetnih materijala o nekoj osobi preko interneta ili mobilnog telefona, slanje pretećih ili nasilnih poruka, slanje uvreda putem sms-a ili e-maila. Nasilje preko interneta odnosi se i na «otimanje» npr. blogova žrtvama i dopunjavanje uvredama i/ili seksualnim sadržajima. Za djecu i mlade, koji dosta slobodnog vremena provode na Internetu i kojima mišljenje vršnjaka mnogo znači, ovakav način nasilja može izazvati veliki stres. Žrtve mogu da osjećaju bijes, ljutnju, strah, povređenost, sram. Dokazano je i da žrtve elektronskog nasilja pokazuju različita problematična ponašanja, kao što su: loša koncentracija, nisko školsko postignuće, izostajanje iz škole. Dodatan problem je ukoliko dijete izlazi iz ovih osećanja potraži u antisocijalnom ponašanju, pa se kao posljedica javi želja za osvetom, izbjegavanje prijatelja, korišćenje psihoaktivnih supstanci i slično. Nasilje putem interneta može biti; Direktna napad (ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu, objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu i sl.) Napad putem posrednika (kada je žrtva napadnuta preko treće osobe, a da toga nije ni svjesna).

2.9. Uzroci nasilja

Nasilno ponašanje je veoma složen fenomen. Da bi ušli u suštinu uzročnih faktora potrebno je analizirati faktore koji utječu na djetetovo odrastanje, odgoj i obrazovanje te ponašanje. To su: individualne karakteristike ličnosti, obitelj, škola, vršnjaci... Prema Botonjić (2018) uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima su rezultat karakteristika ličnosti svakog pojedinog učenika, kvalitete obiteljskih odnosa (stil odgoja, roditeljska – posebno majčinska ljubav i privrženost djetetu i sl.), kvalitete školskog okruženja, utjecaja medija, karakteristike kulture i društvenog okruženja u kome dijete živi. Zbog te složenosti za uspješno rješavanje nasilja među učenicima potrebna saradnja svih faktora u zajednici i systemska podrška države. Prema Bilić (2003) djeca koja su živahna, koja se teže nose s frustracijama, koja imaju problem s kontrolom bijesa, viškom energije, manjkom strpljenja, koja su impulzivna i traumatizirana, sklonija su nasilničkom ponašanju. Rizični faktori nasilničkog ponašanja kod djece koji se susreću u obitelji su: nedostatak pažnje i topline u obiteljskim odnosima, prisustvo djeteta u toku nasilnog ponašanja roditelj, kao i nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu. Upotreba fizičke kazne i verbalne agresije u obitelji djetetu šalje poruku da se ovim sredstvima dobiva ono što se želi dobiti. Kada doživi nabrojana iskustva postoji mogućnost da dijete prakticira ta iskustva u svom ponašanju s vršnjacima (Bilić, 2003). Školska klima je takođe jako važna za pojavu nasilnog ponašanja. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika, međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto može biti rizičan faktor nasilja u školi. Isto tako ako se ignorira nasilje od strane odraslih u školi i ako je loš nadzor na cjelokupnom području škole (hodnici, toaleti, igralište, sportska dvorana) može doprinijeti učestalosti nasilja u školi (Botonjić, 2018). Društvo utiče na nasilno ponašanje mladih kroz kulturu ponašanja, utjecaja vršnjačkih grupa i medija. Nasilno ponašanje se može i naučiti, a ako dijete živi u sredini u kojoj postoji nasilje koje se ne sankcionira, može lako usvojiti takav, nasilni obrazac ponašanja. Utjecaj medija na pojavu nasilnog ponašanja uvijek je bio pod povećalom znanstvene zajednice. Istraživanja (Kirsh, 2006; Trend, 2007; National Center for Children Exposed to Violence, 2003 i drugi) su pokazala kako su novi mediji, a prije svega TV, novi odgajatelji današnjih generacija djece.

2.10. Posljedice vršnjačkog nasilja

Mišljenja i stavovi ljudi o posljedicama zlostavljanja su različita. Bez obzira na rezultate istraživanja o negativnim efektima zlostavljanja na djecu, grupa ljudi taj problem podcjenjuje, smatra ga beznačajnim, njegove učinke smatraju kratkotrajnima i zanemarivima. Smatraju da zlostavljanje negativne posljedice i da je ono sastavni dio života u školi, da ono ljude čini čvršćima, jača im karakter i priprema ih za stvaran svijet. Zbog toga, Rigby (2006) ističe značaj pažljivog i objektivnog razmatranja efekata i posljedica zlostavljanja. Učinci posljedica na zlostavljanje zavise od nekoliko faktora: vidova vršnjačkog nasilja, njegovog trajanja i o karakteru i otpornosti djeteta. Uz oblik i trajanje nasilja, važan faktor je djetetova otpornost i karakter. Neke su djeca otpornija od druge pa na njih negativna iskustva slabije djeluju ili su razvila razne vještine koje im pomažu pri obrani od nasilnikovih napada. Pri ispitivanju utjecaja nasilja na djecu treba imati na umu da neki odgovori nisu uvijek objektivni te mogu biti rezultat poricanje ili prikrivanja stvarnosti. To se posebno odnosi na dječake, čiji položaj među vršnjacima zavisi o pokazivanju čvrstoće i ravnodušnosti (Rigby, 2006). Posljedice vršnjačkog nasilja su brojne, jako teške i utječu na žrtve, na nasilnike i posmatrača. Neke od posljedica prema Buljan Flander, (2007) su: tjelesne promjene (modrice, uništena odjeća i školski pribor...) dok neke postaju uočljive nakon nekog vremena (tuga, uplašenost, razne nesigurnosti i bolesti...), a neke su dugoročne (manjak samopouzdanja, samopoštovanja, depresivnost, anksioznost...). Rezultati istraživanja koje je proveo Rigby (2006) ukazali su na povezanost izlaganja nasilništvu s narušenim općim zdravljem žrtve. „Među pokazateljima lošeg zdravlja nalaze se tjelesni i psihološki znakovi. Oni odražavaju nižu razinu osjećaja dobrobiti što se vidi po slabijem zdravlju općenito, teškoćama u socijalnom funkcioniranju, tjeskobi i depresivnosti te prema najozbiljnijem znaku – ponavljanim mislima o samoubojstvu.“ (Rigby, 2006: 51). Rigby je u svojoj knjizi iznio vezu između vršnjačkog zlostavljanja i nekih slučajeva samoubistava prikazujući konkretne primjere među kojima su adolescenti, ali i djeca mlađe dobi, primjer 8.-godišnje australske djevojčice (Rigby, 2006). Zbog teškog i učestalog zlostavljanja učenici često izostaju iz škole, izbjegavaju ju, i odbijaju ići u školu pa su roditelji često prisiljeni potražiti novu školu. Prema Field (2004) žrtve nasilništva osjećaju beznade, nemoć, srdžbu. Osjećaju se uznemireno, potišteno i nisu u mogućnosti naučiti nove vještine na isti način i jednako brzo kao druga djeca. Česti izostanci i nemogućnost koncentracije na rad i praćenje nastave utječu i na obrazovni uspjeh žrtve. Žrtve nasilja bore se s manjkom samopouzdanja i samopoštovanja, često su izolirana i ne poduzimaju ništa kako bi stekli nove prijatelje. Mnoge žrtve imaju teškoća i kasnije u životu jer učestala socijalna izolacija i zatvorenost povećava šanse da ponovno budu zlostavljane, manipulirane i viktimizirane (Field, 2004). Djeca žrtve nasilja pokušavaju sakriti unutaraju bol lažnim osmijesima, nervoznim smijehom i normalnim ponašanjem. Ponekad žrtve postaju ubice, pa i samoubice. (Coloroso, 2004). Nasilničko ponašanje, ako se ne zaustavi i ne promijeni, ostavlja dugoročne posljedice na aktere takva ponašanja. Istraživanja su pronašla povezanost nasilničkog ponašanja za vrijeme školovanja s kriminalnim ponašanjem kasnije u životu (Buljan Flander, 2007).

3. NAČINI BORBE PROTIV VRŠNJAČKOG NASILJA

Danas postoji veliki broj različitih metoda za suprotstavljanje svim vrstama nasilništva. Posljednjih desetljeća provedena su razna istraživanja, razvile se mnoge jednostavne i praktične tehnike koje mogu koristiti svi, od djece preko tinejdžera do odraslih. Škole trebaju preduzeti sistemске, efikasne mjere da bi smanjile ili spriječile pojavu nasilja. Nasilništvu nema mjesta u modernoj školi neprihvatljivo je i smatra se zlostavljanjem (Field, 2004).

3.1. Lokalno partnerstvo i saradnja s ciljem borbe protiv vršnjačkog nasilja

Zlostavljanje je školski, zdravstveni i problem socijalnih ustanova. Utječe na sve članove životne zajednice i na društvo u cjelini. Prema Bilić i sar. (2012:9) za uspješnu borbu protiv vršnjačkog nasilja „neophodno je partnerstvo i suradnja institucija, kao što su prosvjetne, socijalne, pravosudne, medicinske, crkvene, znanstvene i sl., te obitelji, odnosno roditelja i djece. Aktivnosti na smanjivanju nasilja moraju postati javni prioritet, s ciljem povećanja ukupne dobrobiti i u najboljem interesu djece “Autori dalje navode da na različite načine i u različitoj mjeri treba uzeti u obzir sljedeće partnere:

- “Školsku zajednicu, u svim njezinim oblicima, osobito nastavnike o njihove organizacije, administrativna i upravna tijela, socijalne i zdravstvene službe te nenastavno osoblje. Osobitu pozornost valja dati učenicima, uključujući i one najmlađe, roditeljima i njihovim predstavnicima
- Lokalne i regionalne vlasti i njihove razne specijalizirane službe, osobito one uključene u prevenciju nasilja općeniti, socijalne službe, policiju, tijela zadužena za regionalno planiranje, za kulturnu djelatnost
- Sve formalne i neformalne organizacije mladih
- Sve predstavnike civilnog društva, osobito nevladine organizacije uključene u kulturnu djelatnost, neformalno obrazovanje ili prevenciju nasilja, usmjerene na određene skupine, područja ili vjerske zajednice
- Socijalne, ekonomske i političke institucije općenito
- Medije, osobito lokalne i regionalne
- Predstavnike znanstvenih krugova, akademija ili drugih specifičnih struktura
- Nacionalne vlasti uključene u izradu obrazovne politike, zdravstvene politike, politike mladih, kulturne politike, socijalne i ekonomske politike, zdravstvene politike, pravosudne i zakonodavne politike, politike regionalnog planiranja i urbane politike, a posebice njihove decentralizirane institucije na regionalnoj razini.“ (Konferencija Lokalno partnerstvo za prevenciju i borbu protiv nasilje u školama, 2004: 93)

Prosvjetni radnici svakodnevno kontaktiraju s djecom, pa su u mogućnosti rano prepoznati problem i adekvatno reagirati, zbog čega imaju najvažniju ulogu u prevenciji i borbi protiv vršnjačkog nasilja (Bilić i sar. 2012). Prema Bujišić (2005) učitelji su samo ljudi i kao takvi nisu savršeni, sveznajući i svemoguću pa mora prepoznati „kada vlastita stručnost prestaje, a počinje specijalizirana ekspertiza drugih“ (Bujišić, 2005: 24).

Učitelji mogu ostvariti saradnju s: medicinskim stručnjacima (pedijatri, obiteljski liječnici, dječji stomatolozi), stručnjacima za mentalno zdravlje (dječji psiholozi, socijalni radnici, psihijatri, obiteljski psihoterapeuti), edukacijskim i specijaliziranim pedagogima (školski psiholozi, logopedi, defektolozi, specijalni pedagozi) i stručnjacima javne sigurnosti (policijски inspektori, dječiji pravobranitelji) (Bujišić, 2005).

Razvoj takvog partnerstva daje dodatnu vrijednost i efikasnost u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom preventivnom radu u borbi protiv nasilja jer „podrazumijeva podjelu rada i uspostavljanje krosdisciplinarnih veza između relevantnih sudionika ili usluga“ (Konferencija Lokalno partnerstvo za prevenciju i borbu protiv nasilje u školama, 2004: 92).

Potrebna su „jasna i dugoročna opredjeljenja u stvaranju socijalnih, obrazovnih, kulturnih, materijalnih, političkih te drugih uvjeta za trajnu dobrobit djece, te za njihovo aktivno i odgovorno sudjelovanje u društvenoj zajednici“ (Zloković, 2004: 8).

3.2. Metode rada u prevenciji nasilja

Kao metode rada u prevenciji nasilja koriste se multidimenzionalni pristupi i interaktivne tehnike učenja. U nižim razredima to podrazumijeva: pričanje priča i igranje uloga (posebno u konfliktnim situacijama); korištenje lutaka ili pozorišne produkcije; uvježbavanje prihvatljivih ponašanja; primjena tehnike crteža i posmatranja slika; verbalne instrukcije i savjeti kako se snači u nekim situacijama nasilja. Starijim se učenicima mogu ponuditi različiti zadaci poput intervjuiranja odraslih o nasilju i rješenjima konfliktnih situacija. Često se koriste i diskusije u većim ili manjim grupama koje se upotpunjuju videosnimcima iz stvarnog života i zadacima za samostalno istraživanje o uzrocima i posljedicama nasilja. U srednjim školama primjenjuju se i metode «vršnjaka edukatora» kao jedan od modela koji pokazuje pozitivne efekte među djecom. Efikasnim su se pokazale i primjene metoda kojima se stvara i podiže nivo kvalitete prevencije nasilja kao što je metoda “pozitivnog razrednog zajedništva”, “zajedništva preispitivanja” i primjena različitih saradničkih modela poučavanja nenasilju (Zloković, 2004).

Pošto je škola odgovorna za nasilje koje se događa u i oko škole, programi sprečavanja nasilja među djecom pozivaju učitelje da interveniraju uvijek kada uoče da konflikt među djecom nije stvar rasprave ili «uobičajenog» sukoba, već da jedno dijete ili više njih manipulira, zlostavlja i iskorištava drugo dijete ili ga prisiljava na nešto što dijete «žrtva» ne želi (Zloković, 2004). U skladu s Programom aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima direktor, nastavnici i stručni saradnici dužni i surađivati s policijom i centrom za socijalnu skrb te pobrinuti se za postojanje "sigurnog" mjesta na koje se mogu skloniti oni koji se osjećaju žrtvama (Internet stranica Hrabrog telefona – Za roditelje: nasilje među djecom).

Da bi prevencijski programi nasilja među djecom bili uspješno izvedeni nastavnike treba informirati o tome što sve podrazumijevaju termini nasilja nad i među djecom, kako ih prepoznati, razjasniti što se od njih u nekim tipičnim situacijama očekuje i podučiti tehnikama koje bi im mogle biti korisne pri provođenju programa. Većina programa edukacije nastavnika odvija se putem neposrednog poučavanja ili primjenom videa i priručnika (Zloković, 2004). Ono što se od nastavnika očekuje je da trenutno interveniraju i točno utvrde što se dogodilo, pruže podršku i surađuju sa žrtvom i roditeljima, razgovaraju s nasilnikom i žrtvom odvojeno o incidentu, objasne nasilniku koja ponašanja su prihvatljiva, a koja nisu i pružaju mu potporu ukoliko uvidi problem i prihvati odgovornost, osiguraju učenicima atmosferu u kojoj bez straha mogu prijaviti zastrašivanje, obavijeste i uključe roditelje nasilnika i žrtve u plan sprječavanja daljnjeg nasilničkog ponašanja i zastrašivanja te, u konačnici, da i sami daju primjere prikladnog ponašanja. Smjernica za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini prihvaćene su definicije pojedinih vidova zloupotrebe i zanemarivanja djece koja je usvojila Svjetska zdravstvena organizacija na Konsultaciji o sprečavanju zloupotrebe djece u Ženevi, 1999. godine (WHO, 1990). Ove definicije prihvatilo je Međunaradno udruženje za prevenciju zloupotrebe i zanemarivanja djece u dokumentu „Intersektorski pristup zlostavljanju djece“ „ISPCAN,2003). Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama ima za cilj da smanji stopu među djecom, tako će smanjiti nivo tolerancije na nasilje i inicirati saradnju između učenika, nastavnika i stručnih saradnika u borbi protiv nasilja.

Program prevencije u sebi ima tri oblika preventivnog rada:

- Primarnu prevenciju u okviru koje bi se radilo sa onom djecom u školi koja nisu do sada bila obuhvaćena nasiljem.
- Sekundarnu prevenciju u okviru koje bi se radilo sa djecom koja su pod rizikom da postanu žrtve nasilja ili da počnu da vrše nasilje.
- Tercijarnu prevenciju u okviru koje bi se radilo sa djecom koja su već imala priliku da se susretnu sa nasiljem, bilo da su bila ili još uvijek su žrtve ili oni koji vrše nasilje.

Program vršnjačkog nasilje zasniva se jednim dijelom na edukaciji učenika, nastavnika i stručnih saradnika i roditelja o sljedećim temama: nasilju, njegovim uzrocima i posljedicama, zatim o karakteristikama djece koja su potencijalne žrtve nasilja i potencijalni nasilnici, kao i o nenasilnoj komunikaciji. Drugi dio ovog preventivnog programa predstavlja primjena stečenih znanja. Ona se zasnivaju na monitoringu ponašanja učenika u toku nastave i nakon nje, od strane njihovih vršnjaka. Treći dio ovog programa podrazumijeva uključivanje roditelja, kao nekog ko će davati podršku učenicima i nastavnicima u borbi protiv vršnjačkog nasilja.

3.3. Uloga škole u zaštiti djece od nasilja

Škola je najpoznatija, najvažnija, najstarija, najmasovnija i najrazvijenija odgojna ustanova. Danas je odgojno-obrazovni rad u školama organiziran, planski i metodičan. Vode ga stručno – pedagoški osposobljeni učitelji – odgajatelji. Odgojni rad se svodi na informisanje i govornu komunikaciju. Škola, kao mjesto gdje djeca organizovano zajedno provode najviše vremena u toku dana, treba da preuzme primarnu ulogu u prevenciji i zaštiti djece od nasilja. Najbolji rezultati se mogu postići ako se u školi njeguje atmosfera uvažavanja, razumjevanja i tolerancije. Samo se u školi u kojoj vlada prijatna atmosfera, u kojoj su svi akteri zaštićeni uvažavani, u kojoj se problemi rješavaju nenasilnim metodama, može učiti nenasilništvo. Škole trebaju kreirati klimu u kojoj se: uči, razvija i njeguje kultura ponašanja i uvažavanja ličnosti; ne toleriše nasilje; ne čuti u vezi sa nasiljem; razvija odgovornost svih; i u kojoj se svi koji imaju saznanje o nasilju obavezuju na postupanje. Opšti cilj Posebnog protokola za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u ustanovama je unapređivanje kvaliteta života djece/učenika primjenom: mjera prevencije za stvaranje bezbjedne sredine za život i rad djece/učenika; mjera intervencije u situacijama kada se javlja nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje u ustanovama. Školsko okruženje je jako važno za pojavu nasilnog ponašanja kao i međusobno poštovanje između učenika i nastavnika i obrnuto. Svako nasilje treba da bude prijavljeno pravovremeno kako bi se adekvatno reagovalo i spriječilo dalje nasilno ponašanje. Škola je dužna da spriječi nasilje koje se dešava u školi i u njenoj blizini ali i da reaguje u slučaju sumnje da se nasilje dešava među djecom ili da se dešava u okviru obitelji i da poduzme sve adekvatne mjere. Najbitnije je osigurati podršku djetetu koje je doživjelo nasilje ali i njegovim roditeljima. Rješenja za većinu problema zapravo imamo u samoj školi, samo ono što je naučeno treba primjeniti. Izuzetno je važno da postoji dobar odnos između učenika i učitelja, koji ne daje samo znanju već služi kao uzor i zaštitnik. Da bi škole djelovale na prevenciju vršnjačkog i drugih oblika nasilja one moraju “razvijati humane međuljudske odnose među djecom i mladima, poticati razvoj tolerancije i poštivanje različitosti, njegovati dijalog u komunikaciji na nivou djeteta-odgajatelj, učenik-nastavnik, nastavnik-nastavnik, nastavnik-roditelj, učenik-učenik” (Tomić, Šehović i Hatibović, 2005: 244; Tomić i Šarić, 2007).

Škole trebaju raditi sa djecom i roditeljima. Kad su u pitanju učenici potrebno je da: posvete pažnju razvoju pozitivnih emocija među djecom, odnosno učenicima, prvenstveno ljubavi

prema vršnjacima, drugim ljudima, te njegovanju pozitivne socioemocionalne klime u odjeljenju s kojim radi.

Autorice predlažu odgojno-obrazovnim institucijama da:

- “Kroz sadržaje zanimanja i nastavnih predmeta : maternjeg jezika, poznavanja prirode i društva, biologije, historije i geografije razvijaju ljubav prema prirodi i njenim stanovnicima kao i ispravan odnos prema njoj.
- Raditi na razvijanju pozitivnih stavova prema spolovima, poticanju međusobnog poštovanja, uvažavanja, povjerenja, međusobne podjele rada, pravilnih stavova prema suprotnom spolu.
- Posebnu pažnju posvetiti njegovanju pravilnog odnosa prema mlađim i nejakim, bolesnim, starim i iznemoglim osobama.
- Poticati humanost kroz pozitivne uzore i praktične primjere.
- Organizirati različite akcije solidarnosti (posjeta bolesnom drugu, opsluživanje starih i iznemoglih osoba, (kroz sekcije i Organizaciju Crvenog križa)” (Tomić, Šehović i Hatibović, 2005: 244).

Stava su i da treba raditi na razvijanju humanih odnosa među spolovima, humanih odnosa prema obitelji i obiteljskom životu, vršiti pripremu za brak i odgovorno roditeljstvo. Škole paralelno radeći sa djecom, trebaju raditi i s roditeljima učenika.

„Vršnjačko nasilje po svojoj je prirodi skrivena aktivnost koja obično nije izražena pred učiteljima [...] ali veća je vjerojatnost da će se [učenici] povjeriti ako postoje programi protiv nasilja u školama“ (Buljan Flander i Kovačević, 2005: 53).

Škola može osnovati program „vršnjačke podrške“, „vršnjačkog mentorstva“ ili „velikog brata/sestre“ da bi omogućili učenicima pružanje podrške onima koji tek pođu u školu. To je prilika da vršnjaci koji pružaju podršku imaju priliku steći nove vještine, a žrtve nasilja imaju se kome obratiti za pomoć ili savjet pa će se osjećati sigurnije, a nastavnici će trošiti manje vremena da rješavanje probleme u odnosima. (Buljan Flander i Kovačević, 2005).

Škola treba osigurati postojanje sigurnog mjesta gdje se mogu skloniti oni kojima je to potrebno, djeci s neprihvatljivim ponašanjem omogućiti svladavanje učenja vještina nenasilnog rješavanja sukoba, a isto tako osigurati da se nadgledaju rizična mjesta napada nasilnog ponašanja (Buljan Flander i Kovačević, 2005).

Školsko osoblje mora biti educirano i spremno pružiti podršku i primjerenu reakciju. Važno je da učenici u njih imaju povjerenja i da se osjećaju sigurno u njihovoj blizini. Članovi nastavničkih vijeća dužni su reagirati i zaustaviti svaki oblik nasilja u školi i u blizini škole i vlastitim primjerom pružati model nenasilnog i pozitivnog ponašanja uz međusobno poštovanje i prihvaćanje. „U školskoj klimi mora biti prisutna izrazita briga za dobrobit učenika i sankcije za sve oblike nasilja. Učenici, ako i žele reagirati, neće to učiniti bez primjerene potpore školskog osoblja, vršnjaka te ukupne promjene pravila i navika škole“ (Buljan Flander i Kovačević, 2005: 68).

Neki postupci i akcije za suzbijanje i smanjivanje nasilja u školama prema O'Regan (2008) su:

- stvarati i pratiti efikasne i proaktivne antibulging politike koje se dosljedno primjenjuju i identificiraju jasne i uspješne kriterije:
- Saradnja škole, roditelja i učenika

- Pravilno, pravovremeno i dosljedno reagiranja i primjenjivanje prikladnih procedura.
- Redovno i sistemsko nagrađivanje prihvatljivog ponašanja učenika.
- Naglašavanje ideje o nenasilju, promoviranje tolerancije i poštovanja različitosti.
- Uspostaviti model usmjeren na preventivno reduciranje nasilja usmjerenih na pojedinačnu grupu, u vidu rase ili seksualne orijentacije.
- Obrazovati i pripremati nastavnike i školsko osoblje na temu nasilja da bi mogli pravovremeno reagirati.
- Organizirati dramske sekcije pomoću kojih bi se problemi nasilja analizirali, približili učenicima i stvorila odgovornost svih prema ostalim članovima školske zajednice.
- Organizirati radionice kojima bi učenici razvijali društvene vještine koje doprinose nenasilnom ponašanju, gdje bi se osjećali sigurno i mogli raspravljati o vlastitim osjećajima, razmjenjivati iskustva i razvijali empatiju.
- Spremno i ozbiljno provesti istragu u slučaju prijave na nasilje.
- Pružiti pomoć, podršku i zaštitu djeci i obiteljima koji su suočeni s nasiljem. Povećati nadzor odraslih u školi tokom odmora i pauza.

Uzelac i sar. (1994) smatraju da djecu treba upoznati s pojmom nenasilja da bi ih poučili što nasilje jest. Prema Uzelac i sar. (1994: 7) „nenasilje je svaki onaj postupak koji pospješuje prirodni rast i razvoj osobe, ucjelovljuje ju i uzdiže kao vrijednost za sebe. Nenasilje je postupak koji počiva na poštivanju svakog pojedinačnog ljudskog bića i vrijednost života kao takvog.“ Pošto su posmatrači najbrojniji i važan dio kruga nasilja a na razne načine mogu utjecati na njegovo suzbijanje Bilić i Zloković (2004) naglašavaju da istu pažnju treba posvetiti i njima.

3.4. Uloga učitelja i stručnih saradnika u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog nasilja

Važna uloga u prevenciji i suzbijanju vršnjačkog nasilja pripada učiteljima i školskim saradnicima. Rezultati istraživanja koje su provele: (Buljan Flander, 2003; Zloković, 2004) pokazuju zabrinjavajuće podatke da učitelji nereagiraju u situacijama nasilja koje se događa među djecom. Podaci ukazuju na nedostatno osnovno znanje i izrazitu potrebu za stručnim usavršavanjem i educiranjem, ne samo djece, već i odraslih koji su s njima u svakodnevnom kontaktu da bi se mijenjali postupci i stajališta odraslih o problemu vršnjačkog nasilja. Bilić i Zloković (2004) ignoriranje i nereagiranje smatraju neetičkim ponašanjem, odnosno smatraju ga oblikom prešutnog održavanja nasilja.

Buljan Flander (2007:35) predlaže korištenje sljedećih didaktičkih postupka pri prevenciji vršnjačkog nasilja:

- „Izbjegavanje stereotipa vezanih uz spolove poput onoga da dječaci trebaju biti snažni i čvrsti.
- Izbjegavati poticanje natjecateljskog ponašanja među djecom.
- Organizirati radionice socijalnih vještina, samopouzdanja, kvalitetne komunikacije, rješavanja konflikta i problema.
- Osmisliti razredna pravila i kodekse.
- Pohvaliti pozitivno, suosjećajno, prijateljsko ponašanje i davanje potpore.
- Svakog dana učiti djecu neagresivnom ponašanju te promicati vrijednosti spolne, vjerske i nacionalne tolerancije.
- Pokazivati vlastitim primjerom poštovanje i pružanje potpore.
- Osmisliti grupe i aktivnosti kojima bi se manje popularni i povučeni učenici izvukli iz socijalne izolacije.“

O'Regan (2008) smatra važnim i ugodan ambijent škole i školske klime u vidu ukrašenih učionica, učeničkih radova na zidovima ili ukrašavanjem učionica biljkama. Učitelji trebaju težiti što češćoj integraciji nastavnih sadržaja u funkciji prevencije nasilja. Bilić i sar. (2012) kao primjer navode nastavne sadržaje iz književnosti, tjelesnog i zdravstvenog odgoja. Buljan Flander i Kovačević (2005) savjetuju stvaranje dječjeg „odбора za doček“ s ciljem upoznavanja i prilagođavanja novog djeteta sa školom, sugeriraju ohrabrivanje prijavljivanja nasilja, ne prihvaćanje nepoželjnog ponašanja kao dijela šale i dječjeg odrastanja, ne ignoriranje osamljenih učenika, zajedničko donošenje razrednih pravila u vezi s nasilništvom... U slučaju vršnjačkog nasilja trenutna intervencija je obavezna i nužna, kao i pružanje podrške i saradnje nastavnika i stručnih saradnika sa žrtvama. O incidentu treba razgovarati posebno sa žrtvom i nasilnikom/nasilnicima (Buljan Flander i Kovačević, 2005). Oni dalje naglašavaju:

„Educirajte učenike i pružite zajedničku pomoć žrtvi. Pokušajte utjecati na ponašanje nasilnog djeteta, dati mu potporu da uvidi problem i prihvati odgovornost. Obavijestite i uključite roditelje djeteta koje se nasilno ponaša kao i roditelje žrtve nasilja u plan sprječavanja daljnjeg nasilničkog ponašanja i zastrašivanja, u pozitivnom i ugodnom ozračju bez optuživanja. Žrtve uključite u skupine potpore u kojima će se poraditi na njihovu samopouzdanju, socijalnim vještinama, a upoznat će i nove prijatelje. Ako se, usprkos svim pokušajima, nasilno ponašanje kod djeteta ne uspije promijeniti, a roditelji ne surađuju, obavijestite nadležni Centar za socijalnu skrb koji će istražiti situaciju u obitelji djeteta nasilnog ponašanja te osigurati stručnu pomoć obitelji ako je potrebna.“ (Buljan Flander i Kovačević, 2005: 66).

Prema Bujišić (2005), učitelj treba posmatrati dijete. S roditeljima treba uspostaviti ugodan odnos obostranog poštovanja koji će olakšati saradnju. Na taj način roditelji će lakše prihvatiti stručne preporuke i savjete, ali i saznati šta se od njih očekuje i koje su njihove obaveze. Preporučuje se povremeno organizirati opuštено druženje kako bi se za svakog roditelja moglo odvojiti dovoljno vremena.

3.5. Uloga roditelja u suzbijanju i prevenciji vršnjačkog nasilja

Obitelj je osnovna društvena zajednica i uloga roditelja jedna je od najvažnijih u djetetovu životu. Cooper (2009) smatra da roditelji ponekad moraju usporiti i odvojiti vrijeme za svoju djecu i razgovarati s njima, slušati ih i igrati se s njima. Odnositi se prema njima sa strpljenjem, prihvaćanjem i razumijevanjem i maksimalno izbjegavati impulzivne provale ljutnje koje su možebitno uzrokovane problemima nevezanim nužno uz dijete poput stresa na poslu ili financijskih problema. Moraju učestvovati u zajedničkim trenucima s djecom svjesno, umom i srcem, shvatiti njihovu jedinstvenu narav i potrebe (Cooper, 2009). Roditelj u svakom trenutku treba znati gdje se dijete nalazi i u čijem je društvu. Dijete valja ohrabriti da se ne druži s vršnjacima problematična ponašanja. Poželjno je uključiti djecu u preventivne programe raznih udruženja i društava u zajednici i u izvannastavne školske aktivnosti. Treba ih naučiti da konstruktivno i nenasilno iskoriste svoje slobodno vrijeme razvijajući svoje vještine i nadarenost. Buljan Flander i Kovačević (2005) upozoravaju da djecu ne treba vrijeđati, ismijavati i rugati im se. Treba ih zaštititi od gledanja nasilja u medijima (na televiziji, u filmovima, videoigricama) jer ono može doprinijeti agresivnom ponašanju djece. Roditelji mogu zaustaviti nasilničko ponašanje dajući primjer djetetu kako se ponašati u određenim situacijama, učeći djecu vještinama nenasilnog rješavanja sukoba. Djetetu mora biti jasno da je nasilno ponašanje, neprihvatljivo, nepotrebno i netolerantno. Roditelji moraju upoznati svoje dijete, njegovu ličnost, karakter i odnositi se prema njemu s dostojanstvom poštujući njegov integritet. Nužno je da škola, kao odgojno obrazovna

ustanova, osigura stručnu pomoć roditeljima. "Učitelji u suradnji sa stručnim saradnicima u školi moraju biti spremni i voljni pružiti stručno vodstvo i podršku, bez kritika i optuživanja. Dati informacije, znanja, savjete, riješiti pitanja i nedoumice koje roditelji imaju u vezi odgoja njihove djece i koji se s izazovima roditeljstva ne znaju nositi. Svi roditelji moraju biti upoznati sa konkretnim primjerima proganjanja i pozvani na suradnju. Partnerska suradnja s roditeljima je nužna za zaštitu djeteta. Neka o proganjanju razgovaraju sa svojom djecom kod kuće, neka daju svoje prijedloge kako spriječiti pojavu"(Tomić, Šehović i Hatibović, 2005: 69). Takođe je važno u rješavanje problema uključiti i ostale ustanove (centre za socijalni rad, zdravstvene ustanove, policiju, sud i medije. Samo jedinstvenim odgojnim djelovanjem i koordiniranim aktivnostima svih odgojnih faktora na prevenciji nasilja i nasilnog ponašanja, postoje mogućnosti da se svede bar u donekle tolerantnije okvire uz minimalne posljedice po ličnost pojedinca, njegovo okruženje i društvenu zajednicu.

4. ZAKLJUČAK

Zlostavljanje se danas susreće na svakome koraku, na svakome mjestu, gdje se ljudi kreću i borave. Zlostavljanje među vršnjacima je naročito često u školama svih vrsta, učestali su svi vidovi nasilja, a posljedice su sve teže i destruktivnije. Posljedice zlostavljanja su ogromne za ličnost pojedinca, vršnjačke grupe, za školski kolektiv i cijelu društvenu zajednicu. Sve su učestalija samoubistva i ubistva. Često se dešava da se vršnjačko nasilje minimizira i normalizira, da se jednostavno smatra normalnim dijelom odrastanja i podrazumijeva se da sva djeca moraju proći kroz takva iskušenja da bi odrasli i ojačali. Ovakav stav je pogrešan jer se na taj način direktno odobrava uzrokovanje patnje drugoj osobi, a istovremeno i minimizira patnja koju je neko dijete doživjelo. Razlog zlostavljanja uvijek je zlostavljač, nikada dijete, a veliki uticaj imaju i takozvani "posmatrači" koji mogu spriječiti vršnjačko nasilje ili ga potaknuti. Važno je prevenirati bilo koji oblik nasilja te ukoliko, nažalost, do istog dođe, postupiti najbolje moguće i pružiti podršku djetetu. Zbog tako teških posljedica trebaju se boriti protiv svih vidova nasilja i zlostavljanja svi odgojni faktori, a naročito obitelj i škola. Obitelj je prva i najvažnija odgojna ustanova u koju dijete dolazi i njena uloga u odgoju djeteta je ničim nezamjenjiva. Njena uloga je značajna i u odgoju za nenasilje. Škola kao najorganiziranija i najmasovnija odgojno-obrazovna ustanova na ovom polju igra vodeću ulogu. Škola je dužna osmisliti i kreirati, te provoditi programe prevencije nasilja na području na kome se nalazi, a aktivnosti organizovati u suradnji sa socijalnim, zdravstvenim ustanovama, sa roditeljima učenika, ali i sa policijom, medijima, sudovima i drugim društvenim sistemima koji zajednički koordiniranim aktivnostima mogu prevazići stanje eskalacije nasilja u društvu i okruženju. Analizirali smo i predstavili prijedloge mjera koje su se pokazale efikasnim i korisnim u prevenciji nasilja među vršnjacima, a koje su iznijeli praktičari koji su se bavili ovim pitanjem, te ih nudimo kao primjer efikasnih postupaka na ovome polju.

5. LITERATURA

1. Bilić, V. (2018), Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima. Zagreb: Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet u Zagrebu.
2. Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, 12(2 (20)), 263-281.
3. Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost* 10 (2012) 3, 459-477.
4. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
5. Bilić, V. (2003). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa i Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba,
6. Bilić, V., Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naknada Ljevak
7. Bottonjić, A. (2018). *Vrste nasilja u osnovnoj školi*. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo
8. Buijišić, G. (2005). *Dijete i kriza: priručnik za odgajatelje, učitelje i roditelje*. Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga.
9. Buljan-Flander, G. (2003), *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i sporta, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
10. Buljan- Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003), *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Marko M. usluge d.o.o. Zagreb.
11. Buljan Flander, H. i Kovačević, H. (2005). *Zašto baš ja: knjiga o nasilju među djecom*. Zagreb: Znanje.
12. Buljan Flander, G. (2007). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Grad Zagreb.
13. Cicvarić, R. i Tunić – Cicvarić, J. (2009). *Nasilje u školi*. Užice: Užički centar za prava djeteta
14. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios
15. Cooper, S. (2009). *Braniti se riječima: kako poučiti djecu umijeću verbalne samoobrane*. Buševac: Ostvarenje.
16. Čatić, R. (2003). *Porodična pedagogija*, Zenica: Nastavnički fakultet.
17. Kandare Šogalja, A. (2008). *Šta je fizičko zlostavljanje?* Zagreb. Dostupno na: <https://www.centarzdavlja.hr/zdrav-zivot/zdravlje-opcenito/sto-je-to-fizickozlostavljanje/> (07.09.2019)
18. Klarić, D. (2014.). *Prepoznaj i djeluj!* Zagreb: Školska knjiga.
19. Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontaktu*. Zadar: Naklada Slap.
20. Konferencija Lokalno partnerstvo za prevenciju i borbu protiv nasilje u školama (2004). *Nasilje u školama – izazov lokalnoj zajednici*. Zagreb: Ibis grafika.
21. *Konvenciji o pravima djeteta*, 1989.
22. Olweus, D. (1996). *Nasilništvo u školi*. Zagreb: Educa.
23. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
24. O'Regan, F.J. (2008). *Kako se nositi s djecom problematična ponašanja: ne mogu učiti, ne žele učiti, ne zanima ih*. Zagreb: Naklada Ljevak
25. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju,
26. Rajhvajn, L., Ajduković, M. (2012). *Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima*. Pribavljeno 19.03.2023., sa <https://hrcak.srce.hr/81815>

27. Rakić, J. (2015). Pojam i oblici vršnjačkog nasilja. *Pravne teme*, 3(5), 59-67
28. Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?* Zagreb: Mosta.
29. Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. *Školski vjesnik*, 65(2), 251–271.
30. Reić Ercegovac, I., Koludrović, M. i Bubić, A. (2018). Percipirana sigurnost u školi i razredno-nastavno ozračje kao prediktori doživljavanja nasilnih ponašanja. *Napredak*, 159(1-2), 31–52.
31. Sindik, J. i Veselinović, Z. (2008). Karakteristike nasilja nad djecom i između djece predškolske dobi. U Kolesarić, P. (ur.), *Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom* (str. 299– 318). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
32. Stigleitner Gotovac, I. (2012). Psihičko zlostavljanje djece. Dostupno na: <http://www.ladylike.hr/kolumna-vise/psihicko-zlostavljanje-djece-78> (07.09.2019)
33. Sušac, N., Ajduković, M., Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197-221
34. Šostar, Z. (2010). Nasilje među djecom. Dostupno na: <http://www.poliklinikadjeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/> (07.09.2019)
35. Tomić, R., Šehović, M., Habibović, Č. (2005). *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*, Tuzla; Ofset.
36. Tomić, R. i Šarić, H. (2007). *Sociopatološke manifestacije kod djece i mladih*. Tuzla: Off-set.
37. Uzelac, M., Bognar, L. i Bagić, A. (1994). *Budimo prijatelji: priručnik odgoja za nenasilje i suradnju: pedagoške radionice za djecu od 6 do 14 godina*. Zagreb: Slon.
38. Uzelac, M. (2000). *Za Svemire: priručnik miroljubivog rješavanja sukoba u osnovnoj i srednjoj školi*. Zagreb: „Mali korak“– Centar za kulturu mira i nenasilja.
39. Zloković, J. (2004). *Nasilje među vršnjacima – problem obitelji, škole i društva*. Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka
40. Zečević I. (2010). Program prevencije nasilja u školi; <http://portal.skola.ba/star/LinkClick.aspx?fileticket=XicBJUYfSjM D&tabid=204 120>
41. Zrilić, S. (2006). *Sudionici u krugu školskog nasilja – nasilnik, žrtva i promatrač*. Magistra Iadertina.

EKOLOŠKA PISMENOST I EKOLOŠKA SVIJEŠT U PREVENCIJI NASILJA NAD PRIRODOM

Sažetak

U radu se razmatra fenomenologija ekološke svijesti i ekološke pismenosti koji su direktno povezani sa problemima životne sredine u kojoj čovjek živi i boravi. Važnost ekološkog odgoja i obrazovanja se naročito ističe u funkciji zdravlja za sadašnjost i budućnost čovječanstva, a koji su uslovljeni ekološkom osviještenosti i osjetljivosti koja se počinje razvijati od najranije dobi djeteta u okviru porodičnog okruženja, dok svoj kontinuitet intenzivira kroz sistemski, institucionalni odgoj i obrazovanje, a vrhunac doseže u procesu cjeloživotnog obrazovanja. Istraživanje je transferzalnog karaktera, u okviru kojeg su analizirane i predstavljene metode ekološkog odgoja i obrazovanja, značaj ekološke kulture i formiranja ekoloških navika kod djece i mladih. Istaknuta je funkcionalnost i efektivnost razvoja ekološke svijesti i ekološke pismenosti, koji treba da se razvijaju uporedo s interesima generacija kojima teže, odnosno da su bliske stvarnom iskustvu i da doživljavaju zadovoljstvo u direktnom kontaktu sa okolinom, prirodom i ljudima koji su njeni dobro prihvaćeni gosti. Rezultati istraživanja ukazuju na važnost zadatka i ciljeva ekološkog odgoja i obrazovanja, koji su usmjereni na podsticanje ekološke osjetljivosti kod svih generacija. Na osnovu dobivenih nalaza, predlaže se kontinuirana promocija eksponiranja ekološke pismenosti kroz model "Ekoškole" i "Škole u prirodi" koji sadrže ekološke i zdrave stilove života potrebne svaremenom čovjeku.

Ključne riječi: ekološka pismenost, nasilje nad prirodom, ne prihvatljivo ponašanje, ekološka pedagogija, ekološko vaspitanje i obrazovanje, ekološki incidenti, ekološka svijest, ekološke navike i ekokultura.

Summary

The paper discusses the phenomenology of ecological awareness and ecological literacy, which are directly related to the problems of the environment in which people live and stay. The importance of ecological upbringing and education is particularly highlighted in the function of health for the present and future of humanity, which is conditioned by ecological awareness and sensitivity that begins to develop from the earliest age of the child within the family environment, while its continuity intensifies through systemic, institutional upbringing and education, and it reaches its peak in the process of lifelong education. The research is of a transferal nature, within which the methods of environmental upbringing and education, the importance of ecological culture and the formation of ecological habits among children and young people are analyzed and presented. The functionality and effectiveness of the development of ecological awareness and ecological literacy, which should develop in parallel with the interests of the generations they aspire to, that is close to the real experience and experience satisfaction in direct contact with the environment, nature and people who are its

---

¹ Univerzitet u Bihācu, Islamski pedagoški fakultet

² Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet

well-received guests, is highlighted. The research results point to the importance of the task and goals of environmental education, which are aimed at encouraging environmental sensitivity among all generations. On the basis of the obtained findings, it is proposed to continuously promote the exposure of environmental literacy through the model of "Ecoschool" and "School in nature" which contain ecological and healthy lifestyles necessary for the modern man.

Keywords: ecological literacy, violence against nature, unacceptable behavior, ecological pedagogy, ecological upbringing and education, ecological incidents, ecological awareness, ecological habits and ecoculture.

UVOD

Današnji čovjek nema više izbora pred opasnošću koja mu prijete od moguće ekološke i genetičke katastrofe. Ako ne promjeni svoj odnos prema prirodi, svoje ponašanje koje ozbiljno ugrožava ravnotežu- u prirodi i u njemu samom alternative mu je "predati" se apsolutnom i vječnom mraku u kojem neće ostati ni jedno društvo, ni jedna civilizacija, ni jedna ideologija. Čovjekov odnos prema prirodi, koji se gotovo dva vijeka temeljio na antropocentrizmu, doveo je do mnogih globalnih, regionalnih i lokalnih ekoloških problema, koji su uzrokovali planetarnu ekološku krizu. Socijalno neprijateljska ponašanja današnjeg čovjeka prema životnoj sredini koja uključuje njegovu zajednicu sa komponentama; vazduh, voda, tlo, biodiverzitet I kulturno-istorijsko nasljeđe uzrokovao je brojna neprihvatljiva ponašanja čovjeka prema prirodi koja su dovela do zagađenja zraka, rijeka, nagle sječe šuma i opadanja broja biljnih i životinjskih vrsta. Dakle, današnji industrijski čovjek učinio je "nepravdu" prema prirodi što s pravom nazivamo "nasilje nad prirodom" koje dovodi do klimatskih promjena i uništavanja života na Zemlji i onog što je prirodno u našoj okolini. Značajna uloga ekološke pismenosti i ekološke svijesti jeste u "odbrani" prirode kako bi čovjek zaštitio svoj opstanak na planeti. Uloga porodice, vrića, škole, medija i univerziteta je veoma važna da se razvija ekološko vaspitanje i obrazovanje budućih generacija u očuvanju života na zemlji. Ekološki se problemi mogu definirati kao "bilo koja promjena stanja u fizičkom okolišu do koje je došlo zbog ljudske aktivnosti kojom se narušava to stanje, a ima učinke koje društvo drži neprihvatljivim po prihvaćenim ekološkim normama (standardima)". Proces urbanizacije znatno uzrokuje znatan pritisak na životnu sredinu/okoliš. Važna je posljedica antropogenog djelovanja i postupna razgradnja stratosferskog ozona, kao posljedica djelovanja klorofluorouglijaka (CFC-spojeva), što štetno djeluje na sva živa bića na zemlji. Moramo činiti značajne napore da se usklade ekonomski interesi sa zahtjevima prirode, poruke su sa konferencija o održivom razvoju (Rio Deženairo, Agenda 21). Razvoj ekološke svijesti i ekološke pismenosti odvija se unutar sredine u kojoj živimo i s kojom se identificiramo u procesu učenja tokom odrastanja, te predstavlja jednu je od najzahtjevnijih temeljnih odgojnih aktivnosti.

Odnos čovjeka prema prirodi je kompleksno pitanje savremene civilizacije, a koje se razmatra iz različitih perspektiva. Ekološko pedagoški aspekt naglašava važnost razvijanja pozitivnog odnosa pojedinca prema prirodi, što podrazumijeva dublje razumijevanje i poštovanje prirodnih procesa i bića. Ovaj odnos može se promatrati kroz prizmu ekološke svijesti, koja je dijelom utemeljena u ekološkoj pismenosti, a odnosi se na svijest o povezanosti svih živih bića i o važnosti očuvanja ekosistema. Također, odnos čovjeka prema prirodi može se analizirati kroz socio-kulturne, ekonomske i političke faktore koji utiču na čovjekovu percepciju prirode i način na koji je koristimo ili zloupotrebavamo. Obrazovanje i svijest o važnosti očuvanja prirode, treba da rezultiraju unaprjeđenjem ličnog odnosa prema njoj, kao i stvaranje održivijeg načina života kroz eko ambijent života. Međutim, pitanje ekološkog nasilja obuhvata širi kontekst štetnih ili destruktivnih aktivnosti, koje ljudi vrše prema prirodi i ekosistemima zbog odsustva ekološke svijesti i ekološke culture, naročito kroz kontekst eksploatatorskog i konzumerističkog društva. Prema Myerson (2002), ekologija se obično

pretpostavlja da ona označava kraj moderne konačni prekid s modernim povjerenjem, obračun između eksploatirane prirode i eksploatatorskog društva. S tim u vezi, ekološko nasilje je važno ekopedagoško pitanje jer ima duboke posljedice na životnu sredinu, društvo i buduće generacije. Ekološko nasilje je važno prepoznati i suočiti se sa njegovim manifestacijama jer direktno ugrožava ekosisteme i biodiverzitet, što može dovesti do dugoročnih štetnih posljedica po životnu sredinu i prirodne resurse. Također, povezano je i utiče na zdravlje ljudi, pa pitanje zagađenje vode, vazduha i tla može imati ozbiljne posljedice po zdravlje ljudi, uključujući respiratorne probleme, bolesti kože, rak i druge ozbiljne bolesti. Sa aspekta pravednosti i ljudska prava, ekološko nasilje često najviše pogađa marginalizovane zajednice i siromašne ljude, čime se produbljuje socijalna nejednakost i krše ljudska prava. Iz perspektive klimatskih promjena, aktivnosti koje uzrokuju ekološko nasilje, poput zagađenja i uništavanja šuma, doprinose klimatskim promjenama koje imaju globalne posljedice po sve ljude i životinje na planeti. S druge strane, suočavanje sa ekološkim nasiljem ključno je za postizanje održivog razvoja, jer omogućava balans između potreba sadašnjih generacija i očuvanja resursa za buduće generacije. Kada je u pitanju moralna odgovornost, kao stanovnici planete Zemlje, svaki pojedinac bi trebao da ima moralnu odgovornost da štiti i očuva životnu sredinu za sebe i buduće generacije. Prepoznavanje i suočavanje sa ekološkim nasiljem ključno je za stvaranje održivijeg, pravednijeg i zdravijeg svijeta za sve nas.

Ekološko nasilje i koncepti odgoja i obrazovanja za okoliš i održivi razvoj

Različiti su uzroci i faktori pojave ekološkog nasilja. Ekološko nasilje može biti posljedica ljudskih aktivnosti koje štete okolišu, poput zagađenja, deforestacije, prekomjernog korištenja resursa ili uništavanja prirodnih staništa. Ovo nasilje nije samo fizičko uništavanje prirode, već uključuje i narušavanje ekoloških sustava i ravnoteže, što može imati dugoročne posljedice za život na Zemlji. S druge strane, ekološko nasilje također može utjecati na ljude. Na primjer, zagađenje zraka ili vode može uzrokovati zdravstvene probleme, poput respiratornih bolesti ili trovanja. Deforestacija može uništiti staništa divljih životinja i ugroziti bioraznolikost, što može imati negativne posljedice za ekosustave i ljude koji ovise o njima za hranu i resurse. Kao najčešći uzroci i faktori ekološkog nasilja izdvajaju se: *Neodgovorno eksploatiranje resursa*: Kada se prirodni resursi kao što su šume, vode ili minerali eksploatišu bez odgovarajućeg planiranja i očuvanja, dolazi do ekološkog nasilja nad tim resursima i okolnom prirodom. *Zagađenje i otpad*: Industrijska aktivnost, poljoprivreda i urbano planiranje mogu dovesti do zagađenja vode, vazduha i tla, što predstavlja oblik ekološkog nasilja nad životnom sredinom i ljudima. *Klimatske promjene*: Emisije gasova sa efektom staklene bašte izazvane ljudskom aktivnošću dovode do klimatskih promjena koje mogu imati štetne posljedice po životnu sredinu i ljude, posebno u ranjivim područjima. *Nedostatak regulacija i sprovođenje zakona*: Nedostatak adekvatnih zakona, regulativa i njihovo neefikasno sprovođenje može dovesti do nekažnjavanja onih koji nanose štetu životnoj sredini, podstičući tako ekološko nasilje. *Ekonomski interesi*: Ponekad, ekološko nasilje nastaje zbog prioritizovanja ekonomskih interesa nad zaštitom životne sredine, što dovodi do uništavanja ekosistema i prirodnih resursa. *Socijalni i politički faktori*: Konflikti oko resursa poput vode ili zemlje, kao i nedostatak socijalne pravde i uključivanja, mogu doprineti ekološkom nasilju među zajednicama.

Prepoznavanje ovih faktora i rad na njihovom prevazilaženju ključno je za sprečavanje ekološkog nasilja i unapređenje zaštite životne sredine. Mežutim, Galić (2000) ističe da je u onim državama u kojima je moć političkog nasilja vlasti gotovo iščezla i zamijenjena djelotvornijim oblicima - novcem i uvjerenjem - jasno se iskazala nova vrsta nasilja protiv prirode i čovjeka globalnih razmjera, ekološko nasilje. Objekti nasilja, dakle, jednako mogu biti humanitet (pojedinac/društvo) kao i priroda. Kao najčešće manifestacije ekološkog nasilja prepoznaju se uništavanje šuma, zagađivanje vode i zraka, prekomjerno iskorištavanje prirodnih resursa i slične aktivnosti koje uzrokuju štetu okolišu. Ova vrsta nasilja često se promatra kroz prizmu nepravednih društvenih struktura i sistema koji omogućuju eksploataciju

prirode u korist pojedinaca ili određenih grupa, dok istovremeno nanose štetu široj zajednici ili budućim generacijama. Pojam ekološkog nasilja naglašava važnost promjene načina razmišljanja i ponašanja prema prirodi kako bismo stvorili održiviji odnos s okolišem i smanjili negativne posljedice koje uzrokuje ljudska aktivnost. Uzelac (2006, prema Zeman 2003), ističe da ukoliko se ne ispravi čovjekovo nasilje nad prirodom i ukoliko se etika ne odredi kao sredstvo samoograničenja, dovodi se u pitanje opstanak globalnog sistema, dakako i život te opstanak ljudi, navodi da analiza službenih dokumenata upozorava na činjenicu da okoliš »pati« zbog mnogobrojnih ljudskih propusta.

Ekološko nasilje može se pojaviti u različitim oblicima i kontekstima:

- a) Direktno nasilje nad prirodom: To uključuje uništavanje šuma, divljih životinja, ekosistema, ili zagađivanje voda i vazduha.
- b) Nasilje nad ljudima putem ekološke štete: Ovo se dešava kada ljudi trpe štetne posljedice ekoloških problema kao što su zagađenje, nestašica vode ili hrane, ili ekstremni vremenski uslovi uzrokovani klimatskim promjenama.
- c) Korporativno ekološko nasilje: Ovde se misli na aktivnosti velikih korporacija koje negativno utiču na životnu sredinu, kao što su neodgovorno odlaganje otpada, iskorišćavanje resursa ili uništavanje prirodnih staništa.
- d) Kulturološko ekološko nasilje: Ovo se odnosi na sistematske pokušaje da se unište ili asimiluju kulturni identiteti koji su povezani sa prirodom ili prirodnim resursima.
- e) Ekološki ratovi i konflikti: Ovi konflikti mogu nastati zbog kontrole nad prirodnim resursima poput vode ili zemlje, ili kao posledica ekoloških promena koje uzrokuju migracije i sukobe između zajednica.

Ove vrste nasilja su često povezane i međusobno se prožimaju, što čini ekološko nasilje kompleksnim i važnim problemom koji zahteva multidisciplinarni pristup rešavanju. Anđić (2007) naglašava da su globalna koncepcija održivog razvoja i savremena problematika okoliša važno područje refleksije i djelovanja, posebice u području odgojno-obrazovnih paradigmi. S tim u vezi ističe da modernistička i humanističko-ekološka, odnosno postmodernistička paradigma, leže u temeljima novih ekoloških koncepcija koje pokušavaju odgovoriti na izazove savremenih načina života i rada. Promjena paradigatskog svjetonazora upućuje na promjenu odnosa čovjeka i njegova okoliša, ali i promjenu u odgojnoobrazovnom promišljanju i djelovanju. Formirajući se kao neizostavni dio koncepcije održivog razvoja, odgoj i obrazovanje za održivi razvoj, na taj način i u procesu njegova razmatranja i djelovanja, logički je odgovor i prijeko potreban put na kojem treba graditi, u pomirenju paradigmi, jedinu moguću budućnost – onu održivu, a čiji su oslonci ekološka pismenost i ekološka svijest.

Raumolin (2001) ističe da se odgoj i obrazovanje za okoliš počelo institucionalizirati tek tokom 70-ih pa nadalje, dok je koncept održivog razvoja sve do 90-ih godina prošlog stoljeća bio prilično marginaliziran. Međutim, prema Raumolin (2002) tek '90-ih dobiva svoj pravi oblik i upozorava na nužnost »podizanja« odgoja i obrazovanja za okoliš na novu razinu, razinu održivog razvoja. Danas, odgoj i obrazovanje za održivi razvoj predstavljaju temeljno i ključno područje bavljenja i istraživanja u svim elementima savremenoga globalnog društva. Potreba za uspostavljanjem održivog načina života pokazala se i više nego nužnom u posljednjih nekoliko desetljeća 20. stoljeća. Kada je riječ o odgoju i obrazovanju za okoliš, kao i odgoju i obrazovanju za održivi razvoj, Anđić (2007) isitče da ova dva koncepta postaju sveopćim postulatom budućeg življenja u društvenoj, političkoj, ekonomskoj, tehnološkoj, teološkoj i ostalim dimenzijama, uključujući i onu osobnu. Istodobno se mogu prepoznati i važnije paradigatske odlike obaju koncepcija, kvantitativne karakteristike u smislu utvrđivanja stanja u okolišu ili razumijevanje povezanosti i međuzavisnosti; jednostrano zahvaćanje u ekološku problematiku ili holistički pristup i svjetonazor.

Značaj ekološke kulture i ekološke svijesti u prevenciji ekološkog nasilja

Istraživanja o uticaju čovjeka na okolinu, posebno je značajno od utemeljavanja kulturne ekologije. Julian Steward, kao utemeljitelj kulturne ekologije definiše ekološku kulturu kao heuretikički uređaj za razumijevanje uticaja okoliša na kulturu. Naglašava da kulturalne vrijednosti i uvjerenja, pomažu zajednici da se uklope u okolinu, i žive u okviru svog ekosistema. Moore (2002) ističe da je Steward kulturnu ekologiju izdvojio kao posebnu disciplinu koja proučava procese prilagođavanja društva u svojoj okolini. Kulturna ekologija je način promatranja "čovjeka u mreži života", a tu mrežu u isti mah čine prirodne i kulturne stvarnosti. Kundačina (1998, str. 22.) ističe da se pojedinci na različit način odnose i ponašaju u svakodnevnom životu. Ekokulturom se izražava odnos čoveka prema životnoj sredini. Preduslov za ekokulturalnost kao svojstvo čovjeka jeste izgrađena ekološka svijest o međuzavisnim odnosima čovjeka i okoline. Iz razvijene ekološke svijesti ne moraju uvijek proizaći adekvatni obrasci prihvatljivog ekološkog djelovanja i ponašanja. Tada s pravom kažemo da pojedinac nema izgrađenu ekološku kulturu. Rousseo ističe da dijete treba pustiti da se razvija u skladu s njegovom prirodom, da uči u prirodi i od prirode, čime se razvija zdravo tijelo i duh, kao i istinske vrijednosti. Pestalozzi naglašava važnost prirode i njenog uticaja na formiranje ličnosti (Jukić, 2011). Formiranjem ekološke kulture postiže se ekološka održivost u svim sferama razvoja čovječanstva. Ekološka kultura određuje odnos čovjeka i prirode, te osigurava brižan način življenja u vlastitom okruženju. Ona je dio kulture življenja, područje života koje zahtjeva razumijevanje vrijednosnih sistema i orijentacija (Koković, 1996. str.408). Zahtjevi ekološke kulture su usmjereni na kritiku svakodnevnog života i ponašanje prema životnoj sredini. Ekološka kultura oslikava kako čovjek utiče na okolinu, zdravlje i ekosistem.

Ekološka svijest predstavlja spoznaju da svaki aspekt našeg načina življenja utiče na okoliš u mjeri u kojoj odlučujemo da li zanemariti vidne posljedice ili mijenjati svoje ponašanje kako bi se zaustavili štetni uticaji. Šušnjić (1998, str 312.) ističe da ekološka svijest predstavlja duhovnu dimenziju ekološke kulture i obuhvata stečena znanja i navike, usvojene vrijednosti, stavove i uvjerenja, prihvatanje normi o tome šta je u prirodnoj i društvenoj sredini zdravo i kvalitetno, kako se zdravlje čuva, te na koji način se u postojećim uslovima može poboljšati svijest i kvalitet života ljudi. U tom smislu, samo adekvatnim ekološkim obrazovanjem može se postići potrebna razina ekološke svijesti. Osvještavanje čovjeka o ekološkim problemima, razvijanje sposobnosti ispravnog rasuđivanja, te djelovanje na osnovu novih spoznaja, kod čovjeka treba da budi osjećaj zadovoljstva, jer vraća prirodi, makar dio od onoga što dobija od nje. Ekološka kultura i ekološka svijest imaju ključnu ulogu u prevenciji ekološkog nasilja. Nekoliko ključnih načina na koje ova dva koncepta doprinose očuvanju životne sredine su:

- (1). Ekološka kultura podrazumijeva širenje znanja o ekologiji, prirodi i očuvanju životne sredine. Kroz edukaciju i informisanje, ljudi postaju svjesniji važnosti zaštite okoline, što može smanjiti neodgovorno ponašanje i ekološko nasilje.
  - (2). Kroz razvijanje ekološke svijesti, ljudi mijenjaju svoje stavove i vrijednosti prema prirodi. Poštovanje prema prirodi i svim oblicima života postaje važan dio njihovog identiteta, što smanjuje sklonost prema nasilnom ponašanju prema okolini.
  - (3). Ekološka kultura promovise održive prakse i načine života. Kada ljudi razviju navike koje su blagonaklone prema okolini, smanjuje se potreba za ekološkim nasiljem, poput ilegalnog krčenja šuma ili nelegalnog ribolova.
  - (4). Ekološka kultura podstiče ljude da budu aktivni građani koji se zalažu za zaštitu okoline. Aktivno učešće u ekološkim inicijativama i organizacijama može povećati svijest o problemima životne sredine i smanjiti ekološko nasilje.
  - (5). Kroz ekološku kulturu i svijest, ljudi uče da odgovorno koriste prirodne resurse i da se ponašaju sa poštovanjem prema okolini. To može smanjiti nekontrolisano iskorišćavanje resursa i negativne uticaje na životnu sredinu.
- Ekokultura i ekosvijest preveniraju ekonasilje jer mijenjaju stavove, vrijednosti i

ponašanje ljudi prema prirodi i životnoj sredini, što može dovesti do smanjenja štetnih uticaja na prirodu.

Ekološka pismenost i ekointeligencija kao faktori prevencije ekološkog nasilja

Da bi pojedinac bio ekološki pismen, ne mora biti naučnik, stručnjak i sl. već je dovoljno da je svjestan vlastitog okruženja. Odgovaranjem na pitanja o tome šta jedemo, kako se hranimo, kako živimo, otvaramo vrata ekološkoj pismenosti. Ekološkim obrazovanjem podiže se stepen ekološke svijesti, a samim time i ekološko opismenjavanje. Ekološka pismenost kao obrazovna paradigma integriše holizam, sistemsko razmišljanje, održivost i kompleksnost, kao sveobuhvatni pristup u procesu integracije u konkretizaciji rješavanja ekoloških problema. Ekološki pismenog građanina, karakteriziraju usvojene ekološke vrijednosti, motivacija, stavovi i mišljenja kojima se podstiče zaštita okoliša, kao i ekološke navike i vještine koje pokreću na aktivno djelovanje. Capri (1995) ekološku pismenost posmatra u kontekstu opstanka čovječanstva i naglašava da opstanak čovječanstva zavisi od sposobnosti da se razumiju osnovni principi ekologije i život u skladu s tim. To znači da eko-pismenost mora postati značajna vještina za političare, poslovne ljude i stručnjake u svim sferama kao i da treba postati najvažniji dio obrazovanja na svim nivoima. Ekološki pismen pojedinac mora biti u stanju da doprinosi iznalaženju rješenja za ekološke probleme koji ga okružuju.

Ekološka pismenost može biti ključna u prevenciji ekološkog nasilja stvaranjem društva koje cijeni i brine se o okolišu, te aktivno radi na njegovom očuvanju za buduće generacije. Kroz edukaciju o ekologiji, ljudi postaju svjesni važnosti očuvanja okoliša i razumiju kako njihove aktivnosti mogu utjecati na prirodu. Ekološka pismenost može doprinijeti prevenciji ekološkog nasilja na različite načine. Ekološki pismeni pojedinci imaju bolje razumijevanje ekoloških problema poput zagađenja, klimatskih promjena, gubitka biodiverziteta i drugih problema koji uzrokuju ekološko nasilje. Ekološki pismeni ljudi često mijenjaju svoje ponašanje kako bi smanjili negativan utjecaj na okoliš, poput smanjenja potrošnje resursa, recikliranja ili korištenja obnovljivih izvora energije. Ekološki pismeni pojedinci često djeluju kao ambasadori za očuvanje okoliša, podižući svijest i obrazujući druge o važnosti ekoloških problema i načinima kako im se može suprotstaviti. Ekološki pismeni ljudi često podržavaju politike i mjere koje promiču održivost i zaštitu okoliša, što može doprinijeti stvaranju okoline koja sprečava ekološko nasilje. Ekološka pismenost potiče ljude da preuzmu odgovornost za svoja djelovanja i utjecaj na okoliš, što može smanjiti negativne posljedice ekološkog nasilja.

S druge strane ekološka inteligencija ima funkciju da sve naučeno o ekologiji i ekosistemu upotrijebimo u svakodnevnom životu. Goleman (2010) ističe da ona omogućava da primjenjujemo ono što naučimo o načinima na koje ljudska djelatnost utiče na ekosisteme, da bismo nanosili manje štete i ponovo živjeli održivo u svom kutku, na cijeloj planeti. Sadašnje prijetnje čovjeku, zahtjevaju izoštren novi senzibilitet, odnosno kapacitet za prepoznavanje skrivene mreže povezanosti između ljudske aktivnosti i prirodnih sistema i složenosti njihovih presjeka. To buđenje mora dovesti do zajedničkog otvaranja očiju, tj. do promjene pretpostavki i percepcija, koje će pokrenuti promjene u trgovini i industriji, kao i u našem pojedinačnom djelovanju i ponašanju. Baš kao što socijalna i emocionalna inteligencija nadograđuju sposobnost za sagledavanje perspektive drugih ljudi, saosećanja s njima i izražavanja zabrinutosti, ekološka inteligencija proširuje taj kapacitet na sve prirodne sisteme. Da bi se iskoristila ta inteligencija, moramo odmaći dalje od razmišljanja koje smješta ljudsku vrstu izvan prirode. Činjenica je da živimo isprepletani u ekološkim sistemima i da međusobno ostvarujemo uzajaman uticaj. Potrebno je otkriti i podijeliti sve načine na koje intimna međusobna povezanost djeluje i sagledati skrivene obrasce koji povezuju ljudske aktivnosti s višim kretanjem prirode, te na takav način razumijeti svoj pravi uticaj na nju, kao i da naučimo kako da činimo više dobra. Ovakvim razumijevanje ekološke inteligencije proizvođači će morati mijenjati svoj način poslovanja i prezentiranja svog rada, jer su potrošači sve više svjesni

stvarne slike kako se proizvodi, od čega se proizvodi sastojte, kako se iskorištavanju prirodni resursi te eksploatacija radne snage i ugrožavanje njihovog zdravlja. Razvijanjem ekološke inteligencije otvaramo oči prvenstveno sebi a zatim i osobama oko sebe da je učenje o održivom razvoju jedini način borbe protiv sve većih ekoloških problema.

Ekološka inteligencija može biti važan faktor u prevenciji ekološkog nasilja. Ova vrsta inteligencije odnosi se na sposobnost razumijevanja ekoloških sustava, procjene utjecaja ljudskih aktivnosti na okoliš te donošenje informiranih odluka koje promiču održivost. Dakle, ekološka inteligencija može biti ključna u prevenciji ekološkog nasilja stvaranjem društva koje je svjesno, odgovorno i predano očuvanju okoliša za buduće generacije. Načini na koje ekološka inteligencija može doprinijeti prevenciji ekološkog su raznovrsni. Ekološki inteligentni pojedinci imaju dublje razumijevanje ekoloških sustava i kako oni funkcioniraju. To im omogućava da bolje prepoznaju potencijalne prijetnje okolišu i djeluju preventivno. Ekološki inteligentni pojedinci mogu bolje procijeniti kako ljudske aktivnosti utječu na okoliš te prepoznati potencijalne negativne posljedice prije nego što se one manifestiraju. Ekološki inteligentni pojedinci donose odluke koje uzimaju u obzir ekološke faktore i promiču održivost. To može uključivati odabir ekološki prihvatljivijih proizvoda, podržavanje održivih praksi ili zagovaranje zaštite okoliša. Ekološki inteligentni pojedinci često djeluju kao edukatori i promotori održivog života, podižući svijest o ekološkim problemima i potičući druge da se pridruže u zaštiti okoliša. Ekološki inteligentni pojedinci mogu biti katalizatori za promjene u društvu, potičući političare, tvrtke i druge organizacije da djeluju odgovorno prema okolišu.

Odgajno obrazovni sistem i prevencija ekološkog nasilja

Kada govorimo o ekopedagoškom aspektu i školskom pristupu u razvijanju ekološke svijesti kod djece i mladih, osnova jeste prevencija nasilja nad prirodom i okruženjem u kojem djeca i mladi odrastaju. Škola kao odgajno obrazovna ustanova kroz prevenciju ekološkog nasilja, edukuje djecu i mlade kroz upoznavanje učenika sa osnovnim elementima prirode koja nas okružuje i uticaju čovjeka na prirodu, jer je neophodna za razvijanje svijesti učenika o stanju na planeti. Dok se pod ciljevima podrazumijevaju opće odrednice i vrijednosti kojima se teži, zadaci nastave nam opširnije određuju zadane ciljeve, a dijele se na obrazovne, odgojne i funkcionalne. U nastavnom planu i programu za devetogodišnje osnovno obrazovanje, kao opći cilj ekološkog odgoja i obrazovanja unutar nastavnih predmeta Moja okolina, Biologija, Geografija, Kultura življenja i sl. može se izdvojiti razvoj potencijala i radoznalosti učenika kroz aktivan odnos i neposrednu komunikaciju sa životnom sredinom koja ga okružuje, uz uvažavanje individualnosti učenika s intencijom djelovanja na izgradnju ekološke svijesti, ekološke kulture i ekoloških navika. Dakle, učenici upoznaju živi i materijalni aspekt živog svijeta kroz igru i učeniku primjerene aktivnosti istraživačkog, logičkog i praktičnog karaktera, kao i kroz aktivnu komunikaciju i odnos učenika u neposrednoj okolini. Ekološko obrazovanje je proces kojim bi se trebalo postići stavovi potrebni za razumjevanje odnosa čovjeka i njegove kulture sa ekološkim sistemima. Savremeno društvo shvata da najveći utjecaj u ekološkom odgoju i obrazovanju imaju škole, čije je glavni zadatak da podignu svijest na globalni nivo. Prema UNESCO-u ekološko obrazovanje treba istovremeno stvoriti svijest, informisati, učiti znanje, razviti navike i vještine, promovirati vrijednosti, obezbijediti kriterije i standarde i predstaviti smjernice za rješavanje problema i donošenje odluka. Time se utiče na kognitivne i afektivne modifikacije ponašanja.

Škola zahtijeva nastavne i terenske aktivnosti, radno-orjentirane, planski-usmjerene i participativne, a koje vode prema samopouzdanju, pozivitim stavovima i osobnoj odanosti prema zaštiti okoliša. Prirodna znatiželja učenika o novim saznanjima, učenje o životinjama, biljkama, vodi, zraku, povećava motivaciju učenika što olakšava sam proces učenja. Vodeći se društvenim potrebama, Kundačina (1995, str.45.) ističe da su ciljevi ekološkog obrazovanja učenika da stekne osnovna znanja o životnoj sredini i procesima koji je otežavaju, da razvije pravilan i kulturnan odnos prema objektima prirode, da obezbijedi aktivno učešće na zaštiti

ekoloških vrijednosti, gdje je pojedinca „potrebno učiniti osjetljivim i kompetentnim subjektom za očuvanje životne sredine, čiji će postupci biti rezultat unutrašnje motivacije i pozitivnih stavova kao naloga za djelovanje, a ne iz straha zbog ugroženosti ili kazne. Posebno je važno da li pojedinac sebe smatra odgovornim za zaštitu i očuvanje životne sredine ili ekološke situacije doživljava kao nešto otuđeno, kao obavezu organa, institucija, kolektiva, preduzeća, inspekcije i sl. Aktivnim uključivanjem u očuvanje prirode povećava se svijest učenika, time od njega čini svjesnog proizvođača i potrošača prirodnih resursa. Svaki pojedinac kroz ekološko obrazovanje mora postati svjestan svoje odgovornosti prema okolišu. Škola ima ključnu ulogu u prevenciji ekološkog nasilja kroz obrazovanje, edukaciju i promociju ekološke svijesti. Načini na koje škola može doprinijeti prevenciji ekološkog nasilja su slijedeći:

- a) Škole mogu uključiti obrazovanje o životnoj sredini u svoje nastavne programe kako bi učenici stekli znanje o važnosti očuvanja prirode, ekosistema i biodiverziteta.
- b) Kroz edukaciju, škole mogu podsticati razvoj ekološke svijesti kod učenika, tj. svijesti o međuzavisnosti svih živih bića i važnosti očuvanja prirode za buduće generacije.
- c) Škole mogu promovirati održive prakse među učenicima, osobljem i roditeljima, kao što su recikliranje, štednja energije i vode, kao i smanjenje upotrebe plastike.
- d) Kroz primjer i vlastite aktivnosti, škole mogu podsticati učenike na odgovorno ponašanje prema okolini, uključujući čuvanje prirode, čišćenje okoline i smanjenje zagađenja.
- e) Škole mogu podržati i učestvovati u ekološkim inicijativama i projektima koji promovišu očuvanje prirode i životne sredine.
- f) Kroz obrazovanje, škole mogu razvijati kod učenika kritičko mišljenje o ekološkim pitanjima, omogućavajući im da prepoznaju ekološke probleme i traže održiva rješenja.
- g) Škole mogu saradivati sa lokalnom zajednicom, organizacijama civilnog društva i institucijama kako bi zajedno radile na očuvanju životne sredine i prevenciji ekološkog nasilja.

METODOLOGIJA RADA

Istraživanje je transverzalno, korištene su analitičko-deskriptivna metoda i servej, kao varijanta analitičko-deskriptivne metode. Od postupaka, korištena je analiza sadržaja i anketiranje. Cilj istraživanja bio je ispitati faktore i načine njihovog uticaja na formiranje ekološke svijesti kod mladih Tuzlanskog kantona s ciljem prevencije ekološkog nasilja. Zadatak istraživanja bio je ispitati faktore koji utiču na formiranje ekološke svijesti kod mladih Tuzlanskog kantona, na koji način obrazovne ustanove i sredstva informisanja doprinose formiranju ekološke svijesti kod mladih, kao i da li je ekološka pismenost faktor za razvoj ekološke svjesti kod mladih s ciljem preveniranja ekološkog nasilja. U radu se pošlo od pretpostavke da su škola, porodica, sredstva informisanja i opće obrazovanje najčešći faktori koji pozitivno utiču na formiranje ekološke svijesti kod mladih Tuzlanskog kantona kroz izučavanje ekoloških sadržaja, kao i da ekološka pismenost pojedinca pozitivno djeluje na formiranje ekološke svijesti kod mladih Tuzlanskog kantona što pozitivno utiče na prevenciju ekološkog nasilja. Uzorak istraživanja obuhvata 360 ispitanika starosne dobi od 10 do 25 godina. U anketiranju je sudjelovalo 35% ispitanika dobi od 10 do 15 godina, zatim 45% ispitanika od 15 do 20 godina, te 20 % ispitanika od 20 do 25 godina.

ANALIZA REZULTATA I DISKUSIJA

U istraživanju ekološke pismenosti i ekološke svijesti kod mladih Tuzlanskog kantona i faktora koji utiču na njihovo formiranje, došlo se do slijedećih nalaza. Rezultati su prikazani u tabeli br.1.

Tabela br.1. Faktori izgradnje ekološke svijesti

Faktor	%
Porodica	22
Škola	35
Sredstva informisanja	28
Opće obrazovanje	13
Nešto drugo	2
Ukupno:	100

Rezultati do kojih se došlo ukazuju da su škola i sredstva informisanja najznačajniji faktori koji utiče na izgradnju ekološke svijesti kod mladih ljudi. Iz navedenih rezultata možemo zaključiti da su nastavni sadržaji kroz školski sistem i sredstva informisanja poput interneta, TV emisije i sl. vrlo važni, ali su relativno malo zastupljeni u kreiranju ekološke svijesti kod mladih ljudi, a čiji cilj jeste upravo prevencija ekološkog nasilja. U radu se dalje pošlo od pretpostavke da obrazovne ustanove pozitivno utiču na formiranje ekološke svijesti i preveniraju nastanak i razvoj ekološkog nasilja kod mladih Tuzlanskog kantona kroz izučavanje ekoloških sadržaja. Rezultati su prikazani u tabeli br.2.

Tabela br.2. Obrazovne ustanove kao faktor izgradnje ekološke svijesti i preveniranje ekološkog nasilja kod mladih kroz izučavanje ekoloških sadržaja

Obrazovne ustanove	%
Osnovna škola	20
Srednja škola	20
Fakultet	4
Nevladine organizacije	54
Ostalo	2
Ukupno:	100

Rezultati pokazuju da 54% ispitanika izjavljuje da su nevladine organizacije dominantan faktor u izgradnji ekološke svijesti i preveniranju ekološkog nasilja kod mladih, dok su obrazovne ustanove (škole i fakulteti) sa 44% ocjenjene kao faktor izgradnje ekološke svijesti i preveniranje ekološkog nasilja kod mladih kroz izučavanje ekoloških sadržaja. Navedeni rezultati su poprilično zabrinjavajući obzirom da pokazuju da se kroz obrazovni sistem i dalje ne utiče u dovoljnoj mjeri na izgradnju ekološke svijesti i preveniranje ekološkog nasilja kod mladih, sumira li se ukupno po nivoima obrazovanja odgovori ispitanika.

U radu se dalje pošlo od pretpostavke da mediji pozitivno utiču na preveniranje ekološkog nasilja kod mladih Tuzlanskog kantona. Rezultati su prikazani u tabeli br. 3.

Tabela br.3. Uticaj medija na preveniranje ekološkog nasilja kod mladih

Mediji	%
Televizija	20
Radio	4
Novine	10
Internet portali	20
Ostalo	8
Nijedan medij	38
Ukupno:	100

Iz prikazanih rezultata vidimo da mediji poput Internet portala i Tv-a imaju najznačajniji uticaj na prevenciju ekološkog nasilja po ocjeni ispitanika. Međutim, 38% ispitanika također ocjenjuje da nijedan medij ne utiče pozitivno sa sadržajima na prevenciju ekološkog nasilja kod

mladih. Na pitanje o značajnosti i koliko ostvaruju uticaj svakog od medija pomenutih u tabeli br. 3, većina ispitanika (njih 89 %) je dala odgovor da mediji ne utiču dovoljno na izgradnju ekološke svijesti kod mladih.

U radu se dalje pošlo od pretpostavke da ekološka pismenost pojedinca pozitivno djeluje na prevenciju nastanka ekološkog nasilja kod mladih Tuzlanskog kantona. Rezultati su prikazani u tabeli br.4.

Tabela br.4. Ekološka pismenost kao faktor prevencije ekološkog nasilja kod mladih

Ekološka pismenost	DA %	NE %
Prilikom kupovine hrane, prvo pročitam sadržaj namirnica.	22	78
Prilikom kupovine pića prvo pročitam sastojke od čega je pravljeno.	48	52
Razumijem skraćene oznake koje se nalaze na konzervama, bocama i sl.	9	91
Najčešće konzumiram brzu hranu (sendvič, hamburger, pizza, čevape i sl.)	62	38
Kada organizujem odmor, najčešće odlazim u gradove, metropole i sl.	85	15
Često odlazim u šume, na livade, na rijeke i sl.	29	71
Kada sam bolujem gripu prvo posežem za tabletama i dr. farmaceutskim proizvodima	46	44
Kad sam u prilici, lomim grane sa drveta, kidam cvijeće i drugo ukrasno bilje bez obzira na table upozorenja.	54	46
Prilikom odbacivanja pokvarenog mobilnog aparata, kao i drugih uređaja, ignorišem ekološka upozorenja od strane proizvođača.	75	25

Iz prikazanih rezultata možemo zaključiti da ekološka pismenost koja je važan preduslov za izgradnju ekološke svijesti, a tim i prevencije ekološkog nasilja kod mladih ljudi kao i zdravlje mladih ljudi, nije dovoljno razvijena. Rezultati ukazuju da mladi ne obraćaju pažnju na sastojke pri kupovini hrane u raznim ambalažama, kao ni na sastojke napitaka koje konzumiraju. Da je ekološka pismenost kod mladih ljudi zabrinjavajuća, pokazuje i činjenica da 91% mladih ne razumije oznake na pakovanjima ambalaža. Ishrana mladih ljudi je također zabrinjavajuća, jer mladi najčešće konzumiraju jela iz brze prehrane (sendviče, čevape, hamburgere i sl.). Kad je riječ o organizaciji odmora i opuštanju, porazno je to da 85% ispitanika odlazi na odmore u velike gradove, centre, metropole dok svega 29% ispitanika provodi vrijeme u prirodi, uz prirodni ambijent. Kada je upitanju bolest ispitanika, mladi izjavljuju da posežu odmah za nekim farmaceutskim proizvodima od kojih su najznačajnije tablete. Kod odlaganja otpada nastalog od kvara određenih uređaja, mladi zanemaruju upozorenja proizvođača, čime su direktni sudionici ekološkog nasilja. Na osnovu svega, može se reći da su ekološka pismenost i ekološka svijest na niskoj razini čime se dovodi upitanje process prevencije ekološkog nasilja, kao i funkcionalnost obrazovnog sistema i njegova usklađenost sa životnim potrebama mladih ljudi. Da bi povećali stepen ekološke svijesti kod svih građana Goletić i Terzić (2005) naglašavaju da je potrebno posvetiti više pažnje ekološkom obrazovanju i cjeloživotnom učenju.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Na osnovu svega iznesenog, možemo zaključiti da su sredstva informisanja, porodica i škola najznačajniji faktori koji doprinose izgradnji ekološke svijesti kod mladih ljudi, kao i mjesta gdje bi se trebalo vršiti kontinuirana prevencija ekološkog nasilja. Važno je istaći da su nevladine organizacije vodeći faktor u izgradnji ekološke svijesti i previranju nastanka i razvoja ekološkog nasilja kao sociopatoloških pojava kod mladih u odnosu na institucije unutar sistema obrazovanja. Kada su upitanju mediji, možemo zaključiti da internet portal i televizije edukativno djeluju na izgradnju i razvoj ekološke pismenosti i ekološke svijesti, međutim sa veoma malo ekoloških sadržaja koji bi mogli prevenirati nastanak i razvoj ekološkog nasilja i

ekološki neprihvatljivog ponašanja. Ekološka pismenost mladih je zabrinjavajuća, jer rezultati ovog istraživanja ukazuju da većina mladih Tuzlanskog kantona nisu ekološki pismeni što se održava na njihovo zdravlje i kvalitetu života. U tom pravcu, potrebno je poduzeti adekvatne ekopedagoške mjere kako bi se ovakvo stanje unaprijedilo unutar sistema obrazovanja, kroz preispitivanje ciljeva odgoja i obrazovanja, reviziju nastavnih programa, organizaciju slobodnih aktivnosti i sl. kao i većom saradnjom porodice i škole kako bi se stvorilo jedinstvo djelovanja svih aktera u poboljšavanju funkcije općeg ali i ekološkog obrazovanja s ciljem razvijanja i jačanja ekokulture, ekonavika, ekoponašanja a što su glavni faktori prevencije ekološkog nasilja.

LITERATURA

1. Anđić, D. (2007). *Paradigmatski aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj*. Metodički ogleđi : časopis za filozofiju odgoja, Vol. 14 No. 2.
2. Capra, F. (1998). *Mreža života*, Zagreb, Liberata.
3. Galić, B. (2000). *Politička kultura "novih demokracija"*. Revija za sociologiju, No 3-4: 197-20
4. Goleman, D. (2010). Ekološka inteligencija, Beograd, Geopoetika.
5. Goletić, Š. (2007). Projekat EU „Jačanje svijesti o okolišu“; *Obrazovanje o okolišu i održivom razvoju*, Priručnik za edukaciju nastavnika, Sarajevo, Fondeko.
6. Goletić, Š. Terzić, R. (2005). *Ekološka edukacija*, Zenica, Univerzitet u Zenici.
7. Jaganjac, A. i dr. (2007): *Izveštaj o jačanju svijesti o zaštiti okoliša u Bosni i Hercegovini*, EU CARDS projekt jačanja svijesti o okolišu Evropske komisije.
8. Jukić, R. (2011) *Ekološko pitanje kao odgojno-obrazovna potreba*, Zagreb, Filozofski fakultet.
9. Koković, D. (1996) *Sociologija religije i obrazovanja*, Sombor, Učiteljski fakultet.
10. Kundačina, M. (1998) *Činioci ekološkog vaspitanja i obrazovanja učenika*, Užice, Učiteljski fakultet u Užicu.
11. Moore, D. J. (2002) *Uvod u antropologiju teorije i teoretičari kulture*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
12. Myerson, G. (2002), *Ekologija i kraj postmoderne*, Zagreb: Jesenski i Turk.
13. Omerović, M. (2009). *Rad Razrednika*, Tuzla, Off Set.
14. Omerović, M. (2012). *Osnove ekološke pedagogije - metode ekološkog odgoja i obrazovanja*, Tuzla, Off Set.
15. Prodanović, T. i Ničković, R. (1984), *Didaktika*, Beograd, ZUNS.
16. Šušnjić, Đ (1998) *Religija*, Beograd, Čigoja.
17. Tomić, R. (2009). *Metodika nastave prirode i društva (Moje okoline)*, Tuzla, Off Set.
18. Uzelac, V. (2006), »Etika održivosti i obrazovanje za okoliš i održivi razvoj, Istraživački rezultati percepcije odgojitelja i učitelja«, u: *Prema kvalitetnoj školi* (ur. Ivon, H.). Split: Hrvatski pedagoško-književni zbor – Ogranak Split i Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 41–57.
19. Zeman, Z. (2003), »Znanstveno odgonetavanje života«, *Društvena istraživanja*, god. 12, sv. 3–4 (65–66), str. 379–402. u: Uzelac, V. (2007) *Promišljanje odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u dječjim vrtićima i nižim razredima osnovne škole*, u: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, (ur. Previšić, V., Šoljan, N. N., Hrvatić, N.), Zagreb, Hrvatsko pedagoško društvo.
20. Žderić, M. i Stojanović, S. (1993) *Metodika nastave biologije*, Novi Sad, Univerzitet Novi Sad.

SOCIJALNI UZROCI NASILJA NAD DJECOM U PORODICI

Sažetak

Istraživanje na temu „Socijalni uzroci nasilja nad djecom u porodici“ imalo je za cilj istražiti, analizirati i utvrditi socijalne riziko-faktore nasilja nad djecom, percepciju riziko-faktora od strane profesionalca zaposlenih u službama socijalne zaštite, prepoznavanje i raumijevanje socijalnih riziko-faktora. Pored toga istraživački rad je usmjeren na isticanje značaja socijalnih riziko-faktora kao nezaobilaznog segmenta prilikom razumijevanja nasilja nad djecom u porodici i drugih oblika nasilničkih ponašanja kod djece i roditelja. Empirijski dio istraživanja je proveden na području Tuzlanskog kantona, u vremenskom periodu mart – juni 2021. godine. U cilju dobijanja što preciznijih podataka za potrebe istraživanja razvijen je instrument prikupljanja podataka prilagođen uzorku istraživanja. Za potrebe istraživanja korišten je stratifikovani uzorak gdje se vodilo računa o teritorijalnoj zastupljenosti ustanova, kao i zastupljenosti ispitanika u odnosu na dob, spol, vrstu stručnog posla koju obavljaju i druge relevantne faktore. Uzorak je činilo 80 stručnih radnika (socijalni radnici, pedagozi, profesori razredne nastave, profesori predmetne nastave, pedijatri, socijalni pedagozi, defektolozi, psiholozi, sociolozi) koji rade u vladinom i nevladinom sektoru na području Tuzlanskog kantona, na poslovima otkrivanja, dijagnosticiranja i prevencije nasilja nad djecom. U analizi empirijskih rezultata istraživanja korištene su matematičke i statističke metode. Analize su izvođene uz pomoć statističkog paketa za analizu podatka (Microsoft Office Excel 2019 i SPSS 16.0.).

Ovaj istraživački rad će zasigurno poslužiti kao poticaj za druga slična i sveobuhvatna istraživanja koja će dovesti do konkretnih promjena, u vidu pokretanja inicijativa za kontinuiranim edukacijama roditelja, djece, nastavnika i stručnih saradnika o nasilju nad djecom unutar porodice. Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, može se zaključiti, da nasilje rasprostranjeno, da ga je moguće suzbiti, provođenjem odgovarajućih mjera, a blagovremena identifikacija i evidencija problema je osnovni uslov planiranja mjera intervencije i njihovog usmjeravanja na rizične grupe.

Ključne riječi: nasilje, dijete, porodica, prevencija, socijalni rad, riziko-faktori,

Summary

Research on the topic "Social causes of violence against children in the family" aimed to investigate, analyze and determine the social risk factors of violence against children, the perception of risk factors by professionals employed in social protection services, recognition and coping with social risk factors. In addition, the research work is aimed at highlighting the importance of social risk factors as an unavoidable segment when understanding violence against children in the family and other forms of violent behavior in children and parents. The empirical part of the research was conducted in the area of Tuzla Canton, in the period March

---

¹ Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

² Udruženje Zemlja djece u BiH, Tuzla

- June 2021. In order to obtain the most accurate data for research purposes, a data collection instrument adapted to the research sample was developed. For the purposes of the research, a stratified sample was used, which took into account the territorial representation of institutions, as well as the representation of respondents in relation to age, gender, type of professional work they perform and other relevant factors. The sample consisted of 80 professional workers (social workers, pedagogues, classroom teachers, subject teachers, pediatricians, social pedagogues, special education teachers, psychologists, sociologists) who work in the governmental and non-governmental sector in the area of Tuzla Canton, on the tasks of detection, diagnosis and prevention violence against children. Mathematical and statistical methods were used in the analysis of empirical research results. Analyzes were performed with the help of a statistical package for data analysis (Microsoft Office Excel 2019 and SPSS 16.0).

This research work will certainly serve as an incentive for other similar and comprehensive research that will lead to concrete changes, in the form of launching an initiative for continuous education of parents, children, teachers and professional associates about violence against children within the family. Based on the results of the research, it can be concluded that violence is widespread, that it can be suppressed by implementing appropriate measures, and timely identification and recording of problems is a basic condition for planning intervention measures and directing them to risk groups.

Keywords: violence, child, family, prevention, social work, risk factors,

1. UVOD

Nasilje u porodici je fenomen koji je prisutan u svim zemljama svijeta i u svim kulturama i ljudi svih rasa, vjerskih i političkih i seksualnih opredjeljenja, društvenih i kulturnih nivoa i polova mogu biti počinitelji nasilja u porodici. Prema Vidanoviću (2006): „Nasilje podrazumijeva zloupotrebu sile kao akta agresije kojim se povređuju osobe, ili uništava vlasništvo. Na društvenom nivou, posebno opasno je koordinisano nasilje, kao što su slučajevi rata i terorizma. Od 70-ih godina 20. vijeka koristi se i pojam strukturnog nasilja koji označava sistemske forme nasilja kao što su: rasizam, seksizam, nacionalizam, heteroseksizam i omalovažavanje starih osoba i sl.“

Poznati Antički odgoj u Sparti u kojem su se djeca odgajala da budu dobri ratnici, te se sastojao od toga da dijete bude otporno na glad, žeđ, hladnoću i slično. Međutim, mjenjanjem društvenih normi mjenjao se i tip odgoja kao i shvatanje nasilnog i neprihvatljivog ponašanja. Svijest o nasilju u porodici kao i shvatanje i dokumentovanost ovog prestupa razlikuju se od zemlje do zemlje. Procjenjuje se da je u SAD i Velikoj Britaniji samo trećina slučajeva nasilja u porodici prijavljena policiji.

Porodično nasilje je globalni problem. Istraživanje sprovedeno među više od 40 nacija u svijetu pokazuje da je 10 do 50% žena izjavilo da su doživjele nasilje od strane svog partnera u nekom periodu svog života. Preko 10% djece doživjelo je nasilje od strane roditelja, a istraživanja pokazuju da mnogo više djece pati od zanemarivanja nego od fizičkog zlostavljanja.

Postavlja se pitanje kako razumjeti ponašanje djece koja nisu bila izložena samo pojedinačnom katastrofičnom događaju, nego čiji čitav život jeste jedno neprekidno traumatsko iskustvo, kao što je to slučaj kod djece izložene hroničnom nasilju u porodici.

Nasilje može biti motivisano strahom, stidom, željom za osvetom ili priznanjem. Nasilnik može imati želju da ostvari kontrolu nad osobom ili na taj način izražava bijes ili neki oblik frustracije.

Jedan od razloga koji dovodi do toga da konflikti sa supružnicima ili djecom eskaliraju češće i intenzivnije je nedostajanje vještine komunikacije koja bi im omogućila da smire svoja osjećanja ili dođu do kompromisa. Međutim, pošto se nasilje pojavljuje u interaktivnom kontekstu, nedostatak vještina komunikacije može pojačati nasilje u onim porodicama u kojima postoji predispozicija, dok je interpretacija komunikacije od strane članova porodice i njihovo emocionalno reagovanje na te interpretacije ključna komponenta veze između nedostatka vještina komunikacije i porodičnog nasilja.

Nasilje narušava samopouzdanje žrtava i uči ih da su agresivno i ponašanje koje kontroliše norme po kojima se „moraju“ usmjeravati, te ih izoluje od drugih ljudi. Žrtve nasilja uče da budu anksiozni, preplašeni i nesigurni i u svojim odnosima sa drugim ljudima.

Nasilje nad djecom u porodici je prisutno kao pojava od samog nastanka porodice, ali se nije pridavalo puno pažnje i senzibiliteta prema istoj, do pojave i prihvatanja kao društvene norme. Visok prag tolerancije i manja osjetljivost prema ovoj pojavi je rezultiralo samo većoj stopi nasilja nad djecom.

Kad se tiče kategorijalno-pojmovnog aparata u radu će biti korišteni pojmovi porodica, nasilje, nasilje nad djecom, dijete, socijalni uzroci i sl.

Porodica je univerzalna ljudska zajednica koju čine odrasli reproduktivno sposobni partneri i njihovo potomstvo, ali i dalji srodnici koji žive zajedno sa njima. Porodicu čine roditelji, ili najmanje jedna odrasla osoba, i djeca, ili najmanje jedno dijete, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, uspješno funkcioniraju kao zajednica zadovoljavanja potreba njenih članova, a njihov odnos se temelji na krvnom srodstvu, zakonskoj (brak, adopcija) ili na običajnoj regulativi“ (Adžajlić et al., 2005).

Nasilje podrazumijeva zloupotrebu sile kao akta agresije kojim se povređuju osobe, ili uništava vlasništvo.

Nasilje nad djecom u porodici je lični, porodični, društveni i javno-zdravstveni problem. Nasilje je kršenje temeljnih ljudskih prava i zbog toga je zadaća svakog člana društva da odgovorno pristupi ovome problemu i radu na njegovom rješavanju.

Dijete je svaka osoba koja nije navršila 18 godina života. S biološkog stajališta, dijete je ljudsko biće u razdoblju od rođenja do puberteta. Pravna definicija djeteta općenito se odnosi na maloljetnu osobu, inače poznatu kao osoba mlađa od punoljetnosti. Djeca općenito imaju manje prava i odgovornosti od odraslih. Klasificiraju se kao nesposobni za donošenje ozbiljnih odluka. Riječ dijete također može značiti odnos s roditeljem, skrbnikom (kao što su sinovi i kćeri bilo koje dobi), metaforički, autoritet ili pripadnost grupi u klanu, plemenu ili religiji.

Socijalni uzroci (rizični faktori) su, u cjelini, karakteristike (od lične, porodične, obrazovne, poslovne, društvene ili kulturne prirode) čija prisutnost podiže vjerovatnost određenog fenomena u njegovom nastajanju. Postoje brojni socijalni uzroci nasilja u porodici, a neki od njih su: nezaposlenost članova porodice, niski prihodi porodice, loši materijalni uslovi/siromaštvo, stresne situacije/događaji, nasilje kao naučeno ponašanje, konzumiranje alkoholnih pića, kockanje, ovisnost o psihoaktivnim supstancama, zdravstveno stanje djeteta, finansijska neadekvatna briga i podrška nadležnih institucija o djeci žrtvama nasilja itd.

Uzroci ili faktori nasilja su brojni, a neki od njih su individualni - vezani za žrtvu (dob, obrazovanje), porodični faktori (porodični status, sastav, prisustvo porodične patologije i sl.) i društveni (sankcionisanje nasilja u društvu, kultura). Navedeni uzroci pojedinačno mogu dovesti do nasilja nad djecom u porodici, ali većina slučajeva nasilja nad djecom su uzrokovani djelovanjem više faktora koji se javlja istovremeno i u većem broju, međusobno su povezani.

Zbog ne postojanja pouzdanih podataka o ovoj pojavi, istraživanje će se fokusirati na utvrđivanje uticaja rizičnih faktora socijalne sredine na pojavu nasilja nad djecom u porodici na području Tuzlanskog kantona.

Uopćeno, kada govorimo o nasilju postoje brojni socijalni faktori koji utiču na pojavu nasilja i koji su na neki način bili okidač istog. Često u siromašnim porodicama imamo pojavu nasilja u porodici, uz pretpostavku da čovjek svoje frustracije izazvane socijalnim nedaćama ispolji na jedan takav način, kao i što je slučaj sa porodicama koje su egzistencijalno ugrožene, nezaposlene ili su na granici siromaštva. Često uz nasilje idu i bolesti ovisnosti o psihoaktivnim supstancama, alkoholu, kocki i slično. Alkoholizam nerijetko izaziva kod članova porodice agresivno ponašanje, ovisnici o psihoaktivnim supstancama pod dejstvom istih mogu da izazovu neki vid agresije nad članovima porodice ili pak okoline, kao što je slučaj kod apstinencijalnih kriza. Ovisnost o kocki je jedan od riziko faktora za nasilje u porodici, tip ovisnosti koji dovodi i egzistenciju porodice u pitanje, kao i zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, a u najgorem slučaju i nasilje nad članovima porodice koje za ishod može imati i smrt. Psiho-socijalni faktori, neusklađeni porodični odnosi, spolna diskriminacija, jednoroditeljstvo, nejednaka dostupnost zdravstvene zaštite, slabije intelektualne ili fizičke sposobnosti, hronične bolesti, asocijalna ponašanja i slično, su samo neki od faktora koji mogu biti uzrok nasilja nad djecom u porodici, kao i drugim članovima porodice.

Najčešće nasilje nad djecom u porodici primjete socijalni radnici, pedagozi, profesori razredne nastave, profesori predmetne nastave, pedijatri, socijalni pedagozi, defektolozi psiholozi, sociolozi u direktnom kontaktu rada sa djecom, i na osnovu psihičkih i fizičkih pokazatelja. Takođe, može se raditi i o marginaliziranim grupama koje su pod nadzorom centra za socijalni rad, ili koji saraduju sa školama, te na taj način detektovati nasilje nad djecom u porodici.

Poznavajući socijalne riziko-faktore nasilja nad djecom u porodici moguće je i preventivno djelovati. S time u vezi, ovaj rad će poslužiti kao početna osnova za druga slična i sveobuhvatna istraživanja koja će dovesti do usješnije detekcije riziko faktora nasilja nad djecom u porodici, kao i njihovoj prevenciji. Važno je nastaviti sa organizovanim i planskim aktivnostima koje će biti u službi prevencije nasilja u porodici, pronalaskom adekvatnih mehanizama za sprečavanje ovakvih oblika ponašanja. Aktivnost koja može pokazati rezultate u budućnosti jeste zasigurno jačanje porodice kao osnovne ćelije društva, izgradnja kapaciteta institucija, ustanova sa posebnim akcentom na škole kao i nevladinih organizacija koje su nadležne za poduzimanje koraka na prevenciji, sprečavanju i širenja nasilja nad djecom u porodici.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja je bio uticaj riziko-faktora nasilja nad djecom u porodici. Socijalne uzroke nasilja nad djecom u porodici smo utvrdili analizom stavova stručnih radnika zaposlenih u ustanovama socijalne zaštite, osnovnim i srednjim školama, nevladinim organizacijama. Istraživanje obuhvata period od marta do juna 2021. godine.

Cilj istraživanja je da se istražiti, analizirati i utvrditi na kritički i komparativan način utvrdi i analiziraju teorijska objašnjenja, socijalni uzroci i oblici, kao i riziko-faktori nasilja nad djecom u porodici. Cilj je multifaktorskim pristupom utvrditi koji individualni, porodični i sociokulturni faktori imaju odlučujući uticaj na nasilje nad djecom u porodici. Izvršiti analizu postojanja i mogućnosti institucija i organizacija socijalne zaštite u detekciji i prevenciji riziko faktora nasilja nad djecom u porodici.

Zadaci istraživanja su: Koristeći metodu deskriptivne statistike objasniti pojam nasilja nad djecom u porodici, analizirati i utvrditi socijalne uzroke, riziko faktore u korelaciji sa nasiljem

nad djecom u porodici. Ispitati ulogu socijalnog radnika i mogući uticaj na ranu detekciju riziko faktora i prevenciju nasilja nad djecom u porodici.

Generalna hipoteza: Pretpostavlja se da nasilje nad djecom u porodici postoji i da je uzrokovano interaktivnim djelovanjem većeg broja riziko faktora.

U skladu sa generalnom hipotezom postavljene su posebne hipoteze:

H1. Pretpostavlja se da su socijalni faktori: siromaštvo, nezaposlenost, ovisnost, porodično nasilje, invalidnost, spolna diskriminacija, narušeno zdravstveno stanje, jednoroditeljstvo, nejednaka dostupnost zdravstvene zaštite, kao i psihosocijalni rizici "okidač" nasilja nad djecom u porodici.

H2. Pretpostavlja se da stručni radnici nisu dovoljno profesionalno osposobljeni i educirani, niti rade na ranom otkrivanju i detekciji riziko faktora nasilja nad djecom u porodici, te se najčešće bave posljedicama.

Indikator: pisani iskazi anketiranih stručnjaka, naučni izvori.

Metode i tehnike istraživanja - U istraživanju su primjenjene osnovne metode kao što su: analiza, sinteza, apstrakcija i specifikacija. Od metoda prikupljanja podataka primjenjena je metoda ispitivanja i metoda analize sadržaja. *Metoda ispitivanja* je primjenjena u empirijskom dijelu istraživanja. Od tehnika istraživanja korišten je intervju u cilju prikupljanja podataka o riziko faktorima nasilja nad djecom, dok je instrument istraživanja korišten upitnik/anketa pomoću kojeg je sagledana percepcija stručnjaka o nasilju nad djecom, pojavnosti, faktorima, i (ne)prijavlivanju mogućeg nasilja, kao i njihovo profesionalno iskustvo u vezi s tim.

Struktura uzorka istraživanja - Uzorak ispitanika je činilo 80 stručnih radnika (socijalni radnici, pedagozi, profesori razredne nastave, profesori predmetne nastave, pedijatri, socijalni pedagozi, defektolozi, psiholozi, sociolozi) koji rade u vladinom i nevladinom sektoru na području Tuzlanskog kantona, na poslovima otkrivanja, dijagnosticanja i prevencije nasilja nad djecom.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Osnovni parametri ispitanika - Pregled ispitanika koji se odnosi na ustanove/organizacije u kojima su ispitanici zaposleni prikazan je u tabeli 1. Uzorak obuhvata N = 80 ispitanika, koji su uposlenici ustanova socijalne zaštite, zdravstvenih ustanova, nevladinih organizacija, osnovnih i srednjih škola. Najveći broj čine ispitanici iz osnovnih i srednjih škola njih 58 ili 72,5 %, potom ustanova socijalne zaštite 14 ili 17,5 %, zdravstvenih ustanova 4 ili 5 % i nevladinih organizacija 4 ili 5% ispitanika.

Profil stručnjaka obuhvaćenih istraživanjem - Od ukupnog broja ispitanika N = 80, svi ispitanici - stručnjaci obuhvaćeni predmetnim istraživanjem su sa visokom stručnom spremom. Dobijeni rezultati pokazuju da 20 ispitanika ili 25% čine učitelji, 15 ispitanika ili 18,8 % profesora, 16 ispitanika ili 20% su socijalni radnici, 10 ispitanika ili 12,5% je nastavnika, 8 ispitanika ili 10% su pedagozi, 7 ispitanika ili 8,8 % su psiholozi, te po 2 ispitanika ili 2,5% defektologa i ljekara.

Tabela 1. Pregled uzorka istraživanja po nazivu ustanove/organizacije

	Frequenc y (f)	Percent (%)	Valid Percent (%)	Cumulative Percent (%)
1 Ustanova socijalne zaštite	14	17.5	17.5	17.5
Val id 2 Zdravstvene ustanove	4	5.0	5.0	22.5
3 Nevladine organizacije	4	5.0	5.0	27.5
4 Osnovne i srednje škole	58	72.5	72.5	100.0
Ukupno	80	100.0	100.0	

Na pitanje da li u okviru svoje nadležnosti radite sa žrtvama nasilja ispitanici su potvrdno odgovorili njih 42 ispitanika ili 52% da rade sa žrtvama nasilja, dok to nije slučaj sa njih 38 ili 47,5 % ispitanika.

Na pitanje da li je u Vašoj ustanovi/organizaciji bilo prijave nasilja nad djecom u porodici od ukupnog broja N = 80 ispitanika, 41 ili 51,2% ispitanika navelo da je njihova ustanova zaprimila prijave nasilja nad djecom u porodici, a 39 ispitanika ili 48,8 % je navelo da nije bilo prijave nasilja nad djecom u porodici u okviru ustanove u kojoj su zaposleni.

Na pitanje o indikatorima koji ukazuju na potencijalnu žrtvu nasilja u porodici - prema varijabli "šta su po vama pokazatelji koji vas navode na zaključak da je dijete žrtva nasilja" ispitanici su naveli da: fizičke povrede (modrice, posjekotine, hematomi) za njih 64 ili (80%) ispitanika nisu pokazatelji da je dijete žrtva nasilja, dok za 16 ispitanika ili 20% jesu. Za 78 ispitanika ili 97,5% "uplakana osoba" nije pokazatelj da je dijete žrtva nasilja, a za 2 ispitanika ili 2,5% jeste pokazatelj. "Agresivna i nasilna" osoba također nije pokazatelj da je osoba žrtva nasilja za 77 ispitanika ili 96,2%, a za 3 ispitanika ili 3,8% ispitanika to jeste pokazatelj. "Šutljiva osoba" nije pokazatelj da je dijete žrtva nasilja za 58 ispitanika ili 72,5%, dok 22 ispitanika ili 27,5% jeste pokazatelj. Bitno je napomenuti da pojedinačni indikatori sami po sebi ne moraju nužno biti odrednice da je dijete žrtva nasilja, ali kombinacija pomenutih indikatora zasigurno otvaraju sumnju da se radi o nekom vidu nasilja. S time u vezi, 48 ispitanika ili 60% smatra da navedeni indikatori navode na zaključak da je dijete žrtva nasilja, dok njih 32 ili 40% ispitanika smatra da sve navedeno nije pokazatelj da je dijete žrtva nasilja.

Na postavljeno pitanje koja lica najčešće vrše prijavu nasilja nad djecom u porodici – ispitanici su odgovorili: jedan od roditelja, 33 ispitanika ili 41%, dok je njih 47 ili 58,8 % ispitanika odgovorilo da jedan od roditelja nije osoba koja prijavljuje nasilje nad djecom u porodici. Da rodbina prijavljuje nasilje u porodici odgovorilo je 36 ispitanika ili 45%, a 44 ispitanika ili 55% smatra da rodbina ne prijavljuje nasilje u porodici. Da drugari iz škole i vrtića nisu osobe koje prijavljuju nasilje u porodici tvrdi 55 ispitanika ili 68,8%, a za 25 ispitanika ili 31,3% oni to upravo jesu. Za 45 ispitanika ili 56,3% komšije nisu osobe koje prijavljuju nasilje nad djecom u porodici, a za 35 ispitanika ili 43,8% komšije jesu osobe koje prijavljuju nasilje u porodici. Dok 32 ispitanika ili 40% ispitanika smatra da je neko ko nije naveden u upitniku često osoba koja prijavljuje nasilje u porodici, a 48 ispitanika ili 60% da "niko treći" mimo gore navedenih lica ne prijavljuje nasilje u porodici.

Evidencija porodica u kojima je evidentiran nasilje nad djecom u porodici - evidentno je da 69 ispitanika ili 86,3% ispitanika ne raspolaže sa podacima o broju porodica u kojima je utvrđeno postojanje nasilja nad djecom u porodici, a 11 ispitanika ili 13,8% ispitanika tvrdi da raspolažu sa brojem porodica u kojima je utvrđeno postojanje nasilja nad djecom u porodici. Ovi podaci su poražavajući s obzirom na profil stručnjaka obuhvaćen ovim istraživanjem gdje se radi o profesijama koje dominantno rade sa djecom.

Tabela 2. Najčešći oblici nasilja kojima su djeca u porodici izložena

	N	Mean	Std. Deviation	f	DA	NE
				%		
Fizičko	80	1.43	0.497	f	46	34
				%	57,5	42,5
Psihičko	80	1.38	0.487	f	50	30
				%	62,5	37,5
Seksulano	80	1.84	0.371	f	13	67
				%	16,3	83,8
Zanemarivanje	80	1.30	0.461	f	56	24
				%	70,0	30,0
Neki drugi oblik, ukoliko postoji molim Vas navedite "Međuvršnjačko"	80	1.99	0.112	f	1	79
				%	1,3	98,8
Neki drugi oblik, ukoliko postoji molim Vas navedite "Ekonomsko"	80	1.99	0.112	f	1	79
				%	1,3	98,8
Neki drugi oblik, ukoliko postoji molim Vas navedite "Cyber-buling"	80	1.99	0.112	f	1	79
				%	1,3	98,8
Valid N (listwise)	80					

Najčešći oblici nasilja kojima su djeca u porodici izložena - Vezano za varijablu "djeca kao žrtve nasilja kroz vašu praksu su izložena kojem obliku nasilja" 56 ispitanika ili 70% se izjasnilo da je to zanemarivanje, 50 ispitanika ili 62,5% psihičko nasilje, 46 ispitanika ili 57,5% fizičko nasilje, 13 ispitanika ili 16,3% seksualno, a po 1 ispitanik ili 1,3% međuvršnjačko nasilje, ekonomsko nasilje i cyber bullying (Tabela 2).

Rezultati istraživanja su pokazali da najveći broj ispitanika/profesionalaca koji rade sa djecom tvrdi da je psihičko nasilje najzastupljenije te da ga gotovo "u stopu" prati fizičko nasilje.

Kada je u pitanju spolna i dobna struktura djece izložene nasilju u porodici rezultati istraživanja su pokazali da su djevojčice u starosnoj dobi od 7-15 godina su izloženije nasilju u porodici što je potvrdilo 42 ispitanika ili 52,5 %, dok 38 ili 47, 5 % ispitanika se izjasnilo suprotno. Da su dječaci u starosnoj dobi od 7-14 godina, češće žrtve nasilja u porodici izjasnilo se 38 ili 47, 5% ispitanika, dok su 42 ili 52,5 % ispitanika se izjasnilo da je baš ta dobna i spolna grupa izložena nasilju u porodici.

Uzroci pojave nasilja u porodici, slučajevi iz prakse - Dobijeni rezultati pokazuju da su socijalni uzroci pojave nasilja nad djecom u porodici za 15 ispitanika ili 18,8% bolesti ovisnosti, siromaštvo i nezaposlenost, za 13 ispitanika ili 16,3% su zanemarivanje, za 11 ispitanika ili 13,8% je destruktivnost kao model ponašanja u porodici, dok su za njih 12 ili 15% ispitanika emocionalna i psihička nestabilnost u porodici, a 6 ispitanika ili 7,5% izjavilo je da su to narušeni odnosi u porodici, dok 22 ispitanika ili 27,5% nije dalo svoj odgovor (Tabela 3). Istraživanje je pokazalo da su navedeni socijalni uzroci uvijek u postojanim kombinacijama gdje njihova snaga time jača.

Tabela 3. *Uzroci pojave nasilja u porodici, slučajevi iz prakse*

	N	Mean	Std. Deviation	F	DA	NE
				%		
Bolest ovisnosti	80	1.81	0.393	F	15	65
				%	18,8	81,3
Zanemarivanje	80	1.86	0.347	F	11	69
				%	13,8	68,3
Emocionalna nestabilnost i psihička oboljenja u porodici	80	1.93	0.265	F	6	74
				%	7,5	92,5
Siromaštvo i nezaposlenost	80	1.84	0.371	F	13	67
				%	16,3	83,8
Narušeni odnosi u porodici	80	1.93	0.265	F	6	74
				%	7,5	92,5
Destruktivnost kao model ponašanja	80	1.85	0.359	F	12	68
				%	15,0	85,0
Nisu naveli uzroke	80	1.73	0.449	F	22	58
				%	27,5	72,5
Valid N (listwise)	80					

U odnosu na varijablu "Prema vašem iskustvu koji su riziko faktori uticali na pojavu nasilja nad djecom u porodici" – za emocionalna nestabilnost staratelja, 4 ispitanika ili 5% nije dalo niti jedan odgovor, dok je 76 ispitanika ili 95% dalo odgovore u skali od 1 do 5. Emocionalnu nestabilnost staratelja kao najmanji faktor rizika pojave nasilja nad djecom u porodici odovorilo je 3 ispitanika ili 3,8%, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 3 ispitanika ili 3,8%, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 10 ispitanika ili 12,5%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 27 ispitanika ili 33,8%, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 33 ispitanika ili 41,3%. Na osnovu dobijenih rezultata vidljivo da je preko 75% ispitanika odgovorilo da je emocionalna nestabilnost staratelja statistički značajan faktor rizika za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Kada je u pitanju recidiv već ranije prijavljenog nasilja kao faktor rizika nasilja nad djecom, 3 ispitanika ili 3,8% nije dalo niti jedan odgovor, dok je 77 ispitanika ili 96,2% dalo odgovore u skali od 1 do 5. Rezultati istraživanja, na osnovu navedenih odgovora, ukazuju da je recidiv već ranije prijavljenog nasilja najmanji faktor rizika pojave nasilja nad djecom u porodici nije odgovorio niti jedan ispitanik, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 7 ispitanika ili 8,8%, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 29 ispitanika ili 36,3%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 21 ispitanika ili 26,3% ispitanika, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 20 25%. Na osnovu prezentovanih rezultata može se uočiti da je preko 87% ispitanika odgovorilo da je recidiv već ranije prijavljenog nasilja umjeren, visok i najveći faktor rizika, što ukazuje na činjenicu da se nasilje ponavlja.

Nedostatak socijalne podrške kao uzrok nasilja nad djecom, ispitanici su dali odgovore u skali od 1 do 5. Odgovori ispitanika su pokazali: da je nedostatak socijalne podrške najmanji faktor rizika pojave nasilja nad djecom u porodici odgovorilo je 10 ispitanika ili 12,5%, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 11 ispitanika ili 13,8%, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 20 ispitanika ili 25%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 19 ispitanika ili 23,8%, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 15 ispitanika ili 18,8%. Rezultati istraživanja pokazuju da je nedostatak socijalne podrške značajan uzrok nasilja nad djecom.

Alkoholizam kao značajan riziko-faktori nasilja nad djecom u porodici navelo je 98,7% ispitanika. Isti broj ispitanika je odgovorio da su *deficitarne porodice* izražen riziko-faktor nasilja nad djecom u porodici.

Shodno rezultatima provedenog istraživanja, potvrđujemo hipotezu H2 koja glasi: *“Predpostavlja se da su sledeći riziko faktori uticali na pojavu nasilja nad djecom u porodici: mlađi dječiji uzrast, emocionalna nestabilnost staratelja, recidiv već prijavljenog zlostavljanja i zanemarivanja djece, nedostatak socijalne podrške i alkoholizam”*.

Siromaštvo kao uzrok nasilja nad djecom, 72 ispitanika ili 90% dalo odgovore u skali od 1 do 5. Da je siromaštvo faktor najmanjeg rizika odgovorilo je 7 ispitanika ili 8,8%, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 11 ispitanika ili 13,8%, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 26 ispitanika ili 32,5%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 11 ispitanika ili 13,8%, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 17 ispitanika ili 21,3%, dok 8 ispitanika ili 10 % nije dalo niti jedan odgovor. Rezultati istraživanja ukazuju da je siromaštvo veoma zastupljen socijalni factor i okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Nezaposlenost kao veoma zastupljen socijalni uzrok nasilja nad djecom u porodici navelo je 67 ispitanika ili (83,8 %), što ukazuje da nezaposlenost predstavlja značajan socijalni riziko-faktor i okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Kada su u pitanju ovisnosti kao socijalni uzrok nasilja nad djecom u porodici, da je ovisnost faktor najmanjeg rizika odgovorilo je 8 ispitanika ili 10%, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 5 ispitanika ili 6,3% ispitanika, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 17 ispitanika ili 21,3%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 15 ispitanika ili 18,8%, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 27 33,8%. 8 ispitanika ili 10% nije dalo niti jedan odgovor. Iz dobijenih rezultata vidimo da je ovisnost kao jedan od socijalnih faktora potvrđen kao okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Porodično nasilje, kao veoma zastupljen riziko-faktor nasilja nad djecom u porodici navelo je 75 ispitanika ili 93,7%.

Invalidnost djeteta je prepoznata kao značajan socijalni uzrok nasilja nad djecom u porodici od strane 65% ispitanika.

Spolna diskriminacija, kao prisutan uzrok nasilja u porodici navelo je 51% ispitanika.

Narušeno zdravstveno stanje, kao veoma zastupljen riziko-faktor nasilja u porodici navelo je 45 ispitanika ili 56,2%

U odnosu na varijablu *“Na osnovu Vašeg iskustva, koji su socijalni faktori u najvećoj mjeri bili okidači za pojavu nasilja nad djecom” - jednoroditeljstvo*, 77 ispitanika ili 96,2% ispitanika dalo odgovore u skali od 1 do 5. Na osnovu navedenih odgovora dobili smo rezultate koji ukazuju da je jednoroditeljstvo jedan od socijalnih faktora, koji je u najvećoj mjeri bio okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici. Da je jednoroditeljstvo faktor najmanjeg rizika odgovorilo je 10 ispitanika ili 12,5%, da je umjeren faktor rizika odgovorilo je 38 ispitanika ili 47,5%, da je povišen faktor rizika je odgovorilo 12 ispitanika ili 15%, da je visok faktor rizika odgovorila su 2 ispitanika ili 2,5%, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 15 ispitanika ili 18,8%. Dok 3 ispitanika ili (3,8%) nije dalo niti jedan odgovor. Iz dobijenih rezultata vidimo da je jednoroditeljstvo kao jedan od socijalnih faktora potvrđen kao okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Na pitanje “koliko su psihosocijalni rizici bili okidači za pojavu nasilja nad djecom” u porodici, odgovori ispitanika ukazuju da su psihosocijalni rizici jedan od socijalnih faktora, koji je u najvećoj mjeri bio okidač za pojavu nasilja nad djecom u porodici. Da su psihosocijalni rizici faktor najmanjeg rizika odgovorila su 2 ispitanika ili 2,5%, da je umjeren faktor rizika odgovorili su 3 ispitanika ili 3,8%, da je povišen faktor rizika odgovorilo je 11 ispitanika ili 13,8%, da je visok faktor rizika odgovorilo je 29 ispitanika ili 36,3% ispitanika, te da je faktor najvećeg rizika odgovorilo je 32 ispitanika ili 40 %. Iz dobijenih rezultata vidimo da su psihosocijalni rizici kao jedan od socijalnih faktora potvrđen kao značajan za pojavu nasilja nad djecom u porodici.

Testiranje hipoteze H1 - Praksa je pokazala da su navedeni “okidači” uvijek u postojećim kombinacijama gdje njihova snaga time jača, iako su rezultati istraživanja pokazali da čak i samostalno imaju značajnu ulogu za pojavu nasilja nad djecom u porodici. Shodno rezultatima provedenog istraživanja, potvrđujemo hipotezu H1 koja glasi: “*Predpostavlja se da su socijalni faktori: siromaštvo, nezaposlenost, ovisnost, porodično nasilje, invalidnost, spolna diskriminacija, narušeno zdravstveno stanje, jednoroditeljstvo, nejednaka dostupnost zdravstvenoj zaštiti, kao i psihosocijalni rizici "okidač" nasilja nad djecom u porodici*”.

Na pitanje o provođenju edukacije i profesionalnog osposobljavanja stručnjaka na temu nasilja nad djecom - rezultati istraživanja su pokazali da 59 ispitanika ili 73,8% ima redovne edukacije na temu nasilja nad djecom, međutim 21 ispitanik ili 26,2% je naveo da nema redovne edukacije i profesionalnog osposobljavanja na temu nasilja nad djecom.

Na pitanje “da li se ustanova u kojoj radite bavi posljedicama i rehabilitacijom djece izložene porodičnom nasilju?”- rezultati istraživanja su pokazali da je 31 ispitanika ili 38,8% ispitanika smatra da se njihove ustanove ne bave posljedicama i rehabilitacijom djece izložene porodičnom nasilju, 19 ispitanika ili 23,8% je navelo da se njihova ustanova bavi posljedicom rehabilitacije djece kroz savjetodavni rad, a 10 ispitanika ili 12,5% ispitanika kroz smještaj u ustanove socijalne zaštite i psihosocijalni tretman. Indikativno je da 20 ispitanika ili 25% ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje.

Ispitanike smo pitali koji su to načini podrške djeci, žrtvama porodičnog nasilja - rezultati pokazuju da je 31 ispitanika ili 38,8% izjavilo je da u svojim ustanovama ne pruža podršku djeci, žrtvama porodičnog nasilja, 30 ispitanika ili 37,5% odgovorilo je da u okviru svojih ustanova pruža podršku djeci kroz savjetodavni rad, a 19 ispitanika ili 23,8% pruža podršku kroz smještaj u ustanove zdravstvene zaštite.

Shodno rezultatima provedenog istraživanja, potvrđujemo hipotezu H2 koja glasi: *Predpostavlja se da stručni radnici nisu dovoljno profesionalno osposobljeni i educirani, niti rade na ranom otkrivanju i detekciji riziko faktora nasilja nad djecom u porodici, te se najčešće bave posljedicama.*

4. ZAKLJUČAK

Na osnovu teorijske i empirijske obrade navedene teme, došli smo do sljedećih zaključaka:

- Zlostavljanje i zanemarivanje djece, je, nažalost, veoma raširen problem, i u svijetu davno prepoznat fenomen, dok je u Bosni i Hercegovini odnos prema tom fenomenu još u početnoj fazi.
- Socijalni uzroci nasilja nad djecom značajno variraju u odnosu na zemlju u kojoj je istraživanje provedeno i u rasponu je od 11% do 53%. Iz ovoga možemo zaključiti da rezultati istraživanja zavise od metodologije istraživanja, tj. koje se metode koriste u ispitivanju socijalnih uzroka nasilja nad djecom u porodici. Od krucijalne važnosti je pravovremeno prepoznavanje uzročnih faktora nasilja nad djecom u porodici.
- U našem istraživanju, dobijeni rezultati pokazuju da su socijalni uzroci pojave nasilja nad djecom u porodici za 15 ispitanika ili (18,8%) bolesti ovisnosti, siromaštvo i nezaposlenost, za 13 ispitanika ili (16,3%) su zanemarivanje, za 11 ispitanika ili (13,8%) je destruktivnost kao model ponašanja u porodici, dok su za njih 12 ili (15%) ispitanika emocionalna i psihička nestabilnost u porodici, a 6 ispitanika ili (7,5%) izjavilo je da su to narušeni odnosi u porodici, dok 22 ispitanika ili (27,5%) nije dalo svoj odgovor.
- Istraživanje je pokazalo da su navedeni socijalni uzroci uvijek u postojanim kombinacijama gdje njihova snaga time jača.
- Zabrinjavajući je podatak da 21 ispitanik ili 26,2% nema redovne edukacije i profesionalno osposobljavanje na temu nasilja nad djecom.
- Kada je riječ o kontekstu posljedica koje nasilje nad djecom ostavlja na društvo, posebno značajnu ulogu imaju ne samo etički i moralni, nego i kulturni i socioekonomski faktori.
- U Bosni i Hercegovini postoji zakonska regulativa, kao i strateški okvir djelovanja u ovom području usklađen sa svim relevantnim međunarodnim dokumentima.
- Nameće se generalni zaključak, da bez stroge primjene zakona, preduzimanja kontinuiranih odgovarajućih planskih društvenih mjera, odlučne političke volje i izgradnje svijesti da u društvu postoji ovaj problem, malo je vjerovatno da možemo, ne samo iskorijeniti nasilje nad djecom u Bosni i Hercegovini, nego ni zaustaviti postojeći trend širenja i rasta ove pojave.

LITERATURA

- Adžajlić-Dedović, A. (2005)., Nasilje u porodici - Razvojna studija u BiH, Institut za kriminologiju i sigurnosne studije FKN u Sarajevu, Ambasada USA, Odjel za odnose sa javnošću, BiH, Sarajevo.
- Ajduković M. (1990)., Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece, Primijenjena psihologija, Zagreb.
- Antonić Ž. (1997)., Adolescentna kriza i porodica, Zagreb.
- Bašić J., Koller-Trbović N., Uzelac S. (2004)., Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja, Edukacijske-rehabilitacijski fakultet Sveučilište u Zagrebu.
- Bilić i dr., (2012)., Nasilje nad djecom i među djecom, Slap, Zagreb.
- Bilić V., (2009)., Utjecaj tjelesnog i emocionalnog zlostavljanja u obitelji na uspjeh učenika iz hrvatskog jezika, Metodika: časopis za teoriju i praksu metodika u predškolskom odgoju, školskoj i visokoškolskoj naobrazbi 19 (10), 335-346.
- Bilić V., Buljan-Flander G., Hrpka H. (2012)., Nasilje nad djecom i među djecom, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Buljan Flander G., Kocijan-Hercigonja D. (2003)., Zlostavljanje i zanemarivanje djece, Zagreb.
- Bulatović A. (2011)., Stručni članak; Posljedice zlostavljanja zanemarivanja djece predškolskog uzrasta, Novi Sad.
- Golubović Z. (1981)., Porodica kao ljudska zajednica, Naprijed, Zagreb.
- Kilen K. (2001)., Izdani-zlostavljana djeca su odgovornost svih nas, Kokrić Zagreb.
- Konvencija o pravima djeteta (1989), Generalna skupština UN.
- Krkljuš, S. (1996)., Faktori moralnog razvoja, Pedagoška stvarnost, Beograd.
- Finkelstein, RR, (1994)., Mutations at two new Arabidopsis ABA response loci are similar to the abi mutations. Plant Journal 5, 765–771.
- Milko Mejovšek (1996)., Odnosi u obitelji i druga obilježja obitelji nasilnih i nenasilnih delinkvenata, Zagreb.
- Nicholson, Larkin, Simon i Banks, (2001)., Američke nacionalne studije (National Comorbidity Survey).
- Payne M. (2001)., Savremena teorija socijalnog rada, Filozofski fakultet, Banja Luka.
- Pečnik N. (2003)., Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Radenović S. (2012)., Bioetika i nasilje, European Journal of Bioethics, 5(5), 206.
- Šarić H. (2010), Socijalni rad s ovisnicima, Tuzla:OFF-SET.
- Šarić H. (2012)., Nasilje u porodici, Tuzla: P.N.T.
- Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini 2013., Sarajevo.
- Strmotić J. (2001)., Mogućnost unapređenja rada s djecom i maloljetnicima, žrtvama nasilja u obitelji, u sustavu policije. U M. Ajduković (Ur.), Nasilje nad djecom u obitelji, (str. 69-90). Zagreb, Vijeće za djecu/Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Kenneth J. Sher, ph.d. (1997)., Psychological Characteristics of Children of Alcoholics.
- Velki T. (2012)., Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom, Psiholojske teme Zagreb.
- Vive žene (2009)., Protokol intervencija u slučajevima nasilja u porodici za Tuzlanski kanton, OFF-SET, Tuzla.
- WHO; ISPCAN (2006)., Preventing child maltreatment, a guide to taking action and generating evidence. Geneva, World Health Organization.
- Zloković, J. (2009)., Nasilje nad roditeljima - Obiteljska tajna, Rijeka: Grafika Zambelli.

MOBING U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA – IMPLIKACIJE NA OBRAZOVNO VOĐENJE

Sažetak

Pitanje mobinga u društvu postaje sve aktuelnije. Njegovi pojavni oblici su nepredvidljivi i prisutni u svim segmentima društvenog života. Česta su tema na društvenim mrežama i medijima. Žrtve mobinga budu u centru pažnje, podržavani od javnosti, ali ne i od organa sigurnosti, jer mobing nije adekvatno postavljen niti tretiran u pozitivnim zakonskim

rješenjima. Teoretičari kažu da je mobing patološka (neprijateljska i neetička) komunikacija na radnom mjestu, koju sistematski upućuje jedna ili više osoba uglavnom ka jednoj osobi tokom mobinga izloženoj psihičkom zlostavljanju i stavljenoj u bespomoćnu i bezizlaznu situaciju gdje je zadržana sredstvima konstantnih aktivnosti mobinga. Pretpostaviti je da postojanje mobinga loše utiče na uspostavljanje uspješnog vođenja u organizaciji, jer dovodi u pitanje nepostojanje dobre komunikacije i povjerenja. U radu se pokazalo postojanje mobinga u osnovnim i srednjim školama, što je nespojivo sa uspješnim obrazovnim vođenjem. Radna klima, saradnja u “pedagoškom trokutu”, profesionalne nastavničke obaveze ne mogu ići uporedo sa bilo kojim pojavnim oblikom mobinga.

Ključne riječi: mobing, nosioci, uzroci i posljedice mobinga, obrazovno vođenje

Abstract

The issue of mobbing in society is becoming more and more topical. Its manifestations are unpredictable and present in all segments of social life. They are a frequent topic on social networks and the media. The victims of mobbing should be in the center of attention, supported by the public, but not by the security authorities, because mobbing is not adequately set up or treated in positive legal solutions. Theorists say that mobbing is pathological (hostile and unethical) communication in the workplace, which is systematically directed by one or more persons, mainly towards one person exposed to psychological abuse during mobbing and placed in a helpless and hopeless situation where they are kept by the means of constant mobbing activities. It can be assumed that the existence of mobbing has a bad effect on the establishment of successful leadership in the organization, because it calls into question the lack of good communication and trust. The paper showed the existence of mobbing in primary and secondary schools, which is incompatible with successful educational leadership. The working climate, cooperation in the "pedagogical triangle", professional teacher duties cannot go hand in hand with any form of mobbing.

Keywords: mobbing, carriers, causes and consequences of mobbing, Leadership in education

---

¹Dr. sc. Hariz Agić, Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH, Evropski univerzitet “Kallos” Tuzla
Dr. sc. Jasna Rahimić, Evropski univerzitet “Kallos” Tuzla
Nermina Šarić, Osnovna škola “Centar”, Tuzla

UVOD

U ovom radu se prezentiraju rezultati istraživanja koje je provedeno među nastavnicima osnovnih i srednjih škola TK. Povod za istraživanje je interesovanje za postojanja mobinga i mobingovanja u osnovnim i srednjim školama TK. Autorima rada su poznati sporadični, i sve češći slučajevi mobingovanja raznih oblika, uzroka i posljedica. Obrazovne vlasti se sve više bave posljedicama sve češćeg pojavljivanja mobinga raznih oblika. Zato ćemo pokušati pokazati u kojoj mjeri postoji ovo devijantno ponašanje u našim školama, pojavni oblici, uzroci i posljedice, te „učinci“ na elemente vođenja odgojno-obrazovnih školskih ustanova.

1. PARADIGMA I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U radu se koristi tradicionalna, empirijska, analitička, kvantitativno usmjerena, paradigma o kojoj Marentič-Požarnikova (1987:65) kaže da je u „zadnjih nekoliko desetljeća u svijetu doživjela važna pomjeranja u smjeru kvalitativnog istraživanja«, naročito u području obrazovanja i usluga. Zato se u radu, kvantitativni pristup kombinuje sa deskriptivnom metodom, koja je uobičajenija za kvalitativni pristup istraživanja. To je, naročito, došlo do izražaja, u dijelu interpretacije statističkih pokazatelja.

Cilj istraživanja u ovom radu je identifikovati postojanje mobinga, oblika, načina manifestacije i posljedica njihovog prisustva, te te kategorije dovesti u vezu sa elementima obrazovnog vođenja odgojno-obrazovnih ustanova.

Zadatak istraživanja u ovom radu je: utvrditi postojanje mobinga u školama, njegove oblike i djelovanja na žrtve mobinga. Shodno tome postavljaju se slijedeće **hipoteze**:

1. *U osnovnim i srednjim školama postoje određeni oblici mobingovanja.*
2. *Postoji razlika u intenzitetu, postojanja nekog oblika mobinga, uzroka te posljedica u osnovnim i srednjim školama.*
3. *Prisutnost mobinga u školi (organizaciji) je nespojivo sa njenim uspješnim vođenjem.*

Potrebno je bilo odrediti „uzorak, koji će garantirati, na osnovu stajališta ispitanika iz uzorka, egzistenciju istih stajališta i mišljenja“ svih nastavnika osnovnih škola, „kao osnovnog skupa ili populacije.“²

Uzorak učesnika u ovom istraživanju je bio slučajni, nastavnici matematike svih osnovnih i srednjih škola TK, ukupno 102 nastavnika, od ukupno 303 nastavnika matematike osnovnih i srednjih škola. Dakle, ispitanici su podijeljeni u 2 grupe: Grupa A je sastavljena od nastavnika osnovnih škola (n=68) i grupe B sastavljena od nastavnika iz srednjih škola (n=34). Dakle, izabran je takav uzorak (33,66% od ukupnog broja nastavnika matematike iz skoro svih osnovnih i srednjih škola) od koga se očekuje da će se „moći najviše saznati“, odnosno dobiti najviše korisnih informacija.³

U ovom istraživanju je korištena anketa (engl. survey) koju Mužić (1999:82) poistovjećuje sa „postupkom istovremenog i pismenog prikupljanja podataka od većeg broja ljudi (ispitanika) o nečemu što oni znaju, osjećaju ili misle“. Imajući u vidu da je nefunkcionalno i veoma skupo dobiti odgovore cijelog osnovnog skupa (svih nastavnika osnovnih i srednjih škola TK),

---

² Mužić, V. 1979. Metodologija pedagoškog istraživanja, IV izdanje, II prerađeno i nadopunjeno izdanje. Sarajevo: IGKRO «Svjetlost», str. 534

³ Merriam, B. Sharan. 1998. Qualitative Research and Case Study Applications in Education. San Francisco: Jossey-Bass, str. 61.

odlučeno je da se provede anketno istraživanje, kako bi se dobili odgovori na postavljena pitanja izabranog uzorka, kao podskupa osnovnog skupa „kako bi mogli odrediti određenu distribuciju ponašanja, mišljenja i stavova u osnovnom skupu“.⁴

U istraživanju su korištena pitanja, u kojima su ispitanici mogli birati intenzitet svog stava o ponuđenim odgovorima. Anketiranje je obavljeno sa anketnim upitnicima sa istim pitanjima za obje ciljane grupe. Kao osnova za izradu istraživačkog instrumenta su korišteni teoretske postavke Gović Penić (2018)⁵. Korištena su pitanja sa Likertovom deskriptivnom skalom sudova sa 5 nivoa zadovoljstva (npr. Veoma bitno, bitno, prosječno bitno, manje bitno i nebitno). Pitanjima je obuhvaćeno 5 područja i to: postojanja mobinga u šoli, utvrđivanja subjekata vršioaca mobinga, oblici i načini mobingovanja, uzroci mobinga, te posljedice mobinga, pokrivene oblasti odlučivanja, komunikacije, spremnosti i odnosa prema promjenama. Šesto područje upitnika je predviđeno za slobodne komentare ispitanika, sa fokusom na mjere preveniranja i suprostavljanja mobingovanju.

Ograničenja u istraživanju su povezana sa generalizacijom ili poopštavanjem. Uzorak u provedenom istraživanju je izabran slučajno i kao takav ne omogućava poopštavanje na širu populaciju, odnosno na prostor Bosne i Hercegovine. Ipak, s obzirom da su svi kantoni i entiteti sa sličnim zakonskim rješenjima iz oblasti obrazovanja, sukladni Okvirnim zakonima na nivou BiH, možemo biti, u velikoj mjeri, sigurni da je ponašanje, klima, školska kultura, manje više isto ili slično u svim krajevima BiH. Stoga bi se moglo reći da se rezultati istraživanja mogu pronaći i u drugim sredinama BiH.

2. OBRADA PODATAKA

U obradi podataka je primijenjena Metoda srednjih vrijednosti⁶, koja je bila najprikladnija. Nju je bilo moguće primijeniti, nakon što je petostepena Likertova skala procjene stavova funkcionalno sa numeričkim vrijednostima od 1 do 5. Ocjena 1 označava najniži, a 5 najviši nivo zadovoljstva. Nakon dobivanja strukture odgovora od 1 do 5, moguće je bilo računati aritmetičku sredinu vrijednosti zadovoljstva odgovora na svako pitanje za obje grupacije ispitanika. Dobivene prosječne vrijednosti su bile efektno iskorištene za evidentiranje razlika u nivoima iskazanog zadovoljstva ispitanika po istim pitanjima. Na kraju su komparirani rezultati odgovora odgovarajućih fokus grupa o istim pitanjima. Ti rezultati su prezentovani tabelarno i grafički. Dakle, pokazalo se da je upotreba metode srednjih vrijednosti efektnija u evidentiranju razlika u stavovima posmatranih populacija. Te razlike su, vidjeće se, ponekad veoma male, ali su ipak razlike.

2.1. Postojanje mobinga

Kako je ranije rečeno upitnikom su obuhvaćeni neki od najznačajnijih segmenata iz oblasti mobingovanja. U Tabeli 1. su navedeni obrađeni podaci istraživanja iz područja egzistencije mobinga u školama.

---

⁴ Ristić, Ž. 2006. *O istraživanju, metodu i znanju, drugo izdanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str. 350).

⁵ Gović, Penić, I., Kopic, E., Vasiljević, S. I Vinković, M. 2018. Priručnik o didkriminaciji I mobingu na random mjestu, (pravna I medicinska motrišta), Mobing – Udruga za pomoć I edukaciju žrtava mobinga. (Rad_mobing/Priručnik-o-diskriminaciji-i-mobingu-na-radnom-mjestu-BROŠURA-4.10.2018.pdf)02.02.2024)

⁶ Walker, R. 2006. AVM Testing: It Is Not as Daunting as You Might Think

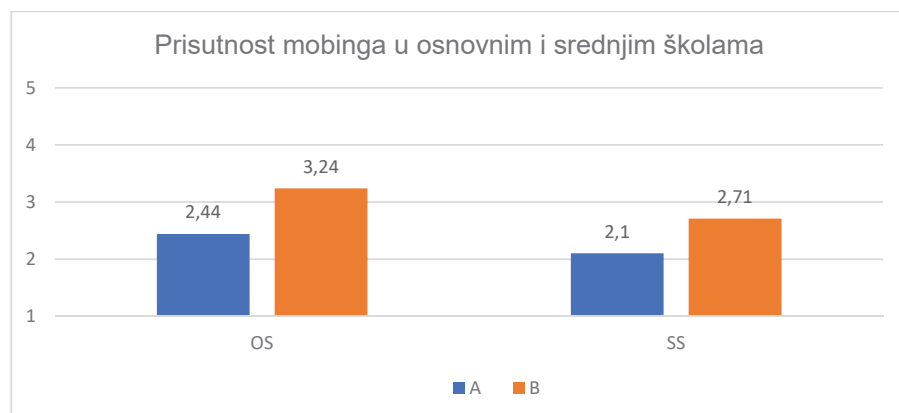
1.	Postojanje mobinga u školama, n=102						
	Tvrdnja	1	2	3	4	5	ϕ
A	Ja sam bio/bila predmet mobinga.	56	11	15	2	15	2,21
B	Neko od mojih kolega/ca je bio/la mobingovana	31	14	16	15	21	2,81

Tabela 1. Statistički rezultati prve grupe pitanja (1A -1B)

Iz dobivenih podataka je vidljivo da je prisutna pojava mobinga na zaposlenike u školama i to 16,67% ispitanika je doživio lično mobing u nekom pojavnom obliku (A), ili u prosjeku 2,21, dok je čak njih 35,29% ili u prosjeku 2,81, bilo svjedokom mobingovanja nad njihovim kolegama na poslu (B). Konkretnije, skoro svaki šesti nastavnik je bio predmet mobinga, dok skoro svaki treći kolega je upoznat sa postojanjem mobinga u školi ne nekom od kolega/ica. Imajući u vidu naše škole, koje zapošljavaju od 30 do 120 nasavnika, dolazi se do podatka da njih od 5 do 20 imaju mobing u školi. Za neke to nije puno, ali za one koji rade u školama, u kojoj je saradnja, ključna riječ, to predstavlja veliku smetnju u kreiranju učećeg ambijenta i profesionalnog odnosa prema radu svih ušesnika. Postojanje mobinga se potvrđuje u slobodnim komentarima. Ispitanik NO₁ piše: „Mobing uveliko postoji, ali se dobro prikriva. Ako se i utvrdi mobing, niko za to ne odgovara, tj. ne snosi posljedice“.

Na grafiku 1. su prikazani rezultati o stavovima nastavnika obje grupacije škola. Vidljivo je da su „odgovarajući pravougaonici“ kod osnovnih škola u oba slučaja nešto duži što znači da je intenzitet tvrdnji veći u osnovnim nego u srednjim školama.

Iz dobijenih podataka je vidljivo da je mobing prisutniji u osnovnim, nego u srednjim školama za +0.43 indeksnih poena.

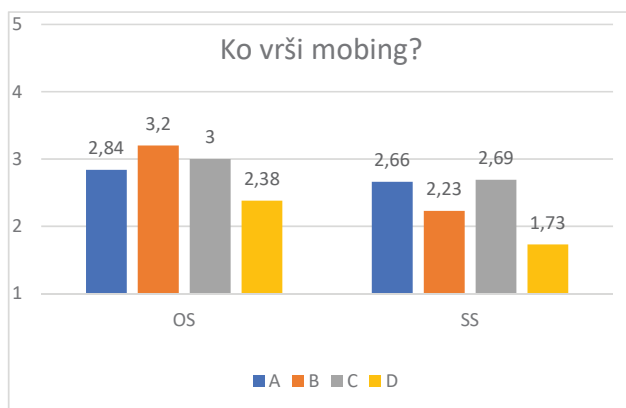

Graf 1. Prisutnost mobinga o osnovnim i srednjim školama

1.2.Ko vrši mobing?

Drugo područje ispitivanja pokriva identifikaciju subjekata mobingovanja (graf. 2). Kad je u pitanju direktor škole, po mišljenju ispitanika **direktori (A)** u osnovnim školama su skloniji mobingu (2,84) od direktora u srednjim školama (2,66).

Graf 2. Intenzitet tvrdnji o vršiocima mobinga na zaposlene u osnovnim i srednjim školama

Pokazalo se da je mobing od **kolega/ica (B)** u osnovnim školama (3,2) jače izražen od onih iz srednjih škola (2,23). U novije vrijeme, **roditelji (C)** se pojavljuju kao oni koji vrše mobing. I u ovom slučaju jači intenzitet stavova je nešto veći u odnosu na one iz srednjih škola (3:2,69). Slično je i sa pojavnim oblicima mobinga od strane **učenika ili grupe učenika (D)**. Učestalije su pojave mobinga u osnovnim (2,38), nego u srednjim školama (1,73). U slobodnim komentarima je više od 50% ispitanika obilježilo politiku i miješanje politike u rad škole. Nastavnik NO₂ kaže: „*Predlažem ukidanje politike i miješanje roditelja u nastavni proces i izbor direktora*“.

1.3. Oblici i načini mobingovanja

Analizom rezultata prosječnih vrijednosti stavova o oblicima i načinima mobingovanja utvrdili smo da je stepen slaganja veći u osnovnim školama (Tabela 1.) U tabeli 1. je dato 5 pojava oblika ili grupa manifestacija mobinga.

3	Oblici i načini mobingovanja koji su se pojavljivali u školi.	OS	SS
A	Ograničavanje ili uskraćivanje mogućnosti izražavanja, glasno psovanje i izderavanje, stalna kritika obavljenog posla, upućivanje usmenih/pisanih prijetnji	3.65	2.52
B	Nerazgovaranje, zabrana drugim radnicima da razgovaraju sa žrtvom, tretiranje žrtve kao da ne postoji, nemogućnost izražavanja	2.92	1.79
C	Širenje loših glasina o žrtvi, ogovaranje, ismijavanje, napad na politička ili vjerska shvatanja, ismijavanje privatnog života, pogrdno oslovljavanje žrtve ili psovanje, seksualno približavanje ili verbalne seksualne ponude.	2.62	2.23
D	Nedodjeljivanje radnih zadataka, nekorektno ocjenjivanje žrtvinog rada,	2.78	2.18
E	Prijetnje fizičkim nasiljem, primjena lake sile, seksualni napadi	2.29	1.31

Tabela 2. Rezultati područja o oblicima i načinima mobinga

Podaci pokazuju da je najčešća manifestacija mobinga u vidu „Ograničavanje ili uskraćivanje mogućnosti izražavanja, glasno psovanje i izderavanje, stalna kritika obavljenog posla, upućivanje usmenih/pisanih prijetnji!“ veoma prisutna u osnovnoj školi (3,65). Ako može biti utjeha, dobro je što najmanje slaganje za obje fokus grupe ima tvrdnja „E: Prijetnje fizičkim nasiljem, primjena lake sile, seksualni napadi, i to za OS – 2,29 i za SS – 1,31. Bitno je naglasiti

da i u ovom slučaju prosječne vrijednosti slaganja sa tvrdnjama A-E pokazuju da su u osnovnim školama izraženiji pojavnici mobinga, nego u srednjim školama (Tabela 2).

1.4. Najčešći uzroci mobinga

Četvrto područje istraživanja je namijenjeno da se ispituju uzroci pojavnih oblika mobinga u školama. Atributi A-G prikazani su u Tabeli 2.

4.	Najčešći uzrok mobinga koji je vama poznat	OS	SS
A	Neučinkovitost /nečinjenje direktora/ice	3.38	2.27
B	Prisutno podcjenjivanje zaposlenih	3.13	2.67
C	Loše upravljanje konfliktima	3.39	2.61
D	Neslaganje sa ocjenama ili načinom ocjenjivanja učenika/ca	3.38	2.87
E	Prekomjerno miješanje roditelja u nastavni proces	3.13	3.3
F	Zavist	2.96	2.34
G	Prekomjerman uticaj politike u školi	3.87	3.35

Tabela 2. Najčešći uzroci mobinga

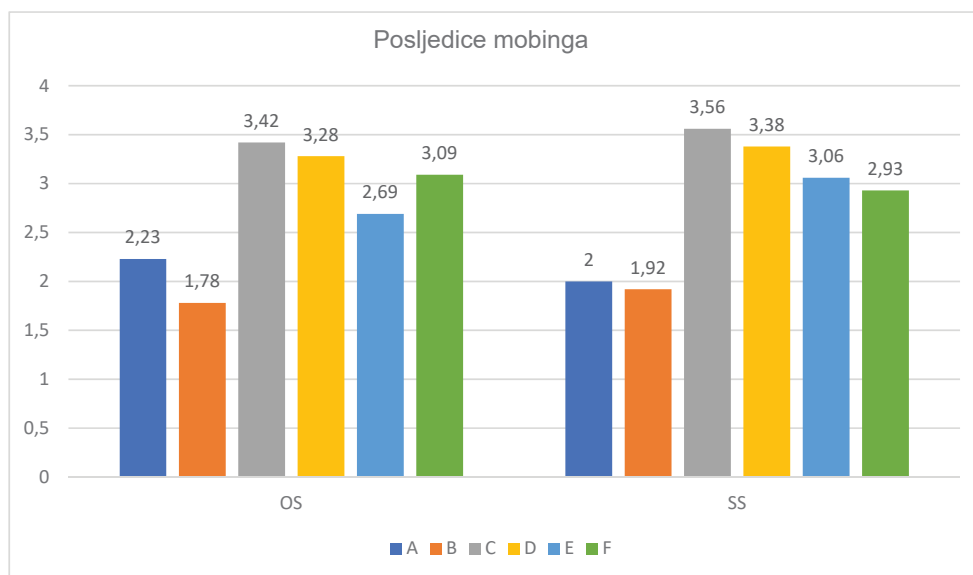
Interesantan je rezultat za indikator G. „Prekomjerman uticaj politike u školi”, jer pokazuje tačnost uvriježenom mišljenju da je na sceni veliki uticaj politike u svim porama društvenog života, a naročito u obrazovanju. Obje fokus grupe su ovom indikatoru dale najveći stepen slaganja u OS (3,87) i SS (3,35). To znači da su politika i politička uplitanja veoma prisutna u osnovnim i srednjim školama. O tome se šuti. Nije nam poznato da postoje istraživanja u svrhu evidentiranja problema političkog uplitanja u obrazovanje.

Slično kao i za prethodna područja, i ovdje su vrijednosti iskazanih stavova veći u osnovnim školama. Iznimka je indikator: E” Prekomjerno miješanje roditelja u nastavni proces”. Pokazalo se da je ova pojava prisutnija u srednjim (3,30) nego u osnovnim (3,13) školama.

1.5. Posljedice mobinga

Peto područje našeg istraživanja je posvećeno posljedicama koje nastaju pojavom mobingovanja u školama. Postavili smo nekoliko mogućih i očekivanih posljedica: A. Žrtva završila na bolovanju, B. Žrtva je napustila školu, C. Povećan stres na radnom mjestu, D. Smanjena volja i motivacija za rad, E. Smanjen ugled škole i F. Smanjen kvalitet odgojno-obrazovnog procesa.

Obje fokus grupe imaju visok stepen slaganja o tome da mobing u školama ima za posljedicu povećan stres (3,42, 3.56), smanjenje volje i motivacije za rad (3,28; 3,38), i u končnici, uticaj na ukupan kvalitet rada škole (3.09; 2,93).

Graf 3. Posljedice mobingovanja u školi

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U nastojanju da pravilno utvrdimo postojanje mobinga u školama, morali smo prvo da se teoretski upoznamo sa ovim pojmom. Naziv je stvoren od engleskog glagola „*to mob*“, što znači nasnuti u masi, bučno navaliti na nekoga, i imenice „*mob*“ koja znači „rulja“, gomila, puk, svjetina, ološ. Dva su osnovna pravca mobingovanja: *Okomiti mobing* događa se kada pretpostavljeni zlostavlja jednog podređenog radnika ili jednog po jednog dok ne uništi cijelu skupinu (zato se još naziva i *bossing*) ili kada jedna skupina radnika zlostavlja pretpostavljenog (što se događa u 5 % slučajeva). *Vodoravni mobing* odvija se između radnika na jednakom položaju u hijerarhijskoj ljestvici (Vinković, Vasiljević, & Penić, 2016)⁷. Jedan od prvih znanstvenika koji je opisao mobing bio je Heinz Leymann koji je taj fenomen definirao na sljedeći način:

“Mobing ili psihološki teror na radnom mjestu odnosi se na neprijateljsku i neetičku komunikaciju koja je sustavno usmjerena od strane jednog ili više pojedinaca prema, uglavnom, jednom pojedincu, koji je zbog mobinga gurnut u poziciju u kojoj je bespomoćan i u nemogućnosti obraniti se, te držan u njoj pomoću stalnih aktivnosti. .... Zbog visoke učestalosti i dugog trajanja neprijateljskog ponašanja to maltretiranje dovodi do značajne mentalne, psihosomatske i socijalne patnje.”

(Leyman, u: Kostelić Martić, 2005)

Leyman (u: Kostelić Martić, 2005) je podijelio sve zlostavljajuće aktivnosti u 5 velikih skupina:

⁷ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Mobbing> (08.02.2024.)

1. Napadi na mogućnost adekvatnog komuniciranja (ignoriranje kada se žrtva javlja za riječ, upadanje u riječ žrtve)
2. Napadi na mogućnost održanja socijalnih odnosa (fizička izolacija žrtve, izbjegavanje društva i kontakta s njom)
3. Napadi na osobnu reputaciju (otvoreno ponižavanje i vrijeđanje)
4. Napadi na kvalitetu rada (stalna neosnovana kritiziranja, kontrole, neispunjavanja minimalnih uvjeta rada)
5. Napadi na zdravlje žrtve (usmjeravanje žrtve na poslove koji štete njenom zdravlju, npr., astmatičaru se daje izuzetno prašnjav ured, seksualno zlotavljanje)

Upoređujući podatke iz prethodnog pasusa sa dobivenim rezultatima u našem istraživanju (u poglavlju 2.1.i 2.3., Tabela 1, Tabela 2, Graf 1.), može se konstatovati da je mobing u više oblika prisutan u osnovnim i srednjim školama, u određenoj mjeri. Npr., „Ograničavanje ili uskraćivanje mogućnosti izražavanja, glasno psovanje i izderavanje, stalna kritika obavljenog posla, upućivanje usmenih/pisanih prijetnji” veoma je prisutno u osnovnoj školi (3,65). Dakle, može se konstatovati da je mobing, u određenoj mjeri i u određenom obliku, prisutan u školama TK, čime smo potvrdili našu **prvu hipotezu**, da: *U osnovnim i srednjim školama postoje određeni oblici mobingovanja.*

S druge strane, interesovalo nas je da li je mobing izraženiji u osnovnim ili srednjim školama. Dobiveni rezultati istraživanja pokazuju da je u osnovnim školama prisutniji mobing na zaposlenike za vrijednost od +0,31 u odnosu na iste u srednjim školama. Istovremeno, ispitanici u osnovnim školama su za vrijednost od +0,53 upoznati da je mobing izvršen na nekom od njihovih kolega/ica sa posla u odnosu na iste u srednjim školama. Slične rezultate smo dobili i kada su u pitanju pokazatelji o subjektima mobingovanja (Graf 1. i Graf 2.), te oblicima i načinima (Tabela 2.), te uzrocima (Tabela 3.) vršenja mobinga u osnovnim i srednjim školama. Dakle, podaci pokazuju da je stepen prisutnosti mobinga veći u osnovnim nego u srednjim školama. Slični rezultati su dobiveni i u utvrđivanju vrijednosti stavova ispitanika iz osnovnih i srednjih škola, kada su u pitanju nosioci mobinga, načini i oblici, te uzroci mobingovanja. U svim slučajevima se pokazalo da su intenziteti stavova veći kod ispitanika iz osnovnih škola, što je pokazatelj da smo dokazali i **drugu hipotezu** istraživanja, tj. da: *Postoji razlika u intenzitetu postojanja nekog oblika mobinga, uzroka te posljedica u osnovnim i srednjim školama.*

Istraživanje je pokazalo egzistenciju ove devijantne pojave psihološkog terorisanja u osnovnim i srednjim školama. Interesantno bi bilo istražiti povezanost mobinga i vođstva u organizacijama. U slučaju škola se može jednostavno pokazati da mobingovanje ne ide zajedno sa odrednicama uspješnog vođenja. Vođstvo je utjecaj. Ništa više i ništa manje. „Čovjek koji misli da vodi druge, ali kojeg nitko ne slijedi samo je izašao u šetnju” (Maxwell 2003). Prema Agić (2018), vođenje je sposobnost utjecaja podsticanja i usmjeravanje saradnika ka željenom cilju. Vođe djeluju i pomažu skupini kako bi ostvarili ciljeve kroz maksimalnu primjenu njihovih sposobnosti. Vođe ne stoje iza grupe tek „da bi išli ispred drugih”, da bi je gurali ili podsticali, nego se stavljaju na čelo kako bi im omogućili napredovanje i inspirirali ih u ostvarivanju ciljeva, kako svojih, tako i ciljeva organizacije. „Uspješan vođa učestvuje sa članovima skupine u ostvarivanju pogodne klime za dostizanje organizacijskih ciljeva” (Agić, 2018:369). Uzimajući u obzir ova razmatranja i rezultate dobivene našim istraživanjem dolazimo do zaključka, da se ne može uspješno voditi škola (organizacija) u kojoj je prisutna pojava mobinga. Ne može se saradnik mobingovati i time motivisati da uradi uspješno sa

zadovoljstvom posao koji mu se povjeri. O saradničkoj i prijateljskoj radnoj klimi, kao uslovu za uspješno vođenje škole ili organizacije, uopšte, da ne govorimo. Ispitanici u slobodnim komentarima ukazuju na to. Nastavnik NS₁ kaže: „Što više raditi na temu međuljudskih odnosa. Da direktori uposlenike tretiraju kao kolege, a ne kao potčinjene”.

U teoriji o obrazovnom vođenju se kaže da obrazovni vođa: Podržava kolege u kriznim situacijama. Općenito djeluje kao odbojnik, štiteći osoblje od političkih i drugih eksternih rješanja. Podržava kolege u kriznim situacijama. Općenito djeluje kao odbojnik, štiteći osoblje od političkih i drugih eksternih rješanja, Ima konsultativni stil 'slušanja'; odlučan je i snažan, ali ne i autokratski nastrojen; otvoren je za ideje drugih ljudi; krajnje je primjetan u školi i lako pristupačan osoblju. Pokazuje brigu za standard svog osoblja. Motivira osoblje; ispoljava entuzijazam i optimizam; pozitivan je i konstruktivan; redovno izražava da cijeni osoblje i učestvuje u proslavi pecijalnih postignuća. (Lyytinen, 2005:21-22). Vođe su socijalni arhitekti svoje organizacije, odgovorni su za raspoloženje u cijeloj organizaciji, oni prenose na organizaciju vrline i norme, dajući organizaciji novi pečat. Vođa stvara povjerenje unutar organizacije tako što jasno određuje njihove stavove i čvrsto staje iza njih (Northouse (2001), u: Agić, 2009:75). Prethodni sadržaji koji govore o „uspješnom vođenju” ne mogu „trpiti” bilo kakve pojavne oblike ili načine mobingovanja.

Imajući u vidu sve navedene teoretske odrednice, iz definicija vođenja, naročito uspješnog vođenja i upoređujući ih sa odrednicama koje determinišu pojam mobinga u školama (organizacijama) naročito posljedicama njegove egzistencije, dolazi se do zaključka da je: *Prisustvo mobinga nespojivo sa uspješnim vođenjem škola ili organizacija*, čime je potvrđena i **treća hipoteza** našeg istraživanja.

Na kraju, možemo reći da je pitanje pojavnih oblika i načina, te uzroka i posljedica mobinga u školama, ali i organizacijama, uopšte, nepotrebno, jer ne obezbjeđuje osnovne uslove za bitisanje organizacije, timski rad, izgradnju povjerenja, iskazivanje kreativnosti, vještina kritičnosti i samokritičnosti. Škole, kao visoko profesionalne organizacije, su složene jer su ciljevi specifični, a rezultati vidljivi tek nakon dugogodišnjih obrazovnih ciklusa. One iziskuju visok stepen saradnje i timskog djelovanja, gdje mobing, jednostavno, nema svoje mjesto. To potenciraju i nastavnici u slobodnim komentarima. Nastavnik NS₂ za preventivno djelovanje predlaže: *“Uspostavljanje bolje komunikacije među kolegama, poštivanje među kolegama, učenicima, roditeljima. Međusobno uvažavanje i stvaranje bolje klime”*.

Zato je potrebno uraditi sve iz uglova svih učesnika u obrazovanju, kako bi se prevenirao svaki pojavni oblik mobinga, ali i razlozi njihovog pojavljivanja. Neka buduća istraživanja, npr. mobing i politika, mobing i organizacijska klima i kultura, prisutnost mobinga u zavisnosti od rodne razlike izvršioca i žrtava mobinga, razloga zašto je izraženiji mobing u osnovnim nego u srednjim školama, vodoravni, odnosno vertikalni mobing u školi (organizaciji), mogu više rasvijetliti pitanja egzistencije mobinga u sistemu odgoja i obrazovanja, u cilju preveniranja, i u konačnici, postavljanja zdravih osnova za razvoj i napredovanje klijenata obrazovne usluge, učenika i učenica u našim školama.

Literatura

- Agić, H. 2009. Djelatnost direktora i upravljanje promjenama u obrazovanju, doktorska distertacija, Filozofski fakultet, Univerziteta u Novom Sadu
- Agić, H. 2018. Menadžment. Tuzla: Evropski univerzitet Kallos
- Bakovljević, M. 1997. Osnovi metodologije pedagoških istraživanja. Beograd: Naučna knjiga
- Gović, Penić, I., Kopic, E., Vasiljević, S. I Vinković, M. 2018. Priručnik o didkriminaciji i obingu na random mjestu, (pravna i medicinska motrišta), Mobing – Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobinga. (Rad_mobing/ Priručnik-o-diskriminaciji-i-mobingu-na-random-mjestu-BROŠURA-4.10.2018.pdf)02.02.2024)
- Kostelić Martić, A. (2005): Mobing – psihičko maltretiranje na radnom mjestu, Školska knjiga
- Lyytinen, H.K. (2005) Change Management in Learning organization. Priručnik za trening usavršavanje školskih menadžment timova u ‘demokratskom školskom menadžmentu’, Sarajevo - Tuzla: CES.
- Marentič-Požarnik, B. 1987. Nova pota v izobraževanju učiteljev. Ljubljana: Državna založba Slovenije
- Merriam, B. Sharan. 1998. Qualitative Research and Case Study Applications in Education. San Francissco: Jossey-Bass.
- Mužić, V. 1979. Metodologija pedagoškog istraživanja, IV izdanje, II prerađeno i nadopunjeno izdanje. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“
- Mužić, V. 1999. Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja. Zagreb: Educa
- Ristić, Ž. 2006. O istraživanju, metodu i znanju, drugo izdanje. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Walker, R. 2006. AVM Testing: It Is Not as Daunting as You Might Think. www.facorelogic.com, 25.08.2010.

NASILJE NAD MUŠKARCIMA UNUTAR PORODICE

Sažetak

Nasilje nad muškarcima u porodici je kompleksan fenomen koji zahteva sveobuhvatan pristup i razumijevanje kako bi se pružila adekvatna podrška žrtvama i prevencija ovog oblika nasilja. Iako je često manje prepoznat i manje prijavljen u odnosu na nasilje nad ženama, nasilje nad muškarcima u porodičnom kontekstu predstavlja ozbiljan društveni problem koji zahteva pažnju i istraživanje. Ovaj naučni rad analizira različite aspekte nasilja nad muškarcima u porodici, uključujući uzroke, oblike nasilja, posljedice po zdravlje, kao i izazove sa kojima se suočavaju muškarci koji su žrtve.

Nadalje, istražuje se važnost pružanja pristupačnih resursa i podrške muškarcima koji su žrtve porodičnog nasilja, kao i potreba za promjenama u društvenim normama kako bi se osigurala podrška i prevencija nasilja nad muškarcima u porodičnom kontekstu. Ovaj rad doprinosi boljem razumijevanju problema nasilja nad muškarcima u porodici i pruža smjernice za dalja istraživanja i akcije u cilju zaštite i podrške muškarcima koji su žrtve porodičnog nasilja.

Ključne riječi: nasilje, porodica, uzorci, oblici, posljedice i izazovi.

VIOLENCE AGAINST MEN WITHIN THE FAMILY

Abstract

Violence against men in the family is a complex phenomenon that requires a comprehensive approach and understanding in order to provide adequate support to victims and prevention of this form of violence. Although it is often less recognized and less reported than violence against women, violence against men in the family context is a serious social problem that requires attention and research. This scientific work analyzes various aspects of violence against men in the family, including causes, forms of violence, health consequences, as well as challenges faced by men who are victims.

Furthermore, the importance of providing support to men who are victims of domestic violence with accessible resources is explored, as well as the need for changes in social norms to ensure support and prevention of violence against men in the family context. This work contributes to a better understanding of the problem of violence against men in the family and provides guidelines for further research and actions aimed at protecting and supporting men who are victims of domestic violence.

Keywords: violence, family, patterns, forms, consequences and challenges.

---

¹ JU Tehnička škola Brčko distrikt Bosne i Hercegovine; Doktorant na Evropskom univerzitetu Brčko distrikt

² Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

1. Uvod

Nasilje nad muškarcima u porodici predstavlja složen fenomen koji često ostaje nedovoljno prepoznat i adresiran u društvenim diskursima i istraživanjima. Tradicionalno, fokus je bio na nasilju nad ženama u porodičnom kontekstu, dok je nasilje nad muškarcima ostajalo u sijenci, ignorisano ili minimizovano. Međutim, sve veći broj istraživanja i evidencija ukazuje na postojanje ovog problema i potrebu za ozbiljnim pristupom u prepoznavanju, adresiranju i prevenciji nasilja nad muškarcima u porodici. Ovaj uvodni dio naučnog rada služi kao uvod u analizu fenomena nasilja nad muškarcima u porodici, ističući važnost razumijevanja ovog problema i potrebu za akcijom na svim nivoima društva.

Biće razmotreni različiti aspekti ovog problema, uključujući uzroke, oblike nasilja, posljedice po zdravlje, izazove sa kojima se suočavaju muškarci koji su žrtve, kao i pristupačne resurse i podršku koja je neophodna za žrtve. Takođe će se istražiti potreba za promjenom društvenih normi kako bi se osigurala podrška i prevencija nasilja nad muškarcima u porodičnom kontekstu. Kroz ovaj rad, cilj je doprinijeti boljem razumevanju problema nasilja nad muškarcima u porodici i podstaći dalja istraživanja i akcije u cilju zaštite i podrške muškarcima koji su žrtve porodičnog nasilja. Ovo je važan korak ka stvaranju društva u kojem svi ljudi, bez obzira na pol, mogu živjeti bez straha od nasilja i zlostavljanja u porodičnom okruženju.

2. Prevalencija nasilja nad muškarcima u porodici i braku

Kada se govori o rasprostranjenosti nasilja općenito, može se reći kako se u većini slučajeva radi o broju koja je uveliko nepouzdana. Usmjeri li se fokus na specifično polje nasilja u partnerskim vezama, ta brojka postaje još prikrivenija zbog malog broja prijavljenih slučajeva nasilja. Imajući to u vidu, nije moguće donijeti konačni sud o tačnoj rasprostranjenosti nasilja među partnerima u partnerskim vezama i brakovima. Razmotri li se poseban tip nasilja gdje su muškarci žrtve, a žene uzročnici tog nasilja, ponovno se nameće dilema gdje dobiveni podaci istraživanjem tog fenomena podrazumijevaju da su muškarci bili spremni priznati zlostavljanje, ali potencijalan broj muškaraca koji trpe zlostavljanje u privatnosti svoje veze je i dalje nepoznat (Leonard, 2003; prema Barber, 2008). Samim time moguće je zaključiti kako se ne može osloniti na službene podatke o rasprostranjenosti nasilja nad muškarcima.

Problem identifikacije muških žrtava nasilja javlja se zbog ekonomskih, socijalnih i kulturnih obilježja društva u kojem se to nasilje javlja. Mnoga istraživanja ne daju stvarnu sliku o rasprostranjenosti nasilja u partnerskim vezama iz razloga što mnoge osobe nisu spremne priznati da doživljavaju nasilje od strane svoga partnera. Taj problem je posebno prisutan kod muškaraca gdje je mali broj njih spreman uopće priznati da je doživjelo nasilje (Hines i Malley-Morrison, 2001). Vezano uz ishode istraživanja nasilja nad muškarcima, potrebno je imati na umu da rezultati istraživanja ovise o metodi kojom se mjeri određena pojava i o onome što se prilikom istraživanja konkretno mjeri.

Na primjer, u istraživanju kojeg je provelo Nacionalno istraživanje za nasilja nad ženama¹ dobiveni rezultati možda podcjenjuju stvarnu količinu nasilja nad muškarcima zbog nekoliko razloga: ispitanici su u istraživanju prvo pitani jesu ikada bili napadnuti od strane neke druge osobe te tko je ta osoba bila. No, mnogo ljudi razmišljajući o nasilju i zlostavljanju neće percipirati nasilne činove svojih bližnjih kao takvima. Također, u tom je istraživanju sudionicima zajamčena privatnost te su bili pitani smatraju li da je problem nasilja što ga vrše muškarci veći ili manji problemom ovih dana. Zbog upravljenosti pitanja prema nasilju koje

vrše muškarci, sudionici su prvenstveno mislili na nasilje kojeg su počinili muškarci tako da je formulacija istraživanja i samih pitanja odigrala ulogu u konačnom rezultatu istraživanja. Uz navedeno, muškarci kada uzimaju u obzir nasilje usmjereno prema njima manje će vjerojatno nasilni napad žene registrirati kao nasilje. Također, muškarci su manje spremni prijaviti i nasilje drugih muškaraca, čak i kada je ono rezultiralo ozbiljnim povredama (Tjaden i Thoennes, 2000; prema Hanson Frieze, 2008). Uz problem formulacije pitanja koja se bave ispitivanjem samo određenog fenomena, javlja se i pitanje o ispitivanju subjekta nasilja: kod situacije obostranog nasilja, često se ispituje samo jedna strana, dok je druga strana zanemarena.

Problem nastaje kada se ne može razlučiti je li osoba koja se ispituje nasilnik, žrtva ili oboje. Kod obostranog nasilja češće se pretpostavlja kako su žene te koje su žrtve, dok su muškarci češće okarakterizirani kao počinitelji. Čak i kada se bračno nasilje shvati kao zločin u istraživanjima, značajno je manja vjerojatnost žena naspram muškaraca da registriraju svoje ponašanje kao nasilničko, a neke informacije iz provedenih istraživanja idu toliko daleko da pokažu da žene nisu percipirale do 75% svojeg korištenja nasilja unutar partnerskih veza (Mihalic i Elliott, 1997). Steinmetz (1978; prema Flynn, 1990) daje četiri potencijalnih razloga zbog čega je nasilje žena nad muškarcima zadobilo malo pažnje od strane javnosti, policije i do nedavno istraživača:

- **Manjak empirijskih podataka** jer nisu provedena detaljna istraživanja za donošenje legitimne teze, jer ti podaci kao i problem zlostavljanja ne postoji.
- **Nepredavanje jednake pažnje nasilju** nad muškaraca kao nasilju nad ženama. Ovdje igra ulogu prvenstveno feministički pokret koji je cijelo svijetlo javnosti usmjerio na problem zlostavljanih žena, pritom zanemarujući zlostavljane muškarce jer bi to omelo njihove pokušaje da se bore s problemom nasilja koji stavlja žene u ulogu žrtve. Također, iako se mnogo znanstvenika bavilo proučavanjem nasilja, malo njih se odlučilo fokusirati na nasilje nad muškarcima.
- **Zbog tradicionalne uloge** po kojoj trebaju biti dominantniji, muškarci će manje vjerojatno priznati da su zlostavljani od strane žena jer bi se to moglo okarakterizirati kao nemuževno ponašanje. Sram i poniženje koji se javljaju kao reakcija na zlostavljanje u odnosu su s tradicionalnim vrijednostima u društvu između muško-ženskih odnosa.
- **Zbog veće ozbiljnosti fizičkih ozljeda** kojima su muškarci skloniji, zlostavljanje žena je lakše vidljivo. Više istraživanja i autora (Anderson, 2005; Brush, 2005; Holtzworth-Munroe, 2005; sve prema Hanson Frieze, 2012) konstatira da je nasilje u partnerskim vezama obostrano, tj. da ga podjednako doživljavaju i čine oba partnera. U slučajevima obostranog nasilja javlja se problem da se često ispituje samo jedna strana (npr. kako žene doživljavaju nasilje u vezi od strane svojih partnera) dok je druga strana vrlo često zanemarena (npr. koji su razlozi takvog ponašanja od strane njihovih partnera).

Samim time češće se pretpostavlja kod obostranog nasilja kako su žene te koje su žrtve, dok su muškarci počinitelji nasilja. To se može vidjeti i po sigurnim kućama i pozivnim linijama za pomoć žrtvama koje su uglavnom namijenjene ženama (Randle i Graham, 2011). Kod ispitivanja vrste nasilja u partnerskim vezama i njene učestalosti, vidljivo je kako je neke vrste nasilja teže raspoznati od ostalih. Tako se, na primjer, prije uočava fizičko nasilje zbog vidljivih posljedica na tijelu (poput modrica) za razliku od ekonomskog ili emocionalnog nasilja koji za sobom u mnogim slučajevima može godinama ostati neprimijećen (Barber, 2008). Feministi koji su se bavili istraživanjem nasilja u općoj populaciji smatrali su kako podjednaka zastupljenost nasilja među muškarcima i ženama ne znači nužno da su takva ponašanja jednako nasilna. Bitno je uzeti u obzir mnogo čimbenika poput motivacije, shvaćanja događaja,

interpersonalne i povijesne karakteristike nasilja. Nadalje, feministi tvrde kako je nasilje u obitelji problem povezan sa spolom gdje su žene uvijek žrtve nasilja, a muškarci su počinitelji. Ako žena počini nasilje nad muškarcem, razlog tome je samoobrana od počinitelja (Johnson, 1995; Saunders, 2002; sve prema Melton i Sillito; 2012). Sam uvid u činjenicu da muškarci jednako tako mogu biti žrtve nasilja, uvelike su uvjetovani kulturom gdje su muškarci ekonomsko, socijalno i politički dominantniji naspram žena (Hines i Malley-Morrison, 2001; prema Randle i Graham, 2011). Ta dominacija muškaraca može se primijeniti u romantičnoj heteroseksualnoj i seksualnoj vezi.

Kako bi održali svoju dominaciju u partnerskim vezama, muškarci su socijalizirani tako da je opravdano koristiti nasilje kako bi očuvali svoju dominaciju i moć nad partnericama (Dobash i Dobash, 1979; Hammer, 2003; prema Hines i Douglas; 2009). Od kada je prvi puta sustavno proučeno obiteljsko nasilje, 1970-ih, iskrsnuli su dokazi koji potkrepljuju postojanje nasilnog ponašanja žena nad svojim muškim partnerima u intimnim vezama. Nakon više od tri desetljeća proučavanja obiteljskog nasilja zabilježeni su slučajevi ženskog agresivnog ponašanja prema muškarcima. Početna istraživanja tog fenomena u partnerskim vezama u Sjedinjenim Američkim Državama pokazala su kako 11,6% partnera doživljava nasilje u braku od svoje partnerice, a to je doživjelo 12,1% partnerica od strane svog partnera. Podaci su bili iznenađujući jer se pokazalo kako je nasilje u braku obostrano (Straus i Gelles, 1986; prema Dobash i sur, 1991). Tako Gelles (1974; prema Hines i Douglas, 2009) u svom revolucionarnom istraživanju govori o "erupciji bračnog nasilja koje se pojavljuje s jednakom učestalošću između muškaraca i žena". Drugi autori (Hines i Saudino, 2003; Morse, 1995; O'Leary i sur., 1989) su došli do istih rezultata koji govore da je nasilje u partnerskim vezama u 50% slučajeva obostrano, dok u 25% slučajeva ga čini isključivo partner ili partnerica.

Prisutan je trend opadanja drugih oblika nasilja (npr. prema ženama i djeci), ali je stopa nesmrtonosnog nasilja koje su žene vršile nad svojim partnerima ostala postojana prethodnih 30 godina (Straus, 1995; U.S. Department of Health and Human Services, 2004; prema Hines i Douglas, 2009). Nacionalno istraživanje nasilja nad ženama pokazuje da je 40% svih ozljeda obiteljskog nasilja unutar jedne godine počinila ženska prijestupnica, a da je 27% od svih ozljeda zahtijevalo medicinsku pomoć te da se 31% svih žrtava bojalo tjelesnog ozljeđivanja.

Samim time nametnuo se zaključak kako su žene jednako sklone uključiti se u nasilna djela te da je svake godine sve više partnera zlostavljano od strane svojih partnerica (McNeely i Mann, 1990; prema Dobash i sur., 1992). Nacionalna istraživanja provedena na fakultetu New Hampshire od 1970-ih do 1990-ih pokazuju stopu opadanja nasilja kojeg vrše muškarci, ali govore o tome kako je stopa nasilja kojeg žene vrše ostala stabilna u periodu više od 17 godina, odnosno od vremena prvog istraživanja poduzetog 1975. godine, pa do zadnjeg iz 1992. godine (Straus, 1995; prema Hines i Douglas, 2009). U istraživanjima su se mjerila različita nasilna ponašanja, a rezultati dobiveni iz tog istraživanja ukazuju na podatak da su se manji napadi poput šamaranja ili udaranja pojavili u 1975. i 1985. u učestalosti od 75 na 1000 muškaraca, a 1992. su takvi slučajevi zabilježeni na 95 od 1000 muškaraca. Teški napadi poput prebijanja su ostali isti na oko 45 od 1000 muškaraca u svim istraživanjima, što je aproksimativno 2,6 milijuna muškaraca koji su godišnje pod ozbiljnim rizikom da pretrpe fizičku ozljedu (Straus i Gelles, 1986; prema Hines i Douglas, 2009).

Zbog toga je jedan od suradnika Steinmetz (1977; prema Dobash i sur., 1992) u istraživanju nasilja žena nad muškarcima javno iznio postojanje sindroma zlostavljanog muškarca (eng. battered husband syndrome). Neki autori (Makepeace, 1983; Marshall i Rose, 1987; Bookwala i sur., 1992; prema Hanson Frieze, 2008) tvrde kako su žene jednako, ako ne i

nasilnije prema svojim partnerima nego što su muškarci. Dokaz tome je učestalost ubojstva u braku gdje se prema statistikama može primijetiti slična stopa ubojstva. Istraživanje povezana s počiniteljicama ubojstva u Sjedinjenim Američkim Državama pokazuje kako 45-60% žrtvi su bili intimni partneri (Jurik, 1992; Goetting, 1995; Mann, 1996; Jensen, 2001; sve prema Kruttschnitt i sur., 2008).

Podatak iz Sjedinjenih Američkih Država pokazuje kako je 1994. godine bilo **167000** muškaraca koji su bili zlostavljani od strane svoje partnerice (Carven, 1997; prema Hines i Molley-Morrison, 2001). Podaci iz Nacionalnog istraživanja nasilja nad ženama koji su dobiveni na uzorku od „**8005**” muškaraca i „**8000**” žena pokazali su kako je 7% muškaraca izjavilo da ga sadašnji partner fizički zlostavlja (Tjaden i Thoennes, 2000; prema Hines i Molley-Morrison, 2001). Problemom ovog istraživanja se smatra to što su ispitivači rekli ispitanicima kako se radi o istraživanju njihove sigurnosti (eng. personal safety). Pretpostavlja se kako mnogi ispitanici nisu pod time podrazumijevali nasilje koje doživljavaju od strane svojih partnera kao prijetećima po život. Straus (1980; prema Hines i Molley-Morrison, 2001) je analizirao podatke nacionalnog istraživanja obiteljskog nasilja iz 1975. godine provedeno na „**2,6**” milijuna ispitanika. Pokazalo se kako 11,6% supružnika izjavilo kako su više puta bili žrtve ozbiljnog nasilja svojih partnerica.

Pod ozbiljnim nasiljem podrazumijevalo se udaranje, premlaćivanje, uporaba hladnog oružja itd. Straus i Gelles (1985; prema Hines i Molley-Morrison, 2001) su zajedno proveli slično istraživanje na uzorku od „6002” para. U uzorku 12,4% muškaraca izjavilo je da je doživjelo fizički napad od strane svoje supružnice. Ovaj podatak ne bi bili toliko iznenađujući da nisu dobiveni slični podaci koji pokazuju kako i žene doživljavaju u sličnoj mjeri nasilje od strane svojih partnera. Uspoređujući ove podatke možemo primijetiti lagani porast broja muškaraca koji izjavljuju da su žrtve nasilja od strane svojih partnerica. Možemo pretpostaviti kako su muškarci godinama postajali informiraniji o ponašanjima svojih partnerica koje mogu imati štetne posljedice po njih.

Zanimljiv je podatak Georgea (1999; prema Dutton i Nicholls, 2005) koji je iznio rezultate svog istraživanja u kojem se ispostavilo da muškarci doživljavaju više zlostavljanja i seksualnih prestupa (14%) od strane žena nego što je to obratno (7%). Iako dosadašnji autori govore o istoj ili vrlo sličnoj stopi nasilja koje čine muškarci i žene, istraživanja provedena u svijetu i dalje upućuju na činjenicu da su žene češće zlostavljane. Takva se istraživanja provode godinama i upućuju na rezultate kako su veći izgledi da će žena biti žrtva nasilja u vezi ili braku te da će biti ozlijeđena u svom domu. Schwartz (1987; prema Dobash i sur., 1992) nakon provedene analize istraživanja primijetio je kako žene trinaest puta češće traže privatnu medicinsku pomoć u slučaju partnerskog nasilja. To ide u prilog policijskim i medicinskim izvještajima koji u svojim podacima imaju veći postotak žena (čak do 94%) kao žrtve doživljenog nasilja.

Istraživanje Djikanović, King i Bjegović-Mikanović (2013) provedeno u Republici Srbiji na uzorku od „**12646**” osoba pokazalo je kako žene „**1.7**” puta češće doživljavaju nasilje za razliku od muškaraca. Pokazalo se također da osobe nižeg obrazovnog statusa su u većem riziku da dožive nasilje u obitelji nego osobe višeg obrazovnog statusa. Osobe koje su izjavile da doživljavaju psihičko nasilje u obitelji imale su češće zdravstvene probleme. Zanimljiv je rezultat koji pokazuje da su mlađi muškarci u većem riziku da budu žrtve nasilje nego što su stariji muškarci. Kod muškaraca doživljeno nasilje uopće nije bilo povezano s obrazovnim statusom. Muškarci koji su živjeli u ruralnim područjima bili su u većem riziku da se izlože obiteljskom nasilju. Seksualno i psihološko nasilje teže je mjeriti i samim time dobiti podatak koji bi obuhvatio raširenost tih vrsta nasilja. Kada se govori o zastupljenosti svih vrsta nasilja

u vezama dobivena je statistika iz istraživanja provedenoga na „1650” supružnika i intimnih partnera u dobi između „15” i „49” godina.

Rezultati istraživanja ukazuju da najviše partnera doživljava ekonomsko nasilje (32,8%), zatim emocionalno nasilje (22,2%), fizičko (25,2%), a potom i seksualno nasilje (17,7%) (Sarkar i sur., 2007; prema Kumar, 2012). Machado i suradnici (2016) proveli su online istraživanje na uzorku od „1557” muškaraca koji su se nalazili u heteroseksualnoj vezi. U istraživanju je korišten upitnik CTS2 (Straus i sur., 1996; prema Machado i sur., 2016) kojim se je dobilo da je 91% muškaraca doživjelo barem jedan oblik fizičkog, psihološkog ili seksualnog nasilja od strane svoje partnerice.

U posljednjih godinu dana najviše ih je doživjelo psihološko nasilje (85,4%), fizičko nasilje (47,2%) te seksualno nasilje (29,2%). Kod psihičkog nasilja izjavili su kako su njihove partnerice vikale na njih (73%), vrijeđale i psovale (69,7%) te ih namjerno provocirale (61,8%). Žene najviše koriste psihološko nasilje protiv svojih partnera, no u određenih situacijama koriste i fizičko nasilje. Može se pretpostaviti kako će žene vrlo često prije upotrijebiti psihološko i emocionalno nasilje protiv muškaraca iz razloga što su verbalno dominantnije, a fizički slabije. Nadalje, istraživanja (Anderson, 1998; Hines i Saudino, 2003; Struckman-Johnson, 1988; sve prema Hines i Douglas, 2009) koja su se bavila pitanjem seksualnog nasilja provedenim na studentima, pokazuju da ih je čak do 33% izvijestilo o tome da su pretrpjeli neki oblik ženskog agresivnog ponašanja (bilo verbalnog bilo fizičkog) koje uključuje prisilno sudjelovanje u seksualnom ponašanju ili seksualnom odnosu. Taktike koje su žene koristile kako bi prisilile muškarce na seksualni odnos bile su većinom verbalnog tipa iako neki muškarci i žene sugeriraju kako žene ponekad rabe i fizičku silu za ostvarenje vlastitih seksualnih ciljeva.

U istraživanju seksualnog nasilja u braku 20% muškaraca izjavljuje da su pretrpjeli neki oblik seksualnog nasilja nad njima (Hines i Saudino, 2003.; Stuckman-Johnson, 1988; sve prema Hines i Douglas, 2009). Izvješća govore kako su žene najčešće prisilile muškarce na seksualni odnos bez kondoma (21,3%) te na seksualni odnos protiv njihove volje (14,6%), a ozlijeđeno ih je sveukupno 13,5%. Postotak varira ovisno o definiciji što su muškarci podrazumijevali pod seksualno agresivnim ponašanjem. Podatke iz Nacionalnog istraživanja kriminalnog zlostavljanja koje je Weiss (2010; prema Cook i sur., 2016) analizirao iz 2010. godine pokazale su kako je 9% muškaraca izjavilo da je doživjelo seksualno uznemiravanje. Sveukupno 43% muškaraca izjavilo je kako je seksualno nasilje doživjelo od strane žena, dok 51% od strane muškaraca. Prosječna dob kada su muškarci prvi puta bili prisiljeni na seksualni odnos iznosila je 18 godina. Time je vidljivo kako muškarci doživljavaju seksualno uznemiravanje otprilike podjednako od oba spola.

Seksualno uznemiravanje se ne događa samo od strane muškaraca kako ističe feministička teorija po kojoj muškarci imaju veće privilegije i veću moć u našem društvu nego što to imaju žene. Na posljeticu se ispostavilo kako je znatan broj muškaraca doživjelo neki oblik seksualnog uznemiravanja koji je potom rezultirao određenim posljedicama. Veliki manjak ove studije jest da se ne zna odnos između počiniteljice i žrtve seksualnog uznemiravanja (Cook i sur., 2016). Kako su ispitanici bili stariji od 18 godina i 2/3 ispitanika je bilo u nekom obliku partnerske veze (oženjeni, rastavljeni i žive s izvanbračnom partnericom), može se pretpostaviti da su i u vezama doživjeli neki oblik seksualnog uznemiravanja ili neki drugi oblik nasilja. Informacije prikupljene prilikom dvojnih uhićenja kada policija ne može odrediti tko je nasilnik, a tko žrtva, te jesu li žena i muškarac obostrano nasilni, omogućile su da istraživači istraže moguće spolne razlike između muškaraca i žena koji pribjegavaju fizičkom nasilju. Podaci o uhićenjima iz jednog srednjepadnog grada u SAD-u iz 1997.

(Melton i Belknap,2003; prema Hines i Douglas, 2009) su pokazali razlike u metodama nasilja koje su koristile žene i koje su koristili muškarci: muškarci su se upuštali u teže oblike nasilja, npr. bili su prijemljiviji da koriste smrtonosne i nesmrtonosne prijetnje, da guraju svoje partnerice, grabe ih i povlače za kosu, da fizički obuzdavaju svoju partnericu ili je jednostavno uguše, da je pokušaju spriječiti da pozove policiju i slično. Kod žena je bilo vjerojatnije da se posluže gađanjem muškaraca s predmetom, da udare ili pregaze svog partnera vozilom, da ga pokušaju ugristi ili napast vatrenim oružjem. Nije postojala razlika u spolu kod šamaranja, udaranja šakom, lupanja, prijetnje nožem ili ozljeda poput porezotina, ogrebotina, slomljenih kostiju i slomljenih zubi.

Istraživanje provedeno na nasilnim prijestupnicima iz Shelbyja, Tennessee, SAD, u trajanju od prosinca 1997. do ožujka 2001. dobilo je slične rezultate, ali je i proširilo saznanje o tome problemu (Henning i Feder, 2004; prema Hines i Douglas, 2009). Ono što je istraživanje potvrdilo je to da se muškarci upuštaju u teže oblike nasilja poput gušenja, forsiranja na seksualnu aktivnost i prijetnje ubojstvom, te da to čine češće od žena, ali žene će vjerojatnije iskoristiti vatreno oružje. Također, muškarci su imali dužu kriminalnu povijest i više problema sa zlouporabom alkohola i psihoaktivnim tvarima. No, nikakva spolna razlika nije pronađena u mjeri u kojoj su žrtve ozljeđivane, učestalosti i ozbiljnosti psihološkog zlostavljanja, prijetnji samoubojstvom, uhođenja ili stope maloljetničkih uhićenja.

Zaključno istraživanje (Busch i Rosenberg, 2004; prema Hines i Douglas, 2009) se bavilo istraživanjem razlika između „45” muškaraca i „45” žena koji su bili osuđivani prijestupnici u Sjevernoj Karolini, a koji su bili obvezani da pohađaju terapiju kao dio uvjetne kazne. Istraživanje je pokazalo da iako muškarci imaju dužu povijest prekršaja po pitanju obiteljskog nasilja i drugih nenasilnih kriminalnih prekršaja od žena, većina žena je isto imala kriminalnu prošlost. Ovo istraživanje je otkrilo da ne postoje razlike u spolu i broju prijašnjih uhićenja zbog nasilja u obitelji kod počinitelja s prethodnim prekršajima zakona ili poviješću nasilnih zločina izvan obitelji. Također, muškarci su počinili više nasilnih činova prilikom uhićenja, ali su oba spola podjednako bila sklona činjenju teških nasilnih činova. Ne postoje razlike u spolu kod količine ozljeda koje su zadobile žrtve, ali postoje razlike u spolu u metodi korištenoj da se nanese ozljeda. Žene su bile sklonije korištenju oružja ili predmeta, dok su muškarci koristili samo svoje tijelo da nanesu ozljede.

Na kraju ne postoji razlika između spolova u problemima sa zloupotrebom droge i drugih psihoaktivnih tvari, konzumacijom droge prilikom uhićenja ili vrstom psihoaktivnih tvari koju su počinitelji zloupotrebljavali. Važnost poznavanja spolnih razlika kod upotrebe nasilja dolazi od potrebe da se istraži taj fenomen jer se pomoć ženama koje su nasilne prema svojim muževima ili partnerima može razlikovati od pomoći nasilnim muškaraca. Što se tiče kontinuiteta fizičkog nasilja, O'Leary i sur. (1989; prema Hines i Molley-Morrison, 2001) su iznijeli podatak kako je prije braka 44% žena bilo fizički nasilno prema partnerima, 18 mjeseci nakon stupanja u brak njih 36% je bilo agresivno, nakon 30 mjeseci 32% žena je bilo agresivno. Drugi autori (McHugh i sur., 1993; prema Hanson Frieze, 2008) tvrde kako su mlade žene više agresivne prema svojim izvanbračnim partnerima za razliku od onih koje su stupale u brak. Prema ovim podacima može se reći kako se fizičko nasilje smanjuje stupanjem u brak i duljinom partnerske veze.

3. Oblici nasilja nad muškarcima

Nasilje nad muškarcima u porodici može se manifestovati u različitim oblicima, od kojih svaki nosi svoje specifične posljedice i izazove za žrtve. Među najčešće prisutnim oblicima nasilja nad muškarcima su **fizičko, emocionalno, seksualno i ekonomsko** nasilje.

Fizičko nasilje obuhvata svaku vrstu direktnog nasilnog ponašanja koje dovodi do fizičkih povreda ili ugrožavanja života žrtve. To može uključivati udaranje, šamaranje, bacanje predmeta ili fizičko zlostavljanje na bilo koji drugi način. Često, ovi incidenti mogu biti praćeni prijetnjama ili zastrašivanjem, što dodatno otežava situaciju za žrtvu.

Emocionalno nasilje često ostaje manje vidljivo, ali može imati dugotrajne i ozbiljne posljedice po mentalno zdravlje žrtve. To uključuje verbalno zlostavljanje, ponižavanje, manipulaciju, kontrolu ili pretnje. Ovakvo nasilje može izazvati osećaje nesigurnosti, niske stope samopouzdanja, depresije i anksioznosti kod muškaraca koji su žrtve.

Seksualno nasilje nad muškarcima u porodici može biti izraženo prisiljavanjem na seksualne aktivnosti bez pristanka, bilo fizičkim prisiljavanjem ili manipulacijom. Žrtve ovakvog nasilja često doživljavaju veliku stigmu i osećaj sramote, što može otežati prijavljivanje ili traženje pomoći.

Ekonomsko nasilje često ostaje manje prepoznato, ali može biti jednako destruktivno kao i ostali oblici nasilja. To uključuje kontrolu finansija, ograničavanje pristupa resursima ili ekonomsku zavisnost žrtve od nasilnika. Kroz ovakvo nasilje, žrtva može biti prisiljena na zavisnost i gubitak autonomije, što otežava napuštanje nasilne situacije. Važno je prepoznati sve ove oblike nasilja nad muškarcima u porodici kako bi se pružila odgovarajuća podrška žrtvama i preduzele preventivne mere za sprečavanje daljeg nasilja. Osim toga, edukacija i podizanje svesti o ovim oblicima nasilja igraju ključnu ulogu u prevenciji i osnaživanju žrtava da traže pomoć i podršku.

Nadalje, važno je razumeti da ovi oblici nasilja često nisu izolovani, već se mogu preklapati i međusobno pojačavati, stvarajući kompleksne i teške situacije za muškarce koji su žrtve. Na primer, fizičko nasilje često može biti praćeno emocionalnim zlostavljanjem ili manipulacijom kako bi se kontrolisalo ponašanje žrtve. Seksualno nasilje može biti upotpunjeno emocionalnim zlostavljanjem ili pretnjama kako bi se žrtva održala u strahu i tišini. Osim toga, ovi oblici nasilja mogu se manifestovati na različite načine u porodičnom okruženju. Na primer, nasilje može biti prisutno u partnerskim odnosima, ali i između roditelja i dece. U mnogim slučajevima, deca mogu biti svedoci nasilja koje se događa između roditelja, što može imati duboke i trajne posledice na njihovo emocionalno i mentalno zdravlje. Takođe je važno napomenuti da nasilje nad muškarcima u porodici može biti izazvano i podstaknuto faktorima kao što su alkoholizam, droga, stres, ekonomska nestabilnost ili mentalni poremećaji. Ovi faktori mogu dodatno komplikovati situaciju i otežati žrtvama da se oslobode nasilja i potraže pomoć.

Sve ovo ukazuje na potrebu za sveobuhvatnim pristupom u prepoznavanju i adresiranju nasilja nad muškarcima u porodici, koji uključuje razumijevanje različitih oblika nasilja, prepoznavanje faktora koji doprinose nasilju, kao i pružanje podrške i resursa za žrtve. Ključno je raditi na stvaranju sigurnih i podržavajućih okruženja u kojima muškarci mogu otvoreno govoriti o svojim iskustvima i tražiti pomoć bez straha od osude ili stigmatizacije.

4. Uzroci nasilja nad muškarcima

Razumijevanje uzroka nasilja nad muškarcima u porodici ključno je za efikasno adresiranje ovog problema. Postoji niz faktora koji mogu doprinijeti nastanku i održavanju nasilja nad muškarcima u porodičnom okruženju, uključujući **individualne, partnerske, porodične i društvene faktore**.

Individualni faktori obuhvataju karakteristike nasilnika i žrtve. Nasilnici mogu imati predispozicije ka agresivnom ponašanju, nisko samopouzdanje ili emocionalne probleme koji ih teraju da koriste nasilje kao način izražavanja moći i kontrole. Sa druge strane, žrtve mogu biti podložne nasilju zbog niskog samopouzdanja, osećaja nemoći ili zbog prethodnog iskustva sa nasiljem u detinjstvu.

Partnerski faktori se odnose na dinamiku u partnerskom odnosu koja može doprinijeti nasilju. To može uključivati nejednakost u moći i kontroli, narušeno povjerenje, lošu komunikaciju ili nezdrave obrasce ponašanja koji podstiču nasilje.

Porodični faktori obuhvataju šire okruženje u kojem se nasilje dešava. Ovo može uključivati nasilje koje je prethodno viđeno ili doživljeno u porodici u kojoj su odrasle žrtve ili nasilnici, kao i nedostatak podrške ili modela pozitivnog ponašanja u porodičnom okruženju.

Društveni faktori uključuju šire društvene norme, rodne uloge, ekonomske nejednakosti i pristup resursima. Tradicionalni rodni stereotipi koji promoviraju moć i kontrolu muškaraca, kao i pasivnost i podređenost žena, mogu doprinijeti normalizaciji nasilja u porodičnom kontekstu. Takođe, ekonomske nejednakosti mogu otežati žrtvama da napuste nasilne situacije ili da pronađu alternativne resurse i podršku. Razumjevanje ovih različitih faktora može pomoći u identifikaciji ranjivosti i rizika za nasilje nad muškarcima u porodici, kao i u razvoju ciljanih strategija prevencije i intervencije koje se fokusiraju na adresiranje osnovnih uzroka nasilja. Osim individualnih, partnerskih, porodičnih i društvenih faktora, važno je takođe razmotriti **kontekstualne i kulturne** specifičnosti koje mogu doprinijeti nasilju nad muškarcima u porodici.

Kontekstualni faktori obuhvataju okolnosti u kojima se nasilje dešava, poput ekonomske situacije, stambenih uslova i pristupa resursima. Na primer, ekonomska nestabilnost ili nezaposlenost može dodatno otežati situaciju za muškarce koji su žrtve nasilja, ograničavajući njihovu sposobnost da napuste nasilno okruženje ili pristupe podršci.

Kulturni faktori igraju ključnu ulogu u oblikovanju stavova, normi i vrijednosti koje mogu uticati na prihvatanje ili osudu nasilja. Kulturološke predrasude koje glorifikuju agresivnost ili nepromišljeno ponašanje mogu normalizovati nasilje i otežati žrtvama da potraže pomoć ili prijave nasilje. Takođe, kulturne norme koje promoviraju stereotipne uloge muškaraca kao dominantnih i moćnih, a žena kao podređenih, mogu doprinijeti perpetuiranju nasilja u porodičnom kontekstu. Važno je imati u vidu da je svako nasilje nad muškarcima u porodici jedinstveno i da se može razlikovati u zavisnosti od različitih faktora i okolnosti. Razumevanje ovih širokih spektara faktora koji doprinose nasilju nad muškarcima u porodici ključno je za razvoj efikasnih strategija prevencije i intervencije koje su prilagođene specifičnim potrebama i kontekstima žrtava. Ovo takođe naglašava važnost sveobuhvatnog i interdisciplinarnog pristupa u borbi protiv nasilja u porodici.

5. Posljedice nasilja nad muškarcima

Nasilje nad muškarcima u porodici može imati duboke i dugotrajne posljedice na **fizičko, emotivno, mentalno, socijalno i ekonomsko** blagostanje žrtava. Razumjevanje ovih posljedica je ključno kako bi se pružila adekvatna podrška žrtvama i razvile strategije prevencije koje ciljaju na rješavanje osnovnih izazova.

Fizičke posljedice nasilja mogu biti vidljive u obliku fizičkih povreda kao što su modrice, prelomi, opekotine ili unutrašnje povrede. Ove povrede mogu zahtevati hitnu medicinsku intervenciju i dugotrajno lečenje, što može imati uticaj na funkcionalnost žrtava i njihovu sposobnost obavljanja svakodnevnih aktivnosti.

Emotivne posljedice nasilja mogu uključivati oštećenje samopouzdanja, nisko samopoštovanje, osećaj bespomoćnosti, stida i krivice. Žrtve mogu patiti od anksioznosti, depresije ili posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), što može ometati njihovu sposobnost da funkcionišu na svakodnevnom nivou i uspostave zdrave odnose sa drugima.

Mentalne posljedice nasilja mogu biti ozbiljne i dugotrajne. Žrtve mogu imati poteškoće u kontroli svojih emocija, suočavanju sa stresom ili koncentraciji. Poremećaji spavanja, noćne more ili suicidalne misli takođe mogu biti prisutni kao posljedica traumatičnog iskustva nasilja.

Socijalne posljedice nasilja uključuju izolaciju, gubitak poverenja u druge ljude, otežanu integraciju u društvo i mogućnost stvaranja zdravih socijalnih odnosa. Stigmatizacija žrtava ili strah od osude okoline može dodatno otežati žrtvama da traže podršku ili pomoć.

Ekonomske posljedice nasilja mogu biti značajne, uključujući gubitak posla, finansijsku nestabilnost, dugove ili gubitak stambenog aranžmana. Ove ekonomske teškoće mogu otežati žrtvama da napuste nasilnu situaciju ili da obezbede osnovne resurse za sebe i svoje porodice. Sve ove posledice naglašavaju važnost pružanja holističke podrške žrtvama nasilja, koja uključuje medicinsku pomoć, terapiju, pravnu podršku, smeštaj i druge oblike podrške. Takođe je ključno raditi na prevenciji nasilja i edukaciji kako bi se smanjili rizici i zaštitili muškarci od ovog oblika zlostavljanja u porodičnom okruženju.

Uz to, važno je napomenuti da nasilje nad muškarcima u porodici može imati i posljedice na djecu koja su svedoci ili direktni učesnici takvih incidenata. Djeca koja su izložena nasilju mogu imati poteškoće u emocionalnom razvoju, formiranju odnosa s vršnjacima i autoritetima, kao i u akademskom napretku. Osim toga, mogu razviti obrasce ponašanja koji reflektuju nasilje koje su vidjeli u porodičnom okruženju, što može dalje perpetuirati ciklus nasilja.

Nasilje nad muškarcima u porodici takođe može imati šire društvene posljedice, uključujući ekonomske troškove za zdravstveni sistem, pravosuđe i socijalne usluge. Takođe, stigmatizacija muškaraca kao žrtava nasilja može otežati prijavljivanje i pružanje podrške, čime se problem nasilja dodatno marginalizuje i minimizuje u društvenom diskursu.

Nasilje nad muškarcima u porodici predstavlja i ozbiljan društveni problem koji zahteva sistematske promene u politikama, zakonima i praksi kako bi se obezbedila zaštita i podrška svim žrtvama. To uključuje jačanje zakonskih okvira koji štite muškarce od nasilja, pružanje obuke i resursa za profesionalce koji rade sa žrtvama, kao i osnaživanje muškaraca da se osećaju sigurno i podržano u traženju pomoći.

Sve ove raznolike posljedice nasilja nad muškarcima u porodici naglašavaju hitnost potrebe za sveobuhvatnim pristupom u rešavanju ovog problema. To zahteva angažovanje svih nivoa društva, uključujući vladine agencije, nevladine organizacije, pravosudne institucije, zdravstvene ustanove i samu zajednicu, kako bi se osigurala podrška i zaštita svim žrtvama nasilja, bez obzira na pol.

6. Izazovi sa kojima se suočavaju muškarci koji su žrtve nasilja u porodici

Muškarci koji su žrtve nasilja u porodici često se suočavaju sa nizom izazova i prepreka koji otežavaju proces prepoznavanja, prijavljivanja i traženja pomoći. Ovi izazovi mogu biti društvene, psihološke, ekonomske i institucionalne prirode, čime se žrtvama otežava pristup podršci i zaštiti.

Društveni stigmi i predrasude predstavljaju značajan izazov za muškarce koji su žrtve nasilja. Stereotipi o muškosti koji podrazumevaju snagu, samopouzdanje i nezavisnost mogu otežati muškarcima da priznaju da su žrtve nasilja i traže pomoć. Strah od osude ili ismijavanja od strane vršnjaka ili zajednice može ih držati u tišini i izolaciji.

Psihološki izazovi obuhvataju emocionalne posledice nasilja, kao što su nisko samopouzdanje, osećaj bespomoćnosti, sramota i krivica. Muškarci koji su žrtve često se bore sa osećajem da nisu dovoljno jaki ili muževni jer su doživeli nasilje, što dodatno otežava njihovu sposobnost da traže pomoć ili podršku.

Ekonomska zavisnost od nasilnika može predstavljati ozbiljan izazov za muškarce koji su žrtve. Nedostatak finansijske nezavisnosti može ih držati zarobljenima u nasilnoj situaciji, ograničavajući njihovu sposobnost da napuste nasilnika ili da pronađu alternativni smještaj i podršku.

Institucionalni izazovi uključuju nedostatak pristupa resursima i podršci za muškarce koji su žrtve nasilja. Nedostatak obučenog osoblja u pravosuđu, zdravstvu i socijalnim službama može rezultirati nedovoljnim prepoznavanjem i adekvatnim reagovanjem na nasilje nad muškarcima u porodici. Ovi izazovi zajedno stvaraju kompleksno okruženje u kojem muškarci koji su žrtve nasilja često osećaju izolaciju, bespomoćnost i strah. Prepoznavanje i adresiranje ovih izazova ključno je za pružanje podrške i zaštite žrtvama nasilja, kako bi se osiguralo da svaka žrtva može pristupiti neophodnim resursima i uslugama bez straha od stigme ili osude.

Pored navedenih izazova, muškarci koji su žrtve nasilja u porodici često se suočavaju sa nedostatkom adekvatnih resursa i podrške. Postoji ograničen broj specijalizovanih usluga i programa namenjenih muškarcima koji su žrtve nasilja, što može otežati njihov pristup pomoći. Nedostatak obučenog osoblja ili nedostatak svesti o potrebama muškaraca kao žrtava može rezultirati nedovoljnom podrškom i razumevanjem kada se obrate za pomoć.

Osim toga, mnogi muškarci mogu se suočiti sa izazovima kada pokušaju da prijave nasilje ili zatraže zaštitu od nadležnih institucija. Strah od nepravde ili nepovjerenje u sistem može ih obeshrabriti da podnesu prijavu ili da traže zaštitu, posebno ako se nasilnik nalazi u poziciji moći ili uticaja. Drugi izazov može biti nedostatak jasno definisanih zakonskih okvira ili politika koje štite muškarce kao žrtve nasilja. Nedostatak odgovarajućih zakona ili politika može rezultirati nedovoljnom zaštitom i podrškom za muškarce koji su žrtve, kao i nedostatkom pravne odgovornosti za počinioc nasilja.

Ovi izazovi dodatno otežavaju već tešku situaciju muškaraca koji su žrtve nasilja u porodici, stvarajući prepreke u pristupu pomoći, osećajući se nemoćno i izolovano. Stoga je važno raditi na unapređenju sistema podrške i zaštite za sve žrtve nasilja, bez obzira na njihov pol, kako bi se osiguralo da svaka žrtva može pristupiti neophodnim resursima i uslugama koje im mogu pomoći da prežive, oporave se i izgrade sigurniju budućnost.

7. Pristupačni resursi i podrška za muškarce koji su žrtve nasilja

Pružanje pristupačnih resursa i podrške muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici ključno je za osiguranje njihove sigurnosti, oporavka i prevazilaženja trauma. Ovi resursi mogu uključivati širok spektar usluga, programa i institucija koje su specijalizovane za podršku žrtvama nasilja, kao i resurse koji su dostupni na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou.

Jedan od ključnih resursa su sigurne kuće ili skloništa koja pružaju privremeni smeštaj, sigurnost i podršku muškarcima koji su žrtve nasilja i njihovoj djeci. Ovi centri obično pružaju osnovne potrepštine, **psihološku podršku**, **pravnu pomoć** i **resurse** za zapošljavanje kako bi pomogli žrtvama da se osnaže i izgrade novi početak.

Psihološka podrška i terapija su takođe od ključnog značaja za žrtve nasilja kako bi prevazišle emocionalne posledice traume i stekle alate za suočavanje i oporavak. Psiholozi, savjetnici i terapeuti mogu pružiti individualnu terapiju, grupnu podršku ili porodično savjetovanje kako bi pomogli žrtvama da obrade svoje iskustvo i pronađu načine za prevazilaženje trauma.

Pravna podrška je takođe od suštinskog značaja za muškarce koji su žrtve nasilja u porodici kako bi zaštitili svoja prava i osigurali pravdu. Pravni savetnici i advokati mogu pružiti informacije o zakonima i pravima, pomoći u podnošenju prijave ili zahteva za zaštitu od nasilja, kao i pružiti zastupanje u sudskim postupcima.

Dodatni resursi uključuju linije za podršku i savjetovanje putem telefona ili interneta, grupe za podršku i samopomoć, edukativne programe i kampanje za podizanje svesti o nasilju u porodici. Ovi resursi pružaju muškarcima siguran i pristupačan način da dobiju podršku, informacije i savjete o tome kako se nositi sa nasiljem i kako pronaći put ka sigurnijem i zdravijem životu.

Ključno je osigurati da ovi resursi budu dostupni i pristupačni muškarcima bez obzira na njihovu lokaciju, socioekonomski status ili druge faktore koji mogu uticati na pristup pomoći. Takođe je važno raditi na edukaciji i podizanju svesti o potrebama muškaraca kao žrtava nasilja kako bi se osiguralo da oni osećaju podršku i razumjevanje kada se obrate za pomoć.

Pored tradicionalnih resursa i podrške, važno je takođe razviti inovativne i prilagođene pristupe koji odgovaraju specifičnim potrebama muškaraca kao žrtava nasilja u porodici. To može uključivati razvoj specijalizovanih programa za edukaciju i osnaživanje muškaraca, kao i prilagođene resurse za pomoć u procesu oporavka i prevazilaženja trauma.

Jedan od pristupa koji se sve više istražuje i razvija je pružanje podrške putem tehnologije, poput online terapije, telemedicinskih konsultacija ili mobilnih aplikacija za samopomoć. Ovi digitalni resursi omogućavaju muškarcima pristup podršci i informacijama iz udobnosti svog doma, smanjujući prepreke kao što su geografska udaljenost ili stigme. Takođe je važno raditi na razvoju i unapređenju obuke i resursa za profesionalce koji rade sa muškarcima koji su žrtve nasilja. To može uključivati obuku za prepoznavanje znakova nasilja, senzibilizaciju o rodnoj ravnopravnosti i pružanje podrške bez predrasuda ili osude. Pružanje adekvatne obuke i podrške profesionalcima može poboljšati kvalitet i efikasnost usluga koje se pružaju muškarcima koji su žrtve nasilja.

Kreiranje sigurnih i inkluzivnih prostora gde muškarci mogu otvoreno razgovarati o svojim iskustvima, traumama i izazovima takođe može biti od velike koristi. To može uključivati grupne terapijske sesije, radionice za samopomoć ili online zajednice podrške gde muškarci mogu razmjenjivati iskustva i pružati podršku jedni drugima.

Kroz kontinuirano istraživanje, inovacije i saradnju između različitih sektora, može se raditi na razvoju sveobuhvatnih i prilagođenih resursa i podrške koji odgovaraju specifičnim potrebama muškaraca koji su žrtve nasilja u porodici. Ovo može doprinijeti stvaranju sigurnijeg i podržavajućeg okruženja u kojem se svi članovi društva osećaju priznato i podržano.

Još jedan aspekt koji je važno dodatno istražiti i proširiti je integracija podrške za muškarce koji su žrtve nasilja u porodici u postojeće sisteme socijalne zaštite i zdravstvene usluge. Ovo podrazumeva saradnju između različitih sektora, uključujući zdravstvo, socijalne službe, obrazovanje i pravosuđe, kako bi se osiguralo da žrtve nasilja dobiju sveobuhvatnu podršku koja im je potrebna.

Integracija podrške može uključivati uspostavljanje multidisciplinarnih timova koji rade zajedno na pružanju podrške muškarcima koji su žrtve nasilja. Ovi timovi mogu se sastojati od ljekara, psihologa, socijalnih radnika, pravnika i drugih stručnjaka koji zajedno pružaju individualizovanu podršku i koordinišu usluge prema potrebama svake žrtve.

Takođe je važno osigurati da se muškarcima koji su žrtve nasilja pruži pristup informacijama o dostupnim resursima i uslugama na jasan i pristupačan način. Ovo može uključivati razvoj vodiča ili platformi koje centralizuju informacije o sigurnim kućama, telefonskim linijama za podršku, terapeutima i drugim resursima koji su dostupni.

Pored toga, treba raditi na podizanju svesti među profesionalcima u zdravstvu, socijalnim službama, obrazovanju i pravosuđu o potrebama muškaraca kao žrtava nasilja. Edukacija o rodnoj ravnopravnosti, prepoznavanju znakova nasilja i pružanju podrške bez predrasuda može poboljšati kvalitet i efikasnost usluga koje se pružaju muškarcima koji su žrtve.

Kroz integraciju podrške u postojeće sisteme i resurse, moguće je osigurati da muškarci koji su žrtve nasilja dobiju sveobuhvatnu i prilagođenu podršku koja im je potrebna za prevazilaženje trauma, oporavak i izgradnju sigurnije budućnosti. Ovo može doprinijeti stvaranju društva koje priznaje i podržava sve žrtve nasilja, bez obzira na pol, uzrast ili druge karakteristike.

8. Koraci za unapređenje podrške muškarcima koji su žrtve nasilja

Edukacija i osvješćivanje: Ključno je raditi na podizanju svesti u društvu o postojanju nasilja nad muškarcima u porodici i njihovim potrebama za podrškom. Ovo uključuje kampanje javnog informisanja, edukaciju u školama i radionicama za profesionalce koji rade sa žrtvama nasilja.

Razvoj specijalizovanih programa: Potrebno je razviti programe i usluge koje su specifično prilagođene potrebama muškaraca koji su žrtve nasilja. To uključuje osnivanje sigurnih kuća ili skloništa za muškarce, grupe za podršku, terapijske programe i telefonske linije za podršku.

Poboljšanje pristupa resursima: Važno je osigurati da muškarci koji su žrtve nasilja imaju pristup informacijama i resursima o sigurnim kućama, pravnim savjetima, terapiji i drugim oblicima podrške na jasan i pristupačan način.

Obuka profesionalaca: Profesionalci u zdravstvu, socijalnim službama, obrazovanju i pravosuđu trebaju biti obučeni o prepoznavanju, pružanju podrške i zaštiti muškaraca koji su žrtve nasilja. Ovo može poboljšati kvalitet i efikasnost usluga koje se pružaju žrtvama.

Integracija podrške u postojeće sisteme: Potrebno je integrirati podršku muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici u postojeće sisteme socijalne zaštite, zdravstvene usluge, pravosuđe i obrazovanje. Ovo može osigurati sveobuhvatnu podršku i koordinaciju usluga prema potrebama svake žrtve.

Unapređenje istraživanja: Potrebno je više istraživanja kako bi se bolje razumjeli uzroci, posljedice i efikasni pristupi za podršku muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici. Ovo može doprineti razvoju boljih politika, programa i resursa za podršku žrtvama.

Promena kulturnih normi: Kroz promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje muškaraca da se osećaju sigurno da traže pomoć i podršku, moguće je raditi na promjeni kulturnih normi koje perpetuiraju nasilje i stigmatu povezanu sa muškarcima kao žrtvama nasilja.

Partnerstvo sa zajednicom: Saradnja sa lokalnom zajednicom i nevladinim organizacijama može biti ključna za pružanje podrške muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici. Lokalne organizacije mogu pružiti dodatne resurse, prostorije za grupe podrške, volontersku podršku i informacije o lokalnim uslugama.

Razvoj programa prevencije: Pored pružanja podrške žrtvama, važno je raditi na prevenciji nasilja u porodici kroz edukativne programe, kampanje svijesti i intervencije na nivou zajednice. Ovi programi mogu obuhvatiti teme poput rodne ravnopravnosti, nenasilne komunikacije i rješavanja konflikata bez nasilja.

Inkluzivni pristupi: Potrebno je osigurati da pristupi podršci budu inkluzivni i osnažujući za različite grupe muškaraca koji su žrtve nasilja. Ovo može uključivati prilagođene usluge za muškarce sa invaliditetom, muškarce iz manjinskih zajednica i druge ranjive grupe.

Evaluacija i praćenje: Redovna evaluacija i praćenje efikasnosti programa podrške su ključni za identifikaciju jakih strana, izazova i prilika za poboljšanje. Ovo može uključivati prikupljanje povratnih informacija od korisnika usluga, analizu podataka i reviziju politika i procedura.

Promocija samopomoći i resursa: Edukacija o samopomoći i resursima koji su dostupni može biti od suštinskog značaja za muškarce koji su žrtve nasilja. Ovo može uključivati promociju samopomoćnih knjiga, vodiča za oporavak, online resursa i drugih alata koji podržavaju žrtve u njihovom procesu oporavka.

Kroz sve ove dodatne korake, moguće je stvoriti sveobuhvatan i efikasan sistem podrške muškarcima koji su žrtve nasilja u porodici, osnažujući ih da prepoznaju, prijave i prevaziđu nasilje, te izgrade sigurniju i zdraviju budućnost.

9. Promjene u društvenim normama i prevencija nasilja nad muškarcima

Promjene u društvenim normama i prevencija nasilja nad muškarcima u porodici igraju ključnu ulogu u stvaranju sigurnijeg i pravednijeg društva. Ovo podrazumeva promociju rodne ravnopravnosti, osnaživanje muškaraca da izraze svoje emocije i traže pomoć, kao i osveščivanje o štetnim posledicama nasilja nad muškarcima.

Kada govorimo o promjenama u društvenim normama i prevenciji nasilja nad muškarcima u porodici, važno je dublje istražiti kako ovi procesi mogu uticati na širu zajednicu i pojedince. Evo dodatnih informacija o svakom aspektu:

Edukacija o rodnoj ravnopravnosti: Promocija rodne ravnopravnosti nije samo pitanje ženskih prava, već se odnosi i na priznavanje prava muškaraca da budu emocionalno dostupni, osetljivi i angažovani u porodičnom životu. Edukacija o rodnoj ravnopravnosti treba da podstakne svijest o tome da su tradicionalni rodnim stereotipi štetni za sve članove društva i da svako treba da ima pravo na slobodan izbor i izražavanje svoje individualnosti.

Osnaživanje muškaraca da izraze svoje emocije: Društveni pritisci koji očekuju od muškaraca da budu "jaki" i "neustrašivi" mogu ih ograničiti u izražavanju osećanja, što može dovesti do potiskivanja emocija i povećane agresije. Osnaživanje muškaraca da izraze svoje emocije podrazumeva stvaranje podržavajućeg okruženja koje ohrabruje ranjivost, otvorenost i poverenje. To može doprineti boljem razumevanju i rešavanju konflikata na zdrav način.

Destigmatizacija traženja pomoći: Stigma oko traženja pomoći često sprečava muškarce da se obrate za podršku kada su žrtve nasilja. Destigmatizacija traženja pomoći podrazumeva promenu percepcije o muškarcima koji traže pomoć kao slabima ili neuspešnima, i umesto toga, promovisanje ideje da je traženje pomoći hrabro i odgovorno djelovanje. Kroz javne kampanje, priče o uspehu i podršku zajednice, moguće je postepeno smanjiti stigmu i podsticati muškarce da se otvoreno obrate za pomoć.

Podizanje svesti o štetnosti nasilja: Javne kampanje i obrazovni programi koji informišu ljude o štetnim posledicama nasilja nad muškarcima, kao što su fizičke povrede, mentalne traume, socijalna izolacija i narušavanje samopouzdanja, mogu imati veliki uticaj na smanjenje tolerancije prema nasilju. Ovo uključuje podizanje svesti o različitim oblicima nasilja, uključujući fizičko, emocionalno, ekonomsko i seksualno nasilje.

Podrška prevenciji nasilja u porodici: Prevencija nasilja nad muškarcima u porodici zahtjeva holistički pristup koji uključuje obrazovanje, podršku žrtvama, rad sa nasilnicima i promociju zdravih odnosa. Ovo može uključivati programe za podizanje svesti o značaju jednakih i poštovanih odnosa, edukaciju o nenasilnoj komunikaciji i rešavanju konflikata, kao i rad sa mladima o izgradnji zdravih odnosa od najranijeg detinjstva.

Kroz ove različite strategije, moguće je postići značajne promene u društvenim normama i prevenciji nasilja nad muškarcima u porodici, stvarajući okruženje u kojem svaki pojedinac ima pravo na siguran i poštovan život, bez straha od nasilja i diskriminacije.

10. Zaključak

Nasilje nad muškarcima u porodici je ozbiljan problem koji zahteva pažnju i djelovanje kako bi se adekvatno adresirao i isti riješio. Iako se često marginira ili minimizira, istraživanja i iskustva potvrđuju da muškarci mogu biti žrtve različitih oblika nasilja unutar domaćinstva, uključujući fizičko, emocionalno, ekonomsko i seksualno nasilje. Ključno je prepoznati da su muškarci, kao i žene, podložni nasilju u porodici, i osigurati da imaju pristup istim resursima,

podršci i zaštiti kao i žrtve ženskog pola. To zahtijeva promjene u društvenim normama i percepcijama koje trenutno mogu stigmatizirati muškarce koji pate od nasilja, otežavajući im da potraže pomoć i podršku. Stvaranje sigurnog i inkluzivnog okruženja u kojem muškarci mogu otvoreno govoriti o svojim iskustvima, tražiti pomoć i dobiti podršku je od suštinskog značaja.

Ovo podrazumijeva pružanje edukacije, osnaživanje i destigmatizaciju, kao i razvoj specijalizovanih programa i usluga koje su prilagođene potrebama muškaraca kao žrtava nasilja u porodici. Kroz sveobuhvatan pristup koji uključuje edukaciju, prevenciju, podršku i zaštitu, moguće je raditi na stvaranju društva u kojem svaki pojedinac, bez obzira na pol, ima pravo na siguran, poštovan i slobodan život, bez straha od nasilja i zlostavljanja. Ovo zahteva angažovanje svih nivoa društva, uključujući pojedince, zajednice, institucije i vlade, kako bi se zajednički radilo na prevazilaženju ovog izazova i izgradnji bolje budućnosti za sve.

Veoma važno je istaći da je suočavanje sa problemom nasilja nad muškarcima u porodici ključno ne samo radi pružanja pomoći žrtvama, već i radi sprečavanja daljih slučajeva nasilja i stvaranja društva koje promovise jednakost, poštovanje i bezbednost za sve. Stvaranje svesti o nasilju nad muškarcima u porodici zahteva multidimenzionalni pristup koji uključuje javne kampanje, obrazovanje, medijsku pokrivenost i aktivno angažovanje zajednice. Ovo je važno ne samo radi informisanja javnosti o problemu, već i radi oslobađanja muškaraca od stigme i sramote koje često prate njihovo iskustvo nasilja. Takođe je ključno raditi na razbijanju predrasuda i stereotipa o muškarcima kao dominantno fizički jačem i emocionalno otpornijem polu, što može dovesti do minimiziranja ili ignorisanja njihovih iskustava nasilja.

Ovo zahtijeva promociju raznolikih prikaza muškosti i podršku raznolikosti u izražavanju emocija i traženju pomoći. Uz to, neophodno je osigurati da postojeći resursi za podršku žrtvama nasilja u porodici budu pristupačni, inkluzivni i osnažujući za muškarce. To uključuje osnivanje sigurnih skloništa, telefonskih linija za podršku, terapijskih programa i pravnih usluga koje su specifično prilagođene potrebama muškaraca kao žrtava. Kroz zajedničke napore svih sektora društva, uključujući vladu, nevladine organizacije, profesionalne ustanove i pojedince, moguće je postići značajne promjene u prevenciji, podršci i zaštiti muškaraca koji su žrtve nasilja u porodici. Ovo će doprinijeti stvaranju društva koje pruža podršku svim žrtvama nasilja, bez obzira na pol, i radi na stvaranju sigurnijeg i pravednijeg okruženja za sve.

11. Literatura

- [1] Ally, E. Z., Laranjeira, R., Viana, M. C., Pinsky, I., Caetano, R., Mitsuhiro, S., Madruga, C. S. (2016): Intimate partner violence trends in Brazil: data from two waves of the Brazilian National Alcohol and Drugs Survey. *Revista Brasileira de Psiquiatria*. 38(2). 98–105.
- [2] Barber C. F. (2008): Domestic violence against men. *Nursing Standard*. 22(51). 35-39.
- [3] Cook, M. C., Morisky, D. E., Williams, J. K., Ford, C. L., Gee, G. C. (2016): Sexual Risk Behaviors and Substance Use Among Men Sexually Victimized by Women. *AJPH Research*. 106(7). 1263-1269.
- [3] Djikanovic B., King, E. J., Bjegovic-Mikanovic, V. (2013): Gender Differences in Health Symptoms Associated with the Exposure to Physical Violence in Family: Dana from the 2006 National Health Survey in Serbia. *Fam Viol*. 28. 753-761.
- [4] Dobash, R. P., Dobash, E. R., Wilson, M., Daly, M. (1992): The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence. *Social problems*. 39 (1). 71-91.
- [5] Dutton, D. G., Nicholls, T. L. (2005): The Gender Paradigm in Domestic Violence: Research and Theory. *Aggression and Violent Behavior*. 10. 680-714.
- [6] Eckstein, J. J. (2010): Reasons for Staying in Intimately Violent Relationships: Comparisons of Men and Women and Messages Communicated to Self and Others. *J Fam Viol*. 26. 21–30.
- [7] Enander, V. (2011): Violent Women? The Challenge of Women’s Violence in Intimate Heterosexual Relationships to Feminist Analyses of Partner Violence. *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*. 19(2). 105–123.
- [8] Esquivel Santovena, E., Dixon, L. (2012): Investigating the true rate of physical intimate partner violence: A review of nationally representative surveys. *Aggression and Violent Behavior*. 17. 208-219.
- [9] Flynn, C. P. (1990): Relationship Violence by Women: Issues and Implications. *Family Relations*. 39. 194-198.
- [10] Gerber, G. L. (1991): Gender Stereotypes and Power: Perceptions of the Roles in Violent Marriages. *Sex Roles*. 24(7). 439-458.
- [11] Hanson Frieze, I. (2008): Social Policy, Feminism, and Research on Violence in Close Relationships. *Journal of Social Issues*. 64(3). 665-68.
- [12] Hines, D. A., Brown, J., Dunning, E. (2007): Characteristics of Callers to the Domestic Abuse Helpline for Men. *Journal of Family Violence*. 22. 63-72.
- [13] Hines, D. A., Malley-Morrison, K. (2001): Psychological Effects of Partner Abuse Against Men: A Neglected Research Area. *Psychology of Men & Masculinity*. 2(2). 75-85.

OBLICI, UZROCI I PREVENCIJA ŠKOLSKOG NASILJA

Sažetak

Ovaj rad se bavi školskim nasiljem i u tom smo pogledu proučili brojna istraživanja domaćih i stranih autora. Različito poimanje školskog nasilja su nas potakle da istražimo najčešće definicije ovog sve prisutnijeg fenomena u savremenim školama. Pojavne oblike nasilja i uzroke koji do njih dovode smo klasificirali na osnovu taksonomija. Posebnu pažnju smo u ovom radu posvetili preporukama brojnih istraživača za prevenciju školskog nasilja,

Ključne riječi: nasilje, škola, oblici, uzroci, prevencija

Summary

This paper deals with school violence, and in this respect we have studied numerous researches by domestic and foreign authors. Different understandings of school violence encouraged us to the most common definitions of this increasingly present phenomenon in modern schools. We have classified the emerging forms of violence and the causes that lead to them based on taxonomy. In this work, we paid special attention to the recommendations of numerous researchers for the prevention of school violence,

Keywords: violence, school, forms, causes, prevention

Uvod

Školsko nasilje je u novije vrijeme postalo socijalni problem širom svijeta. Ono je sve značajnija tema kojoj se pridaje sve veći značaj. Naime, ranije su nasilna ponašanja djece shvatana kao sastavni dio procesa odrastanja i sazrijevanja, međutim kada se ispitivanju nasilnog ponašanja u školama usmjerila značajnija pažnja, došlo se do spoznaje da se školskom nasilju treba posvetiti posebna pažnja u cjelokupnom društvu. Prvenstveno, škola kao institucija osmišljena je da bude sigurna institucija koja će djeci pružiti pozitivan rast i razvoj i dobrobit svim učenicima, ali ako se u njoj dešava nasilje onda u njoj postoje i osobe koje školu ne pamte kao sigurnu instituciju jer su u njoj bili meta izrugivanja, vrijeđanja i ponižavanja

Vršnjačko nasilje uključuje brojne pojedince koji u procesu vršnjačkog nasilja zauzimaju različite uloge. Pogrešno je u tretmanu vršnjačkog nasilja tretirati samo nasilnike i žrtve kada pored ovih imamo i druge značajne uloge: nasilnici, tajni i pasivni nasilnici, žrtve, provokativne žrtve, posmatrači, autsajderi i sl. U procesu prevencije i intervencije nužno je sagledati sve uloge, budući da svaka uloga ima određene karakteristike koje se mogu iskoristiti kao snage u procesu rješavanja problema vršnjačkog nasilja, odnosno svaku ulogu usmjeriti na iskorištavanje njenih vrlina i statusa kojeg uživa, te ih orijentirati u pozitivnom i korisnom smjeru. a istraživanja vršnjačkog nasilja u školi započeta su osamdesetih godina dvadesetog vijeka u skandinavskim zemljama na čelu sa psihologom Danielom Olwesom. Prva istraživanja

su započeta pod terminom *mobbing* kojeg je uveo školski ljekar Peter-Paul Heinemann koristeći ga u kontekstu rasne diskriminacije. Pikas (1989) i Popadić (2009) smatraju da je *mobbing* riječ koja se odnosi na nasilje grupe prema pojedincu, i u tom značenju je upotrebljena kad je prevodilac knjige Konrada Lorenca „O agresivnosti” sa njemačkog na švedski za izraze „ausstießen” i „die soziale Verteidigungsreaktion”, kojima je Lorenc opisao slučajeve kada grupa životinja napadne uljeza ili jednog svog pripadnika, upotrebio englesku riječ *mobbing*. Međutim, korištenjem ovoga termina postojala je opasnost da se u kontekstu nasilja među djecom u školi žrtva označi kao uzrok problema drugih "normalnih" učenika (Šimić, 2004).

Veliku prekretnicu u istraživanju i preveniranju vršnjačkog nasilja imao je seminar koji je na ovu temu prvi put održan 1987. godine u Norveškoj. Poslije ovog seminara vršnjačko nasilje u školama uočavano je širom svijeta gdje god je ispitivano. Tadašnja istraživanja su pokazala da barem 5% učenika doživi zlostavljanje jednom sedmično. U novije vrijeme, pažnja ovom problemu se posvetila i na području Balkana, S obzirom da je shvaćeno da vršnjačko nasilje predstavlja ozbiljan društveni problem, njemu se posvećuje velika pažnja preko stručnih časopisa, ali i filmova i knjiga.

Pojmovno određenje

Pod školskim nasiljem podrazumijevamo svaki oblik nasilja koji remeti odgojno-obrazovne procese, a da pritom uključuje agresiju. Kao i definicija da je školsko nasilje svako ponašanje koje krši edukacijsku misiju ili klimu poštovanja, odnosno koje ugrožava namjeru škole da bude slobodna od agresije prema ljudima ili imovini (Espelage i sar., 2013; prema Prpić, 2018). Vršnjačko nasilje u školi je u većini slučajeva kolektivni, a ne individualni čin. Ono se u školi događa na igralištima ili drugim javnim prostorima kao što su razredi ili hodnici, u prisutnosti druge djece. Kada se nasilje posmatra kao grupni proces onda se ukazuje na to da ono ne utiče samo na one koji su direktno uključeni (*nasilnike, žrtve, nasilnike/žrtve*), već i na neuključene učenike (*posmatrače*). Članovi grupe (u ovom slučaju učenici iz odjeljenja), vođeni različitim osobinama ličnosti, emocijama, stavovima i motivacijom, zauzimaju različite uloge u procesu nasilja.

U novijim izvorima, kada se govori o vršnjačkom nasilju najčešće se spominje i pojam *bullying*. Naime, termin *bullying* je već prepoznat u široj javnosti i često se koristi kada se govori o vršnjačkom nasilju i nasilju u školi.

Jednu od definicija *bullying*-a u svom radu navodi i Šimić (2004) koji *bullying* definira kao bilo koji oblik fizičkog ili psihičkog učestalog nanošenja štete od strane snažnijeg učenika ili grupe učenika prema slabijem učeniku. Dan Olweus je *bullying* definirao na vrlo sličan način (Olweus, 1998, prema Šimić, 2004) koji smatra da je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada je trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Prema tome, o *bullyingu* se radi samo ako su uključena tri bitna elementa:

- negativni postupci – negativni postupci su postupci koje neko namjerno zadaje ili nastoji zadati drugome kako bi ga ozlijedio ili nanio neugodnost. Berkowitz je agresiju definirao kao "bilo koje ponašanje (fizičko ili verbalno) provedeno s namjerom da povrijedi nekoga (bilo fizički bilo psihički)" (Žužul, 1989, prema Šimić, 2004). Dakle, negativni postupci su zapravo agresivni postupci. Poistovjećivanjem negativnih postupaka s agresivnim postupcima se iz *bullyinga* isključuju neki postupci koji su drugoj osobi nanijeli ozljedu ili neugodnost ali su izvedeni slučajno i bez namjere da se druga osoba povrijedi. Međutim, ako su postupci agresivnog karaktera i nastavljaju se uz znakove neugode ili/i otpora tada se smatraju nasiljem odnosno *bullyingom*. Negativni postupci se mogu izvesti bilo riječima, fizičkim kontaktom, ili bez upotrebe riječi ili fizičkog kontakta. Negativni postupci riječima uključuju postupke poput

prijetnje, izrugivanja, zadirivanja, vrijeđanja; negativni postupci fizičkim kontaktom uključuju postupke poput udaranja i guranja rukama ili nogama, štipanja, čupanja; a negativni postupci bez upotrebe riječi ili fizičkog kontakta uključuju postupke poput "kreveljenja", isključivanja nekoga iz skupine ili igre.

- opetovano i trajno – da bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati opetovano i trajno. Ovaj uvjet je postavljen u definiciju nasilja kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni postupci usmjereni protiv učenika, poput zadirivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
- asimetričan odnos snaga – termin nasilništvo se rabi samo ako između učenika postoji nesrazmjer snaga, odnosno asimetričan odnos snaga. Drugim riječima, učenik ili učenica je izložen nasilju ako se s teškoćom brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku (učenicima) koji ga zlostavlja(ju). Stvarni i/ili percipirani nesrazmjer snaga može se javiti u situacijama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i zlostavljača. U situacijama neizravnog nasilništva nesrazmjer snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina (Šimić, 2004).

Problem, nažalost predstavlja što bullying nema potpuno isto značenje ni u stručnoj literaturi, a čak i sam Olweus razlikuje termine nasilje i bullying. Razlike nekad nastaju zato što autori nastoje da drugačije, bolje formuliraju ono što bi bila intencija Olweusove definicije, a ne kada razlike nastaju usljed stava autora da neke od bitnih odrednica ne moraju biti nužne ili da im treba pridodati neku novu (Popadić, 2009).

Autori koji se bave problematikom vršnjačkog nasilja pokazuju da među njima ne postoji saglasnost u pogledu toga koje komponente predstavljaju sastavne faktore nasilnog ponašanja (Marković, 2015). Stivenson i Smit ne smatraju ponavljanje bitnom karakteristikom nasilja. Naprotiv, autori smatraju da i u jedinstvenim slučajevima ispoljavanja nasilja treba preduzeti odgovarajuće mjere imajući u vidu potencijalne štetne posljedice koje ono može izazvati. Takav stav iznosi i Herbert (1996).

Na tragu Olweusa, Ken Rigby (2006) i Barbara Coloroso (2004) dali su doprinos u preciznijem određivanju elemenata potrebnih da bi se neko nasilničko ponašanje odredilo kao vršnjačko zlostavljanje: želja da se nekoga povrijedi, vidljivo uživanje zlostavljača, sam negativan postupak (postupak povrjeđivanja), nerazmjer moći/snage (jači protiv slabijeg, grupa protiv pojedinca), te ponavljanje ponašanja na istoj osobi, uz osjećaj potlačenosti žrtve.

Nadalje, Rigby (2006, prema Rukavina, 2017) kod vršnjačkog nasilja naglašava još potrebu razlikovanja namjere/želje i činjenja nasilja. Imati želju nekome nauditi ne znači da će se to i dogoditi, a samim time niti da je takva osoba nasilnik. U odnosu na vršnjačko nasilje, vršnjačko zlostavljanje je podređeni pojam, teži oblik i ne uključuje sve distinktivne karakteristike odnosno ne ispituje odnos moći nasilnika i žrtve, te namjeru počinjenog nasilničkog ponašanja (Velki i Vrdoljak, 2013). Tako je za Olweusa (1998) svako nasilje zlostavljanje kada se učini 2-3 puta i opetovano nad jednim učenikom – vršnjakom unutar jednog mjeseca.

Znači, nije svaki sukob među vršnjacima nasilje niti svako nasilje možemo poistovjetiti sa zlostavljanjem. Zaključno, možemo istaći da nasilje među djecom i mladima smatramo svako namjerno fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno prema djeci i mladima od strane njihovih vršnjaka učinjeno s ciljem povrjeđivanja, a koje se neovisno o mjestu izvršenja, može razlikovati o obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju i koje uključuje ponavljanje istog obrazca i održava neravnotežan odnos snaga (jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca).

Iako različiti autori na različite načine određuju pojam nasilja, ipak je moguće u postojećim definicijama uočiti i mnoge zajedničke elemente. Na primjer, da bi došao do

potpunije slike o osnovnim komponentama problema nasilja Grin (2003, prema Marković, 2015) polazi od analize definicija različitih autora. On je utvrdio da se kao osnovne odlike nasilja mogu izdvojiti četiri ključne komponente. Prvo, nasilje je vrsta agresivnog ponašanja u kojoj nasilnik *nastoji* da povrijedi, uznemiri ili izazove strah kod žrtve. Drugo, nasilje uvijek uključuje opaženu ili stvarnu *razliku u moći* između nasilnika i žrtve. Treće, nasilničko ponašanje se uopšteno prepoznaje kao *forma proaktivne agresije*, čije ispoljavanje nije ničim izazvano. I četvrto, nasilničko ponašanje podrazumijeva *ponavljanje* takvog ponašanja. Dakle, navedene četiri karakteristike predstavljaju bitne odlike nasilničkog ponašanja koje treba imati u vidu pri radu na prevenciji vršnjačkog nasilja.

S druge strane, Pirs (2002, prema Marković, 2015) kao tri elementa koja su uvijek prisutna u definicijama nasilja brojnih autora koje je analizirao navodi „namjerno korištenje agresije, neravnopravan odnos snaga između nasilnika i žrtve, i izazivanje fizičkog bola i/ili emocionalne uznemirenosti”. Dakle, ovaj autor ponavljanje ne izdvaja kao bitnu komponentu definicija nasilja. Takođe, ni autorica Fild (2007, prema Marković, 2015) ponavljanje, kao ni namjeru nasilnika ne smatra suštinskom odlikom nasilja. Ona kao važne komponente izdvaja sljedeće: „nasilje uključuje psihološko, emocionalno, socijalno ili fizičko zlostavljanje; ključna karakteristika je percepcija: žrtva se osjeća nemoćnom; ključno pitanje je obim štete nanijete žrtvi; nasilnik može ili ne mora imati namjeru da povrijedi.

Robinson i Meins (2008, prema Marković, 2015), pored ostalih komponenata, ističu i grupni karakter nasilja kao njegovu važnu odliku. Prema njima, nasilje: predstavlja socijalno ponašanje koje često uključuje grupe; odvija se više puta, tokom određenog vremenskog perioda; podrazumijeva neravnotežu moći; zadovoljava potrebe onih koji imaju moć; nanosi štetu onima koji su nemoćni da ga zaustave; i, može se javiti u više oblika: verbalnom, fizičkom, psihološkom.

Rigbi (2003, prema Marković, 2015) na osnovu ranijih istraživanja daje definiciju nasilja koja čini se da ne izostavlja bilo koju od značajnih komponenata nasilja: „nasilje podrazumeva želju da povrijedi + postupke kojima se nanosi šteta + neravnotežu moći + nepravedano korištenje snage + (tipično) ponavljanje + očiglednom uživanju od strane agresora + osjećaj ugnjetenosti od strane žrtve“.

Iako različiti istraživači daju različite definicije nasilja, Grin (2000, prema Marković, 2015) sugerira da postoji pet osobina nasilništva (tj. nasilja) oko kojih postoji saglasnost izvjesnog broja istraživača: „a) nasilnik namjerava da nanese štetu ili zastraši žrtvu, b) agresija prema žrtvi se ponavlja, c) žrtva ne izaziva nasilničko ponašanje putem verbalne ili fizičke agresije, d) nasilje se dešava u okviru poznatih društvenih grupa, i e) nasilnik je moćniji od žrtve (bilo stvarno ili se tako doživljava)“. U definiciji nasilja koju Den Olweus (Olweus, 1998) akcentat je stavljen na ponavljanje nasilničkog ponašanja. Olweusova definicija predstavlja najčešće korištenu operacionalnu definiciju nasilja. Marković (2015) u svom radu navodi i sljedeću definiciju nasilja: „nasilje ... je ...sistematsko, javlja se u više navrata i obuhvata različite štetne postupke, uključujući i nazivanje pogrdnim imenima, socijalno isključivanje, uzimanje novca ili oštećenje imovine, kao i očiglednije fizičke oblike kao što su udaranje i šutiranje” (Bowers, Smith i Binney, 1994).

Slično određenje daje i Lajns (2008, prema Marković 2015): „nasilničko ponašanje obuhvata stalne fizičke, psihološke, socijalne, verbalne ili emotivne načine zastrašivanja od strane pojedinca ili grupe. Nasilje je bilo koji postupak, kao što je udaranje ili nazivanje pogrdnim imenima koji čine da se osjećamo ljutim, povrjeđenim ili uznemirenim“.

Neki drugi autori, pak, u definicijama koje daju naglašavaju postojanje namjere da se neko povrijedi. Tako, npr. Lejn (1988, prema Marković 2015) definiše nasilje kao „... bilo koje djelo čija je namjera da se izazove strah ili nelagodnost“. Sličnu definiciju nalazimo i kod Tatuma i Herberta koji smatraju da je nasilje „... namjerna, svjesna želja da se neko povrijedi, zaprijeti mu se ili se on/ona zaplaši“. Slično tome, Rendal (1997, prema Marković, 2015) smatra

da je „nasilje agresivno ponašanje koje je proisteklo iz svjesne namjere da se izazove fizička ili psihološka patnja drugih“.

Ukratko, na osnovu brojnih definicija koju daju autori koji se bave datom problematikom može se zaključiti da ne postoji saglasnost koje sve komponente uključuje nasilje, tako da se definicije nasilja razlikuju od autora do autora. Za neke autore nasilje uključuje svjesnu namjeru da se neko povrijedi, zatim uslov za nasilje mora biti ponovoljeno agresivno ponašanje, dok neki autori kao bitnu komponentu ističu i razliku u moći između nasilnika i njegove žrtve. Međutim, i pored postojećih različitih definicija nasilja, mogu se istaći i neke zajedničke komponente nasilja koje su istakli Greene (2003) i Pearce (2002). U ovom radu nasilje posmatramo iz ugla Lejna (1988, prema Marković, 2015) koji definira nasilje kao bilo koje djelo čija je namjera da se izazove strah ili nelagodnost, odnosno da je nasilje agresivno ponašanje koje je proisteklo iz svjesne namjere da se izazove fizička ili psihološka patnja drugih (Randall, 1997).

Oblici Školskog nasilja

Vršnjačko nasilje češće čine dječaci i stariji učenici, kao i učenici koji više percipiraju destruktivne međuljudske odnose između učenika u školi. Vršnjačko nasilje češće doživljavaju mlađi učenici i učenici koji više percipiraju da je škola nesigurno mjesto (Vlah i Perger, 2014). Nadalje, iz istraživanja kojeg je provela Svjetska zdravstvena organizacija 2006. godine pokazano je da su najučestaliji oblici vršnjačkog nasilja: ogovaranje, vrijeđanje, nazivanje pogrdnim imenima i vikanje te onda tek slijedi udaranje i guranje te da najčešće nasilje vrše (i doživljavaju) dječaci. Također, vršnjačko nasilje se češće javlja između osoba istog spola. To jest, dječaci češće zlostavljaju dječake, a djevojčice češće zlostavljaju djevojčice (Archer, 2002). Osim toga sa uzrastom dolazi do smanjenja viktimizacije i povećanja sklonosti ka nasilničkom ponašanju (Marković, 2015).

Nasilna ponašanja se mogu dijeliti na različite načine, kako to navodi Botonjić (2018), s obzirom na njihov oblik, funkciju i na to na koga su usmjerena. S obzirom na oblik nasilja postoje sljedeće vrste: fizičko nasilje, verbalno nasilje, socijalno nasilje, seksualno nasilje, psihološko nasilje, zanemarivanje djeteta (Botonjić, 2018)

Popadić (2009) navodi različite forme nasilja: fizičko nasilje, koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog tjelesnog povrjeđivanja; emocionalno/psihološko nasilje, koje dovodi do „trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva“; seksualno nasilje, koje podrazumijeva „njihovo uključivanje u seksualnu aktivnost koju ona ne shvataju u potpunosti, za koju nisu razvojno dorasla (ne prihvataju je, nisu u stanju da se sa njom saglase) i koja ima za cilj da pruži uživanje ili zadovolji potrebe druge osobe; elektronsko nasilje. Kao forme nasilja navode se i zlopotreba, zanemarivanje i nemarno postupanje (propuštanje da se obezbjeđe uslovi za pravilan razvoj što može narušiti zdravlje (fizički, mentalni, duhovni, moralni i društveni razvoj), kao i eksploatacija.

Navest ćemo klasifikacije vrsta nasilničkog ponašanja koje smo pronašli u radovima Marković (2015) i Rukavine (2017), te istaći ključne kriterije njihovih naučno-teorijskih uvida. Kada se kao kriterijum pri klasifikovanju nasilja uzimaju oblici njegovog ispoljavanja možemo razlikovati različite vidove direktnog i indirektnog nasilja, koje može biti fizičke, verbalne ili psihosocijalne prirode. Tako, na primjer, Rivers i Smit (1994, prema Marković, 2015) smatraju da postoje tri vrste agresije koje su uključene u nasilje: direktna fizička agresija, direktna verbalna agresija i indirektna agresija. Direktna fizička agresija podrazumijeva opipljiva ponašanja kao što su udaranje, guranje i šutiranje. Direktna verbalna agresija uključuje nazivanje pogrdnim imenima i pretnje. Najmanje identifikovan i najteže dokaziv oblik nasilja

je indirektna agresija. Ona obuhvata ponašanja kao što su širenje glasina i spletkarenje. Direktna agresija se eksplicitno ispoljava od strane agresora prema žrtvi, dok indirektna agresija uključuje treću osobu. Na isti način kako navodi Marković (2015) oblike nasilja klasifikuje i Gordon Murphy (2009), kao i Smith i Sharp (1994). Na sličan način Lowenstein (2002, prema Marković, 2015: 26) klasifikuje vrste nasilja na sljedeći način: fizički napadi putem agresije, verbalni napadi, socijalna manipulacija nad žrtvama, napadi na imovinu žrtava i razne vrste indirektnog nasilja. Na tom tragu, Field (2007, prema Marković, 2015: 26-27) razlikuje četiri glavne vrste nasilja:

Zadirivanje kao verbalno nasilje – najopasniji i dugotrajniji oblik nasilja; najčešće se odnosi na izgled, seksualnost i socijalnu prihvaćenost, a bolno je zbog namjere nasilnika, sarkastičnog načina izražavanja, tona, izraza lica i redovnog ponavljanja.

2) Isključivanje koje se temelji na principima socijalne manipulacije i može se otvoreno izražavati – „Ne možeš da sjediš s nama“, a može uključivati i indirektna, suptilna, prikrivena ponašanja ili neverbalni govor nasilnika i drugih. Cilj je da se oblikuje grupni identitet kao snažan mehanizam kontrole, gdje svaki član grupe zna da može biti sljedeća žrtva ako pokuša da zaštiti žrtvu.

3) Fizičko nasilje kao redovno napadanje slabijeg, a može da bude direktno agresivno (udaranje, šutiranje i pljuvanje) ili indirektno (povređivanje gestom, sugestijom, uhodjenjem i razbacivanjem ili skrivanjem imovine). Manifestira se i hvatanjem žrtve za odjeću i cijepanjem odjeće ili tučama u kojima se žrtva ne može da odbrani.

4) Uznemiravanje u formi ponovljenih pitanja, izjava ili napada zbog seksualnih, rodni, rasni, vjerskih karakteristika ili nacionalne pripadnosti (Marković, 2015).

Popadić (2009) nasilje dijeli na verbalno i neverbalno, koje se može manifestirati u formi fizičkog povređivanja, nanošenja materijalne štete ili psihološkog povređivanja poput zastrašivanja, sramoćenja, socijalna izolacije i slično. Međutim, da treba praviti razliku smatra Rigbi (2007, prema Marković 2015), prije svega, između fizičkih (udaranje, premlaćivanje, šutiranje) i psiholoških (verbalno zlostavljanje, nazivanje pogrđnim imenima, prijetee gestove, proganjanje, zlonamjerne telefonske pozive kući pojedinca) oblika nasilja.

Da nasilje pretpostavlja i direktne i indirektno oblike, odnosno da je moguće vršiti nasilje i bez prisustva žrtve smatra Lee (2004, prema Marković 2015), prema kojem postoje tri osnovna tipa nasilja:

1. Fizičko nasilje – koje obuhvata ne samo udaranje i šutiranje, već može podrazumijevati i indirektno oblike takvog ponašanja (uzimanje imovine, oštećenja imovine ili školskog pribora), gdje postoji fizička manifestacija nasilja, ali ne i fizički bol. Tu spadaju i iznuda i prijetnja fizičkim nasiljem ili gestovi i govor tijela koji su zastrašujući.

2. Verbalno nasilje – kao najčešći oblik nasilja (nazivanje pogrđnim imenima i uvredljive, pretee i neugodne opaske su oblici kojima se to može učiniti i mogu biti usmjereni na jednog ili više pojedinaca). Također, pojava nasilja putem mobilnog telefona i računara pruža nove načine na koje verbalno nasilje može da se izvršava.

3. Socijalno nasilje – koje uključuje namjerno isključivanje iz društvenih grupa ili zastrašivanja u okviru grupe, a može biti direktno (žrtva doživljava isključivanje) ili indirektno (žrtva ga ne doživljava dok ne bude informisana o njemu ili pokuša da se pridruži grupi pa bude odbačena (Marković, 2015: 27-28).

Uvidom u relevantne teorijske izvore ustanovljeno je da autori pri određivanju vrsta nasilja polaze od prirode i motiva agresije koja je u njegovoj osnovi. Dodge (1991, prema Marković, 2015: 28) pravi razliku između reaktivne i proaktivne agresije. Reaktivna agresija je ona agresija koja se javlja kao emocionalni odgovor na provokaciju, dok proaktivna agresija predstavlja spontanu ili agresiju koja nije izazvana a u čijoj se osnovi nalazi namjera nasilnika da sebi pribavi materijalnu ili psihološku korist. S druge strane, Randall (1997) razlikuje afektivnu i instrumentalnu agresije. Afektivna agresija je praćena jakim negativnim emocijama

kod nasilnika/žrtve (izazvane nekom provokacijom), a instrumentalna agresija je ponašanje koje nema jaku emocionalnu osnovu i ona je sredstvo za ostvarivanje nekog željenog cilja.

Lines (2008, prema Marković, 2015: 29) ponašanja, među kojima su i nasilnička klasificira na: bezdušno fizičko nasilje (*heartless violence*), strateško nasilje (*strategic bully*), nasilje iz zabave (*bullying for kicks*), nasilje radi samopotvrđivanja (*bullying for approval*), impulsivno nasilje (*impulsive bullying*), te reaktivno nasilje (*reactive bullying*). Po njemu, bezdušno fizičko nasilje je ekstremni vid nasilja koje nasilnik manifestira bez empatije i bez moralnih dilema opravdanosti takvog ponašanja. Strateško nasilje je oblik zloupotrebe moći koju nasilnik poseduje u odnosu na svoju žrtvu i ono je planirano i kontinuirano. Nasilje iz zabave ima za cilj da zabavi počinioca, a nasilje radi samopotvrđivanja predstavlja vid nasilja u koje se počinioci uključuju s ciljem ostvarenja boljeg socijalnog statusa unutar vršnjačke grupe. Impulsivno nasilje jeste nepromišljeno reagovanje kao naučeno ponašanje u kojem su odrasli model takvog ponašanja. Reaktivno nasilje je isključivo u funkciji primarne odbrane i produkt je nagomilanih frustracija izazvanih od strane moćnijih vršnjaka.

U kontekstu namjere nasilničkog ponašanja Rigby (2002, 2007) na interesantan način nasilje klasificira na maligno nasilje i nemaligno nasilje. Po njemu, maligno nasilje (*malign bullying*) jeste manifestacija namjerne zloupotrebu razlike u moći i sastoji se iz sljedeće strukture: inicijalna želja da se neko povrijedi, takva želja se izražava putem neke akcije, neko biva povrijeđen, usmjereno je od strane moćnijeg pojedinca ili grupe protiv nekoga ko je manje moćan, ne postoji opravdanje za takvo ponašanje, obično se ponavlja i postoji očigledno uživanje počinioca. S druge strane, nemaligno nasilje (*non-malign bullying*) nije motivirano lošom namjerom nasilnika, ali iz ugla žrtve može biti jednako bolno. On razlikuje dvije vrste nemalignog nasilja: nemarno nasilje (*mindless bullying*) i obrazovno nasilje (*educational bullying*), a zajednički im je nedostatak svjesnosti kod počinioca (Marković, 2015: 29-30).

U kontekstu sredstva koja se koriste za njegovo ispoljavanje nasilja u konsultiranim izvorima (Rigby, 2007; Cowie i Jennifer, 2008; Gordon Murphy, 2009) pravi se razlika između klasičnog i sajber nasilja. Klasično nasilje se temelji na korištenju tradicionalnih metoda interakcije i komunikacije, a sajber nasilje realizira se korištenjem modernih sredstava komunikacije (interneta, mejlova, sajtova, mobilnih telefona) za socijalno ponižavanje i uznemiravanje žrtve.

Rigby (2003, prema Marković, 2015), takođe, smatra da se razlika može praviti između nasilja počinjenog od strane pojedinaca i nasilja počinjenog od strane grupa. Takvu razliku je ponekad teško napraviti jer pojedine nasilnike često podržavaju grupe ili saradnici. Ali izvjestan dio nasilja se isključivo odvija između dva pojedinca, a drugi od strane grupe protiv pojedinca koji može biti učenik, nastavnik ili roditelj.

Generalno posmatrano, vršnjačko se nasilje pojavljuje u otvorenom ili skrivenom obliku u kojem učestvuju pojedinci (nasilnik i žrtva) ili grupe (nasilnici i žrtva/e). Prema nekim autorima (Olweus, 1998; Pikas, 1989; Sesar, 2011), nasilje nad žrtvom u većini slučajeva provela je grupa učenika i najčešće su u pitanju povodljivost i konformizam učenika. Međutim, najčešća klasifikacija prema pojavnosti vršnjačkog nasilja je na:

1) tjelesno – oblik nasilja koji uključuje pokrete tijela: udaranje rukom ili nogom, ozljeđivanje, štipanje, guranje, bolno zakretanje ruku, davljenje, ugrize, uvredljive grimase;

2) verbalno nasilje – zlostavljanje riječima, vrijeđanje, omalovažavanje, okrutne kritike, širenje glasina, zadirkivanje, a može se dogoditi i u prisustvu odraslih, te u nekim slučajevima dugoročno može imati veće posljedice za žrtvu nego tjelesno zlostavljanje;

3) relacijsko ili emocionalno nasilje – vrši se verbalnim ili neverbalnim putem, a uključuje odbacivanje žrtve, socijalno izoliranje od strane vršnjaka, te širenje glasina i ogovaranje/klevetanjem;

4) seksualno nasilje – jeste ugrožavanje seksualnog identiteta žrtve omalovažavanjem (uvredljivi komentari na izgled, spolnu orijentaciju...) i neželjeni tjelesni kontakt sa seksualnom konotacijom;

5) ekonomsko nasilje – krađa ili oštećivanje žrtvine imovine, iznuđivanje novaca ili stvari;

6) kulturalno nasilje – vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi, češće je prisutno u multietničkim sredinama u kojima se djeca poučavaju stereotipima i diskriminacijom određene skupine (Marković, 2015: 8-9).

Pored navedenih oblika nasilja, sve češći oblik vršnjačkog nasilja (zlostavljanja) među djecom događa se u virtuelnom svijetu, te obuhvata situacije u kojima je žrtva izložena namjernom nasilnom ponašanju vršnjaka (pojedince ili grupe) koje se odvija posredstvom informacijsko-komunikacijskih tehnologija. Ono se vrši putem sms poruka, elektronske pošte, igrice na internetu, raznih chat rooms za upoznavanje, foruma i društvenih mreža (npr. Facebooka, Twitera i sl.). Ovaj oblik nasilja sadrži napade na privatnost, vrijeđanje, širenje štetnih i uvredljivih komentara, podsticanje grupne mržnje, uznemiravanje i uhođenje i sl. radnje (Rukavina, 2017). Specifikum nasilja u virtuelnom je svijetu pojašnjava Rukavina (2017) i potcrtava:

- “lakše je sakriti identitet počinitelja što počinitelju daje osjećaj sigurnosti i moći, a time i ideja da nekažnjeno može ne poštivati društvene norme ponašanja;
- prisutno je, ne samo u školi nego permanentno (štetni su sadržaji objavljeni na Internetu ili se šalju preko mobitela) što znači da i donedavno sigurna utočišta, kao što su porodica, dom i sl., mogu biti prostorom vršnjačkog nasilja” (Rukavina, 2017: 9).

Rukavina (2017) zaključuje kako ovaj oblik nasilja među vršnjacima može biti opasniji jer može obuhvatiti sve gore navedene oblike istovremeno (osim tjelesnog nasilja; može prenositi snimak tjelesnog nasilja), vremenski je trajniji, obuhvata puno veću publiku i mjesto nasilja, te bez kontakta s žrtvom, nasilnik/ci teže razumiju štetu koju su počinili.

Dakle, uočili smo da se nasilna ponašanja mogu dijeliti na različite načine. Najčešće je to prema oblicima ispoljavanja nasilja, namjerama počinioca, korištenim sredstvima, broju učesnika (pojedinaac/grupa) i svaka od navedenih podjela ima svoje unutarnje klasifikacije. Nijedna podjela nije zanemarljiva jer niti jedno nasilje nije beznačajno i svako od njih ostavlja, kratkotrajne ili dugotrajne posljedice na žrtvu.

Uzroci školskog nasilja

Vršnjačko nasilje, kao i nasilo ponašanje općenito, vrlo je složen fenomen i određuju ga brojni faktori. Tako Maleš i Stričević (2005) smatraju kako su uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima rezultat karakteristika ličnosti svakog pojedinog učenika, kvaliteta porodičnih odnosa (odgojni stil, roditeljska ljubav i privrženost djetetu i dr.), kvaliteta školskog okruženja, utjecaja medija, obilježja kulture i djetetovog socijalnog okruženja u kojem živi. Autorice zaključuju kako je zbog te složenosti za uspješno rješavanje nasilja među učenicima potrebna saradnja svih faktora u zajednici te sistemaska podrška države, te da bi se s obzirom na uzroke, prevencija nasilja trebala provoditi na tri nivoa – na nivou društvene zajednice, na nivou institucije (porodica, škola, mediji) te na nivou pojedinca“ (Maleš i Stričević, 2005: 10).

Društvena zajednica ima utjecaj na vršnjačko nasilje, pa i nasilno ponašanje mladih općenito kroz kulturu ponašanja, utjecaj vršnjačkih grupa i medija. Među mladima, nasilno ponašanje se odvija unutar vršnjačkih grupa, u vidu iskazivanja pripadnosti određenoj grupi, u formi učestvovanja na nekim sportskim (neredi na stadionima) i muzičkim (koncerti određenih muzičkih grupa) manifestacijama (Lalić, 1999). Također, nasilno ponašanje učenik može usvojiti nasilni obrazac ponašanja i individualno u okviru svog socijalnog konteksta ukoliko živi u sredini u kojoj postoji nasilje koje se ne sankcionira.

Porodica kao primarni socijalni kontekst značajan je faktor u prevenciji vršnjačkog nasilja. Bilić (2003), u kontekstu govora o rizičnim faktorima razvoja nasilničkog ponašanja kod djece izdvaja sljedeće faktore: nedostatak pažnje i topline u porodičnim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu. Ukoliko se u porodičnom kontekstu prakticiraju fizička kazne i verbalno agresivno ponašanje dijete dobiva jasnu poruku da se tim sredstvima dobiva ono što se želi dobiti. Postoji velika vjerovatnoća da će na temelju tog iskustva i samo prakticirati ta iskustva u svom ponašanju s vršnjacima (Bilić, 2003).

U navedenim uzrocima nasilničkog ponašanja među učenicima (Maleš i Stričević, 2005: 10) izdvojen je i odgojni stil. Tako Olweus (1998) izdvaja stilove odgoja koji su rizični u razvoju nasilničkog ponašanja, pa naglašava da su to permisivni odgojni stil (nepostavljanje jasnih granica dječjoj agresivnosti) i autoritarni odgojni stil u kojem dominira tjelesno kažnjavanje i emocionalno nasilje prema djetetu, te zaključuje: “Premalo ljubavi i pažnje, a previše ‘slobode’ u djetinjstvu okolnosti su koje uvelike pridonose razvoju agresivnog obrasca reakcija“ (Olweus, 1998: 48). U ovom kontekstu, za prevenciju vršnjačkog nasilja najbolji je demokratski odgojni stil u porodici. Tako Barbara Coloroso demokratsku porodicu vidi kao zdravi socijalni okvir u kojem djeca mogu slobodno izražavati svoja osjećanja, griješiti i učiti iz tih grešaka, te znaju da mogu raditi ono što je u njihovom interesu i boriti se za sebe i svoja prava uz uvažavanje prava i potreba drugih (Coloroso, 2004: 155).

Način unutarporodičnog funkcioniranja značajan je faktor nasilničkog ponašanja među učenicima. Tako Rigby (2006) smatra da postoji velika vjerovatnoća da će djeca koja žive u loše funkcionirajućim porodicama zlostavljati drugu djecu (Rigby, 2006: 68). Lošije funkcioniranje opisivao je kvalitetom sasosjećanja porodice s djetetom i prepoznavanjem emocija, odnos prema poštenju i iskrenosti, zajedničko rješavanje porodičnih problema, mogućnost slobodnog izražavanja svoga mišljenja. Drugu krajnost loše funkcionirajućih porodica predstavio je tako da su njihovi članovi previše ‘isprepleteni’ te zbog čega ne uspijevaju naučiti uspješne načine odnošenja prema vanjskom svijetu. Članovi takvih porodica su međusobno ‘zapleteni u mrežu’ a djeca u njima obično su prezaštićena (Rigby, 2006: 70).

Škola koju Maleš i Stričević (2005) izdvajaju kao institucionalni nivo prevencije vršnjačkog nasilja značajan je i uzrok vršnjačkog nasilja. Naime, klima koja se u školi razvija može biti uzrok pojave nasilnog ponašanja, jer nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto može biti rizičan faktor nasilja u školi. Pored toga, učestalost nasilja u školi može osnažiti ignoriranje nasilja od strane odraslih u školi i loš nadzor na cjelokupnom području škole (hodnici, toaleti, igralište, sportska dvorana). Da bi školska klima bila u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja Maleš i Stričević (2005) navode kako bi ona trebala da bude topla i prihvatljiva svim učenicima, da su njoj jasna pravila ponašanja i između učenika i jasna pravila u odnosu učenika i nastavnika.

Nedvodmisleno je kako mediji imaju veliki utjecaj na pojavu, a mogu biti i u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja, pa i nasilnog ponašanja općenito. Brojna istraživanja (Potter, 1999, 2003; Kirsh, 2006; Trend, 2007; Bilić i Ljubin Golub, 2011) bavila su se utjecajem medija na odgoj djece, vremenom koji djeca provedu uz savremene medije, surfajući, igrajući videoigrice i sl. Rezultati tih istraživanja potvrđuju kako su novi mediji suštinski ovovremeni odgajatelji današnjih generacija djece.

U rezultatima istraživanja (Bilić, 2010) je primijećeno je da djeca, uživljavajući se u igru, svojim ponašanjem kopiraju likove iz igara u kretanjima, izrazima i karakteru. I sami smo svjedoci sve negativnijeg utjecaja televizije, interneta, video igrice (mobitel i računar) na djecu. Vesna Bilić (2010) jasno navodi kako kompjuterske igre utječu na nasilno ponašanje djece:

- identifikacija – djeca su aktivni učesnici, donose odluke i njihov lik u igri u potpunosti zavisi o njihovim postupcima;

- nagrađivanje – agresivni postupci i nasilno ponašanje se nagrađuju bodovima ili verbalnim pohvalama;
- učenje ponavljanjem – oduvijek se smatralo djelotvornom pedagoškom metodom, a u videoigrama djeca su usmjerena na neprestano ponavljanje obrazaca agresivnog ponašanja, čijim se ponavljanjem povećava se vjerovatnoća njihovog usvajanja;
- redosljed povezanih agresivnih postupaka – od igrača se očekuje čitav niz agresivnih i nasilnih postupaka, jer ukoliko ih ne učini bude poražen;
- kontinuitet nasilja – u video i kompjuterskim igrama djeca su kontinuirano izložena nasilju i stimuliranasi na neprestane nasilne akcije.

Rezultati istraživanja elektroničkog nasilja (Patchin i Hinduja, 2006; Hinduja i Patchin, 2007; 2008; 2009; Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012) pokazali su kako posljedice izloženosti elektroničkom nasilju mogu biti vrlo ozbiljne. Tako, dugotrajnija izloženost može utjecati na sniženo samopoštovanje, povećanu suicidalnost, uključivanje u provođenje elektroničkog nasilja prema drugima, može proizvesti brojne emocionalne teškoće, a kao rezultat može biti izbjegavanje druženja s prijateljima (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

I na kraju, individualne karakteristike ličnosti značajan su uzrok vršnjačkog nasilja. Naime, individualne karakteristike ličnosti djeca koja su živahna, koja se teže nose s frustracijama, podložnija su nasilničkom ponašanju ona djeca koja imaju problem s kontrolom bijesa, viškom energije, manjkom strpljenja, koja su impulsivna ali i traumatizirana (Bilić, 2003).

Prevenција školskog nasilja

Prevenција vršnjačkog nasilja izuzetno je složen savremeni problem škole. Upravo je zbog te složenosti za uspješno rješavanje nasilja među učenicima potrebna je saradnja svih faktora u zajednici te sistemska podrška države. U konačnici, preventivni odgojni rad na samopouzdanju, asertivnosti i načinima zauzimanja za sebe mogao bi pomoći učenicima koji su izloženi nasilju da krug nasilja jednostavnije prekinu (Rigby, 2006).

Školsko osoblje treba uložiti napor kako bi uspjeli da osiguraju podržavajuću klimu radi prevencije vršnjačkog nasilja. Mlađi učenici nemaju još dovoljno razvijene socijalne vještine, ne znaju se zauzeti za sebe te su možda zbog toga meta vršnjačkog nasilja od strane pojedinih učenika. To je razlog više da se u samoj školi provode preventivni programi u kojima bi se učenike učilo socijalnoj kompetentnosti na asertivan i nenasilan način (Vlah, 2014).

Vršnjačko nasilje u školama danas vrlo je složen fenomen, a proučavanje njegove prirode, učestalosti, posljedica, kao i mjera i aktivnosti koje se mogu i trebaju primjenjivati u cilju njegovog smanjivanja, zahtijeva interdisciplinarni pristup. Sa pedagoškog stanovišta posmatrano, posebno je značajno pitanje kakvu ulogu ima školski odgojno-obrazovni proces u predupređivanju i smanjivanju vršnjačkog nasilja, te na koje sve je načine moguće preventivno i interventno djelovati (Marković, 2015).

Razumijevanje prirode vršnjačkog nasilja, kao i mogućih načina njegove prevencije i intervencije predstavlja aktuelan problem koji zaokuplja pažnju istraživača i praktičara u svim školskim sistemima. Izloženost učenika vršnjačkom nasilju može imati izuzetno štetne posljedice po njihov razvoj (Marković, 2015). Poznato je da se u našim školama preduzimaju mjere u cilju smanjenja vršnjačkog nasilja, ali istovremeno vidljivo da to nije dovoljno, te da sama škola nije dovoljno snažan faktor da izvjesnije djeluje u funkciji promjene stanja vršnjačkog nasilja. Potrebno je zajedničko sinergijsko djelovanje svih odgojnih faktora. Da bi preventivno i interventno djelovanje porodice, škole i društva u cjelini bilo uspješno potrebno je dosta upornosti i strpljenja. Sistemsko prepoznavanje vršnjakog nasilja kao problema koji zahtijeva donošenje niza pravnih dokumenata, sprovođenje brojnih istraživanja, primjena odgovarajućih preventivnih i interventnih programa, uključivanje nadležnih ministarstava i stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju predstavljaju nužne, ali ne i dovoljne uslove za

postizanje značajnijih pozitivnih efekata. Očigledno je kako rad na smanjenju vršnjačkog nasilja predstavlja dugotrajan i sistematski proces koji zahtijeva istinsku posvećenost ključnih aktera užeg i šireg socijalnog okruženja djeteta, kao i njihovu blisku i intenzivnu saradnju. Bez kvalitetnije saradnje i koordiniranog djelovanja ključnih faktora nije realno očekivati ozbiljnije pomake u suzbijanju ili smanjenju pojave vršnjačkog nasilja.

Kao važna i osnovna komponenta prevencije i intervencije protiv vršnjačkog nasilja izdava se promjena školske klime, koja se u najvećij mjeri zasniva na promjeni norme prema nasilju koja ga tretira kao oblik neprihvatljivog ponašanja, kao i kreiranju povoljnog i stimulirajućeg okruženja za razvoj i učenje, okruženja koje se zasniva na podršci, razumijevanju, toleranciji i brizi za dobrobit svakog djeteta (Cowie i Jennifer, 2008).

U odgojnom radu s učenicima treba kreirati takvu atmosferu u kojoj će učenici razmjeti da nasilničko ponašanje nije pozitivno i prihvatljivo, te da ne mogu biti pasivni posmatrači situacija vršnjačkog nasilja i da svako od njih ima svoju ulogu i odgovornost u suzbijanju takvog neprihvatljivog ponašanja (Marković, 2015). Preventivni programi u školi trebali bi osiguravati iskustva kroz koja će učenici percipirati i učiti konstruktivne i pozitivne načine oblikovanja međuljudskih odnosa sa starijim učenicima već od prvog razreda osnovne škole. Treba osmisliti i kreirati različite odgojno-obrazovne sadržaje tokom cijele školske godine, i samog školovanja, u kojima će učenici aktivno učestvovati, saradivati, zblizavati se i na zabavan i stimulirajući način u školskom odgojno-obrazovnom kontekstu ostvarivati pozitivne socijalne interakcije (Vlah, 2014). U tom kontekstu, ista autorica navodi da cilj svake škole bi trebao biti:

- poboljšanja percepcije međuljudskih odnosa između učenika u školi,
- postizanja osjećaja sigurnosti kod svih učenika,
- afirmaciju obrazaca nenasilnog ponašanja dječaka od njihove rane dobi (Vlah, 2014).

Da bi osiguralen stalni razvoj kvaliteta općenito, pa i u području kvalitativne promjene u segmentu prevencije vršnjačkog nasilja, škole trebaju konstantno biti dinamične u procesu samovrednovanja i raditi na poboljšanju svih unutrašnjih procesa i odnosa u skladu sa rezultatima samovrednovanja (Čilić, 2017). Škola svojim nadnesenim odgojno-obrazovnim djelovanjem u velikoj mjeri može prevenirati porast društveno neprihvatljivih oblika ponašanja kreiranjem kvalitetne pedagoško-psihološke klime koja osigurava zdrav individualni rast i razvoj djece i mladih. Očigledno je da učenici koji ne postižu zadovoljavajuće rezultate u školi (veliki broj negativnih ocjena, izostajanje s nastave i sl.), pokazuju i veću sklonost različitim formama asocijlanog ponašanja pa i kriminalitetu, te je razumljiva važnost i potreba prevencije kojoj je krajnji cilj sprječavanje kasnijeg razvoja kriminaliteta. Uloga škole i pedagoga je da učenicima omogući:

- da nauče šta se smatra normom ponašanja,
- da shvate u čemu je značaj norme ponašanja u njihovom životu,
- da shvate važnost norme ponašanja za opstanak zajednice i
- da nauče kako će oblikovati vlastite norme ponašanja kojih će se pridržavati u svojoj svakodnevnici (Kepeš, 2014).

U procesu kreiranja kvalitetne pedagoško-psihološke klime u školi važnu ulogu imaju nastavnikovo ponašanje i odnosi između učenika. Zbog toga što ne postoji takav soacijski okvir, u školama je sve učestaliji problem vršnjačke agresivnosti i nasilničkog ponašanja među učenicima. Niz je faktora koji stimuliraju pojavu agresivnosti kod učenika, a značajni su faktori gledanje nasilnih video sadržaja na različitim vizuelnim medijima, te prisustvovanje naseilnim scenama u porodici ili društvu vršnjaka. Jasminka Vuković Vidačić (2016: 73) smatra da agresivnu situaciju može podstaknuti i tzv. socijalna prezasićenost u prenatrpanim učionicama, tj. kada je mnogo djece u relativnom malom prostoru. Pored toga, Bogonar i Matijević (2005) smatraju da agresivnost kod učenika stimulira i sjedilačka nastava, u kojoj djeca dugo moraju mirno sjediti na svojim mjestima, te odnosi saradnje ili odnosi kompetencije među učenicima.

Stoga, oni zaključuju kako u školama treba stimulirati saradnički odnos među učenicima jer se tako kreira pozitivnija socijalna klima, te da kod učenika treba razvijati prijateljske odnose i spremnost da se pomogne drugome.

Istraživanja (Eliot i sar., 2010) su pokazala školama u kojima učenici percipiraju više podrške, istovremeno pokazuju više razvijenosti svijesti i navike da traže zaštitu u situacijama kada se nad njima vrši vršnjačko nasilje. To istraživanje je potvrdilo važnost spremnosti nastavnika i osoblja škole da da pomaže i opodržava učenike, jer ukoliko učenici percipiraju da su njihovi nastavnici i drugo osoblje spremni da im pomagžu i podržavaju učenici su češće skloniji da prijavljuju slučajeve vršnjačkog nasilja kojim im se događaju. Zbog toga, Čilić (2017) smatra da nastavnici u najvećoj mjeri mogu utjecati na kreiranje pozitivne, zdrave i podsticajne klime u školi, a istraživački rezultati (Prpić, 2018) potvrdili kako uspostavljanje pozitivne i podupiruće školske klime može uveliko pomoći u prevenciji školskog nasilja.

U planiranju preventivnog odgojnog djelovanja u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja treba uzeti u obzir i zaštitne faktore koji su na strani učenika i/ili njegove okoline, te faktori koji stoje između razvoja poremećaja u ponašanju i pozitivnog razvoja djece i mladih. Različiti autori navode različite zaštitne faktore. U našem radu fokusirani odlučili smo se za one koje navodi Josipa Bašić (2009: 177-181):

- *Individualni faktori*: ženski spol, viši koeficijent inteligencije, otpornost, pozitivan temperament, zdrava uvjerenja, prosocijalna orijentacija, sposobnost za prilagođavanje i oporavak nakon stresne situacije, umijeće rješavanja socijalnih problema, samodisciplina,
- *Vršnjački faktori*: pozitivna grupa vršnjaka, vještine rešavanja problema, komunikacijske vještine, vještine pozitivnog rješavanja konflikata, pozitivna slika o sebi, preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje, empatija i osjetljivost prema drugima, prosocijalne vršnjačke grupe;
- *Porodični faktori*: pozitivna uloga odraslih kao modela, pozitivna komunikacija sa porodicom, uključenost roditelja u život mladih, jasna pravila i posljedice unutar porodice i škole, jaka povezanost s roditeljima, dogovaranje s porodicom, podržavajuća porodična klima, odnosno porodična podrška;
- *Školski faktori*: povezanost sa školom, podržavajuće školsko okruženje, učestvovanje u školskim aktivnostima, uspješno uključivanje u školu, školsko postignuće pojedinca, snažan naglasak na školskom postignuću na nivou škole;
- *Faktori komšiluka*: povezanost sa zajednicom, pozitivne i jasne norme i vrijednosti u zajednici, uspješna preventivna politika, odsutnost oružja i oružanih sukoba.

U ovom poglavlju posebna pažnja posvećena je školskim faktorima, a u ovom kontekstu je značajno da su istraživanja (Bašić, 2009) pokazala da:

- rizični i zaštitni faktori jesu vjerovatni, ali nisu i savršeni prediktori poremećaja u ponašanju djece i mladih,
- mnogi mladi čiji sadašnji rizični i zaštitni status indicira visoku rizičnost od negativnih ishoda i problema u ponašanju ipak ne razvijaju poremećaje u ponašanju, dok neki niskorizični mladi razvijaju ozbiljne probleme u ponašanju,
- programi prevencije i intervencije koji uključuju djecu i mlade na osnovu procjene rizičnih i zaštitnih faktora trebaju isključiti niskorizične pojedince kojima nisu potrebne intervencije i visokorizične pojedince koji će izbjeći poremećaje u ponašanju.

Dakle, nedvosmisleno jasno istraživanja (Stevanović i Ajanović, 1998) pokazuju kako uspješna edukacija u velikoj mjeri zavisi od radne, emocionalne, socijalne i školske klime koja je značajan faktor za pravilan individualni odgoj i obrazovanje mlade osobe. Stoga, s obzirom da je škola nakon porodice najznačajniji socijalni okvir koja za dijete predstavlja veliku promjenu u domenu većih zahtjeva, i njena odgovornost je u pogledu odgojne funkcije veća. Školsko okruženje u kome se primjenjuju adekvatne odgojno-obrazovne strategije i

metodologija koja je usmjerena na učenika, zasigurno može uticati da dijete izraste u zdravu i korisnu individuu u društvu. Međutim, ukoliko školsko okruženje nije stimulirajuće za učenike, ako se učeniku ne posvećuje odgovarajuća pažnja, vrlo je vjerovatno da školsko okruženje može da bude i mjesto koje pogoduje razvoju negativne klime i pojavi društveno neprihvatljivih oblika ponašanja kod učenika. Iz svega navedenog proizilazi da je u kvalitativnim promjenama škole i nada za prevenciju vršnjačkog nasilja (Kepeš, 2014).

Vizija budućnosti, generalno, podrazumijeva kreativnu sintezu poznatog i nepoznatog, odnosno novog. Stoga, savremeni nastavnik ima potrebu mijenjanja dosadašnjeg načina organizacije i realizacije nastavnih sadržaja i da izvođenje nastave transformira u učenje, istraživanje i kreativnost učenika (Stevanović i Ajanović, 1998). S druge strane, današnji odgojno-obrazovni sistem u većini škola još uvijek podržava tradicionalni pristup podučavanju koji je baziran na sistemu klupa, naglašavajući ulogu nastavnika kao isključivog vlasnika znanja. Glavni i odgovorni nosilac kreiranja kvalitetne socijalne klime u školi pored nastavnika su i učenici. Zato, kako bi se osigurala pozitivna klima u školi i prevenirali asocijalni oblici ponašanja kod učenika, pa i vršnjačko nasilje, potrebno je:

- nastojati u školi osigurati kvalitetan odgojno-obrazovni proces, mogućnost učešća u raspravama, osmišljavanju, organizaciji i realizaciji pedagoških i drugih aktivnosti,
- biti spreman da se problemi socijalno neprihvaćenih učenika i problemi nediscipline u školi rješavaju nenasilnim pedagoškim sredstvima,
- raditi na oblikovanju zdrave, funkcionalne školske zajednice koja bi bila usklađena sa kvalitetnom školskom politikom,
- raditi na oblikovanju svijesti kod roditelja da su oni ključni akteri i partneri u odgojno-obrazovnom procesu, te da kroz vijeće roditelja mogu da utječu na kvalitativne promjene u odgojno-obrazovnom procesu (Kepeš, 2014).

Na temelju ovakvih preporuka, Kepeš (2014) nastavnicima daje nekoliko sugestija kojima se može unaprijediti školska odgojno-obrazovna, odnosno socijalno-emocionalna klima u školi:

- Prvi korak jeste da nastavnik upozna sam sebe na osnovu jakih i slabih strana svoje ličnosti. Ta samospoznaja će mu olakšati da organizira nastavni proces u kontekstu koji njemu odgovara, a da pritom ne naruši ciljeve i odgojno-obrazovne ishode koje učenici treba da realiziraju tokom odgojno-obrazovnog procesa. Važno je da nastavnik krene da oblikuje produktivnu klimu od samog početka uz prirodan odnos sa učenicima, te bez nepotrebne formalizacije situacije. Tako će kod učenika pobuditi i održati motivaciju za učenjem. Ponašanje nastavnika treba biti sigurno, opušteno, samouvjereno, svrsihodno i kod učenika treba da stimulira zanimanje za aktivno učešće u odgojno-obrazovnom procesu.
- Drugi korak jeste da nastavnik upozna učenike i da omogući neformalizirani rad u kojem se zadovoljavaju individualne potrebe, sposobnosti i interesi učenika. Ispitivanje interesa učenika može u funkciji realizacije različitih ciljeva. Jedan od njih je pomoć učeniku u njegovoj profesionalnoj orijentaciji i izboru zanimanja. Stoga je bitno da planiranje, praćenje i razvoj učenika bude obuhvaćen procesom profesionalnog savjetovanja i usmjeravanja.
- Treći korak je u smjeru da nastavnik zajedno sa učenicima organizira prostor za učenje tako da omogući oblikovanje takvih uvjeta i situacija u kojima će učenici moći da školsko gradivo povezuju sa realnim životom. Prema potrebi se sa učenicima će koristiti različite sociološke oblike rada (napraviti krug, polukrug, boksovi za rad u malim grupama ili sve to kombinirati). Kako bi učionica bila kvalitetan ambijent za učenje, na početku nastave sa učenicima nastavnik dogovara pravila ponašanja koja će za sve učesnike vremenom postati rutina. Potrebno je, također, kreiranje uvjeta u kojima će

učenici moći da vrše samokontrolu i samoprocjenu svog rada u funkciji praćenja nivoa ostvarivanja ciljeva kojima teže.

- Četvrti korak se odnosi na razrede u kojima ima veći broj učenika sa različitim kognitivnim stilovima i strategijama učenja. Nastavnik treba da razvije kompetencije za primjenu većeg broja različitih metoda i tehnika učenja, uz njihovu naizmjeničnu primjenu s ciljem zadovoljenja individualnih potrebe svakog učenika i stjecanja kvalitetnog znanja i optimalnog razvoja sposobnosti za učenje i kritičko mišljenje. Bitno je da nastavnik može da prati individualni napredak učenika, a koji je neizostavno sastavni dio vođenja i stimuliranja u procesu učenja.

Pored navedenog, kao faktori koji doprinose smanjenju učestalosti vršnjačkog nasilja, između ostalih, navode se donošenje i pravilno provođenje školskih pravila i stalna fokusiranost na akademski uspjeh učenika u odgojno-obrazovnom procesu u školi (Wynne i Joo, 2011; Marković, 2015).

LITERATURA

Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije – Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.

Bašić, J. i Kranželić-Tavra, V. (2004). O ponašanjima učenika i njihovoj pojavnosti u školskom okruženju. U: J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac (Ur.). *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, str. 107–118. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Bilić, V. (2003). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa i Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba.

Bilić, V. (2010). Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgovorne znanosti*, 12(2), 263–281.

Bilić, V. i Ljubin Golub, T. (2011). Patološko igranje videoigara: uloga spola, samopoštovanja i edukacijske sredine, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47 (2): 1–13.

Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Bognar, L. i Matijević, M. (2005). *Didaktika*, Zagreb: Školska knjiga.

Botonjić, A. (2018). *Vrste nasilja u osnovnoj školi*. Završni rad, Sarajevo: Filozofski fakultet.

Bowers, L., Smith, P. K., & Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11(2), 215–232.

Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*, Zagreb: Bios.

Cowie, H., & Jennifer, D. (2008). *New perspectives on bullying*. England: Open University Press.

Eliot, M., Cornell, D., Gregory, A., & Fan, X. (2010). Supportive school climate and student willingness to seek help for bullying and threats of violence. *Journal of school psychology*, 48 (6), 533–553.

Kepeš, N. (2014). *Socijalna pedagogija u funkciji prevencije i resocijalizacije poremećaja ponašanja kod djece i adolescenata*, Bihać: Islamski pedagoški fakultet.

Kirsh, S. J. (2006). *Children, adolescents and media violence: a critical look at the research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications.

Klarin, M., Proroković, A. i Šimić Šašić, S. (2010). Doživljaj prijateljstva i njegovi ponašajni korelati u adolescenata, *Pedagogijska istraživanja*, 7(1), 7–22.

Lalić, D. (1999). Neki socijalni aspekti nasilničkog ponašanja među mladima, u: Vrgoč, H., (ur.). *Agresivnost (nasilje) u školi*, Zagreb: Hrvatski pedagoško književni zbor.

Maleš, D. i Stričević, I. (2005). *Zlostavljanje među učenicima može se spriječiti: priručnik za učitelje i stručne suradnike*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.

Marković, M. (2015). *Uloge u vršnjačkom nasilju i školski uspjeh učenika*. Doktorska disertacija Beograd: Filozofski fakultet.

Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.

Popadić, D., Plut, D. i Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije – Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju.

Prpić, M. (2018). *Nasilno ponašanje učenika prema nastavnicima u relaciji sa školskom klimom*, Diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Rigby, K. (1994). Psycho-social functioning in families of Australian adolescent schoolchildren involved in bully/victim problems. *Journal of Family Therapy*, 16 (2), 173–189.

- Rigby, K. (1998). Suicidal ideation and bullying among Australian secondary school children. *Australian Educational and Developmental Psychologist*, 15 (1), 45–61.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2003). *Stop the bullying: A handbook for schools*. Melbourne, Victoria: Australian Council for Educational Research Ltd.
- Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?*, Zagreb: Most.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in Schools: and what to do about it*. Australia: ACER Press.
- Rukavina G. (2017). *Vršnjačko nasilje i mogućnosti pastoralnog rada u njegovoj prevenciji*. Postdiplomski specijalistički rad, Osijek: Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu.
- Smith, P. K., & Sharp, S. (1994). *School Bullying: Insights and Perspectives*. Routledge, London.
- Stevanović, M i Ajanović, Dž. (1998). *Školska pedagogija*, Varaždinske Toplice: Tonimir.
- Šimić, N. (2004). *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među djecom u školi*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Vlah, N. (2004). Stavovi o sukobima i razine poremećaja u ponašanju mladih, *Kriminologija i socijalna integracija*, 12, 2; 109–116.
- Vlah, N. i Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole, *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(1): 1–25.
- Vuković Vidačić, J. (2016). *Školska kultura*, Diplomski rad, Rijeka: filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

DRUŠTVENI CILJEVI ODGOJA I OBRAZOVANJA KAO KVALITETAN INDIKATOR SPRJEČAVANJA NASILJA

Rezime

U radu autorica se bavi dosta kompleksnom temom a to su „Društveni ciljevi odgoja i obrazovanja kao kvalitetan indikator sprječavanja nasilja“. Na samom početku pojmovno definiše društveni problem nasilja, a potom izlaže sve oblike, grupe i načine mogućeg izvršenja nasilja danas. Kao odgovor društva na nasilje, navodi prevenciju i represiju. Kao kvalitetan indikator sprječavanja nasilja autorica ističe društvene ciljeve odgoja i obrazovanja. Potom, veoma sadržajno i sistemski obrađuje ovu materiju uopšte, navodi osnovne teorije odgoja i obrazovanja te posebnu pažnju posvjećuje ciljevima odgoja i obrazovanja, a posebno savremenim ciljevima odgoja i obrazovanja. Zaključuje, da je najkvalitetnija prevencija u sprječavanju nasilja u adekvatnim društvenim ciljevima odgoja i obrazovanja.

Ključne riječi: nasilje, prevencija, društveni ciljevi, odgoj, obrazovanje

SOCIAL GOALS OF UPBRINGING AND EDUCATION AS A QUALITY INDICATOR OF VIOLENCE PREVENTION

Resume

In her work, the author deals with a rather complex topic, namely "Social goals of upbringing and education as a quality indicator of violence prevention". At the very beginning, it conceptually defines the social problem of violence, and then presents all the forms, groups and ways of possible execution of violence today. She cites prevention and repression as society's response to violence. As a quality indicator of violence prevention, the author highlights the social goals of upbringing and education. Then, it deals with this matter in general in a very comprehensive and systematic manner, states the basic theories of upbringing and education, and pays special attention to the goals of upbringing and education, especially the contemporary goals of upbringing and education. She concludes that the best control in preventing violence is in adequate social goals of upbringing and education.

Keywords: violence, prevention, social goals, upbringing, education

---

¹ Stručni saradnik- Općina Centar Sarajevo- expert associate in the Municipality Centar Sarajevo

1. UVOD

U ovom radu želimo obraditi pitanje nasilja i mjere za njegovo suzbijanje. Kad govorimo o preventivnim mjerama, onda mislimo da su pravilno utvrđeni ciljevi² odgoja i obrazovanja u jednoj državi najbolji preventivni indikator za sprječavanje nasilja u društvu.

Prvo planiramo obraditi nasilje u njegovom pojmovnom značenju i društvenoj opasnosti kao problema savremenog društva, sve njegove pojavne oblike, te mjere prevencije nasilja radi njegovog sprječavanja.³

Nakon toga, nastojaću se osvrnuti na odgoj i obrazovanje uopšte, izložiti osnovne teorije o odgoju i obrazovanju, sagledati koji je cilj ili ciljevi odgoja i obrazovanja i posebno navesti savremene ciljeve odgoja i obrazovanja.⁴

Očekujemo nakon svega da možemo izvesti adekvatan zaključak koji se odnosi na tretiranu materiju u ovom radu.

2. POJAM NASILJA

Nasilje, u užem smislu podrazumjeva upotrebu sredstava fizičke prinude radi nanošenja štete i prisiljavanja na određeno ponašanje.

U širem smislu obuhvata i upotrebu sredstava psihičke prinude radi nanošenja štete, povrijeđivanja ili zastrašivanja konkretnog lica.⁵ Za razliku od moći, nasilje uvijek treba sredstva pa se stoga mora opravdati nekim ciljem.

Nasilje ima svoje razne pojavne intenzitet u društvu-državi, ali kad nasilje postane isključivi način vladanja, tad se govori o terorizmu.

Svjetska zdravstvena organizacija definiše nasilje kao: „namjerna upotreba fizičke sile ili moći, ugrožavanja ili stvarno, protiv sebe, druge osobe, ili ima veliku vjerovatnoću da će rezultirati ozljedom, smrću, psihičkim ozljedama, nedostatkom u razvoju ili lišavanjem nekog“.⁶

Nasilje nije normalno ponašanje-ni u realnom ni u virtuelnom svijetu. Nasilje je problem nečijih ličnih vrijednosti i uvjerenja, a ne njihovog psihološkog sklopa ili nekog deficita. Tvrdi se, da nasilje nije proizvod nečije emotivne povrede ili nerazvijenih vještina nošenja sa osjećanjima, već potiče od njihovog ranog društvenog odgoja. Zbog toga tipični oblici psihološkog savjetovanja ili psihoterapije nisu adekvatni za rad sa počiniocima nasilja, jer oni ne dolaze do srži nasilničkog razmišljanja i motiva, i čak mogu služiti nasilniku kao potvrda opravdanosti njegovih ponašanja. U tom slučaju model uspostavljene pravne države sa vladavinom prava ima svoj represivni karakter i ulogu da spriječi nasilnika kroz primjenu kaznenog prava.

---

² Rudolf Fon Jering: Cilj u pravu; CID Podgorica 1998., str. 45. “Stoga pojam prava uključuje u sebe dva momenta: Sistem ciljeva I sistem njihovog ostvarenja”.

³ Stajić Ljubomir S. “Odgovor države na nasilje u porodici”; Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad; 2017, vol.51, br.3-1, str. 657-673.

⁴ Odgoj kao društveni fenomen u starome ljudskom društvu, Odgoj kao sociopedagoški fenomen, ciljevi I zadaci odgoja I obrazovanja Socijalni odgoj kao sustavna pojava; [oz081sve.indd \(srce.hr\)](#), februar 2024.

⁵ Hrvatska enciklopedija., mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 2013.-2023., februar 2024.

⁶ [Šta je nasilje? - Centar E8](#), februar 2024.

Tako se pravilni društveni ciljevi odgoja i obrazovanja pokazuju kao najadekvatniji preventivni utjecaj na buduće otklanjanje nasilja a uspostava pravne države sa vladavinom prava kao savremeni represivni model u sprečavanju nasilja u društvu-državi.

3.OBLICI NASILJA

Svjetska zdravstvena organizacija djeluje u tri široke kategorije:⁷

1. Samousmjerenom nasilje;
2. Međuljudsko nasilje;
3. Kolektivno nasilje.

Samousmjerenom nasilje je ono koje je usmjerenom prema sebi i dijeli se na samoubilačko ponašanje te samozlostavljanje u što ulazi i samopovređivanje.

Međuljudsko nasilje je nasilje među ljudima kao interpersonalno nasilje. Ovdje razlikujemo nasilje u porodici kao porodično nasilje i nasilje intimnog partnera, te nasilje između pojedinaca van kuće odnosno porodice koji se mogu i ne moraju poznavati.

Kolektivno nasilje sugerira moguće motive nasilja koje počinje veće grupe pojedinaca ili države.U ovu grupu spadaju: zločini iz mržnje, teroristički akti, mafijaško nasilje, političko nasilje, državno nasilje kao i agresorski rat.

Od svih oblika međuljudskog nasilja jedan oblik je najrasprostranjeniji, a to je nasilje nad ženama koje podrazumjeva psihičko nasilje, fizičko nasilje, ekonomsko nasilje, seksualno nasilje, seksualno uznemiravanje/ napastvovanje, seksualno zlostavljanje, silovanje, incest, genitalno sakaćenje žena, ubistvo u ime časti, nasilne provjere djevičanstva, prisilni brakovi, prisilni i selektivni pobačaji, prisilna sterilizacija, napadi kiselinom, nasilje vezano uz običaj miraza, žensko čedomorstvo, različita dostupnost hrane, različita dostupnost medicinske pomoći, kolektivno silovanje i drugi oblici.

Pored fizičkog zlostavljanja navešćemo i neke različite oblike zlostavljanja kao što su:

- fizičko nasilje (kao što je šamaranje, guranje, udaranje, uskraćivanja hrane, i sl.);
- psihičko ili emocionalno zlostavljanje (prisilna socijalna izolacija kao što je zabrana kontaktiranja sa drugim licima, onemogućavanje nekome da izražava svoje mišljenje i potrebe, nepoštivanje prava i privatnosti drugog lica, prijetnje, ponižavanje, verbalno napadanje i zlostavljanje, i sl.);
- seksualno zlostavljanje (bilo koji oblik direktnog ili indirektnog spolnog odnosa bez pristanka drugog lica, i sl.);
- finansijsko ili materijalno zlostavljanje (krađa ili uskraćivanje novca, novčana prevara, lažno predstavljanje i korštenje tuđeg bankovnog računa ili kartice, i sl.);
- moderno ropstvo (trgovina ljudima, prisilni rad bez davanja naknade, seksualno iskorištavanje kao što je prisiljavanje na prostituciju, ropstvo zbog dugovanja odnosno priseljavanje lica da svojim radom otplati dug koji zapravo nikada nije ni postojao, i sl.);
- mobing ili zlostavljanje na radnom mjestu (svjesno preopterećivanje sa poslom zaposlenika, neprimjereno postavljene obaveze i odgovornosti, vrijeđanje, omalovažavanje, ponižavanje);

---

⁷ Oblici nasilja: [Oblici nasilja \(sigurnomjesto.hr\)](http://sigurnomjesto.hr), februar 2024.

- jedno od specifičnih nasilja je emocionalno ili psihološko nasilje kojim se kroz duže vrijeme kontroliše osoba, narušava samopouzdanje, mentalno zdravlje i proizvodi osjećaj straha i nesigurnosti;

Navest ćemo samo neke od vidova emocionalnog i psihološkog nasilja kao što su:⁸ lice se okrivljuje za sve probleme koji su nastupili; poređenje sa drugim i čime se narušava samopouzdanje; ponižavanje i omalovažavanje pred drugim, kritikovanje izgleda, inteligencije i sposobnosti; zlovolja i optuživanje za vlastite neuspjehe i nezadovoljstvo; vikanje, vrijeđanje i psovanje, nazivanje pogrđnim imenima; izazivanje osjećaja krivice ženi ukoliko ne želi seksualni odnos; primoravanje na određena činjenja ucjenom; prijetnja samoubistvom, nemogućnost vođenja razgovora o dešavanjima, strah od događanja, kao i strah da se o tome govori; kontrolisanje kretanja; ograničavanje kontakta sa porodicom i prijateljima, kao i uspostava novih poznanstava i kontakata; potreba da se udovolji zlostavljaču u cilju izbjegavanja njegovog nezadovoljstva i posljedica istog.

Jedno od vrsta nasilja je i tzv. simboličko nasilje koje se provodi socijalizacijom bez fizičke prisile, navodeći skupine i pojedince koji su mu izvrgnuti da nesvjesno prihvate podčinjeni položaj.

Prema podacima Vijeća Evrope jedno od petoro djece u toku života doživi neki oblik seksualnog nasilja kao i jedna od pet žena dok 1 od 71 muškarca doživi silovanje u odrasloj dobi. Pored toga navode se i poražavajući podaci da na jedno prijavljeno silovanje dolazi od petnaest do dvadeset neprijavljenih slučajeva.⁹

Tako se nailje u obliku seksualnog nasilja pojavljuje često kao neželjeno ponašanje bez dobivenog pristanka. Navest ćemo oblike seksualnog nasilja: seksualno uznemiravanje, seksualno zlostavljanje, silovanje, seksualno nasilje u porodici, seksualno nasilje nad djecom; prisilni brakovi; prisilni pobačaji; prisilne trudnoće; trgovina ljudima u svrhe seksualne eksploatacije; genitalno sakaćenje; sistemsko silovanje u ratnim sukobima; elektroničko seksualno nasilje (nasilje putem interneta, mobitela ili drugih elektroničkih uređaja).¹⁰

4. PREVENCIJA NASILJA

Kad se jedno društvo, zvano država, suoči sa pojavama nasilja u zajednici ono mora tražiti načine i metode za suprostavljanje tom nenormalnom ponašanju bilo da se radi o ponašanju pojedinca, grupe ili države. Kada se pojavi nasilje kao javni i društveni izazov onda se pokazalo najuspješnijim izvršiti prevenciju nasilja u zajednici. ¹¹Pravilno postavljeni društveni ciljevi odgoja i obrazovanja su se pokazali kao najbolji faktor prevencije, kvalitetan indikator za sprječavanje nasilja u društvu, tj. da uopšte do njega i dođe. Međutim, za cjelokupnu i efikasnu prevenciju i zaštitu od nasilja, potrebna je pored pravilno postavljenih ciljeva odgoja i

⁸ Psihologija I zlostavljanje: [Psihologija zlostavljanja | ZZJZDNZ.HR](https://www.zzzjzdnz.hr), februar 2024.

⁹ Uzroci nasilja. [Uzroci nasilja | NeBiHNasilje](https://www.nebihnasilje.org), februar 2024.

¹⁰ Nasilje nad ženama I sudska praksa u BiH: Zlostavljačima uslovne kazne, žrtve bez zaštite; [NASILJE NAD ŽENAMA I SUDSKA PRAKSA U BIH: Zlostavljačima uslovne kazne, žrtve bez zaštite \(paragraf.ba\)](https://www.nasilje.nadzenama.org), februar 2024.

¹¹ Stajić Ljubomir S. "Odgovor države na nasilje u porodici"; Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad; 2017, vol.51, br.3-1, str. 657-673

obrazovanja i uspostava pravne države¹² sa institucijama za izvršenje tih ciljeva, naravno i uz vladavinu prava¹³ u jednom društvu.

4.1.1. Uopšte o odgoju i obrazovanju

Odgoj je proces izgrađivanja i oblikovanja ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama.¹⁴ Odgoj je složen, težak i dug proces u kome sudjeluje veliki broj učesnika. Odgoj predstavlja najvažniji faktor u razvoju čovjeka i određene društvene zajednice, koji ima svoje opće ljudsko, univerzalno, historijsko i individualno značenje. Odgoj se pojavio gotovo istodobno sa postankom čovjeka i prati ga cijelu njegovu historiju kao i razvoj društva. Historijska iskustva su se prenosila u oblasti kulture i civilizacije sa čovjeka na čovjeka, sa generacije na generaciju i time se uspjela očuvati povezanost i kontinuitet generacija. Čovjek je stalno radio, napredovao i usavršavao se kroz istraživanje, otkrivanje novih spoznaja, sticao i obogaćivao ukupan fond ljudskog znanja i umjeća, shvaćanja, uvjerenja i stavova koje je prenosio na mlađe naraštaje. Time je čovjek omogućio društvu stalni napredak ljudskog roda, znanosti i tehnike, kulture i civilizacije, filozofije i umjetnosti, ljudskog društva i samog čovjeka. Odgoj je čvrsto povezan s razvitkom i usavršavanjem ljudske zajednice. Tako se može slobodno reći da bez odgoja i odgojne funkcije ne bi bilo ljudskog društva i njegove historije. Pored toga, odgoj ima i fundamentalno i bitno značenje u razvitku svakog pojedinog čovjeka: razvitku njegovih tjelesnih, intelektualnih, moralnih, estetskih i radnih sposobnosti, razvitku racionalne, emocionalne i voljne sfere čovjekove ličnosti. Tako odgoj predstavlja proces izgrađivanja, razvijanja i oblikovanja čovjeka u njegovim ljudskim odlikama.

Dakle obrazovanje je svrhovito formiranje ličnosti¹⁵ koji se zasniva na njenom razvoju kroz određene odnose, pogled na svijet i oblike ponašanja.¹⁶

Pored toga, obrazovanje predstavlja organizovani pedagoški proces stjecanja znanja i razvoja spoznaje. Obrazovanje u užem smislu tog pojma znači sticanje znanja i razvijanje sposobnosti. Iz ovog proizilaze i materijalni, odnosno kognitivni zadaci obrazovanja a to je znanje i funkcionalni zadaci, a to su formalni, formativni, psihomotorički ili operativni zadaci a to je sposobnost.

Tako se se smatra da je obrazovanje sastavni dio odgoja i pedagoškog djelovanja koje se izravno povezuje s intelektualnim odgojem. Kao i odgoj i obrazovanje je bitan i snažan društveni faktor i pokretač razvoja i blagostanja društva zbog čega se u savremenom svijetu pridaje sve veći značaj.

Na kraju odgoj je naširi pedagoški pojam i obuhvata obrazovanje, nastavu i sve ostale pedagoške utjecaje i ustanove u kojima društvo i odgajatelji djeluju na formiranje ličnih i društvenih osobina članova određenog društva.¹⁷

---

¹² Milutin Srdić, Irina Tomić: O pravnoj državi I institucije pravnog Sistema SR Jugoslavije; Javno preduzeće Službeni list SRJ Beograd 1998., str. 32.

¹³ Franc Nojman: Vladavina prava; "Filip Višnjić" Beograd, 2002., str. 52.

¹⁴ Hrvatska enciklopedija., mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 2013.-2023., februar 2024.

¹⁵ [oz081sve.indd \(srce.hr\)](#), februar 2024.

¹⁶ [Analiza odgojno-obrazovnih ciljeva i vrijednosti u školskim dokumentima od 1946. godine do danas | Digitalni akademski arhivi i repozitoriji \(srce.hr\)](#).

¹⁷ Zinaid Đelmo: Pravno uređenje javne uprave; Fakultet za javnu upravu u Sarajevu; Sarajevo 2008., str. 124.

4.1.2. Teorije o odgoju i obrazovanju

Danas postoje četiri glavne teorije o odgoju i obrazovanju i to:

1. Nauka o odgoju kao normativna djelatnost;
2. Nauka o odgoju kao empirijska nauka o ponašanju;
3. Nauka o odgoju kao hermeneutička disciplina;
4. Nauka o odgoju na osnovu teorije sistema.¹⁸

Nauka o odgoju kao normativna djelatnost koja pomoću normi uređuje stanje koje se očekuje. Norme se shvataju kao uvjerenje o zadanom stanju koje proizilazi iz nekog cilja. U kontekstu toga svako društvo odnosno država normira ciljeve odgoja i obrazovanja i to kao društvene ili državne ciljeve u odgoju i obrazovanju.

Nauka o odgoju i obrazovanju kao empiriska znanost o ponašanju: Ovaj pravac ima kritički odnos prema normativnoj teoriji jer se traže empirijske potvrde teza normativne teorije. Cilj ove teorije je da se opažanjem prikupljenih iskustava objasni stvarnost. Tako nauka o odgoju i obrazovanju u sklopu kritičkog racionalizma polazi od dva smjera: indukcije koja polazi od pojedinačnog prema općem i dedukcije koja ide od općeg prema pojedinačnom. Osnovno načelo ovog smjera je kritička provjera stanja. Bihevioristička nauka o odgoju i obrazovanju zastupa stav o primjeni tehnološkog znanja s ciljem promjene ponašanja u odgoju i obrazovanju.

Nauka o odgoju i obrazovanju kao hermeneutička disciplina smatra da u odgoju i obrazovanju treba koristiti duhovne znanosti, odnosno sve znanosti koje se odnose na čovjeka. Naučno se pokušava postići stvaranje vlastitog naučno-teorijskog utemeljenja za humanističke nauke. U prvom redu stavlja se akcenat na ono što je za ljudski život najvažnije: ljudske doživljaje i smisao života. Za pedagogiju polazna tačka je odgojna stvarnost, koja se posmatra kao smisljena cijelina. Zato je zadatak pedagogije da sazna značenje te odgojne stvarnosti. Na osnovu takvog posmatranja odgojne stvarnosti možemo postaviti obrazovne ideale, odnosno trenutno važeće obrazovne ciljeve. Kritička teorija i kritička nauka o odgoju polazi od toga da je znanost dio društvenog rada. Kritička teorija ima za cilj razjasniti društveni kontekst oblikovanja društvenih činjenica. Tako je zadatak kritičke teorije da otkrije ideološki izobličeno razumijevanje određenih društvenih problema i istraži odnose moći koji su nas doveli do takve situacije. Kritička nauka koristi istraživanja u odnosu dva subjekta, a ne između objekta i subjekta.

Nauka o odgoju i obrazovanju kao teorija sistema. Polazi od pojma sistema koji predstavlja jednu cijelinu koja se sastoji od međusobno povezanih elemenata i kad svi elementi funkcionišu onda potpuno funkcionišu i cijeli sistem. Teorija sistema se tako bavi sa prirodom sistem, njegovim sastavnim djelovima i odnosima unutar djelova sistema i odnosa između različitih sistema. Sistem teži ravnoteži i optimalnosti za svoje funkcionisanje.

Ovdje ćemo samo još spomenuti i tendenciju za konstruiranjem odgojno obrazovne stvarnosti. Društveno oblikovana stvarnost sadrži: teoriju znanja i teoriju učnja (i proučavanja). Post moderna ili (anti) teorija svega preferira divergentno nad konvergentnim, sporenje nad saglasjem. Osnovna teza postmoderne je da postoji nepovjerenje prema velikim pričama (mate narativu). Ovaj smijer ili tendencija tvrdi da je znanost usmjerena na sporenje i da ne postoji apsolutna istina. Zagovara dvostruko čitanje teksta: normalno i dekonstrukcijsko. Upućuje nas

---

¹⁸ Eckard Koning, Petar Zedlar: Teorija znanosti o odgoju, Educa- Zagreb, 2001.;

da uočavamo u nauci nelogičnosti, slabu argumentaciju, praznine, ono što je nedorečeno i zašto je to tako, manipulacije te da obratimo pažnju na tišinu ,odnosno šta tišina govori.

Kao što se da primjetiti iz izloženog teorijsko izučavanje odgoja i obrazovanja, svi smjerovi i pravci te teorijske tendencije govore o cilju ili društvenim ciljevima odgoja i obrazovanja.

4.1.3. Ciljevi odgoja i obrazovanja

Cilj odgoja i obrazovanja je očekivana promjena i osobi ili grupi osoba, koja se provodi pod uticajem posebno pripremljenih i sistemski provedenih odgojnih radnji.

U tom kontekstu postoje dvije skupine ciljeva odgoja i obrazovanja: društveni cilj koji odražava kvalitete koje treba formirati kod svih ljudi i lični cilj, zavisno od karakteristika pojedinca.

Ciljevi odgoja i obrazovanja, kao i ciljevi svake ljudske djelatnosti, polazište su u izgradnji cjelokupnog sistema. Cilj odgoja i obrazovanja je mreža unapred određenih ideja o rezultatu odgojno-obrazovnog procesa, o kvalitetama, stanju pojedinaca, koje treba formirati pod uticajem promjenljivih potreba društva.

Tradicionalna didaktika ciljeve nastave svodi na tri njegove skupine: materijalni ili obrazovni cilj, Funkcionalni ili formalni cilj i odgojni cilj.¹⁹

Treći cilj a to je odgojni utiče na formiranje i samoformiranje ličnosti pojedinca.Odgojni zadatak odgoja i obrazovanja odgovara na pitanje: koje osobine ličnosti oblikujemo kod pojedinca, te samooblikujemo u konkretnim uslovima odgoja i obrazovanja.

Blamova taksonomija obrazovnih ciljeva polazi od osnovnog cilja a to je izrada svhovitog i dosljednog sistema koji polazi od logičko-sadržajnih, pedagoških i psiholoških zakonitosti i principa učenja i proučavanja uopće. Bloom razlikuje tri područja : kognitivno, psihomotorno i afektivno. Kognitivno, spoznajno područje sastoji se od šest glavnih obrazovnih ciljeva:-poznavanje,-shvaćanje,-primjena,-analiza,-sinteza i vredovanje. Ova kognitivna strategija ima opći način pristuanja u rješavanju različitih intelektualnih zadataka, odnosno da predstavlja posebnu vrstu intelektualnih vještina (prepoznavanje, dosjećanje, prosuđivanje, uspoređivanje,itd.).

Područje psihomotornog ponašanja se zasniva na psihomotornoj koordinaciji koja predstavlja bitnu komponentu svake fizičke aktivnosti. Odgojno- obrazovni proces mora biti usmjeren ne samo prema sve sigurnijoj i preciznijoj kordinaciji pokreta, već i prema svakoj aktivnosti koja u sebi ima motoričke aspekte. Predložena taksonomija obuhvata pet kategorija: imitacija, manipulacija, tačnost (preciznost), koordinacija, usvajanje-jedne „druge prirode“.

Za razliku od obrazovanja kojim se uče i razvijaju kognitivna svojstva i stiču aspekti psihomotornog ponašanja, odgojem se stiču svojstva za koja su bitna afektivna ili konativna (voljna) dimenzija. A to su: vrijednosti, stavovi, interesi i navike.

4.1.4. Savremeni ciljevi odgoja i obrazovanja

Društvena svrha obrazovanja se sastoji u onom čemu obrazovanje teži, budućnost prema kojoj je usmjereno. Moralni odgoj teži prosuđivanju, razvijanju osjećaja i uvjerenja, vještina i navika

---

¹⁹ Ciljevi odgoja I obrazovanja: Elvi Piršl, Marina Divković, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli,

ponašanja koje su u skladu sa normama. Moralni odgoj mladih generacija se zasniva na općim ljudskim vrijednostima, odnosno trajnim moralnim standardima koje su ljudi razvili u procesu historijskog razvoja društva, kao i nova načela i norme koje su nastale na sadašnjem stepenu razvoja društva. Na kraju krajeva cilj odgoja i obrazovanja je cjelovit i skladan razvoj ličnosti. U ličnost ulažemo napore da ona postigne u svom životu visoke duhovne kvalitete, ali i dobro zdravlje, snagu, ljepotu, visoke estetske ukuse itd.

Međuti, moramo reći da većina ciljeva odgoja i obrazovanja u većem djelu zavisi i određen je ideologijom i politikom države. Savremeni odgojno- obrazovni ciljevi naglasak trenutno stavljaju na humanistički smjer. Ovaj smjer smatra da je za sveobuhvatan razvoj važno se usredotočiti na mentalni, tjelesni, radni, ekonomski, moralni, ekološki i estetski odgoj.²⁰

U savremeno vrijeme mogu se razlikovati sljedeći ciljevi odgoja i obrazovanja:

1. Svrha odgoja i obrazovanja trebala bi biti u stvaranju osjećaja građanske odgovornosti i poštivanje zakona;
2. Stvaranje uslova za ostvarivanje prirodnih sklonosti, odnosno individualnosti ličnosti;
3. Formiranje i razvoj humanističkih načela u samoj ličnosti, stvaranje sposobnosti razumjevanja sebe ali i drugih ljudi, te uspostavljanje kontakata sa drugim ljudima;
4. Utjecaj na ujedinjenje svih ljudi u zaštiti života na zemlji, pripremiti svaku osobu za razumjevanje lične uloge u razvoju civilizacije.

Međutim, danas imamo i krizu odgoja i obrazovanja i treba imati razumjevanje naše krize, jer svaki učitelj, nastavnik i profesor mora znati, da bi pružio dobru poduku, njemu samom mora biti jasno ono što podučava, koji su ciljevi i svrha poduke, koja su najbolja sredstva i način za ostvarivanje tih ciljeva te kakve su sposobnosti i potencijal njegovih učenika. Nedostatak jasnoće ciljeva, slabo razumjevanje predmeta i beživotno izlaganje gradiva sigurno će dovesti do nezadovoljavajućih rezultata. Isto se odnosi na odgoj i obrazovanje uopšte. U cilju osiguranja dobrog odgoja i obrazovanja, treba nam biti jasna njihova svrha, trebamo posjedovati duboko razumjevanje historije i kulture te imati jasnu viziju budućnosti. Moramo razumjeti prirodu ljudskog bića i kvalitet koji trebamo razviti da bi se mogli nositi sa izazovima u budućnosti. Mi u 21. Vijeku, kao da još nismo sigurni u vrijednosti ljudske civilizacije i kao da još uvijek nismo u stanju jasno i glasno razlikovati zlo od dobra, svjetlo od tame, čovjeka od nečovjeka itd., što je uzrok krize našeg odgoja i obrazovanja.

Savremeni izazovi su konstantni i sve intenzivniji, a posebno: ratovi, agresije, zločini, genocid, migracije, rasne diskriminacije, anarhije, radikalizam, nacionalizam, zloupotrebe prava, vladavina „neprava“, ali i drugi sigurnosni izazovi kao što su: organizovani kriminal, korupcija, zločini iz mržnje, trgovina drogom i drugim opijatima i njihova sve veća upotreba i konzumacija, igre na sreću, prostitucija, terorizam, hibridni ratovi, cyber kriminal, siromaštvo, glad itd. Ovi izazovi i njima slični, podstiču sumnje o ispravnosti naših nasljednih vjerovanja i u izravnom su odnosu s krizom odgoja i obrazovanja u regiji ali i u Bosni i Hercegovini. Zapravo od nas zavisi, u odgoju i obrazovanju, šta ćemo prenijeti djeci i omladini, a to zavisi od ciljeva odgoja i obrazovanja. Koje ćemo im vrijednosti prenijeti kao savremene, ispravne, provjerene i ispitane tako da mogu poslužiti kao temelj boljeg i pravednijeg svijeta sutrašnjice. Savremeni svijet pokazuje mnoge simptome. Naprimjer, sumnjamo gotovo u sve, sumnja u čovjeka koji je prema drugom čovjeku postao vuk, sebična zvijer kojoj se ne može vjerovati, sumnje u vlade i političare (svi su oni korumpirani, svi su prevaranti i isti), sumnja u vlastite sposobnosti (tako smo slabi i nemoćni, a problemi tako veliki) itd. Svemu tome dodajmo i nesigurnost u znanost, nesigurnost u ispravna uvjerenja, nesigurnost u sebičnu primjenu

²⁰ Ciljevi odgoja i obrazovanja u pedagogiji- Ciljevi u obrazovanju [Ciljevi obrazovanja. Razvoj problematike ciljeva odgoja u pedagogiji \(minikar.ru\)](http://minikar.ru)

tehnologija, vještačke inteligencije²¹ i straha od opasnosti tih promjena čovjeka čine nesretnim. Sad vidimo sve jasnije da su razni izazovi savremenog doba oslabili opšte prihvaćenu svrhu odgoja i obrazovanja a to je „izgradnja karaktera pojedinca“ koja je postala „indoktrinacija“, stoga smo odgoj i obrazovanje ograničili samo na intelektualno vježbanje. Nažalost jedini opšte prihvaćen kriteriji je upotrebnost vrijednosti, pa se formalno odgoj i obrazovanje sve više svodi na strukovnu izobrazbu te se u glavnom svrha obrazovanja počela smatrati osposobljavanje ljudi vještinama potrebnim za tržište rada. U takvom kulturnom i društvenom ambijentu i političkom usmjerenju savremeni odgoj i obrazovanje postaju sve steriliji i oslobođeni su onog iskustvenog i životnog, a što je potrebno za podsticanje drugih aspekata ljudske prirode. Posljedice su sve više izražene u negativnim rezultatima u društvu koje se manifestuju u pojavi nasilja pojedinaca i grupa u društvu. Mladi ljudi gube volju za školom i fakultetom jer odgoj i obrazovanje u glavnom pružaju informacije i ne zadovoljavaju potrebe ljudskog bića. U takvim uslovima pojedinac ne stiče unutrašnji potencijal da se suoči sa izazovima života savremenog čovjeka. Danas ne postoji jasno moralno usmjerenje što pojedinca čini ranjivim u odnosu na utjecaje i izazove na njega i njegov karakter što utiče na opadanje standarda ponašanja pojedinca čije ponašanje vrlo lako postane nenormalno, nasilno pa i protivpravno.

Tako da se moramo vratiti prirodi ljudskog bića te smislu i svrsi naših života. Savremeni način mišljenja traži brza rješenja na nivou problema. Odnosno tretira simptome umjesto uzroka. U tom cilju moramo dobiti jasnu ideju o svrsi, sredstvima i ishodu odgoja i obrazovanja, da bi neizbježno odgovorili na pitanje o ljudskoj prirodi, životu i vrijednostima na kojima se temelji naša civilizacija. Bez toga nećemo moći dovesti do istinskih promjena i spriječavanju nasilja. Vlast će samo jedne strategije zamjeniti drugima i vrtiti se u krug, krasti nam vrijeme i mi ćemo svi živjeti u strahu i mraku, bez jasnog razumjevanja i rješavanja problema, tako ćemo ostati bez sigurne vizije budućnosti.

Budućnost zavisi o razvoju ljudskog bića, više od razvoja ekonomije i tehnologije jer je većina naših problema povezana s ljudskim nesavršenostima, zbog toga nam najviše treba razvoj ljudskosti- jedinstvenog potencijala koji leži u svakom pojedincu.

Sada trebamo ljudska bića koja će koristiti svoja znanja i vještine ne samo za vlastitu korist, nego i za dobrobit drugih koji imaju manje. Ovo više nije pitanje opstanka određene kulture-ovo je pitanje opstanka čovječanstva.

Na kraju ovog rada postaje nam sasvim jasno da trebamo odgoj i obrazovanje koji idu dalje od pružanja znanja i razvoja intelektualnih sposobnosti. Trebamo odgoj i obrazovanje koje će probuditi i razviti i naše druge ljudske sposobnosti kao što su ljubav, milosrđe, imaginacije, intuicije, snagu volje, ustrajnosti i one koje će nam pomoći u ovladavanju svojom nižom prirodom.²²

---

²¹ Dragan Prlja, Gordana Gasmi, Vanja Korać: Ljudska prava I vještačka inteligencija; Beograd 2022., str. 81.

²² Sabine Leitner. Kriza odgoja I obrazovanja II dio; nova akropola februar 2024.

5. ZAKLJUČAK

Nasilje, u užem smislu podrazumijeva upotrebu sredstava fizičke prinude radi nanošenja štete i prisiljavanja na određeno ponašanje. Nasilje u širem smislu obuhvata i upotrebu sredstava psihičke prinude radi nanošenja štete, povrijeđivanja ili zastrašivanja konkretnog lica. Nasilje uvijek treba sredstva pa se stoga mora opravdati nekim ciljem. Nasilje ima svoje razne pojavne intezitete u društvu-državi ali kad nasilje postane isključivi način vladanja, tad se govori o teroru.

Svjetska zdravstvena organizacija nasilje definiše kao „namjerna upotreba fizičke sile ili moći, ugrožavanja ili stvarno, protiv sebe, druge osobe, ili ima veliku vjerovatnoću da će rezultirati ozljedom, smrću, psihičkim ozljedama, nedostatkom u razvoju ili lišavanjem nekog“.

Oblici nasilja prema kriterijima svjetske zdravstvene organizacije se dijele u tri široke grupe: samousmjereni nasilje; međuljudsko nasilje; kolektivno nasilje.

Kad se jedno društvo-država suoči sa masovnim nasiljem kao nenormalnim ponašanjem bilo da se radi o ponašanju pojedinca, grupe ili države odnosno njenih organa potrebno je preduzeti preventivne i represivne mjere za suzbijanje nasilja. Od represivnih oblika pravna teorija i praksa su pokazali da je najuspješni savremeni model uspostava pravne države i vladavine prava. Od preventivnih mjera najuspješnije rezultate daju pravilno i adekvatno uspostavljeni društveni ciljevi odgoja i obrazovanja.

Odgaj je proces izgrađivanja i oblikovanja ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama. Tako odgoj predstavlja najvažni faktor u razvoju čovjeka i određene društvene zajednice. Obrazovanje je uz odgoj usko vezano i predstavlja svrhovito formiranje ličnosti koji se zasniva na njenom razvoju kroz: određene odnose, poglede na svijet i oblike ponašanja. Odgoj i obrazovanje imaju neprocjenjivu ulogu na formiranju ličnih i društvenih osobina članova određenog društva. U vezi sa tim poznate su i glavne teorije o odgoju i obrazovanju: nauka o odgoju kao normativna djelatnost; nauka o odgoju kao empirijska nauka o ponašanju; nauka o odgoju kao hermeneutička disciplina; nauka o odgoju kao teorija sistema.

Cilj odgoja i obrazovanja je očekivana promjena u osobi ili grupi osoba, koja se provodi pod uticajem posebno primjenjenih i sistemski provedenih odgojnih radnji. U kontekstu toga postoje dvije skupine ciljeva odgoja i obrazovanja: društveni cilj koji odražava kvalitete koje treba formirati kod svih ljudi i lični cilj, zavisno od karakteristika pojedinca. Odgoj i obrazovanje je uvijek u svakom društvu-državi usmjereno prema nečemu ili nečemu teži. To nešto su društveni ciljevi. Savremeni društveni ciljevi odgoja i obrazovanja su: stvaranje osjećaja građanske odgovornosti i poštivanja zakona; stvaranje uslova za ostvarenje prirodnih sklonosti, odnosno individualnosti ličnosti, formiranje i razvoj humanističkih načela u samoj ličnosti, stvaranje sposobnosti razumjevanja sebe ali i drugih ljudi, te uspostavljanja kontakata sa drugim ljudima; utjecaj na ujedinjenje svih ljudi i zaštita života na zemlji, pripremiti svaku osobu za razumjevanje lične uloge u razvoju civilizacije. Danas više nego ikad trebamo ljudska bića koja će koristiti svoja znanja i vještine ne samo za vlastitu korist, nego i za dobrobit drugih koji imaju manje. Ovo više nije pitanje opstanka određene kulture- ovo je pitanje opstanka čovječanstva.

Literatura:

- Ciljevi odgoja i obrazovanja u pedagogiji- Ciljevi u obrazovanju [Ciljevi obrazovanja. Razvoj problematike ciljeva odgoja u pedagogiji \(minikar.ru\)](#);
- Ciljevi odgoja I obrazovanja: Elvi Piršl, Marina Divković, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli;
- Dragan Prlja, Gordana Gasmi, Vanja Korać: Ljudska prava i veštačka inteligencija; Beograd 2022.;
- Eckard Koning, Petar Zedlar: Teorija znanosti o odgoju, Educa- Zagreb, 2001.;
- Franc Nojman: Vladavina prava; "Filip Višnjić" Beograd, 2002.;
- Hrvatska enciklopedija., mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 2013.-2023.;
- Milutin Srdić, Irina Tomić: O pravnoj državi i institucije pravnog Sistema SR Jugoslavije; Javno preduzeće Službeni list SRJ Beograd 1998.;
- Nasilje nad ženama i sudska praksa u BiH: Zlostavljačima uslovne kazne, žrtve bez zaštite; [NASILJE NAD ŽENAMA I SUDSKA PRAKSA U BIH: Zlostavljačima uslovne kazne, žrtve bez zaštite \(paragraf.ba\)](#);
- Oblici nasilja: [Oblici nasilja \(sigurnomjesto.hr\)](#);
- Odgoj kao društveni fenomen u starome ljudskom društvu, Odgoj kao sociopedagoški fenomen, ciljevi i zadaci odgoja i obrazovanja Socijalni odgoj kao sustavna pojava; [oz081sve.indd \(srce.hr\)](#);
- Psihologija i zlostavljanje: Psihologija zlostavljanja || ZZJZDNZ.HR;
- Rudolf Fon Jering: Cilj u pravu; CID Podgorica 1998.;
- Sabine Leitner. Kriza odgoja i obrazovanja II dio; Nova akropola;
- Stajić Ljubomir S."Odgovor države na nasilje u porodici"; Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad; 2017, vol.51, br.3-1;
- Uzroci nasilja. [Uzroci nasilja | NeBiHNasilje](#);
- Zinaid Đelmo: Pravno uređenje javne uprave; Fakultet za javnu upravu u Sarajevu; Sarajevo 2008..

GEWALT AN MITTLEREN UND HÖHEREN SCHULEN

Ursachen der Gewalt und Präventionsvorschläge

Abstrakt

Das Thema Gewalt in der Schule macht alle betroffen, Eltern und Erziehungsberechtigte, die Angst haben, dass auch ihre Kinder Opfer von Gewalthandlungen werden können ebenso wie Lehrerinnen und Lehrer, die in ihrem täglichen Arbeitsumfeld mit schwierigen Situationen von jugendlicher Aggressivität konfrontiert sind. Wir wissen nicht, ob nicht auch unsere Kinder Täterinnen und Täter sind, indem sie ihre Mitschülerinnen und Mitschüler auslachen, bedrohen, ausschließen, erpressen u.a.m. Wir alle sind aufgefordert, genau hinzuschauen und hinzuhören, um Gewalt frühzeitig zu erkennen und der Gewalt entschieden entgegen zu treten, in welcher Form diese auch immer auftritt.

Gewaltbereitschaft und die verschiedenen Erscheinungsformen von Gewaltanwendung in Schulen müssen im gesamten Kontext betrachtet werden. Kinder werden nicht als aggressive oder gewaltbereite Individuen geboren, vielmehr unterliegen sie allen Einflüssen und Faktoren ihrer sozialen Umwelt. Sie lernen und machen Erfahrungen durch Eltern, Geschwister, Großeltern, Verwandte, Freunde, Nachbarn, pädagogische Einrichtungen (Kindergarten, Schulen), Vereine und nicht zuletzt durch den Einfluss der Medien.

Es stellt sich die Frage, inwieweit ein Zusammenhang von Gewalterfahrung durch das Elternhaus und einer sich daraus entwickelnden höheren Gewaltbereitschaft von Jugendlichen in der Schule hergestellt werden kann.

Um gewaltbereites Handeln beziehungsweise Mobbing zu verstehen, muss man sich mit der Entwicklung von Selbstwertgefühl und psychosozialer Kompetenz in der frühen Kindheit befassen. In der Kindheit erlebte Kränkungen und geringe Geborgenheit und Sicherheit durch Bezugspersonen können bewirken, dass Macht- und Gewaltphantasien vom Kind konstruiert werden, um die erlebte und belastende Situation ertragen zu können. Diese Phantasien können Kinder oftmals in Zeichnungen oder in Rollenspielen darstellen und sich in dieser Form an den Tätern rächen. Im Jugendalter kann sich das geringe Selbstwertgefühl und die Machtlosigkeit jedoch als verstärkte Gewaltbereitschaft gegenüber schwächeren Mitschülerinnen und Mitschülern auswirken.

Schlüsselwörter: Gewalt an Schulen, Eltern und Erziehungsberechtigte, soziale Umwelt, Erfahrung, Mobbing, psychosoziale Kompetenz, Rollenspiel, Gewaltbereitschaft

Summary

The topic of violence at school affects everyone, parents and legal guardians who are afraid that their children may also become victims of violent acts, as well as teachers who are confronted with difficult situations of youthful aggression in their daily work environment. We don't know whether our children are also perpetrators by laughing at, threatening, excluding, blackmailing,

---

¹ Projektleiter BM Leopold Wolfram GmbH & Co KG, 2521 Trumau/Vienna, Austria g.wilfinger@wolframabau.at

etc., their classmates. We are all called upon to look and listen carefully in order to recognize violence at an early stage and to counteract violence decisively, in whatever form it occurs. Willingness to use violence and the various manifestations of the use of violence in schools must be viewed in the entire context. Children are not born as aggressive or violent individuals; rather, they are subject to all the influences and factors of their social environment. They learn and gain experience through parents, siblings, grandparents, relatives, friends, neighbors, educational institutions (kindergartens, schools), clubs and, last but not least, through the influence of the media.

The question arises to what extent a connection can be established between experiences of violence at home and the resulting greater willingness of young people to use violence at school. In order to understand violent behavior or bullying, one must look at the development of self-esteem and psychosocial competence in early childhood. Injuries experienced in childhood and a lack of security and safety from caregivers can cause the child to construct fantasies of power and violence in order to be able to endure the stressful situation they have experienced. Children can often represent these fantasies in drawings or in role-playing games and in this form take revenge on the perpetrators. However, in adolescence, low self-esteem and powerlessness can result in an increased willingness to use violence against weaker classmates.

Keywords: violence at schools, parents and guardians, social environment, experience, bullying, psychosocial competence, role play, willingness to use violence

Vorwort

Gewalt an Schulen ist ein Thema von großer gesellschaftlicher Relevanz, das in verschiedenen Umgebungen unterschiedlich ausgeprägt sein kann. Der Vortrag versucht die Dynamiken von Gewalt in mittleren und höheren Schulen in ländlichen und urbanen Gebieten zu beleuchten. Durch die Beurteilung der Unterschiede sollen Erkenntnisse gewonnen werden, die zur Entwicklung gezielter Präventionsstrategien beitragen und ein besseres Verständnis für die spezifischen Herausforderungen in verschiedenen Schulumgebungen schaffen. Das Thema Gewalt an höheren Schulen rückt immer mehr in den Fokus der Öffentlichkeit.² Die gewalttätigen Handlungen der Schüler im jugendlichen Alter werden von der Gesellschaft mit wachsender Besorgnis wahrgenommen.³ Lehrkräfte berichten über ein problematisches Ausmaß an Gewalthandlungen unter den Jugendlichen, mit denen sie häufig konfrontiert werden. Viele Lehrer fühlen sich in Gewaltsituationen überfordert und wissen nicht, wie sie auf die gewalttätigen Handlungen zwischen Schülern reagieren sollen. Medien berichten von einer versäumten sozialen Erziehung der Eltern und von ausgebrannten und hilflosen Pädagogen.⁴ Um gegen Gewaltprobleme an Schulen etwas zu unternehmen, reicht es keinesfalls, nur zu wissen, dass Gewalt an der Schule präsent ist.⁵ Eine Verringerung bzw. Vorbeugung von gewalttätigem Verhalten der Jugendlichen setzt ein ausgeprägtes Wissen über die unterschiedliche Ursachenstruktur, sowie die Probleme und Merkmale gewalttätigen Verhaltens voraus.⁶

In Österreich wird die Thematik der Gewaltprävention an Schulen intensiv diskutiert und Maßnahmen zur Verbesserung des Schulklimas werden kontinuierlich entwickelt. Der Fokus

---

² Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 11

³ Vgl. Bannenberg/Rössner (2006), S. 9

⁴ Vgl. Hummel/Papadopulu (2004), Vorwort

⁵ Vgl. Olweus (1996), S. 71

⁶ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 11

auf die Unterschiede zwischen ländlichen und urbanen Schulen ist von besonderem Interesse, da die Umgebung und soziale Strukturen einen Einfluss auf das Auftreten und die Art von Gewalt haben können. In ländlichen Regionen könnten beispielsweise andere Risikofaktoren wie Isolation, geringere soziale Kontrolle oder spezifische soziale Normen eine Rolle spielen, während in städtischen Gebieten Aspekte wie Vielfalt, sozioökonomische Unterschiede oder Urbanisierung Einfluss auf Gewaltphänomene haben könnten. Durch die Analyse und den Vergleich dieser Unterschiede können gezieltere und effektivere Präventionsmaßnahmen entwickelt werden, um Gewalt an mittleren und höheren Schulen in verschiedenen Umgebungen zu bekämpfen und ein sicheres Lernumfeld für alle Schüler zu gewährleisten.

1 ARTEN DER GEWALT

Im Sprachgebrauch wird der Begriff Gewalt vor allem für die sichtbare physische Gewalt benutzt. Dabei wird die psychische Gewalt, die häufig sogar schwerwiegendere Folgen als die körperliche Gewalt aufweist, vernachlässigt. Nach Willems finden sich folgende vier Einteilungen von Gewaltarten: Die Physische, Psychische, Sexuelle und Fremdenfeindliche Gewalt.⁷

1.1 Physische Gewalt

Die physische Gewalt ist grundsätzlich die vorherrschende Gewaltform und beinhaltet z. B. Raufereien, Körperverletzungen, Freiheitsberaubung, Erpressungen, Schläge, Vandalismus und Sachbeschädigungen.⁸ Diese Form der Gewalt findet in den Schulen vor allem auf dem Schulhof und dem Schulweg statt. Physische Gewalt passiert immer wieder in den Schultoiletten sowie auch innerhalb des Klassenzimmers.⁹ Raub von elektronischen Dingen wie z. B. Handys oder MP3-Player finden wie Diebstähle oder Erpressungen fast ausschließlich auf dem Schulweg oder den Pausenhöfen statt. Eine große Anzahl von Schülern fürchten sich vor Gewaltattacken auf dem Schulweg, aber nur ein kleiner Teil fürchtet sich auch vor gewalttätigen Angriffen am Schulgelände. Häufig geben Lernende an, dass sie sich besonders vor Gewaltattacken älterer Schüler fürchten.¹⁰ Viele Untersuchungen¹¹ zeigen deutliche Unterschiede bei der Wahrnehmung von Gewalt und ihrer Interpretation zwischen Lehrern und Schülern. Lehrkräfte schätzen das Gewaltausmaß immer schlimmer ein als die Schüler selbst. Untersuchungen¹² zeigen, dass männliche Jugendliche häufiger zu körperlichen Gewalthandlungen neigen als weibliche Jugendliche. Des Weiteren zeigen Studien¹³, dass Jugendliche, die vermehrt mit Gewalttätigkeiten in Berührung kommen, diese Attacken als viel harmloser sehen, als Jugendliche, die selten mit Gewalt konfrontiert werden. Bei den 14-15jährigen ist das Gewaltausmaß am höchsten. Dies ist vor allem auf die Pubertät zurückzuführen, da in dieser Zeit ein allgemeiner Frust gegen die Schule vorherrscht.¹⁴

1.2 Psychische Gewalt

Die psychische Gewalt, wozu auch Mobbing zählt, ist die am häufigsten auftretende Gewaltform an Schulen. Die psychische Gewalt tritt in Form von Verletzungen von Mitmenschen durch Ablehnung, Abwertung, Erpressung und gezielter Frustration auf. Demütigende, erniedrigende und isolierende Gesten und Handlungen sowie verbale Beschimpfungen und Einschüchterungen gehören ebenfalls zu dieser Gewaltform.¹⁵ Zur

---

⁷ Vgl. Willems (1993), S. 92-93

⁸ Vgl. Weißmann (2007), S. 21

⁹ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 17

¹⁰ Vgl. Dubs (2009), S. 534

¹¹ Vgl. Fuchs (1996), S. 52-74 und Krumm/Lamberger-Baumann (1996), S. 105-122 und Holtappels (1997), S.27-39

¹² Vgl. Engel/Pätow/Häßler (2009), S. 702-711 und Tillmann (1997), S. 11-26 und Euler (1997), S. 192-196

¹³ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 35-46 und Heitmeyer/Ulbrich-Herrmann (1997), S. 45-52 und Schubarth et al. (1997), S. 103-112

¹⁴ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 17-20

¹⁵ Vgl. Volker (1996/97), S. 4

psychischen Gewalt zählen weiters das Ausgrenzen einzelner Personen aus Gruppen sowie das Abstempeln von Außenseitern.¹⁶ Diese Form der Gewalt ist nicht immer direkt sichtbar und muss von den Beteiligten im Einzelfall interpretiert werden. Im Gegensatz zur physischen Gewalt ist bei der psychischen Gewalt der Unterschied zwischen dem Verhalten der weiblichen und männlichen Jugendlichen viel geringer.¹⁷

1.3 Sexuelle Gewalt

In der Volksschule beginnt das Rock Hochheben und mit zunehmendem Alter kommt es zu sexuellen Anspielungen, wobei sexuelle Handlungen nur selten vorkommen. Diese Art der Gewalt wird vor allem von männlichen Jugendlichen gegen Mädchen verübt. Sexuelle Gewalt hinterlässt bei den Schülern ein Gefühl der Hilflosigkeit und Angst, und sie haben nahezu immer ein misstrauisches Verhalten Männern gegenüber.¹⁸ Die sexuelle Gewalt ist eine Bedürfnisbefriedigung für den Täter, indem eine andere Person zu sexuellen Handlungen gezwungen wird.¹⁹

1.4 Fremdenfeindliche Gewalt

Die fremdenfeindliche Gewalt ist ein immer größer werdendes Problem in berufsbildenden mittleren und höheren Schulen. Diese Art der Gewalt findet in Klassen mit einer Minderheit an ausländischen Schülern statt und zeigt sich in Form von Ablehnung, Ausgrenzung, Verfolgung und Vertreibung.²⁰ Durch diese Ausgrenzungen und Vernachlässigungen ist es den Immigranten nur schwer möglich, Anschluss in der Klasse zu finden bzw. sich überhaupt in die Klasse zu integrieren. Dieses Verhalten führt zur Cliquenbildung von ausländischen Jugendlichen.²¹ Charakterisiert ist diese Gewaltform somit durch physische, psychische und sexuelle Übergriffe an einer anderen ethnischen Gruppe.²²

2 GEWALT UND DEREN URSACHEN

Auswirkungen der Risikofaktoren wie Familie, Schule, Peer-Group und Medien mit den Gewalthandlungen der Schüler und deren Zusammenhang.

2.1 Unterschiede in der schulischen Gewaltausprägung

Es wurde durch Studien²³ belegt, dass Gewalthandlungen unter Jungen härter, robuster und aggressiver sind als unter Mädchen. Schülerinnen bevorzugen eher die verdeckten Gewalthandlungen wie z. B. üble Nachrede und Verbreitung von Gerüchten. Freundschaftsbeziehungen werden zerstört und oft auch das Verhältnis zur besten Freundin. Solch verdeckte Schikanen kommen aber auch bei den männlichen Jugendlichen immer häufiger vor.²⁴ Die Gewalthandlungen der Mädchen und Jungen unterscheiden sich grundsätzlich im Ausmaß und in der Gewaltform.²⁵

Die 14-15jährigen Schüler stellen die gewaltauffälligste Gruppe in den berufsbildenden mittleren und höheren Schulen dar. Experten und Expertinnen führen dieses Ergebnis auf die Pubertät zurück, wo die weiblichen und männlichen Jugendlichen mit der Selbstfindung und den Entwicklungsaufgaben des Jugendalters beschäftigt sind.²⁶

---

¹⁶ Vgl. Kuhlmann (2007), S. 12-13

¹⁷ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 20-21

¹⁸ Vgl. Dubs (2009), S. 535

¹⁹ Vgl. Weißmann (2007), S. 8

²⁰ Vgl. Kuhlmann, (2007), 86-91

²¹ Vgl. Dubs, (2009), S. 535

²² Vgl. Weißmann (2007), S. 8

²³ Vgl. Wetzels et al. (1999) und Olweus (1996), S. 29-31 und Hanetseder (2008), S. 56-61

²⁴ Vgl. Olweus (2002), S. 30-3

²⁵ Vgl. dazu 1.1 bis 1.4

²⁶ Vgl. Kassis (2003), S. 23-2

Schüler sehen sehr häufig ihre Eltern als Vorbilder. Dies führt dazu, dass die Lernenden von den Verhaltens- und Reaktionsweisen der Eltern geprägt werden und diese in ihr eigenes Verhaltensrepertoire aufnehmen. Wenn Eltern auf Handlungsweisen von Mädchen ständig anders reagieren, als auf die eines Jungen, so wird die Entwicklung und Denkweise der Jugendlichen beeinflusst.²⁷

2.2 Entwicklung und Erscheinungsformen von Gewalt an Schulen

Unterschiedlichste Theorien erläutern die Entwicklung der Gewalt. Es gibt einen Zusammenhang zwischen der Unzufriedenheit über die Zukunftsaussichten und sinkenden schulischen Leistungen sowie steigendem Gewaltpotential. Die Schulgewalt tritt sehr häufig in Form von verbalen Attacken auf, die Häufigkeit dieser Handlungen ist zwischen den Schultypen unterschiedlich. In Folge wird analysiert, inwieweit das Geschlecht bei Gewaltausübungen eine Rolle spielt und welche Gewaltpotentiale es gibt. Unter den Gewalterscheinungen wird Mobbing ein wesentlicher Treiber schulische Gewalt zu etablieren.

2.3 Das Entstehen von Gewalt an Schulen

Es gibt eine Reihe von unterschiedlichen Erklärungsansätzen, warum es zur Gewalt kommen kann. Es gibt Theorien, die davon ausgehen, dass gewalttätiges Handeln ein angeborener Trieb des Menschen mit mehr oder weniger starker Ausprägung ist. Dabei sind genetische Faktoren nicht auszuschließen.²⁸ Eine andere Theorie besagt, dass hohes gewalttätiges Potential die Folge von negativen Erlebnissen ist.²⁹ Eine dritte Theorie zeigt ein mehrwerdendes Gewaltpotential bei vermehrtem Kontakt mit aggressiven, gewalttätigen Personen.³⁰ Des Weiteren gibt es das Lernen am Modell.³¹ Hierbei lernen Schüler anhand von Vorbildern, welche Reaktionen für welche Situationen angemessen sind. Nicht zu vernachlässigen sind außerdem die Medien, die mit gewalttätigen Darstellungen reichlich Gewalt zeigen.³²

Eine weitere Erklärung für die erhöhte Gewaltbereitschaft der heutigen Jugendlichen kann deren Unzufriedenheit über die mögliche Zukunft sein. Die hohe Jugendarbeitslosigkeit und die ständigen Benachteiligungen der jungen Menschen lassen Werte wie Gemeinschaft, Verantwortungsgefühl, Solidarität und Pflichtgefühl immer unglaubwürdiger erscheinen. Jugendliche Schüler, die bei autoritären oder gefühlkalten Familien aufwachsen, sind besonders gefährdet, anfällig für gewalttätiges Handeln zu sein.³³

Studien³⁴ haben ermittelt, dass der Leistungsstatus der Schüler mit deren Gewaltpotential zusammenhängt. Schlechte Leistungen stehen im Zusammenhang mit einer negativen Einstellung zur Schule. Diese Schüler fühlen sich nicht wohl in der Schule, besuchen sie somit nicht regelmäßig und sehen meist den Sinn des Lernens nicht. Von den Eltern und Lehrpersonen wenden sich diese Jugendlichen eher ab und werden dadurch immer stärker cliquenorientiert.³⁵ Schüler, die schon im jungen Alter durch Gewalthandlungen auffallen, bekommen häufig Schulprobleme, deshalb ist die berufliche Laufbahn massiv gefährdet. Gewaltbefürwortende Einstellungen bringen häufig problematische Verhaltensweisen wie übermäßigen Alkoholkonsum und Drogensucht mit sich.³⁶

²⁷ Vgl. Kessler/Strohmeier (2009), S. 29-30

²⁸ Vgl. Kassis, (2003), S. 72

²⁹ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 22

³⁰ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 40

³¹ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 23

³² Vgl. Luca (1995), S. 30

³³ Vgl. Klees (2003), S. 15

³⁴ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 25-26 und Kassis (2002), S. 62 und Fuchs (1996), S. 56-61

³⁵ Vgl. Weißmann (2007), S. 33-35

³⁶ Vgl. Kassis (2003), S. 74

2.4 Jungen und Gewalt

Es ist eine Tatsache, dass die Gesellschaft den Jungen eher zugesteht gewalttätig zu werden als den Mädchen.³⁷ Von den Mädchen wird verlangt, anpassungsfähig und kompromissbereit zu sein.³⁸ Männliche Jugendliche haben häufig Filmhelden, Cliques-Anführer oder Machos zum Vorbild, bei denen Gewalttätigkeiten zum normalen Verhalten gehören. Jungen wollen dieser Vorstellung von Männlichkeit gerecht werden und setzen sich deshalb unter Druck.³⁹ Häufig sehen Schüler gewalttätiges Verhalten und Dominanzverhalten als männliches Auftreten an. Dazu gehören auch ständige Konkurrenzkämpfe.⁴⁰ Hauptsache für viele Schüler ist es, keine Gefühle zu zeigen, um nicht den Ruf des Weicheies zu bekommen.⁴¹ Gewalt gehört somit für viele Jungen einfach zum Leben dazu, wobei Dinge, wie Gefühle und Schwäche keinen Platz finden. Gewalthandlungen schaffen Stärke, Macht und Gefährlichkeit und für diese Männlichkeitsideale sind Jungen bereit, Gewalt anzuwenden. Damit ist für die männlichen Jugendlichen klar, dass Gewalt anderen Jugendlichen Angst macht und den Täter selbst stark.⁴² Im Fernsehprogramm sind gewalttätige und aggressive Filmszenen nichts Ungewöhnliches. Studien⁴³ haben bestätigt, dass es eine enge Verbindung zwischen Gewalt männlicher Jugendlicher und der Fernsehgewalt gibt. Die Jungen sind am meisten von den gewalttätigen und machtbetonten Handlungen in Filmen beeindruckt. Mädchen und Frauen nehmen in vielen Fernsehfilmen oft nur schmückende Nebenrollen ein.⁴⁴

2.5 Mädchen und Gewalt

In den letzten Jahren haben Mädchen immer häufiger gewalttätige Handlungen ausgeführt.⁴⁵ Die psychische Gewalt, wie beispielsweise das Mobben, kommt in nahezu allen Schulklassen vor und wird häufig von Mädchen ausgeführt. Die Gewaltbereitschaft kann jedoch nicht mit der von Jungen gleichgesetzt werden, da männliche Jugendliche viel häufiger körperliche Gewalt ausüben, als es Mädchen tun. In der Schule sind Mädchen oft die Opfer ihrer männlichen Mitschüler.⁴⁶ Welche Probleme ein Opfer hat bzw. welche Merkmale eine Täter-Opfer-Beziehung ausmachen wurde bereits erläutert.

Das gewalttätige Verhalten von Jungen an Mädchen wird von den Lehrkräften weniger beachtet.⁴⁷ Die Jungen bezeichnen diese Gewalthandlungen als Spaß und Mädchen sehen häufig keine Möglichkeit der Abwehr.⁴⁸

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die größten Unterschiede zwischen Mädchen und Jungen im Bereich der physischen Gewalt auftreten.⁴⁹ Männliche Jugendliche sind gewaltbereiter als Mädchen und haben auch keine Scheu, Gewalthandlungen auszuführen. Körperliche Kraft und Auseinandersetzungen gehören somit zur männlichen Rolle, während die Mädchen häufig Gewalt in verbaler Form ausüben. Dazu gehören z. B. das Ausgrenzen und das Beschimpfen von Mitmenschen.⁵⁰

---

³⁷ Olweus (1996), S. 29

³⁸ Vgl. Kassis (2003), S. 150

³⁹ Vgl. Orbes (2005), S. 28

⁴⁰ Vgl. Wenzel (1995), S. 168

⁴¹ Vgl. Thimm (1995), S. 227

⁴² Vgl. Herzog (2007), S. 16

⁴³ Vgl. Eser Davolio (2008), S. 25-37 und Eser Davolio (2002), S. 31

⁴⁴ Vgl. Luca (1995), S. 30-31

⁴⁵ Vgl. Von Felten (2008), S. 52-55

⁴⁶ Vgl. Hummel/Papadopulu (2004), S. 81

⁴⁷ Vgl. Hanewinkel/Knaack (1997), S. 416-417

⁴⁸ Vgl. Hummel/Papadopulu (2004), S. 81

⁴⁹ Vgl. Wenzel (1995), S. 168

⁵⁰ Vgl. Weißmann (2007), S. 34-36

3 RISKOFAKTOREN FÜR SCHULISCHE GEWALT

Risikofaktoren erhöhen die Wahrscheinlichkeit für das Auftreten von Gewalt. Sie begünstigen ein Auftreten von Gewalt, müssen schlussendlich aber nicht zu Gewalthandlungen führen.⁵¹ Bei der Entwicklung von gewalttätigem Verhalten kann es viele Ursachen geben, die in ihrem Zusammenwirken die Entwicklung von Gewalt bzw. gewalttätigem Verhalten fördern können. Kommen mehrere solcher ungünstigen Bedingungen bei Lernenden zusammen, so ist die Wahrscheinlichkeit sehr hoch, dass ein Schüler ein gewalttätiges Verhaltensmuster entwickelt.⁵²

3.1 Risikofaktor Familie

Die Familie ist die primäre Sozialisationsinstanz und, aufgrund des Intim- und Schutzbereiches von Familien, gleichzeitig auch der intimste Bereich der Gesellschaft.⁵³ Als Sozialisationsinstanz werden Gruppen, einzelne Personen und Institutionen bezeichnet, die die sozialen Lernprozesse der Schüler im jugendlichen Alter lenken und beeinflussen.⁵⁴ Schüler sehen die Eltern sehr häufig als Vorbilder an. Dies führt dazu, dass die Lernenden in der eigenen Entwicklung erheblich vom Verhalten der Eltern im Umgang miteinander geprägt werden.⁵⁵ Jugendliche lernen viel durch Beobachtungen innerhalb der Familie und das führt zum Nachahmungsverhalten. Legen Eltern häufig gewalttätiges Verhalten an den Tag, so werden die Schüler diese Handlungen, speziell wenn dieses Verhalten Erfolg zeigt, übernehmen.⁵⁶ Einen Erfolg der Gewalthandlungen stellt beispielsweise die Erreichung eines Ziels oder die Vermeidung eines unangenehmen Zustandes dar.⁵⁷ Die Familie ist nach wie vor die dominierende Sozialisationsinstanz, bekommt aber Konkurrenz durch Schule, Peer-Group und Medienangebot.⁵⁸

3.2 Risikofaktor Schule

Neben der primären Sozialisationsinstanz Familie stellt die Schule einen weiteren Risikofaktor für die Entwicklung von gewalttätigem Verhalten dar.⁵⁹ Die Schüler kommen durch die Erziehung der Eltern und durch ihre bisherige Lebenserfahrung schon vorgeprägt in die Schule. Die Lernenden haben somit die Normen der Eltern übernommen und lernen innerhalb der Schule neue Erfahrungen kennen.⁶⁰ Viele Ursachen für die Entstehung des gewalttätigen Verhaltens der Schüler finden außerhalb der Schule statt und sind deshalb für Lehrende nur schwer beeinflussbar.⁶¹ Allerdings stellt auch die Schule selbst einen Risikofaktor für die Lernenden dar.⁶²

Zu weiteren gewaltfördernden Ursachen, dem die Schüler ausgesetzt sind, zählen der Leistungsdruck, die Vernachlässigung der sozialen und emotionalen Aspekte und eine schlechte Qualität der Beziehung zwischen Lernenden und Lehrenden.⁶³ Das Abschlusszeugnis fällt eine Entscheidung darüber, wo sich die Schüler beruflich orientieren können und diese Tatsache löst bei vielen Jugendlichen enormen Leistungsdruck aus. Soziale und emotionale Aspekte wie Hilfsbereitschaft und Ehrgeizigkeit werden von vielen Lehrenden bei der Notengebung nicht berücksichtigt. Somit erreichen manche Schüler, trotz Anstrengungen im

⁵¹ Vgl. Bründel/Hurrelmann (1994), S. 123

⁵² Vgl. Weißmann (2007), S. 51

⁵³ Vgl. Weißmann (2007), S. 24-25

⁵⁴ Vgl. Hurrelmann (2006), S. 14

⁵⁵ Vgl. Kessler/Strohmeier (2009), S. 29-30

⁵⁶ Vgl. Dubs (2009), S. 537-538

⁵⁷ Vgl. Köhnken/Bliesener (2002), S. 76-77

⁵⁸ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 56

⁵⁹ Vgl. Funk/Passenberger (2004), S. 249

⁶⁰ Vgl. Moring-Konter (2003), S. 44

⁶¹ Vgl. Redwanz (2000), S. 4

⁶² Vgl. Dubs (2009), S. 537

⁶³ Vgl. Gugl/Jäger (1995), S. 247

Unterricht, die Wunschnote nicht und es kommt zu gewalttätigem Verhalten.⁶⁴ Je schlechter die Beziehung zwischen Lehrenden und Lernenden ist, desto weniger identifiziert sich der Schüler mit der Schule. Jugendliche, die sich ungerecht behandelt oder unfair beurteilt fühlen, neigen verstärkt zu gewalttätigen Handlungen.⁶⁵ Studien⁶⁶ zeigen als weitere Ursachen Lärm und Langeweile im Unterricht, Desinteresse am Lernstoff, ein Gefühl der Überforderung und fehlende Mitgestaltungsrechte der Schüler.⁶⁷ Ein positives Schulklima und eine gute vertrauensvolle Beziehung zwischen Lehrpersonen und Lernenden würden somit das Ausmaß an Gewalt stark reduzieren.⁶⁸ Kennzeichen für eine gute Beziehung sind zum Beispiel eine für die Schüler nachvollziehbare Notengebung sowie Anerkennung und Unterstützung durch die Lehrperson.⁶⁹ Ein gutes Schulklima ist von mehreren Faktoren abhängig. Dazu gehören die Zusammensetzung der Schüler innerhalb der einzelnen Klassen, die Beziehung zwischen den Lernenden untereinander und die Persönlichkeit der Lehrpersonen. Nur wenn all diese Faktoren gut harmonieren, gibt es ein gutes Klima innerhalb der Schule.⁷⁰

3.3 Risikofaktor Peer-Group

Einen weiteren Risikofaktor für das Auftreten von Gewalthandlungen stellt die Peer-Group dar. Unter Peer-Groups sind Gruppen von gleichaltrigen Jugendlichen zu verstehen, die sich sowohl positiv als auch negativ auf die Entwicklung des gewalttätigen Verhaltens der Jungen und Mädchen auswirken können.⁷¹ Peer-Groups gewinnen vor allem in der Pubertätsphase für den Schüler sehr an Einfluss.⁷² Diese Einflüsse können für den Jugendlichen von Vorteil oder auch von Nachteil sein. Positiv ist an einer Peer-Group zu sehen, wenn sie Jugendlichen in der schwierigen Zeit der Pubertät zur Seite steht und das Gefühl gibt, in allen Situationen unterstützend zu sein und zu helfen.⁷³ Die Peer-Group gibt grundsätzlich jedem einzelnen Schüler das Gefühl, in allen Lebensbereichen verstanden zu werden.⁷⁴ Peer-Groups können auch negative Wirkung haben, indem die Jugendlichen sich die Anerkennung dieser Gruppe, zum Beispiel durch Mutproben, verdienen müssen. Darüber hinaus kann die Gruppe Druck auf die einzelne Person ausüben, der zu sozial abweichenden und sogar kriminellen Handlungen führen kann.⁷⁵

Typisch für Jugendliche im Pubertätsalter sind ein hoher Bedarf an Abenteuern und Regelverstößen.⁷⁶ Die Schüler verbringen die Freizeit am liebsten mit der Peer-Group. Dort erleben sie Spaß und haben ein Gefühl des Zusammengehörens.⁷⁷ Innerhalb dieser Gruppe von Gleichaltrigen kann es hierarchische Strukturen geben, nach außen hin besteht formale Gleichheit unter allen Mitgliedern.⁷⁸ Viele Peer-Groups haben ihre eigenen Umgangsformen und Spielregeln untereinander und bilden eigene Werte, Normen und Verhaltensweisen, die eventuell von der üblichen Kultur abweichen.⁷⁹

Für Jugendliche mit psychischen Problemen können Peer-Groups besonders gefährlich werden, wenn diese Gruppen die Entwicklung des gewalttätigen Verhaltens fördern.⁸⁰ Schüler, die weder in der Familie noch in der Schule Anerkennung erfahren, oder die Werte und Normen

---

⁶⁴ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 104-105

⁶⁵ Vgl. Wenzel (1995), S. 172

⁶⁶ Vgl. Schwind/Roitsch/Gielen (2004), S. 81-100 und Funk/Passenberger (2004), S. 243-260 und Tillmann (2004), S. 11-26

⁶⁷ Vgl. URL: www.oceeps.at/oz/element.php?e=2&id=28 S. 66 [Stand: 04.02.2011], Abfrage 10.03.2024

⁶⁸ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 25

⁶⁹ Vgl. Hurrelmann (1991) in Funk/Passenberger (2004), S. 250

⁷⁰ Vgl. Herzog (2007), S. 17

⁷¹ Vgl. Herzog (2007), S. 18

⁷² Vgl. Weißmann (2007), S. 65

⁷³ Vgl. Haszonits (2009), S. 8

⁷⁴ Vgl. Bodenbug/Gluba/Prasse (2005), S. 29

⁷⁵ Vgl. Kreuzer (1983), S. 64

⁷⁶ Vgl. Raiethel (2001) S. 11-30

⁷⁷ Vgl. Ulbrich-Herrmann/Claves (2001), S. 301

⁷⁸ Vgl. Krappmann (1991), S. 364

⁷⁹ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 56-58

⁸⁰ Vgl. Kessler/Strohmeier (2009), S. 34

der vorherrschenden Kultur ablehnen, wenden sich besonders intensiv der Gruppe und deren Wertvorstellungen zu.⁸¹ Gemeinsame Handlungen der Gruppe, wie etwa eine Attacke gegen einen anderen Schüler, bedeuten für die Gruppenmitglieder Nervenkitzel und Erfolg. Dadurch können die Jugendlichen die Erfolgslosigkeit ihres bisherigen Lebens durchbrechen und gewinnen innerhalb der Gruppe an Anerkennung.⁸² Allerdings finden sehr häufig rivalisierende Machtkämpfe zwischen unterschiedlichen Peer-Groups statt, die meist in Schlägereien und Vandalismus enden.⁸³ Das in den letzten Jahren zunehmende Interesse der Medien an gewalttätigen Jugendbanden hat für viele Jugendliche den Beitritt in eine Peer-Group interessant gemacht. Dadurch stellt das vorhandene Medieninteresse eine weitere Ursache für die Entwicklung gewalttätigen Verhaltens dar. Die Schüler, die bisher kaum Beachtung und Anerkennung bekommen haben, erzielen jetzt durch gewalttätiges Handeln große öffentliche Aufmerksamkeit.⁸⁴

3.4 Risikofaktor Medien

Ein zu hoher Medienkonsum in der Freizeit wird als weiterer Risikofaktor für die Entwicklung gewalttätigen Verhaltens gesehen.⁸⁵ Jugendliche haben ein starkes Bedürfnis nach Stimulierung ihrer Sinne. Der Konsum von Medien kommt diesem Bedürfnis entgegen, wobei die verschiedenen Darstellungsformen von Gewalt, Horror, Angst und Sexualität bestimmte Reize auslösen. Immer mehr Schüler verlieren dadurch die Kontrolle über das eigene Verhalten. Viele Haushalte verfügen mittlerweile über drei oder mehr Fernsehgeräte, wobei jeder vierte Jugendliche im Alter von 15 Jahren einen eigenen Fernseher im Zimmer besitzt.⁸⁶ Studien⁸⁷ ergaben, dass Schüler durchschnittlich drei Stunden täglich vor dem Fernsehgerät verbringen. Nach einer Studie von Kuhlmann sehen die Jugendlichen am Wochenende sogar über zehn Stunden täglich fern.⁸⁸ Dieser häufige Medienkonsum prägt die Einstellungen und Verhaltensweisen der jungen Leute.⁸⁹ Die Gewaltdarstellung im Fernsehen ist enorm, denn pro Jahr werden 10.000 Morde und 60.000 Mordversuche gezeigt.⁹⁰ Abeln hat in einer Studie nachgewiesen, dass brutale Fernsehsendungen einen äußerst gefährlichen Einfluss auf Jugendliche haben.⁹¹

Laut einigen Studien⁹² haben jugendliche Schüler, die vermehrt Gewalt durch Fernsehfilme, Computerspiele und Videos wahrnehmen, weniger Mitleid mit Opfern von gewalttätigen Attacken und entwickeln selbst ein gewalttätiges Verhalten. Weiß beschäftigt sich innerhalb einer Studie mit den Gründen für die häufige Nutzung gewalttätiger Computerspiele. Er sieht den Grund für diesen Zeitvertreib darin, dass dieses Medium es den Jugendlichen ermöglicht, eine beherrschbare Lebenswelt zu schaffen.⁹³ Übermäßiger Medienkonsum erlaubt zuwenig Zeit für soziale Kontakte und körperliche Bewegung.⁹⁴ Außerdem wirkt er sich negativ auf die Lese- sowie Kommunikationsfähigkeit aus.⁹⁵

Eine wichtige Rolle nimmt auch die Familie im Bereich des Medienkonsums ein. Bei einer schwachen Familienstruktur, wo Gewalt vorherrscht und keine gemeinsamen Aktivitäten stattfinden, kann der Medienkonsum zum Stimulator von Gewalt werden. Hurrelmanns Studie

---

⁸¹ Vgl. Kreuzer (1983), S. 64

⁸² Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 58-59

⁸³ Vgl. Mühlig (2004), S. 25

⁸⁴ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 58-59

⁸⁵ Vgl. Kessler/Strohmeier (2009), S. 34

⁸⁶ Vgl. Kuhlmann (2007), S. 69

⁸⁷ Vgl. Eron/Huesman (1986) und Abeln (1989), S. 18-19 und Glogauer (1993), S. 115

⁸⁸ Vgl. Kuhlmann (2007), S. 69

⁸⁹ Vgl. Lukesch (2002), S. 643

⁹⁰ Vgl. Kunczik (1993), S. 98

⁹¹ Vgl. Weißmann (2007), S. 68-69

⁹² Vgl. Olweus (1980), S. 644-660 und Eron/Huesman (1986), und Abeln (1989), und Glogauer (1993), S. 115 und Wegener (1994), S. 103-106

⁹³ Vgl. Weiß (2000), S. 145

⁹⁴ Vgl. Olweus (1980), S. 644-660 und Eron/Huesman (1986), und Abeln (1989)

⁹⁵ Vgl. Herzog (2007), S. 19

hat einen engen Zusammenhang zwischen einer vernachlässigenden elterlichen Erziehung und dem Konsum von Gewaltfilmen nachgewiesen.⁹⁶ Jugendliche übernehmen die gewalttätigen Verhaltensweisen und Muster, die sie aus den Medien kennen, und wenden diese in ihren Lebensbereichen an.⁹⁷

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Risikofaktoren Familie, Schule, Peer-Group und Medien für die Entwicklung von gewalttätigem Verhalten verantwortlich sein können.⁹⁸ Treffen mehrere dieser Risikofaktoren bei Jugendlichen zusammen, so ist die Wahrscheinlichkeit sehr hoch, dass diese Schüler ein gewalttätiges Verhaltensmuster entwickeln.⁹⁹ Je weniger Jugendliche mit ungünstigen Einflüssen konfrontiert werden, desto geringer ist die Wahrscheinlichkeit, Gewalt anzuwenden.¹⁰⁰

4 THEORIEN DER GEWALTENTWICKLUNG

Es wird zwischen den psychologischen und soziologischen Theorien unterschieden. Die psychologischen Theorien beschäftigen sich mit den Merkmalen, die in der Person selbst liegen.¹⁰¹ Diese Theorien setzen direkt bei der Genetik der Menschen an, konzentrieren sich auf die Wechselwirkung zwischen Persönlichkeit und Umwelt und auf die Persönlichkeitsentwicklung im gesamten Lebenslauf.¹⁰² Die soziologischen Theorien beschäftigen sich mit Einflussfaktoren der Umwelt, die auf den einzelnen Menschen einwirken.¹⁰³ Umwelteinflüsse können durch Familie, Schule, weitere Sozialisationsinstanzen, aber auch durch soziale, wirtschaftliche und politische Strukturen gegeben sein.¹⁰⁴

4.1 Psychologische Theorien

4.1.1 Trieb – und Instinkttheorie

Die Wissenschaft geht davon aus, dass es eine sich ständig erneuernde gewalttätige Energie im Menschen gibt.¹⁰⁵ Diese Energie bezeichnet Freud als Trieb und Lorenz als Instinkt.¹⁰⁶ Je höher die angestaute gewalttätige Energie der Menschen ist, desto größer kann die Auswirkung der gewalttätigen Handlungen sein.¹⁰⁷ Der Druck wird immer größer und es kann zu einer unkontrollierten Entladung kommen. Dieser Ansatz zur Erklärung von gewalttätigem Verhalten wird daher als Dampfkesselmodell bezeichnet.¹⁰⁸

Übertragen auf die Schule bedeutet diese Theorie unvermeidbare Gewalthandlungen der Schüler.¹⁰⁹ Das gewalttätige Verhalten der Lernenden ist nicht auf Ärgerlichkeiten zurückzuführen, sondern weil sie die gewalttätige Energie entladen müssen. Gewalthandlungen finden deshalb nicht unbedingt aus böser Absicht statt.¹¹⁰ Zum Abbau der gewalttätigen Energie gibt es Raufereien im Klassenzimmer, im Schulhof, im Unterricht und während der Pausen. Die Schüler messen somit ihre Kräfte und können die angestaute gewalttätige Energie entladen.¹¹¹

---

⁹⁶ Vgl. Weiß (2000), S. 145

⁹⁷ Vgl. Funk/Passenberger (2004), S. 251

⁹⁸ Vgl. Kuhlmann (2007), S. 83

⁹⁹ Vgl. Weißmann (2007), S. 51

¹⁰⁰ Vgl. Herzog (2007), S. 19

¹⁰¹ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 21

¹⁰² Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 33

¹⁰³ Vgl. Weißmann (2007), S. 49

¹⁰⁴ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 33

¹⁰⁵ Vgl. Freud (1930) und Lorenz (1963)

¹⁰⁶ Vgl. Lorenz (1963)

¹⁰⁷ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 34-35

¹⁰⁸ Vgl. Bründel/Hurrelmann (1994), S. 255-256

¹⁰⁹ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 22

¹¹⁰ Vgl. Bründel/Hurrelmann (1994), S. 255-256

¹¹¹ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 35-36

4.1.2 Frustrations-Aggressions-Theorie

Die Frustrations-Aggressions-Theorie von Dollard¹¹² gehört zur Gruppe der Emotionstheorien. Vertreter dieser Theorie gehen davon aus, dass Gewalt und Aggressionen auf einen negativen Gefühlszustand der Personen zurückzuführen sind.¹¹³ Die Frustrations-Aggressions-Theorie spricht von Frustration, wenn eine Person ein Ziel, welches als sehr wichtig angesehen wird, unbedingt erreichen will, dies durch ein Ereignis aber verhindert wird.¹¹⁴ Je größer die Enttäuschung, das Ziel nicht erreicht zu haben, desto höher ist auch das Gewaltbedürfnis.¹¹⁵ Übertragen auf den Bereich der Schule entstehen physische oder psychische Gewalttätigkeiten dann, wenn ein Schüler bei der Erreichung eines Ziels durch andere Lernende oder Lehrpersonen blockiert wird. Solche Ziele können das Streben nach guten schulischen Leistungen oder einer angemessenen Anerkennung der Persönlichkeit sein.¹¹⁶

4.1.3 Lerntheorie

Die Lerntheorie versteht eine gewalttätige Handlung als angeeignete und erlernbare Reaktion auf erregende Ereignisse.¹¹⁷ Nach der lernpsychologischen Betrachtung ist gewalttätiges Verhalten gleich erlernbar wie alle anderen Verhaltensweisen, z. B. Sprechen, Schreiben, Autofahren.¹¹⁸

In der Schule gibt es täglich unzählige Interaktionen zwischen Lehrpersonen und Lernenden, die für Schüler einen Modellcharakter darstellen. Eine solche Situation herrscht beispielsweise vor, wenn ein Schüler ständig den Unterricht stört und dadurch mehr Beachtung und Aufmerksamkeit der Lehrpersonen erhält, als die übrigen Jugendlichen. Gibt es nun Schüler, die vermehrte Aufmerksamkeit erzielen wollen, werden diese das gewalttätige Verhalten nachmachen.¹¹⁹

4.2 Soziologische Theorien

Aus soziologischer Sicht entsteht Gewalt zwar in der Person selbst, wird aber durch Einflüsse der Familie, Schule und Peer-Group, also dem gesellschaftlichen Umfeld, hervorgerufen. Jugendliche entwickeln gewalttätiges Verhalten, weil sie ihre Ziele nicht erreichen können, obwohl sie diese anstreben. Meist liegt es an den zu hohen Anforderungen der Gesellschaft. Die Anomietheorie ist in dieser Sichtweise der Frustrations-Aggressions-Theorie sehr ähnlich, da beide Ansätze die Umweltfaktoren berücksichtigen.¹²⁰

4.3 Erkenntnis aus den Gewalttheorieansätzen

Es lässt sich festmachen, dass die einzelnen Ansätze unterschiedliche Ausgangspunkte haben. Die Gruppe der psychologischen Theorien untersucht die Prozesse, die zu gewalttätigem Verhalten innerhalb einer Person führen, während die soziologischen Theorien Merkmale sozialer Einflussfaktoren, die zur Gewalt von Personen führen, hervorheben.¹²¹ Werden alle Theorien zusammengezogen, erscheinen sie in ihren Erklärungen sehr stimmig und ergänzend. Deshalb ergibt das Heranziehen einer einzigen Theorie für die Erklärung der Entwicklung von gewalttätigem Verhalten nur dann Sinn, wenn es sich um eine spezifische Frage handelt. Grundsätzlich zeigt sich, dass nicht ein einziger Faktor als Ursache von Gewalttätigkeiten

---

¹¹² Vgl. Dollard et al. (1971)

¹¹³ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 37

¹¹⁴ Vgl. Selg/Mees/Berg (1997), S. 23-25

¹¹⁵ Vgl. Köhnken/Bliesener (2002), S. 74-75

¹¹⁶ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 22

¹¹⁷ Vgl. Köhnken/Bliesener (2002), S. 76

¹¹⁸ Vgl. Selg/Mees/Berg (1997), S. 27-28

¹¹⁹ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 41

¹²⁰ Vgl. Martin (1999), S. 74-75

¹²¹ Vgl. Bründel/Hurrelmann (1994), S. 266

gegeben ist, sondern meist handelt es sich um ein Zusammenwirken von Persönlichkeitsmerkmalen, Umweltereignissen und spezifischen Anlässen.¹²²

5 GEWALTPRÄVENTION AN SCHULEN

Beurteilung der Möglichkeiten zur Verringerung von gewalttätigen Handlungen an berufsbildenden mittleren und höheren Schulen. Welche Regeln für ein gewaltfreies Zusammenleben zwischen Lernenden, Eltern und Lehrenden sind erforderlich?

Der Begriff Prävention leitet sich vom lateinischen Wort *praevenire*, was etwas zuvor-kommen bedeutet, ab. Unter Gewaltprävention sind alle Maßnahmen zu verstehen, die dabei helfen, der Entstehung von Gewalt vorzubeugen bzw. die Ausführung von Gewalthandlungen zu reduzieren.¹²³ Die Maßnahmen zur Gewaltprävention lassen sich in primäre, sekundäre und tertiäre Präventionen einteilen.¹²⁴

5.1 Primäre Gewaltprävention

Die primäre Gewaltprävention wird eingesetzt, bevor gewalttätige Handlungen auftreten.¹²⁵ Sie umfasst die Zusammenarbeit mit Schülern im jugendlichen Alter, um frühzeitig Anzeichen für gewalttätiges Verhalten zu erkennen und Alternativen einzuüben.¹²⁶ Bei der primären Gewaltprävention handelt es sich um Maßnahmen, die auf eine Verbesserung der Lernkultur, des Sozialklimas und der Kommunikationsform in der Schule zielen.¹²⁷ Eine verbesserte Lernkultur kann durch selbstständiges und selbstorganisiertes Lernen der Jugendlichen erreicht werden. Für die Schüler ist wichtig, zu erkennen, dass sie sinnvolle Inhalte lernen.¹²⁸ Ein positives Sozialklima kann erreicht werden, indem die Lernenden und Lehrenden einen respektvollen, wertschätzenden Umgang miteinander pflegen. Aber auch klare Regeln und Grenzen führen zu einem verbesserten Sozialklima. Gegenseitiges Vertrauen und das Sprechen über Gefühle verbessern die Kommunikationsform der Lernenden und Lehrenden.¹²⁹

5.2 Sekundäre Gewaltprävention

Die sekundäre Gewaltprävention umfasst die Zusammenarbeit mit Schülern, die schon erste Gewalttendenzen gezeigt haben.¹³⁰ Den Jugendlichen werden Lern- und Beratungsangebote zur Verfügung gestellt, um eine Verfestigung der Gewaltorientierung zu verhindern.¹³¹ Denn, wie schon in der Lerntheorie¹³² erläutert wurde, führen Jugendliche häufiger gewalttätige Handlungen aus, wenn dieses Verhalten Erfolg zeigt und sie dadurch schneller ihr Ziel erreichen können.

5.3 Tertiäre Gewaltprävention

Die tertiäre Gewaltprävention umfasst die Zusammenarbeit mit Schülern, die ständig durch gewalttätige Handlungen auffallen. Diese Jugendlichen handeln unter rücksichtslosem und dem eigenen Gewinn dienenden Verhalten.¹³³ Wie die Rolle der Täter sowie der Opfer zeigt, haben die gewalttätigen Schüler keinerlei Schuldgefühle und kein Mitleid mit den Opfern. Die tertiäre Gewaltprävention hat zur Aufgabe, die Jugendlichen von dem verfestigten Gewaltverhalten zu befreien. Die Maßnahmen dienen der Nacherziehung von gewalttätigen Handlungen und der

---

¹²² Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 49-50

¹²³ Vgl. Herzog (2007), S. 36

¹²⁴ Vgl. Gohlke (2006), S. 10

¹²⁵ Vgl. Tillmann et al. (2000), S. 324

¹²⁶ Vgl. Werner (2003), S. 130

¹²⁷ Vgl. Gohlke (2006), S. 10

¹²⁸ gl. URL: http://www.ph-burgenland.at/fileadmin/download/neue_lernkulturen/nlk_zusammenfassung.pdf S. 1[Stand: 04.02.2011]

¹²⁹ Vgl. Herzog (2007), S. 37

¹³⁰ Vgl. Tillmann et al. (2000), S. 324

¹³¹ Vgl. dazu 2.3.1 Lerntheorie

¹³² Vgl. Werner (2003), S. 126

¹³³ Vgl. Werner (2003), S. 126

Anpassung an gesellschaftliche Denk- und Gefühlsmuster, um weiteres gewalttätiges Verhalten zu verhindern.¹³⁴

5.4 Allgemeines zur Gewaltprävention

Um sich mit der Gewaltprävention auseinandersetzen zu können, ist ein ausgeprägtes Wissen über Gewalt und ihr Ausmaß voraus gesetzt.¹³⁵ Die Ursachen der Gewaltentwicklung sind in unterschiedlichen Sozialisationsfeldern zu finden und erfordern deshalb entsprechende Präventionsstrategien. Es können sowohl außerschulische als auch schulische Bedingungen als Risikofaktoren für Gewaltentwicklung auftreten. Die außerschulischen gewaltverursachenden Faktoren sind innerhalb der Schule nur schwer beeinflussbar.¹³⁶ Um eine erfolgsversprechende Gewaltprävention durchführen zu können, müssen beide Bereiche, also der außerschulische und der schulische Bereich, eingebunden werden. Das erfordert eine intensive Zusammenarbeit zwischen der Schule und anderen Institutionen. Am wichtigsten erscheint die Zusammenarbeit zwischen den Sozialisationsinstanzen Familie und Schule, da, wie bereits von der Lerntheorie oder dem Risikofaktor Familie bekannt ist, die Entwicklung der Schüler vorrangig in der eigenen Familie stattfindet.¹³⁷

In der Schule treten die gleichen Gewaltformen auf, wie sie auch in einer gewaltbelasteten Gesellschaft vorkommen. Es handelt sich dabei um physische, psychische, sexuelle und fremdenfeindliche Gewalthandlungen. Die Schule kann die Gesellschaft nicht verändern, aber sie kann als pädagogische Institution Einfluss auf das Verhalten der Jugendlichen nehmen und somit zum Abbau des gewalttätigen Verhaltens beitragen.¹³⁸

Forschungsergebnisse¹³⁹ belegen, dass die Schule einige Möglichkeiten zur Vorbeugung außerschulischer Problembelastungen hat. Dies kann umgesetzt werden durch:

- Schaffung eines Gemeinschaftsgefühls,
- das Knüpfen vielfältiger Beziehungen innerhalb der Schule,
- gerechte und von allen Jugendlichen akzeptierte Regeln und Sanktionen,
- aktives Interesse der Lehrpersonen an den Schülern,
- Unterstützung der Lernenden bei der Lösung von Konflikten.

Lehrer handeln gewaltpräventiv, indem sie einen freundlichen und hilfsbereiten Umgang mit Schülern pflegen und konsequent auf die Einhaltung von Regeln achten. Darüber hinaus sollen die Lehrkräfte ihre Schüler fair behandeln und im Leistungsstreben unterstützen.¹⁴⁰

Die meisten Präventionsmodelle sind darauf ausgerichtet, eine Verhaltensänderung der Schüler bei gewalttätigen Handlungen zu bewirken und beteiligen dabei nur die Lernenden an der Präventionsarbeit. Dabei wird häufig übersehen, auch das gesamte Lehrpersonal in die gewaltpräventiven Maßnahmen mit einzubeziehen und bei der Präventionsarbeit zu beteiligen.¹⁴¹ Diese Präventionsmaßnahmen bieten den Jugendlichen die Möglichkeit, neue Handlungskompetenzen in ihr Verhalten zu integrieren und somit die gewalttätigen Handlungen zu verringern.¹⁴²

Grundlegende Voraussetzungen für die Einführung eines Gewaltpräventionsmodells sind die Schaffung des Problembewusstseins, die Verantwortungsübernahme, sowie die Schaffung einer gemeinsamen Schulpolitik. Dazu müssen alle am Schulsystem beteiligten Personen das Gewaltproblem wahrnehmen und thematisieren. Es muss Verantwortung für die gewalttätigen

---

¹³⁴ Vgl. Tillmann et al. (2000), S. 324

¹³⁵ Vgl. Blasczyk/Priebe (1995), S. 114

¹³⁶ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 133

¹³⁷ Vgl. Weißmann (2007), S. 72-73

¹³⁸ Vgl. Petermann et al. (2007)

¹³⁹ Vgl. Opp (1999) und Salisch (2002) und Schick/Ott (2002) und Hurrelmann/Bründel (2007), S. 180

¹⁴⁰ Vgl. Opp (1999), S. 240-243

¹⁴¹ Vgl. Schick/Ott (2002), S. 766-769

¹⁴² Vgl. Ackermann/Darge/Ehninger (2001), S. 419

Handlungen übernommen werden, indem zur Einsicht kommt, dass ein versäumtes Eingreifen der Lehrkräfte und Mitschüler zur Gewaltbilligung führt. Eine gemeinsame Schulpolitik könnte beispielsweise Sanktionen für gewalttätige Handlungen festlegen.¹⁴³ Sind diese Voraussetzungen gegeben, kann ein Gewaltpräventionsmodell mit einer vermutlich hohen Erfolgchance an Schulen durchgeführt werden.¹⁴⁴

Um gegen die schwerwiegende Gewalt etwas zu bewirken, ist es von besonderer Bedeutung, dass ein Präventionsmodell sich nicht nur mit einem Faktor beschäftigt, sondern die Präventionsmaßnahmen auf der Schul-, Klassen- und Individualebene ansetzen.¹⁴⁵

Darüber hinaus ist es wichtig, dass Lehrpersonen auf das gewalttätige Verhalten der Schüler richtig reagieren.¹⁴⁶ Schüler wünschen sich häufigere Eingriffe von Lehrkräften in gewalttätige Handlungen. Deshalb ist es ratsam für Lehrer Fortbildungs- und Beratungsangebote zu erzieherischen Themenbereichen anzunehmen. Immer wieder kommt es zu gewalttätigem Verhalten der Jugendlichen, welches sich aufgrund unterschiedlicher Ursachen, wie bereits angeführt, entwickelt.

6 REGELN DES ZUSAMMENARBEITENS UND ZUSAMMENLEBENS

Jede berufsbildende, mittlere und höhere Schule sollte Regeln aufstellen, da Regeln die Grundvoraussetzung für das soziale Zusammenarbeiten und Zusammenleben in der Schule sind.¹⁴⁷ Regeln spielen für ein gutes Sozialklima eine wichtige Rolle, wie schon durch die primäre Gewaltprävention erläutert wurde. Regeln grenzen erwünschtes vom unerwünschten Verhalten ab und nur so ist ein sozialer Umgang in der Gesellschaft möglich.¹⁴⁸ Für ein gewaltfreies Zusammenleben ist es unerlässlich, dass alle am Schulsystem beteiligten Personen gemeinsam an der Zielerreichung arbeiten, genauso wie es auch unbedingt nötig ist, Regeln zu haben, um Ziele erreichen zu können.¹⁴⁹

Regeln und Sanktionen

Klare Regeln sind die Grundvoraussetzung für das soziale Zusammenarbeiten und Zusammenleben in der Schule. Ohne Regel ist kein friedvoller Umgang in der Gesellschaft möglich, da den Menschen keine Grenzen für ihr Verhalten gesetzt werden.¹⁵⁰ Die Wichtigkeit von Regeln kristallisiert sich auch bei den Risikofaktoren und der Anomietheorie heraus. Regeln grenzen den Rahmen für wünschenswertes Verhalten der Schüler ab und gewährleisten den Jugendlichen Orientierung und Sicherheit.¹⁵¹ Diese Regeln bedeuten einerseits Grenzen für das Verhalten der Lernenden, aber andererseits vermitteln sie innerhalb der Grenzen Klarheit und Halt.¹⁵² Damit Regeln eine Orientierungshilfe für die Schulgemeinschaft darstellen, ist eine konsequente Umsetzung im Schulalltag Voraussetzung. Sobald es zu einem Regelverstoß kommt, müssen Konsequenzen folgen.¹⁵³ Die Lerntheorie weist auch auf die Wichtigkeit von Sanktionen im schulischen Bereich hin, da Schüler sich gewalttätiges Verhalten einprägen und diese Handlungen wiederholen könnten.¹⁵⁴ Durch diese Sanktionen werden die gewalttätigen Schüler zur Verantwortung gezogen. Sie sollen Jugendliche an weiteren unerwünschten Verhaltensweisen hindern. Die Jugendlichen müssen vor allem von den Eltern, ihrer primären

---

¹⁴³ Vgl. Strohmeier (2007), S. 786

¹⁴⁴ Vgl. Atria/Spiel (2007), S. 179

¹⁴⁵ Vgl. Herzog (2007), S. 37

¹⁴⁶ Vgl. Blasczyk/Priebe (1995), S. 114-115

¹⁴⁷ Vgl. Herzog (2007), S. 98

¹⁴⁸ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 142-143

¹⁴⁹ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 40

¹⁵⁰ Vgl. Herzog (2007), S. 98

¹⁵¹ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 142-143

¹⁵² Vgl. Durach/Grüner/Napast (2002), S. 91

¹⁵³ Vgl. Lohmann (2003), S. 22

¹⁵⁴ Vgl. Soto Sobrino (2009), S. 23

Sozialisationsinstanz, aber auch von den Lehrkräften zu einem verantwortungsbewussten Verhalten erzogen werden. Nur dadurch können Werte entwickelt werden, die für einen Umgang untereinander als wichtig angesehen werden.¹⁵⁵

Die Einbeziehung der Schüler an den Diskussionen sowohl über Regeln, als auch über Sanktionen, ist sehr wichtig. Die vereinbarten Regeln sollten so konkret wie möglich ausgedrückt werden, damit es zu keinen Missverständnissen kommt und sie für alle Lernenden verständlich sind.¹⁵⁶ Für die Schüler ist es wichtig zu sehen, dass die Lehrkräfte auf Regelverletzungen reagieren, indem sie sich schützend vor das Opfer stellen, und dass die Täter mit Konsequenzen zu rechnen haben. Durch Sanktionen soll erreicht werden, dass die physischen, psychischen, sexuellen und fremdenfeindlichen Gewaltformen vorgebeugt werden.¹⁵⁷ Die Sanktionen dürfen keinesfalls herabwürdigend für den Schüler sein, sondern sie müssen für das Alter, das Geschlecht, sowie für das gewalttätige Verhalten der Jugendlichen angemessen sein.¹⁵⁸ Die ausgewählten Konsequenzen sollten den Jugendlichen zu reflexiven Handlungen führen und gleichzeitig dabei helfen, dieses unerwünschte Verhalten zu ändern.¹⁵⁹ Ist es zur Regelüberschreitung gekommen, sollte der Lehrer keinesfalls über die Sanktion verhandeln oder diskutieren lassen. Lehrkräfte wirken unglaublich für Jugendliche, wenn vorher angekündigte Sanktionen nicht eingehalten werden.¹⁶⁰ Eine Lehrkraft sollte auch nie eine gewalttätige Handlung absichtlich übersehen. Das zeigt dem Schüler die Schwäche und Hilflosigkeit der Lehrkraft. Außerdem fühlt sich der Schüler dadurch in der gewalttätigen Handlung bestärkt und das führt zu Nachahmungen der Mitschüler. Diese Folgewirkung erklärt sich wiederum anhand der Lerntheorie.¹⁶¹

Lehrkräfte sollten nicht nur auf Regelverstöße reagieren, sondern auch das regelkonforme Verhalten der Schüler anerkennen. Auf ein positives Verhalten sollten positive Konsequenzen folgen. Lob kann in Form von symbolischen oder verbalen Anerkennungen stattfinden. Die Lehrkräfte können beliebte Gruppenarbeiten oder eine Befreiung von ungeliebten Tätigkeiten als Belohnungsform einsetzen. Lehrende sollten die Reaktion auf regelkonformes Verhalten der Schüler nicht versäumen, da die Jugendlichen sonst Zuwendung durch gewalttätiges Verhalten erzwingen.¹⁶² Andererseits ist zu vermeiden, dass die Lehrperson eine Belohnung in Aussicht stellt, um bestimmte gewalttätige Verhaltensweisen der Schüler zu beenden. Bietet die Lehrperson den Jugendlichen beispielsweise an, zehn Minuten vor Schulschluss den Unterricht zu beenden, nur damit endlich Ruhe herrscht, werden die Jugendlichen das störende Verhalten wiederholt anwenden, um erneut in den Genuss dieser Belohnung zu kommen. Diese Verhaltenswirkung wurde ausführlich in den Theorien zur Gewaltentwicklung erläutert. Lehrkräfte sollten nur erwünschtes Verhalten loben. Falsches Verhalten der Lehrkräfte könnte die Schüler zu Regelverstößen motivieren.¹⁶³

7 GEMEINSAME ZIELVORSTELLUNGEN

Für ein positives Zusammenleben an einer mittleren oder höheren Schule ist es wichtig, dass alle am Schulsystem beteiligten Personen ein gemeinsames Ziel verfolgen und für diese Zielerreichung die Möglichkeiten einer Zusammenarbeit nutzen. Für das Ziel der Gewaltprävention ist vor allem eine Zusammenarbeit von Kollegen, Schülern und Eltern sehr förderlich.¹⁶⁴

¹⁵⁵ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 47

¹⁵⁶ Vgl. Herzog (2007), S. 98

¹⁵⁷ Vgl. Bannenberg/Rössner (2006), S. 83

¹⁵⁸ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 50

¹⁵⁹ Vgl. Grüner/Hilt (2004), S. 39

¹⁶⁰ Vgl. Bueb (2006), S. 27

¹⁶¹ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 142-143

¹⁶² Vgl. Grüner/Hilt (2004), S. 30

¹⁶³ Vgl. Bannenberg/Rössner (2006), S. 83

¹⁶⁴ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 40

Grundsätzlich haben die Eltern und die Lehrkräfte ein gemeinsames Interesse an einer gelungenen Werteerziehung der Kinder bzw. der Schüler.¹⁶⁵ Die Eltern haben die Pflicht, ihre Kinder zu erziehen, wobei Eltern häufig Schwierigkeiten haben, den richtigen Erziehungsstil zu finden, wie schon im Kapitel Risikofaktor Familie erläutert wurde.¹⁶⁶ Die Schule hat den Auftrag, schulische Kenntnisse und Fertigkeiten zu vermitteln, sowie auch den Eltern in der Erziehung der Jugendlichen eine Unterstützung zu sein. Somit betrifft die Erziehung der Schüler und Schülerinnen beide Bereiche, deshalb sollte in erzieherischen Fragen eine partnerschaftliche Zusammenarbeit zwischen Schule und Elternhaus stattfinden.¹⁶⁷

Die gemeinsame Aufgabe ist vielfältig und betrifft beispielsweise das Vermitteln von Werten und Normen, das Setzen von Grenzen und das richtige Reagieren auf Regelverstöße.¹⁶⁸ Weitere gemeinsame Aufgaben von Lehrkräften und Eltern sind die Stärkung der Persönlichkeit der Jugendlichen, die gegenseitige Wertschätzung in Beziehungen und die Schaffung eines vertrauensvollen Klimas an höheren Schulen. Bei all diesen Handlungen ist es wichtig, dass Eltern und Lehrkräfte sozial und keinesfalls gewalttätig handeln, denn, wie aus den Theorien und den Risikofaktoren bekannt ist, lernen Schüler und Schülerinnen vieles durch Beobachtung und nehmen vorgezeigtes Verhalten in ihr eigenes Handlungsrepertoire auf.¹⁶⁹ Damit aber überhaupt eine Zusammenarbeit zwischen Schule und Elternhaus funktionieren kann, ist gegenseitiger Respekt vorausgesetzt. Fehlender Respekt zwischen Lehrenden und Eltern führt zu gewalttätigem Verhalten und kann der Werteerziehung der Jugendlichen schaden.¹⁷⁰ Die enge Zusammenarbeit von Lehrkräften und Eltern ist bei der Erziehung der Schüler unerlässlich, um eine gelungene Werteerziehung und eine positive Einstellung zur Schule zu erreichen.¹⁷¹ Wenn bei allen am Schulsystem beteiligten Personen der Wunsch nach einer Zusammenarbeit entsteht, dann ist ein gemeinsames Ziel entstanden.¹⁷²

---

¹⁶⁵ Vgl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 135

¹⁶⁶ Vgl. Hurrelmann (2002), S. 161

¹⁶⁷ Vgl. Häberli-Banholzer (2008), S. 240

¹⁶⁸ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 40 gl. Hurrelmann/Bründel (2007), S. 135

¹⁶⁹ Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 40

¹⁷⁰ Vgl. Giesecke (2005), S.32

¹⁷¹ Vgl. Struck (1994), S. 83

¹⁷² Vgl. Hummerl/Papadopulu (2004), S. 40

Literaturverzeichnis

- Abeln, R. (1989):** Wie gehen wir in der Familie mit den Medien um? Auer, Donauwörth.
- Abels, H. (1993):** Jugend vor der Moderne, Soziologische und Ackermann, C./Dar psychologische Theorien des 20. Jahrhunderts, Leske + Budrich, Opladen, ge.
- K./Ehninger, F. (2001):** Gewalt in der Schule: Ausmaß und Ursachen – Möglichkeiten der Prävention und Intervention im schulischen Kontext. In: Hanckel, C./Jötten, B./Seifried, K. (Hrsg.): Schule zwischen Realität und Vision, Deutscher Psychologen Verlag, Bonn, S. 419-436.
- Asbeck, H. (1995):** Winnetou darf nicht sterben! Jungen müssen Männlichkeit erleben. In: Melzer, W. et al. Gewaltlösungen, Schüler 95, Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart, S. 98-100.
- Atria, M./Spiel, C. (2007):** Viennese Social Competence (ViSC) Training for Pupils: Program and Evaluation. In: Elias, M. J./Zins, J. E./Maher, C. A. (Hrsg.): Handbook of Prevention and Intervention in Peer Harassment, Victimization and Bussying, New York, Haworth, S. 179-197.
- Aufenanger, S./Schulz-Zander, R./Spanhel, D. (2001): Einleitung. In:** Aufenanger, S./Schulz-Zander, R./Spanhel, D. (Hrsg.): Medienpädagogik 1, Leske + Budrich, Opladen, S. 9-16.
- Bannenber, B./Rössner, D. (2006):** Erfolgreich gegen Gewalt in Kindergärten und Schulen, Verlag C. H. Beck, München
- Bandura, A./Walters, R.H. (1963):** Social learning and personality development. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Bandura, A. (1979):** Aggression: Eine sozial-lerntheoretische Analyse, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Bauer, G./Feiner, W. (1996/97):** Aggression – ein Thema für den Deutschunterricht? In: Schulmagazin Österreich, Impulse für kreativen Unterricht, Streit und Versöhnung im Klassenzimmer, Veritas, Ehrenwirth, Oldenbourg, Linz, S. 8-14.
- Besenbäck, I. (1996):** Gewalt gegen Mädchen und Frauen in der Schule. In: Gewalt in der Schule, Schulheft 83, Verein der Förderer der Schulhefte, Wien, S. 90-104. Blasczyk, U. (1995): Schule und Gewalt – Gewalt als Thema der Lehrerfortbildung. In: Helsper,
- W./Wenzel, H. (Hrsg.):** Pädagogik und Gewalt. Möglichkeiten und Grenzen pädagogischen Handelns, Leske + Budrich, Opladen, S. 179-186.
- Blasczyk, U./Priebe, B. (1995):** Gewalt: Herausforderung für die ganze Schule. Gewaltprävention als Schulentwicklung. In: Melzer, W. et al. Gewaltlösungen, Schüler 95, Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart, S. 114-117.
- Bodenburg, W./Gluba, A./Prasse, S. (2005):** Kriminalität im Schulkontext – neue Wege der Zusammenarbeit zwischen Schule, Polizei und Staatsanwaltschaft aus Sicht der niedersächsischen Polizei, Kriminalstatistik, Hannover.
- Bongers, D. (2002):** Männlichkeitsideologie bereitet den Boden für Gewalt! Erfahrungen in der Arbeitserziehungsanstalt Arxhof bei Basel. In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrli, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen, Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 77-80.
- Böttger, A. (2004):** „Und dann ging so `ne Rauferei los...“. Eine qualitative Studie zu Gewalt an Schulen. In: Holtappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, 3. Auflage, Juventa, Weinheim und München, S. 155-168.
- Brettfeld, K./Wetzels, P. (2002):** Die Verbreitung von Schulgewalt unter besonderer Berücksichtigung der Stadt Kiel. In: Ostendorf, H./Köhnken, G./Schütze, G. (Hrsg.): Aggression [!] und Gewalt, Peter Lang, Frankfurt am Main, S. 187-212.
- Brettfeld, K./Wetzels, P. (2003):** Jugendliche als Opfer und Täter: Befunde aus kriminologischen Dunkelfeldstudien. In: Lehmkühl, U. (Hrsg.): Aggressives Verhalten bei Kindern und Jugendlichen. Ursachen, Präventionen, Behandlungen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, S. 78-114.
- Bründel, H./Hurrelmann, K. (1994):** Gewalt macht Schule. Wie gehen wir mit aggressiven Kindern um? Droemer Knaur, München.
- Bueb, B. (2006):** Lob der Disziplin. Eine Streitschrift, List Verlag, Berlin.
- Crick, N.R./Grotpeter, J.K. (1995):** Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. In: Child Development, Jg. 66, S. 710-722.
- Dollard, J. et al. (1971):** Frustration und Aggression, Beltz, Weinheim.
- Dubs, R. (2009):** Lehrerverhalten: Ein Beitrag zur Interaktion von Lehrenden und Lernenden im Unterricht, Verlag SKV, Zürich
- Durach, B./Grüner, T./Napast, N. (2002):** Das mach ich wieder gut. Mediation – Täter-Opfer-Ausgleich – Regellernen. Soziale Kompetenz und Gewaltprävention an Grundschulen, AOL, Lichtenau.
- Durrant, J./Broberg, A./Rose-Krasnor, L. (1999):** Predicting use of physical punishment during mother-child conflicts in Sweden and Canada. In: Piotrowski, H./Hasting, P. (Eds): Conflict as a context for understanding maternal beliefs about child-rearing and children's misbehavior. New Directions for Child and Adolescents Development No. 85.
- Dür, W./Mravlag, K./Schuß, I. (2000):** Das Gesundheitsverhalten von 11-, 13- und 15-jährigen Kindern und Jugendlichen - Vorbereitung des 6. Surveys der WHO-HBSC-Studie, Wien.
- Eder, F./Eder, A. (1996):** Schule- institutionelle Gewalt gegen Kinder und Jugendliche? In: Sertl, M. et al. (Hrsg.): Gewalt in der Schule, Schulheft 83, Verein der Förderer der Schulhefte, Wien, S. 75-90.
- Engel, C./Pätow, C./Häbler, F. (2009):** Psychische Belastung und Geschlechtsunterschiede einer Stichprobe der stationären Jugendhilfe. In: Cierpka, M. et al. (Hrsg.): Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, S. 702-713.
- Eron, L.-D./Huesmann, L.-R. (1986):** The role of television in the development of prosocial and antisocial behavior. In: Olweus, D./Block, J./Radke-Yarrow, M. (Eds.): Development of antisocial and prosocial behavior, Academic Press, New York.
- Eser Davolio, M. (2002):** Gewalt an Schulen - Ergebnisse nationaler Forschung. In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrli, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen, Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 30-42.

- Eser Davolio, M. (2008):** Forschungsergebnisse zu Gewalt an Schulen. In: Drilling, M./Steiner, O./Eser Davolio, M. (2008): Gewalt an Schulen, Forschungsergebnisse und Handlungskonzepte, Verlag Pestalozzianum an der Pädagogischen Hochschule Zürich, Zürich, S. 25-37.
- Euler, H. (1997):** Geschlechtsspezifische Unterschiede und die nicht erzählte Geschichte in der Gewaltforschung. In: Holdappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 191-206.
- Flammer, A. (2009):** Entwicklungstheorien, Psychologische Theorien der menschlichen Entwicklung, 4. Auflage, Hans Huber Verlag, Bern.
- Freud, S. (1930):** Das Unbehagen in der Kultur, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien.
- Freud, S. (1933) zitiert nach Selg, H./Mees, U./Berg, D. (1997):** Psychologie der Aggressivität, Hogrefe, Göttingen.
- Fröhlich-Gildhoff, K. (2006):** Freiburger Anti-Gewalt-Training (FAGT), W. Kohlhammer, Stuttgart.
- Fuchs, M. (1996):** Die Angst ist größer als die Gefahr. In: Gewalt in der Schule, Schulheft 83, Verein der Förderer der Schulhefte, Wien, S. 52-74.
- Funk, W./Passenberger, J. (2004):** Determinanten der Gewalt an Schulen. Mehrebenenanalytische Ergebnisse aus der Nürnberger Schüler-Studie 1994. In: Holtappels, H. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen: Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, S. 243-260.
- Glogauer, W. (1993):** Die neuen Medien verändern die Kindheit, Deutscher Studienverlag, Weinheim.
- Giesecke, H. (2005):** Wie lernt man Werte. Grundlagen der Sozialerziehung, Juventa, Weinheim und München.
- Gohlke, M. (2006):** Schulische Gewaltprävention, Ausgesuchte Praktiken in der Bremerhavener Sekundarstufe I, Akademie für Arbeit und Politik der Universität Bremen.
- Gordon, T. (1993):** Die neue Familienkonferenz. Kinder erziehen ohne Streß, Heyne, München.
- Greszik, B./Hering, F./Euler, H. (1995):** Gewalt in den Schulen. Ergebnisse einer Befragung in Kassel. In: Zeitschrift für Pädagogik 1995, 41. Jg, Heft 2, S. 265-284.
- Grüner, T./Hilt, F. (2004):** Bei Stopp ist Schluss. Werte und Regeln vermitteln. AOL, Lichtenau.
- Gugel, G./Jäger, U. (1995):** Gewalt muss nicht sein, 2. Auflage, Verein für Friedenspädagogik, Tübingen.
- Hanetseder, C. (2002):** Gewalt – immer spielt das Geschlecht eine Rolle. In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrl, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen. Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 72-76.
- Hanewinkel, R./Knaack, R. (1997):** Mobbing: eine Fragebogenstudie zum Ausmaß von Aggression und Gewalt an Schulen, Empirische Pädagogik, Jg. 11, H. 3, S. 403-422
- Haszonits, S. (2009):** Rowdys, Zicken, Gören, Halbstarke, Grenzerfahrung Pubertät oder ein Plädoyer für den pubertären Schüler. Pubertät, die Zeit, in der Erwachsene beginnen schwierig zu werden! In: Schule, Jg. 207, 3/2009, S. 8-9.
- Häberli-Banholzer, M. (2008):** Modell der Elternmitwirkung der Gemeinde Köniz (Kanton Bern). In: Drilling, M./Steiner, O./Eser Davolio, M. (2008): Gewalt an Schulen, Forschungsergebnisse und Handlungskonzepte, Verlag Pestalozzianum an der Pädagogischen Hochschule Zürich, Zürich, S. 237-242
- Heitmeyer, W./Ulbrich-Herrmann, M. (1997):** Verschärfung sozialer Ungleichheit, soziale Milieus und Gewalt. Zur Kritik der Blickverengungen schulbezogener Gewaltforschung, In: Holdappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 45-62.
- Herzog, R. (2007):** Gewalt ist keine Lösung, Gewaltpräventionen und Konfliktmanagement an Schulen, Veritas Verlag, Linz.
- Holtappels, H. G. (1997):** Sozialwissenschaftliche Theorien und Konzepte schulischer Gewaltforschung, In: Holdappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, 1. Auflage, Juventa, Weinheim und München, S. 27-44.
- Holtappels, H. G. (2006):** Sozialwissenschaftliche Theorien und Konzepte schulischer Gewaltforschung, In: Holdappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, 4. Auflage, Juventa, Weinheim und München, S. 27-44.
- Hummel, C./Papadopulu, F. (2004):** Erziehen: Handlungsrezepte für den Schulalltag in der Sekundarstufe. Keine Toleranz bei Gewalt! Cornelsen Verlag, Berlin.
- Hurrelmann, K. (1991) zitiert nach Funk, W./Passenberger, J. (2004):** Determinanten der Gewalt an Schulen. Mehrebenenanalytische Ergebnisse aus der Nürnberger Schüler-Studie 1994. In: Holtappels, H. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen: Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, S. 243-260.
- Hurrelmann, K. (1995):** Einleitung: Interdisziplinäre Gewaltforschung. In: Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie, Jg. 15, Heft 2, S. 98-100.
- Hurrelmann, K. (1996):** Gewalt ist ein Symptom für fehlende soziale Kompetenz. In: Hurrelmann, K./Rixius, N./Schirp, H. (Hrsg.): Gegen Gewalt in der Schule. Ein Handbuch für Elternhaus und Schule, Weinheim, S. 11-27.
- Hurrelmann, K. (2002):** Einführung in die Sozialisationstheorie, 8. Auflage, Beltz, Weinheim und Basel.
- Hurrelmann, K. (2006):** Einführung in die Sozialisationstheorie. Über den Zusammenhang von Sozialstruktur und Persönlichkeit. Beltz Verlag, 9. Auflage, Weinheim und Basel.
- Hurrelmann, K./Bründel, H. (2007):** Gewalt an Schulen, Pädagogische Antworten auf eine soziale Krise, Beltz Verlag, Weinheim und Basel.
- Kassis, W. (2002):** Was charakterisiert Gewalttäter in der Schule? In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrl, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen, Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 60-66.
- Kassis, W. (2003):** Wie kommt die Gewalt in die Jungen? Soziale und personale Faktoren der Gewaltentwicklung bei männlichen Jugendlichen im Schulkontext, Haupt, Bern.
- Kessler, D./Strohmeier, D. (2009):** Gewaltprävention an Schulen, Persönlichkeitsbildung und soziales Lernen, Österreichisches Zentrum für Persönlichkeitsbildung und soziales Lernen in Kooperation mit der Uni Wien, Wien.
- Klees, K. (2003):** Einführung – Zur Halbwertzeit einer brandaktuellen Problematik, In: Klees K./Marz F./Moning-Konter E. (Hrsg.): Gewaltprävention, Praxismodelle aus Jugendhilfe und Schule, Juventa, Weinheim und München S. 11-22.

- Köhnken, G./Bliesener, T. (2002):** Psychologische Theorien zur Erklärung von Gewalt und Aggression. In: Ostendorf, H./Köhnken, G./Schütze, G. (Hrsg.): Aggression [!] und Gewalt, Peter Lang, Frankfurt am Main, S. 71-94.
- Krappmann, L. (1991):** Sozialisation in der Gruppe von Gleichaltrigen. In: Hurrelmann, K./Ulrich, L. (Hrsg.): Neues Handbuch der Sozialisationsforschung, Weinheim, S. 355-375.
- Kreter, G. (2002):** Schüler brauchen Erziehung. Was die neuen Kinder nicht mehr können – und was in der Schule zu tun ist, Kallmeyer, Seelze-Velber.
- Kreuzer, A. (1983): Kinderdelinquenz und Jugendkriminalität, Umfang, Struktur und Entwicklung. In: Zeitschrift für Pädagogik, Jg. 29, S. 49-90.
- Kröner, S. (1995):** Gewalt in der Familie, Erklärungszusammenhänge und Hilfsansätze im Rahmen der Jugendhilfe. In: Helsper, W./Wenzel, H. (Hrsg.): Pädagogik und Gewalt, Leske + Budrich, Opladen, S. 193-198.
- Krumm, V./Lamberger-Baumann, B. (1996),** Was über Gewalt in der Schule geschrieben wird. In: Gewalt in der Schule, Schulheft 83, Verein der Förderer der Schulhefte, Wien, S. 105-122.
- Kuhlmann, A. (2007):** Faustrecht, Gewalt in Schule und Freizeit, PapyRossa-Verlag, Köln.
- Kunczik, M. (1993):** Gewalt im Fernsehen. In: Media Perspektiven, Heft 3, S. 98-107.
- Kühnel, W./Matuschek, I. (2004):** Netzwerkanalysen zu Schule und Gewalt. In: Holtappels, H. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen: Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, S. 261-279.
- Laging, R./Matthey, I./Skischus, G. (1997):** Beziehungslernen in Konfliktsituationen, Pädagogik Heft 3, Weinheim, S. 10-13.
- Loeber, R./Stouthamer-Loeber, M. (1986):** Family factors as correlates and predictors of conduct problems and juvenile delinquency. In: Olweus, D./Block, J./Radke-Yarrow, M. (Eds.), Development of antisocial and prosocial behavior. New York:Academic Press.
- Lohmann, G. (2003):** Mit Schülern klarkommen. Professioneller Umgang mit Unterrichtsstörungen und Disziplinproblemen, Cornelsen Scriptor, Berlin.
- Lorenz, K. (1963):** Das sogenannte Böse, Borotha-Schoeler, Wien.
- Lösel, F./Bliesener, T./Averbeck, M. (2004):** Erlebens- und Verhaltensprobleme von Tätern und Opfern. In: Holtappels, H. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen: Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, S. 137-154.
- Luca, R. (1995):** Das Grauen kommt um 10, Wie Mädchen und Jungen mit medialer Gewalt umgehen. In: Melzer, W. et al. Gewaltlösungen, Schüler 95, Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart, S. 30-33.
- Lukesch, H. (2002): Gewalt und Medien. In: Heitmeyer, W./Hagan, J. (Hrsg.): Internationales Handbuch für Gewaltforschung. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, S. 639-675.
- Manger, T./Olweus, D. (1985):** Tilbakemelding til skulane. Norsk Skoleblad, Jg. 35, Oslo, S. 20-22.
- Martin, L.R. (1999):** Gewalt in Schule und Erziehung, Grundformen der Prävention und Intervention, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Martin, L.R./Martin, P. (2003):** Gewalt in Schule und Erziehung, Ursachen - Grundformen der Prävention und Intervention, Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Miller, R. (1995):** Gewaltprävention durch Lehrertraining. Das Konstanzer Trainingsmodell. In: Melzer, W. et al.: Gewaltlösungen, Schüler 95, Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart, S. 118-119.
- Moning-Konter, E. (2003):** Werteerziehung und Moralentwicklung – Theoretische Überlegungen und praktische Umsetzungsmöglichkeiten in Schule und Unterricht. In: Klees, K./Marz, F./Moning-Konter, E. (Hrsg.): Gewaltprävention, Praxismodelle aus Jugendhilfe und Schule, Juventa, Weinheim und München, S. 41-50.
- Mühlig, O. (2004):** Die Kontrolle von Schülergewalt durch die Institution Schule, Dissertation, Universität Gießen, Baden-Baden.
- Niel, G. (1996/97):** SchülerInnenaggressivität und LehrerInnenverhalten. In: Schulmagazin Österreich, Impulse für kreativen Unterricht, Streit und Versöhnung im Klassenzimmer, Veritas, Ehrenwirth, Oldenbourg, Linz, S. 30-34.
- Olweus, D. (1978):** Aggression in the schools. Bullies and whipping boys, Hemisphere Press, Washington.
- Olweus, D. (1980):** Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis, Developmental Psychology, 16, S. 644-660.
- Olweus, D. (1991):** Bully/Victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of school based intervention program. In: Pepler, D./Rubin, K. (Hrsg.): The development and treatment of childhood aggression, Erlbaum, Hillsdale.
- Olweus, D./Alsaker, F. (1991):** Assessing change in a cohort longitudinal study with hierarchical data. In: Magnusson, D. et al. (Hrsg.): Matching problems and methods in longitudinal research, Cambridge University Press, New York.
- Olweus, D. (1992):** Bullying among school children: Intervention and prevention. In: Peters, R./McMahon, R./Quincy, V. (Hrsg.) Aggression and violence throughout the life span, Newbury, Sage.
- Olweus, D. (1996):** Gewalt in der Schule: Was Lehrer und Eltern wissen sollten – und tun können, 2. Auflage, Huber: Psychologie-Sachbuch, Bern.
- Olweus, D. (2002):** Gewalt in der Schule: Was Lehrer und Eltern wissen sollten – und tun können, 3. Auflage, Huber:Psychologie-Sachbuch, Bern.
- Olweus, D. (2004):** Täter-Opfer-Probleme in der Schule: Erkenntnisstand und Interventionsprogramm. In: Holtappels, H. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen: Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, S. 281-299
- Opp, G. (1999):** Schule – Chance und Risiko. In: Opp, G./Fingerle, M./Freytag, A. (Hrsg.): Was Kinder stärkt. Erziehung zwischen Risiko und Resilienz, Ernst Reinhardt, München, S. 229-243.
- Orbes, K. (2005):** Stark und mutig, Unterrichtsideen und Kopiervorlagen zur Gewaltprävention in der Grundschule, Auer Verlag GmbH, Donauwörth.
- Pawlow, I. (o.J.): zitiert nach Selg, H./Mees, U./Berg, D. (1997):** Psychologie der Aggressivität, Hogrefe, Göttingen.

- Platzer, B. (2009):** Onlineumfrage „Konflikte und Gewalt in der Schule“. In: Christlich Pädagogische Blätter, Gewaltfrei, Jg. 122, Heft 3, S. 170-173.
- Petermann, F. et al. (2007):** Sozialtraining in der Schule, Beltz, Weinheim.
- Priebe, B. (1995):** Verdrehungen, Beschwichtigungen, Instrumentalisierungen, Klarstellungen zur aktuellen Gewaltdiskussion. In: Melzer, W. et al.: Gewaltlösungen, Schüler 95, Ernst Klett Schulbuchverlag, Stuttgart, S. 8-9.
- Raithel, J. (2001):** Risikoverhaltensweisen Jugendlicher – Ein Überblick. In: Raithel, J. (Hrsg.): Risikoverhaltensweisen Jugendlicher. Formen, Erklärungen und Prävention. Leske + Budrich, Opladen 2001, S. 11-30.
- Ratzke, K./Cierpka, M. (1999):** Der familiäre Kontext von Kindern, die aggressive Verhaltensweisen zeigen. In: Cierpka (Hrsg.): Kinder mit aggressivem Verhalten, Hogrefe, Göttingen, S. 25-60.
- Redwanz, W. (2000):** Schritte gegen Gewalt – Pädagogische Konzepte der Gewaltprävention. Informationen zur politischen Bildung aktuell 2000, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn
- Rostampour, P./Melzer, W. (2004):** Täter-Opfer-Typologien im schulischen Gewaltkontext. Forschungsergebnisse unter Verwendung von Cluster-Analyse und multinominaler logistischer Regression. In: Holtappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 169-190.
- Rostampour, P./Melzer, W. (2006):** Täter-Opfer-Typologien im schulischen Gewaltkontext. Forschungsergebnisse unter Verwendung von Cluster-Analyse und multinominaler logistischer Regression. In: Holtappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 169-190.
- Salisch, M. (2002):** Emotionale Kompetenz entwickeln. Grundlagen in Kindheit und Jugend, Kohlhammer, Stuttgart.
- Schaffner-Baumann, D. (2002):** Grenzen im Umgang mit Gewaltphänomenen aus schulpädagogischer Sicht. In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrli, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen, Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 183-186
- Schick, A./Ott, I. (2002):** Gewaltprävention an Schulen – Ansätze und Ergebnisse. In: Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, Jg. 51, S. 766-799.
- Schick, A./Cierpka, M. (2009):** Gewaltprävention in weiterführenden Schulen: Das Faustlos-Curriculum für die Sekundarstufe. In: Cierpka M. et al. (Hrsg.): Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, S. 655-668.
- Schubarth, W./Kolbe, F./Willems, H. (1996):** Gewalt an Schulen. Ausmaß, Bedingungen und Prävention, Opladen.
- Schubarth, W. et al. (1997):** Im Gewaltausmaß vereint? Eine vergleichende Schülerbefragung in Sachsen und Hessen. In: Holtappels, H. G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen, Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 101-118.
- Schubarth, W. (2000):** Gewaltprävention in Schule und Jugendhilfe, theoretische Grundlagen, empirische Ergebnisse, Praxismodelle, Luchterhand, Dresden.
- Schwind, H.-D. et al. (1990):** Ursachen, Prävention und Kontrolle von Gewalt: Analysen und Vorschläge der Unabhängigen Regierungskommission zur Verhinderung und Bekämpfung von Gewalt (Gewaltkommission), Duncker & Humblot, Berlin.
- Selg, H./Mees, U./Berg, D. (1997):** Psychologie der Aggressivität, Hogrefe, Göttingen
- Skinner, B.F. (1938):** The behavior of organisms: An experimental analysis, Appleton-Century-Crofts, New York.
- Strittmatter, A. (2002):** Gewalt zwischen Lehrkräften und Schülern. In: Drilling, M./Friedrich, P./Wehrli, H. (Hrsg.): Gewalt an Schulen, Ursachen, Prävention, Intervention, Verlag Pestalozzianum, Zürich, S. 67-69.
- Strohmeier, D. (2007):** Gewalt- und Bullyingprävention an Schulen: Was Lehrkräfte darüber wissen sollten und was sie tun können. In: Erziehung und Unterricht, Österreichische Pädagogische Zeitschrift, Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH&Co.KG, Wien, S. 783-786.
- Struck, P. (1994):** Neue Lehrer braucht das Land: ein Plädoyer für eine zeitgemäße Schule, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Soto Sobrino, M. (2009):** Erziehung kontra Aggression: Gewaltprävention an Schulen, Tectum Verlag, Marburg.
- Tennstädt, K.-C. et al. (1987):** Das Konstanzer Trainingsmodell. Trainingshandbuch, Verlag Hans Huber, Stuttgart.
- Tennstädt, K.-C. et al. (1991):** KTM kompakt. Basistraining zur Störungsreduktion und Gewaltprävention, Verlag Hans Huber, Bern.
- Tennstädt, K.-C. et al. (1994):** Das Konstanzer Trainingsmodell. Neue Wege im Schulalltag: Ein Selbsthilfeprogramm für zeitgemäßes Unterrichten und Erziehen, Band 1, Trainingshandbuch, Verlag Hans Huber, Bern.
- Thimm, K. (1995):** Gewalttätigkeit von Menschen – Gewaltförmigkeit von Verhältnissen: Analytische Bemerkungen zu Struktur und Dynamik von Gewalt in Heimen. In: Helsper, W./Wenzel, H. (Hrsg.): Pädagogik und Gewalt, Leske + Budrich, Opladen, S. 231-232.
- Tillmann, K.-J. (1997):** Gewalt an Schulen: öffentliche Diskussion und erziehungswissenschaftliche Forschung. In: Holtappels, H.G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen. Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 11-26.
- Tillmann, K.-J. et al. (2000):** Schülergewalt als Schulproblem, Verursachende Bedingungen, Erscheinungsformen und pädagogische Handlungsperspektiven, Juventa, Weinheim/München.
- Tillmann, K.-J. (2004):** Gewalt an Schulen: öffentliche Diskussion und erziehungswissenschaftliche Forschung. In: Holtappels, H.G. et al. (Hrsg.): Forschung über Gewalt an Schulen. Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention, Juventa, Weinheim und München, S. 11-26.
- Ulbrich-Herrmann, M./Claves, O. (2001):** Gewaltaffines Risikoverhalten im Jugendalter. In: Raithel, J. (Hrsg.): Risikoverhaltensweisen Jugendlicher. Formen, Erklärungen und Prävention, Leske + Budrich, Opladen, S. 295-316.
- Volker, K. (1996/97):** Aggressionen und Gewalt. In: Schulmagazin Österreich, Impulse für kreativen Unterricht, Streit und Versöhnung im Klassenzimmer, Veritas, Ehrenwirth, Oldenbourg, Linz, S. 4-5.

- Von Felten, M. (2008):** Wahrnehmung von Gewalt bei Jugendlichen. In: Drilling, M./Steiner, O./Eser Davolio, M. (2008): Gewalt an Schulen, Forschungsergebnisse und Handlungskonzepte, Verlag Pestalozzianum an der Pädagogischen Hochschule Zürich, Zürich, S. 52-55.
- Weiß, R. H. (2000):** Gewalt, Medien und Aggressivität bei Schülern, Hogrefe, Göttingen.
- Wegener, C. (1994):** Reality-TV. Fernsehen zwischen Emotion und Information, Leske + Budrich, Opladen.
- Weißmann, I. (2007):** Formen und Ausmaß von Gewalt in den Schulen, Modelle der Gewaltprävention, Tectum Verlag, Marburg
- Werner, S. (2003):** Stim an Stim? – Konfrontative Gewaltprävention aus der Praxis. Konfrontative Methodik in der Pädagogik, In: Klees K./Marz F./Moning-Konter E. (Hrsg.): Gewaltprävention, Praxismodelle aus Jugendhilfe und Schule, Juventa, Weinheim und München S. 121-140.
- Wenzel, H. (1995):** Schule und Gewalt, In: Helsper, W./Wenzel, H. (Hrsg.): Pädagogik und Gewalt, Leske + Budrich, Opladen, S. 167-169.
- Wetzels, P. et al. (1999):** Gewalterfahrungen junger Menschen in Kiel - Eine repräsentative Befragung zu Sicherheitsgefühl, Opfererfahrungen und Gewalthandeln von Schülern der 9. Jahrgangsstufe, Kiel.
- Willems, H. et al. (1993):** Fremdenfeindliche Gewalt. Einstellungen, Täter, Konflikteskalation, Opladen, Leske + Budrich.
- Zollneritsch, J. (2009):** Gewalt in der Schule, Was können Schulen tun, um Gewalt zu verhindern? In: Christlich Pädagogische Blätter, Gewaltfrei, Jg. 122, Heft 3, Münster, S. 142-143

Internetverzeichnis

- Generalstrategie zur Gewaltprävention an österreichischen Schulen und Kindergärten „Gemeinsam gegen Gewalt“ (2007). URL: <http://www.gemeinsam-gegen-gewalt.at/resources/files/43/bericht-generalstra-te-gie-29102007-ohne-anhang.pdf> [14.03.2024]
- Neue Lernkultur (2008).http://www.ph-burgenland.at/fileadmin/download/neue_lernkulturen/nlk_zu_sammenfassung [10.03.2024]
- ÖZEPS-Handreichung. Persönlichkeitsstärkung und soziales Lernen im Unterricht, (2008). URL: www.ozeeps.at/oz/element.php?e=2&id=28 [Stand: 10.03.2024]

БУЛЛИНГ КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИИ В ШКОЛЕ

Аннотация

В статье анализируются причины возникновения и распространения буллинга среди детей и подростков, рассматриваются виды, причины и мотивы буллинга, описываются примерные роли и характеристики и возможные последствия для конфликтующих сторон. Отдельное внимание уделяется рассмотрению вопроса о профилактике буллинга в образовательных учреждениях, антибуллинговым программам, описываются основные направления профилактической и коррекционной работы в этом вопросе.

Ключевые слова: жестокое поведение, агрессия, травля, насилие, воспитание, коммуникация, медиация конфликтов, антибуллинговая программа, образование, правовое просвещение.

Belous Natalya, Ph. D.²
Vakulina Elena, Ph. D.²

BULLYING AS A FORM OF AGGRESSION AT SCHOOL

Abstract:

The article analyzes the causes of the emergence and spread of bullying among children and adolescents, examines the types, causes and motives of bullying, describes the approximate roles and characteristics and possible consequences for the conflicting parties. Special attention is paid to the consideration of the issue of bullying prevention in educational institutions, anti-bullying programs, describes the main directions of preventive and correctional work in this matter.

Keywords: violent behavior, aggression, bullying, violence, upbringing, communication, conflict mediation, anti-bullying program, education, legal education.

Современные политические и экономические реалии таковы, что высокий уровень агрессии и жестокости проник в современные школы. Периодические новостные ленты сообщают о вопиющих случаях, когда учащиеся, в различных странах мира, используют холодное и огнестрельное оружие, высокотехнологичные устройства для демонстрации жестокого поведения по отношению к сверстникам и педагогам.

Анализируя процессы, происходящие вокруг российской системы образования, можно предположить, что рост школьного насилия связан с отказом школы в 90-е годы XX века от воспитательной парадигмы. Когда образование было сведено к учению,

---

¹ Россия, Брянский государственный университет
имени академика И.Г. Петровского

² Russia, Bryansk State University

передаче знаний. Формально заявленная ценность «гармонично развитая личность» как итоговый результат обучения в школе оказалась фикцией, искореженного понимания образования как процесса, направленного на подготовку специалиста для рынка услуг, утратив ценности патриотизма, гражданственности, правовой культуры.

Параллельно изменению содержания обучения, в связи с ухудшением социально-экономической ситуации в стране в этот период, снижением уровня зарплат представителей бюджетной сферы, произошло падение престижа учителя, выразившееся в общем неуважении к его личности.

Сегодня мы наблюдаем последствия подобного отношения к образованию. Современные подростки 11-14 лет выросли в воспитательном вакууме, поскольку родители заняты зарабатыванием денег, а учителя новой волны не готовы осуществлять воспитательный процесс в школе.

Современные школьники владеют информационными технологиями и не обладают элементарной правовой культурой, не вполне осознают результаты своих поступков, не знает своих прав и обязанностей. Накладываясь на кризис возраста, проявляющийся в нарушениях поведения, асоциальных проявлениях и общем негативизме, указанные обстоятельства детерминируют всплеск школьного насилия.

В последнее время для обозначения насилия в детских коллективах используют понятие «буллинг» (от англ. bullying – запугивание, травля), которое появилось ещё в XX веке.

Буллинг, или травля, — это вид группового эмоционального или физического насилия, предполагающий агрессивное преследование одного из членов коллектива со стороны другого или группы, которое повторяется систематически и направлено на одного и того же человека.

Существуют несколько видов буллинга:

- физический – непосредственные физические действия в отношении жертвы (толчки, пинки, побои, сексуальные домогательства);
- вербальный – угрозы, оскорбления, насмешки, унижение;
- социально-психологический – буллинг, направленный на социальное исключение или изоляцию (сплетни, слухи, игнорирование, бойкот, манипуляции);
- экономический – вымогательство или прямой отбор денег, вещей, порча одежды;

• кибербуллинг (от англ. – cyberbulling) или интернет буллинг – травля в интернете через социальные сети, электронную почту. При этом возможно распространение слухов и ложной информации, взлом личных страниц, отправка негативных сообщений и комментариев. Это самый молодой и опасный вид буллинга, поскольку от него очень сложно защититься и найти источники, откуда исходит угроза. Насилие в этом случае не требует превосходства в физической силе, но даже не нуждается в физическом контакте. Вооруженный телефоном киберхулиган может достаточно быстро распространить слухи, угрозы, оскорбления с использованием СМС-сообщений, электронной почты или социальных сетей. Появилось даже такое понятие как буллицид – суицид, совершённый из-за травли в интернете.

Подростковый буллинг очень часто происходит в интернете. Многие подростки, уверенны в своей безнаказанности, в том, что не понесут ответственность за агрессивные или неприличные видео и фото, оскорбительные комментарии. Еще одна особенность увеличение числа девочек участвующих в насильственных действиях. И ещё одна отличительная черта, что буллингу и издевательствам в современной школе может подвергнуться и учитель. Если раньше ученики могли просто намазать стул педагога клеем или подложить кнопки, то сегодня подростки могут оскорблять, унижать учителя прямо во время урока, и снимать это на видео.

Происходят страшные и вопиющие случаи массовых убийств учащихся, произведённое либо учеником, либо кем-то из посторонних, проникших в школу. Почти все, кто совершал эти убийства, являлись жертвами травли, буллинга со стороны одноклассников. Это ужасное явление называют скулшутинг (от англ. – schoolshooting).

Скулшутинг приобрёл широкую огласку после инцидента, который произошёл в средней общеобразовательной школе «Колумбайн» в США, где 20 апреля 1999 года двое учеников расстреляли в школе тринадцать человек, после чего покончили с собой.

Первый в России громкий случай вооруженного нападения подростка на педагога произошёл в 2014 году, когда ученик московской школы застрелил учителя географии и полицейского, прибывшего на место происшествия, а также взял в заложники одноклассников.

В 2018 году в Санкт-Петербурге школьницы жестоко избили свою одноклассницу, сняли это на видео и разослали всем своим друзьям. Поводом для расправы якобы послужил тот факт, что девочка видела, как её одноклассницы употребляли алкогольные напитки и рассказала об этом взрослым. Жертва избиения получила перелом носа и сильной ушиб головы. Всем участникам этой ситуации -13 лет

Недавно ужасный случай с убийством в школе произошел в Брянской области. 7 декабря 2023 года восьмиклассница в гимназии №5 Брянска устроила стрельбу по одноклассникам из охотничьего ружья. Пострадали пять человек. Двое погибли, в том числе и сама стрелявшая.

Данная проблема остро стоит во всем мировом сообществе. ООН публикует отчеты из которых виден рост насилия среди детей и подростков. Так по данным ООН за 2015 год, насилию в школе подвергается каждый десятый школьник в мире, в 2023 уже каждый девятый. [1, 2]

В 2015 году было проведено исследование посвященное стратегиям поведения жертвы школьного насилия, в котором приняло участие 87887 детей. 46 % детей предпочло бы прибегнуть к самозащите и дать сдачи, 27 % - рассказать взрослым, 26 % - убежать. На наш взгляд, эти данные свидетельствуют о том, что только первые две группы детей, способны защитить себя (либо самостоятельно, либо прибегнув к помощи взрослых), столкнувшись со школьным насилием. Следовательно, около трети детей во всем мире являются потенциальными жертвами школьных агрессоров. [4]

Если попытаться выявить причины и мотивы буллинга, то все их разнообразие можно разделить на следующие группы [5]:

- педагогические (микроклимат класса, школы). Важную роль здесь играет позиция учителя;
- психологические (личность агрессора, так называемого буллера, и жертвы);
- социальные (пропаганда и поощрение доминирующего агрессивного поведения в обществе: на телевидении, в интернете, компьютерных играх);
- семейные (недостаток родительской любви и внимания, физическая и вербальная агрессия со стороны родителей, чрезмерный контроль).

В качестве мотивов буллинга многие исследователи относят: зависть; месть (когда жертва травли сама становится буллером, стремясь наказать обидчиков за причинённые страдания); самоутверждение в коллективе; стремление быть в центре внимания, выглядеть «круто»; желание нейтрализовать соперника посредством его унижения.

Общую характеристику участников конфликта, их особенности и получаемые последствия, представим в виде таблицы.

Таблица 1.

Роль	Особенности	последствия
Жертва	Не смотря на разнообразие типологии жертв их объединяет, невозможность противостоять обидчику, защитить себя, дать отпор.	Самая тяжелая психологическая травма наносится жертве буллинга. Даже через много лет, будучи уже взрослыми, жертвы помнят все свои болезненные переживания, связанные с травлей.
Агрессор	Агрессорами могут быть дети как из неблагополучных семей, так и из семей с высоким материальным положением. Потенциальный буллер – это человек: с низкой самооценкой, которую он стремится поднять за счёт унижения других; пытающийся получить внимание любой ценой; жестокий, склонный к доминированию и манипулированию; часто с проблемами в семейных и детско-родительских отношениях	Ощущение собственной «крутости», безнаказанности, «всемогущества». В дальнейшем это приводит к ещё большему развитию деструктивных, т.е. разрушающих личность качеств, девиантному поведению и как следствие – постановке на учёт в Комиссию по делам несовершеннолетних и проблемам с полицией.
Наблюдатель	1. Либо наблюдатель встаёт на защиту жертвы, сам оказываясь под ударом и рискуя стать новой жертвой 2. Либо наблюдатель занимает пассивную позицию, никак вмешиваясь в конфликт. 3. И третий вариант, когда наблюдатель активно поощряет агрессора и спустя какое-то время присоединяется к нему.	Стыд и чувство вины за то, что не помогли жертве, проявили слабость.

Любое негативное явление лучше предотвратить, чем устранять его последствия, и школьная травля – не исключение. Профилактика насилия в школе заключается в правильном отношении взрослых к этим проблемам.

Конфликты в детских коллективах тоже случаются — дети только учатся контролировать свои эмоции и отстаивать свое мнение конструктивно. Но если в конфликтах пострадавшая сторона не меняется, есть очевидное неравенство сторон (один человек противостоит группе) и насилие повторяется систематически — конфликт перерастает в травлю.

В руководстве для учителей, разработанном в рамках программы «ТравлиNET», психолог Людмила Петрановская отмечает, что в начальной и средней школе ребенку очень важно быть принятым группой. [6] Дети только осваивают нормы и правила группового взаимодействия, учатся быть полезными группе.

В ситуации буллинга в определенной степени страдает не только жертва, но и агрессор, поскольку агрессор не может научиться выстраивать продуктивную

коммуникацию. Он тоже может мучиться чувством вины и иметь сложности с установлением близких контактов. Он все время находится в стрессе, потому что боится потерять свой авторитет и оказаться на месте жертвы.

Буллинг опасен и для детей, которые не вовлечены в конфликт напрямую. Свидетели и наблюдатели видят, что происходит несправедливость, и не имеют практических инструментов, а зачастую и осознания того, что нужно вмешаться. Они боятся оказаться на месте жертвы и испытывают тот же стыд и страх. Травля — это не проблема отдельных детей. Если не проводить профилактику, не работать с группой в целом, травля будет возникать снова и снова.

Рост насилия в школе актуализирует научно-педагогический поиск путей эффективной профилактики и педагогического сопровождения детей, ставших жертвами школьного насилия.

Антибуллинговые программы, которые школы внедряют в разных странах, не решают проблему полностью. Своевременная медиация конфликтов, разновозрастные группы, уважение к каждому члену сообщества, отсутствие властной вертикали учитель-ученик помогает предотвратить травлю до ее возникновения.

Профилактика буллинга в школе — не один тренинг или урок, а систематические мероприятия. Программа профилактики может включать регулярное проигрывание различных ситуаций с детьми. В игровой форме легче усвоить правила поведения, принятые в группе, и потренировать коммуникативные навыки и навыки общения в конфликтных ситуациях. Можно смотреть и обсуждать фильмы по теме на классных часах (в антибуллинговых методичках для учителей есть рекомендованный список фильмов).

В качестве основных направлений антибуллинговой работы в школе большинство исследователей выделяет:

- профилактическая работа с семьей, пропаганда ненасильственного воспитания;
- организация согласованной работы муниципальной власти и психолого-педагогического коллектива образовательных учреждений;
- своевременная диагностика насилия над ребенком с использованием комплекса психодиагностических методик.

В зарубежных исследованиях в области научного анализа проблемы школьного насилия норвежский психолог Дан Ольвеус предложил пятиступенчатую программу коррекционной работы [5]:

- 1) регулярный мониторинг ситуации со школьным насилием путем массового анонимного опроса детей;
- 2) обсуждение проблемы школьного насилия в школе, на общешкольных мероприятиях и в ходе работы родительских собраний;
- 3) разработка самими детьми норм поведения в школе (при участии и поддержке учителей);
- 4) контроль психолого-педагогическим коллективом школы за детьми во внеурочной деятельности на всей школьной территории;
- 5) психолого-педагогическое просвещение учителей по проблеме школьного насилия и обучение стратегиям профилактики и педагогической коррекции.

Теоретико-методологический анализ проблемы школьного насилия позволяет сформулировать основные векторы педагогической работы психолого-педагогического коллектива школы [3]:

1. Психолого-педагогическая поддержка потенциальной жертвы школьного насилия путем обучения поведению в ситуации насилия, в том числе с использованием высокотехнологичных средств (мобильного телефона, социальных сетей и др.).

2. Психологическое просвещение родителей и учителей, обучение навыкам поддержки ребенка, оказавшегося в ситуации школьного насилия.

3. Реализация программ профилактики насилия усилиями психолого-педагогического коллектива школы.

4. Психолого-педагогическая реабилитация жертв школьного насилия. Повышение психической устойчивости жертвы. Обучение потенциальных жертв насилия демонстрации спокойного невраждебного («равнодушного») отношения к словесной агрессии (своеобразное психологическое «айкидо»).

5. Школьная медиация конфликтов для налаживания взаимоотношений между потенциальными агрессорами и жертвами. Этот метод предполагает такие приемы, как работа в тройках, ролевые игры, поиск точек взаимного интереса и профилактики последующих конфликтов.

Рассмотрев различные проблемы профилактики школьного насилия, можно утверждать, что основным фактором профилактики школьного насилия может выступать формирование правовой культуры подрастающего поколения, которое способствует развитию правосознания юных граждан, их социальной и гражданской активности, профилактике асоциальных явлений в молодежной среде.

Литература:

1. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о насилии в отношении детей. URL: <http://crimescience.ru/wp-content/uploads/2015/11/.pdf>
2. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о насилии в отношении детей URL: https://violenceagainstchildren.un.org/files/violence_against_children_and_the_digital_environment_2023_russian.pdf
3. Методические рекомендации по предотвращению буллинга в школьных коллективах (для классных руководителей) / авт.-сост. О.А. Драганова, Я.В. Пономарева, Т.Н. Давыдова. – Липецк: Г(О)БУ Центр «Семья», 2022.
4. Общественный опрос о насилии над детьми. URL: <http://pbskids.org/itsmylife/friends/bullies/>
5. Омарова П.О., Шахова Р. М. Современные психолого-педагогические исследования проблемы школьного насилия // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=8910>
6. Петрановская Л.В. Буллинг в школе. URL: <https://www.yandex.ru/video/preview/>

NASTAVA I MEDIJSKO NASILJE

Sažetak

Medijsko nasilje predstavlja najveći problem današnjice, kako u početnom porodičnom vaspitanju, tako i u kasnijem školskom obrazovanju i svakodnevnom životu. Uloga medija se zloupotrebljava, te nailazimo na sve veće probleme. Učenici u školama postaju žrtve medijskog nasilja, o kojem se mnogo ne govori. Nekako se toj temi još uvijek prilazi površno, a ni sankcije za takav vid narušavanja zdravlja nisu dovoljno isplanirane, niti se primjenjuju onako kako bi to trebalo. Nastava je svakako veoma težak i zahtjevan posao i proces, pa samim tim ova vrsta nasilja narušava sigurnost i normalno funkcionisanje svakog pojedinca. Više pažnje bi se trebalo posvetiti organizovanju čestih radionica sa praktičnim primjerima, gdje su uključeni svi učenici direktno u proces izvođenja radionica, kako bi se naučili ponašati u skladu sa ovim problemom. Veoma je značajno ih osposobiti za prevenciju ove vrste nasilja kako u školama, tako i u svakodnevnom životu, što u stvari i jeste cilj ovog rada. Problem ove teme se upravo i odnosi na pretjeranu prisutnost vršnjačkog i medijskog nasilja na uzrastu osnovnoškolske djece o kojem učenici obično čute iz straha od posljedica. Porodica obično zadnja i kasno saznava za problem svoga djeteta, što svakako može imati negativne posljedice po zdravlje djeteta. Osim medijskog nasilja veoma je prisutno i vršnjačko nasilje u vidu drugih oblika ispoljavanja direktno u učionici, školi, na putu do škole, na igralištu i sličnim mjestima. Takođe je potrebno sve više raditi na prevenciji ovih vrsta nasilja putem predavanja, radionica, tematskih izložbi, sekcija na suzbijanju ovog poremećaja, saradnja sa psihologom i stručnom službom, roditeljima i sl. Posebnu pažnju i akcenat treba staviti na konkretne primjere, filmove koji govore o ovoj temi, te učenika uključiti u praktično izvođenje ovakvih vježbi gdje oni mogu na svojoj koži osjetiti šta to zapravo podrazumijeva i znači, te kako se izboriti sa takvim problemima.

Ključne riječi: Nastava, škola, vršnjačko nasilje, medijsko nasilje.

---

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, Pedagoški fakultet

TEACHING AND MEDIA VIOLENCE

Summary

Media violence represents the biggest problem today, both in initial family education, and in later school education and everyday life. The role of the media is being misused, and we are encountering more and more problems. Students in schools become victims of media violence, which is not talked about much. Somehow, the subject is still approached superficially, and the sanctions for this type of health damage are not sufficiently planned, nor are they applied as they should be. Teaching is certainly a very difficult and demanding job and process, so this type of violence disrupts the safety and normal functioning of every individual. More attention should be paid to organizing frequent workshops with practical examples, where all students are involved directly in the process of conducting the workshops, in order to learn to behave in accordance with this problem. It is very important to train them for the prevention of this type of violence both in schools and in everyday life, which is actually the goal of this work. The problem of this topic is precisely related to the excessive presence of peer and media violence at the age of primary school children, about which students usually remain silent for fear of the consequences. The family is usually the last to find out about their child's problem, which can certainly have negative consequences for the child's health. Apart from media violence, peer violence is also very present in the form of other forms of manifestation directly in the classroom, school, on the way to school, on the playground and similar places. It is also necessary to work more and more on the prevention of these types of violence through lectures, workshops, thematic exhibitions, sections on the suppression of this disorder, cooperation with psychologists and professional services, parents, etc. Special attention and emphasis should be placed on concrete examples, films that talk about this topic, and students should be involved in the practical performance of such exercises where they can feel firsthand what it actually entails and means, and how to deal with such problems.

Key words: Teaching, school, peer violence, media violence.

UVOD

Moderno društvo zahtijeva od pojedinca da samostalno prikuplja informacije, da upravlja njima, analizira ih i pretvara u upotrebljivo znanje, pa samim tim se pristupa i samostalnoj upotrebi interneta kako odraslih tako i djece u sve većoj mjeri. Danas su u upotrebi mnogi savremeni tehnički uređaji za čije korišćenje su potrebna napredna znanja koja često učenicima i nastavnicima nedostaju zbog dosadašnjeg načina učenja. Samim time, svi učesnici nastave su oštećeni i nije im pružena mogućnost da budu aktivni učesnici savremenog društva, posebno iz potrebe da budu pripremljeni i obučeni za upotrebu istih te bezbijeđno korišćenje medija. Veoma je važno istaći obuke o upotrebi interneta i drugih mreža, radi zaštite svojih ličnih podataka i sprečavanje medijskog nasilja. U školama je sve više prisutno vršnjačko

---

² European University Breko District, Faculty of Education

nasilje na razne načine, kao i medijskog nasilje kako u školama, tako i u svakodnevnom životu i društvu uopšte.

Osnovni pojmovi

Nastava je vaspitno-obrazovni proces zasnovan na društveno određenim ciljevima i zadacima koji se ostvaruju na didaktički oblikovanim sadržajima, kroz raznovrsne oblike i pomoću različitih sredstava (Vilotijević, 2000). *Internet* je nov i jedinstven medij. Njegovo osnovno obilježje jeste da je to globalna računarska mreža. (LINKgroup, 2012). Zahvaljujući internetu, geografska lokacija učesnika u komunikaciji postaje zanemariv faktor. Sam internet predstavlja multimedijalni virtuelni prostor u kojem su prisutni milioni korisnika, motivisani da ostvare kontakt sa drugim ljudima, da uspostave poslovne odnose, te mnoge druge oblike i vidove komunikacije. Internet posjeduje jednu jedinstvenu karakteristiku u odnosu na druge medije koje su nastale ranije, odnosno interaktivnost.

MEDIJSKO NASILJE

Elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik slanja poruka putem interneta ili mobilnih telefona. Ima za cilj povređivanje, uznemiravanje ili bilo kakvo drugo nanošenje štete djetetu, mladom ili odraslom čoveku koji ne može da se zaštiti od takvih postupaka. Pojavljuje se u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva. ³Nasilje preko interneta (cyberbullying) predstavlja situacije kad je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, posredstvom interneta ili mobilnog telefona. Postoje dvije vrste nasilja preko interneta: direktan napad i napad preko posrednika,

Direktan napad događa se kad maloljetnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobilnim telefonom, e-mailom ili na chatu
- ukrade ili promeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu
- objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internet stranici
- šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobilnom telefonu
- postavlja internet ankete o žrtvi
- šalje viruse na e-mail ili mobilni telefon
- lažno se predstavlja kao drugo dete.

Nasilje preko posrednika događa se kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna. Napad preko posrednika najopasnija je vrsta nasilja preko interneta jer često uključuje odrasle, među kojima ima mnogo ljudi sa lošim namjerama.

Međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje podsticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i

---

³ <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Elektronsko-nasilje-sta-je-i-kako-ga-izbeci>

pretećih poruka, kao i kreiranje internet stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka.

Nasilje među vršnjacima sve češće se odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Elektronsko nasilje se najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinitelja može biti skriven. Nedostatak socijalnih i kontekstualnih naznaka, kao što su govor tela i ton glasa, može imati mnoštvo učinaka: nema opipljive, afektivne povratne informacije o tome da li je ponašanje preko interneta prouzrokovalo štetu drugome. Anonimnost počiniteljima nasilja preko interneta daje osećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira već navedenim ponašanjem.

⁴Slika 1. Medijsko nasilje

Preporuke, “zaštiti se”

- ⁵Ne šalji zlonamjerne sms ili e-mail poruke. Prije nego što klikneš „Pošalji” zapitaj se kako bi se ti osećao da primiš tu poruku.
- Pažljivo pročitaj sms i e-mail poruku pre nego što je prosljediš dalje. Nemoj prosljeđivati poruke koje vrijeđaju i uznemiravaju druge. Nemoj se uključivati u ankete, rasprave i chat-ove koji nekog izruguju, ocrnjuju ili ogovaraju.
- Ne snimaj i ne prosljeđuj fotografije i snimke koje mogu druge dovesti u neugodnu situaciju, osramotiti ih ili izložiti ismijevanju i vrijeđanju drugih.

4

https://www.google.com/search?sca_esv=4d2b3b90e40bc13f&rlz=1C1GCEA_enBA881BA881&q=medijsko+nasilje+slike&tbn

⁵ <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Elektronsko-nasilje-sta-je-i-kako-ga-izbeci>

- Zaštiti sebe lozinkom i pazi kome je daješ jer prijatelji u nekom trenutku mogu postati neprijatelji.
- Ne navodi lične informacije, brojeve telefona i mobilnog, adresu na kojoj živiš, ime škole u koju ideš, mjesta na koja izlaziš osobama koje ne poznaješ uživo. Kad pišeš o sebi, piši što uopštenije. Sve što napišeš i objaviš u sms poruci ili na internetu postaje javno i dostupno velikom broju ljudi i više ne možeš kontrolisati kako će drugi iskoristiti tvoje podatke.
- Ne šalji i ne objavljuj svoje fotografije i fotografije svojih prijatelja preko mobilnog i interneta. Jednom kada pošalješ ili objaviš fotografiju, nad njom više nemaš kontrolu, ne znaš šta se dalje s njom događa. Uz malo veštine i s osnovnim grafičkim programima moguće su razne fotomontaže.

DOBRE PORUKE I ZAŠTITA

Na internetu takođe postoji bonton. U digitalnom svijetu koristi četiri čarobne riječi. ČETIRI ČAROBNE RIJEČI:

- IZVINI
- HVALA
- MOLIM
- IZVOLI

- Ako se desi da te uplaši neprimjeren sadržaj na digitalnim uređajima tokom igranja igrice, obrati se roditeljima za pomoć.

- Ako se desi da te neko uznemirava u školi, obrati se učitelju/učiteljici, pedagogu ili psihologu.

- Uvijek se sjeti da nisi sam, sve što te muči ispričaj roditeljima ili nekom starijem.

Veoma je važno to da se roditelji moraju uključiti i pratiti dešavanja svoje djece kako bi bili spremni u pravo vrijeme i na pravi način reagovati. Naime, medijsko nasilje koje može biti strašno, zauzima važno mjesto u našim životima po broju svojih žrtava koji svakim danom sve više raste. Kao što smo već i naveli, današnji život je nezamisliv bez medija koji su nam potrebni za savremeni život i savremeno učenje, ali se svi moramo naučiti kako se zaštititi od medijskog nasilja (Aleksić, Kudumović, 2021). Možemo početi od pitanja: Kako se zaštititi na pravi način? Kako mediji utiču na vaspitanje i obrazovanje djece i odraslih?

Osobina „velikih“ ljudi jeste upravo pronaći mjeru u svemu što radimo i činimo. To isto prenosimo i na djecu i ljude oko sebe kojima je to potrebno. Veoma je važno znati upotrebljavati medije na ispravan način, ali i isplanirati zaštitu od istih, iako moramo priznati da je to jako teško.

U današnjem savremenom svijetu djecu je nešto teže vaspitavati, jer imamo niz spoljašnjih faktora koji utiču na to vaspitanje kao i obrazovanje, a na koje moramo ispravno uticati i upotrebljavati ih. Medijsko okruženje je sada dosta izmijenjeno. Teško je zamisliti život bez interneta, satelitskog programa, pametnih telefona, računara, elektronskih učionica i sl. (Matijević, Topolovčan, 2017). Na listi pametnih telefona nalaze se i mnogobrojne video-igre koje djeca aktivno upotrebljavaju i ponekad pretjeruju sa istim. U svakom slobodnom trenutku

oni koriste vrijeme za igranje igrica. U najranijem dobu već kreću sa izolovanjem od ostatka svijeta. Djeca se sve više otuđuju i postaju izolovani od svih drugih događaja, nemaju potrebu za druženjem i socijalizacijom, a posebno iste utiču negativno na zdravstveno stanje, ako se pretjeruje vremenski period koji se provodi pred raznovrsnim ekranima.

Navodimo još i različite sadržaje prikazane putem interneta u video-igramama, gdje su glavni junaci obično negativci koje djeca oponašaju i postaju isti, ili žrtve nasilja za koje svakodnevno čujemo da su pod ružnim uticajem medija. U školama bi učenike trebalo pripremati na to da oni korisno upotrebljavaju svoje slobodno vrijeme i da se više poklanja pažnja na druženje pojedinaca i grupa. Nismo protivnici video-igara koje imaju poučan karakter, ali određeni dio vremena, a nikako da svoje slobodno vrijeme u cjelosti svedu na elektronsku zabavu negativnog karaktera i sate provedene u jednom stavu i pogledu gdje posebno štete svome zdravlju i postaju digitalna djeca, bez prave igre i drugih zanimljivih dešavanja.

DJECA POD UTICAJEM MEDIJA

U online svijetu često nailazimo na lažna predstavljanja i osobe s kojima komuniciraš mogu lagati o tome ko su i koliko imaju godina, te često nagovaraju djecu ili adolescente na sastanke upoznavanja, koji obično završavaju kobno za žrtve nasilja. To su obični psihički nestabilne ili poremećene osobe koje nemaju granicu, ni mjeru u svom ponašanju. Naivci obično “nasijedaju” i postaju njihove žrtve.

Da zaključimo, mnogo je važno slušati roditelje, ne kriti od njih ništa ma koliko to nešto bilo ružno. Oni su jedini iskreni prijatelji koji će pomoći na pravi način. Treba izbjegavati sklapanje prijateljstva sa nepoznatim ljudima, a i komuniciranje takođe. Sa poznatim ljudima ne treba dijeliti svoje lične privatnosti. Mediji mogu negativno utjecati na vaspitanje i obrazovanje djece i mladih ako ih koristimo na negativan način. Određene medijske probleme roditelji, nažalost, zadnji saznaju i nemaju priliku da to spriječe. Djeca misle kako su oni “moderni”, jer se roditelji obično ne koriste informacionom tehnologijom. Kada se djeca obrate za pomoć obično već bude kasno. Da ne bi došlo do ovakvih grešaka mora se imati povjerenje u svoje roditelje ma kako da je to teško ili neugodno, jer su oni zasigurno jedine prave i iskrene osobe koje će pokušati riješiti svaki problem veoma uspješno i na pravi način bez povređivanja drugih ljudi (Aleksić, Kudumović, 2021). Vaspitati dijete u ovom burnom vremenu punom raznih oluja koje negativno utiču na mlade je veoma teško, ali se ipak trebamo truditi da ostvarimo s njima najbolji kontakt i uzajamno povjerenje kako bi došli do određenih rješenja.

Kako sve počinje od porodičnog vaspitanja, na roditeljima je jako težak posao kome moraju posvetiti mnogo vremena kojeg se danas jako malo ima. Većina djece su prepuštena sama sebi, iz mnogo razloga. Ili su roditelji razvedeni jer je i to donijelo novo doba, ili su previše zauzeti zbog posla i sl.

Djetetu je potrebna pažnja, vrijeme, slobodne aktivnosti uz roditelje, rodbinu i prave prijatelje, što sigurno omogućava pravilan rast i razvoj, vaspitanje i obrazovanje svakog pojedinca u cjelosti. Dijete vaspitano i priremljeno ovakvim načinom će u svojoj budućnosti naučiti da dovoljno bude oprezno i da se zaštiti od medijskog i drugog nasilja. **Roditelji moraju imati dovoljno vremena za svoju djecu**, u svakom smislu i načinu današnjeg teškog i komplikovanog života.

ZAKLJUČAK

Moramo napomenuti da upotreba interneta bez kontrole roditelja predstavlja opasnost od tzv. zavisnosti, bolesti I mnogih drugih problema o kojima smo govorili i u radu. Postoji mnogo različitih igrica koje su trenutno aktuelne i koje se redovno prate i unapređuju po nivoima, gdje naša djeca sve to pomno prate i sustižu sve promjene, ali na taj način također mogu biti predmet medijskog nasilja. Učenicima je, kako oni to kažu, dosadno u slobodno vrijeme, a upotreba interneta im omogućava zabavu. U današnje vrijeme bi bilo nemoguće potpuno zabraniti upotrebu medija, niti bi sto bilo zamislivo. Naravno, potrebno je dobro iskontrolisati svaki korak svog djeteta, te ih umsjeriti da pravilno koriste svoje slobodno vrijeme. Dokazano je da pravilnim korišćenjem slobodnog vremena, ono postaje preventivni, ali i korektivni faktor razvoja ličnosti. Korisno je i za mlade koji imaju asocijalno ponašanje, što svakako odgovara kao pozitivan uticaj na probleme medija koje danas nažalost imamo na svim poljima.

LITERATURA

Aleksić, D., Kudumović, M. (2021). *Savremena škola*. Sarajevo: Pedagoški fakultet.

LINK group. (2012). *E-learning-e-učenje*

Matijević, M., Topolovčan, T. (2017). *Multimedijska didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.

Vilotijević, M. (2000). *Didaktika 1-Predmet didaktike*. Beograd: Učiteljski fakultet.

¹ <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Elektronsko-nasilje-sta-je-i-kako-ga-izbeci> preuzeto dana 01.02.2024.

https://www.google.com/search?sca_esv=4d2b3b90e40bc13f&rlz=1C1GCEA_enBA881BA881&q=medijsko+nasilje+slike&tbn preuzeto dana 05.02.2024.

¹ <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Elektronsko-nasilje-sta-je-i-kako-ga-izbeci> preuzeto dana 07.02.2024.

NASILJE KAO POSLEDICA NEDAVANJA IZDRŽAVANJA

Sažetak

Ljudska prava i slobode odnose se kako na ljude pojedince tako i na različite vrste ljudskih skupina – društava, naročito one koje se mogu smatrati organskim ili prirodnim, kao što je porodica kao osnovna i najvažnija ćelija društva. Još uvek su česti nejednaki odnosi između članova unutar porodice, tako da je tu još uvek teško uspostaviti prava i slobode koje zahteva objektivno pravo. Pitanje zaštite od nasilja u porodici regulisano je različitim mehanizmima zakonske zaštite, s obzirom na poseban značaj zaštite koju porodica na osnovu Ustava uživa, te se primarna zaštita od nasilja u porodici pruža kroz građanskopravnu zaštitu, dok je krivičnopravna zaštita supsidijarnog karaktera, posebno zbog prirode odnosa u braku i porodici koji spadaju u privatnu sferu pojedinaca, pa se i krivično pravo ograničava samo na one slučajeve u kojima druge vrste zaštite nisu dovoljne. Porodica uživa posebnu zaštitu, u skladu sa zakonom. Za razliku od braka koji predstavlja zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca, dakle zajednicu dva lica različitog pola, porodica je sastavljena iz članova braka i njihove dece, kao i eventualno daljih potomaka. Biološki gledano, brak je ograničen na lica različitog pola, koji su povezani polnim odnosima, odnosno rađanjem dece. Čim se rodi dete, brak prelazi u porodicu i širi se rađanjem nove dece. I pored činjenice da je porodica zasnovana na duboko ličnim odnosima, zbog čega odnose u njoj regulišu sami članovi porodice sopstvenim normama ponašanja, shodno svojim shvatanjima, porodica je i značajna društvena ustanova tako da društvo nastoji da preko pravnih normi uredi kako imovinske, tako i lične odnose članova unutar porodice. To se čini upravo preko pravnih normi koje članovima porodice nameću određenu vrstu ponašanja koje je za konkretnu zajednicu - prihvatljivo. U vremenima velikih ekonomskih kriza, izdržavanje nekim ljudima postaje osnovni izvor prihoda. U svakom društvu postoje određena lica koja ne mogu sama da obezbede sredstva za svoj život. Neka lica čak ne mogu da obezbede dovoljno sredstava za zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba. U ovu kategoriju spadaju uglavnom deca, zatim stara i samohrana lica. Takođe se u ovu kategoriju ubrajaju i lica koja zbog otežane ekonomske situacije u društvu ne mogu da nađu zaposlenje kao i lica koja i pored toga što primaju dohodak, taj dohodak nije dovoljan da im obezbedi dovoljno sredstava za život. Danas postoji dosta roditelja koji izdržavaju svoju decu, pa čak i kada za to ne postoje zakonski ulovi, jer dosta mladih ljudi nema posao. Takođe dosta dece pomaže svoje roditelje, jer ne mogu da prežive jer su im panzije male a ima dosta starih ljudi koji uopšte nisu ostvarili pravo na penziju. Međusobno se izdržavaju i pomažu supružnici, a takođe se mogu naći i slučajevi gde bivši supružnik nakon razvoda braka izdržava supružnika. Iako su svi porodičnopravni propisi kojima su uređena prava i dužnosti supružnika i vanbračnih partnera, roditeljska prava i dužnosti oca i majke u odnosu na decu i

---

¹ Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije - Beograd, Ratarski put 8a, Zemun-Beograd. 11283; Evropski univerzitet Brčko distrikt, Bijeljinska 72-74, Brčko 76100, Bosna i Hercegovina, cvjetkovicjovanabc@gmail.com

² Visoka škola strukovnih studija za menadžment i poslovne komunikacije - Beograd, Ratarski put 8a, Zemun-Beograd. 11283; Evropski univerzitet Brčko distrikt, Bijeljinska 72-74, Brčko 76100, Bosna i Hercegovina, manjend@gmail.com

³ Samostalni knjigovođa

dr., zasnovani na ustavnom načelu ravnopravnosti žena i muškaraca, u faktičkim odnosima ostvarivanje ovog načela često je dovedeno u pitanje. Uprkos proklamovanoj ravnopravnosti, u realnom životu odnosi bračnih i vanbračnih partnera najčešće se zasnivaju na običajnim pravilima koja su utemeljena na patrijarhalnim stavovima o ulozi supružnika u braku i porodici. Zakonska obaveza roditelja je izdržavanje svoju decu, međutim česti su slučajevi u kojim roditelji neizvršavanja ove obaveze. O tome svedoči broj sudskih postupaka za ostvarivanje prava deteta na izdržavanje. Uprkos proklamovanom načelu hitnosti, istraživanja pokazuju da je ovaj postupak izuzetno neefikasan. Mnoga deca, tokom trajanja alimentacionih parnica žive u krajnjoj bedi. Tome doprinosi i retka primena privremenih mera. Privremenim merama može pružiti provizorna zaštita i obezbediti zadovoljenje egzistencijalnih potreba deteta u toku trajanja sudskog postupka. Teškoće su evidentne i u prinudnom izvršenju sudskih odluka o izdržavanju deteta. Takođe postoje problemi i u procesuiranju krivičnih dela nedavanja izdržavanja. Pojam nasilja u porodici uređuju kako međunarodni pravni akti, tako i nacionalno zakonodavstvo, s tim da se na međunarodnom planu sam pojam nasilja u porodici određuje na posredan način i to kroz prizmu zaštite ljudskih prava.

Ključne reči: nasilje, izdržavanje, nedavanje izdržavanja, društvena solidarnost.

Abstract

Human rights and freedoms refer both to individual people and to different types of human groups - societies, especially those that can be considered organic or natural, such as the family as the basic and most important cell of society. Unequal relations between family members are still common, so it is still difficult to establish the rights and freedoms required by objective law. The issue of protection against domestic violence is regulated by various mechanisms of legal protection, considering the special importance of the protection that the family enjoys on the basis of the Constitution, and primary protection against domestic violence is provided through civil law protection, while criminal law protection is of a subsidiary character, especially due to the nature of the relationship in marriage and family, which belong to the private sphere of individuals, so criminal law is limited only to those cases in which other types of protection are not sufficient. The family enjoys special protection, in accordance with the law. Unlike marriage, which represents a legally regulated union of life between a man and a woman, i.e. the union of two persons of different sexes, the family is made up of the members of the marriage and their children, as well as possibly further descendants. Biologically speaking, marriage is limited to persons of different sexes, who are connected by sexual relations, i.e. by having children. As soon as a child is born, the marriage becomes a family and expands with the birth of new children. Despite the fact that the family is based on deeply personal relationships, which is why the relationships in it are regulated by the family members themselves with their own norms of behavior, according to their own understandings, the family is also an important social institution, so society tries to regulate both property and personal relationships through legal norms. relations of family members. This is done precisely through legal norms that impose a certain type of behavior on family members that is "acceptable" for a specific community. In times of major economic crises, subsistence becomes the main source of income for some people. In every society there are certain persons who cannot provide for their own means of living. Some people can't even secure enough funds to meet their basic existential needs. This category mainly includes children, followed by the elderly and single people. This category also includes persons who, due to the difficult economic situation in society, cannot find employment, as well as persons who, despite receiving an income, this income is not sufficient to provide them with enough means of living. Today, there are many parents who support their children, and even when there are no legal fees for this, because many

young people do not have a job. Also, many children help their parents, because they cannot survive because their pensions are small, and there are many old people who have not exercised their right to a pension at all. Spouses support and help each other, and there are also cases where the ex-spouse supports the spouse after the divorce. Although all family law regulations regulating the rights and duties of spouses and common-law partners, parental rights and companionship of father and mother in relation to children, etc., are based on the constitutional principle of equality between women and men, in actual relations the realization of this principle is often brought to Question. Despite the proclaimed equality, in real life the relations between married and extramarital partners are usually based on customary rules, which are based on patriarchal attitudes about the role of spouses in marriage and the family. The legal obligation of parents is to support their children, however, there are frequent cases in which parents fail to fulfill this obligation. This is evidenced by the number of court proceedings for exercising the child's right to maintenance. Despite the proclaimed principle of urgency, research shows that this procedure is extremely ineffective. Many children, during the duration of alimony litigation, live in extreme poverty. The infrequent application of temporary measures also contributes to this. Temporary measures can provide provisional protection and ensure the satisfaction of the child's existential needs during the duration of the court proceedings. Difficulties are also evident in the enforcement of court decisions on child support. There are also problems in the prosecution of criminal offenses of failure to provide maintenance. The concept of domestic violence is regulated by both international legal acts and national legislation, with the fact that on the international level, the concept of domestic violence itself is determined indirectly through the prism of human rights protection.

Keywords: violence, maintenance, failure to provide maintenance, social solidarity.

1. Uvod - Pojam i obeležja

Izdržavanje vodi poreklo od latinske reči „alere”, što u prevodu znači hraniti. U narodu, zakonsko izdržavanje je poznato kao alimentacija. Izdržavanje je pravo fizičkog lica (primaoca izdržavanja), koje samo ne može da obezbedi svoje potrebe za biološki i duhovni razvitak, da traži i obaveza jednog (ili više) lica (davalac izdržavanja) da mu redovno, ubuduće, daje sredstva za zadovoljenje tih potreba, u naturalnom obliku ili u novcu [1]. Izdržavanje se sastoji u redovnom obezbeđivanju sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba kao i drugih potreba izdržavanog lica, zbog toga što ta osoba nema dovoljno sredstava za samostalan život. Zakonsko izdržavanje je obligacija između zakonom određenih poverilaca i dužnika, koja može da bude varijabilna u pogledu obima ispunjenja (dužnik zavisno od svojih finansijskih mogućnosti može da bude obavezan, sudskom odlukom da podmiri sve ili neke potrebe dužnika alimentacije), vremena ispunjenja (na neodređeno vreme, kada sudska alimentaciona odluka ne sadrži odrednicu o vremenskom trajanju ove obaveze, određivo postojanjem zakonskih uslova koji konstituišu ovo pravo, ili na određeno vreme kada se samom sudskom odlukom ili zakonom, određuje i vremensko trajanje obaveze alimentacije) i u pogledu načina ispunjenja obaveze alimentacije [2-8].

U zavisnosti od toga šta predstavlja osnov izdržavanja, razlikuju se dve vrste izdržavanja, a to su:

1. zakonsko izdržavanje koje predstavlja izdržavanje između određenih lica među kojima postoji određeni odnos (brak, vanbračna zajednica ili srodstvo), koje proizlazi iz samog zakona,
2. izdržavanje na osnovu pravnog posla (npr. ugovor o doživotnom izdržavanju, testament).

Zakonsko izdržavanje je Porodičnim zakonom propisana obaveza jedne osobe (dužnika) da obezbedi materijalnu podršku drugoj osobi (poveriocu), gde je dužnik obavezan da poveriocu obezbeđuje sredstva za osnovne životne potrebe. Ova dužnost, odnosno zakonsko izdržavanje, postoji između osoba koje vezuju određeni porodični odnosi, a to je najčešće blisko krvno srodstvo ili brak. Po zakonu, sa krvnim srodstvom izjednačen je odnos između usvojitelja i usvojenika a takođe po zakonu je vanbračna zajednica izjednačena sa brakom. Kod obaveza izdržavanja koja nastaje sklapanjem ugovora o doživotnom izdržavanju, osobe koje zaključuju takav ugovor ne moraju biti ni u kakvoj porodičnoj vezi, i za ovu vrstu izdržavanja ne važe odredbe Porodičnog zakona. Između poverioca izdržavanja (izdržavanog lica) i nosioca dužnosti izdržavanja (dužnika izdržavanja) prema Porodičnom zakonu, uspostavlja se dužničko-poverilački odnos, odnosno obligaciono pravni odnos u kojem strane imaju određena prava i dužnosti. Zbog specifičnosti zakonskog izdržavanja, samo pravo na izdržavanje ima određene karakteristike. Pravo na zakonsko izdržavanje jeste lično imovinsko pravo – dužnici i poverioci obaveze izdržavanja su lica među kojima postoji određena lična veza nastala rođenjem, zajednicom života ili brakom. Saglasno tome, smrt jedne od strana dovodi do gašenja obligacionopravnog odnosa, a prava i dužnosti ne prelaze na naslednike [9-10]. O samom pravu, poverilac i dužnik izdržavanja ne mogu se sporazumeti. Oni samo mogu sporazumno odrediti jedino visinu i način davanja izdržavanja, koje se može tražiti samo unapred. Izdržavanje se ne može tražiti za protekli period, jer se smatra da lice koje traži izdržavanje, nije tražilo izdržavanje, iako je imalo pravo na to izdržavanje, jer mu nije bilo potrebno. Predpostavlja se da je lice koje traži izdržavanje iz drugih izvora zadovoljavalo svoje životne potrebe. Kako smisao izdržavanja nije u tome da izdržavano lice vrati primljeno izdržavanje onome ko ga je dao, primljeno izdržavanje ne vraća. Veoma čest problem današnjice jeste nedavanje izdržavanja od strane jednog roditelja ili staratelja. S toga je ovaj problem uređen Krivičnim zakonikom i definiše se kao krivično delo. Lice koje je po zakonu dužno da izdržava neko lice, a ta obaveza mu je utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravanjem pred sudom ili drugim organom, izbegava izvršenje svoje obaveze biće sankcionisano po članu ovog zakona. Izdržavanje mora biti precizno određeno, iznos i način isplate. Ukoliko se utvrdi da učinilac ne ispunjava svoje obaveze iz opravdanih razloga, neće se kazniti. Poseban oblik izvršenja ovog krivičnog dela postoji kada usled nedavanja izdržavanja, nastupe teške posledice za izdržavano lice. Ukoliko sud izrekne uslovnu osudu, može naložiti učiniocu da izmiri dospele obaveze i da nastavi sa plaćanjem izdržavanja.

Veoma čvrsta argumentacija navodi se kao prilog tome da nema mesta principu ljudskih prava u porodičnim odnosima. Prvi argument tiče se toga da principu ljudskih prava nema mesta u porodičnim odnosima s obzirom na to da porodicu ne čini individua već zajednica pojedinaca, a drugi, da pravna regulacija porodičnog života neizostavno podrazumeva primenu javnih i političkih načela koja su primerenija javnim (političkim) organima, nego sudovima. Sudovi se drže čvrstih (zakonskih kriterijuma), a parlament i vlada principa i vrednosti. Navedeni razlozi doveli su do toga da materijalno pravna pitanja u porodičnim odnosima, za razliku od proceduralnih pitanja, budu manje podložna principu ljudskih prava [11]. Značaj pojma odgovornosti naspram često dominantne mantre „prava“, ogleda se i u državnom insistiranju na uspostavljanju odnosa odgovornosti. Država putem normi socijalnog i porodičnog zakonodavstva, kroz pojam odgovornosti članova porodice za izdržavanje drugih članova, posebno dece, nastoji da ograniči sopstvenu odgovornost za izdržavanje dece i to prenese na članove porodice [12]. Sve veći broj porodica jednog roditelja i deteta povećava finansijsku odgovornost države, što u savremenim individualističkim društvima nameće pitanje mogućnosti, ali i namere izdvajanja sredstava od strane države. Rezultat uspostavljanja izrazito individualističke kulture ogleda se u tome da se u SAD odbija svaka pravna regulacija koja vodi ka ukidanju ili umanjenju uspostavljene individualne autonomije [13]. Instistiranje na povećanju uloge odgovornosti u porodičnom pravu na račun ljudskih prava ne treba shvatiti

apsolutno. Smatramo da negiranje, bilo ljudskih prava, bilo odgovornosti, dovodi do nesaglasnosti vrednosnog sistema u porodičnom pravu. Nekada će pristup ljudskih prava biti adekvatniji dok će nakada biti potrebno akcentovati odgovornost na račun ljudskih prava.

Učešće žena u radnom procesu i sticanje materijalnih dobara dovelo je do pojave neodgovornosti muškaraca u sticanju materijalnih dobara, što se posebno odražava na polju izdržavanja deteta. Nedavanje izdržavanja od strane očeva za dete koristi kao činjenicama majkama da istaknu prigovor nepodobnosti i neodgovornosti očeva da vrše roditeljsko pravo, kao i da ostvare pravo na kontakt sa detetom. Fenomen nedavanja izdržavanja za dete, mahom od strane očeva, doveo je do formiranja posebnih Alimentacionih fondova i Agencija, gde država nastoji da isplati izdržavanje za samohrane roditelje, majke, a potom da se regresira od roditelja koji ne plaća utvrđene iznose izdržavanja. Tako, npr. u Engleskoj postoji Child Support Agency (Agencija za prikupljanje iznosa izdržavanja), u Hrvatskoj je donet posebni zakon o privremenom izdržavanju dece - Zakon o privremenom uzdržavanju Republike Hrvatske ("Narodne novine Republike Hrvatske", br 92/2014), u Sloveniji je donet Zakon o javnom fondu za garanciju izdržavanja Republike Slovenije, ("Službene novine Republike Slovenije" br. 25/1997), u Portugalu postoji Fond za garanciju izdržavanja maloletnika (Fundo de Garantia dos Alimentos Devidos a Menores) koji je osnovan na osnovu Zakona - dekreta 164/1999 od 13. maja 1999. godine. Povodom prava regressa kod obaveze izdržavanja u Republici Srbiji [14]. Nedavanje izdržavanja kao krivično delo regulisano je članom 195 Krivičnog Zakonika Republike Srbije i pored nasilja u porodici predstavlja jedno od najrasprostranjenijih krivičnih dela koja se odnose na krivična dela protiv braka i porodice. Upravo zbog činjenice da se kao oštećeni ovim krivičnom delom javljaju bliski srodnici, a najčešće deca, koja su socijalno ugrožena i zavisna od tuđe novčane pomoći, ovo krivično delo ima prioritet u svakom segmentu rešavanja. Naime, radi se o hitnim postupcima koji se rešavaju u što kraćem roku i koji ne zasterevaju, te je prema tome bitno da oštećeni znaju da se u bilo kom trenutku mogu obratiti nadležnim organima, samostalno ili putem advokata, radi ostvarivanja prava na izdržavanje. Osnovni oblik ovog krivičnog dela čini onaj ko ne daje izdržavanje za lice koje je po zakonu dužan da izdržava, a ta dužnost je utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom, u iznosu i na način kako je tom odlukom, odnosno poravnanjem utvrđeno. Za osnovni oblik propisana je novčana kazna ili kazna zatvora do dve godine.

Upravo nedavanje izdržavanja može dovesti do pojave nasilja koje se može definisati kao društveni fenomen koji se tumači na veoma različite načine, pa postoje različita teorijska shvatanja i odgovarajuće definicije. Oduvek je postojao i uvek je, kao i danas veoma rasprostranjen u društvu. To je karakteristika mnogih inteligentnih vrsta i prisutna je gde god ova bića pokušavaju da dominiraju nad drugima. Otac psihoanalize, S. Frojd veruje da agresivnost ima biološku osnovu i razvio je svoju teoriju agresivnosti na tezu o destruktivnom instinktu koji poseduju sva živa bića. Agresija je olakšanje koji ima za cilj smanjenje telesne napetosti. Početkom prošlog veka Adler, prema Žarković Palijan (2004), definiše nasilje kao svako ponašanje čiji je cilj da naudi drugom licu, a opisujući ga u najavi i njena etiologija – kako je to manifestacija „volje za moć” urođene svakome pripadniku ljudske vrste. Ona se manifestuje u potrebi da se ostvari osećaj „superiornosti i muškosti“, što zahteva agresiju. Nasilje je namerna upotreba fizičke sile i moći, pretnja ili radnja protiv sebe, protiv druge osobe ili protiv grupe ljudi ili čitave zajednice, što može rezultirati ili rezultirati povredom, smrću, psihičkom posledicom, nerazvijenost osobe ili uskraćenost za nešto.

Agresija i nasilje su društvene pojave koje su u visokoj korelaciji, uzročno-posledično povezane sa brojnim sociopatološkim pojavama: socijalnim bolestima (somatskim, mentalnim, psihosomatskim); individualne i društvene dezorganizacije i disfunkcije (predbračne, vanbračne i bračne zajednice, porodica, škola, duhovne institucije, uža i šira društvena zajednica), sociopatološke pojave (pušenje, alkoholizam, narkomanija, seksualne perverzije

itd., nasilje, agresije – razaranja, ubistva i samoubistva) i kriminal. Deca koja češće doživljavaju nasilje češće su i sami nasilni prema drugoj deci. Ovo je važna informacija za razumevanje psihološkog aspekta nastanka nasilja, kao i za utvrđivanje uzročno-posledične veze između doživljenog i počinjenog nasilja. Intervencije koje potiču sigurnu, stabilnu i nježnu povezanost djeteta s roditeljima u ranoj dobi mogu prognozirati agresivnost [15-21].

2. Određivanje izdržavanja kao preventive nasilju

Obaveza izdržavanja između bračnih i vanbračnih partnera, roditelja i dece i ostalih srodnika utvrđena je pravilima porodičnog prava. U literaturi porodičnog prava se često govori o zakonskom izdržavanju, bez obzira što se zakon ne bi mogao smatrati nikakvim posebnim izvorom obligacija izdržavanja, pošto je zakon izvor obligacionog odnosa, ali samo kao opšti pravni akt koji određenom činjeničnom skupu daje pravnu snagu [22]. Zakonodavac je predvideo obavezu izdržavanja kao sredstvo uređenja imovinskopravnih odnosa čiji su osnov brak ili vanbračna zajednica ili srodstvo. Osnov konstituisanja obaveze izdržavanja je određeni lični odnos za koji zakon vezuje nastanak obligacionopravnog odnosa. Obaveza uzajamnog pomaganja članova jedne grupe može biti postavljena unutar užeg ili šireg kruga lica, porodice ili države [23]. Zakonodavac je nastojao da kompleksno ostvari pravno-političke ciljeve na planu izdržavanja i da istovremeno, ublaži problem koji se javlja u vezi sa izdržavanjem u društvu jer je on još uvek jedan od centralnih problema današnjice [24]. Neophodno je da izdržavanje bude obezbeđeno na adekvatan način kako bi se obezbedila egzistencija poverioca izdržavanja. Od načina na koji će dužnik izvršiti svoju obavezu prema poveriocu u dobroj meri zavisi ostvarenje svrhe zakonskog izdržavanja, a to je obezbeđenje neophodan uslova za život pojedinca. Način izvršenja obaveza izdržavanja, individualizuje se u svakom konkretnom slučaju, po izričitom naređenju zakonodavca. Po pravilu, lice koje je dužno da daje izdržavanje, može na različite načine izvršiti svoju obavezu. Po pravilu, lice koje je dužno da daje izdržavanje, odnosno dužnik izdržavanja, svoju obavezu može da izvrši davanjem određenih novčanih iznosa, in natura ili kombinovanjem ovih metoda.

U teoriji porodičnog prava sporno je da li je obligacija alternativna kada su roditelji dužni da izdržavaju maloletnu decu. Pojedini teoretičari smatraju da sud ne bi mogao obavezati roditelje da na ime izdržavanja maloletnog deteta ustupi na korišćenje drugom roditelju, kome je dete povereno na čuvanje, svoju nepokretnost ako on može svoje izdržavanje dati u novcu [25].

Mogućnosti dužnika izdržavanja i potrebe poverioca izdržavanja su osnovni kriterijumi za određivanje izdržavanja, pri čemu je propisano da kad su u pitanju mogućnosti dužnika izdržavanja, mogućnosti zavise od njegovih prihoda, mogućnosti za zaposlenje i sticanje zarade, njegovih ličnih potreba, njegove imovine, kao i obaveze da izdržava druga lica itd. Sagledavajući životnu situaciju poverioca i dužnika izdržavanja i imajući u vidu sve relevantne faktore, sud je dužan da utvrdi potrebe poverioca, ali i mogućnosti dužnika u svakom konkretnom slučaju. Na osnovu Porodičnog Zakona propisano je da se izdržavanje, po pravilu određuje u novcu, a da se može odrediti i na drugi način (davanjem u naturi), pod uslovom da su se poverilac i dužnik izdržavanja o tome sporazumeli. Porodični Zakon, ukoliko se izdržavanje određuje u novcu, priznaje pravo poveriocu izdržavanja da po svom izboru zahteva da visina izdržavanja bude određena u fiksnom mesečnom novčanom iznosu ili, pak, u procentu od redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja. Kako će izdržavanje biti određeno zavisi od volje poverioca čime ga ovo zakonsko rešenje stavlja u bolji položaj. Kada dužnik izdržavanja ne ostvaruje redovne mesečne novčane prihode, poverilac se po pravilu opredeljuje za fiksni iznos. Kada dužnik ostvaruje redovna mesečna primanja (zaradu, naknadu zarade, penziju i dr.), poverilac se opredeljuje za procentualni iznos. Visina izdržavanja, kad je izdržavanje određeno u procentu, po pravilu, ne može biti manja od 15% niti veća od 50% redovnih mesečnih novčanih primanja dužnika izdržavanja umanjenih za poreze i doprinose za

obavezno socijalno osiguranje. Svi poverioci izdržavanja stavljaju se u isti položaj utvrđivanjem minimalnog i maksimalnog procenta od redovnih mesečnih primanja. Interesi dužnika su takođe zaštićeni a utvrđivanje izdržavanja u sudskom postupku je olakšano. Zakonom je propisana minimalna suma izdržavanja koja predstavlja sumu koju kao naknadu za hranjenike odnosno za lica na porodičnom smeštaju periodično utvrđuje ministarstvo nadležno za porodičnu zaštitu, u skladu sa zakonom. Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja jednom godišnje utvrđuje visinu ovih naknada. Kada je korisnik dete, ove sume iznose 52% od prosečne neto plate u Srbiji a kada je reč o odraslom korisniku ove sume iznose 40%. Ova suma se smatra dovoljnom da bi se pokrili osnovni troškovi života (hrana, odeća, obuća, sredstava za higijenu...). Ovi iznosi nisu obavezujući za sud, već predstavljaju samo orijentaciju. Visina izdržavanja, ako je poverilac dete, na osnovu Porodičnog Zakona određuje se tako da detetu omogući najmanje onaj nivo životnog standarda kakav uživa njegov roditelj - dužnik izdržavanja. U slučajevima kada se utvrdi da je roditelj u mogućnosti da izdvoji veći iznos od onoga koji zadovoljava potrebe deteta, s obzirom na primanja koja ostvaruje, ovaj korektivni kriterijum je od posebne važnosti. Sud u tom slučaju primenjuje ovaj kriterijum, odnosno sud određuje izdržavanje u onoj visini koja će obezbediti da životni standard deteta bude usklađen sa životnim standardom roditelja koji je dužan da daje izdržavanje. Izdržavanje može trajati određeno ili neodređeno vreme. Odredbama iz čl. 163. st. 1. Porodičnog zakona, navodi se da izdržavanje prestaje kada istekne vreme trajanja izdržavanja (163. st. 1. t.1. Porodičnog zakona), ako izdržavanje traje određeno vreme, ili smrću poverioca ili dužnika izdržavanja (čl. 167. st. 1. t. 2. Porodičnog zakona). Ako se, radi o izdržavanju na neodređeno vreme, ono prestaje kada poverilac izdržavanja stekne dovoljno sredstava za izdržavanje, izuzev ako poverilac izdržavanja nije maloletno dete (čl. 167. st. 2. t. 1. Porodičnog zakona) [26-28].

Ne poštovanjem ovih mera može doći do osnovnog oblika krivičnog dela, primena nasilja, pretnjom da će se napasti na život ili telo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje člana svoje porodice. Radnja izvršenja krivičnog dela je alternativno propisana i može se ostvariti na jedan od sledećih načina: a) primenom nasilja, b) pretnjom da će se napasti na život ili telo ili v) drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Nasilje kao način izvršenja ovog krivičnog dela treba shvatiti na isti način kao kod krivičnog dela nasilničko ponašanje, tj. isključivo kao fizičko nasilje. Kada je reč o povređivanju telesnog integriteta kao načinu ostvarenja krivičnog dela, kod ovog oblika u obzir bi došlo jedino nanošenje lakih telesnih povreda. U tom slučaju postoji prividni idealni sticaj po principu konsumpcije jer je krivično delo lake telesne povrede sadržano u krivičnom delu nasilje u porodici. Drugi oblik radnje izvršenja je pretnja da će se napasti na život ili telo. Pretnja je izjava kojom se jednom licu stavlja u izgled neko zlo (neprijatnost) koje će snaći njega ili njemu blisko lice. Potrebno je da se pretnja sastoji u stavljanju u izgled zla koje će nastati delovanjem lica koje preti ili koje će ono na neki drugi način omogućiti. Pretnja se može izvršiti izričito ili odgovarajućim konkludentnim radnjama. Pretnja treba da je ozbiljna, stvarna i ostvarljiva sa aspektom onoga kome se preti. Za postojanje pretnje nije potrebno da onaj koji preti ozbiljno misli da pretnju sprovede u delo, niti je za to potrebna realna mogućnost. Krivično delo nasilje u porodici pretpostavlja da je reč o kvalifikovanoj pretnji - pretnji koja je upravljena na život ili telo, tj. o pretnji ubistvom ili nanošenjem teške telesne povrede. Drsko ponašanje kao način ostvarivanja radnje izvršenja krivičnog dela obuhvata ponašanje kojim se krše usvojena pravila kulturnog i uobičajenog ponašanja, kojim se prema drugom ispoljava ignorisanje, vređanje, spremnost na fizički obračun, a bezobzirno ponašanje je ispoljavanje krajnjeg nepoštovanja nekog lica, njegovo fizičko i psihičko maltretiranje i slično. Drskim ili bezobzirnim ponašanjem smatra se takođe i nasilničko postupanje prema stvarima i imovini uopšte. U literaturi nailazimo na mišljenje da ugrožavanje drskim ili bezobzirnim ponašanjem treba zameniti ugrožavanjem zlostavljanjem ili zadržati samo bezobzirno ponašanje kao oblik radnje izvršenja budući da drsko ponašanje u porodičnim odnosima po pravilu ne ostvaruje stepen društvene

opasnosti koji opravdava kažnjavanje. Krivično delo nasilje u porodici je posledično krivično delo i prema zakonskom tekstu posledica se sastoji u ugrožavanju spokojsstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana svoje porodice [29-32].

3. Krivično delo nedavanje izdržavanja - praktični aspekti

Neodgovorni davalac izdržavanja koji nije odgovorni može biti pozvan na krivičnu odgovornost po dva osnova:

1. za krivično delo nedavanja izdržavanja,
2. za krivično delo kršenja porodičnih obaveza.

Dužnik može biti kažnjen novčano, ili zatvorom do dve godine za osnovni oblik krivičnog dela nedavanja izdržavanja. Kazna može porasti i do tri godine zatvora, ako su zbog nedavanja izdržavanja nastupile „teške posledice” za izdržavanu osobu (na primer, narušavanje zdravlja ili prekid školovanja). ako dužnik imao opravdan razlog (izgubio je posao, iznenada je teško oboleo i slično) da ne uplaćuje izdržavanje, dužnik u ovom slučaju neće biti kažnjen. Kršenje porodičnih obaveza je postupak kojim neko, zanemarujući zakonom utvrđene porodične obaveze, ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije u stanju da se stara o sebi. Raspon kazne kreće se od tri meseca do čak osam godina (ako je član porodice koji nije mogao da se stara o sebi umro zbog toga što davalac izdržavanja nije ispunio svoje obaveze). Po službenoj dužnosti se gone oba krivična dela. I policija i javno tužilaštvo po saznanju da dužnik nije davao izdržavanje, imaju obavezu da „preuzmu stvar” i detaljnije je ispituju. Nedavanje izdržavanja je inkriminisano prvi put u pozitivno krivično pravo naše države 1951. godine, kao krivično delo neplaćanja alimentacije u tada važećem Krivičnom zakoniku. "Prilikom inkriminisanja ovog dela polazilo se od opšteprihvaćenog stava da vaspitanje i pravilan razvoj dece imaju prvorazredni opštedruštveni značaj i da je za pravilan razvoj deteta veoma važno da dete ima bar minimalne ekonomske uslove za život i razvoj". Rezolucija doneta na Devetom međunarodnom kongresu za krivično pravo (Hag, 24-30. avgust 1964. godine) naglasila je da „pitanje povrede dužnosti izdržavanja žena i dece predstavlja ozbiljan socijalni problem čiji značaj raste srazmerno mobilnosti savremenog društva“. Zakonski naziv ovog krivičnog dela je potom promenjen u krivično delo izbegavanje davanja izdržavanja [33-34]. Krivično delo nedavanje izdržavanja prema važećem Krivičnom zakoniku Srbije (čl.195 KZ) spada u krivična dela protiv braka i porodice. Lice koje ne daje izdržavanje za lice koje je po zakonu dužno da izdržava, a ta dužnost je utvrđena izvršnom sudskom odlukom ili izvršnim poravnanjem pred sudom ili drugim nadležnim organom, u iznosu i na način kako je to odlukom, odnosno poravnanjem utvrđeno, je učinilac krivičnog dela nedavanja izdržavanja.

Oštećeni ovim krivičnim delom je lice koje po zakonu ima pravo na izdržavanje. Najčešće su to deca, ali ne i uvek. Porodičnim zakonom propisano koja lica i pod kojim uslovima imaju pravo na zakonsko izdržavanje tako da oštećeni pored dece mogu biti i roditelji, supružnik i dr. Teži oblik krivičnog dela nedavanja izdržavanja koga definiše tzv. kvalifikatorna okolnost postoji ako su usled nedavanja izdržavanja nastupile teške posledice za izdržavano lice. Sud treba da proceni koje su teške posledice, pošto ih zakon ne navodi. Teškim posledicama se mogu smatrati pogoršanje zdravlja, nemogućnost lečenja, nemogućnost školovanja i sl. Za postojanje ovog krivičnog dela potrebno je da budu ispunjena dva uslova:

- da postoji zakonom predviđena zakonska obaveza izdržavanja i
- da postoji izvršna sudska odluka ili izvršno poravnanje pred sudom ili drugim nadležnim organom

Novčana kazna ili kazna zatvora do dve godine zaprećena je za prvi oblik ovog krivičnog dela. Za drugi oblik predviđena isključivo zatvorska kazna u trajanju od tri meseca do tri godine. U pogledu kažnjavanja, zakonom su, predviđene dve mogućnosti:

- da se učinilac neće kazniti ukoliko iz "opravdanih razloga" nije davao izdržavanje i
- da sud prilikom izricanja uslovne osude može odrediti obavezu učiniocu da izmiri dospele obaveze i da uredno daje izdržavanje.

Postavlja pitanje da li nezaposlenost može da bude jedan od opravdanih razloga, jer zakon ne određuje koji su to „opravdani razlozi“ za nedavanje izdržavanja. treba pažljivo sagledati sve okolnosti, jer je nezaposlenost veoma rasprostranjena. Za nedavanje izdržavanja „opravdanim razlogom“ treba smatrati samo nedostatak materijalnih sredstava usled nezaposlenosti. Nezaposlenost može biti posledica nesposobnosti za rad usled teške bolesti ili usled godina života.

Na osnovu sprovedenih istraživanja došlo se podatka da krivično delo nedavanja izdržavanja čini 60-70% svih krivičnih dela protiv braka i porodice. Reč o isključivo „muškom“ deliktu jer žene učestvuju samo sa 4-5% u ukupnom broju osuđenih. Na osnovu istraživanja došlo i do podatka da sudovi najčešće izriču uslovnu osudu. Analiza slučajeva povrede dužnosti izdržavanja pokazuje da učinioci često postupaju iz inata zbog sukoba sa razvedenim supružnikom, kome žele da napakoste. U mnogim slučajevima krivični postupak nedavanja izdržavanja veoma dugo traje, što pokazuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava od 18. januara 2011 [35].

Uz nedavanje izdržavanja često dolazi i do pojave nasilja. Mere zaštite od nasilja u porodici propisane su mnogim stavovima porodičnog zakona. Izvršeno porodično nasilje, bez obzira na intenzitet i oblik ispoljavanja, dovoljan je razlog za izricanje mera porodično pravne zaštite, pri čemu treba imati u vidu da izricanje mera zaštite od porodičnog nasilja ima mesta i u periodu kada nasilnik ne ispoljava nasilje. Mere zaštite moraju biti efikasne i svrsishodne, kako bi mogle ostvariti svoj cilj na planu prevencije, kako posebne tako i opšte, a njihov krajnji cilj je zaštita porodice kao osnovne ali i najznačajnije zajednice ljudskog društva, kako kao celine, tako i svakog njenog člana pojedinačno. Mere zaštite od nasilja u porodici, kao i njihov broj i vrsta, odmeravaju se u skladu sa utvrđenim stepenom verbalnog nasilja koje je nasilnik ispoljio prema žrtvi nasilja, preduzetim fizičkim napadima, težini povreda i uznemiravanju koje žrtva nasilja trpi od nasilnika, kao i procenom opasnosti od ponavljanja nasilja. Prilikom izbora mere koju će sud odrediti mora se uzeti u obzir i maksimalno uvažiti mišljenje žrtve o stepenu opasnosti koja joj pretili, jer se zaštita pruža žrtvi, pa njena subjektivna procena zasnovana na dotadašnjim odnosima sa nasilnikom predstavlja osnovni element koji sud uzima u obzir, kada bira meru koju će u konkretnom slučaju odrediti. Zakonom propisane mere zaštite nisu samo kazna za učinioca nasilja u porodici, one imaju i preventivno dejstvo, jer opominju i upozoravaju učinioca na to kakve ga zakonske posledice očekuju za slučaj da ubuduće ponovi svoje delo, zbog čega deluju i u cilju sprečavanja ponavljanja nasilničkog ponašanja.

Krivično delo nedavanja izdržavanja predstavlja pravi omisivni delikt. Nedavanje izdržavanja može se izvršiti samo pasivnim ponašanjem (nečinjenjem, propuštanjem) učinioca, tj. njegovim propuštanjem da daje izdržavanje na koje je obavezan po osnovu izvršne sudske odluke ili izvršnog poravnjanja koje je zaključeno pred sudom ili drugim nadležnim organom. Znači propuštanje da se daje utvrđeno izdržavanje je predviđeno kao krivično delo, te su time ispunjeni uslovi za konstrukciju pravog krivičnog dela. Na prirodu radnje ovog krivičnog dela ne utiče ni okolnost da se ona može izvršiti i, na primer, delimičnim ispunjenjem utvrđene

dužnosti, ili, pak, nekom drugom činidbom, a ne onom na koju dužnost izdržavanja glasi. Naime, smisao inkriminacije leži u nedavanju dužnog izdržavanja „*u iznosu i na način*“ kako je to odlukom odnosno poravnanjem utvrđeno“. Ukoliko se radnja učinioca sastojala u delimičnom ispunjenju utvrđene dužnosti, odnosno u nekoj drugoj, a ne u utvrđenoj činidbi, ista unormativnom smislu ostaje radnja nečinjenja, s obzirom da učinilac svoju dužnost *nije ispunio u iznosu i na način* kako je to određeno odlukom odnosno poravnanjem. Kada je reč o sudskoj odluci tu se može raditi ne samo o presudi, nego i o rešenju, kao na primer rešenju o određivanju privremene mere kojim se dužnik izdržavanja (tj. učinilac) privremeno, do donošenja presude, obavezuje da daje izdržavanje za neko lice koje na osnovu zakona ima prava na to. Moguće je da dužnost izdržavanja bude utvrđena sudskom odlukom inostranog suda, odnosno poravnanjem koje je zaključeno pred inostranim sudom, odnosno drugim nadležnim inostranim organom. Da bi jedna takva odluka, odnosno poravnanje moglo imati pravno dejstvo, potrebno je da u posebnom postupku bude priznata od strane našeg suda. Istina zakoni dozvoljavaju da se inostrana odluka prizna i izvrši bez da je prethodno sproveden poseban postupak priznavanja. U toj situaciji sudovi o priznanju inostrane odluke odlučuju kao o prethodnom pitanju u tekućem postupku, s tim da inostrana odluka ima dejstvo samo za taj (tekući) postupak. Zbog toga neizvršenje dužnosti izdržavanja prema inostranoj odluci koju je sud cenio kao prethodno pitanje ne može, po našem mišljenju, predstavljati radnju krivičnog dela nedavanja izdržavanja iz razloga što to priznanje ima dejstvo samo u tekućem postupku. Odluka odnosno poravnanje iz kojeg proizilazi dužnost davanja izdržavanja mora imati svojstvo izvršnosti [36]. U praksi se često dešava da je jednom sudskom odlukom, odnosno poravnanjem ustanovljena obaveza dužnika da daje izdržavanje za više lica (na primer za dvoje dece, ili bivšu suprugu i dete itd.). Ako dužnik izdržavanja ne daje izdržavanje za sva ta lica, ili za neka od njih, postojaće onoliko krivičnih dela nedavanja izdržavanja koliko postoji oštećenih poverilaca izdržavanja kojima je učinilac uskratio to pravo. U tom pravcu govori i sudska praksa. Tako, u odluci Okružnog suda u Čačku Kž. 37/03 stoji: „Naime, okrivljeni je obavezan da plaća izdržavanje za svoje dvoje mal. dece, pa kako izdržavanje ne daje za oba oštećena lica, onda uz pravilnu pravnu kvalifikaciju okrivljeni je izvršio dva krivična dela nedavanje izdržavanje iz čl. 119 KZS“. Šta će biti ukoliko učinilac kontinuirano ne daje izdržavanje prema nekom licu? U teoriji i praksi je opšteprihvaćeno da se tu radi samo o jednom krivičnom delu, s tim da su prisutna različita shvatanja o tome po kojem osnovu postoji jedno krivično delo [37].

Način i visina obaveze davanja izdržavanja moraju se navesti u izvršnoj sudskoj odluci. Tako krivično delo postoji u sledećim slučajevima: 1) kada se izdržavanje ne daje, 2) kada se ne daje u predviđenom iznosu i 3) kada se ne poštuju rokovi predviđeni za davanje izdržavanja. Usled navedenog može doći do svih oblika nasilja i ugrožavanja spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana porodice.

Nasilje u porodice je krivično delo prema Krivičnom zakoniku, tako da se može desiti teži oblik ovog krivičnog dela, ako postoji i ukoliko su usled nedavanja izdržavanja nastupile teške posledice za izdržavano lice.

4. Zaključak

Izdržavanje je pravo fizičkog lica (primaoca izdržavanja), koje samo ne može da obezbjedi svoje potrebe za biološki i duhovni razvitak, da traži i obaveza jednog (ili više) lica (davalac izdržavanja) da mu redovno, ubuduće, daje sredstva za zadovoljenje tih potreba, u naturalnom obliku ili u novcu". „Zakonsko izdržavanje" je obligacija između zakonom određenih poverilaca i dužnika, koja može da bude varijabilna u pogledu obima ispunjenja, vremena ispunjenja i u pogledu načina ispunjenja obaveze alimentacije. Porodičnim Zakonom i Zakonom o obligacionim odnosima regulisana je obaveza izdržavanja. Porodičnim zakonom propisana obaveza jedne osobe (dužnika) da obezbedi materijalnu podršku drugoj osobi (poveriocu), gde je dužnik obavezan da poveriocu obezbeđuje sredstva za osnovne životne potrebe. Ova dužnost, odnosno zakonsko izdržavanje, postoji između osoba koje vezuju određeni porodični odnosi, a to je najčešće blisko krvno srodstvo ili brak. Po zakonu, sa krvnim srodstvom izjednačen je odnos između usvojitelja i usvojenika a takođe po zakonu je vanbračna zajednica izjednačena sa brakom. Krivičnopravna zaštita porodice je supsidijarnog karaktera i mora biti svedena na neophodan minimum. Shodno tome, krivičnopravna zaštita porodice funkcioniše isključivo u odnosu na njene najosetljivije članove, među kojima su prvenstveno deca. Sa globalnim društvenim promenama, dolazi do promena u svakoj posebnoj sferi društva, pa i u samoj porodici. Naime, porodica sve više gubi na značaju. Informatičko društvo i visoka mobilnost građana stavljaju pred ljude mnoštvo izbora. Među tim izborima porodica sve manje biva prva na listi prioriteta.

5. Literatura

1. Babić, I.: Porodično pravo, Bijeljina, 2007, str.250.
2. Abašin. Э. А.; Семепое право, Инфа-М, Форум, Москва, 2008.
3. Benabent, A.: Droit civil, La famille, troisieme ed., Paris, 1998.
4. Vujović, R.: Pravo na zakonsko izdržavanje po novom Porodičnom zakonu, Novine u porodičnom zakonodavstvu, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2006.
5. Draškić, M.: Porodično pravo i pravo deteta, Pravni fakultet, Beograd, 2005.
6. Draškić, M.: Porodično pravo, Pravni fakultet, Beograd, 1998.
7. Đurović, Lj.: Bračno i porodični imovinsko pravo, Pravni fakultet Niš, 1985.
8. Uroš P. Novaković, doktorska disertacija: PRAVO NA POŠTOVANJE PORODIČNOG ŽIVOTA, UNIVERZITET U BEOGRADU, PRAVNI FAKULTET, Beograd, 2015
9. Korać, R. : Saradnja suda sa organima starateljstva u ostvarivanju zakonske obaveze izdržavanja, Zbornik "Saradnja suda sa organima starateljstva u primeni novih porodičnih zakona", Pravni fakultet, Beograd, 1985.
10. Korać, R.: Izdržavanje dece od strane roditelja u pravu SFRJ, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Beograd, 1981.
11. S. Harris - Short, Family Law and the Human Rights Act: Judicial Recrpaint or Revolution, Child and Family Law Quarterly, Vol. 17, 2005, crp. 329.
12. A. Diduck, Family Law and Family Responsibility, y J. Bridgeman, H. Keating, C. Lind, Responsibility, Law and the Family, Ashgate, 2008, crp. 257.
13. M. A. Fineman, Responsibility, Family, and the Limits of Equality: An American Perspctive, u C. Lind, H. Keating, J. Bridgeman, Taking Responsibility, Law and The Changing Family, Ashgate, 2011, str. 45.
14. M. Draškić, Pravo na regres roditelja koji je sam izdržavao dete, Perspektive implementacije evropskih stand. u pravni sistem Srbije, knjiga 4, Beograd, 2014, str. 29.
15. Abuse of elderly (2002). U: Krug E., Dahlberg, L., Mercy J. A., Zwi A. B. i Lozano R. (eds.); World Report on Violence and Health, Geneva: WHO Press.
16. Ajduković, M. (2003). Nasilje u obitelji. U: Puljiz V, Bouillet, D, ur. Nacionalna obiteljska politika. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. str. 239-75.
17. Ajduković, M., Rusac, S., Ogresta, J. (2008). Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji. Revija za socijalnu politiku. 1, 3-22.
18. Ajduković, D., Löw, A., Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. Ljetopis socijalnog rada. 18(3), 527-553.
19. Archer, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A metaanalytic review. Psychological Bulletin, 126 (5), 651–680.
20. Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2002). Social psychology. New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River.
21. Balić, S., Divanović, D., Ricijaš, N. (2001). Nasilje i ubojstva među intimnim partnerima. Kriminologija i socijalna integracija. 9(1-2), 71-84
22. Draškić, M., Porodično pravo i pravo deteta, Pravni fakultet, Beograd, 2005.
23. Ponjavić, Z.: Ostvarivanje porodične solidarnosti, Srbija i evropsko pravo, knjiga IV, Kragujevac, 1999-2000.
24. Korać, R.: Saradnja suda sa organima starateljstva u ostvarivanju zakonske obaveze izdržavanja, Zbornik - Saradnja suda sa organima starateljstva u primeni novih porodičnih zakona, Beograd, 1985.

25. Stanković, V. Zakonska obaveza izdržavanja u jugoslovenskom pravu, doktorska disertacija, Beograd, 1960, str. 107.; Korać, R. Izdržavanje dece od strane roditelja u pravu SFRJ, doktorska disertacija, Beograd, 1981. str. 64.; Komar, M.-Korać, R.-Ponjavić, Z. Porodično pravo, Beograd, 1999
26. Sl. glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011-dr. zakon i 6/2015, Porodični zakon
27. Vujović, R., Pravo na zakonsko izdržavanje po novom Porodičnom zakonu, Novine u porodičnom zakonodavstvu, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2006., str. 186.
28. Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. Ostvativanj prava na zakonsko izdržavanje pred pravosudnim organima u Vranju, Bujanovcu i Bosilegradu, PLUTOS d.o.o., Vranje, 2012, str. 19
29. Atanacković, D. Krivično pravo Posebni deo, Beograd, 1981.
30. Babić, M, Marković, I. Krivično pravo Posebni dio, Banja Luka, 2013.
31. Bačić, F. Krivično pravo Opći dio, Zagreb, 1980.
32. Vuković, I. „Nasilje u porodici kao krivično delo - pojedini problemi u primeni prava“, Nasilje u porodici, Zbornik radova sa naučnog skupa, Beograd, 2012.
33. Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. Ostvativanj prava na zakonsko izdržavanje pred pravosudnim organima u Vranju, Bujanovcu i Bosilegradu, PLUTOS d.o.o., Vranje, 2012, str.39.
34. Singer, M., Mikšaj Todorović, Lj., Poldrugáč, Z., Kriminalitet na štetu maloljetnika, Školska knjiga Zagreb, 1989., str.127.
35. Singer, M., Mikšaj Todorović, Lj., Poldrugáč, Z., Kriminalitet na štetu maloljetnika, Školska knjiga Zagreb, 1989;str.129.
36. Slično: Atanacković, D., Krivično pravo, posebni deo, Beograd, 1985, str. 304, Lazarević, LJ., Krivično pravo Jugoslavije, Posebni deo, „Savremena administracija“, Beograd, 1995, str. 534.
37. Ilčić, D., Krivično delo nedavanje izdržavanja, op.cit., str. 85.

MEĐUVRŠNJAČKO NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA, UZROCI I PREVENCIJA

Sažetak

Međuvršnjačko nasilje podrazumijeva događanja u širem okviru škole u kojim pojedini učenici ili grupa učenika, izvodi trajno nasilje nad svojim vršnjakom ili mlađim djetetom. Izravno nasilništvo uključuje: udaranje, vrijeđanje, ruganje, ponižavanje, kritiziranje, naređivanje i zahtijevanje podređenosti, naguravanje, čupanje. Neizravno nasilje je namjerno isključivanje djeteta iz grupnih igara, ogovaranje djeteta itd. Negativni postupci uključuju tjelesno ili psihičko nasilje, te izolaciju. Za nasilje možemo reći da je to oblik ljudskog ponašanja koje je uvijek namjerno ponašanje u smislu da se odnosi na ljudske postupke, a ne na pokrete. Uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima rezultat su obilježja ličnosti svakog pojedinog učenika, kvalitete obiteljskih odnosa, školskog okruženja, utjecaja medija, obilježja kulture i društvenog okruženja. Smanjenju međuvršnjačkog nasilja možemo doprinijeti edukacijom djece, roditelja, odgojitelja i učitelja. Roditelji su djeci uzori i prvi modeli po kojima uče. Bez edukacije odraslih, prevencija ne može biti uspješna.

Ključne riječi: međuvršnjačko nasilje, uzroci nasilja, prevencija, edukacija.

PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOLS, CAUSES AND PREVENTION

Summary

Peer bullying refers to events in the broader framework of the school in which individual students or a group of students engage in lasting bullying against their peers or younger children. Direct bullying includes: hitting, insulting, mocking, humiliating, criticizing, ordering and demanding submission, pushing, pulling. Indirect bullying is intentionally excluding a child from group games, gossiping about a child, etc. Negative actions include physical or psychological bullying, and isolation. We can say that bullying is a form of human behavior that is always intentional in the sense that it refers to human actions and not to movements. The causes of bullying among students are the result of the personality characteristics of each individual student, the quality of family relationships, the school environment, the influence of the media, characteristics of culture and the social environment. We can contribute to the reduction of peer bullying by educating children, parents, educators and teachers. Parents are

---

¹ JU OŠ „Pazar“ Tuzla

children's role models and the first models they learn from. Without educating adults, prevention cannot be successful.

Key words: peer bullying, causes of bullying, prevention, education.

Uvod

Nasilje među vršnjacima je pojam s kojim se svakodnevno susrećemo smatrajući da je svaki sukob ili fizički kontakt između djece vršnjačko nasilje.

Međutim, postoji razlika između elemenata sukoba i vršnjačkog nasilja. Naime, negativno ponašanje ili sukob koji se desio slučajno bez namjere da se neko povrijedi, a koje se nije ponavljalo niti je imalo cilj da drugome nanese štetu ne možemo okarakterisati kao vršnjačko nasilje.

O nasilju u školama mnogo se govori u posljednje vrijeme. Društvo u kojem živimo pokazuje nasilje u porastu. Nasilje u školama nije nova pojava, samo se posljednjih godina sve više pažnje pridaje tom fenomenu. Povećana tolerancija i smanjena osjetljivost na nasilje dodatno doprinose stvaranju dječijeg okruženja ispunjenog nasiljem.

Brzi tempo i način života kojim živimo ostavlja sve manje vremena za jačanje obiteljskih odnosa i uticaja, što djeluje negativno na odgojnu funkciju obitelji.

To za rezultat ima slabljenje socijalno – psihološkog funkcioniranja učenika u školskoj i društvenoj sredini, tako da teret odgoja sve više pada na pleća odgojnih institucija, u prvom redu škole. Škola ima zadatak da na vrijeme prepozna rizične faktore i preventivno djeluje kako bi se smanjili izgledi za razvoj nepoželjnih, antisocijalnih oblika ponašanja.

Sukob je posljedica različitosti u mišljenju, stavovima i vjerovanju. Iako je skoro svakodnevno prisutan može se riješiti na miran i nenasilan način.

O vršnjačkom nasilju govorimo kada počinioc ima unaprijed namjeru i cilj da nanese bol i štetu drugoj osobi u vidu tjelesni povrda, prijetnji, guranja, ismijavanja i ucjenjivanja uz ponavljanje tokom nekog vremenskog perioda.

Nasilje predstavlja agresivno ponašanje prema sebi ili drugima. Može se desiti samo jednom i imati karakteristike nenamjernog incidenta, ali sa posljedicama koje treba adekvatno tretirati. Zlostavljanje (bullyng) je složeniji oblik nasilja koji traje duže vrijeme, ponavlja se i sa ciljanom namjerom da se druga osoba povrijedi i ponizi.

Škola mora pomoći učenicima u razvijanju pozitivnih osobina, te tako preventivno djelovati na pojavu vršnjačkog nasilja.

Vrste nasilja

Nasilje možemo svrstati u sljedeće oblike:

Fizičko nasilje je svaka primjena sile koja je unaprijed isplanirana te ima za cilj da se žrtvi nanese tjelesna povreda i bol.

Fizičko nasilje podrazumijeva različite oblike ponašanja : udaranje, guranje, gađanje, šamaranje,

čupanje, zaključavanje, napad različitim predmetima, pljuvanje i slično bez obzira da li je kod napadnutog djeteta nastupila tjelesna povreda (Kandare Šoljaga, 2008). Najčešće ozljede su: neobjašnjive modrice različite starosti (što se vidi po boji modrice), neobjašnjive opekline (u obliku cigarete), neobjašnjive posjekotine (na ustima, rukama, nogama ili trupu), neobjašnjivi prijelomi kostiju, izbijeni ili klimavi zub/i, ozljede koje su posljedica ljudskog ugriza, iščupana kosa, neobjašnjive duboke ogrebotine, prisustvo ozljeda nakon školskih praznika, vikenda ili izostanaka iz škole (Kandare Šoljaga, 2008).

Dijete koje je fizički zlostavljano često iskazuje različite oblike ponašanja koje su vidljive. Neki od oblika ponašanja mogu biti to da je dijete plašljivo je, boji se fizičkog kontakta, destruktivno je prema sebi ili prema drugima, povučeno je, izolirano ili agresivno, ima loše socijalne odnose, ima problema u učenju, slab uspjeh u školi, lošu koncentraciju, bježi od kuće, pokazuje delikventna ponašanja, ima čudna objašnjenja za ozljede, žali se na bolove ili se čudno kreće, nosi odjeću koja sakriva određene dijelove tijela (puno odjeće, dugi rukavi ljeti i sl.) i boji se odlaska kući (Kandare Šoljaga, 2008).

Fizičko ili tjelesno nasilje podrazumijeva nanošenje ozljeda djetetu fizičkim putem. Međutim, sudionici u fizičkom nasilju nad djetetom nisu samo osobe koje fizički maltretiraju dijete na bilo koji način, već i osobe koje ozljeđivanje nisu spriječile (Zečević, 2010).

Verbalno nasilje uključuje prijetnje, psovke, ponižavanje, ismijavanje, nazivanje pogrdnim imenima i sl.

Verbalno zlostavljanje najčešće prati fizičko zlostavljanje, a podrazumijeva vrijeđanje, širenje

glasina, stalno zadirkivanje, ismijavanje (Šostar, 2010).

Verbalno ili emocionalno zlostavljanje podrazumijeva:

- Omalovažavanje, ponižavanje, uvrede, ismijavanje, davanje pogrdnih imena.
- Verbalno zastrašivanje: prijetnje, ucjenjivanje s namjerom da se izazove strah kod djeteta.

Pod psihičkim nasiljem podrazumijevamo trajno neprijateljsko raspoloženje prema djetetu, principijelno neprihvatanje, nijekanje i odbijanje djeteta kao osobe, iskaze, radnje i postupke pomoću kojih se dijete vrijeđa, omalovažava, ucjenjuje, ponižava, kažnjava, zastrašuje, terorizira, izolira i slično (Šostar, 2010).

Karakteristike psihički zlostavljanog djeteta:

- Apatija;
- Agresivnost ;
- Usamljenost;
- Ne reaguju na vanjske podražaje;
- Problemi s učenjem;
- Depresija;
- Strah i tjeskoba (Stigleitner Gotovac, 2012).

Veoma je teško pomoći verbalno zlostavljenom djetetu, jer je teško primjetiti da se radi o ovoj vrsti zlostavljanja i u tim slučajevima djeca se osjećaju sami (Tomić i sur. 2005).

Elektronsko nasilje su napadi, prijetnje, omalovažavanje i ucjenjivanje putem interneta.

Nasilje preko interneta (cyberbullying) predstavlja situacije kad je dete ili tinejdžer izloženo napadu drugog deteta, tinejdžera ili grupe dece, posredstvom interneta ili mobilnog telefona.

Elektronsko nasilje uključuje bilo kakav oblik slanja poruka putem interneta ili mobilnih telefona. Ima za cilj povređivanje, uznemiravanje ili bilo kakvo drugo nanošenje štete detetu, mladom ili odraslom čoveku koji ne može da se zaštiti od takvih postupaka. Pojavljuje se u obliku tekstualnih ili video poruka, fotografija ili poziva.

Postoje dvije vrste nasilja preko interneta: direktan napad i napad preko posrednika. Direktan napad događa se kad maloletnik:

- šalje uznemirujuće poruke mobilnim telefonom, e-mailom ili na chatu;
- ukrade ili promijeni lozinku za e-mail ili nadimak na chatu;
- objavljuje privatne podatke ili neistine na chatu, blogu ili internet stranici;

- šalje uznemirujuće slike putem e-maila ili MMS poruka na mobilnom telefonu;
- postavlja internet ankete o žrtvi;
- šalje viruse na e-mail ili mobilni telefon;
- šalje pornografiju i neželjenu poštu na e-mail ili mobilni telefon;
- lažno se predstavlja kao drugo dijete.

Nasilje preko posrednika događa se kad počinitelj napada žrtvu preko treće osobe, koja toga najčešće nije svjesna.

Socijalno nasilje podrazumijeva diskriminaciju, isključivanje iz grupe, dovođenje djeteta u neravnopravan položaj, izolovanost.

Socijalno nasilje se dešava kada se neko isključuje iz grupnih aktivnosti, ogovara, kada se pričaju laži o nekoj osobi, ili nagovaraju druge da se s tom osobom ne druže (Šostar, 2010).

U slučaju zlostavljanja nasilnik podstiče socijalnu izolaciju ili kontrolu nad društvenim životom djeteta.

Nasilnik može i otvoreno zabranjivati odnose sa prijateljima, drugovima iz odijeljenja i škole što može rezultirati ismijavanjem djeteta od strane drugova ili zastrašivanjem, kod djeteta.

INDIVIDUALNE OSOBINE	OBITELJSKI FAKTORI	ŠKOLSKI FAKTORI
Iako ne uvijek, obično je riječ o impulzivnoj, živahnoj djeci koja imaju višak energije i nemaju strpljenja.	Nedostatak pažnje i topline.	Nedostatak nadzora i nadgledanja.
Obično je riječ o djeci i mladima koja često pronalaze brza „rješenja“ frustrirajućih situacija.	Slab nadzor nad djetetom i zanemarivanje djetetovih potreba.	Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto.
Traumatizirana djeca i mladi su podložniji nasilničkom ponašanju.	Svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće koje djetetu šalje pogrešnu poruku da je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo.	Neadekvatno ponašanje nastavnika (ismijavanje, prijetnje, fizičko nasilje).
Djeca i mladi koju okolina doživljava „zločestom“, kojima se pripisuje zločesto ponašanje, pa se i počinju ponašati u skladu s tim.	Popustljivi roditelji kad je dijete tvrdoglavo i bez pravog razloga zahtijeva nešto čime mu se šalje poruka da takvo ponašanje uspijeva kada se želi nešto postići.	Nereagiranje nastavnika i stručnih suradnika na agresivna ponašanja učenika i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...).
	Za djecu koja odrastaju u obiteljima u kojima postoji nasilje za 3-4 puta je veća vjerojatnost da će postati nasilnici.	Stav nastavnika prema nasilništvu.
		Nedostatak programa intervencije i prevencije.

Tabela 1: Zašto dijete postaje nasilnik? (Kandare Šoljaga, 2008)

Uzroci nasilja

Uzroci nasilja u širem smislu su faktori koji utiču na djetetovo odrastanje, odgoj i obrazovanje te ponašanje. To su svakako individualne karakteristike ličnosti, obitelj, škola, vršnjaci...

Uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima rezultat su obilježja ličnosti svakog pojedinog učenika, kvalitete obiteljskih odnosa (stil odgoja, roditeljska – posebno majčinska ljubav i

privrženost djetetu i sl.), kvalitete školskog okruženja, utjecaja medija, obilježja kulture i društvenog okruženja u kojemu dijete živi (Botonjić, 2018).

Individualne karakteristike ličnosti djece koja su živahna, koja se teže nose s frustracijama, koja imaju problem s kontrolom bijesa, viškom energije, manjkom strpljenja, koja su impulzivna ali i traumatizirana, svakako su podložnija nasilničkom ponašanju. (Bilić, 2003) Nedostatak pažnje i topline u obiteljskim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu rizični su faktori razvoja nasilničkog ponašanja kod djece.

Nedostatak bliskosti i osjećaja neprihvaćenosti može biti rizičan faktor nasilja u školi.

Utjecaj medija na pojavu nasilnog ponašanja uvijek je bio pod povećalom znanstvene zajednice. Mnoga istraživanja (Kirsh, 2006; Trend, 2007; National Center for Children Exposed to

Violence, 2003 i drugi) bavila su se odnosom medija i odgoja djece, vremenom koji djeca provedu gledajući TV, igrajući videoigrice i sl.

Posljedice vršnjačkog nasilja

Vršnjačko nasilje, u raznim oblicima, prisutno je u svakodnevnoj komunikaciji i međusobnim odnosima među djecom. Nasilje može ostaviti kratkoročne i dugoročne posljedice na mentalno zdravlje, emocionalni, socijalni razvoj i opšte funkcionisanje djeteta koje je žrtva.

Posljedice vršnjačkog nasilja su mnogobrojne, a jedna od najčešćih je gubitak samopoštovanja, osjećaj manje vrijednosti, zatim osjećaj odbačenosti, prestrašenosti i posramljenosti. Gubitak vjere u sebe može dovesti do povlačenja, a nasilnici žrtvu često nastoje izolirati i izdvojiti od društva, što rezultira osjećajem usamljenosti i napuštenosti žrtve. Svakodnevna izloženost neugodnim ponašanjima vršnjaka može dovesti i do osjećaja bespomoćnosti te gubitka vjere da se nešto doista može promijeniti.

Kod dugotrajnije izloženosti vršnjačkom nasilju kod žrtava se mogu javiti i psihosomatski problemi u vidu glavobolje, bolova u trbuhu, vrtoglavice, gubitka apetita ili poteškoća sa spavanjem.

Ukoliko je dijete duže izloženo bilo kojoj vrsti nasilja, kod njega se mogu razviti fobija od škole, depresija, nedostatak pažnje i nemogućnost uklapanja u školsku sredinu, što dovodi do izostajanja i bježanja sa redovne nastave. Često se dešava da takva djeca postižu niži školski uspjeh od uobičajenog ili da imaju poteškoće u društvenim odnosima.

Jedan od mogućih pokazatelja da je dijete žrtva nasilja jeste pocijepana odjeća, oštećene ili uništene školske stvari (torba, pernica, pribor), modrice po tijelu i ogrebotine.

Žrtve nasilničkog ponašanja:

- boje se ići u školu i iz nje;
- mijenjaju uobičajeni put do škole;
- mole roditelje da ih voze u školu; odbijaju ići u školu;
- „bolesni“ su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u trbuhu;
- pogoršava im se školski uspjeh;
- dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama;
- dolaze kući izgladnjeli (uzet im je novac);
- postanu povučeni, niskog samopouzdanja; postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti;
- prijete samoubojstvom ili ga pokušaju;
- zaspu plačući, imaju noćemore;
- sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku); (Kandare Šoljaga, 2008)

Uloga škole u prevenciji nasilja

Škola treba da bude mjesto u kojem se djeca osjećaju sigurno i prihvaćen. Rješavanje problema nasilja među i nad djecom odgovornost je nas odraslih. Djeca ne bi trebala sama rješavati ove probleme. Ona imaju pravo boraviti u sigurnom okruženju i osjećati se sigurno i prihvaćeno.

Škola i zaposneci škole (direktor, nastavnici, stručni suradnici i drugi zaposlenici) dužni su reagirati na nasilje ukoliko se ono događa u školi ili u blizini škole (na školskom igralištu, školskom vrtu ili sl.).

Kako bi se preveniralo vršnjačko nasilje, potrebno je djecu od malih nogu odgajati i učiti kako treba postupati u određenim situacijama, te ih edukovati kroz školske programe. Dijete treba naviknuti da ima podršku od strane odraslih, kao što su roditelj, starija braća/sestre, učitelji i zaposlenici škole.

Usljed izloženosti nasilnom ponašanju djeca različito reaguju, a na to u velikoj mjeri utiču odrasli koji trebaju na vrijeme prepoznati i intervenisati u cilju zaštite i podrške žrtvi, kao i tretmanu nasilnika. U cilju prevencije nasilja neophodno je otvoreno razgovarati o uzrocima i posljedicama nasilnog ponašanja, sankcijama, te osnaživati djecu da ne prešućuju uvrede, prijetnje, ponižavanje, udarce, nego da na vrijeme prijave problem i traže pomoć.

Zaključak

Danas se mnogo radi na prevenciji i pronalaženju adekvatnih metoda i sredstava za suzbijanje međuvršnjačkog nasilja. Međutim, taj problem nasilja je sve zastupljeniji. Zbog toga ovaj problem zahtijeva veliku pažnju svih društvenih faktora.

Verbalno nasilje se smatra najzastupljenijim, jer ovaj oblik međuvršnjačkog nasilja ne ostavlja „vidne tragove“ i jer učenici nisu ni svjesni koliko verbalnim putem nekoga mogu povrijediti. Zbog toga veliki akcenat stavljamo i na svjesnost prilikom definiranja međuvršnjačkog nasilja. Učenici uglavnom ne prijavljuju nasilje ukoliko se nekome drugome dešava, ali prijavljuju nasilje ukoliko se njima lično dešava. Razlog tome može biti strah da ne postanu „tužibabe“ ukoliko govore umjesto nekoga drugog, dok će svoj problem podijeliti s nastavnicima i drugim osobljem škole, jer je to njihov lični problem koji je potrebno riješiti.

Problem međuvršnjačkog nasilja prisutan je u školama i potrebno je nalaziti kvalitetne metode i sredstva za njegovo suzbijanje. Škola, u saradnji s drugim institucijama, treba da pruži što više informacija o temi međuvršnjačkog nasilja, te da pomaže učenicima u razvoju i jačanju cjelokupne ličnosti, jer će se na taj način problem vršnjačkog nasilja, kao i drugi problemi s kojima se susreću učenici, zasigurno smanjiti. Svaki oblik društveno neprihvatljivog ponašanja može negativno uticati na razvoj ličnosti učenika, bilo da se radi o djeci koja su žrtve nasilja ili djeci nasilnicima, te je stoga potrebno preventivno djelovati i suzbijati ta društveno neprihvatljiva ponašanja.

Literatura

Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost* 10 (2012) 3, 459-477.

Botonjić, A. (2018). *Vrste nasilja u osnovnoj školi*. Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo

Kandare Šogalja, A. (2008). *Šta je fizičko zlostavljanje?* Zagreb. Dostupno

na:<https://www.centarzdavlja.hr/zdrav-zivot/zdravlje-opcenito/sto-je-to-fizicko-zlostavljanje/> (07.09.2019)

Stigleitner Gotovac, I. (2012). Psihičko zlostavljanje djece. Dostupno na:

<http://www.ladylike.hr/kolumna-vise/psihicko-zlostavljanje-djece-78> (07.09.2019)

Šostar, Z. (2010). *Nasilje među djecom*. Dostupno na:

<http://www.poliklinikadjeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/> (07.09.2019)

Tomić, R., Šehović, M., Habibović, C. (2005). *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*, Tuzla

<https://odrasli.hr/britelefon.hr/clanci/bullying-nasilje-medu-vrsnjacima/>

<https://globalanalitika.com/vrsnjacko-nasilje/>

<https://osmccsa.edu.ba/v2/borba-protiv-vrsnjackog-nasilja/>

PREVENCIJA NASILJA U OŠ. “DESANKA MAKSIMOVIĆ” U NOVOM PAZARU

Apstrakt

U ovom radu analiziramo ulogu škole u prevenciji nasilja kod učenika, shodno pravnom sistemu Srbije. Radi se o veoma aktuelnom i sveprožimajućem društvenom problemu koji predstavlja veliku potrebu i snažan izazov za državu i društvo da tragaju za adekvatnim mjerama za njegovu prevenciju i sprječavanje. Republika Srbija se ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta Ujedinjenih nacija ("Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", broj 15/90 i "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97), obavezala da obezbijedi ostvarivanje svih prava djeteta, a naročito, na zaštitu od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, na potpunu informisanost, na pravično postupanje i zaštitu privatnosti, kao i da djetetu koje je bilo izloženo nasilju obezbijedi podršku za fizički i psihički oporavak i njegovu socijalnu reintegraciju. U radu obrađujemo pojam "Nasilje", odnosno prevenciju nasilja kod učenika osnovnih škola i kako obezbijediti uslove za sigurno i podsticajno odrastanje i razvoj djeteta i učenika, zaštitu od svih vrsta nasilja, služeći se dostupnim izvorima, a posebno koristeći se istraživanjem autora Dr sci. Milana Miloševića i njegovim radom - Vršnjačko nasilje u školama-antropološki pristup, Zbornik radova, strana 29, (www.fpsp.edu.rs). U borbi protiv vršnjačkog nasilja uviđa se uloga škole koja kao institucija može planski, organizovano i sistematski preventivno djelovati u pravcu redukcije nasilja među svojim učenicima. Nekoliko stravičnih primjera nasilja sa smrtnim ishodom (npr. OŠ. "Vladislav Ribnikar" u Beogradu i sl.) tjeraju nas da sva buduća istraživanja usmjerimo ka ispitivanju preventivnih strategija vršnjačkog nasilja u školama, zatim empirijskim utvrđivanjima trenutnog stanja po pitanju vršnjačkog nasilja u školama i sl. Mi smo u ovom radu obradili OŠ "Desanka Maksimović" u Novom Pazaru, i prikazali model kako se jedna osnovna škola može baviti prevencijom nasilja.

Ključne riječi: Nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, vrste nasilja, Konvencija o pravima djeteta, OŠ "Desanka Maksimović, Novi Pazar.

Uvod

Sve što se dešava u obrazovno-vaspitnom procesu, neposredno ili posredno u funkciji je razvoja učenika. Nastavnik koji poznaje uzrasne karakteristike, individualne osobine učenika, sposoban je da učenje i nastavu prilagodi svakom učeniku, odnosno stvori uslove za optimalna postignuća učenika. (Luteršek, N i Backović, A, (2014). Pedagoško psihološki aspekti nastave, str.3. Podgorica; Zavod za školstvo).

U zadnjih nekoliko godina, ne samo u Srbiji nego i u okolnim zemljama pa i šire u Evropi i svijetu, došlo je do porasta vršnjačkog nasilja, a naročito nasilja u školama. Glavni poticaj za pisanje ovog rada predstavlja tragični događaj koji se zbio 3. maja 2023. godine, kada je 13-godišnji učenik OŠ "Vladislav Ribnikar" u Beogradu, pucajući u hodniku i učionici škole

---

¹ Ms.C. Muzafer Hadžić, doktorant, Evropski univerzitet Brčko Distrikt, Email:muzafer.hadzic@hotmail.de

ubio devetoro učenika iste škole. Ovo je bio alarm da nadležna ministarstva i ostali državni organi preduzmu najozbiljnije preventivne normativne i administrativno tehničke mjere kako bi spriječili slična događanja u buduću. Ministarstvo prosvete Srbije je reagovalo izmjenama u Pravilniku o postupanju u slučaju nasilja kojim se uvode procedure po kojima zaposleni treba da postupaju u kriznim situacijama. Škole će dobiti i odgovarajuće timove za krizne događaje, tako da će, npr. tim za zaštitu od nasilja ubuduće procenjivati da li učenika treba udaljiti iz škole tokom trajanja vaspitno-disciplinskog postupka. Cilj ovih izmjena Pravilnika je osnažiti zaposlene i ublažiti posljedice koje krizna situacija može da ima po učenike i nastavnike, i sva druga lica. Takođe izmjene imaju za cilj usaglašavanje sa izmjenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, a najznačajnija izmjena odnosi se na uvođenje procedura postupanja zaposlenih u kriznim situacijama. U nastavku ovog rada, držeći se relevantnih izvora, najprije dajemo nekoliko definicija i pojašnjenja važeće terminologije u vezi sa nasiljem, a zatim na primjeru OŠ “Desanka Maksimović” u Novom Pazaru pružamo širi naušno-stručni osvrt na nasilje u osnovnim školama stavljajući akcent na njegovu prevenciju.

1. Prevencija

Prevencija (od lat. Praevenire = sprječavanje) označava skup mjera kako bi se spriječilo bilo kakve neželjene pojave, kao što su bolesti, ovisnost o drogama, zločini, nesreće, neuspjeh u školi, socijalni sukob, nasilje, ekološke katastrofe i slično. Primarna prevencija ispituje pretpostavke, uvjete i uzroke fenomena. Traži načine kako ih izbjeći. Sekundarna prevencija nastoji spriječiti produbljivanje, širenje i slično. Ona je usredotočena na posebno ranjive skupine kao što su mladi, manjine ili socijalno ugrožene osobe. Tercijarna prevencija nastoji spriječiti ponavljanje takvih zločina, bolesti, ovisnosti o drogama i slično. Riječ prevencija i sprječavanja se uglavnom rabi na području zdravstva (profilaksa); prava, (spriječiti zločine); obrazovanja, (najvažnije sredstvo primarne prevencije); prometa, (uvjete o sprječavanju nesreća); politike, gdje se govori primjerice o prevenciji kriza ili preventivnim ratu. (<https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Prevencija>)

Važno je istaći da u ovom procesu porodica igra najvažniju ulogu. Jer, porodica je osnovna zajednica u kojoj ljudi egzistiraju i ostvaruju svoj identitet i društvene funkcije i interese. Ona je i primarno mjesto socijalizacije, univerzalna društvena institucija sa najvećim uticajem. (Korać, Hana *Uloga porodice u prevenciji ovisnosti*, str. 21.)

2. Nasilje

Pod nasiljem i zlostavljanjem podrazumijeva se svaki oblik jedanput učinjenog, odnosno ponovljenog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posljedicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti djeteta i učenika, ili zaposlenog. (<https://cuvante.gov.rs/sr/sta-je-nasilje/sta-je-nasilje/>). Konkretnije rečeno, nasiljem ili zlostavljanjem smatra se nasilje zaposlenog prema djetetu, učeniku, drugom zaposlenom, roditelju, odnosno drugom zakonskom zastupniku (u daljem tekstu roditelj); učenika prema drugom djetetu, učeniku ili zaposlenom; roditelja prema svom djetetu, drugom djetetu i učeniku, zaposlenom kao i prema trećem licu.

3. Vrate nasilja:

3.1 Fizičko nasilje

Pod pojmom fizičko nasilje podrazumijeva se redovno napadanje nekoga ko je slabiji. (Marija Marković, Vršnjačko nasilje u školi, strana 18. Niš, 2020.) Učestalo ili jednokratno grubo postupanje, nanošenje tjelesnih povreda, nanošenje bola, kao i postupanje roditelja i drugih osoba koje uključuje potencijalni rizik od tjelesne povrede, a čije posljedice mogu, ali i ne moraju biti vidljive. (<https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/fizicko-nasilje/>). Primjeri fizičkog nasilja mogu biti: stezanje vrata, drmusanje, udaranje, šutiranje, polivanje vrućom tečnošću ili uranjanje dijelova tijela u vruću tečnost, bacanje, trovanje, vezivanje djeteta, napad oružjem i slično. Uvijek treba posumnjati na fizičko nasilje kada podaci koje daje roditelj o povredi djeteta govore o okolnostima koje ne odgovaraju samoj povredi i njenom nastanku.

Fizičko nasilje podrazumeva redovno napadanje nekoga ko je slabiji. Može da bude direktno agresivno, kao što je udaranje, šutiranje i pljuvanje, ili indirektno, kao što je povređivanje gestom, sugestijom, uhođenjem i uništavanjem ili skrivanjem imovine. Ono može da uključuje hvatanje žrtve za odeću i cepanje odeće ili tuče u kojima žrtva ne može da se odbrani.

3.2 Psihičko nasilje

Emocionalno ili psihičko nasilje kod djece, kao i samo psihičko nasilje je kontinuirano neprijateljsko i/ili indiferentno ponašanje roditelja i drugih koji nastupaju s pozicije moći, na osnovu čega dijete može zaključiti da je bezvrijedno, nevoljeno, neadekvatno, što narušava njegovu emocionalnu stabilnost i psihološki kapacitet, te kratkoročno i/ili dugoročno negativno utiče na njegov razvoj i dobrobit, koje se mora odmah prijaviti nadležnima za rešavanje ovakvog slučaja ili nekoj starijoj osobi od poverenja. (<https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/psihicko-nasilje/>)

3.3 Socijalno nasilje

Socijalno nasilje, socijalno ponašanje, socijalno nasilje u školi i zlostavljanje je ponašanje kojim se isključuje dijete i učenik iz grupe vršnjaka i različitih oblika socijalnih aktivnosti, odvajanjem od drugih, neprihvatanjem po osnovu različitosti, uskraćivanjem informacija, izolovanjem od zajednice, i uskraćivanjem zadovoljavanja socijalnih potreba. (<https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/socijalno-nasilje/>).

3.4 Digitalno nasilje

Digitalno nasilje i zlostavljanje je zloupotreba informacionih tehnologija koja može da ima za posledicu povredu druge ličnosti i ugrožavanje dostojanstva i ostvaruje se slanjem poruka elektronskom poštom, SMS-om, MMS-om, putem veb-sajta (web site), čitovanjem, uključivanjem u forume, socijalne mreže i sl. (<https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/digitalno-nasilje/>).

Uznemiravanja koja nastaju putem interneta sve češće se prenose u školu. Konfliktna situacija ne nastaju u prirodnom okruženju direktno, već indirektno, tj. i to najčešće može biti komentarisanjem nečije fotografije, ili prepričavanjem događaja koji kod druge osobe izazovu

nepoželjnu reakciju. (Fikreta Žunić, Prevencija internet nasilja kroz čas odjeljenjske zajednice, str. 46. Pedagoška stvarnost, LXV, 1 (2019), Novi Sad.

4. Zloupotreba djeteta i učenika

Zloupotreba djeteta i učenika je sve ono što pojedinac, odnosno ustanova čini ili ne čini, što negativno utiče, nanosi štetu, uskraćuje ili smanjuje mogućnost za bezbedan i zdrav razvoj i dovodi ga u nemoćan položaj prema pojedincu ili ustanovi (zloupotreba u sportu, u političke, vjerske, komercijalne i druge svrhe). Zloupotreba podrazumijeva i prekomjerno podsticanje, odnosno psihološki pritisak na dijete i učenika od strane roditelja ili nastavnika radi postignuća koja mogu da imaju za posljedicu ugrožavanje normalnog psihofizičkog i socijalnog razvoja i najboljeg interesa deteta. (<https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/zloupotreba-deteta-i-ucenika/>)

5. Trgovina ljudima

Trgovina ljudima je vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje lica, putem prijetnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije. (<https://cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/trgovina-ljudima/>)

6. Eksploatacija

Komercijalna eksploatacija ili druge vrste eksploatacije djece, odnosno zlostavljanja i iskorišćavanja djece odnose se na korišćenje djeteta za rad ili u druge svrhe, a u korist odraslih osoba. (<https://cuvamte.gov.rs/>)

7. Zanemarivanje i nemarno postupanje

Zanemarivanje i nemarno postupanje je propuštanje roditelja, druge osobe koja je preuzela brigu o djetetu i učeniku, ustanove ili zaposlenog da u okviru raspoloživih sredstava obezbijedi uslove za pravilan razvoj djeteta i učenika u svim oblastima, a što može da naruši njegovo zdravlje i razvoj. (<https://cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/zanemarivanje-i-nemarno-postupanje/>).

Zanemarivanje u ustanovi obuhvata: uskraćivanje pojedinih oblika obrazovno-vaspitnog rada neophodnih djetetu i učeniku: nereagovanje na sumnju o zanemarivanju ili na zanemarivanje od strane roditelja; propuste u obavljanju nadzora i zaštite djeteta i učenika od povrjeđivanja, samopovrjeđivanja, upotrebe alkohola, duhana, narkotičkog sredstva ili psihoaktivne supstance, uključivanja u destruktivne grupe i organizacije i dr.

8. Prevencija nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja

Prevenciju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja čine mjere i aktivnosti kojima se u ustanovi stvara sigurno i podsticajno okruženje, njeguje atmosfera saradnje, uvažavanja i konstruktivne komunikacije. (Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, "Sl. glasnik RS", br. 11/2024).

Najvažnije preventivne aktivnosti:

1. Podizanje nivoa svijesti i osjetljivosti djeteta i učenika, roditelja i svih zaposlenih za prepoznavanje svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html).

2. Njegovanje atmosfere saradnje i tolerancije, povjerenja, uvažavanja i konstruktivne komunikacije u kojoj se ne toleriše nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje;
3. Unapređivanje znanja, vještina i stavova potrebnih za kreiranje bezbijeđenog i podsticajnog okruženja i konstruktivnog reagovanja na nasilje;
4. Unaprjeđivanje poznavanja procedura za prijavljivanje i postupanje kod djeteta i učenika, roditelja i svih zaposlenih u slučaju sumnje ili saznanja o svim oblicima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja da obezbjeđuju zaštitu djeteta i učenika, roditelja i svih zaposlenih od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
5. Podsticanje usvajanja pozitivnih normi i oblika ponašanja, učenje vještina konstruktivne komunikacije i razvijanje empatije;
6. Ostvarivanje upoznavanja sa vidovima i strategijama pružanja odgovarajuće podrške i razumijevanja različitih oblika komunikacija i ponašanja učenika sa teškoćama i smetnjama u razvoju i invaliditetom;
7. Razvijanje socioemocionalne kompetencije djece i učenika, roditelja i zaposlenih (razvijati svijest o sebi, svijest o drugima, samoregulacija, odgovorno donošenje odluka i dr.).

9. Prevencija nasilja u osnovnoj školi

Interesantno je primijetiti da se najgrublji oblici nasilja događaju u osnovnim školama, dakle kod djece uzrasta do 14 godina života, koja još nisu ključno-pravno odgovorna. Zato država i društvo treba svoj akcenat da stave baš na osnovnoškolski uzrast djece pa se i mi u ovom radu fokusiramo na prevenciju nasilja u osnovnoj školi. U tu svrhu odabrali smo OŠ “Desanka Maksimović”, u Novom Pazaru, kao jedan od primjera dobrog rada na prevenciji nasilja. Ažurnim radom Tima za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja koji u saradnji sa školskim policajcem, svim zaposlenim i roditeljima uspješno rade na prevenciji nasilja u školi, ostvareni su značajni rezultati. Nabrojaćemo nekoliko aktivnosti koje sprovode zajednički kako bi smanjili nasilje, odnosno, prevencijom spriječili da do nasilja uopšte dođe. Za iznošenje relevantnih činjenica u ovom segmentu rada služimo se Pravilnikom o protokolu o postupanju u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, za 2023. godinu, gdje se kaže:

- Zaposleni, roditelji i učenici zajednički planiraju, osmišljavaju i sprovode preventivne aktivnosti, načine informisanja o sadržajima, mjerama i aktivnostima za sprječavanje i zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.
- Preventivne aktivnosti sa učenicima, roditeljima i zaposlenima obuhvataju različite i kontinuirane interaktivne metode rada. U tom smislu školski policajac redovno drži predavanja, odrađuju se radionice sa PP službom, koriste se digitalne platforme za edukaciju i dr.
- U planiranju i realizaciju preventivnih aktivnosti uključuju se Savjet roditelja i učenički parlament. Zajednički realizuju sve aktivnosti na nivou odjeljenja za učenike, i roditelje u formi organizacije predavanja tribina, radionica i sl.

- Škola svake godine redovno organizuje obuke za stručno usavršavanje svih zaposlenih, a posebno za članove Tima za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja kako bi se što bolje osposobili iz oblasti zaštite i prevencije nasilja.
- Škola u okviru prevencije nasilja ostvaruje vaspitni rad, pojačan vaspitni rad i vaspitni rad koji je u intenzitetu primjeren potrebama, specifičnostima ustanove i najboljem interesu djeteta, samostalno ili u saradnji sa drugim nadležnim organima, organizacijama i službama.

10. Školski Tim za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja

OS “Desanka Maksimović”, ima deset Timova od kojih svaki pokriva neki segment vezano za nastavu i učenike. Jedan od timova je i Tim za zaštitu od diskriminacije, nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Na početku školske godine direktor određuje sve članove Tima i rukovodioce. Za članove Tima biraju se oni nastavnici koji imaju kompetencije da se bave ovim poslom. Broj i sastav članova Tima zavisi od broja učenika u školskoj godini. U Tim se uključuje direktor, pedagog i psiholog, kao i određen broj predmetnih nastavnika i nastavnika razredne nastave. Škola ima i odjeljenja za djecu sa posebnim potrebama, pa se tako i od defektologa uključi neko u Tim, kako bi bili zastupljeni svi razredi, sva vijeća i sve oblasti rada. Po potrebi se uključuju i predstavnici iz socijalnog i zdravstvenog sistema i predstavnika policije – školski policajac. Kada tim razmatra konkretne situacije nasilja u obavezi je da postupa u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita podataka o ličnosti.

Kada se razmatra konkretna situacija nasilja zasijeda isključivo tim u sastavu koji čine zaposleni (direktor, stručni saradnici, sekretar, nastavnici, vaspitači). Sjednici tima mogu, po pozivu da prisustvuju roditelji učenika učesnika situacije, kao i profesionalci iz spoljašnje zaštitne mreže.

Zadaci tima za zaštitu su da:

1. Zadatak tima je da priprema program i plan zaštite od nasilja u skladu sa specifičnostima ustanove i utvrđenim mjerama za unapređivanje na osnovu analize stanja;
2. Tim procjenjuje drugi i treći nivo vršnjačkog nasilja, učestvuje u izradi plana zaštite za učenike/plana pojačanog vaspitnog rada za učenike;
3. Članovi tima informišu djecu i čenike, zaposlene i roditelje o planiranim aktivnostima i mogućnostima traženja podrške i pomoći od tima za zaštitu;
4. Učestvuje u obukama, i projektima za razvijanje kompetencija zaposlenih potrebnih za prevenciju i intervenciju u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
5. Predlaže mjere za prevenciju i zaštitu, organizuje konsultacije i učestvuje u procjeni rizika i donešenju odluka o postupcima u slučajevima sumnje ili dešavanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
6. Uključuje roditelje u preventivne i interventne mjere i aktivnosti;
7. Procjenjuje i prati efekte preduzetih mjera za zaštitu djece i učenika i daje odgovarajuće prijedloge direktoru;

8. Ostvaruje saradnju sa stručnjacima iz drugih nadležnih organa, organizacija, službi i medija radi sveobuhvatne zaštite djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja;
9. Vodi i čuva dokumentaciju;
10. Izvještava stručna tijela i organ upravljanja.

Da preduzme određene mjere dužna je ustanova u okviru svojih nadležnosti uvijek kada postoji sumnja ili saznanje da dijete/učenik trpi nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Ustanova preduzima mjere pojačanog nadzora, ukoliko se nasilno ponašanje dogodi u prostoru ustanove ili u vrijeme obrazovno-vaspitnog rada, a u skladu sa procjenom nivoa, vodi i okončava vaspitno-disciplinski postupak u rokovima i na način utvrđen zakonom. U zavisnosti od procjene nasilja, ustanova obavještava druge institucije.

Ukoliko se nasilno ponašanje dogodi u prostoru ustanove i/ili u vreme obrazovno-vaspitnog rada i drugih aktivnosti ustanove, preduzimaju se mere pojačanog vaspitnog rada, a u skladu sa procjenom nivoa, vodi i okončava vaspitno-disciplinski postupak u rokovima i na način utvrđen zakonom. Ustanova obavještava druge institucije u zavisnosti od procijenjenog nivoa nasilja.

11. Procenjivanje nivoa nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja po nivoima

Postoje tri nivoa nasilja, koji su definisani zakonom. Procjenu nivoa nasilja vrši tim za zaštitu, a na osnovu informacija koje je prethodno prikupio. Nakon toga tim donosi odluku.

12. Primjeri razvrstavanja različitih oblika nasilja prema nivoima vršnjačkog nasilja:

12.1 Primjeri za prvi nivo vršnjačkog nasilja:

- oblici fizičkog nasilja su: udaranje čvrgra, guranje, štipanje, grebanje, gađanje, čupanje, ujedanje, saplitanje, šutiranje, prljanje, uništavanje stvari i sl.
- oblici psihičkog nasilja su: omalovažavanje, ogovaranje, vrijeđanje, ruganje, nazivanje pogrđnim imenima, psovanje, etiketiranje, imitiranje, "prozivanje" i sl.
- oblici socijalnog nasilja su: dobacivanje, podsmijevanje, isključivanje iz grupe ili zajedničkih aktivnosti, favorizovanje na osnovu različitosti, širenje glasina i sl.
- oblici seksualnog nasilja sa seksualnom porukom su: dobacivanje, psovanje, lascivni komentari, širenje priča, etiketiranje, seksualno nedvosmislena gestikulacija i sl.
- oblici nasilja zloupotrebom informacionih tehnologija, društvenih mreža i drugih digitalnih kanala komunikacije su: uznemiravajuće pozivanje, slanje uznemiravajućih poruka sms-om, mms-om ili putem audiovizuelnih snimaka i sl.

Ponavljanje postupaka klasifikovanih kao prvi nivo nasilja, smatraju se drugim nivoom.

12.2 Primjeri za drugi nivo vršnjačkog nasilja:

- oblici fizičkog nasilja su: šamaranje, udaranje, gaženje, cijepanje odijela, "šutke", zatvaranje, pljuvanje, otimanje i uništavanje imovine, izmicanje stolice, čupanje za uši i kosu i sl.
- oblici psihičkog nasilja su: ucjenjivanje, prijetnje, nepravedno kažnjavanje, zabrana komuniciranja, isključivanje, manipulisanje i sl.
- oblici socijalnog nasilja su: spletkarenje, uskraćivanje pažnje od strane grupe (ignorisanje), neuključivanje, neprihvatanje, manipulisanje, iskorišćavanje i sl.
- oblici seksualnog nasilja su: seksualno dodirivanje, pokazivanje pornografskog materijala, pokazivanje intimnih delova tela, svlačenje i sl.
- oblici nasilja zloupotrebom informacionih tehnologija, društvenih mreža i drugih digitalnih kanala komunikacije su: oglašavanje, snimanje i slanje video zapisa, zloupotreba društvenih mreža, blogova, foruma i četovanja u cilju vrijeđanja, ismijavanja i podsticanja ugrožavanja dostojanstva ličnosti, snimanje kamerom pojedinaca protiv njihove volje, snimanje kamerom nasilnih scena, distribuiranje snimaka i sl.

12.3 Primjeri za treći nivo vršnjačkog nasilja:

- oblici fizičkog nasilja su: tuča, davljanje, bacanje, prouzrokovanje opekotina i drugih povreda, uskraćivanje hrane i sna, izlaganje niskim temperaturama, napad oružjem i sl.
- oblici psihičkog nasilja su: zastrašivanje, ucjenjivanje uz ozbiljnu prijetnju, iznuđivanje novca ili stvari, ograničavanje kretanja, navođenje na korišćenje narkotičkih sredstava i psihoaktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne grupe i organizacije i sl.
- oblici socijalnog nasilja su: prijetnje, izolacija, maltretiranje grupe prema pojedincu ili grupi, organizovanje zatvorenih grupa (klanova) koje ima za posljedicu povrjeđivanje drugih i sl.
- oblici seksualnog nasilja: zavođenje učenika od strane zaposlenih, zloupotreba autoriteta, povjerenja ili uticaja nad djetetom/učenicom, podvođenje, navođenje, iznuđivanje i prinuda na seksualni čin, silovanje, incest i sl.
- oblici nasilja zloupotrebom informacionih tehnologija, društvenih mreža i drugih digitalnih kanala komunikacije su: zloupotreba društvenih mreža, blogova, foruma i četovanja u cilju slanja prijetnji i ugrožavanja sigurnosti, snimanje kamerom nasilnih scena, distribuiranje snimaka i slika, snimanje nasilnih scena, dječija pornografija i sl.

Nasilno ponašanje sa trećeg nivoa može da bude tretirano kao teža povreda obaveza i kao povreda zabrane utvrđene zakonom, u zavisnosti od okolnosti (posljedice, intenzitet, učestalost, učesnici, vrijeme, mjesto, način i dr.), što procjenjuju tim za zaštitu i direktor škole.

U domu učenika ponavljanje lakših povreda obaveza tretira se kao teža povreda obaveza u skladu sa zakonom kojim je uređen učenički i studentski standard. Takođe vaspitno-disciplinski postupak se vodi u skladu sa zakonom kojim je uređen učenički i studentski standard.

13. Primjer izvještaja kao ilustracija rada Tima za zaštitu od nasilja unutar škole

Прилог 2: ФОРМУЛАР

Извештавање установе о ситуацији
насиља/дискриминације/ризичним
ситуацијама

Установа: Место:	ОШ „Десанка Максимовић“ Нови Пазар
Надлежна школска управа:	ШУ Нови Пазар
Директор:	Вилдана Ђуркић
Контакт*	062 8 333 792
Опис догађаја: (шта се догодило , када се догодило , где се догодило, ко су актери)	Дана 23.9. 2022. године, директорка школе је обавештена о случају насиља који се догађао већ дуже време према С. Ц. од стране А. Ј. а о којем директорка школе није била обавештена. По хитном поступку, заказана је хитна седница Тима за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања. Седница Тима одржана је 27. 9. 2022. године. Према наведеним ставкама у поднетој молби адвоката опуномоћеног од стране родитеља, ученика петог разреда, С. Ц., ученица А. Ј. је вршила насиље (вербално, некада невербално) које се манифестовало у томе да неведена ученица узнемирава, омаловажава и вређа ученика С.Ц.
Предузете мере од стране установе:	ПП служба је обавила разговор са родитељима А. Ј. и С. Ц. Тим за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања се састао у 13 часова у просторијама школе. Према Посебном протоколу, Тим је проценио да се ради о трећем нивоу насиља. Седници су присуствовали директорка школе, школски психолог, помоћник директора и остали чланови Тима.
Мере које ће Установа предузети:	Мере које ће бити поднете: <ul style="list-style-type: none"> - На часовима редовне наставе редовно ће присуствовати стручни сарадници, директор и помоћник директора ради праћења рада на часовима и квалитета неометане наставе; - Од стране здравствене установе тражиће се неопходна медицинска документација ученице (здравствени картон) због специфичности овог случаја и здравственог стања ученице А.Ј. ; - Контактираће се Центар за социјални рад; - Ученица А.Ј. ће бити пребачена у друго одељење; - Одрадиће се план подршке за оба ученика.
Напомене:	
Образац попунио/ла: Џемил Тртовац, проф. историје, координатор Тима	
Потпис директора установе:	

14. Umjesto zaključka

Shodno Konvenciji o pravima djeteta svako dijete ima pravo na obrazovanje, a svrha obrazovanja je da dijete razvije svoju ličnost, talente, mentalne i fizičke sposobnosti u najvećoj mogućoj mjeri. Škola treba da omogući svakom djetetu pripremu za vođenje odgovornog i mirnog života, u slobodnom društvu. (Konvencija o pravima djeteta Izdavač: UNICEF Beograd (<https://www.unicef.org/>) U Konvenciji se dalje navodi da niko, ni na koji način, ne smije da povrijedi dijete, a da odrasli treba da stvore uslove da djeca budu zaštićena od svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja. Nažalost, u savremenom društvu, pa i u Srbiji danas su svi oblici nasilja nad djecom i među djecom u porastu. Svi ti oblici nasilja, zlostavljanja, zloupotreba i zanemarivanja djece, kojima se ugrožava ili narušava fizički, psihički i moralni integritet ličnosti djeteta, predstavljaju povredu jednog od osnovnih prava djeteta navedenih u Konvenciji o pravima djeteta. Prihvatajući Konvenciju država Srbija se obavezala da će između ostalog zaštititi djecu od:

- fizičkog i mentalnog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja (član 19)
- svih oblika seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja (član 34)
- otmice i trgovine djecom (član 35)
- svih drugih oblika iskorišćavanja (eksploatacije) štetnih po bilo koji vid djetetove dobrobiti (član 36)
- nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (član 37).

U skladu sa ovom Konvencijom, kako smo to već istakli u ovom tekstu, Ministarstvo prosvete Republike Srbije objavilo je Posebni protokol za zaštitu djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Kao najnoviju mjeru, a nakon nedavnih tragičnih događanja, Ministarstvo je u februaru 2024, izmijenilo i dopunilo Pravilnik o Protokolu postupanja u ustanovi i odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Ovim Izmjenama uvode se procedure po kojima zaposleni treba da postupaju u kriznim situacijama. Škole će poboljšati svoj rad kroz timove za krizne događaje, a tim za zaštitu od nasilja ubuduće će procjenjivati da li učenika treba udaljiti iz škole tokom trajanja vaspitno-disciplinskog postupka. Cilj ovih izmena Pravilnika o protokolu, dakle, je osnažiti zaposlene i ublažiti posljedice koje krizna situacija može da ima po učenike i nastavnike. Jer, nasilje se odražava na cjelokupni razvoj djeteta, na druge zaposlene kao i na čitavo društvo, bez obzira na oblik i mjesto dešavanja. U današnjim uslovima teško je predvidjeti kada i gdje će se nasilje dogoditi, ko su mogući učesnici i kakve će biti posljedice. Zato su prioritetni zadaci ustanova koje se bave obrazovanjem i vaspitanjem djece i mladih da utiču na formiranje svijesti i stavova o neprihvatljivosti ovakvog vida ponašanja, kao i razvijanje tolerancije, razumijevanja i shvatanja različitosti.

Protokol je naročito namijenjen direktorima, nastavnicima, vaspitačima, stručnim saradnicima, nenastavnom osoblju, djecu i učenicima, roditeljima, predstavnicima lokalne zajednice, kao i drugim relevantnim institucijama koje su uključene u prevenciju i rješavanje problema nasilja. Njegovo korištenje treba da doprinese stvaranja uslova za nesmetan razvoj i učenje djece i mladih, i da omogući kvalitetan rad u obrazovno-vaspitnim ustanovama” (Posebni protokol). Isto tako treba reći da je Protokol obavezujući za sve koji učestvuju u životu i radu obrazovnovaspitne ustanove, i doma učenika, i namijenjen je djeci, učenicima, vaspitačima, nastavnicima, direktorima, stručnim saradnicima, pomoćnom i administrativnom osoblju, roditeljima/starateljima i predstavnicima lokalne zajednice. Škola mora biti mjesto gdje se svi, i učenici i nastavnici, i ostalo osoblje osjećaju sigurno i zaštićeno!

Reference:

- Antonijević, R. (2006) *Sistem znanja u nastavi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Luteršek, N i Backović, A, (2014). *Pedagoško psihološki aspekti nastave*. Podgorica; Zavod za školstvo.
- Dr sci. Korać, H (2003)- *Uloga porodice u prevenciji ovisnosti*, Novi Pazar; El Kelimeh
- Dr sci. Marković, M (2020). *Vršnjačko nasilje u školi, strana 18*. Filozofski fakultet u Nišu, Niš; 2020.godine.
- Žunić, F. (2019). *Prevenција internet nasilja kroz čas odjeljenjske zajednice, str. 46*. Novi Sad; Pedagoška stvarnost., LXV, 1.
- Dr sci. Milošević, M- *Vršnjačko nasilje u školama-antropološki pristup*, Zbornik radova, strana 29. (www.fpsp.edu.rs).
- "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", broj 15/90.
- "Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97.
- Konvencija o pravima djeteta Izdavač: UNICEF Beograd (<https://www.unicef.org/>).
- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, "Sl. glasnik RS", br. 11/2024.
- <https://hr.m.wikipedia.org/wiki/Prevenција>.
- <https://cuvamte.gov.rs/sr/sta-je-nasilje/sta-je-nasilje/>.
- <https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/fizicko-nasilje/>.
- <https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/psihicko-nasilje/>.
- <https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/socijalno-nasilje/>.
- <https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/digitalno-nasilje/>.
- <https://www.cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/zloupotreba-deteta-i-ucenika/>.
- <https://cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/trgovina-ljudima/>
- <https://cuvamte.gov.rs/>
- <https://cuvamte.gov.rs/sta-je-nasilje/zanemarivanje-i-nemarno-postupanje/>.
- https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп "Насиље – појавни облици и
могући начини превенције" (12 ; 2024 ; Брчко [Дистрикт])

Nasilje – pojavni oblici i mogući načini prevencije. Tom 2 :
zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog 10.
maja/svibnja 2024. godine / priredila Albina Fazlović. - 1. izd. -
Brčko [Distrikt] : Evropski univerzitet, 2024 (Banja Luka : Markos).
- 408 стр. : илустр. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на више језика. - Тираж 300. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз радове. - Abstracts.

ISBN 978-99955-99-74-4

COBISS.RS-ID 140422913